ERMENİ MESELESİ

1774-2005

Bilâl N. Şimşir

tarihsel kökenleri / amerika'da ermeni propagandası / ermeni lobisi ve lozan / kurtuluş savaşı ve cumhuriyet döneminde ermeni meselesi / şehit diplomatlarımız / ab'ye üyelik sürecinde ermeni meselesi

Bilgi

2. basım

ISBN 975 - 22 - 0137 - 7
2005.06.Y.0105.2738

Birinci Basım Eylül 2005

İkinci Basım
Ekim 2005

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Tlf : (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22
Faks : (0-312) 431 77 58

İstanbul Temsilciliği
İstiklâl Cad., Beyoğlu İş Mrk. No: 365, A Blok,
Kat: 1/133 Beyoğlu 80070 / İstanbul
Tlf : (0-212) 244 16 51 - 244 16 53
Faks : (0-212) 244 16 49

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No:8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Tlf : (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks : (0-312) 433 19 36

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İstanbul
Tlf : (0-212) 522 52 01 - 520 02 59
Faks : (0-212) 527 41 19

www.bilgiyayinevi.com.tr ● info@bilgiyayinevi.com.tr

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Ermeni Meselesi

1774-2005

BİLGİ YAYINEVİ

kapak: bilgi yayınevi

Bu kitabın yayın hakkı, yazarıyla
yapılan sözleşme gereği
Bilgi yayınevi'ne aittir. Kaynak
gösterilmeden kitaptan alıntı yapılamaz,
yayınevinin yazılı izni olmadan radyo ve
televizyona uyarlanamaz, oyun, film,
elektronik kitap, CD ya da manyetik bant
haline getirilemez, fotokopi ya da
herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz.

baskı: cantekin matbaacılık
yayıncılık ticaret ltd. şti.
(0-312) 384 34 35 - 384 34 36

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 7
Önsöz ve Giriş 9
I- Ermeni Meselesinin Tarihsel Kökenleri (1774-1890) 47
II- Ermeni Meselesi Tarihçesine Birkaç Ekleme 67
(1856-1890)
III- Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre
Mavroyeni Bey ve Ermeni Sorunu (1887-1896) 97
IV- Amerika'da Ermeni Propagandası ve
Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey (24 Haziran-9 Ekim1914) 123
V- Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası
(1923-1927) 143
VI- Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet Döneminde
Ermeni Meselesi (1920-1990) 177
VII- Ermeni Terörü Kurbanları Şehit Diplomatlarımız Anıldı
(19 Mart 2001) 209
VIII- Türkiye'nin AB'ye Üyelik Sürecinde Ermeni Meselesi
(1964-2005) 219
IX- Ermeni Araştırmalarına Bir Katkı 257
Kronoloji (1774-2005) 271
Kaynaklar 457
Dizin 463
Fotoğraflar, Tıpkı Basımlar 473

KİTAPTA GEÇEN KISALTMALAR

A	**Akşam** gazetesi
AAA	Amerika Ermeni Asamblesi / Armenian Assembly of America
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AK	Avrupa Konseyi
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
ANCA	Amerika Ermeni Milli Komitesi / American National Committee of America
ARF	Ermeni Devrimci Federasyonu / Armenian Revolutionary Federation (Taşnak)
ASALA	Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu / Armée Secrète Arménienne pour la Libération de l'Arménie / Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
ASD	**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5 cilt, İstanbul-Ankara, 1945-1972
ATO	Ankara Ticaret Odası
ATT	**Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964
Bayur	Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Takım, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983
BNŞ	Bilâl N. Şimşir
C	**Cumhuriyet** gazetesi
CDCA	Ermeni Davasını Savunma Komitesi / Comité de Défence de la Cause Arménienne
Danişmend	İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4 cilt, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961
DBA	TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi
DN	**Turkish Daily News** gazetesi
EA	**Ermeni Araştırmaları** dergisi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, ASAM, Ankara, 2001 vd.
EF	Erich Feigl, **A Myth of Terror. Armenian Extremism: Its Causes and Its Historical Context**, Edition Zeitgeschichte, Salzburg, 1986
ESAV	Erzurum İktisadi ve Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı
FO	İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi / Foreign Office Archives

G	**Güneş** gazetesi
GCZ	**TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 4 Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985
GJ	Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970
Grabill	Joseph L. Grabill, **Protestan Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, Univesity of Minnesota Press, Minneapolis, 1971
Gürün	Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983
H	**Hürriyet** gazetesi
HNA	Osmanlı Hariciye Nezareti Arşivi
İG	İsmet Görgülü, **Atatürk'ten Ermeni Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002
Kantarcı EL	Şenol Kantarcı, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004
JC AG	Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları / Justice Commandoes of Armenian Genocide
KK	Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İkinci Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969
M	**Milliyet** gazetesi
R	**Radikal** gazetesi
Şimşir, ŞD	Bilâl N. Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız**, 2 kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000
T	**Halk'a ve Olaylara Tercüman** gazetesi
STKB	Sivil Toplum Kuruluşları Birliği
TADF	Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonu
TARC	Türk-Ermeni Uzlaşma Komitesi / Turkish Armenian Reconciliation Committee
TKEH 68	Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri. Belgeler. 1968**, Hizmete Özel, Ankara, Temmuz 1970
V	**Vatan** gazetesi
YÇ	**Yeniçağ** gazetesi
ZS	Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, 4 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993-1996

ÖNSÖZ VE GİRİŞ

Efendiler, şarkta Trabzon'u, cenupta Adana'yı ihtiva edecek Büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler, tabiî olan sınırları dâhilinde bırakılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal (ATATÜRK)
13 Ağustos 1923[1]

Ermeni sorunu yine alevlendi. 2005 yılı, 1915 tehcirinin 90. yılıdır, Çanakkale Savaşlarının ve Sarıkamış harekâtının da 90. yılı olduğu gibi. Ermeniler, yurtdışında Türkiye'ye karşı yoğun bir kampanya yürüttü ve yürütüyor. Bazı AB ülkeleri ve ABD de Ermenilere arka çıkıyor. Sorunun boyutları genişliyor. Ermeni iddiaları Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine bağlanıyor. Türkiye hesapça Ekim 2005'te AB'ye tam üyelik müzakerelerine başlayacak; işte bu aşamada Ermeni iddiaları Türkiye'nin önüne bir önkoşul olarak sürülecek gibi görünüyor. Türk kamuoyu tedirgin. Köşe yazarları kaleme sarılmış, yazıyor. Paneller, sempozyumlar, televizyonlarda açıkoturumlar birbirini izliyor. Türkiye konuşuyor.

Devlet büyüklerimiz ve siyasilerimiz de seslerini yükseltmeye başladılar. Cumhurbaşkanı **Sezer**, *"Sözde soykırım savları, Türk ulusunu üzmekte ve rencide etmektedir"* dedi ve ekledi: *"**İsmet İnönü'nün Lozan'da kendisini itham eden İngiliz Başdelegesi Lord Curzon'a hitaben söylediği 'Türk milletinin elleri bilhassa temizdir' cümlesinin arkasındayız.**"*[2]

1) Atatürk'ün, 13 Ağustos 1923 günü TBMM'nin İkinci Dönem Birinci Yasama Yılını Açış konuşmasından: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945, s.306.
2) Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 6 Nisan 2004 günü Harp Akademileri Konferansında yaptığı konuşma. **Cumhuriyet**, 7 Nisan 2005.

CHP Genel Başkanı **Deniz Baykal**, *"Ermeni iddialarını her platformda tartışmaya hazırız"* diye konuştu. Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül**, *"'Soykırım oldu' diyen ispatlamak zorunda"* dedi. **Baykal**, dış politika kurmaylarıyla birlikte Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**'ı ziyaret etti. Görüşmenin ardından iki lider ortak açıklama yaptı, Ermeni iddialarına karşı ortak tavır aldıkları açıklandı.

Başbakan, çarpıtılmış bir geçmiş üzerine barışçıl bir geleceğin inşa edilemeyeceğini belirterek, *"AB sürecinde Ermeni meselesi de bu şekilde siyasallaştırılmak suretiyle, devamlı önümüze getirilmek isteniyor"* dedi. *"Biz gerekirse tarihin siyasetle hesaplaşmasına hazırız. Tarihimizle yüzleşmemiz gerekiyorsa onu da yaparız, onlar da aynı cesareti göstersinler, arşivlerini açsınlar"* diye konuştu.

Baykal da Türkiye aleyhine başlatılan Ermeni kampanyasının tırmandığına işaret etti. Kampanyaların altında hiçbir *"bilimsel, hukuki, tarihi tespit bulunmadığını"* kaydeden **Baykal**, *"Kampanyanın altında siyasi suçlamalar, tek taraflı yönlendirme ve lobi çalışmaları yatıyor. Kampanyanın dayandığı iddiaların, bilimsel çalışmaların ışığında kanıtlanmasına ihtiyaç var"* dedi.

Parlamentomuz toplandı, Ermeni sorununu görüştü. Milletvekillerimiz de konuştu. Mikrofonun önüne geçen hemen herkes bir şey dedi ve diyor.

Atalarımız *"Yalancının mumu yatsıya kadar yanar"* demiş. Ama gel gör ki, Ermeninin yalancı mumu yıllardır yanıp duruyor; bir türlü söndürülememiş. Bu yalancı mumu söndürüp savuracak güçlü bir Türk rüzgârı görebilecek miyiz acaba?

*

Eskiler, "Ermeni gailesi" diyorlardı. "Gaile", dert, sıkıntı, keder, üzüntü, insanı uğraştıran, bezdiren sıkıntılı iş demektir. Bir bakıma "baş ağrısı", hatta "baş belası". Ermeni gailesi, basit bir sorun değil, karmaşık, *sui generis* bir sorundur, başka sorunlara pek benzemiyor. Bu gailenin geçmişinde, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne ihaneti var; düşmana hizmeti var; Mehmetçiği arkadan hançerlemesi var; masum Müslüman köylüleri kılıçtan geçirmesi var, alçaklık, kalleşlik var, yala-

nın, hilenin daniskası var, her türlü adilik, kötülük ve de emperyalizmin bütün çirkin oyunları var.

Ermeni çetelerinin "faşist milliyetçiliği", "sapık yurtseverliği",[3] kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanan bir Ermeni suikast damarı, masum Türk kanı döken katilleri "Ermeni Ulusal Kahramanı" ilan etme geleneği, Ermeni çocuklarını bu sözümona "kahramanlara" özendirip yeni suikastçılar yetiştirme ve suikast geleneğini kuşaktan kuşağa aktarma kültürü, kimi Ermeni papazlarının kanlı suikastçıları kutsayıp yüceltme alışkanlığı, Ermenistan Hükümetinin, kanlı teröristlere kanat germesi, hatta onlara devlet protokolünde yer vermesi vs. vs. var. Masum Türk diplomatlarını vurmuş, Türk kuruluşlarına bombalar savurmuş ve pek çok masum can almış o kanlı teröristler yargılanmamış, cezasız kalmıştır. Ermeni galiesinin içinde bunların hepsi var. Ermenistan'ın, Türkiye sınırlarını reddetmesi, Türk topraklarına göz dikmesi, Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, yüz binlerce Azeriyi yerinden yurdundan etmesi var, var, var da var. Yani Türkiye'nin karşısında dengesiz, patolojik, iflah olmaz, yüzsüz insanlar var... İnsanı uğraştırır, kahreder...

Ermeni gailesi, Tanzimatçıları uğraştırdı, Islahatçıları, Meşrutiyetçileri uğraştırdı; Kuvayı Milliyecileri de çok uğraştırdı. Ve bugün Cumhuriyet çocuklarını uğraştırıyor. Gelişmeleri izlerken, diğer işlerimizi bir kenara koyup, Ermeni gailesi üzerine bir kitap daha yazmak, bu sorunun kısa bir kronolojisini çıkarmak gereğini duyduk.[4]

Küçük Kaynarca ve Rusya

Kitabı bitirip noktalarken **Emre Kongar**'ın bir saptaması gözümüze ilişti: *"Ermeni sorunu, temeli 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar dayanan bir siyasal süreç olarak görülmez, Osmanlı'nın Batı tarafından paylaşılma sorunu ile ilişkisi kurulmaz, Birinci Dünya*

3) Bu tespit, K.S. Papazian'a aittir. Aklı başında bir Ermeni olduğu anlaşılan Papazian, **"Patriotizm Perverted"** (Sapık Yurtseverlik) adlı bir de kitap yazmıştır (Boston, 1934).

4) "Bir kitap daha.." diyorum. Bana, *"Alçakgönüllü ol yavrum, övünmek kör şeytana mahsustur"* diyen rahmetli anacığımın ruhunu rahatsız etmekten sakınarak, şu kadarını söylemekten kendimi alamıyorum: Bu kitap, benim, Ermeniler üzerine son 30 yılda yayımladığım 17. kitaptır. Çoğu yabancı dilde olan bu kitaplarımın dünya kitaplıklarına girdiğini, yabancılar ve Ermeniler tarafından didiklendiğini biliyorum. (BNŞ)

Savaşı'ndaki Osmanlı-Rus Savaşı'ndan bağımsız ve ***Sevr Antlaşması ile Kurtuluş Savaşı*** *dışında düşünülür* (ise) *...tabii ortalıkta 'soykırım' iddialarından geçilmez"* diyordu.[5]

Akıl için yol bir, ben de "Kronoloji"yi **Küçük Kaynarca**'dan başlatmıştım. O antlaşma ile Osmanlı Devleti, Osmanlı Hıristiyanlarının dinlerini ve kiliselerini koruyacağı yolunda Rusya'ya güvence verdi: Keşke vermeseydi! Keşke imparatorluktan bir parça toprak verseydi de böyle bir taviz vermeseydi ve keşke kendi içişlerine bir yabancı devleti hiç karıştırmasaydı. 230 yıl sonra keşke demesi kolay! Unutmayalım ki o antlaşma, bir çetin savaştan galip çıkmış düşman bir devletin mağlup düşmüş Osmanlı'ya silahla dikte ettiği bir belgeydi.

21 Temmuz 1774 tarihli **Küçük Kaynarca Antlaşması**'nın VII. maddesi şöyle başlıyordu: ***"Devlet-i Aliyemiz teahhüd ider ki Hıristiyan diyanetinin hakkına ve kinisalarına siyanet ide..."***[6] Bu madde Rusya'yı Türkiye'deki Hıristiyanların koruyucusu durumuna getirdi. Rusya, ayrıca, Beyoğlu'nda bir Ortodoks kilise yapma, eski bir kiliseyi onarma, bunları kullanma, bütün bu konularda Osmanlı Hükümeti katında girişimlerde bulunma hakkı da elde etti. Bundan sonra Rus Çarlığı, **Kaynarca Antlaşması**'na dayanarak, Osmanlı Hıristiyanlarının "koruyucusu" rolünü üstlendi ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başladı. Rusya için bu antlaşma, Osmanlı Devleti'ni içerden de karıştırıp parçalamanın ahdi dayanağı oldu.

Bundan sonra Osmanlı tebaası Hıristiyanlar, bu arada Ermeniler, kendilerini Rus Çarının tebaası gibi görmeye başladılar. Daha 19. yüzyıl başlarında, gerek İstanbul'da, gerek Doğu Anadolu'da birçok Osmanlı Ermenisi, cebinde Rus pasaportu taşıyordu. Gizli veya açık olarak Rus pasaportu elde etmiş olan Osmanlı Ermenilerin sayısı yıldan yıla arttı. Bu Ermeniler, Rus emperyalizminin beşinci kolu durumundaydı ve her Osmanlı-Rus savaşında Ruslara hizmet etme yoluna sapmışlardır.

5) Emre Kongar, "Tarihe Yanlış Bakmak", **Cumhuriyet**, 14 Mart 2005.

6) **Mecmua-i Muahedat**, Cilt 3, s.254'ten Nihat Erim, **Devletler Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, Cilt I, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953. Antlaşmanın İngilizcesi için bkz. J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, Volume I** (1535-1914) New York, 1958, s.54-61: *"Art. VII: The Sublime Porte promises to protect constantly the Christian religion and its churches, and it also allows the Ministers of the Imperial Court of Russia to make, upun all occasions, representations..."*

Avrupa Emperyalist Devletleri

Rusya'nın, Ermenileri ve öteki Osmanlı Hıristiyanlarını kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalamaya başlaması, Avrupa'nın diğer büyük devletlerinin, özellikle İngiltere'nin kıskançlığını kamçıladı ve iştahını kabarttı. Onlar da bu büyük pastadan mutlaka pay almalıydı. Bu pasta Rusların tekeline bırakılamazdı. Onlar da Osmanlı Devleti'yle benzer bir antlaşma yapmalı, benzer haklar kazanmalıydılar. Daha önce kazanmış oldukları engin kapitülasyon haklarını yeterli bulmuyorlardı artık. Gerçi iktisadi ve adli kapitülasyonlar Osmanlı'yı sömürmeye yetiyordu ama Osmanlı ülkesini fiilen parçalayıp bölüşmeye yetmiyordu. Batılıların **Küçük Kaynarca** benzeri antlaşmalara da ihtiyaçları vardı. Bunu elde edebilmek için fırsat kolluyorlardı. Bekledikleri tarihi fırsat Kırım Savaşı'nda önlerine geldi.

Küçük Kaynarca'ya dayanan Rus Çarlığı, Osmanlı Hıristiyanlarının haklarını, özellikle Kudüs'teki kutsal kiliselerin bakımını ve kullanılmasını bahane ederek, 1853 yılında Devlet-i Âliye'ye savaş açınca, İngiltere ve Fransa hemen Osmanlı'nın yanında yer alıp Rusya'nın karşısına dikildiler. Osmanlı Hıristiyanlarını koruma ve Kudüs'teki kutsal kiliselere kanat germe işi, kutsal bir Hıristiyanlık göreviydi, çok önemliydi; yalnız Ortodoks Rusya'nın işi olamazdı. Rusya, Hıristiyanları koruma rolünde savaşa girer ve Osmanlı'ya galebe çalarsa, bütün Osmanlı Hıristiyanlarının kalplerini kazanır ve onları minnet ve şükran duygularıyla kendisine bağlardı. Batılılara da Osmanlı coğrafyasında nal toplamak kalırdı. Batılılar böyle kenara itilmeye elbette katlanamazlardı. Kutsal Hıristiyanlık görevini üstelenmeye Katolik Fransa da vardı, Protestan İngiltere de. Hatta ufukta beliren İtalya da vardı. "Çizme"deki yarım düzine İtalyan devletçiğini toparlayıp İtalyan Birliği'ni kurmaya ve İtalya'yı da Avrupa Büyükleri masasına oturtmaya hazırlanan Piemonte veya Sardenya Krallığı da devredeydi. İngiliz, Fransız askerleriyle birlikte, 15 bin kadar İtalyan askeri de Osmanlı askerinin yanında, Rusya'ya karşı savaşa katıldı ve Kırım Yarımadası'nda çarpıştı.

Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rusya ezilmedi ve istila edilmediyse de yenildi. 1856'da Osmanlı Devleti ve Avrupa "Büyük" Devletleri, Paris'te barış masasına oturdular: İlginç ve düşündürücüdür ki,

Rusya'nın 1774'te savaşla aldığı **Küçük Kaynarca** imtiyazının benzerini bu defa Batılılar, 1856'da, dost ve müttefik olarak aldılar! *"Ben düşmanımla baş ederim, Tanrım sen beni dostlarımdan koru"* diye bir söz vardır; kim demişse doğru demiştir; Osmanlı'nın dostlarından çektiklerine pek uygun düşer.

Barış konferansı açılırken dost ve müttefik İngiltere ile Fransa, önce, **Sultan Abdülmecid**'e bir ferman çıkarttırdılar. 28 Şubat 1856'da yayımlanan bu fermanla Padişah, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi tebaası arasında zaten ırk ve din ayrımı gözetmediğini tekrar vurgulayıp ilan etti. Bu belge, **Islahat Fermanı** adıyla tarihe geçmiştir. Bu ferman yayımlanmakla kalsaydı iyiydi.

Fakat **Islahat Fermanı**, İngiltere'nin ısrarı ve baskısı üzerine, **Paris Barış Antlaşması**'na da geçirildi. Böylece ferman, bir Osmanlı iç hukuk belgesi olmaktan çıktı, uluslararası bir belge halini aldı. **Paris Barış Antlaşması, Islahat Fermanı**'nın yayımlanmasından bir ay sonra, 30 Mart 1856'da imzalandı. Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Sardinya tarafından imzalanan bu antlaşmaya **Islahat Fermanı** ile ilgili bir madde kondu (Md. 9). Padişah fermanı Osmanlı Devleti'nin bir iç işi olduğu halde uluslararası bir antlaşmada buna yer verilmesi, hesapça, Rusya'nın Osmanlı içişlerine karışmasını önlemek amacını gütmüştü. Fakat Batılı devletler bunu tam ters biçimde yorumladılar. Bu madde Rus müdahalelerinin önünü kesmek şöyle dursun, bütün Büyük Devletlerin müdahalelerinin önünü açtı. Bu antlaşmaya dayanan Batılı Büyük Devletler de Rusya gibi Osmanlı Hıristiyanlarının "koruyuculuğu" rolünü üstlenmeye ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başladılar.

İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord J. Russel**, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi **Sir H. Bulwer**'e gönderdiği talimatta, *"1856 Paris Antlaşması, Babıâli'nin Hıristiyan tebaası üzerinde bir tek devletin koruyuculuğu yerine beş devletin ortak koruyuculuğunu (collective protectorate) getirmeyi öngörmüştür."*[7] diyordu.

İngiliz bakan, *"1856 Paris Antlaşması'na kadar Osmanlı Hıristiyanları üzerinde yalnız Rus 'protektorası' vardı, artık 'kolektif protek-*

7) Bilâl N. Şimşir, **Osmanlı Ermenileri**, Bilgi Yayınevi, 1986, s.11; ve Bilâl N. Şimşir, **British Documents on Ottoman Armenians (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri), I (1856-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, No. 13-A4.

tora' veya 'Avrupa protektorası' dönemi başladı" diyor.[8] Gerçi **Paris Antlaşması**'nda açıkça Ermeni adı geçmiyordu ama Hıristiyan denmesi şimdilik yetiyordu. Bundan böyle Osmanlı Ermenisinin arkasında yalnız Rusya değil, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya da vardı. Yani Rusya ile birlikte altı büyük devlet, yani **Düvel-i Muazzama**. Bu açgözlü emperyalist devletler, Osmanlı ülkesine göz dikmişlerdi, Ermeniyi de kullanarak Osmanlı topraklarını parçalama emellerine ulaşmaya çalışacaklardı. Ermeniler ise Avrupa'ya dayanarak Osmanlı Hükümetinden taviz üstüne taviz koparma yoluna sapacaklardı. Osmanlı Ermenisi, **Paris Antlaşması**'ndan sonra, gitgide yüzsüzleşerek ve küstahlaşarak tanınamaz hale gelecekti.

ABD Tüccarı ve Misyonerler

Biraz da ABD'ye bakalım: Dikkat edildiyse, yukarıda anılan Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama) grubu içinde ABD yoktur. **Paris Antlaşması**'nın altında da ABD imzası yoktur. Çünkü o dönemde ABD, **Monroe Doktrini**'ne uygun bir politika izliyordu. ABD Başkanı **James Monroe**'nun (1758-1831) adıyla anılan bu doktrin, Avrupa devletlerini Amerika'nın içişlerine kesinlikle karıştırmamayı öngörüyordu. Serpilmekte olan ABD, yeterince güçlenebilmek için Avrupa devletlerini kendisinden uzak tutuyordu. Buna karşılık kendisi de Avrupa işlerinden uzak duruyormuş ve Avrupa politikasına karışmıyormuş gibi görünüyordu. Ama ABD, epeydir Osmanlı ülkesini "keşfetmiş" idi ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama sürecinden uzak kalamazdı, kalmayacaktı. Amerikalı, Osmanlı Hıristiyanları, özelikle Osmanlı Ermenileri gibi bir kozu sonuna kadar kullanacak, istismar edecekti; fakat bunu yaparken farklı bir yöntem izleyecekti.

Washington Hükümeti, Osmanlı Ermenilerine el uzatma veya el atma işini, bugünkü moda deyimiyle "sivil toplum kuruluşları"na ve özel sektöre havale etti; kendisi hükümet olarak arka planda kalmayı yeğledi. Sivil toplum kuruluşları derken Amerikan misyoner örgütlerini ve yardım kuruluşlarını kastediyoruz; özel sektör de Amerikan

8) **Ibid.**, aynı yer.

tüccarı demektir. Amerikan Protestan misyonerleri Ermeniler arasında gerçekten etkili oldular. Amerikalı tarihçi **Joseph L. Grabill** buna "Protestan Diplomasisi" demektedir ve bu konuda dikkate değer bir kitap yayımlamıştır.[9]

Evet, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'dan başka bir yol seçti: Önce, misyonerleri ve tüccarı aracılığıyla Osmanlı ülkesine girme ve Osmanlı Ermenilerine el atma yolunu tuttu. 1810'da Boston'da kurulan dışa dönük Amerikan misyoner örgütü **American Board of Commissioners for Foreign Missions** 1819'da Türkiye'yi de programına aldı. Ardından 1830'da da Osmanlı Devleti ile ABD arasında bir ticaret anlaşması yapıldı ve Osmanlı toprakları hem Amerikan tüccarına hem de Protestan misyonerlerine açıldı.

Amerikan misyoner örgütü **"American Board..."** tarafından Türkiye'ye gönderilen **Levi Parsons** ve **Pliny Fisk** adlarındaki ilk Protestan misyonerleri, 14 Ocak 1820'de İzmir'e çıktı. **Parsons**, İzmir'e çıktıktan az sonra, ***"Tanrının yardımıyla, bu kudretli günah imparatorluğunu tamamen yıkacak bir sistem kurmaya"*** and içtiğini yazdı.[10] "Kudretli günah imparatorluğu" dediği Osmanlı İmparatorluğu'dur. Amerikan misyonerleri, ta 1820'lerde, yani Mora'daki Yunan ayaklanması günlerinde bu güçlü kudretli Osmanlı Devleti'ni yıkıp ortadan kaldırmayı kafalarına koymuşlar. Misyoner **Parsons**, düşündüklerini yapmaya vakit bulamamış, İzmir'e çıktıktan iki yıl sonra genç yaşta ölmüştür. Ama sayıları günden güne artan öteki genç ve hırslı Amerikan misyonerleri onu yüceltmiş, ona övgüler, şiirler düzmüş ve onun yolunda yürümüşlerdir. Ve... tam yüzyıl sonra, 1920'lere gelindiğinde, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun yerinde yeller estiği görülmüştür. Koskoca bir devlet sadece misyonerlerin çalışmalarıyla elbette yıkılamazdı. Ama Osmanlı Devleti'nin yıkılışında Amerikan misyonerlerinin ve Osmanlı Ermenilerinin de küçümsenemeyecek bir payı olduğu inkâr edilemez.

Amerikan misyonerleri, 1820'den 1839'a kadar İstanbul, İzmir, Adapazarı, Bursa, Trabzon, Erzurum, Yozgat, Rumeli'de Samakov ve

9) Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East. Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minnepolis, 1971.

10) Grabill'ın aktardığına göre (**Ibid.**, s.6). Parsons aynen şöyle demiştir: *"I find a great desire in my breast (...) to see a system in operation which, with the divine blessing, shall completely demolish this mighty empire of sin."*

Beyrut gibi yörelerde faaliyetlerini geliştirdiler. 1831'de Türkiye'de ilk resmi Protestan misyoner merkezi, Amerikalı misyoner **William Godell** tarafından İstanbul'da kuruldu. **Godell**'in ilk yaptığı işlerden biri **İncil'in Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmasını sağlamak** ve Ermeniler arasında çalışmaları yoğunlaştırmak oldu. Türkiye Ermenileri, evlerinde de kiliselerinde de Türkçe konuşuyorlar, fakat Arap harflerini okumakta zorlanıyorlardı. Onun için Ermenilere dönük İncil kitapları, Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basıldı. Osmanlı ülkesinde unutulmaya yüz tutmuş Ermeniceyi dirilten, Ermenilere Ermenice öğreten, Ermenice gramer ve sözlük kitaplarını yazanlar misyonerler oldu.

7 Mayıs 1830'da Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında **Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması** imzalandı. Anlaşma ile ABD'ye "en çok kayrılan ülke" ("en ziyade müsaadeye mazhar devlet") statüsü tanındı. Yani Amerikalılara kapitülasyonlardan azami ölçüde yararlanma hakkı tanındı. Aynı anlaşma ile Amerikan tüccarına Türkiye'de imtiyazlı **simsarlar** (brokers) kullanma hakkı bahşedildi. Ermeniler bakımından bu hak çok önemliydi. Çünkü bu haktan en fazla yararlananlar Rumlar ve Ermeniler oldu. Rumlar kıyı bölgelerinde, Ermeniler ise içerlerde etkili oldular. Örneğin İzmir limanına boşaltılan Amerikan malını Harput'a kadar, Kars'a, Van'a kadar ulaştıran upuzun zincir Ermenilerin tekeline geçti. Ve Ermeni simsarlar Amerikan tüccarının kanatları altında palazlandılar ve kendilerini **Doğulu Yankee**'ler olarak görmeye başladılar. Bu yeni yetme Osmanlı Ermeni tüccarının bir ayağı artık Atlantik ötesindeydi.

Amerika'ya Gönderilen Ermeni Öğrenciler ve Ermeni Göçleri

1848'de Osmanlı Hükümeti, Türkiye'deki Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanıdı. Amerikan Protestan misyonerleri en çok Ermeniler arasında başarılı olmuş, birçok Ermeniyi Protestan mezhebine çekmişlerdi. Öteki Osmanlı Hıristiyanları ile Museviler ve Müslümanlar ise din ve mezhep değiştirmeye, Protestan olmaya yanaşma-

mışlardı. Protestanlığa geçenler hemen hemen yalnız Ermenilerdi. 19. yüzyılın sonunda Türkiye'deki Protestan Ermenilerin sayısı 60.000'e ulaşmıştır. Bu çiçeği burnundaki Protestan cemaati üzerine, yalnız misyonerler değil, fakat aynı zamanda hem İngiltere, hem de ABD hükümetleri koruyucu kanatlarını gerdiler.

1840'larda misyonerler Türkiye'den ABD'ye Ermeni öğrenciler göndermeye başladılar. İlk gönderilenler papaz olarak yetiştirilmek üzere Amerikan teoloji okullarına ve teoloji fakültelerine yerleştirildi. Daha sonra laik eğitim için de Ermeni gençleri Amerika'ya gönderildi. Bu gençlerin bir bölümü öğrenimlerini tamamlayıp Türkiye'ye döndü, **bir kısmı göçmen olarak Amerika'da kaldı**, ABD vatandaşlığına geçti. Bunlar, ABD'de Ermeni göçmenlerinin öncüleri oldu, Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturdu. İlerki yıllarda, Amerikalılarla iş tutan küçük Ermeni tüccarları, onların ardından 1890'lara doğru küçük esnaf, zanaatkâr ve köylü Ermeniler de dalga dalga Amerika'ya göç etti.

Ermeni gençleri önce bekâr olarak gitti, ardından evlenmek üzere kızlar Amerika'ya gönderildi. 1900 başlarında Türkiye Ermenileri bir çeşit "Amerikan sıtmasına" tutulmuşlardı; göçler çorap söküğü gibi artmaya başlayınca, Osmanlı yönetimi, bazı yörelerde nüfus azalmasın diye göçleri kısıtlayan tedbirler aldı.

ABD yönetimi de sağlık bakımından göçmenleri sıkı kontrolden geçiriyordu. O dönemde Doğu Anadolu'da epeyce yaygın olan trahoma hastalığı Ermeni göçünü güçleştiriyordu. Bu güçlükler karşısında insan kaçakçılığı yapan Ermeni simsarlar türedi ve Amerika'ya kaçak olarak da göçmen gönderildi.

1890-1900 arasında 12.000 kadar Ermeni Amerika'ya göç etti. 1901'den sonra Amerika'ya Ermeni göçleri daha da hızlandı. 1908'de 3.300, 1910'da 5.500 ve 1913'te 9.355 Ermeni Türkiye'den Amerika'ya göç etti. ABD'de Ermeni kolonisinin nüfusu 50.000'i aştı. Kısacası, Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçü –Amerikan misyonerlerinin ve Türkiye ile iş yapan Amerikan tüccarının da etkisiyle– 1915 tehcir olayından 75 yıl önce başlamış ve 19. yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca ve ondan sonra da devam etmiştir. Ermeni göçmenler, ABD'ye halı, kilim götürürken Türk düşmanlığını da götürdüler ve yaydılar.

Anadolu, 19. yüzyılın son çeyreğinde misyonerlerin ve yabancı konsoloslukların istilasına uğramış durumdaydı. Ermenilerin yaşadığı belli başlı Anadolu şehirlerinde İngiliz, Amerikan, Rus, Fransız vs. konsolosları vardı. Misyonerler ve konsoloslar Anadolu'da mekik dokuyorlardı. Her biri Ermenilerin elinden tutuyor, onları kendi taraflarına çekiyordu...

1877-1878 Savaşı ve Osmanlı Ermenileri

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Ermenileri artık yerlerinde duramaz oldular. Üst üste Büyük Devletlere başvurup özerklik istemeye başladılar. Hem Rusya'dan, hem de İngiltere'den anlayış, hatta destek gördüler. İstanbul Ermeni Cemaati, Ocak 1878'de, Edirne'ye gelmiş olan Rus Başkumandan Vekili **Grandük Nikola**'ya gizlice bir heyet gönderdi ve hem Rus Çarına bağlılıklarını bildirdi, hem de Ermeniler için özerklik istedi. Orada bulunan **General İgnatieff** söz verdi; yapılacak barış antlaşmasına Ermenilerle ilgili bir hüküm konacaktı. Gerçekten 3 Mart 1978 günü imzalanan **Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması**'na Ermenilerle ilgili bir madde kondu; bu madde daha sonra **Berlin Antlaşması**'na da girecekti.

İstanbul Ermeni Patriği **Nerses**, 13 Nisan 1878'de İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Salisbury**'ye bir muhtıra yolladı. Patrik, Ermenilerin artık Müslümanlarla birarada yaşayamayacaklarını söyleyerek, *"Türkiye Ermenistanında bir Hıristiyan yönetim"* kurulmasını istedi. "Türkiye Ermenistanı" ile nerenin kastedildiği ise pek belli değildi. Çünkü, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Ermeniler yaşıyor idiyse de hiçbir yerde bir Ermeni nüfus çoğunluğu yoktu; tıpkı bugün Ermenilerin yaşadığı Fransa'da veya ABD'de bir "Ermenistan" bulunmaması gibi. Patriğin başvurusu da boşa gitmedi. 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan **Kıbrıs Antlaşması**'nın birinci maddesinde Osmanlı Ermenileriyle de ilgili önemli bir hüküm yer aldı. Türkiye bakımından bu hüküm, Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere'ye bırakılması kadar önemliydi, denilebilir: çünkü bu hüküm Ermeni gailesini kamçıladı ve Anadolu'yu Balkanlaştırdı.

Anadolu'yu karıştırıp Balkanlaştırmak için Rusya ve İngiltere yarış içindeydi. Rusya Ermenilere bir şey mi vaadediyor, hemen ardından İngiltere de aynı vaatte bulunuyor. Rusya **Ayastefanos Antlaşması**'na Ermenilerle ilgili bir madde mi koyuyor; İngiltere de **Kıbrıs Antlaşması**'na benzer bir hüküm koyuyor. Birkaç ay sonra bu iki Büyük Devlet Berlin'de buluştular ve öteki Büyük Devletlerle birlikte 13 Temmuz 1878 tarihli **Berlin Barış Antlaşması**'na Ermeniler için ortaklaşa şu hükmü koydular (sadeleştirilmiştir):

"Madde 61- Bâbıâli (yani Osmanlı Devleti), *Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlere karşı* (Ermenilerin) *emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder..."*

Berlin Antlaşması'nın altında Avrupa Büyük Devletlerinin hepsinin imzaları vardı. Yani Osmanlı Ermenileri, artık kendilerini Büyük Devletlerin ortak koruması altında görebilirlerdi ve öyle gördüler. Artık Ermenileri tut tutabilirsen. Avrupa, Ermeni toplumuna bir "altın madeni" sunmuştu. Bu madeni çalıştırmak artık Ermenilere düşüyordu. Mora'da Yunanlılar ayaklanmış, arkasından bir devlet kurmuşlardı. Filibe Sancağında Bulgarlar ayaklanmış, bunun da ardından bir Bulgar Prensliği kurulmuştu. İşte Kıbrıslı Rumlar da İngiliz idaresine girmişlerdi. Öyleyse Ermenilere gün doğmuş demekti.

Anadolu'da Yabancı Konsoloslar

Yabancı konsolosların Anadolu'da Ermeniler arasında dolaşmaları Ermenileri daha da kamçıladı. Konsolosların gezileri Ermenilere birer mesajmış gibi algılanıyordu. Konsoloslar sanki Ermenilere *"Ne duruyorsunuz, kıpırdasanıza; Yunanlıların ve Bulgarların yaptığını yapsanıza..."* demek istiyorlardı. Ermeniler öyle anlıyorlardı. Bir örnek: Adana Valiliği, 15 Aralık 1879 günü Dahiliye Nezaretine şunları yazdı (sadeleştirilmiştir):

*"İngiltere Devleti tarafından **Adana'ya Konsolos Vekili olarak atanan Yüzbaşı Cooper'in** elinde bulunan fermanda kendisinin normal konso-*

los vekili olarak sadece İngiltere vatandaşlarının işlerine bakmak üzere tayin edildiği açıklanmakta iken, buraya geldiğinden beri mazlumların koruyucusu şeklinde görünüp mahkemelerde davalarını kaybeden ve tüccar olan hak sahiplerinin verdiği (ve) *şikâyet içeren dilekçe ve önerileri kabul ederek kendilerine yardım vaadetmektedir. 'Bu davalara niçin böyle karar verilmiş?' şeklinde savcıya sorular sormak ve şikâyette bulunanlara Osmanlı Devleti'nin idaresini kötüleyip İngiltere Devleti'nin adaletini överek kalpleri kazanmaya çalışmak türündeki* ***davranışları tahammül sınırını aşmıştır.***

Gariptir ki geçen gün benimle yaptığı görüşmede, 'Bu yöre halkı fazlasıyla Rusya eğilimli ve İngilizlere soğuk görünüyorlar. Özellikle Müslüman halk pek uzak duruyor. Bunları İngilizlere ısıtmak için ne gibi önlemlere başvurmak gerekir?' anlamında sorular sorup bir görüş bildirmemi istedi. Şimdi ise vilayeti gezmek istemektedir. Gittiği yerlerde de burada gösterdiği davranışları göstereceğinden asla şüphe yoktur. ***Şu sıralar buranın da Kıbrıs gibi İngilizlere bırakılacağı, konsolosun gelişinin bu yüzden olduğu, Kozan, Zeytun, Dersim ve Van'ın Ermenistan adıyla -Bulgaristan gibi- Ermeni bir valinin özerk yönetimine verileceği söylentileri halk arasında yayılmaya başladı.***

Bu gelişmenin Osmanlı Devleti'nin hukuk ve bağımsızlığı için ne derecede zararlı olup memleketin idare ve güvenliğini bozacağını tarafınıza söylemeye gerek yoktur. Ancak bu durum biraz daha sürecek olursa vatandaşların düşünceleri tamamen değişecek ve gelecekte vaziyet daha tehlikeli bir hal alacaktır. Bunlara karşı nasıl hareket edileceği hakkında elimde talimat olmaması dolayısıyla bir taraftan sorumluluk korkusu ve diğer yandan hükümetin şerefini koruma görevi beni kararsızlık ve sıkıntı içinde bırakmaktadır. Hareket tarzımı belirlemek için ayrıntılı emirlerinizi istirham ederim. 17 Aralık 1879."[11]

Osmanlı toplumunun içi işte böyle karıştırıldı. Türklerle Ermenilerin arası böyle açıldı. 1909'da Adana'da patlak veren Ermeni ayaklanması ve Türk-Ermeni vuruşmasının tohumları böyle atıldı. Adana

11) TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri I (1845-1890)**, Ankara, 2004, s.28-29, No. 16

Valisi, İngiliz kışkırtmalarının nereye varacağını, 30 yıl önceden haber veriyor: *"Bu gidişle memleketin güvenliği bozulacak, vatandaşların düşünceleri tamamen değişecek ve ilerde daha tehlikeli bir hal alacak"* diyor. Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.

Şunu da belirtelim: Yukarıdaki rapor sadece bir örnektir ve yalnız Adana'daki İngiliz Konsolos Vekili **Cooper**'ın "sabırları taşıran" kışkırtmalarıyla ilgilidir. Anadolu'da onun gibi daha birçok yabancı konsolos vardı. **Berlin Antlaşması**'nın ardından Anadolu'da mantar gibi yabancı konsolosluklar açıldı. Yalnız **İngiltere** 10 kadar konsolosluk açmıştı. Bunlar şu şehirlerdeydi: **Adana, Ankara, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Halep, İzmir, Muş, Sivas, Trabzon, Van.**

İngiliz konsolosluklarından başka **Rus, Fransız, Amerikan, Alman, Avusturya** ve **İran** konsoloslukları da vardı. Ayrıca İngilizlerin **Tebriz, Batum** gibi Anadolu'ya yakın yerlerde de konsoloslukları bulunuyordu. 1896 yılında **Erzurum**'da altı yabancı konsolosluk vardı: **Rus, İran, Fransa, İngiltere, İtalya** ve **Amerika Birleşik Devletleri konsoloslukları.** İtalyan konsolosluğu daha sonra kapandı, öteki beş konsolosluk çalışmalarını sürdürdü. 1878 **Berlin Antlaşması**, Ermenilerin yaşadığı yerlerde reform yapılmasını öngörmüştü. Emperyalist Büyük Devletler bu reformları denetleyecekti. Anadolu'daki yabancı konsoloslar, emperyalist ülkelerin görevlileriydi. Ermenilerin durumlarını ve yapılacak reformları yakından izliyorlardı. Osmanlı valileri, mutasarrıfları, kaymakamları bu yabancı ajanların yerli yersiz müdahaleleri, baskıları altında görev yapmaya çalışıyorlardı. Göz göre göre Anadolu karıştırılıyor, Osmanlı ülkesi parçalanmaya çalışılıyordu.

Ermeniler 1887 yılında **Hınçak**, 1890 yılında **Taşnaksutyun** adlı Ermeni ihtilal örgütlerini kurmuşlardı. Rusya Ermenileri tarafından kurulmuş olan bu örgütler 1890 ortalarında Anadolu'da kan dökmeye başlamışlardı. Tam bu sıralarda Doğu Anadolu'da yeni yeni yabancı konsolosluklar açıldı.

Milli Devlet Fikri ve Rumeli'den Sonra Anadolu'nun da Parçalanmasına Doğru

19. yüzyılda Osmanlı ülkesinin parçalanması, bu coğrafyada **milli devletler** kurmak yoluyla oluyordu. Çok milletli imparatorluk tek milletli devletlere bölünüyordu. Çok kanlı bir operasyondu bu. Bu yolla Rumeli toprakları parçalanmıştı; oralarda yaşayan Türk halkı "sinekler gibi" kırılmış, kılıçtan geçirilmiş ve Yunanlılara, Sırplara, Bulgarlara yer açılmıştı. Şimdi sıra Anadolu'ya geliyordu. Anadolu'da Ermenilere bir "yurt" açılmak isteniyordu.

Milli devlet fikri, **Fransız İhtilali**'nden beri yaygınlaşıyordu; Batı Avrupa'dan çıkmıştı, Batı Avrupa coğrafyasına uygundu. Çünkü oralarda çeşitli milletler belli bölgelerde toplanmış, yoğunlaşmış bulunuyorlardı. Fransa'da Fransızlar, İngiltere'de İngilizler, Almanya'da Almanlar yaşıyordu... Batı Avrupalılar, kendi ülkelerinde milli devletlerini kurmuşlardı ve onlar için sonuç iyi olmuştu. İngiltere İngilizlerin, Fransa Fransızların, Hollanda Hollandalıların idi. İtalya ve Almanya da milli birliklerini tamamlıyorlardı. Almanya Almanların, İtalya İtalyanlarındı. Milli devlet, Batı Avrupa'ya uygun düşmüş, yararlı olmuştu ama aynı ilke Osmanlı coğrafyasında çok yıkıcı oluyordu, çünkü Osmanlı ülkesinin yapısı çok farklıydı.

Osmanlı ülkesinde Türk, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi, Arap vs. yan yana, iç içe yaşıyordu. Avrupalıların kendi anavatan toprakları ile denizaşırı sömürge toprakları birbirlerinden binlerce kilometre uzaktaydı. Osmanlı Devleti'nde ise anavatan ve imparatorluk toprakları iç içeydi. Britanya'nın Hindistan İmparatorluğu çöküp batsa, olan oralardaki Hintliye, Müslümana olur, fakat çok uzaktaki İngiliz adalarında yaşayan Anglo-Saksonların burnu bile kanamazdı. Osmanlı İmparatorluğu çökünce ise Türk de, Ermeni de, Rum da enkazın altında kalabilir, beraber ezilebilirdi; çünkü yan yana, hatta iç içe yaşıyorlardı. Benzetmede hata olmazsa, çok milletli Osmanlı toplumu bir "şark halısı" gibiydi, denilebilir. Çok renkli, çok motifli; sağlam bir dokusu, kendine göre bir ahengi, dengesi, estetiği olan bir şark halısı veya Türk halısı.

Avrupa'ya göre ise Osmanlı'nın çok renkli bu güzelim halısı çirkindi, onu tek renkli "garp halıcıkları"na dönüştürmeliydi. Eski halı sökülmeli, yünleri ipleri, renklere göre ayrılmalı ve aynı malzemeden tekrar tek renkli garp halıları veya Avrupa halıları dokunmalıydı. Dayatma işte buydu. Tarihçi **Arnold Toynbee**, Batı'dan çıkan milli devlet ilkesinin Osmanlı toplumuna uygulanması, *"atomdan kopmuş bir elektron gibi yıkıcı ve öldürücü olmuştur"* der.[12]

"Büyük Ermenistan" Hayali ve Ermeni Ayaklanmaları

Ermeni ihtilalcileri, 1890'lardan başlayarak, Anadolu'da kan dökerek bir "Büyük Ermenistan" hayalini hayata geçirmeye kalkıştılar. Büyük Devletlere güvenerek böyle bir maceraya atıldılar. Balkanlar'da yaşanan acılardan ibret alacakları yerde, Balkan milliyetçilerini örnek aldılar. Yunanlıların bir **Megali İdea** veya "Büyük Ülkü" yani "Büyük Yunanistan" emeli olduğu gibi, Ermeni ihtilalcileri de bir "Büyük Ermenistan" hulyasına kapıldılar. Samsun-Mersin hattının doğusunda kalan bütün Anadolu topraklarını "Ermenistan" yapmak istiyorlardı! Buralarda ezici bir Müslüman çoğunluk yaşadığını ise hiç hesaba katmadılar.

Berlin Antlaşması'nın ardından ihtilalci Ermeni örgütleri kuruldu: 1887'de **Hınçak** örgütü, 1890'da **Taşnak** partisi sahneye çıktı. Hemen belirtelim ki, bu örgütleri kuranlar Osmanlı Ermenileri değil, Rusya Ermenileriydi. **Hınçak** örgütü, Rusya'nın varlıklı Ermeni ailelerinin Avrupa'da okuyan çocukları tarafından İsviçre'nin Cenevre şehrinde, **Taşnak** örgütü ise Tiflis'te kuruldu. Ama her ikisi de Osmanlı Ermenilerini peşlerine takıp Osmanlı'ya silah çekti. Osmanlı topraklarında bir büyük Ermenistan kurma emeline kilitlendiler. Hiçbiri Ruslara silah çekip Rus İmparatorluğu içinde bağımsız bir Ermenistan kurmaya kalkışmadı.

Ermeni ihtilalcileri veya komitacılar, 1890'lardan başlayarak yıllarca Anadolu'yu kana buladılar; tıpkı yüz yıl sonra PKK teröristlerinin yaptıkları gibi. Üst üste silahlı Ermeni olayları, Ermeni ayaklanmaları çıkarıldı. Silahlı eylemler imparatorluk payıtahtı İstanbul'a da taşındı.

12) Arnold Toynbee, **Le Monde et l'Occident**, Ed. Gonthier, Paris 1964, s.68-72

İstanbul'da, Galata semtindeki Osmanlı Bankası silahlı-bombalı bir Ermeni çetesi tarafından basıldı. Hatta 1905 yılında **Sultan Abdülhamid**'e de suikast düzenlendi. Ermeni çeteleri cüretkârlıkta Balkan çetelerini bile geride bıraktılar. Balkan asilerinden hiçbiri imparatorluk payıtahtı İstanbul'da eylem yapmaya, suikast eylemlerini Osmanlı sarayına kadar taşımaya cüret edememişti. Ermeni çeteleri bunlara da cüret ettiler. Eylemleri ses getirdi, Avrupa'da ve Amerika'da yankı yaptı. Yurtdışında *"Müslüman Türkler, masum Hıristiyan Ermenileri kesiyor"* diye haksız bir haçlı propaganda kampanyası yürütüldü; Osmanlı yönetimi ve Türk halkı karalanmak istendi.

Ermeni ihtilalciler yanlış hesap yapmışlardı. Anadolu'da kan dökünce, gürültü koparınca Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne savaş açacaklarını, gelip bu topraklarda bir Ermeni devleti kuracaklarını düşünüyor, taraftarlarına da bu düşünceleri aşılıyorlardı. Fakat evdeki hesap çarşıya uymadı, **Taşnak** komitacılarının beklentileri boşa çıktı. Ermeniler için savaşa girecek bir büyük devlet çıkmadı. Komitacılar yenildiler. Ama umutlarını yitirmediler. Özellikle **Taşnak** komitesi, silahlı mücadele düşüncesinden hiç vazgeçmedi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce son Ermeni ayaklanması, 14 Nisan 1909'da Adana'da patlak verdi. Bu ayaklanma, **Moucheng** adında Rusyalı bir Ermeni piskopos tarafından hazırlandı. **Moucheng**, İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından Türkiye'ye silah ithali serbest bırakıldığı için, Avrupa'dan çok miktarda tüfek, tabanca, bomba ve mühimmat getirtmiş ve Çukurova'daki Ermeni gençlerinden silahlı bir "ordu" kurmuştu. İstanbul'da **31 Mart isyanı** çıkınca, **Kilikya Ermeni Devleti**'ni kurma zamanı geldiğini düşünen silahlı Ermeniler, Türk mahallelerine saldırıp isyanı başlattılar. Asker yetişinceye kadar kendilerini savunan Müslümanlarla Ermeniler birbirlerine girdi. Türk-Ermeni boğuşması üç gün sürdü; Tarsus, Erzin, Nisis, Dörtyol yörelerine yayıldı ve sonuçta 1.850 Türk ve 17 bin kadar Ermeni can verdi. Dış basında İttihatçılar ve Türkler aleyhinde ağır yayınlar yapıldı. Üç gün sonra Adana'ya gönderilen **Cemal Paşa**, galiba Avrupa'yı yatıştırmak için, 47 Müslümanı astırdı. Ayaklanmayı çıkaran, Müslümanlara silahla saldıran, asıl suçlu durumda olan Ermenilerden ise sadece 1 kişi idam edildi. (Danişmend, IV, 373-374)

Birinci Dünya Savaşı ve 1915 Tehciri

Birinci Dünya Savaşı içinde, 1915'te, Anadolu'daki Ermeniler Suriye ve Irak taraflarına göç ettirildi. "Tehcir" diye bilinen bu olay, kitabın başka bölümlerinde, özellikle "Kronoloji" bölümünde ayrıntılarıyla incelendiği için "Giriş"te tekrarlanmadı. Burada sadece bir-iki noktaya değinildi.

Avustralya'da Alman tehciri

Savaş dönemlerinde, olağanüstü durumlarda böyle nüfus kaydırmaları kaçınılmaz olabiliyor. Tarihte bunun çeşitli örnekleri var. Bir örnek: Birinci Dünya Savaşı sırasında, Almanya ile İngiltere arasında savaş başlar başlamaz, İngilizler, Güney Avustralya eyaletinde yaşayan Alman kökenli nüfusu kıtanın iç taraflarına sürmüşler. Güney Avustralya'nın özellikle Adelaide taraflarında, çok sayıda Alman asıllı Avustralyalı var. Bunlar Birinci Dünya Savaşı'ndan uzun yıllar önce, 19. yüzyılda oralara gelip yerleşmişler, Avustralyalı olmuşlar, genellikle bağcılık yapıyor, şarap üretiyorlar. Avustralya'daki görevim sırasında, eşimle birlikte, Güney Avustralya eyaletine de resmi ziyaret yaptık. Bize mihmandarlık yapan protokol görevlisi Alman kökenli Avustralyalılardandı. Dedelerinin nasıl sürüldüklerini ondan ve diğer başka insanlardan dinledik. İngilizler o insanları perişan halde sürerken onlara çok gaddarca davranmışlar. Evlerini basmışlar, mallarını, mülklerini tarumar etmişler, piyanolarını bile parçalamışlar. Piyano ile Alman marşları çalabilirlermiş! Savaş Avrupa'da oluyor, bunlar ise Avustralya'da yaşıyor. Bu insanlar Avustralya hükümetine silah çekmemiş, İngiliz asıllı Avustralyalılara kurşun sıkmamış, Almanya ile işbirliği yapmamış. Ne zaman sürülmüşler: Avrupa'da savaş başlar başlamaz, 1914 yılında...

Ermenilerin tehciri ise 1915 yılındadır. İttihatçılar bu konuda İngilizleri mi örnek aldılar? Buna pek ihtimal verilemez, çünkü o uzak ülkedeki tehcirden dünyanın pek haberi yoktu. İngilizler Avustralya'da olup bitenleri dünyaya pek duyurmuyorlardı. Avustralya'ya yerleştikleri zaman da burasını "bomboş bir kıta" ("terrum nullum") diye dünyaya

tanıtmışlardı. Oysa Avustralya'da **Aborigine** denen yerliler yaşıyordu. Amerikalıların Kızılderilileri yok ettikleri gibi İngilizler de Avustralya yerlilerini yok etmişler, fakat hepten tüketememişlerdi. Dünya bunu çok sonra öğrenmişti. İttihatçılar İngilizleri örnek alsalardı, Ermenileri 1915'te değil, 1914'te göç ettirirlerdi.

Rusya'nın Tutumu

Osmanlı Başkomutanlığı, İngilizlerin Avustralya'da yaptıklarından değil, Rusların Doğu Anadolu'da yaptıklarından etkilendi. Rus orduları, 1914 kışında Anadolu'ya karşı büyük taarruza başlarken, Kafkasya Müslüman kitlelerini de önlerine katarak yürüyorlardı. Müslüman halk, Anadolu'ya doğru sürülüyor, sürülürken eziliyor, kırılıyordu. Ruslar, 1877-78 kışında Tuna ve Edirne Vilayetlerinde yapmış olduklarını, 1914-15 kışında Kafkaslar'da, Doğu Anadolu'da tekrarlıyor, yerli Müslümanları kırıyor, kırdırıyorlardı.

Başkumandan Vekili **Enver Paşa**, bu insanların imdadına yetişmek ve Rus ordularını durdurmak amacıyla, kış şartlarına yeterince hazırlanmamış olan Türk ordusunu alelacele Sarıkamış'a sürmüş ve orada karda kışta dondurmuştu. Ermeni tehciri önce, Kafkas Türklerinin Ruslar tarafından sürülmesine bir tepki olarak düşünülmüştür. İki şık akla gelmiştir. Ya Ermeni kitleler, Türk ordusunun önüne katılarak Rus topraklarına doğru sürülecekti ya da başka taraflara göç ettirilecekti.

Birinci şık uygulanmış olsaydı, Osmanlı Ermenileri iki ateş arasında biter, tükenirdi. Bu yapılmamış, nispeten daha insanca olan ikinci şık tercih edilmiştir. Yani Ermeniler cepheden uzak yerlere, Kuzey Irak'a ve Suriye'ye kaydırılmışlardır. Tehcir, bir zorunluluk idi.

Atatürk, Tehciri Değerlendiriyor

Altı yıl sonra, Şubat 1921'de, Philadelphia'da çıkan *Public Ledger* gazetesinden **Clarence K. Streit**, TBMM Reisi **Mustafa Kemal Paşa**'ya yazılı olarak çeşitli sorular yöneltmişti. Sorulardan biri de şuydu:

"Harb-i Umumi esnasında ika edildiği mütemadiyen ağızlarda dolaşan Ermeni taktîl ve tehciri hakkında Hükümetinizin resmî nokta-i nazarı nedir?"

Atatürk, tehcirle ilgili bu soruya, yazılı olarak şu cevabı vermiştir:

"Düşmanca ithamda bulunanların sürdürdükleri büyük mübalağalar dışında, Ermenilerin tehciri meselesi aslında şuna inhisar etmektedir:

Rus ordusu 1915'te bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada, o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Ermeni Komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için, kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız şekilde katlediliyor, gerilerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu.

Bu cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silah, cephane ve iaşe ikmallerini, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından beri kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan bilistifade ve bu maksada matuf olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinden yapıyorlardı.

İngiltere'nin, sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya efkârı, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz.

Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunlardan ekserisi şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar harp etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı."[13]

Atatürk, Ermeni ahalinin neden tehcir edilmiş olduğunu özlü olarak açıklıyor ve ***"Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır"*** diyor. Bu doğru sözlere bizim ekleyece-

13) **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele dönemine ait 100 belge), 1919-1923, Cilt I**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s.272-273, Belge 45.

ğimiz fazla bir şey yoktur. Evet, "katliam", "soykırım" iddiaları düpedüz bir iftiradır, düşmanca propagandadır.

Bir "Mavi Kitap" Konusu

Evet ama bu düşmanca propaganda yıllardır inatla sürdürülmekte ve beyinlere kazınmaktadır. Propagandanın kaynaklarından veya dayanaklarından biri, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı içinde, 1916 yılında yayımlamış oldukları ***"Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele, 1915-1916"*** başlıklı kitaptır, deniyor. Bu kitap, Büyük Savaş içinde çıkarılmış bir savaş propagandası yayınıdır. Ermeni militanlar, "Türklere karşı savaşı" hâlâ sürdürdükleri için olacak, 2000 yılında bu kitabın ikinci baskısını yaptılar.[14] Son günlerde bu kitap Türkiye'de günün konusu oldu. Bir büyük gazetemiz bunu manşetine bile taşıdı, *"Mavi Kitap'ın yazarından itiraf"* diye başlık attı ve Ermeni iddialarına kanıt olarak gösterilen "Mavi Kitap"ın yazarı İngiliz tarihçi **Arnold Toynbee**'nin, anılarında, *"Kitapların propaganda için hazırlatıldığını bilseydik yapmazdık"* dediğini yazdı.[15]

Evet, İngiltere, eskiden beri "Mavi Kitap" diye bilinen belge dizileri yayımlar. Mısırlı **Mehmet Ali Paşa** ayaklanmasından, Tanzimat döneminden beri Türkiye ile ilgili olarak da pek çok "Mavi Kitap" yayımlanmıştır. Örneğin sadece 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı üzerine 81 cilt "Mavi Kitap" vardır. Londra'da görevli olduğum yıllarda, sahafları, antikacıları dolaşarak Türkiye ile ilgili "Mavi Kitap"ları toplamaya çalışmış ve kitaplığımda bunlardan bir koleksiyon oluşturmuştum. Bu kitaplar araştırmalar için değerli kaynaklardır, çünkü resmi belgeler içerir. Bu kitapların dış karton kapakları mavi renkte olduğu için konuşma dilinde bunlara "Mavi Kitap" (Blue Book) denmesi âdet olmuştur. Bunların resmi adları ise **State Papers** (Devlet Yayınları) veya **Accounts and Papers**'dır. İngiltere Milli Kütüphanesi durumunda olan British Mu-

14) James Bryce and Arnold Toynbee, **The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916, Documents Presented to Viscount Grey of Felloden by Viscount Bryce**, Uncensored Edition, edited and with introduction by Ara Sarafian, Gomidas Institute Prenceton, New Jersey, 2000.

15) **Hürriyet**, 19 Mart 2005.

seum Library'de bu resmi yayımlar, "State Papers Room" denen ayrı bir bölümde muhafaza edilir ve araştırmacıların hizmetine sunulur.

James Bryce ve **Arnold Toynbee** imzasını taşıyan "Mavi Kitap", öteki gerçek "Mavi Kitap"lara pek benzemiyor. Gerçek "Mavi Kitap"lar, elçilik ve konsolosluk raporları gibi resmi belgelerden oluşur; Ermenilerle ilgili bu sözde "Mavi Kitap"ta ise İngiliz resmi belgeleri pek yoktur. Savaş dolayısıyla 1914'te Türk-İngiliz diplomatik ilişkileri kesilmiş, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği ve Konsoloslukları kapanmıştı. 1915 tehcir olayını rapor edenler, Türkiye'deki İngiliz diplomatları değil, misyonerler, gazeteciler, Ermeni komitacıları vs. gibi resmi sıfatı olmayan kimselerdir.

Ermenilerle ilgili bu "Mavi Kitap" içinde toplam 150 "belge" vardır. Bunların 70 tanesini Ermeni iddialarını benimsemiş olan Amerikalı misyonerler, 50 tanesini Ermeni militanlar, **Taşnak** komitacıları kaleme almıştır. Amerikalı tarihçi **Justin Mc Carthy**, *"Propaganda malzemesi olarak yazılan* (bu) *kitaptaki belgeler tamamen sahte ve düzmece. Mavi Kitap'ta olayları anlatanların dörtte birinin kimliği bilinmiyor. Kitapta belge diye sunulanlar **Taşnak** gazetelerinden yapılan alıntılardır. Bunlar büyük yalanlar değil, aptalca yalanlardır"* diyor.[16]

Bu "Mavi Kitap"ı hazırlatan **James Bryce** (1838-1922) olmuştur. Osmanlı tarihine yeni merak saran, kalemi güçlü bir genç gazeteci ve tarihçi olan **Arnold Toynbee** onun "protegé"si idi. Kitabın hazırlanmasına, Amerika'nın güçlü misyoner örgütü **American Board of Commissioners for Foreign Missions**'un patronu **James L. Barton** da yardım etmiş, daha doğrusu **Bryce** ile beraber çalışmıştı. Ama kitapta onun adı görünmez. Avukat, hukukçu ve diplomat olan **Bryce**, İngiltere'de namlı bir Ermeni bağımlısı idi. Uzun yıllardan beri İngiltere'de "en önde gelen Ermeni dostu" (the principal Armenophile in Britain) olarak biliniyordu. Ta 1876 yılında Anadolu'ya gelip Ağrı Dağı'na tırmanmıştı. Daha o zaman Ermenilere vurulmuş, âşık olmuştu ve gözü artık Ermeniden başka bir şey görmez olmuştu. Ancak o tarihlerde Ermenilerin kendi başlarına bir devlet kurmaya hazır olmadıklarını görmüş, onları hazırlamak, yetiştirmek gerektiğine kanaat getirmişti.

16) "İddialar aptalca yalanlardır", **Cumhuriyet**, 25 Mart 2005.

Bryce, 1870'lerden beri Ermeni davası için çalışan bir kimseydi. İngiltere'de **İngiliz-Ermeni Derneği**'nin kurucusu ve başkanı idi. Anadolu'da, İstanbul'da kan döken bütün Ermeni komitacılarına arka çıkmış, kanat germiş, gazetelere, dergilere yazılar yazmış, parlamentoda hükümeti Ermenilerden yana etkilemeye çalışmış ve her durumda Ermenilerin avukatlığını yapmıştı. Osmanlı Hariciyesi 1880'lerden beri kendisini yakından tanıyordu ve Osmanlı diplomatik belgelerinde sık sık onun adı geçiyordu. **Bryce**, Türk düşmanlığı bakımından **Gladstone ekolü**'nden idi. Bu ikili, yerli yersiz Osmanlı Hükümetine saldırmakta ağız birliği yapmışlardı. Örneğin, Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi **Rüstem Paşa,** 29 Mayıs 1889 günlü telgrafında, *"Dün akşam Dışişleri Bütçesi dolayısıyla **Mr. Bryce** ve **Mr. Gladstone** Osmanlı Hükümetine ve İngiliz Hükümetine şiddetle hücum ettiler"* diyordu.[17]

Böyle bir mazisi olan **Bryce** ve **Barton**, Birinci Dünya Savaşı çıkınca Ermeniler için kolları sıvayıp seferber olmuşlar, tehcir üzerine de hemen bu "Mavi Kitap"ı hazırlamışlardır. Kitaba malzemelerin yarıdan fazlasını **Barton** sağlamış, **Bryce** bunların editörlüğünü, sıralamasını yapmış, **Toynbee** ise güçlü kalemiyle bunları allayıp pullamış, birçoğunu yeniden kaleme almış ve bazı belgeleri ise, anlaşılan patronun talimatıyla, yoktan yaratmıştır!

"Mavi Kitap"ın Hedefleri

Bu "Mavi Kitap"ın ilk hedefi ABD idi. İlk amaç Ermeniler için Amerika'dan yardım toplamaktı.[18] 20 Ekim 1915 tarihinde Amerika'da, Ermenilere yardım amacıyla bir komite kurulmuştu. Adı **American Committe for Armenian and Syrian Relief** (ACASR) idi. Yani **Ermenilere ve Süryanilere Yardım İçin Amerikan Komitesi**. Daha sonra **Yakın Doğu Yardım Komitesi** (Near East Relief) adını alan bu komite aracılığıyla Ermeniler için yardım toplanıyordu. "Mavi Kitap" çıkar çık-

17) Bilâl N. Şimşir, **Documents Diplomatiques Ottomans. Affaires Arméniennes /Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu/ Volume/Cilt I (1886-1893)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985, s.33, No. 29.

18) Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s.75: *"The purpose of this work, **The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-16**, was to attract favor for relief and for Armenian interests."*

maz **Barton** hemen 3.000 nüsha sipariş etti ve bunları Amerika'da etkili yerlere ulaştırdı. Başkan **Wilson**'a ve danışmanına da birer kitap sunuldu. Yaygaracı Amerikan basını harekete geçirildi. Atlantik ötesinde büyük bir propaganda patlaması gerçekleştirildi. *The New York Times* gazetesi, 8 Ekim 1916 günlü sayısında bu kitaba üç tam sayfa ayırdı. Başkan **Wilson**, Ekim 1916'da bir günü "Ermenilere Yardım Toplama" günü ilan etti. Beyaz Saray bir bildiri yayımladı ve bildiri ülkenin en uzak yerlerine kadar ulaştırıldı. Yardım Komitesi 1916 yılı ortalarına kadar ABD'nin 38 şehrinde şube açtı. Amerikan halkının Hıristiyanlık duyguları şahlandırıldı ve o zamana kadar görülmemiş miktarda para toplandı. 1917 yılı ortalarına kadar toplanan para miktarı 2.000.000 doları aştı. (İktisat tarihçilerimizin bu 2 milyon doları, İstiklal Harbi'ndeki Türkiye'nin 1 yıllık bütçesi ile karşılaştırmaları ilginç olabilir.)

Toplanan bu 2 milyon doların % 35'i İstanbul'da, % 30'u Tiflis'te, % 13'ü Beyrut'ta ve % 20'si Tahran'da dağıtıldı. Konuyu araştıran Amerikalı tarihçi **Joseph L. Grabill**, *"Yardımın tamamı Türk olmayanlara dağıtıldı. Müslümanlar % 2 yardım aldı, geri kalanı Ermenilere ve Arap Hıristiyanlara dağıtıldı"* diyor. Hıristiyanları bu kadar kayırmakla Müslümanlara ayıp edilmiş olduğunu da söylemeden edemiyor. *"Çünkü Müslümanların da birçoğu yardıma muhtaçtı"* diye ekliyor.[19] Haçlı kafanın "insani" yardımı böyle oluyor demek! İstiklal Savaşı yıllarında İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği yapan **Sir Horace Rumbold**, bir raporunda, *"Bu Türkleri anlayamıyorum, açlıktan evlerine kapanıp sessizce can veriyorlar da kimseye yardım diye avuç açmıyorlar"* diyordu. Türkler, kan kusup "şerbet içtim" diyor, "kol kırılır yen içinde kalır" diyor. Aç ölmeyi göze alıyor da el oğluna avuç açmayı onuruna yedirmiyor. Ermeniler ise "açlıktan ölüyorum, imdat" diye dünyayı ayağa kaldırıyor; sürekli mağduru, mazlumu oynuyor. Ermeni ile Türkün bir farkı galiba budur. Neyse, konuya dönelim.

"Mavi Kitap"ın ikinci amacı, ABD'yi Avrupa savaşına sokmaktı. İngiltere ve Fransa Avrupa'da Almanya'ya ve müttefiklerine karşı savaşırken, Amerika Birleşik Devletleri uzaktan seyrediyor ve Avrupa sava-

19) **Ibid.**, s.78: *"The relief goods went almost entierly to non-Turks. Muslims received about 2 per cent of relief; Armenians and Arab Christians obtained most of the rest... Favoritism for Christian minorities did not promote goodwill with Muslims, many of whom also were destitude and pitiable."*

şına girmiyordu. Amerika, İngiltere'nin yanında savaşa girerse savaşın kaderi değişecekti. O bakımdan İngilizler ve Fransızlar ABD'yi savaşın içine çekmeye büyük önem veriyorlardı. İngiltere ve Fransa, daha 1914 yazında ABD'de bir propaganda kampanyası başlatmışlar ve *"Hıristiyan Ermenilerin Müslüman Türkler tarafından kılıçtan geçirildiği"* yalanına sarılmışlardı. Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden önce, henüz bir tek Ermeninin burnu bile kanamamışken, Amerika'da, *"Ermeni katliamı yapılıyor"* diye yalan ve haksız bir propaganda yürütülmesi, Washington'daki Osmanlı Elçisi **Ahmet Rüstem Bey**'i kahretmişti. Elçimizi sonunda ABD'yi protesto edip elçilik görevinden ayrılmaya itmişti. **Monroe Doktrini**'ne bağlı olan ABD'yi Avrupa savaşına çekebilmek için Atlantik ötesinde propagandayı daha da kuvvetlendirmek gerekmiş ve Ermenilerle ilgili "Mavi Kitap" sonuna kadar kullanılmıştır. Sonunda ABD, 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Yani bu bakımdan da o "Mavi Kitap" işe yaramış, amacına ulaşmıştır.

Propaganda amacıyla hazırlanmış ve propaganda için ABD'de kullanılmış olan o "Mavi Kitap", Türkleri suçlamak için hukuki delil olarak ileri sürülememiş ve kullanılamamıştır. 1919-1920 yıllarında İngilizler tarafından Malta Adası'na sürülmüş olan Türklerin bir bölümü (58 kişi), Ermeni katliamıyla suçlanmak istenmiş, fakat bunlar aleyhinde bir delil bulunamamış, o "Mavi Kitap" da hukuki bir delil sayılmamıştı. Daha doğrusu o kitap, İngiliz hukukçuların önüne çıkarılamamıştı. Sonunda Malta sürgünleri resmen suçlanamadan, sorgulanamadan serbest bırakılmışlardır. O zaman bile hiç itibar edilmemiş o kitaba, seksen küsur yıl sonra bugün hiç itibar edilemez.

Sözde Katliamın 50. Yılı ve Sonrası

1965 yılında Ermeniler, 1915 tehcirinin 50. yılında, "Ermeni Soykırımının 50. Yılı" adıyla ABD'de, Fransa'da ve diğer bazı ülkelerde yoğun bir Türk düşmanlığı kampanyası yürüttüler. 1964 yılında başlayıp 1965'ten sonra da devam eden bu kampanya sırasında yeryüzündeki Ermeni örgütlerinin veya kuruluşlarının sayısında önemli bir artış gö-

rüldü, yüzlerce yeni Ermeni örgütü kuruldu. Yalnız ABD'de Ermeni kuruluşlarının toplam sayısı 1.228'e ulaştı (bunların 182'si kilisedir).

Ermeni kuruluşlarının artan sayısına paralel olarak etkileri ve etkinlikleri de arttı. Ermeni propaganda yayınlarında büyük bir artış görüldü ve bu kampanya, arkasında ağır bir düşmanlık tortusu bıraktı. Kampanya, daha sonraki yıllarda dikilen Ermeni soykırım anıtlarına ve Türk diplomatlarına karşı Ermeni suikastlarına da ortam hazırladı. Ermeniler, bu momentumdan yararlanarak dünya çapında örgütlenmeye de gittiler. Örneğin, **Taşnak** partisi önderliğinde küresel düzeyde bir örgüt olarak **Ermeni Davasını Savunma Komitesi** (Comité de Défence de la Cause Arménienne=CDCA) kuruldu. Dört kıtaya dal budak salan bu Ermeni örgütleri ilerde Türk diplomatlarına karşı 27 değişik ülkede sistematik suikastlar düzenlenmesinde ve Ermeni soykırım iddiasının dünya parlamentolarının gündemine taşınmasında etkili oldu.

ABD'de 1972 yılında **Armenian Assembly of America** (Amerika Ermeni Asamblesi=AAA) adlı lobi örgütü kuruldu. Ermeni toplumunun oldukça etkili isimleri tarafından, Amerikalı bütün Ermenileri temsil etmek iddiasıyla kurulan AAA, 2.5 milyon dolarlık bütçesi ve 7 bin çalışanı olan güçlü bir kuruluştur. ABD dış politikasına paralel bir politika izler, öncelikli amacı sözde soykırımın uluslararası platformlarda tanınmasını sağlamaktır. (Kantarcı, EL, 174)

Ondan sonraki yıllarda Ermeni sorunu durmadan tırmandırıldı. Çeşitli ülkelerde Ermeni "soykırım" anıtları dikildi; 1973'ten başlayarak Türk diplomatlarına karşı suikastlar düzenlendi ve Ermeni iddiaları yabancı parlamentolara taşındı.

Ermeni Soykırımı İddiası Yabancı Parlamentolara Taşınıyor

Türk diplomatlarına karşı kanlı terör saldırılarının sonuna doğru, Türkiye'ye karşı Ermeni siyasi saldırıları başladı. Düşmanca saldırılara yeni bir boyut kazandırıldı. Ermeni örgütleri, silahlı saldırılar ve kanlı propaganda ile sözde soykırım iddialarını Batı kamuoylarına duyurmakla yetinmediler. Bu iddiaların yabancı ülkelerce tanınması için se-

ferber oldular ve soykırım iftirasını yabancı parlamentolara taşımaya yöneldiler.

29 Nisan 1982: Kıbrıs Rum Kesimi Parlamentosu, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

Mart-Aralık 1985: Mart 1985'te, **Amerikan Kongresine 192 sayılı Ermeni soykırım karar tasarısı sunuldu.** California Milletvekili **Tony Coelho** tarafından sunulan tasarı, *"24 Nisan 1986 tarihini tüm soykırım kurbanlarına, özellikle 1915-1923 arasında Türk Osmanlı makamlarınca gerçekleştirilen soykırım kurbanı 1.5 milyon Ermeni asıllının anısına 'İnsanın İnsana Zulmünü Hatırlama Ulusal Günü' olarak belirlemeyi"* amaçlıyordu. Uzun uzun tartışılan tasarı, TC Washington Büyükelçiliğinin de girişimleri sonunda, 12 Aralık 1985 tarihinde 206'ya karşı 213 oyla reddedildi.

11 Mayıs 1985: ABD'deki **Taşnak**'ların (ARF) organı ***Armenian Weekly*** şunları yazdı: *"Bütün Ermeniler için artık bir görev olmuştur; Kongre'de lobi yapan, sokaklarda gösteri düzenleyen ya da askeri operasyonlara* (yani suikastlara-BNŞ) *girişen özgürlük savaşçılarının defalarca ve defalarca şunu belirtmeleri gerekiyor: Hedefimiz, Türk işgali altındaki Ermenistan'ın kurtuluşu ve soykırımın Türkiye tarafından tanınmasıdır..."*

17 Nisan 1987: Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunu yaptı. Bu başvuru, AB kurumlarında Ermeni sorununun gündeme getirilmesine, Türkiye karşıtı çeşitli kararlar alınmasına ve giderek AB üyeliği için sözde Ermeni soykırımını tanımanın bir önkoşul olarak Türkiye'ye dayatılmasına yol açtı.

23-24 Nisan 1987: ABD Temsilciler Meclisinde ve Senatoda **"Ermenileri Anma Günü"** konuşmaları yapıldı.

17 (18) Temmuz 1987: Avrupa Parlamentosu (AP), "Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar" başlıklı bir karar kabul etti. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunun ardından aldığı bu kararla AP, Türkiye'yi fevkalade rahatsız eden görüşler ileri sürdü. AP, sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB üyeliği için bir önkoşul olduğu mesajını da verdi. (EA 4, 31; EA 8, 178-179) Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı almasında, 1965'ten beri **Taşnak** partisi önderliğinde çeşitli ülkelerde örgütlenmiş olan **Er-**

meni Davasını Savunma Komitesi (Comité de Défence de la Cause Arménienne=CDCA) etkili oldu. (EA 8, 193)

29 Eylül 1989: ABD Senatosu Genel Kuruluna yeni bir Ermeni karar tasarısı sunuldu. Kansas Senatörü **Robert Dole** tarafından sunulan ve 212 sayılı olan bu tasarı şöyle başlıyordu: *"Kongre halinde toplanan ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi, 24 Nisan 1990 tarihinin, '1915-1923 Ermeni Soykırımının 75. Yıldönümünü Anma Günü' olarak tanımlanmasını kararlaştırır..."* Uzun görüşmeler ve tartışmalardan sonra Senato, 22 Şubat 1990 günü 49'a karşı 49 oyla tasarıyı engelledi.

23 Ağustos 1990: Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti, bir Bağımsızlık Bildirgesi (Declaration of Independence) yayımlayarak bağımsızlığını ilan etti. Epeyce uzun olan, Ermeni devletinin esaslarını ve milli emellerini içeren bu bildirgede, *"Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması"* ve *"Batı Ermenistan'ın bağımsız Ermenistan Cumhuriyetinin emelleri olduğu"* belirtildi. (Madde XI) "Batı Ermenistan" dedikleri Türkiye'nin doğusu demekti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tarih sahnesine çıkan on beş bağımsız devlet arasında yalnız Ermenistan, daha bağımsızlığını ilan ederken saldırgan bir politika benimsedi. Ermenistan bir yandan komşusu Azerbaycan topraklarının bir bölümünü fiilen işgal etti, diğer yandan da komşusu Türkiye'yi hedef aldı.

1992-1999: Bu yılların her Nisan-Mayıs aylarında ABD Kongresinde sözde Ermeni soykırımı hakkında konuşmalar yapıldı.

1992-2001: Amerikan Kongresi, eski Sovyet Cumhuriyetlerine Amerikan yardımını öngören **Freedom Support Act** (Özgürlüğü Destekleme Yasası) başlıklı yasayı çıkardı. Fakat Ermeni lobisi bu yasaya **Section 907** (Madde 907) diye bir madde ekleterek Azerbaycan'a yardım yapılmasını on yıl boyunca engelledi. 11 Eylül 2001 olayından sonra Ekim 2001'de, *"Eğer Başkan ABD'nin milli güvenlik çıkarları için uygun görürse Azerbaycan için yürütülen yardım kısıtlamasından vazgeçer"* hükmü ile bu kısıtlama ABD yönetimi tarafından geçici bir süre için kaldırıldı.

15 Nisan 1995: Rus Duma'sı, 15 Nisan 1915'te sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar kabul etti. (EA 3, 18)

5 Temmuz 1995: Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Anayasa, 23 Ağustos 1990 tarihli **Bağımsızlık Bildirgesi**'nde yer alan esasları ve Ermeni "milli emellerini" (national aspirations) olduğu gibi benimsedi. Böylece "soykırımın" Türkiye'ye kabul ettirilmesi ve "Batı Ermenistan" emelleri anayasa esası haline getirilmiş oldu. Ermeni Anayasası'nın 13. maddesine göre ise, Türkiye'de bulunan Ağrı Dağı, Ermenistan arması üzerinde yer almaktadır. Bu sakat Ermeni Anayasası, Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişki kurulmasını engellemektedir. (EA 3, 158)

Eylül 1995: İsviçreli Ermeniler İsviçre Parlamentosu'na 5.000 imzalı bir dilekçe sunarak sözde Ermeni soykırımının resmen tanınmasını istediler. (EA 3, 15-16)

30 Ocak 1996: İsviçre'deki Türk dernekleri, Ermenilerin sözde soykırımla ilgili dilekçelerine karşılık olarak İsviçre Parlamentosu'na 4.200 imzalı bir dilekçe sundular ve Ermenilere bir soykırım uygulanmamış olduğunu belirttiler. İsviçre Parlamentosu sonunda Ermeni talebini reddetti. (EA 3, 16)

25 Nisan 1996: Yunanistan Parlamentosu, aldığı bir kararla, 24 Nisan tarihini "Türkler tarafından Ermenilere yapılan soykırımı anma günü" olarak kabul etti. (EA 8, 186-187)

26 Mart 1998: Belçika Senatosu, "Türkiye'de yaşayan Ermenilerin 1915'teki Soykırımı ile ilgili 1-736/3 sayılı Kararı" kabul etti. Senato, aldığı bu karar ile Türkiye'den Ermeni sorunu konusunda bir dizi taleplerde de bulundu. Kararda, *"Ermenilerin düzenli ve sistemli biçimde öldürülmelerine dair tarihsel kanıtlar üzerine en ufak bir şüphe bile bulunmadığı"* iddia edildi. Avrupa Birliği ile ilişkiler de zikredilerek Türk Hükümetinin 1915 soykırımını tanıması istendi. (EA 8, 187-188)

19 Nisan 1998: Robert Koçaryan Ermenistan Cumhurbaşkanı seçildi ve seçilmesinden sonra sözde "soykırımı" Ermenistan'ın dış politika öncelikleri arasına aldı. (EA 1, 10)

24 Nisan 1998: Avrupa Konseyi (AK), "1915 Ermeni Soykırımını Anma" başlıklı bir bildiri yayımladı. 51 parlamenterin imzasını taşıyan bu bildirinin yalnız imza sahiplerini bağladığı da söylendi. (EA 8, 185)

28 Mayıs 1998: Fransız Ulusal Meclisi, "Fransa 1915 Ermeni soykırımını resmen tanır" hükmünü içeren bir yasa kabul etti.

Türk-Fransız ilişkilerinde bir kriz yaratan yasa, 2.5 yıl aradan sonra 7 Kasım 2000'de Fransız Senatosunda da kabul edildi ve 29 Ocak 2001' de onaylanarak yürürlüğe girdi. (EA 8, 191)

29 Mart 2000: İsveç Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

24 Nisan 2000: Sözde soykırımı Fransız Parlamentosuna kabul ettirebilmek için eylemlerini aralıksız sürdüren Ermeni lobisi, Fransız Senatosu önünde sürekli nöbet tutuyor ve pankart asıyordu. 24 Nisan 2000'de *"Chirac, bizden oy alamazsın"* pankartı taşıyarak, siyasetçiler üzerinde baskıyı artırdılar. 2001 Mart seçimleri öncesinde bu kampanya etkili oldu. (EA 1, 11)

11 Mayıs 2000: Lübnan Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

16 Haziran 2000: İtalya'da Roma Şehir Meclisi, aldığı bir kararla İtalyan Hükümetinden Ermeni halkının "soykırımını" resmen yasayla tanımasını istedi. Bu kararı, İtalyan Parlamentosunun da bu yönde bir karar almasında kritik bir adım oldu. (EA 8, 190)

28 Haziran 2000: Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan,** ABD Kongresinde lobi faaliyetleri yürüten Amerikalı parlamenterlerle bir toplantı yaptı ve onlara Türkiye'nin "Ermeni soykırımını" tanımasının yararlı olacağını anlattı.

14 Eylül 2000: ABD'de, **Koçaryan**'ın önde gelen lobicilerle yaptığı toplantının ardından 134 Kongre üyesinin imzasıyla, **Kongreye 398 sayılı yeni bir Ermeni soykırım tasarısı sundular...**

27 Eylül 2001: Yarı kapalı biçimde sözde Ermeni soykırımını tanıyan Papa 2. Jean Paul, Eçmiyazin'de, Ermeni Katolikos II. Karekin ile ortak bildiri yayımladı.

13 Haziran 2002: Kanada Senatosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

20 Ağustos 2003: Arjantin Senatosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

16 Aralık 2003: İsviçre Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

18 Mart 2004: Arjantin, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir yasa çıkardı.

26 Mart 2004: Uruguay, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir yasa çıkardı.

31 Mart 2004: Arjantin Kongresi sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı. (C, 26 Nisan 2005)

21 Nisan 2004: Kanada Parlamentosu Temsilciler Meclisi sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı. (C, 26 Nisan 2005)

30 Kasım 2004: Slovakya Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı. (C, 26 Nisan 2005)

5 Aralık 2004: Hollanda Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı. (C, 26 Nisan 2005)

Sözde Ermeni soykırımının yabancı parlamentolara taşınması hareketi sürmektedir. Son olarak Polonya Parlamentosu da bir karar almış ve Almanya Parlamentosuna da benzer bir karar tasarısı sunulmuştur. (Son gelişmeler için bkz. Kronoloji)

TBMM Harekete Geçiyor

TBMM, 13 Nisan 2005 günü Ermeni iddialarını görüştü. Ermeni soykırımı iddialarına karşı ulusal politika oluşturulması istemiyle toplanan TBMM, bu konuda yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlenmesi kararı aldı; sözde soykırımın yasa tasarılarını parlamentolarında kabul eden ülkeleri bir bildiriyle kınadı. Parlamentodaki bütün milletvekillerinin desteğiyle gönderilmek üzere imzaya açılan bir mektupla da İngiliz Parlamentosu'ndan, Ermeni soykırımı savlarına dayanak olarak gösterilen "Mavi Kitap"ın vaktiyle propaganda amacıyla hazırlanmış olduğunun ve gerçekleri yansıtmadığının dünya kamuoyuna açıklanması istendi. Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan** da Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**'a bir mektup göndererek, ortak bir komite kurulmasını önerdi.

TBMM'deki görüşmeleri, MHP'li eski milletvekillerinin yanı sıra, Azerbaycan Büyükelçisi **Mehmet Nevruzoğlu** ile ABD Büyükelçiliği Siyasi Ataşesi **Charles Blaha** da izledi.

Basında Yankılar

Bazı yayın organlarınca "tarihi" olarak nitelenen TBMM'nin bu toplantısı ve burada aldığı kararlar, Türk basınında geniş yankı yaptı. Ertesi gün ***Akşam*** gazetesi haberi, ***"Soykırım iddialarına karşı atak"*** ve ***"Ermenistan'a tarihi çağrı"*** başlıklarıyla verdi. Şunları yazdı: *"Türkiye sözde soykırım iddialarına karşı yeni bir stratejiyle atağa kalkıyor. Ermenistan'a ortak komisyon önerisi götürüldü.* ***Erdoğan*** *ile* ***Baykal,*** *İngiltere'ye gönderilecek mektubu birlikte imzaladı. Genelkurmay da Ermeni belgelerini yayımlayacak."*

Cumhuriyet gazetesi, ***"Ankara'dan yeni strateji. Ermeni savlarını onaylayan ülkelere kınama"*** başlığı altında şunları yazdı: *"Ermeni iddialarına karşı ulusal politika oluşturulması istemiyle toplanan TBMM, yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlenmesi kararı aldı. Milletvekillerinin imzasına açılan bir mektupla da İngiliz Parlamentosu'ndan, 'Mavi Kitap'ın propaganda amaçlı hazırlandığının dünya kamuoyuna açıklanması istendi. Ermeni tasarılarını benimseyen parlamentolar da kınandı."*

Dünden Bugüne Tercüman gazetesi, ***"Meclis tek yumruk"*** diye 8 sütunluk manşet attı ve şunları yazdı: *"Türkiye, zor günlerde el ele verdiğini bir kere daha gösterdi. TBMM, İngiltere'den, Ermeni soykırımı iddiasının tek dayanağı Mavi Kitap'ın yalan olduğunu dünyaya ilan etmesini istedi."* Gazete şöyle devam etti:

*"**İlgili tüm ülkeler arşivini açsın:** Tüm milletvekillerinin imzasıyla İngiliz Parlamentosu'na gönderilecek tarihi karara ilişkin 6 sayfalık mektupta, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın, ABD'yi kendilerinin yanında Birinci Dünya Savaşı'na sokabilmek için yayımladığı kitapta yer alan, 'Ermenilerin isyanı ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı aldığı önlemlere ilişkin bilgilerin mesnetsiz olduğu ve güvenilemeyeceği' vurgulandı. İlgili tüm ülkelerin, arşivlerini açma çağrısı tekrarlandı..*

Erdoğan'dan Koçaryan'a çağrı. *Mektupta, 'Birinci Dünya Savaşı'nın tüm taraflarının, gelecek nesillere, nefret ve intikam mirası bırakmak yerine, olayı gün ışığına çıkararak, insanlık ruhunda açılan yaranın iyileştirilmesine yardım etmek sorumluluğu taşıdığına inanıyoruz' denildi. Dışişleri Bakanı* ***Gül*** *de, Başbakan* ***Erdoğan****'ın, Erme-*

*nistan lideri **Koçaryan**'a mektup yazarak, iddiaları araştırmak için ortak bir komisyon kurulmasını teklif ettiğini açıkladı."*

Halk'a ve Olaylara Tercüman, "Ermenistan'a tarihi mektup" başlığıyla haberi verdi. Ermeni iddialarına karşı Ankara'dan, biri Ermenistan'a, biri İngiltere'ye iki mektup yazıldığını belirtti. *"**Erdoğan** ve **Baykal**'ın da imzaladığı mektup İngiltere'ye gönderildi. Ermenistan liderine gönderilen mektupta da iddiaların araştırılması için ortak komisyon önerildi"* dedi.

Hürriyet gazetesi, ***"Tarihi çağrıya saygısız cevap"*** sürmanşetini kullandı ve şöyle yazdı: *"TBMM tarihinde ilk kez Ermeni sorunuyla ilgili genel görüşme yapıldı. Görüşmede **Gül, Erdoğan**'ın, Ermenistan lideri **Koçaryan**'a ortak komisyon mektubu yazdığını açıkladı. **Gül**, mektupta komisyonun iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunacağını yazdığını açıkladı. Ancak Türkiye'nin bu tarihi çağrısını, Ermenistan Dışişleri Bakanı **Vartan Oskanyan** saygısız bir cevapla reddetti."* Gazete şöyle sürdürdü:

*"Sözde Ermeni soykırımı konusunda bugüne dek savunmada kalan Ankara, karşı atağa kalktı. Dışişleri Bakanı **Gül**, soykırım iddialarına karşı 'topyekûn mücadele' başlattıklarını söyledi. Başbakan **Erdoğan** da, Ermeni Devlet Başkanı **Koçaryan**'a ortak komisyon kurmak için mektup yazdı... TBMM'den İngiltere'ye: 'Mavi Kitap'ın asılsız olduğunu ilan edin... Mavi Kitap, Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları ve ASALA tarafından işlenen korkunç terör suçları için ahlaki gerekçe olarak kullanılmıştır' denildi."*

Hürriyet'in haberine göre, Başbakan **Tayyip Erdoğan**'ın, Ermeni sorunuyla ilgili olarak komisyon kurulması için Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**'a mektup yazdığının açıklandığı gün, Erivan'dan ters tepki geldi. Ermenistan Dışişleri Bakanı **Vartan Oskanyan**, *"Soykırımın 90. yıldönümü arifesinde Türkiye daha tutarlı tavır takınmadığı gibi karşı atağa geçmek gibi fikirler lanse etmekte. Türkiye utanmaz bir şekilde yalnız kendi tarihini yeniden yazmak istemiyor, bu düşünceye başka ülkeleri de sevk etmek istiyor"* dedi. **Oskanyan** ayrıca, Türkiye'nin yakında AB'ye üyelik görüşmeleri başladığında sözde soykırım meselesinin kilit konulardan biri olmasa bile ciddi bir şekilde gündeme geleceğini de sözlerine ekledi.

Radikal gazetesi, ***"Meclis'ten 'Ermeni' atağı"*** başlığıyla verdiği haberinde, *"Meclis, soykırım iddialarına kaynaklık eden 'Mavi Kitap'ın asılsız olduğunu açıklaması için Britanya'ya mektup yazmaya karar verdi. Arşivlerini açması için Ermenistan'a çağrı yapıldı"* dedikten sonra özetle şunları aktardı:

*"Hükümet adına, Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül** konuştu. **Gül**, 'Ermeni' tanımımı Türkiye'deki Ermeni vatandaşları dışarıda bırakarak kullandığını belirterek söze başladı ve 'Ortak yaşantımıza birçok katkıda bulunan Ermenileri saygıyla anıyorum' dedi. Dışişleri Bakanı, soykırım iddialarının Türkiye hakkında önyargı, iftira, yalan, abartma ve saptırmalardan kaynaklandığını söyledi. İddiaların temelini 'Mavi Kitap'ın oluşturduğunu belirten **Gül**, bu kitabın, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını sağlamak amacıyla yazıldığını hatırlattı.*

*Bakan **Gül**, Başbakan **Erdoğan**'ın Ermenistan Devlet Başkanı **Koçaryan**'a bir mektup gönderdiğini açıkladı. Mektupta, Ermenistan'a soykırım iddialarını araştırmak üzere ortak bir komisyon kurulması önerisinde bulunduklarını anlattı. **Gül**, bu önerinin kabulü için uluslararası kamuoyunun Ermenistan'a baskıda bulunmasını istedi ve Ermeni soykırımı diye kararlar alan ülke parlamentolarına da çağrıda bulundu. 'Türkiye'nin Ermenistan'a yaptığı bu öneriyi desteklemezseniz, sizi basit iç politika ve oy çıkarı uğruna milletlere ve ülkelere hakaret eden parlamentolar ilan edeceğiz' diye seslendi.*

*Bu arada Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan** da Meclis Genel Kurulu'ndaki görüşmeler öncesinde, partisinin Meclis Grubunda soykırım iddiasını öne süren ülkeler için, 'İkide bir iler tutar yanı olmayan karalama kâğıtlarını Türkiye'nin önüne uzatanları, önce kendi tarihlerini gözden geçirmeye çağırıyoruz' diye konuştu."*

Meclis'ten Ortak Bildiri

Görüşmelerin tamamlanmasının ardından, AKP, CHP, DYP, ANAP, SHP ve bağımsızlar adına ortak bir bildiri okunarak yayımlandı. Bildiri ana hatlarıyla şöyledir:

"TBMM iki ulusun çıkarının, dostluğa dayalı ortak geleceği paylaşmalarına imkân verecek bir ortamı yaratmak olduğuna

inanmaktadır. İktidar ile ana muhalefet partileri bu amaçla tarihin iki ulus için de yük olmaktan çıkarılmasını amaçlayan bir öneri yapmaktadır. Bu öneri Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak bir komisyon kurmalarını, arşivlerini açmalarını öngörmektedir. Bu girişimin uygulanabilmesi için Ermenistan'ın işbirliği şarttır. Tarihe ortak bir perspektiften bakılması sağlanamazsa iki tarafın da çocuklarına bırakacağı miras sadece önyargı, düşmanlık ve intikam duyguları olacaktır.

Eğer Ermenistan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak istiyorsa ortak tarih değelerlendirilmesi önerisini kabulde tereddüt etmemelidir. Bu konuda öncelikli sorumluluk, parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan ülkelere düşmektedir. TBMM, yoğun bir uluslararası baskı kampanyası yoluyla Türkiye'ye tarihini bazı propaganda belgelerine dayanan tek yanlı ve yanıltıcı değerlendirmeler üzerine bina etmesini dayatabileceğini düşünen ve hesaplarını buna göre yapan bazı çevrelerin büyük bir yanılgı içinde olduklarını belirtir ve bunun hiçbir koşulda mümkün olmayacağını ilan eder."[20]

İngiltere'ye Çağrı

TBMM'deki görüşmelerin ardından AKP ile CHP'nin İngiltere Avam ve Lordlar Kamaraları üyelerine gönderilmek üzere hazırladıkları mektup milletvekillerin imzasına açıldı. Metinde İngiltere'den şu taleplerde bulunuldu:

"Büyük Britanya Parlamentosu ve Hükümeti tarafından kamuoyuna 'Büyük Britanya Parlamentosu Mavi Kitapları Külliyatı' çerçevesinde yayımlanan ***Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916*** *adlı kitabın, Birinci Dünya Savaşı'nda Wellington House'daki İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından hazırlanan bir propaganda malzemesi olduğunun ve söz konusu kitapta yer alan Osmanlı Ermenilerinin isyanı ile buna karşı Osmanlı Devleti'nin*

20) "Meclis'ten 'Ermeni' atağı", **Radikal**, 14 Nisan 2005.

almış olduğu önlemlere ilişkin bilgilerin mesnetsiz olduğunun ve güvenilir olmadığının açıklanmasını talep etmekteyiz."

Metinde, Mavi Kitap'ın "Türkler Gitmeli" programının ürünü olduğunun altı çizilirken araştırmacı ve istihbaratçıların değerlendirmelerinden alıntılar yapıldı ve *"Mavi Kitap, İngiltere'nin savaş sırasındaki fevkalade başarılı bir propaganda faaliyeti olup, güvenilir bir kaynak değildir"* denildi. Metinde, Ermeni çetelerinin faaliyetleri ve katliamlarından kitapta söz edilmediğine dikkat çekilerek, kitabın *"tahripkâr ve habis etkilerinin bugün de devam ettiği, Türkiye'ye karşı nefret yayılmasında etken olduğu"* kaydedildi.

Mavi Kitap'ın kimi bilim adamları ve siyaset oluşturucuları için kaynak olma özelliğini koruduğu belirtilen metinde, şöyle denildi:

"Bu kitap Türk halkına karşı anlayışsızlığın ve düşmanlığın güçlenerek sürmesine yol açmaktadır. Terör suçları için ahlaki gerekçe olarak kullanılmıştır. Teröristler 75'ten fazla masum kişiyi öldürmüştür. Asılsızlığı ilan edilmeyen Mavi Kitap üstün nitelikte bir propaganda aracı olarak insanları ruhen ve zihnen etkilemeye devam etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın tüm taraflarının Osmanlı Devleti-Ermeni çatışmasının muğlak yönlerinin gün ışığına çıkarılması için etik ve nesnel bir yaklaşım sergilemek suretiyle insanlık ruhunda açılan yaranın iyileştirilmesine yardım etme sorumluluğu taşıdığına inanmaktayız. Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Britanya ile geleneksel dostluk ilişkilerinden duyduğumuz memnuniyeti teyit ederek ve 1916'da ***Toynbee****'nin çalışmasının bir yönlendirme kitabı olarak yayımlanması kararını parlamentolarının aldığını göz önünde tutarak, Mavi Kitap'ın tarihi belge olarak geçersiz olduğunu ilan etmek suretiyle, ortak tarihimizin bu önemli kısmına açıklık getirilmesini Büyük Britanya Parlamentosunun takdirlerine sunuyoruz."*

Mektupta, *"Mavi Kitap'ın bir propaganda aracı olduğunu kitabın gerçekteki yazarı* ***Arnold Toynbee****'nin kendisi bile itiraf etmiştir"* ifadesine yer verildi. Mektuptaki diğer itirazlar şöyle:

"Savaş Propaganda Bürosu uzmanları, kitabın hazırlanmasında, tanıklık yaptıkları olaylar hakkında kişisel bilgileri olmayan birçok sahte görgü tanığının ifadesini kullanmışlardır. İfadelerine yer verilen görgü tanıklarının söylediklerini yabancı misyonların ve askeri görev-

lilerin ifadelerinden yararlanılmak suretiyle doğrulanma yoluna gidilmemiştir.

Ermeni isyanlarına ve Doğu Anadolu'da on binlerce Müslümanın katledilmesine hiç değinilmemiştir. Görgü tanıklarının Osmanlı Devleti'nin politikalarına yönelik her türlü kınama ve eleştirilerine yer verilirken, savaş alanı dışında bulunan yüz binlerce Ermeninin barış ve istikrar içinde yaşamaya devam ettiklerinden hiçbir şekilde söz edilmemiştir."[21]

21) **Ibid; ve Cumhuriyet**, 14 Nisan 2005.

I
ERMENİ MESELESİNİN TARİHSEL KÖKENLERİ (1774-1890)

Evet, eskiler "Ermeni gailesi" diyorlardı. Bu gaile vaktiyle atalarımızı çok uğraştırmıştı. Osmanlı Devleti'nde bu dert nasıl ortaya çıktı, nasıl yaratıldı? Yukarıda kısaca değindiğimiz konuyu biraz deşelim.

Anadolu'da Türklerle Ermeniler yüzyıllardan beri birarada, yan yana yaşıyorlardı. Yüzyıllar boyunca aralarında ciddi bir sürtüşme olmamıştı. Osmanlı tarihi, altı yüzyılı aşar; ve Osmanlı Devleti, kurulduğu günden beri topraklarında bir Ermeni azınlığı barındırmıştır. Ama Ermeni sorunu ciddi olarak ancak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Avrupa Himayesi

Rusya, **Küçük Kaynarca Antlaşması**'ndan (1774) sonra, Osmanlı Hıristiyanlarının "koruyucusu" rolüne soyunmuştu. Özellikle Ortodokslar konusunda Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışıyor, İstanbul Hükümetine sürekli baskı yapıyordu. Rusya'nın bu politikası yüzünden 1853'te Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında Kırım Savaşı patlak verdi. İngiltere ve Fransa da bu savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldılar. Kırım Savaşı sonunda, Şubat 1856'da **Islahat Fermanı** yayımlandı ve Padişah, tebaası arasında hiçbir ırk ve din ayrımı yapmayacağını ilan etti. Kırım Savaşı'na son veren 30 Mart 1856 tarihli **Paris Barış Antlaşması**'na **Islahat Fermanı**'yla ilgili şu madde eklendi (Madde 9):

"Tebaasının refah ve mutluluğunu başlıca iş bilen Padişah, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin, tebaasının durumunu düzeltmek için bir ferman vermekle, İmparatorluktaki Hıristiyan halk konusunda da yüksek ve cömert düşüncelerini açıkladıkları gibi, bu yoldaki düşüncelerinin yeni bir delilini göstermiş olmak için bu fermanı, kendiliğinden, antlaşmayı hazırlayan devletlere göndermeyi uygun bulmuşlardır..."[22]

Bu madde, Rusya'nın Hıristiyan azınlıklar adına Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasını önlemek umuduyla **Paris Barış Antlaşması**'na konmuştu. Hesapça Rusya artık Osmanlı'nın içişlerine karışamayacaktı. Osmanlı devlet adamlarının beklentisi buydu. Bu beklentiyi vurgulamak amacıyla aynı maddeye şu paragraf da eklenmişti:

"Antlaşmayı imzalayan devletler, bu fermanın yüksek değerini kabul ederler. Bu fermanın, Padişahın ne kendi tebaası ile olan ilişkilerine, ne de Osmanlı Devleti'nin iç yönetimine antlaşmayı imzalayan devletlere teker teker ya da toplu olarak karışmak için bir hak ve yetki veremeyeceği doğaldır."

Madem ki Padişah hiçbir ayrım gözetmeden bütün tebaasının refah ve mutluluğunu düşünüyordu ve madem ki bunu açıklayan bir de ferman vermişti, öyleyse yabancı bir devletin, Padişahın Hıristiyan tebaası adına Osmanlı içişlerine karışmasına bir neden yoktu, olamayacaktı artık. Osmanlı yöneticileri öyle umuyorlardı.

Ama evdeki hesap çarşıya uymadı. **Paris Antlaşması**'nı imzalayan Avrupa devletleri, özellikle İngiltere, tam bir ikiyüzlülükle, bu antlaşmayı tam tersine yorumladılar. O güne kadar yalnız Rusya, Osmanlı Hıristiyanlarının koruyuculuğunu üstleniyordu, ondan sonra ise antlaşmayı imzalayan altı Avrupa devleti bu koruyuculuğu ortaklaşa üstlenmeye başladılar. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord **J. Russel**, bu konuda şunları yazıyordu:

"1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1856 Paris Antlaşması'na kadar, Babıâli'nin (İstanbul Hükümetinin) *Rusya'ya karşı yükümlülük-*

22) Paris Barış Antlaşması'nın tam metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, I**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.341-353; aynı antlaşmanın İngilizce metni için bkz. J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, Vol. I, A documentary Record: 1535-1914**, Toronto-London-New York, 1956, s.153-156.

leri, Türkiye'nin iç yönetimini engelleye gelmişti... Kimi silahlı saldırılarla kimi de sözümona koruma yoluyla, Türk İmparatorluğunda yaşayan Hıristiyanlar, Osmanlı tebaası oldukları kadar Rus Çarının de tebaası durumuna getirilmişlerdi... Paris Antlaşması hükümleri, Osmanlı Hıristiyanları üzerindeki Rusya'nın tekelci koruyuculuğunu daha geniş kapsamlı bir yükümlülüğe dönüştürmüştür... Paris Antlaşması, Babıâli'nin Hıristiyan tebaası üzerinde ***bir tek devletin koruyuculuğu yerine beş devletin ortak koruyuculuğunu (collective protectorate)*** *getirmeyi öngörmüştür."*[23]

Kısacası, İngiliz Bakan, *"80 yıldır yalnız Rusya Osmanlı Hıristiyanlarının koruyucusu rolündeydi. Şimdi biz de aynı rolü üstleniyoruz"* diyordu. Bu görüşle, İngiltere ve öteki Büyük Devletler, **Islahat Fermanı** döneminde (1856-1876) Osmanlı Hıristiyanları üzerine eğildiler. Hıristiyanlar lehine ağırlıklarını koydular. Yalnız Rusya'nın değil, aynı zamanda İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya (Almanya) ve Sardenya (İtalya) da Osmanlı yönetimi üzerinde baskılara başladılar. Kimi zaman bunu tek başlarına, kimi zaman da birlikte yaptılar. Osmanlı Ermenilerinin artık bir değil, yarım düzine "koruyucusu" vardı. Avrupa devletleri Ermeninin arkasındaydı.

İç Dengeler Bozuldu

Islahat Fermanı döneminde, Müslüman ve Hıristiyan Osmanlı tebaası arasındaki denge Hıristiyanlar lehine döndü. Ermeniler, **Islahat Fermanı**'ndan ve yabancı himayesinden yararlanmayı bildiler. İngiliz konsolosluk raporlarından birkaç satır aktaralım:

İzmir'deki İngiliz Konsolosu **Charles Blunt**, 28 Temmuz 1860 tarihli raporunda, *"...Vilayetin genel durumu"* diyor, *"günden güne iyiye gitmektedir. Ancak bu iyileşme, genellikle Hıristiyanların yararına oluyor. Hıristiyanlar, Türklerin varını yoğunu satın alıyorlar. Elden çıkarılan Türk topraklarının alıcıları her zaman ya Ermenilerdir ya*

23) **Turkey No. 17 (1877): Instructions Adressed to Her Majesty's Embassy at Constantinople Respecting Financial and Administrative Reforms and the Protection of Christians in Turkey 1856-75,** London, 1877, Part II, s.88-89, No. 78, ve 80'den Bilâl N. Şimşir, **Osmanlı Ermenileri,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s.65-67, No. 13-14

da Rumlar."[24] İngiltere'nin Trabzon Konsolosu **Palgrave**, 1868 yılında Londra'ya şunları rapor ediyor:

"Bugünkü durumda (1868'de), *muvazzaf olsun, ihtiyat olsun, bütün askerlik yükü yalnız ve yalnız Müslüman halkın omuzlarındadır. Gerçi Hıristiyanlar hazineye küçük ve önemsiz bir askerlik bedeli ödemektedirler. Ama bu, onların askere gitmemekle elde ettikleri avantajlara oranla bir hiçtir. Askerlik bedeli adamakıllı yüklü olsa bile, yine de Müslüman tebaanın zavallı omuzlarındaki muazzam yükün altında düştüğü yoksulluğu hiçbir zaman dengeleyemez."*[25]

Konsolos **Palgrave** şöyle devam ediyor:

"Müslüman halk, sorumsuz merkezi İstanbul Hükümetinde kesinkes temsil edilmiyor. Padişahın Müslüman tebaasının başkentte derdini anlatabileceği hiç kimsesi yoktur. Buna karşılık Hıristiyanlar, İmparatorluğun her tarafına yayılmış bütün yabancı konsolosluklara, kimi de İstanbul'daki elçiliklere başvurup haklarını arayabiliyorlar. Hıristiyanların dertleri can kulağıyla dinleniyor. Üstelik hiçbir şikâyetleri olmadığı zaman da onlar adına hayali şikâyetler uydurulu yor.

Bunun kahredici sonucu olarak da bütün mali baskılar ile yerel ve kişisel baskılar hep Müslümanlara yapılıyor, Hıristiyanlara değil. Çünkü Müslümanın feryadına kulak asan yok. Hıristiyanın ise bin tane sözcüsü ve avukatı var. Müslüman bir suç mu işlemiş, hemen ve sert biçimde cezaya çarptırılır. Aynı suçu işleyen Hıristiyan ise şöyle böyle cezalandırılır ya da büsbütün bağışlanır. Çünkü işin içinde bir Hıristiyan olunca yabancı konsoloslar ve temsilciler ona kanat gererler ve adaletin eli kolu bağlanır...

Bugün görülen odur ki, Osmanlı Hükümeti, Hıristiyan tebaa yararına Müslüman tebaasını ezmek gibi ağır bir itham altındadır. Ben, bu suçlamayı üzülerek doğrulamak durumundayım..."[26]

Evet, kısaca durum buydu. Osmanlı Hıristiyanları, genellikle Türklerden çok daha iyi durumdaydılar. Bir değil altı Avrupa devletinin ve Amerika'nın koruyucu kanadı altındaydılar. Tanzimat'tan beri

24) **Reports received from Her Majesty's Consuls relating to the Condition of Christians in Turkey 1860**, London, 1861, s.30, No. 8; ve Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.55-56, No. 10.

25) **Turkey No. 16 (1877): Reports by Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents in Turkey Respecting the Condition of the Christian Subjects of the Porte, 1868-75**, London, 1877, s.1-3, No. 1/1; ve Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.76, No. 23/1.

26) Aynı yer.

Müslümanlar beş yıl mecburi askerlik yapıyorlardı ve savaş zamanında bu süre daha da uzuyordu. Hıristiyan tebaa ise askerlik yapmıyor, para yapıyordu. Trabzon'daki İngiliz Konsolosu **Palgrave** bu konuda da şöyle diyor:

"Türkiye'deki Hıristiyanların Müslümanlara kıyasla refah içinde olmalarını, onların daha enerjik, daha çalışkan ve daha erdemli olmalarına yormak yanlıştır. Gerçek şu ki, çalışkanlık, doğruluk, namus ve dürüst iş çıkarma bakımından Müslümanlar, Rum ve Ermeni hemşehrilerinden bir gömlek üstündürler. Ama ne var ki, Müslümanlar muazzam bir yükün altında sistematik olarak ezilmişlerdir ve ezilmektedirler. Hıristiyanlar ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrıcalıklı durumlarını sürdürerek son yüzyıldan beri sürekli olarak zenginleşmişlerdir. Zenginleşmeleri de spekülasyonlarla, apaçık hilelerle ya da tefecilikle olmuştur...

Osmanlı Devleti, kendi ağır yükünün tümünü yalnız Müslümanın omuzuna yüklemiştir. Tek omuza yüklenmektir bu. Yük, Müslüman ve Hıristiyan tebaanın omuzlarına eşitçe bölüştürülmezse bu İmparatorluk sittin sene belini doğrultamaz."[27]

Evet, kısaca durum buydu. Osmanlı Hıristiyanları genellikle Türklerden çok daha iyi durumdaydılar. Askere gitmiyorlardı. Bundan da yararlanarak ticareti, küçük zanaatları ele geçirmişlerdi. Islahat döneminde tarımı da ele geçiriyorlardı. Türklerin tarlasını, bozulan çiftini çubuğunu satın alıyorlardı. Osmanlı Ermenisi köyde ağa, kasabada eşraf, şehirde zengin işadamı olmuştu. Başkentte paşa oluyordu artık. Türk köylüsünün korkulu rüyası o mültezimlerin, o götürü vergi toplayanların çoğu Ermeniydi, Rumdu. Durmadan yakınan, sızlanan da yine onlardı, Padişahın Hıristiyan tebaasıydı. Anlaşmalar onlar içindi, yabancı konsoloslar onlara kulak veriyor, yabancı elçiler onlara arka çıkıyordu. Osmanlı Ermenisi, ezilmek şöyle dursun, korunmuş, kayrılmış ve şımartılmıştı.

27) Aynı yer.

Hoşnutsuzluklar Körüklendi

Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Taylor**, 19 Mart 1869 tarihli raporunda şunları yazıyor:

"Bu yörenin her köşesinde Ermeniler, Türk Hükümetinden acı acı yakınıyorlar. Aynı zamanda hiç sakınmadan Rusya'yı övüp göklere çıkarıyorlar... Ermenilerin bu tutumu kiliselerinin düşmanlık öğretilerinden ileri geliyor. Erzurum'daki varlıklı Ermeniler (...) Türk tebaası oldukları halde Rus pasaportu almışlardır... Gizli gizli yürütülen Rus pasaportu ticareti bu yörede pek yaygındır..."[28]

Boşuna dememiş atalarımız: *"Hacı sandığımızın haçı koltuğundan çıktı."* Padişahın "sadık tebaası" sanılan Osmanlı Ermenisi meğer cebinde Rus pasaportu taşıyormuş. El altından yürütülen Rus pasaportu ticareti Doğu Anadolu'da almış yürümüş. Dışı Osmanlı, içi Rus bir yığın insan türemiş ve bu "Ruslar" her kasabamıza sızmış. İngiliz Konsolosu **Taylor**'ın anlattığına göre, Erzurum'daki Rus Konsolosu Ermenilerin çarpık düşüncelerini sürekli körüklüyor ve onları etkiliyormuş. "Ermenilere olsa olsa Rusya arka çıkabilirmiş." Bu düşünceye kendini kaptıran varlıklı Ermeniler, üçe beşe bakmadan, birer Rus pasaportu ediniyorlarmış. Ceplerine Rus pasaportu koyunca, artık kendilerini Rusya'nın kanadı altında ve güvencede sanıyorlarmış. İngiliz Konsolosu şöyle devam ediyor:

"Bu gibi düşünceleri körüklemek, aynı zamanda var olan bazı sıkıntıları abartmak ve yoktan hayali şikâyetler uydurmak, Rus Hükümetinin ve dolayısıyla Rus ajanlarının izlediği bir politikadır. Özellikle Rusya'ya komşu Doğu ülkelerinde hoşnutsuzlukları canlı tutmak Rusya'nın izlediği politikaya uygun düşmektedir."[29]

İngiliz Konsolosu bu satırları 1869 yılında Erzurum'dan yazıyordu. Anadolu'nun doğu ucunda Ermeni hoşnutsuzluğu sürekli canlı tutulmak isteniyor, hatta hiç yoktan Ermeniler için hoşnutsuzluk nedenleri yaratılıyordu. Aradan beş-altı yıl geçti geçmedi, Osmanlı İmparatorluğu'nun batı ucu, Rumeli kanadı karıştı. 1875'te Bosna-Hersek, arkasından Bulgar ayaklanmaları patlak verdi. Osmanlı Devleti'ne

28) **Turkey No. 16 (1877)**..., s.16, No. 13/1; ve Şimşir, **Osmanlı Ermenileri**..., s.80, No. 25/1.
29) Aynı yer, aynı belge.

karşı ayaklanan Balkan Hıristiyanları Avrupa'da büyük sempati topladılar. Rus ve Avrupa gazetelerinin zembereği boşandı. Osmanlı yönetimi yerin dibine batırılıyor, ayaklanan Osmanlı Hıristiyanları ise alkışlanıyor, yüceltiliyordu.

Devlete sadık sanılan Osmanlı Ermenileri, Balkan Hıristiyanlarına özenmeye başladılar. Filibe sancağında Bulgar ayaklanmasının patlak vermesinden beş ay sonra, Eylül 1876'da, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir **H. Elliot**, *"Ermeniler arasında da hoşnutsuzluk hareketi var"* diyordu. Bu hoşnutsuzluğun giderek önem kazanabileceğine parmak basıyordu. Büyükelçi, *"Ermeniler arasındaki bu hoşnutsuzluk hareketine Rus ajanlarının entrikalarının neden olduğunu"* da belirtiyordu.[30]

Silaha sarılan Balkan Hıristiyanları için Avrupa devletleri devreye girmişlerdi. 1876 yılı sonunda İstanbul'da önemli bir konferans toplanacaktı. **Paris Antlaşması**'nı imzalamış olan Avrupa devletleri konferansa geliyorlardı. **Tersane Konferansı** diye tarihe geçen bu konferansta Avrupa devletleri, Osmanlı tebaası Balkan Hıristiyanları için bağımsızlık veya siyasal özerklik isteyeceklerdi. Osmanlı Ermenilerinin ise esamisi okunmuyordu! Silaha sarılmadıkları için mi?

İstanbul Ermeni Patriği **Nerses** dayanamadı. **Tersane Konferansı** arifesinde İngiliz Büyükelçisine çıktı. *"Cemaatim pek heyecanlıdır"* dedi ve;

"Avrupa devletlerinin sempatisini kazanmak için ayaklanma çıkarmak gerekiyorsa (Ermeniler arasında da) *böyle bir hareket yaratmak hiç de güç olmayacaktır"* diye ekledi.[31]

Türk-Rus Savaşı ve Ermeniler

1877-1878 Türk-Rus Savaşı, Türk milleti için pek büyük bir felaket, Osmanlı Ermenileri için ise bir fırsat oldu. Anadolu'nun kimi uzak yerlerinde Ermeni çeteleri, eli silah tutan Türklerin cephelere gitmiş olmalarını fırsat bildiler. Gün bu gündür deyip Türk-Müslüman köy-

30) Aynı yer, No. 13/1.
31) Aynı yer, No. 13/2.

lerine saldırdılar. Örneğin Maraş'ın Zeytun yöresinde, **Babek** adlı bir Ermeni eşkıya, 200 kişilik çetesiyle komşu Türk köylerini ve Yörük oymaklarını vurup yağma etti, birçok cana kıydı.

Rusların Doğu Anadolu'ya girişleriyle o bölgenin Ermeni esnafına ve tüccarına gün doğdu. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Trotter**'in yazdıklarına göre, Doğu Anadolu Ermenileri Rus işgali sırasında pek kârlı iş yapmışlar, hele alkollü içki satışından bol para kazanmışlardı. Rus işgali sırasında Ermenilerin ticareti gözle görülür biçimde canlanmıştı. Trabzon-Erzurum yolu boyunca Ermeni dükkânları arı kovanı gibi çalışıyordu. Ermeni sokakları şenlenmişti, Ermenilerin işleri yolundaydı. Ermeniler, işgalci bazı Rusları evlerinde barındırıyorlar, Türk komşularına nispet yaparcasına kazançlarını gösterişle sergiliyorlardı.

Doğu Anadolu Ermenileri, işgalci Ruslarla iş yapmakla kalmadılar, Rus işgal kuvvetlerinin hizmetine de girdiler. İşgalci Rusların arasında Ermeni asıllı subaylar vardı. Kars'ta Korgeneral **Lazareff**, Erzurum'da Binbaşı **Kamsaragan** gibi. Bunlar, bazı yerli Ermenileri Ruslarla işbirliğine çektiler. Binbaşı **Kamsaragan** daha önce Erzurum'da Rusya Konsolosu olarak bulunmuştu. Rus işgalinde Erzurum Polis Şefi oldu. Kendisi gibi bir Rusya Ermenisi olan yardımcısı Teğmen **Nikolosoff** ile birlikte, birçok yerli Ermeniyi Rus polis hizmetine aldı. Ellerine biraz yetki ve silah verilen bu işbirlikçi Erzurum Ermenileri, ilk iş olarak, Müslüman komşularına zulmettiler. Tıpkı İstiklal Savaşı sırasında, Fransız üniformaları giymiş silahlı Ermenilerin Urfa, Maraş, Antep bölgesinde Müslümanlara yapmadıkları zulmü bırakmadıkları gibi. İstiklal Savaşı'ndan kırk yıl önce, 1877-1878 yıllarında Erzurum ve Kars yöresindeki Ermeniler de Rus silahlarıyla benzer zulümler yapmışlardır. Erzurum'daki İngiliz Konsolosu **Trotter**, 13 Kasım 1878 günlü raporunda;

"Hiç kuşku yok ki, (1877-1878) *Rus işgali sırasında yerel polis teşkilatına alınan birçok Ermeni, fırsattan yararlanarak Müslümanlara eziyet etmişlerdir. Rus konsolos vekili de bunu doğruladı"* diyor.[32]

Doğu Anadolu'da, Ermeni-Müslüman gerginliğinin kökünde işte bu yatar.

32) FO 424/77, s.48, No. 114; Turkey No. 54 (1878), s.286, No. 355; ve Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.193, No. 116.

İstanbul Ermenilerine gelince, onlar, 1877-78 Türk-Rus Savaşı başlayınca Osmanlı Devleti'ne bağlı göründüler. Patrik **Nerses**, Padişaha bağlı bir Osmanlı vatanseveri olduğunu birkaç kez açıkladı. Ama savaşın gidişi tersine dönünce, özellikle Plevne'de **Osman Paşa** teslim olunca, İstanbul Ermeni Patrikhanesi yüz seksen derecelik bir dönüş yaptı. Patrikhane ve Ermeni aydınları, Osmanlı Devleti'ne sırt çevirip Ruslara yöneldiler. Ellerini Rusya'ya uzattılar ve işgalci Ruslarla gizli ilişkiler kurdular.

Ocak 1878'de, kılıç artığı on binlerce Rumeli Türk göçmeni, kar, buz, balçık, çamur içinde, bata çıka, Rus kuvvetleri önünde Trakya'da yol almaya, canlarını İstanbul'a, Anadolu'ya atmaya çalışıyorlardı. Bozguna uğramış olan Rumeli boşalıyor, perişan Türk kitleleri Avrupa'dan Ön Asya'ya, Anadolu'ya dönüyorlardı.

Tam o günlerde, sırtlarında sırmalı Osmanlı üniformaları taşıyan **Paşa** ile **Ohannes Nurian Efendi** gizlice İstanbul'dan Edirne'ye gittiler. Orada **Kevork Rusçukluyan** adlı bir üçüncü Ermeni ile buluştular. Üçü birden, Ermeni Patrikhanesinin ve Ermeni meclisinin yetkili delegeleri olarak Rus Başkomutan Vekili **Grandük Nikola**'nın huzuruna çıktılar. Osmanlı Ermeni cemaatinin Rus Çarına bağlılığını arz ettiler ve Ruslardan lütuf dilediler.

Grandük'ün yanında bulunan Rusya'nın eski İstanbul Büyükelçisi General **İgnatieff**, Ermeni heyetine söz verdi. Hazırlanmakta olan barış antlaşmasına Osmanlı Ermenileriyle ilgili özel bir madde konacağını bildirdi.

Berlin Antlaşması, Bir Dönüm Noktası Oldu

Ruslar sözlerini tuttular. General **İgnatieff**'in Osmanlı Hariciye Nazırı **Safvet Paşa**'ya dikte ettiği 3 Mart 1878 tarihli **Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması**'na Ermenilerle ilgili şu madde eklendi:

"Madde 16 – Ermenistan'da (Doğu Anadolu'da) *Rus işgalinde bulunan ve Türkiye'ye geri verilecek olan toprakların Rus askerince boşaltılması, oralarda, iki devletin* (Türkiye ve Rusya'nın) *iyi ilişkilerine zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Babıâli* (Osmanlı Hü-

kümeti), *Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı üzerine alır.*"[33]

Bu madde ile, Ermeni adı ilk defa bir uluslararası antlaşmaya girmiş oldu. Daha önce Osmanlı Hükümetinin imzaladığı hiçbir antlaşmada Ermeni adı yer almıyordu; ilk defa **Ayastefanos Antlaşması**'nda açıkça Ermenilerden söz edilmiştir. Artık Ermeniler, uluslararası politika gündemine getiriliyorlardı. Osmanlı Ermenileri tarihinde bu, bir dönüm noktasıydı. Ancak **Ayastefanos Antlaşması** yürürlüğe girmedi, onun yerini **Berlin Antlaşması** alacaktı.

Ayastefanos Antlaşması ile Rusya, işgal ettiği Osmanlı topraklarından Kars, Ardahan ve Batum'u alıyor, kendi topraklarına katıyordu. Erzurum'u ve diğer bazı yerleri ise boşaltacak, Türkiye'ye bırakacaktı. Buralarda Ruslarla işbirliği yapmış, Rus hizmetine girmiş ve yerli Müslümanlara zulmetmiş olan Ermeniler, Ruslar çekilince zulmettikleri insanların intikam almalarından korkmuşlardı. Onların bu kaygılarını gidermek için **Ayastefanos Antlaşması**'nda, *"Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğinin sağlanması"* hükme bağlanmıştı. Ayrıca Rusya, *"Ermeniler için reform yapılmasını"* şart koşmuştu.

Ayastefanos Antlaşması İngiltere'yi telaşlandırdı. Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya katılması, Ermeniler üzerinde Rus nüfuzunun artması ve Rusya'nın doğuda prestij kazanmasının, İngiltere'nin "hayati çıkarlarına" ters düştüğü değerlendirildi. İngiltere'nin Hindistan imparatorluğuna giden birinci yol Süveyş Kanalı'ndan, ikinci yol Doğu Anadolu'dan geçiyordu. Doğu Anadolu, Asya'da İngiliz-Rus rekabetinin bir düğüm noktası olarak görülüyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Salisbury**'ye göre, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u alması, geri kalan Doğu Anadolu halk kitleleri üzerinde öyle derin etkiler yaratacaktı ki, sonunda bu kitleler, özellikle Osmanlı Ermenileri Rusya'nın kucağına düşeceklerdi. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu toprakları bir defa daha parçalanıp Rusya tarafından yutulabilecekti. **Lord Salisbury**, *"Majesteleri Hükümeti, Büyük Britanya'nın*

33) Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın Türkçe tam metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri...**, s.387-400.

Doğudaki çıkarlarını derinden etkileyecek böyle bir durumu kabul edemez" diyordu. İngiltere, **Ayastefanos Antlaşması**'nı değiştirtmek için hemen harekete geçti.

4 Haziran 1878 günü İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında ikili bir antlaşma imzalandı. **Kıbrıs Antlaşması** olarak da bilinen bu antlaşmaya göre, eğer Rusya, ilerde Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarından bir bölümünü ele geçirmeye kalkarsa, İngiltere, silahla Osmanlı Devleti'nin yardımına koşacaktı. Bu olası yardıma karşılık Osmanlı Devleti, Kıbrıs Adası'nın yönetimini İngiltere'ye bırakıyordu.

Kıbrıs Antlaşması'na, belki Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılması kadar önemli şu cümle de konmuştu (Birinci Madde):

"...Buna mukabil Zatı Padişahi dahi Anadolu kıtasında bulunan Hıristiyan ve sair tebaanın iyi idare edilmesi ve korunması hakkında devleteyn (İngiltere ve Osmanlı Devleti) *arasında sonradan kararlaştırılacak olan lüzumlu ıslahatı yapacağını İngiltere devletine vaat eder."*[34]

Bu tek cümle, İngiltere'nin Ermeni işine el atmasının en önemli hukuki (veya ahdî) dayanağı oldu. Padişah, Ermenilerin "iyi yönetilmesi ve korunması" için "reform" yapmaya söz veriyordu. "Reform" kelimesinden İngiltere'nin ne kastettiği sonradan anlaşılacaktı. Pandora'nın kutusu yavaş yavaş açılacaktı. Ne demiş atalarımız: *"Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu!"*

İngiltere'nin öncülüğüyle, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olan **Ayastefanos Antlaşması** değiştirilecek, bu ikili antlaşmanın yerine çok taraflı yeni bir antlaşma imzalanacaktı. Bunun için Berlin'de bir kongre toplanmasına karar verildi. **Berlin Kongresi** arifesinde İstanbul Ermenileri ve Ermeni Patrikhanesi kolları sıvadılar. Artık özerklik istiyorlardı. Patrik **Nerses**, 13 Nisan 1878 günü İstanbul'daki İngiltere Dışişleri Bakanı Lord **Salisbury**'ye bir muhtıra yolladı ve şunları söyledi:

"Doğu sorunu (Şark meselesi), *Müslümanlarla Hıristiyanların birarada yaşamalarıyla daha da zorlaşan, Osmanlı İmparatorluğu'nun*

34) 4 Haziran 1878 tarihli, İngiltere ile Kıbrıs Hakkında Anlaşma'nın tam metni: Erim, a.g.e., s.401-402.

zayıflaması sorundur. Bu birarada yaşama (coexistence) artık imkânsızdır.

Eşitliği ancak bir Hıristiyan yönetim uygulayabilir. Adaleti, ancak Hıristiyan yönetim sağlayabilir. Vicdan özgürlüğünü de yalnız Hıristiyan yönetim uygulayabilir. Şu halde, Hıristiyan kitlelerin yaşadığı her yerde, Müslüman yönetimin yerini Hıristiyan yönetim almalıdır. Ermenistan (Doğu Anadolu) *ve Kilikya, Hıristiyan yönetimin kurulması gereken yerler arasındadır.*

Türkiye Ermenileri işte bunu istiyorlar. Yani, Türkiye Ermenistanı'nda, Lübnan'da olduğu gibi, güvence altına alınmış bir Hıristiyan yönetim istiyorlar."[35]

Türkiye Ermenileri Patriği **Nerses, Berlin Kongresi**'ne de bir muhtıra gönderdi ve Ermeni isteklerinin desteklenmesi için üst üste yabancı elçilerin kapılarını çaldı. 30 Haziran 1878 günü İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir **Henry Layard**'a çıktı. On gün sonra tekrar İngiliz Büyükelçisini gördü ve **Berlin Barış Antlaşması**'na Ermenilerle ilgili özel bir madde konmasını tekrar rica etti. Böyle bir madde olursa, Ermenilerin ilerde buna dayanarak Büyük Devletlerin koruyuculuğunu isteyeceklerini belirtti. **Layard**, Patriğin bu isteklerini de Berlin'de bulunan Lord **Salisbury**'ye iletti.

13 Temmuz 1878 günü imzalanan **Berlin Barış Antlaşması**'nda Osmanlı Ermenileriyle ilgili şu özel madde yer aldı:

"Madde 61 – Babıâli (Osmanlı Hükümeti), *Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı taahhüt eder* (yükümlenir). *Bu hususta alınacak önlemleri* (büyük) *devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir."*[36]

Bu iki cümlelik madde, ilerde Osmanlı Devleti'nin başına büyük gaileler açacak ve Anadolu'nun toprak bütünlüğüne karşı ciddi bir tehdit oluşturacaktır. Önce **Ayastefanos**, ardından **Berlin Antlaşmaları**, Türk-Ermeni ilişkileri tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

35) FO 424/70, s.6971, No. 134/1'den Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.161-163, No. 69/1.
36) Berlin Antlaşması'nın Türkçe tam metni: Erim, **a.g.e.**, s.403-424.

Anadolu'da "Ermeni Yurdu" Konusu

Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermeniler Anadolu'da bir "Ermeni yurdu" hayaline kapıldılar. "Ermeni yurdu" kurmak için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda kendi aralarında ateşli tartışmalara başladılar. Bir bölüm Ermeniye göre, **Berlin Antlaşması**, onların beklentilerini boşa çıkarmıştı; sanki dağ bir fare doğurmuştu. Diğer bir bölüm Ermeniler ise antlaşmanın Ermenilere bir "altın madeni bahşettiğini" söylüyor ve şimdi bu maden ocağını işleyip altını çıkarmak gerektiğini savunuyorlardı. Bunlar İngiltere yanlısıydı, ötekiler ise Rusya yanlısı olanlardı.

Rusya yanlısı Ermeniler, Balkan Hıristiyanları ile Osmanlı Ermenilerini karşılaştırıyorlardı. Özellikle Bulgarları örnek almak gerektiğini savunuyorlardı. Bulgarlar, Osmanlı yönetimine karşı silaha sarılıp ayaklandıkları ve Rusya'nın yanında Türklere karşı savaştıkları için **Berlin Antlaşması**'yla bir Bulgar yurdu, muhtar bir Bulgar Prensliği kurulmuştu. Osmanlı Ermenileri de özerklik veya bağımsızlık için silaha sarılmalıydılar. Bu iş, yabancı devletlere dilekçeler, muhtıralar vermekle olmayacak, silahla olacaktı. Ermeniler o zamana kadar silaha sarılmadıkları için Berlin'den eli boş dönmüşlerdi. Ermeni isteklerini savunmak için Berlin'e gönderilmiş olan eski patrik **Hrımyan** bu görüşte olanlardan biriydi ve silahlı ayaklanmayı savunuyordu.

Hrımyan ile birlikte Berlin'e gönderilmiş olan **Nurias Çeras** ise 1879 yılında yayımladığı bir broşürde Ermenilere şöyle sesleniyordu:

"Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi yerine 61. Maddeyi koymakla kalmadı, ilerde kuracağımız ulusal binanın (Ermeni devletinin) *temellerini de attı.*

Gerçi Avrupa bize özerklik vermedi ama bize öyle bir madde bağışladı ki, bu bizi, erişmek için yanıp tutuştuğumuz amacımıza ulaştıracaktır.

Babıâli, Ermenilerin yaşadığı yerlerde reformlar yapmaya söz verdi: Bu reformlar bir gün idari özerkliğe dönüşecektir... Reformlar gerçekleşmezse eyleme geçmek gerekir... Kürtler ve Çerkezler cezalandırılmadan kalırsa eyleme geçmek gerekir...

Bir yandan Ermenistan'da, öte yandan da Avrupa'da çalışmak gerek.

Berlin Kongresi'yle bir altın madeni elde ettik. Bu maden ocağını çalıştırmak ve altını çıkarmak bize düşer."[37] (Belge No. 309/1)

Evet, 1878 **Berlin Antlaşması**'ndan sonra Osmanlı Ermenileri artık Balkan Hıristiyanlarına özeniyorlardı. Tuna Vilayetinde bir Bulgar Prensliği kurulduğu gibi, Anadolu'da da bir "Ermeni yurdu" kurulabileceğini düşünüyorlardı. Bu, tarihsel bir yanılgıydı.

Anadolu'nun Balkanlar'a benzemediğini, burada asla bir Ermeni yurdu kurulamayacağını Ermeni cemaatine açıkça anlatabilecek vizyon sahibi bir Ermeni lideri veya bir Ermeni patriği çıkmadı.

İngiltere Gözlerini Anadolu'ya Çevirdi

İngiltere, 1878'de Kıbrıs Adası'nı, 1882'de Mısır'ı ele geçirdi ve dikkatini Anadolu'ya, özelikle Doğu Anadolu'ya çevirdi. İngiltere'nin yaklaşık yüzyıldır devam eden geleneksel Türkiye politikası artık değişiyordu. Bu politika, Rus İmparatorluğu'nun güneye doğru yayılmasına set çekmek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etme temeline dayanmıştı. 1878 **Berlin Antlaşması**'ndan sonra İngiltere artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza ederek değil, Osmanlı toprakları üzerinde milli devletler kurarak ve bunları İngiliz nüfuzu altına alarak da Rus yayılmasının önlenebileceğini düşünüyordu. Anadolu'da Ermeniler vardı, bu cemaat İngiliz yörüngesine çekilmeliydi. Bunu yapabilmek için İngiltere'nin hukuki dayanağı da vardı: **Berlin Antlaşması**'nın 61. Maddesi ve "Ermeniler için reform" hükmü.

1879 yılında İngiltere, Anadolu'nun başlıca şehirlerine birer asker-konsolos atadı: Sivas'a **Albay Wilson**, Erzurum'a **Binbaşı Trotter**, Van'a **Yüzbaşı Clayton**, Kayseri'ye **Yüzbaşı Cooper** gönderildiler. Meslekten asker olan bu kimselerin konsolos olarak atanmaları, pek

37) **Turkey No. 4 (1880): Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria**, London, 1880, s.154, No. 118/1; ve Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.346-350, No. 309/1.

alışılmamış yeni bir uygulamaydı. Bu asker-konsolosların görevleri, ana çizgileriyle şöyle belirlenmişti:

"Anadolu ahalisinin çeşitli sınıfları üzerinde araştırmalar yapmak,

Yerel Türk yöneticilerine öğütler vermek,

Yerel Osmanlı makamları katında girişimlerde bulunmak,

Anadolu'da yapılacak reformların uygulanmasını gözetlemek ve

Bu uygulamanın hakkıyla yapılmasını sağlamak..."[38]

Sivas'a Başkonsolos olarak atanan **Albay Wilson**, bu görevlerle yetinmemiş, kendisini Orta Anadolu'da bir çeşit "Özel Komiser" olarak görmüş, olağanüstü siyasal yetkilerle donatılmasını istemişti. İstanbul'daki Büyükelçi **Layard**, bu istekleri zamansız bulmuştu ve *"Majesteleri Konsoloslarına siyasal yetkiler tanınması için direteceğimiz zaman gelecektir"* demişti.[39]

İngiliz asker-konsolosların Anadolu'ya gelişleri, Osmanlı Ermenilerini şöyle bir dalgalandırdı. Militan Ermeniler, halkı kışkırtmak için bunu bir fırsat bildiler. İngiliz konsolosları sanki birer "kurtarıcı" gibi karşılandılar. Gelenler sanki Anadolu'yu yönetmeye geliyorlarmış gibi görüldüler ve gösterildiler. Kimi İngiliz konsolosların tutumları da Ermenileri kamçıladı. Bunlar gelir gelmez köy köy Anadolu'yu dolaşmaya başladılar. Van'daki Viskonsolos **Yüzbaşı Clayton**, 31 Temmuz 1879 günü Muş'a varışını şöyle rapor ediyordu:

"Muş'un dört saat uzağında bir Ermeni heyeti beni karşıladı. Piskoposun evinde kalmam için beni resmen davet etti. Piskoposu Erzurum'da görmüş, davetini zaten kabul etmiştim. Muş'a 1 saat kala Piskoposun yardımcısıyla ileri gelen Ermenilerden oluşan kalabalık bir kitle beni karşılamaya geldi. Kente yaklaşırken Muş Ermenilerinin yarıdan fazlası beni karşıladı. Çeşitli okulların çocukları, kilise ayin elbiseleriyle süslenerek sıra sıra dizilmişlerdi. Biraz ilerde de bir süvari albayı, birliğiyle bana eşlik etti. Hepsi beni piskoposun evine kadar götürdüler."[40] (Belge No. 255/2)

38) **FO 424/84: Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey Part XXXVIII, June 1879**, Printed for the Use of the Foreign Office, Confidential (3965), London, July 1879, s.238-239, No. 283/1; ve Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.263-264, No. 209.

39) Aynı yer, aynı belge.

40) **FO 424/87**, s.1, No. 1/1,2'den Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.302, No. 255.

Muş Ermenileri işi gücü bırakıp yollara dökülmüşlerdi. Yirmi, yirmi beş kilometre ötelere kadar heyetler salmışlardı. Âlâyı vâlâ ile İngiliz konsolos muavinini karşılıyorlardı. Muş Ermeni Piskoposu **Jean,** kırık dökük bir Fransızca ile, ateşli bir karşılama nutku çekmiş, muavin konsolosa, bir krala ya da prense seslenir gibi, "Majeste", "Altes" diye hitap etmişti. Olup bitenleri orada sessizce seyreden Osmanlı süvari albayının önünde, hiç sakınmadan İngiliz viskonsolosuna şöyle seslenmişti:

"Ekselans,

Istırap dolu yürekle konuşuyorum. Bu halk, benim aracılığımla ve derin bir saygıyla gelişinizi selamlayıp alkışlıyor. Gelişiniz bizim için bir gurur kaynağıdır.

Milletimiz, uzun zamandan beri korkunç kötülükler, baskılar ve felaketler altında boğulmaktadır. Altı yüzyıldan beri bu zorbanın boyunduruğu altında inliyoruz. Bu ülkede mutluluk yok; her tarafta hıçkırıklar, gözyaşları ve sefalet var...

Siz, Altes, bahtsızların koruyucususunuz.

Bu halk, içine gömülmüş olduğu mezar kasvetini ve sessizliğini artık görmeyecek. Siz, Majesteleri, bize özgürlük bahşedeceksiniz; her tarafa özgürlük yayacaksınız. Umudumuz sizsiniz.

Saygıdeğer Efendimiz, size tapan bu halkı seviniz ve onu sefaletten kurtarınız."[41]

Osmanlı Ermeni papazı, 1915 olaylarından 36 yıl önce, işte böyle konuşuyordu. *"Altı yüzyıldan beri boyunduruk altında yaşadıklarını"* söylüyordu. İngilize *"kurtar bizi"* diye yalvarıyordu. Osmanlı Devleti'nin güya "sadık tebaası" (tebaa-i sadıka) işte buydu. Ermeni gailesi veya Ermeni sorunu işte böyle filizlendi.

31 Temmuz 1879 günü, yortu giysileri içinde İngiliz muavin konsolosu karşılayan ve Ermeni papazının bu ateşli konuşmasını dinleyen kimi Ermeni çocukları, 10-15 yıl sonra silahlı birer komitacı olup çıkacaklar ve bölgeyi kana bulayacaklardı. Dar kafalı Ermeni militanlar rüzgâr ekip, fırtına biçeceklerdi. Keskin sirke sonunda kabına da zarar verecekti.

41) Aynı yer, No. 1/3'ten Şimşir, **Osmanlı Ermenileri...**, s.303, No. 255/3.

"Ermeni Reformu"nun Amaçları

Evet, 1878 **Berlin Antlaşması**, Anadolu'da, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde "reform" yapılmasını öngörmüştü. Osmanlı Hükümeti reform yapmaya söz vermişti. Antlaşmayı imzalayan Avrupa Büyük Devletleri bu reformları denetleyeceklerdi. Osmanlı Hükümeti de Avrupa devletlerine hesap verecekti. 1879 yılında Anadolu'ya atanan İngiliz asker-konsolosları da reformların nasıl yapıldığını yerinde görüp denetleyecekler, yerel Türk makamlarına "öğütler" verecekler ve reformların uygulanmasını sağlayacaklardı.

Peki, "reform" veya "Ermeni reformu" deyince İngilizler bundan ne anlıyorlardı? "Reform" ile ne amaç güdüyorlardı? Bu konuda İngilizlerin kafalarında neler vardı? İngiliz belgeleri bu soruları aydınlatıyor. Van'daki İngiliz Viskonsolosu **Yüzbaşı Clayton**, 29 Kasım 1879 günlü raporunda, reformlarla Doğu Anadolu'ya huzur ve refah geleceğini söylüyor ve özetle şunları yazıyor:

"Doğu Anadolu'da huzur ve refah sağlanınca dışarıdan buraya Ermeniler akın edeceklerdir. Nüfusları artan Ermeniler Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmaya çalışacaklardır. Ama böyle bir bağımsız Ermeni devleti, Rusya'nın güneye yayılmasına engel olabileceğinden, Ruslar bunu yaşatmazlar. Rusya, ya Ermenilerin sürekli huzursuzluk içinde kalmalarını ve bir gün Rusya'dan yardım isteyebilecek duruma düşmelerini yeğleyecek ya da kurulacak Ermeni devletini yutmak için yollar arayacak, fırsat kollayacaktır. Yutmak iki biçimde olabilir: Ya yeni devlet içinde anarşi ve kargaşa yaratarak Ermenilerin Rus pençesine düşmesi yoluyla; ya da yeni devletle Rusya'nın dostluk ve ittifak kurması yoluyla olabilir. Her iki yolla da Rusya bu yeni Ermeni devletini yutabilirdi.

Buna fırsat vermemek için İngiltere, Doğu Anadolu'da yapılacak reformlara öyle bir yön vermeliydi ki, bağımsız Ermeni devleti ya hiç kurulmamalı ya da kurulursa Rusya'ya yem olmayacak biçimde kurulmalıydı."[42]

İngiliz Konsolosu, Rusların önünü kesmek için Anadolu üzerinde ya bir İngiliz protektorası, ya da Avrupa protektorası kurulması gerek-

42) FO 424/106, s.34-40, No. 13/9'den Şimşir, Osmanlı Ermenileri..., s.383-384, No. 326/9.

tiğini söylüyor, reformları da bu yöne doğru çekmek lazım geldiğini savunuyordu. Ermeniler, İngiliz protektorası veya Avrupa protektorası altında serpilecek, güçlenecek ve siyasi bakımdan hazırlanacaklardı. Sonra dışarıdan Doğu Anadolu'ya Ermeni nüfusu getirilecekti. Böylece bölgede Ermeni nüfusu artacaktı. Ama ne kadar artarlarsa artsınlar Ermeniler yine azınlıkta kalacaklardır. Onun için ikinci adım olarak, Türk nüfusu Doğu Anadolu'dan peyderpey uzaklaştırılacaktı. Geriye Ermeniler, Kürtler ve Süryaniler kalacaktı. Süryanilerle Ermeniler, mezhep ayrılıkları bir kenara bırakılıp kaynaştırılacaktı. Kürtler ise "silah zoruyla hizaya getirilecekler", Ermenilerle birlikte yaşamaya zorlanacaklardı.

Bütün bunlar, "reformların uygulanması" kisvesi altında yapılacaktı. Zamanı gelip Osmanlı Devleti çökünce de Ermenilere bağımsız bir devlet kurdurulacaktı. Ancak bu iğreti devlet kendi ayakları üzerinde duramayacağından, bunun üzerinde "güçlü bir İngiliz protektorası" kurulacaktı. Böylece Rus yayılmasına bir set çekilebilecekti. (Belge No. 326/9)

Bu program, asker-konsolos **Emilius Clayton**'un kendi kişisel düşünceleri değil, o zamanki İngiliz politikası doğrultusunda kaleme alınmış bir programdı. Bunun unsurları, Lord **Salisbury**'nin 8 Ağustos 1878 tarihli yönergesinde de vardı. Yalnız konsolos bunları biraz daha açıkça yazmıştı.

1879 yılında Ermenilerin çoğu, İngiliz konsoloslarını birer "kurtarıcı" olarak görmeye başlamışlardı. *"Bulgarları Ruslar kurtardı, Ermenileri de İngilizler kurtaracak"* deniyordu. İngiliz konsoloslarına verilen Ermeni dilekçelerinde şöyle satırlar görülüyordu: *"Sör, siz bizim kurtarıcımız, şefimiz, babamızsınız. Siz, dayandığımız sağlam duvarsınız."* Bir Türk atasözü, *"Duvara dayanma yıkılır, insana dayanma ölür"* der. Ama Osmanlı Ermenileri bunu pek hatırlamıyorlardı. Onlar Doğu Anadolu'yu İngiliz protektorası gibi, kendilerini de İngiliz protektorası altında görmeye başlamışlardı. İngiliz Konsolosu **Trotter**, *"Son savaştan* (1877-78 savaşından) *beri Ermeniler hepten değişti. Onları eskiden*

tanıyanlar şimdi şaşırıp kalıyorlar. Ermenilerin genel eğilimi hükümet otoritesine kafa tutma biçiminde görülüyor" diyordu.[43]

Anadolu, Balkanlaştırılmak İstendi

Ermenilerin bir bölümü daha da aşırı gidiyor, sırtlarını Avrupa'ya dayayıp tez elden bir "Ermeni yurdu" kurmayı amaçlıyordu. Bulgarları taklit etmek istiyorlardı. Rusya'da yetiştirilmiş Bulgar komitacıları, 1876 yılında, Rodoplar'ın kuzey eteğinde, Filibe sancağına bağlı dört köyde silahlı bir ayaklanma çıkarmışlardı. Ayaklanma çabucak bastırılmıştı ama bastırıldıktan sonra Avrupa'da büyük ses getirmişti. Ayaklanmadan etkilenen dört köyün toplam nüfusu 2.000 kadar olduğu halde, Avrupa basını *"100 bin Bulgar öldürüldü"* diye propaganda yapmıştı. Tozdan dumandan ferman okunmayan bu hava içinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve savaş sonunda muhtar bir Bulgar Prensliği kurulmuştu. İngiliz Büyükelçisi **Layard**, Bulgarları taklit ederek Doğu Anadolu'da silahla bir "Ermeni yurdu" kurmayı amaçlayanlar konusunda Londra'nın dikkatini çekiyordu. 12 Haziran 1879 tarihli raporunda bu noktaya parmak basıyordu: *"Babıâli"* diyordu, *"yakında Anadolu'da Bulgar sorununa benzer bir Ermeni sorunuyla karşı karşıya kalacaktır. Bir Ermeni ulusu yaratabilmek için aynı entrikalar bu defa Anadolu'da çevriliyor. Hıristiyan yaygarasına ve Avrupa müdahalesine sebep olabilecek bir durum yaratılmak isteniyor."*[44]

Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler, Doğu Anadolu'da Ermeniler için reform yapılması amacıyla 1879'dan itibaren Osmanlı Hükümeti üzerindeki baskılarını yoğunlaştırdılar. Padişah **II. Abdülhamid** ve Babıâli, Anadolu'nun parçalanmasına varabilecek reformlar yapılmasına karşı direndi, ayak sürüdü. Bu konuda Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında başlayan diplomatik bilek güreşi yıllarca sürüp gitti. Bu dönemde yabancılar, Doğu Anadolu'yu kasten "Erme-

43) FO 424/87, s.126-127, No. 167; Turkey No. 4 (1880), s.42, No. 23'ten Şimşir, Osmanlı Ermenileri..., s. 298, No. 253.

44) FO 424/84, s.241, No. 287/1, Turkey No. 10 (1879), s.93, No. 45/1'den Şimşir, Osmanlı Ermenileri..., s. 264, No. 210.

nistan", "Türkiye Ermenistanı" veya "Altı Ermeni Vilayeti" diye göstermeye yöneldiler.

Ermeniler, Doğu Anadolu'da bir an önce bir "Ermeni yurdu" kurulması için gittikçe sabırsızlanıyorlardı. En çok sabırsızlananlar da dışarıdaki Ermenilerdi. 1887'de **Hınçak**, 1890 yılında da **Taşnak** adlı Ermeni ihtilal örgütleri kuruldu. Rusya kökenli Ermeniler tarafından kurulan, fakat Türkiye Ermenilerini hedef alan bu örgütler, günümüzdeki **PKK** ve **Hizbullah** örgütleri gibi Anadolu'yu kana buladılar. 1880 sonlarında başlayan kanlı Ermeni eylemleri, çeyrek yüzyıl boyunca devam etti. **Taşnak** ve **Hınçak**'lar durmadan kan döktüler ve pek çok masum insanın canına kıydılar...

II
ERMENİ MESELESİ TARİHÇESİNE BİRKAÇ EKLEME (1856-1890)

Paris Antlaşması (1856)

1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan **Paris Barış Antlaşması**'na, **Islahat Fermanı**'yla ilgili bir madde kondu (Madde 9). **Sultan Abdülmecid**, 28 Şubat 1856 tarihinde çıkardığı **Hatt-ı Hümayun** ile Müslüman, Hıristiyan ve Musevi tebaası arasında ırk ve din ayrımı gözetmediğini teyit etmişti. Bu irade, uluslararası bir antlaşmada, tumturaklı bir madde halinde zikredildi. Madde şöyleydi:

"Madde 9 – Zat-ı Hazret-i Padişahi tabealarının saadet-i hallerine masruf olan himmet-i mütevelliyeleri iktizasınca kavmiyet ve diyanet ayırmayarak cümlesi içün mucib-i ıslah-ı hal olmağla beraber memalik-i şahanelerinin Hıristiyan ahalisi hakkında niyyat-ı inayetkâreneleri teyid ider bir kıt'a ferman-ı âli ihsan buyurmuş olduklarından ve bu babda olan efkârı şahanelerine bir delil-i cedid ibraz etmek istediklerinden irade-i müstakille-i şahanelerinden sadır olmuş olan işbu ferman-ı âlinin düvel-i muahideye tebliğini tensip buyurmuşlardır. Düvel-i muahide işbu tebliğin kadr-i âlisini isbat ve teyid iderler. Şurası kaviyyen mukarrerdir ki işbu tebliğ zat-ı hazret-i padişahinin ne kendi tebeasiyle olan muamelat-ı şahanelerine ve ne de saltanat-ı seciyelerinin idare-i dahiliyesine gerek münferiden ve gerek müştereken

müdahale itmek için hiçbir halde düvel-i muahideye bir hak ve selahiyet virmeyecektir."[45]

İngiltere ve diğer imzacı devletler, bu maddeyi Osmanlı gayri Müslimleri üzerinde himaye hakkı kazandıkları şeklinde yorumladılar. Oysa bu madde, tam aksine, imzacı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayacaklarını açıkça belirtiyordu. 1774 **Küçük Kaynarca Antlaşması** ile Rusya, Osmanlı Hıristiyanlarının koruyuculuğu rolüne soyunmuştu. Bundan böyle Rusya ile birlikte öteki Avrupa Büyük Devletleri de, Osmanlı Hıristiyanları üzerinde "ortak himaye" (collective protectorate) hakkı kazandıklarını ileri sürdüler ve kendiliklerinden bu rolü üstlenmeye başladılar.

Maddenin içinde "Ermeni" adı geçmiyordu. Ama Büyük Devletler bu maddeyi kendilerine göre yorumlayarak, Osmanlı Ermenileri için teşebbüslere ve müdahalelere başladılar. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başına sarılan "Ermeni gailesi"nin kökünde bu madde ve bunun yorumu da vardır.

Berlin Antlaşması (1878) ve "Altı Vilayet" (Vilâyat-ı Sitte)

Osmanlı Devleti'nin Avrupa (Rumeli) kanadını büyük ölçüde koparıp götüren 1877-1878 Türk-Rus Savaşı, Osmanlı Ermenileri için de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Ermeniler, Tuna Vilayetinde bir Bulgar devleti kurulduğu gibi Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti yaratmak için harekete geçtiler. İstanbul Ermeni Patriği **Nerses**, yabancı elçilikleri teker teker dolaşarak ve Rus Komutanı **Grandük Nikola**'ya bir heyet göndererek, Ermeniler için barış antlaşmasına hükümler konma-

45) Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri, I**, s.346. Maddenin İngilizcesi şudur: *"ART. IX - His Imperial Majesty the Sultan, having in his constant solicitude for the welfare of his subjects, issued a firman which, while ameliorating their condition without distinction of religion or of race, records his generous intentions towards the Christian population of his Empire, and wishing to give a further proof of his sentiments in that respect, has resolved to communicate to the Contracting Parties the said firman, emanating spontaneously from his sovereign will. The Contracting Parties recognize the high value of this communication. It is clearly understood that it cannot, in any case, give to the said Powers the right to interfere, either collectively or separately, in the relations of His Majesty the Sultan with his subjects, not in the internal administration of his Empire."* (Hurewitz, a.g.e., I, s.154)

sını istedi. 3 Mart 1878'de imzalanan **Ayastefanos Antlaşması**'na Ermeniler için reform yapılmasını öngören bir madde kondu (Md. 16).

Ayastefanos Antlaşması İngiltere'nin diplomatik baskısıyla değiştirildi. Berlin'de bir barış konferansı toplandı. Ermeni patriği bu defa **Berlin Kongresi**'ne de bir muhtıra sundu. Ermenilerin artık Müslümanlarla birarada yaşayamayacaklarını ileri sürdü. Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti yaratmak amacıyla antlaşmaya hükümler konmasını istedi.

13 Temmuz 1978 tarihinde imzalanan **Berlin Barış Antlaşması**'na Ermeniler hakkında şu hüküm kondu:

"Madde 61 – Bâb-ı Âli, ehalisi Ermeni bulunan eyalatda ihtiyacat-ı mahalliyenin icab ettiği ıslahatı bilatehir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin itmeği teahhüd ider ve arasıra bu babda ittihaz olunacak tedabiri Devletlere tebliğ ideceğinden düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkürenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir."[46]

Bu madde "Ermeni gailesinin" asıl sebeplerinden biridir. Tarihte ilk defa Osmanlı Ermenilerine uluslararası bir antlaşmada yer verildi. Bundan sonradır ki Ermeni sorunu, bir "Avrupa sorunu", bir "uluslararası sorun" halini aldı. Ermeni işi enternasyonalize edildi.

Osmanlı Hükümeti, ***"ahalisi Ermeni olan eyaletlerde"*** reform yapmayı taahhüt ediyordu. Daha sonra bu eyaletlerin adı kondu. **"Altı Vilayet"** (Vilâyat-ı Sitte) veya **"Altı Eyalet"** (Eyalat-ı Sitte) dendi. Osmanlı eyaletleri, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti vilayetlerinden üçbeş kat daha büyüktü. Örneğin Osmanlı dönemindeki Erzurum Vilayetinin yüzölçümü 52.000 kilometrekare, Sivas vilayetinin genişliği ise 60.300 kilometrekare idi. **Berlin Antlaşması**'nda ***"ahalisi Ermeni olan eyaletler"*** deniyordu. Sonra bunlara "Altı Vilayet" denmeye başlandı. Daha sonra da **"Altı Ermeni Vilayeti"** yaftası yapıştırıldı. Ermeniler, bu vilayetleri **"Batı Ermenistan"** diye vaftiz etmekten de hoşla-

46) Erim, **a.g.e.**, I, s.346. Maddenin İngilizcesi şöyledir: *"ART. LXI – The Sublime Porte undertake to carry out, without further delay, the improvements and reforms demanded by local requirements in the provinces inhabited by the Armenians, and to guarantee their security against the Circassians and Kurds. It will periodically make known the steps taken to this effect to the Powers, who will superintend their application."* (Hurewitz, **a.g.e.**, I, s.190).

nıyorlardı. Ermeni yayınlarında ve misyoner yayınlarında "Altı Vilayet", "Batı Ermenistan" olarak da geçiyordu.

Altı Vilayetin (Vilâyat-ı Sitte'nin) o zamanki yüzölçümü şöyleydi:[47]

Erzurum Vilayeti	52.000 km. kare
Van Vilayeti	37.100 km. kare
Bitlis Vilayeti	27.800 km. kare
Diyarbakır Vilayeti	42.100 km. kare
Mamuretülaziz (Elazığ) Vilayeti	32.900 km. kare
Sivas Vilayeti	60.300 km. kare
Toplam: 6 vilayet	**252.100 km. kare**

Demek ki Altı Vilayetin yüzölçümü, bugünkü Türkiye topraklarının üçte biri kadardı. Bunlar Osmanlı vilayetlerdir, yani her vilayet bugünkü vilayetlerimizin üç-beş kat genişliğindedir. Ermeniler işte bu topraklar üzerinde bir **"Büyük Ermenistan devleti"** kurmayı hayal ediyorlardı. Bu Altı Vilayete o zaman Rus işgali altında bulunan Kars ve Ardahan'ı da eklemek gerekir, zira "Büyük Ermenistan" emeli, Kars Vilayetini de içine alıyordu. Kars yöresini de katınca Ermenilerin Anadolu'da göz diktikleri toprak miktarı 300.000 kilometrekareye yaklaşıyordu. Bu, birleşmeden önceki bütün Federal Almanya toprakları kadar bir ülke demekti. Ermeni ihtilalcilerin çarpık mantığına göre, Rumeli'de bir Bulgar devleti kurulduğuna göre, Anadolu toprakları üzerinde de bir büyük Ermenistan devleti pekâlâ kurulabilirdi ve kurulmalıydı.

Eskilerin "Ermeni gailesi" dedikleri Ermeni sorununun kökünde işte bu Ermeni büyük emeli vardır. Batıda Yunan "Megali İdea"sı, doğuda da **"Büyük Ermenistan emeli"** veya **"Ermeni Megali İdeası"**. Bu, "Büyük Ermenistan"ın hem Karadeniz'e, hem Akdeniz'e çıkışı olacaktı.

47) Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s.49, 75, 143, 157 ve 165.

Altı Vilayette Ermeni Nüfusu (1914)

Osmanlı resmi istatistiklerine göre, 1914 yılında, yani Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 18.520.016 kişi idi. Osmanlı Ermeni nüfusunun toplamı 1.294.851 idi. Yani Ermenilerin genel nüfusa oranı % 6.9 idi.

Ermenilerin mezheplere göre dağılımı şöyleydi:[48]

Gregoryen Ermeniler	1.161.169
Katolik Ermeniler	67.838
Protestan Ermeniler	65.844
Toplam Ermeni	**1.294.851**

Ermeniler Osmanlı Devleti'nin her tarafına dağılmış bulunuyorlardı. Mesela İstanbul Vilayetinde 84.093, Adana Vilayetinde 57.687, Halep Vilayetinde 49.486, Ankara Vilayetinde 53.957, Bursa Vilayetinde 61.191 Ermeni vardı.

"Altı Vilayet"te Ermeni nüfusu biraz daha fazlacaydı. Şöyle ki:

Erzurum Vilayeti	136.618
Van Vilayeti	67.792
Bitlis Vilayeti	119.132
Elaziz (Harput) Vilayeti	87.864
Diyarbakır Vilayeti	73. 226
Sivas Vilayeti	151.674
Toplam	**636.306** kişi.[49]

Ermeni nüfusu, miktar olarak en fazla Sivas vilayetinde, oran olarak da en fazla Bitlis vilayetinde idi. Fakat Bitlis'te bile Ermenilerin ge-

48) **Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Eléments de la Population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mars 1914)**, Imp. Osmanié, Constantinople, 1919.

49) Aynı yer.

nel nüfusa oranı % 27.2'yi geçmiyordu. Böyle olduğu halde Ermeni nasyonalistleri altı vilayette bir Ermenistan kurmayı hayal edebilmişlerdir. 550 bin nufus ile yaklaşık 300 bin kilometrekarelik bir Türk yurdunu ele geçirmeyi düşünebilmişlerdir. Ermenilerin bir temel yanılgısı bu olmuştur.

Biraz Daha İstatistik

Kâmuran Gürün, *"Bütün dünyadaki Ermeni nüfusu, tetkik ettiğimiz dönemlerde 3 milyonu ancak buluyordu. Bunun Osmanlı İmparatorluğu'na isabet eden kısmı tabiatiyle çok daha azdır"* diyerek nüfus konusuna girer. Doğu vilayetlerimizde bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan Ermenilerin buralardaki nüfuslarını Müslümanlardan çok göstermek için çok aşırı rakamlar ileri sürdüklerini belirtir. "(Ermeniler) *her konuda olduğu gibi, bu konuda da mübalağada hudut tanımayacak şekilde rakamlar ileri sürmüşlerdir"* der. Bundan sonra **Gürün**, Ermeni kaynaklarından, yabancı kaynaklardan rakamlar aktarır.[50] Özetleyelim:

Ermeni tarihçi **Hovanesian** Türkiye'deki Ermeni nüfusun, 1914'ten önce, 2 milyondan az ama 1.5 milyondan fazla olduğunu yazar. **Pastırmacıyan**, 1914'te dünyada 4.100.000, Osmanlı İmparatorluğu'nda 2.100.000, Rusya'da 1.700.000 Ermeni olduğunu yazar. **Marcel Lérat** takma adını kullanan ve gerçek adı **Krikor Zohrab** olan Ermeni çok daha mübalağalı rakamlar ortaya atar. 1912'de Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam 2.615.000 Ermeni bulunduğunu, bunların 1.010.000 kadarının 6 Doğu Anadolu vilayetinde yaşadığını ileri sürer.

Yabancı yazarlardan **H.F.B. Lynch**, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam 1.325.247, 6 vilayette ise 387.746 Ermeni bulunduğunu yazar. **Ludovic de Constenson**, dünyadaki Ermeni nüfusunun 1913 yılında 3.100.000, Türkiye'dekini 1.400.000, Rusya'dakini de 1.550.000 olarak verir.

50) Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.85.

Yabancı kaynaklar içinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfusu en geniş biçimde araştırmış olan **Vital Cuinet**'dir. **Cuinet**, Düyunu Umumiye adına Türkiye'de 12 yıl araştırma yapmış ve 4 ciltlik bir eser ortaya koymuştur. Anadolu Türkiyesi nüfusu hakkında verdiği genel rakamlar şunlardır:

Müslüman	14.856.118
Ermeni	1.475.011
Diğer Hıristiyan	1.285.853
Musevi	123.947
Yabancı ve diğer	170.822

Encyclopedia Britannica'nın 1910 baskısında dünya Ermeni nüfusu 2.900.000, Türkiye Ermeni nüfusu 1.500.000 olarak gösterilmiştir. (Aynı eserin 1953 baskısında Türkiye Ermenilerinin aynı tarihteki nüfusu 2.500.550 olarak gösterilmiştir. 1910 baskısında makaleyi yazan bir İngiliz, 1953'te yazan ise bir Ermenidir.)

1893, 1905 ve 1914 yıllarında Ermeni, yabancı ve Osmanlı kaynakları Türkiye'deki Ermeni nüfusunu şöyle vermişlerdir:

Patrikhane	1.780.000 - 3.000.000
Jacques Morgan	2.380.000
Pastırmacıyan	2.100.000
Hovanesian	1.500.000 - 2.000.000
Vahan Vartabet	1.263.000
Constenson	1.400.000
Walker	1.500.000 - 2.000.000
Ravenstein	760.000 (Asya Türkiyesi)
Clair Price	1.500.000
A. Powell	1.500.000
Lynch	1.325.000
Cuinet	1.475.000 (Asya Türkiyesi)
Britannica	1.500.000
Osmanlı Devleti	1.160.000

Bu listenin ilk sırasındaki 3.000.000 rakamı İstanbul Ermeni Patrikhanesinin 1878 Berlin Kongresi'ne sunduğu rakamdır. Patrikhane o zaman, "nasıl olsa bağımsız oluyoruz" diye hesapsız konuşmuş, ancak bunun gerçekleşmediğini görünce, vergi konusu aklına gelerek bir daha 3 milyon rakamını hiç zikretmemiş, hatta 2 milyonun altına inmiştir. Yine de Patrikhane 6 Doğu Anadolu vilayeti için çok mübalağalı rakamlar vermeyi sürdürmüştür.[51]

Buraya kadarki istatistikleri **Gürün**'ün kitabından aktardık. Şimdi doğrudan Osmanlı resmi istatistiklerinden biraz daha ayrıntılı bilgiler sunalım.

Osmanlı Resmi İstatistiklerine Göre 14 Mart 1914 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman ve Ermeni Nüfus[52]

Altı Doğu Anadolu Vilayetinde

Vilayetler	Müslüman	%	Ermeni	%
Erzurum	673.297	82.5	136.618	16.7
Sivas	939.785	80.3	151.674	12.9
Diyarbekir	492.101	79.3	73.226	11.8
Mamuretülaziz	446.379	82.9	87.864	16.7
Van	179.380	69.1	67.792	26.1
Bitlis	309.999	70.8	119.132	27.2
Diğer Vilayetlerde (Avrupa ve Asya Vilayetleri)				
İstanbul	580.482	59.8	84.935	8.7
Edirne (Batı Trakya hariç)	360.447	57.1	19.880	3.1
Hüdavendigâr	1.555.503	84.8	90.698	4.8

51) Aktaran Gürün, aynı yer, s.85-95.

52) **Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Eléments de la Population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mart 1914)**, Imprimérie Osmanié, Constantinople, 1919.

Diğer Vilayetlerde (Avrupa ve Asya Vilayetleri) (devam)

Vilayetler	Müslüman	%	Ermeni	%
Aydın	1.437.983	79.0	20.778	1.1
Adana	443.937	85.9	58.027	11.2
Halep	878.349	85.1	106.28	10.3
Ankara	1.061.577	86.9	106.149	8.7
Kastamonu	1.136.588	96.6	11.931	1.0
Konya	1.213.574	91.1	19.560	0.1
Trabzon	1.187.078	78.2	68.813	4.5
İzmit Sancağı	226.859	69.7	57.789	17.7
Çanakkale Sancağı	149.903	90.4	2.541	1.5

Açıklamalar:

Edirne Vilayeti : Batı Trakya'yı kapsamıyor.

Hüdavendigâr Vilayeti: Eskişehir, Kütahya, Karasi ve Karahisar'ı da kapsıyor.

Aydın Vilayeti : Menteşe'yi de kapsıyor.

Musul Vilayetinde hiç Ermeni nüfus görünmüyor. Buraya alınmadı.

Halep Vilayeti : Urfa ve Maraş'ı da kapsıyor.

Ankara Vilayeti : Kayseri'yi de kapsıyor.

Kastamonu Vilayeti : Bolu'yu da kapsıyor.

Konya Vilayeti : Antalya ve Niğde'yi de kapsıyor.

Trabzon Vilayeti : Canik (Samsun) Sancağını da kapsıyor.

Osmanlı Resmi İstatistiklerine Göre 14 Mart 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplam Nüfusu[53]

Müslüman	15.044.846	% 1.2
Rum	1.792.206	% 9.6
Ermeni	1.294.851	% 6.9
Musevi	187.073	% 1.0

53) **Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Eléments de la Population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mart 1914)**, Imprimérie Osmanié, Constantinople, 1919.

Bulgar	14.908	% -
Süryani	65.503	% 0.3
Geldani	13.505	% -
Nesturi	8.091	% -
Diğer unsurlar	99.325	% 0.5
Toplam	**18.520.016**	

Demek ki, 1914 yılında, yani tehcirden bir yıl önce, Osmanlı Devleti'nin 18.5 milyonluk toplam nüfusu içinde Ermeni nüfusun miktarı 1.294.851 idi, yuvarlak 1.3 milyon diyelim; yani % 6.9. Resmi istatistikler bunu göstermektedir ve bu resmi rakamlar bizce en güvenilir rakamlardır; çünkü bunlar gerçek devlet rakamlarıdır; sorumsuz yazarların fantastik rakamları değildir. Devlet, bu istatistiklere dayanarak Ermeni vatandaşlarından vergi almaktadır. *"Ermenileri az göstereyim de onlardan az vergi alayım"* diye düşünebilir miydi? Yeryüzünde hangi devlet nüfusunu az gösterip az vergi almayı düşünebilir? 1908 İkinci Meşrutiyetinden beri Osmanlı Hıristiyanlarından ve Musevilerinden de asker alınıyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı Ermenilerinden de asker alıyordu. O birbirini izleyen savaş yıllarında, felaketli Büyük Savaşın kapıyı çaldığı bir sırada devlet, Ermeni nüfusunu az gösterip de Ermenilerden daha az asker almayı düşünebilir miydi? Dolayısıyla ciddi ve objektif araştırmacılar, tarihçiler, yazarlar, çizerler bu Osmanlı istatistiklerine güvenebilir, itibar edebilir diye düşünüyoruz.

Bir belgeyi daha dikkatlere sunup istatistik konusunu geçelim. 1915 tehcirinden üç yıl sonra, Paris'te Ermeni Delegasyonu Başkanı **Boghos Nubar Paşa**, Fransa Dışişleri Bakanlığına başvurup tehcir edilen Ermeniler için yardım istiyor. Fransa Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Elçi **M. Gout**, tehcir edilen ve yardıma muhtaç Ermenilerin sayısı hakkında bilgi istiyor. **Boghos Nubar Paşa**, şu yazıyla cevap veriyor:

"Ermeni Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar Paşa'dan
Fransa Dışişleri Bakanlığı Görevlilerinden Elçi M. Gout'a Yazı

Paris, 11 Aralık 1918

Aziz Elçim,

Arzunuz üzerine, Türkiye'den tehcir edilmiş ve halen tam bir yoksulluk içinde ve âcilen yardıma muhtaç durumda olan mültecilerin tahmini sayılarını size sunmakla onur kazanırım.

Kafkasya'da	*250.000 kişi bulunuyor*
İran'da	*40.000 kişi bulunuyor*
Suriye-Filistin'de	*80.000 kişi bulunuyor*
Musul-Bağdat'ta	*20.000 kişi bulunuyor*
TOPLAM	*390.000 kişi bulunuyor*

Tehcir edilenlerin toplam sayısı 6 ilâ 700.000 olarak tahmin ediliyor. Size verdiğim rakamlar, halen Müttefik askerlerince fethedilmiş yerlerdeki sağ olanları göstermektedir. Çöle dağılmış olan diğer tehcir edilenler hakkında ise bugüne kadar hiçbir bilgi alınamadı.

Yüksek saygılarımın teyidini lütfen kabul buyurunuz Aziz Elçim.

İmza: BOGHOS NUBAR"[54]

Bu mektuba göre: Türkiye'den tehcir edilen Ermenilerin toplam sayısı 600.000 ile 700.000 arasındadır. Yani, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan 1.3 milyon Ermeninin yaklaşık yarısı tehcir edilmiş veya yer değiştirmiş; diğer yarısı ise yerlerinde kalmıştır. Tehcir edilen 6-700 bin Ermeniden 390.000'i, tehcirden üç yıl sonra hayattaydı; İtilaf Devletlerince işgal edilmiş topraklarda yaşıyorlardı. Tehcir edilenlerden geri kalan 2-300.000 Ermeni ise çeşitli yerlere dağılmıştı ve onlara henüz ulaşılamamıştı. 1918 sonunda, yani **Mondros Mütarakesi**'nden hemen sonra durum buydu. Bu bilgileri veren **Boghos Nubar Paşa**, Barış Konferansında Ermenileri temsil eden Ermeni Heyeti Başkanıdır. Bu belgenin örneğini yıllar önce Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivinden kendim almıştım. Aslı arşivde durmaktadır. Bu belgenin Fransızca aslını ve İngilizce çevirisini de yayımlamıştık. **Atatürk**, *"...iddiaların aksine tehcir edilenler hayattadır"* diyordu. Bu belge bir bakıma **Atatürk**'ü de

54) **Archives des Affaires Etrangères de France** (Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri), *Série Levant, 1918-1920, Sous Série Armenie, Vol. 2, folio 47.*

doğrulamıyor mu? Öyleyse insan sormak istiyor: "Soykırım" iddiaları ve hele fantastik rakamlar nereden çıkıyor ve neye dayanıyor?"

Yabancı Konsolosluklar

Osmanlı Hükümeti, Altı Eyalette yapacağı reformların Büyük Devletlerce kontrol edilmesini, denetlenmesini de kabul etmişti. Yerel makamların uygulamalarını denetlemek ve Ermenilerin durumlarını yakından izlemek amacıyla Anadolu'da yeni yeni yabancı konsolosluklar açıldı.

Ermeniler 1887 yılında **Hınçak**, 1890 yılında **Taşnaksutyun** adlı Ermeni ihtilal örgütlerini kurmuşlardı. Rusya Ermenileri tarafından kurulmuş olan bu örgütler 1890 ortalarında Anadolu'da kan dökmeye başlamışlardı. Tam bu sıralarda Doğu Anadolu'da yeni yeni yabancı konsolosluklar açıldı. 1996 yılında **Erzurum**'da altı yabancı konsolosluk vardı: **Rus, İran, Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri Konsoloslukları** faaliyette idi. İtalyan Konsolosluğu daha sonra kapandı, öteki beş konsolosluk çalışmalarını sürdürdü.

ABD'nin "Altı Vilayet"teki ilk konsolosluğu 1886 yılında **Sivas**'ta açıldı. Bunun başına Türkiye'de doğmuş, Ermeniler arasında büyüyüp yetişmiş bir misyoner çocuğu olan **Mr. Jewet** getirildi. Sivas Konsolosluğuna bağlı olarak **Ankara**'da da bir Amerikan Konsolosluk Ajanlığı açıldı ve bunun başına da misyonerlerin yetiştirmesi ve ABD vatandaşlığına geçmiş olan **Dikran Tabibian** adlı bir Ermeni atandı.

ABD'nin Doğu Anadolu'da ikinci konsolosluğu 1985'te **Erzurum**'da açıldı. Bunun başına **R.S. Chilton** adında bir konsolos atanmıştı. Fakat Türk Hükümeti, bu konsolosun atanmasını onaylamadı ve kendisine *Exequatur* vermedi. Konsolos **Chilton**, yardımcısı **Mr. Hunter** ile birlikte 1895 Ekim başında Trabzon'a geldi, orada İngiliz Konsolosu **Longworth** tarafından ağırlandı. Bir ay kadar Trabzon'da oturdu, Türk Hükümeti tarafından konsolos olarak resmen tanınmayı bekledi ve tanınmayınca geri döndü.

Konsolos **Chilton**'un Trabzon'a vardığı günlerde orada Ermeni olayları patlak verdi. Trabzon'da bulunan eski Van Valisi **Bahri Paşa** ile Trabzon Komutanı **Hamdi Paşa**, 2 Ekim 1895 günü iki Ermeni komitacının silahlı saldırısına uğradılar ve yaralandılar. Ermeniler ayrıca masum bazı sivillere de ateş açtılar. Bunun üzerine olaylar çıktı ve şehirde kan döküldü. **Chilton**, ayağının tozu ile bu olayı abartılı biçimde Washington'a rapor etti ve örneğin 13 Ekim 1895 günlü raporunda, Trabzon'da 11 Türk, 182 Ermeni öldüğünü ve 400 Ermeninin tutuklandığını yazdı. **Chilton**'un bu gibi sansasyonel ve çarpık raporları Amerikan basınına da sızdırıldı ve Washington'daki Türk Elçiliğinin girişimlerine konu oldu.

Erzurum Amerikan Konsolosluğuna 1896 yazında **Leo Bergolz** adında yeni bir konsolos atandı. **Bergolz**, Temmuz 1896'da Erzurum'a geldi, **Manung Garabedian** adlı varlıklı Ermeninin Demirağa sokağında kâin iki katlı, beş odalı taş binasını 90 liraya veya 398 dolara (1 TL= 4.4 Amerikan doları idi) kiralayıp Erzurum Amerikan Konsolosluğunu açtı. Ermeniler ve Ermeni ayaklanmaları hakkında birçok rapor kaleme aldı. Konsoloslukta dört Ermeni çalışıyordu. Çoğu bu Ermenilerin verdiği bilgilere dayanan Erzurum Amerikan Konsolosluğu raporları da çoğunlukla Ermeni yanlısı ve çarpık raporlardır.

Bununla beraber bu konsolosluğun raporlarında epeyce bilgi bulunmaktadır. Mesela **Leo Bergolz**'un 6 Kasım 1896 tarihli ve 39 sayılı raporunda Erzurum vilayetinde Ermenilere dağıtılan Amerikan yardımları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Aralık 1895-Kasım 1896 tarihleri arasında Erzurum vilayetindeki Ermenilere 45.191 dolar tutarında yardım dağıtılmış. 264 köyde 66.100 kişiye yardım yapılmış. Yardımlar, Amerikan misyonerleri aracılığıyla Ermenilere dağıtılmış.

Konsolos **Leo Bergolz**, 27 Ağustos 1897 tarihli, 78 sayılı raporunda, İran'dan Türkiye'ye giren büyük bir Ermeni çetesinin **Şakak** aşiretine saldırdığını anlatmaktadır. Ermeni çetesi, 6 Ağustos 1897 sabahı erken saatte baskın şeklinde saldırdığı **Şakak** aşiretinden 171 kişiyi öldürmüş ve 60 kişi zayiat vermiş. Ölenler arasında bir Rus subayı ve birçok Türk de varmış.

Bergolz, 19 Ekim 1897 tarihli, 91 sayılı raporda, Van'da bulunan Amerikan misyoneri rahip **G.C. Reynolds**'un, **Hınçak** komitecilerin

postacılığını üzerine almış olduğunu anlatmaktadır. Papaz **Reynolds**, komitelerin gizli yazışmalarını misyoner zarfına koyup, kendi mühürüyle mühürledikten sonra, Türkiye içindeki ve Türkiye dışındaki Ermeni ihtilalcilerine ulaştırıyormuş ve bunu epeydir bir "alışkanlık" haline getirmiş imiş. Van'daki İngiliz konsolosu bu konuda Amerikan Konsolosluğunu uyarıyor. **Bergolz**, öteki misyonerlerin de aynı uygulama içinde olabileceklerini İstanbul Amerikan Elçiliğine yazıyor ve misyonerlerin bu tehlikeli "alışkanlıktan" vazgeçirilmelerini istiyor...

Doğu Anadolu'da üçüncü Amerikan Konsolosluğu 1900 yılında **Harput**'ta açıldı. Bunun başına **Thomas H. Norton** atandı. Konsolosluk, **Serkis Kürkçüyan** adlı bir Ermeninin evinde açıldı. Konsolosluk tercümanlığına **Kevork Kayariyan**, postacılığına da **Avedis Mıgırdıçyan** adlı Ermeniler atandılar.

ABD Sivas, Erzurum ve Harput Konsolosluklarının üçü de Ermeni evlerine yerleşmişti, üçünün de konsolos yardımcıları Ermenilerdi, üçünün de içinde Ermeni görevliler vardı. Bunlar Amerikan-Ermeni konsoloslukları durumundaydı. Ermenilere hizmet için kurulmuşlardı, yazışmaları Ermenilerden yanaydı ve tarafsızlıktan uzaktı.

Türkiye Sahnesinde Kanlı Hınçak ve Taşnak Komiteleri

1880'lerde çeşitli Ermeni dernekleri ve komiteleri kurulmaya başlandı. Daha sonraki tarihlerde çok kan döken bu komitelerden biri **Hınçak**, diğeri **Taşnaksutyun (Taşnak)** komitesidir.

Hınçak, 1887 yılında İsviçre'nin Cenevre şehrinde kuruldu. Kelime olarak Ermenice "çan" demektir. O tarihte Rus Marksist ihtilalcilerinin de "Kolokol" adlı bir ihtilalci örgütleri vardı. Kolokol, Rusça çan demektir. Ermeniler bunu taklit etmişlerdi. **Hınçak** komitesini kuranlar, öğrenim için Avrupa'ya gönderilmiş olan Rusya Ermenilerinden gençlerdi: **Avedis Nazarbekyan, Marian Vardanyan, Gabriel Kafian, Ruben Hanazard, Ruben Martinyan, Mıgırdıç Manuçaryan** ve **Gevorg Haraciyan**. Bunlar, hali vakti yerinde ailelerin çocuklarıydı.

20 yaşlarında gençlerdi, **Marksist** fikirleri benimsemişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'na hiç ayak basmamışlardı ama Osmanlı Ermenilerini kurtarmak amacıyla ihtilalci bir örgüt kurmuşlardı.

Bu komitenin veya partinin programından birkaç satır şunlardır:

"1. Bugünkü düzen bir ihtilalle ortadan kaldırılmalı ve yeni bir cemiyet oluşturulmalı.

2. Partinin ilk hedefi Türkiye Ermenistanının bağımsızlığını sağlamaktır.

3. Ekonomik gayeler, halkın ihtiyaç ve istekleri incelendikten sonra tespit edilecektir.

4. Türkiye'de ihtilal yoluyla gerçekleştirilecek olan hedeflere ulaşabilmek için kullanılacak metot:

propaganda,

tahrik,

tedhiş (terör),

teşkilatlanma ve

köylü ve işçi hareketidir.

5. Tedhiş hareketini yürütmek için özel bir kol kurulacaktır.

6. Partinin bir merkez komitesi olacaktır. Köylülerden ve işçilerden iki geniş ihtilal grubu kurulacaktır. Bunlardan ayrı olarak gerilla çeteleri teşkil edilecektir.

7. İhtilali gerçekleştirmek için en elverişli zaman Türkiye'nin savaşa girdiği zaman olacaktır.

8. Süryaniler ve Kürtler, Türklere karşı mücadelede kazanılacaktır.

9. Türkiye Ermenistanının bağımsızlığı elde edildikten sonra ihtilal Rusya ve İran Ermenistanınca teşmil edilecek ve federatif bir Ermenistan kurulacaktır."[55]

Hınçak'ı kuran Ermeni gençleri, Rus ihtilalcilerinin görüşlerini benimsemişlerdi. Esasen Rus ihtilalcilerinden **Plehanov** ve **Zasulich** ile temastaydılar.

Hınçak partisi, Kumkapı nümayişini, Sasun isyanını, Babıâli nümayişini, Zeytun isyanını üstlenmiştir.

55) Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1976, s.435-136.

(1975 yılında kurulan ASALA örgütü, bir bakıma **Hınçak**'ın uzantısı gibiydi.)

1890 yılında Tiflis'te **Ermeni İhtilalci Federasyonu (Taşnaksutyun)** kuruldu. "Taşnaksutyun" kelimesi Ermenice "federasyon" demektir. Bu partinin içinde çeşitli Ermeni grupları yer almıştır. Kelime Türkçede kısaca "Taşnak" olarak kullanılmaktadır. Başlangıçta solcu gruplar ve bu arada **Hınçak**'lar da buna katılmışlar ama çok geçmeden ayrılmışlardır.

Taşnak'ların programı 1892'de hazırlanmış. Programda, isyan yoluyla amacına erişmek için ihtilalci gruplar kurulacağı belirtiliyor. Kullanılacak metotlar şöyle tespit ediliyor:

** Çeteler kurmak ve onları eyleme hazırlamak,*

** Her yola başvurarak halkın maneviyatını ve ihtilalci faaliyetini artırmak,*

** Halkı silahlandırmak için her yola başvurmak,*

** İhtilal komiteleri oluşturup, aralarında sıkı bağlantıyı sağlamak,*

** Hükümet yetkililerini, muhbirleri, hainleri, soyguncuları yıldırmak,*

** İnsan ve silah nakliyatı için ulaştırmayı sağlamak,*

** Hükümet kurumlarını yağmalamak ve harap etmek...*

Taşnak'lar, İstanbul Osmanlı Bankası baskınını, 1904 Sasun isyanını, Sultan Abdülhamid'e Yıldız suikastını üstlenmişlerdir.

(1975 yılında faaliyete geçen **"Ermeni Soykırım Adalet Komandoları"** adlı örgüt **Taşnak**'ların bir uzantısıdır.)

Çeteler kurulduktan sonra olaylar, isyanlar çıkarılmaya başlandı. 1890'lı yıllar bir yandan Ermeni ayaklanmaları veya ayaklanma girişimleri, diğer yandan reform girişimleri, reform konuşmaları ile dolu yıllardır. Osmanlı Devleti'nin başına, o zamanki yaygın tabiriyle bir "Ermeni gailesi" çıkarılmıştır.

Hınçak ve **Taşnak** komitecileri, Bulgar isyancılarını örnek alıyorlar. 1876 yılında Bulgarlar ayaklanmış, Osmanlı Devleti ayaklanmayı bastırınca bu defa *"Hıristiyan Bulgarlar Müslüman Türkler tarafından katlediliyor"* diye Avrupa'da bir yaygara kopmuş, arkasından Rusya, Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı. Ermeniler de aynı şeyi

umuyorlardı. Anadolu'da isyan çıkarınca, Büyük Devletler Osmanlı Devleti'ne savaş açacak ve sonunda bir Ermeni devleti kurmak mümkün olacak diye hesap yapıyorlar, hayal kuruyorlardı. Ama evdeki hesap çarşıya uymayacaktı.

Ermeni isyan hareketleri 1890'dan başlayarak devam etti. Şöyle ki:

26 Haziran 1890: Erzurum'da ayaklanma (100 ölü, 2-300 yaralı).

15 Temmuz 1890: Kumkapı nümayişi. **Hınçak** partisi bir gövde gösterisine girişti. Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesinden başlayarak Babıâli'ye doğru bir nümayiş düzenlendi. Jandarma Binbaşısı **Server Bey** ile bir asker öldürüldü.

Ağustos 1894: Birinci Sasun ayaklanması. 23 Ağustos 1894'te bitti. **"Murat"** takma adını kullanan **Damadyan** adlı **Hınçak** elebaşısının yaralı olarak yakalanmasıyla ayaklanma sona erdi. İsyanda toplam 265 Ermeni hayatını kaybetti. Ama Avrupa ve Amerika'da, *"6.000 Ermeni öldürüldü"* diye propaganda yapıldı.

30 Eylül 1895: Babıâli gösterisi. 2.000 kadar Ermeni Babıâli üzerine yürüdü. Yürüyüşten sonra Ermeniler Kasımpaşa, Çukurçeşme, Karagümrük, Eyüp, Vaniköy semtlerinde Müslüman halka saldırmışlar, çıkan çatışmalarda, iddiaya göre 172 Ermeni ölmüştür.

1895 yılının ikinci yarısında Anadolu'nun birçok yerinde Ermeni ayaklanmaları görüldü. Şöyle ki:[56]

29 Eylül	1895:	Divriği (Sivas)
2 Ekim	1895:	Trabzon
6 Ekim	1895:	Eğin (Elaziz)
7 Ekim	1895:	Develi (Kayseri)
9 Ekim	1895:	Akhisar (İzmit Mutasarrıflığı)
21 Ekim	1895:	Erzincan (Erzurum)
24 Ekim	1895:	Zeytun ayaklanması
25 Ekim	1895:	Bitlis
25 Ekim	1895:	Gümüşhane (Trabzon)
26 Ekim	1895:	Bayburt (Erzurum)
27 Ekim	1895:	Maraş (Halep)
29 Ekim	1895:	Urfa (Halep)

56) Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.155.

30 Ekim 1895:	Erzurum
2 Kasım 1895:	Diyarbekir
2 Kasım 1895:	Siverek (Diyarbekir)
4 Kasım 1895:	Malatya (Elaziz)
7 Kasım 1895:	Harput (Elaziz)
9 Kasım 1895:	Arapkir (Elaziz)
15 Kasım 1895:	Sivas
15 Kasım 1895:	Merzifon (Sivas)
16 Kasım 1895:	Antep (Halep)
18 Kasım 1895:	Maraş (Halep)
22 Kasım 1895:	Muş (Bitlis)
3 Aralık 1895:	Kayseri (Ankara)
3 Aralık 1895:	Yozgat (Ankara)

Zeytun ayaklanması (24 Ekim 1895 - 28 Ocak 1896): Bu isyanın bastırılmasıyla **Hınçak** partisinin Türkiye'deki etkinliği fiilen sona erdi. 1896'da Türkiye'de meydan, yavaş yavaş **Taşnak**'lara kaldı, inisiyatif **Taşnak**'lara geçti.

Van ayaklanması (15-24 Haziran 1896): Ermenilerden 219 ölü ve 59 yaralı, Müslümanlardan 340 ölü, 260 yaralı.

Osmanlı Bankası baskını (26 Ağustos 1896): **Taşnak** komitesine mensup 26 Ermeni terörist, çantalarında ve torbalarında bombalar, ellerinde silahlarla İstanbul Galata'daki Osmanlı Bankası'nı işgal ettiler. Baskını hazırlayıp düzenleyenler Kafkasya'dan gelen **Varto**, **Mar** ve **Boris** adlı üç Ermeni ile **Karekin Pastırmacıyan** adlı ihtilalciydi. Baskına katılan 17 Ermeni **Gironde** adlı bir Fransız gemisine bindirilip sınır dışı edildi. Ama olay bitmedi. Ermenilerin o gün asker, polis ve halk üzerine bomba ve kurşun yağdırmaları Müslüman halkı ayağa kaldırdı. İstanbul'da Ermenilerle Müslümanlar birbirlerine girdi. 120 asker öldü, 25 asker yaralandı. Sivillerden kaç kişinin öldüğü tam belli değildir. Yabancı kaynaklar 4.000 kadar Ermeni öldüğünü ileri sürüyorlar. Bu rakam en az *10* kat mübalağalı olsa gerek.

İkinci Sasun isyanı (14 Nisan - 17 Temmuz 1904): İran'dan gelen 250 kişilik bir **Taşnak** Ermeni çetesi, önlerine çıkan **Mazrik** aşiretine

saldırdılar. Muş ovasından Van'a kadar olan yerleri kana buladılar. Çarpışmalarda 17 Ermeni, 932 Türk öldü.

Yıldız suikastı (21 Temmuz 1905, Cuma): **Taşnak**'ların son teşebbüsü, Padişah **II. Abdülhamid**'e karşı suikast girişimdir. Padişahın Cuma selamlığında geçeceği yere, bir fayton içine çok güçlü bir bomba yerleştirip patlattılar. Padişah, camiden çıkışta biraz geciktiği için yara almadan kurtuldu. Ama korkunç patlamada 26 masum insan can verdi, 58 kişi de yaralandı.

1890 Erzurum isyanı ile başlayıp 1896 Van isyanı ile sona eren Ermeni ayaklanmalarında toplam olarak yaklaşık 13.500 ila 20.000 kadar Ermeni ölmüştür. Yurtdışında yapılan propaganda yayınlarında ise ölen Ermenilerin sayısı 30 kat artırılarak 88.243-300.000 diye gösteriliyor.

Islahat Çalışmaları

Ermeni isyanları sırasında, Altı Vilayette ıslahat yapılmasına çalışıldı. Hazırlanan ve 22 Ekim 1895 günü üzerinde mutabık kalınan ıslahat projesinde şu maddeler de vardı.[57]

M. 1: Her valinin yanına bir Hıristiyan vali yardımcısı atanacaktır.

M. 2: Hıristiyan nüfusun yüksek olduğu sancak ve kazalarda mutasarrıf ve kaymakamlara Hıristiyan yardımcı atanacaktır.

M. 3: Kaymakamlar din ve mezhebe bakılmadan Mülkiye mektebi mezunları arasından seçilip Padişah emri ile atanacaktır.

M. 5: Altı vilayette memuriyetler nüfus oranına göre Müslüman ve Hıristiyanlar arasından seçilecektir.

M. 9: Bir bucak halkı tek bir sınıf halktan oluşuyorsa meclis üyeleri yalnız o halktan seçilecektir.

M. 20: Polis memurları vilayetin nüfus oranına göre Müslüman ve Hıristiyan olacaktır.

M. 22: Jandarma subayları ile küçük subay ve erler nüfus oranları ölçüsünde olacaktır.

M. 31: Aşar vergisi, vergi müteahhitleri aracılığıyla toplanacaktır.

57) **Aynı eser**, s.171.

M. 32: Islahatı kontrol için Denetim Daimi Komisyonu kurulacaktır. Bunun Başkanı Müslüman, üyeleri yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyan olacaktır. Komisyon Babıâli'de çalışacaktır.

Islahatın en önemli maddeleri bunlardı. 1909 Adana ayaklanması üzerine bu ıslahat tasarısı uygulanamadan kaldı.

Adana olayları (14 Nisan ve 25 Nisan 1909): İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine yürürlüğe konan anayasaya göre herkes silah taşıyabilecekti. Bunu fırsat bilen Ermeniler silahlandılar. **Hınçak** üyesi olan **Muşeng** adlı bir Rus Ermeni papazı, Adana yöresi Ermenilerini silahlanmaları ve 1895'in intikamını almaları için kışkırttı. Yerel makamlar zamanında tedbir alamadılar. **31 Mart vakası**'nın ertesi günü Adana yöresinde Ermenilerle Müslümanlar birbirlerine girdiler, kanlı biçimde vuruştular. 11 gün sonra **ikinci Adana olayı** patlak verdi. Sonuç: 1.850 Müslüman ve 17.000 kadar Ermeni öldü. Olaydan sonra Adana'ya atanan **Cemal Paşa**, örfi idare ilan etti. 47 Müslümanı ve sadece 1 Ermeniyi idam ettirdi.[58]

Birinci Dünya Savaşı ve...

Ermeni komitecileri, *"İhtilali gerçekleştirmek için en elverişli zaman, Türkiye'nin savaşa girdiği dönem olacaktır"* diyorlardı. Bu düşünce, **Hınçak** partisi programında da yer almıştı.

Osmanlı Devleti Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girince, Ermeni ihtilalcileri bekledikleri günün geldiğini düşündüler. Osmanlı Devleti'ne karşı isyan bayrağını açmak ve dış düşmanla işbirliği yapmak için zamanın geldiğine karar verdiler. Ruslar da Ermenileri Türkiye'ye karşı ayaklandırmak için harekete geçtiler.

Osmanlı toprakları üç koldan istila ediliyordu:

1) Batıda İngilizler ve Fransızlar Çanakkale'yi zorluyorlar,

2) Doğuda Rus orduları Doğu Anadolu'yu istila ediyorlar,

3) Güneyde İngilizler Süveyş Kanalı harekâtını başlatıyorlar.

58) Aynı eser, s.176.

Türkiye üç koldan kıskaca alınmaya çalışılıyor. Tam bu sırada içerden Ermeniler devlete karşı silaha sarılıyor, isyan bayrağını açıyor.

15 Nisan 1915'te Van'da Ermeni ayaklanması başlıyor.

Hükümet, **24 Nisan 1915'te Ermeni ihtilalcilerinin İstanbul'daki elebaşılarını tutukluyor.** Bu tarih Ermeniler tarafından şimdi "Katliamın yıldönümü tarihi" olarak anılıyor. Aslında 24 Nisan 1915'te katliam yok, tutuklama vardır.[59]

...Ermeni Tehciri

Ruslar Doğu Anadolu'yu istila etmek üzereyken, Ermenilerin düşmanla işbirliği yapmalarına ve ayaklanmalarına karşı hükümet zecri tedbirler almak zorunda kaldı ve Mayıs 1915'te **TEHCİR KARARI ALDI.** Yani Ermenileri Anadolu'dan başka vilayetlere göç ettirme kararı.

26 Mayıs 1915 günü Dahiliye Nezaretinden Başvekâlete gönderilen bir yazıyla, düşmanla işbirliği yapabilecek, düşman saflarına katılabilecek olan Ermenilerin Doğu Anadolu'dan Suriye ve Irak taraflarına göç ettirilip oralarda iskân ettirilmelerinin gerekli olduğu bildirildi. Göç ettirme (tehcir) işinin usul ve kurala bağlanması istendi.

27 Mayıs 1915 günü bir Geçici Kanun çıkarıldı. Parlamento kapalı olduğundan "geçici kanun" çıkarılıyor. Bunun tam adı şudur: ***"Vakti seferde icraatı Hükümete karşı gelenler için ciheti askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında Kanunu muvakkat."***

Bu geçici kanun hükümleri şöyledir:

"1. Vakt-i seferde ordu, kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından her hangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraaat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakıp (hemen) *kuvay-ı askeriye ile en şiddetli surette tedibat yapmaya tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye mezun ve mecburdurlar.*

59) Aynı eser, s.204-210.

2. Ordu, kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriyeye mebni veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kura (köyler) *ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemian* (topluca) *diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler."*

3. Madde de kanunun yayımlandığı tarihte yürürlüğe gireceğine dairdir.[60]

30 Mayıs 1915 günü kanunun uygulanmasıyla ilgili bir Heyeti Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararı çıkarıldı.

Tehcir kararı bunlardır. Kanunun metninde "tehcir" kelimesi geçmiyor. *"Diğer mahallere sevk ve iskân"* deniyor. Kararnamede de *"Tayin ve tahsis edilen mahallere nakil ve iskân"* deniyor.

Tehcir kanun ve kararının bugünkü dille özeti şudur:

"Savaş mıntıkasına yakın bölgelerde oturan Ermenilerin bir kısmı ordunun hareketini zorlaştırıcı davranışlarda bulunmakta, halka saldırmakta, asilere yataklık etmektedir. Dolayısıyla, ***Van, Bitlis, Erzurum*** *vilayetleri ile* ***Adana, Mersin, Kozan, Cebelibereket*** *kazaları,* ***Maraş*** *Mutasarrıflığı,* ***İskenderun, Beylan, Antakya*** *kazalarında yerleşik* ***Ermenilerin yerleri değiştirilecektir.*** *Bunlar* ***Musul*** *ve* ***Zor*** *Mutasarrıflıklarının kuzey kısımlarına,* ***Halep*** *vilayetinin doğu ve güneydoğusuna nakledileceklerdir."*

Yani Ermenilerin harp sahasına bitişik vilayetlerden ve Akdeniz'e bitişik yerlerden alınıp güneye nakledilmeleri öngörülüyor. Nakledilecekleri yerlerde temelli iskânları da öngörülüyor. Yani Ermenilerin ayrıldıkları yerlerle ilişkileri kesiliyor. Geride bıraktıkları taşınmaz mallar tasfiye edilip kendilerine ödenecektir. Taşınabilir mallar kendilerine ulaştırılacaktır.

Tasfiye işlemleriyle ilgili olarak da 26 Eylül 1915'te bir Muvakkat Kanun çıkarılmıştır.

Bu göç ettirme önce dar ölçüde öngörülmüş, yalnız savaş sahasına bitişik yerlerle denize çıkışı olan yerlerdeki Ermenilerin göç ettirilmesi amaçlanmış idi. Ama bu kararın uygulanması sırasında geride kalan öteki Ermenilerin de isyan ettikleri görülmüş ve uygulamanın kapsamı genişletilmiştir. Gerçekten 1915-16 yıllarında Anadolu'da yeni yeni

60) Aynı eser, s.214.

Ermeni ayaklanmaları olmuştur. Sonuç olarak Anadolu'nun başka yörelerindeki Ermeniler de tehcir edilmişlerdir.

O zamanki Ermeni lideri **Boghos Nubar Paşa**'nın yazılı ifadesine göre, toplam 600-700 bin Ermeni tehcir edilmiştir.

Göç yolunda, hastalıktan, açlıktan, eşkıya çetelerinin saldırılarından pek çok Ermeni ölmüştür. **Kâmuran Gürün**, *"Ölenlerin sayısı 300 bini bulmaz"* diyor. O büyük savaşta ölen Türklerin sayısı on kat daha fazladır. Bana 300.000 rakamı bile fazla görünüyor.

Ermeni Heyeti Başkanı **Boghos Nubar Paşa**, o savaş sonunda, 11 Aralık 1918'de Fransa Dışişlerine sunduğu bir yazıda, Türkiye'den tehcir edilen Ermenilerin 600-700 bin kadar olduğunu bildirdi. Bunların 390 bin kadarının yardıma muhtaç durumda bulunduklarını söyledi ve yardım istedi. Tehcir edilenler 600.000 değil de 700.000 olsa bile bunların 390.000'i sağ idi ve yardıma muhtaçtı. Yardıma ihtiyacı bulunmayan, Avrupa ve Amerika'ya götürülmüş olanlar da vardı. Demek ki ölenlerin sayısı 300 binin çok altındaydı.

Böyle olduğu halde Ermeni propagandası bugün 1.5 milyon Ermeninin öldürüldüğünü ileri sürüyor. Bu rakamı tekrarlayıp duruyor.

Bir diğer Ermeni iddiası da Osmanlı devlet politikası olarak Ermenilere soykırım uygulandığı iddiasıdır.

Malta Sürgünleri Olayı

Mondros Mütarekesi üzerine, İngilizler İstanbul'a ayak basınca, Türkiye'de amansız bir "insan avı" başlatıldı. İngiliz polisi ile "Ermeni tazısı" el ele verdiler. Sorgusuz sualsiz birçok kimse tutuklandı ve sonra bunlar Malta Adası'na sürüldüler. Sürülenlerin çoğu Türkiye'nin ileri gelenleriydi. İçlerinde Sadrazamlık, Nazırlık, Genelkurmay Başkanlığı, Harbiye Nazırlığı, Hariciye Nazırlığı, Meclis Başkanlığı, Mebusluk, Valilik, Ordu Komutanlığı yapmış kimseler vardı.

İngilizler bu sürgünlerin önemli bir bölümünü Ermeni katliamı yapmış olmakla itham ediyorlar ve yargılamak istiyorlardı. Yalancı şahitlerle, harp zamanı propagandasına dayanan dosyalar da hazırlan-

mıştı. Ama İngiliz Başsavcılığı, bu sürgünler hakkında dava açabilmek için katliam yapıldığına dair delil istedi. İngiliz Dışişleri her tarafta delil aradı. Amerikan arşivlerine de başvuruldu. Ama Türkiye'de Ermeni katliamı yapıldığı ve Malta'da sürgünde bulunan Türklerin suça katıldıkları ispat edilemedi.

Malta sürgünleri aleyhinde dava açılamadı. Sürgünler sonunda serbest bırakıldılar.

Malta sürgünleri olayı, bir bakıma Türk milletinin aklanması, beraatı anlamı da taşır. Bu açıdan önemlidir. Bunun her vesileyle vurgulanması gerekir.[61]

Lozan Konferansı (1922-1923)[62]

İsmet Paşa, Lozan Konferansı'na giderken elinde 14 maddelik bir genel talimat vardı. Talimatın her sayfasında Başvekilin ve bütün vekillerin (bakanların) imzaları vardı.

Talimatın 1. Maddesi Ermenilerle ilgiliydi ve aynen şöyleydi:

"Şark hududu: 'Ermeni Yurdu' mevzu-u bahs olamaz. Olursa inkıta-ı müzakereyi mucib olur."

Bu talimatın anlamı açıktır: **Lozan Barış Konferansı**'nda, Anadolu'nun bir yerinde "Ermeni yurdu" kurulması söz konusu edilirse, Türk heyeti barış müzakerelerini kesecektir. Barış müzakerelerinin kesilmesi, savaşa yeniden başlanması anlamı da taşıyabilirdi. Yani Türkiye, Anadolu'da Ermenilere toprak vermemekte kesin kararlıydı, yeniden savaşı göze alacak kadar kararlıydı.

Türk heyeti, Lozan'da bu kararlılığı gösterdi. Müttefikler, İkinci Komisyonda Ermeni konusunu gündeme getirmek isteyince, heyetimiz topluca celseyi terk etti. Bu konunun görüşülmesini bir daha kabul etmedi. Sonunda, Anadolu'da Ermenilere toprak verilmedi.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan **Lozan Barış Antlaşması**'nda, Ermenilerle ilgili bir hüküm yoktur. Yalnız Müslüman olma-

61) Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

62) Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, Lozan Telgrafları: **Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I (Kasım 1922-Şubat 1923), Cilt II (Şubat-Ağustos 1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990-1994.

yan azınlıklarla ilgili hükümler vardır. Müslüman olmayan azınlıklar, 1) Rumlar, 2) Ermeniler ve 3) Musevilerdir. Bunların azınlık hakları **Lozan Barış Antlaşması**'nda güvence altına alınmıştır, aynı şekilde Batı Trakya'daki Türk azınlığının hakları da güvence altındadır.

Lozan sistemi Türkiye'de yalnız Müslüman olmayan (gayri Müslim) azınlık tanır. Bunlar Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Hukuki açıdan Türkiye'de Müslüman azınlık yoktur.

Son Ermeni Suikastları ve Şehit Türk Diplomatları[63]

Ermeniler, suikast düzenlemede ustadırlar. Eski suikastları bir yana, Mütareke döneminde de bu ustalıklarını gösterdiler. Bir dizi suikast gerçekleştirdiler. Şöyle ki:

15 Mart 1921: Eski Sadrazam **Talat Paşa** Berlin'de vurulup şehit edildi. Katil **Tehlerian** adlı bir Ermeni terörist idi.

6 Aralık 1921: Eski Sadrazam **Said Halim Paşa** Roma'da vurulup şehit edildi. Katil, **Arşavir Şiragian** adlı bir Ermeni terörist idi.

22 Temmuz 1922: Eski Bahriye Nazırı **Cemal Paşa** ve yaverleri **Nusret Bey** ile **Süreyya Bey**, Tiflis'te Ermeni teröristlerce şehit edildiler. Katiller yakalanamadı.

Ermeni teröristler, **Lozan Konferansı** sırasında **İsmet Paşa**'ya da suikast düzenlemeyi planladılar. Bu amaçla İsviçre'ye **Taşnak** ve **Hınçak** suikastçıları gönderdiler. Ama Türk istihbaratının zamanında haber alması sayesinde suikast önlendi.

Aynı şekilde Ermeniler **Atatürk**'e de bir dizi suikast planladılar. Ama Türkiye'ye gönderdikleri suikastçılar menfur emellerini gerçekleştiremeden yakalandılar.

Aradan yıllar geçti. 1970'lerde Ermeniler bu defa Türk diplomatlarına musallat oldular. 1973 yılından itibaren on yıl boyunca 40'tan fazla Türk diplomatını ve aile fertlerini katlettiler. Bu suikastlar zincirinin listeleri aşağıda sunulmaktadır.

63) Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız**, 2 kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Türk Hariciyesinin yaşadığı bu trajedinin tarihte bir benzeri yoktur. Gerçekten hiçbir dönemde, başka hiçbir ülkenin hariciyesi böylesine sistematik suikastlara maruz kalmamıştır. Tarihte de günümüzde de saldırıya uğramış ve can vermiş diplomatlar olmuştur ama onlar münferit ve istisnai olaylardır. Bizim uğradığımız suikastlar ise birbirini izleyen sistematik bir suikastlar dizisidir. Evet, Ermeniler, Türk diplomatlarına karşı peş peşe tam 27 suikast düzenlemiş ve otuzdan fazla kurban almışlardır. Dünya diplomasi tarihinde bunun bir başka benzeri ve emsali yoktur.

Türk Dışişleri Bakanlığı, teröre en yüksek oranda şehit vermiş bir kuruluştur. Dışişleri Bakanlığımız o zamanki mevcut personelinin yaklaşık binde 45 veya yüzde 4.5 kadarını şehit vermiştir. Bu, gerçekten çok yüksek bir orandır. Verdiğimiz bu şehitlerin kolay yetişmeyen, seçkin devlet görevlileri olduklarını da unutmamak gerekir.

Ermeni terörüne kurban verdiğimiz meslektaşlarımız, Türk oldukları için, yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil ettikleri için öldürüldüler. Onlar bu memleket için, bu vatan için öldüler. Onlar Türkiye'nin şehitleridir, yalnız Dışişlerinin değil. Bunu not ediyoruz ve şehitlerimizi hiç unutmuyoruz, unutmayacağız. Hatıraları önünde saygıyla eğiliyorum.

Türk diplomatlarına karşı Ermeni suikastlarının çoğu demokratik Batı ülkelerinde düzenlendi. Ermeni teröristler Amerika, Batı Avrupa ve Avustralya'da lojistik destek buluyor, daha kolaylıkla eylem yapıyor ve buralarda çoğu zaman cezasız kalıyor ya da hafif cezalarla kurtuluyorlardı. Ayrıca oralarda kanlı propagandalarına daha elverişli bir ortam buluyorlardı. Kitabımızda bunları not ettik. Meslektaşlarımız Amerika kıtasında, Santa Barbara, Los Angeles, Boston ve Ottawa şehirlerinde; Avrupa'da da şu merkezlerde Ermenilerin silahlı saldırılarına uğradılar: Viyana, Paris, Lyon, Marsilya, Roma, Brüksel, Lahey, Madrid, Lizbon, Atina, Kopenhag, Cenevre, Belgrad ve Burgaz. Avustralya'da da Sydney Başkonsolosumuz ve koruma görevlisi şehit edildiler. Ermeni teröristler Tahran'da da diplomatlarımıza ve temsilciliklerimize karşı silahlı saldırılar düzenlediler ve can aldılar. O yıllarda Ermeni terörünün yoğunlaştığı merkez Paris idi. Paris, "Ermeni terörünün başkenti" olarak

ün yapmıştı. Ermeni cinayetlerinin birçoğu Paris'te işlendi. 1975-1983 yıllarında Paris'te verdiğimiz şehitlerin isimleri şöyle sıralanabilir:

Büyükelçi **İsmail Erez** (24 Ekim 1975'te şehit edildi).

Büyükelçinin makam şoförü **Talip Yener** (24 Ekim 1975'te şehit edildi).

Turizm ve Tanıtma Müşaviri **Yılmaz Çolpan** (22 Aralık 1979'da şehit edildi).

Çalışma Müşaviri **Reşat Moralı** (4 Mart 1981'de şehit edildi).

Din Görevlisi **Tecelli Arı** (4 Mart 1981'de şehit edildi).

Başkonsolosluk koruma görevlisi **Cemal Özen** (24 Eylül 1981' de şehit edildi).

Bu görevlilerimizin hepsi Paris'te şehit edildiler.

Ermeni teröristler 15 Temmuz 1983 günü de Paris Orly Havaalanı'nda Türk Hava Yolları bürosuna karşı bombalı saldırı düzenlediler. Saldırıda 8 kişi öldü, 60 kişi yaralandı (ölenler, 1 Amerikalı, 1 İsveçli, 2 Türk ve 4 Fransız idi).

Fransız makamları, korumakla yükümlü oldukları halde Türk diplomatlarını korumamışlar ve Ermeni terörüne göz yummuşlardır. Katillerin çoğu yakalanmamış, cinayetlerin failleri meçhul kalmıştır. Yakalanan veya teslim olan Ermeni katiller de müstahak oldukları cezalara çarptırılmamışlardır. 24 Eylül 1981 günü TC Paris Başkonsolosluğunu basan, oradaki koruma görevlisi **Cemal Özen**'i öldüren ve Başkonsolos **Kaya İnal**'ı ağır yaralayan Ermeni teröristler Fransız mahkemesi tarafından layık oldukları cezalara çarptırılmamışlardır. Bugün işlemediği bir suç için Türk ulusunu lekelemeye kalkışan Fransız Parlamentosu, Fransa'nın başkenti Paris'te Türk diplomatları arka arkaya katledilirken kılını kıpırdatmamış, Ermeni cinayetlerini kınamamıştır.

Fransızların ve diğer Batılı ülkelerin bu hasmane tutumunu not ediyoruz ve unutmayacağız.

Bu suikastlar, bizi derinden sarstı ve sarsarken bize bazı gerçekleri de öğretti veya hatırlattı. Türkiye'de bizler, Cumhuriyet çocuklarıydık. Kanlı Ermeni tarihini, Ermenilerin eski kanlı eylemlerini, Ermeni suikast geleneğini çoktan unutmuştuk. Bunları okullarda okumuyor, kitaplarda görmüyorduk. Bizler geleceğe bakıyor, eski kanlı olayları pek hatırlamıyorduk. Los Angeles Başkonsolosunu ve yardımcısını vuran

katil bir Ermeniydi. Yakalandı. Ama biz bunu münferit bir olay olarak algıladık, bu çifte cinayeti yaşlı bir meczubun cinneti olarak gördük ve yanıldık. Arkasından Viyana ve Paris Büyükelçilerimiz vuruldu. Ermeni terör örgütü ASALA bildiriler yayımladı ve bu cinayetleri üstlendi. Biz yine bu cinayetleri Ermenilerin işlemiş olabileceğine inanmak istemedik. O günlerde Türk basını, Yunanlılara ve Kıbrıs Rumlarına göre şartlanmıştı. Gazetelerimiz, bu cinayetleri olsa olsa EOKA-B adlı Rum örgütünün işlemiş olabileceğini yazdılar. ASALA bildirilerini ise "Rumların hedef saptırması" olarak yorumladılar.

Oysa Ermenilerin köklü bir terör ve suikast geleneği vardır. Ama biz eskiyi, eski Ermeni suikastlarını çoktan unutmuştuk. 1887 ve 1890 yılında kurulan Ermeni **Hınçak** ve **Taşnaksutyun** örgütleri, ta kuruldukları günlerden beri suikast ve terörü birer metot olarak benimsemişlerdi. Terörü ve suikastları kuşaktan kuşağa aktarmışlardı. Ama biz bunları pek hatırlamıyorduk. Ermeniler vaktiyle terörü Osmanlı payıtahtına da taşımışlardı. 1896'da Galata'daki Osmanlı Bankası'nı silahla basmış ve birçok masum insanı katletmişlerdi. 1905 yılında Osmanlı Padişahı **Abdülhamid**'e suikast düzenlemişler, padişahın geçeceği yerde 80 kiloluk bir bomba patlatmışlardı. Bu büyük infilakta 26 kişi can vermiş, 58 kişi yaralanmıştı. Biz bunları da unutmuştuk. Ermeni teröristler 1921 yılında eski Sadrazam **Talat Paşa**'yı ve eski Sadrazam **Said Halim Paşa**'yı, 1922 yılında da **Cemal Paşa**'yı ve iki yaverini vurmuşlardı. Biz bunları da artık hatırlamıyorduk. 1922-23 yıllarında, Lozan'da **İsmet Paşa**'ya karşı Ermeni suikastları düzenlenmiş olduğunu bilmiyorduk. Ermeniler büyük **Atatürk**'e karşı da bir dizi suikast hazırlamışlardı. Ama **Atatürk**'le ilgili yayınlarda bunlardan tek satırla dahi bahsedilmiyordu. Bunları bilenimiz yoktu. Bilenlerimiz varsa da onlar göçüp gitmişlerdi.

Lozan Konferansı'nda ikinci delegemiz **Dr. Rıza Nur**, *"Suikast Ermenilerin spesiyalitesidir"* der. Ermenilerin kendileri de suikast ustaları olmakla övünürler. Biz eğer bunları unutmamış olsaydık ve zamanında hatırlayabilseydik, belki yeni Ermeni suikastlarına karşı daha tedbirli olurduk ve belki şehit diplomatlarımızın bazıları hayatta kalırlardı, diye düşünüyorum.

Ermeni terör kurbanı Türk diplomatlarının isimlerini, fotoğraflarını belli mekânlara asmak ve Türk gençlerine bunları hatırlatmak gerekir. Bu şehitlerin mezun oldukları **Galatasaray Lisesi, İstanbul Hukuk Fakültesi, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye)** gibi yerlerde onların isimlerini yaşatmak, o eğitim kurumlarımızın görevi olmalıdır. Bildiğimiz kadarıyla **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**'nin koridorları eski mezunların resimleri, hatta çeşitli yılların "İnek Bayramı" fotoğraflarıyla doludur. Fakat o fakülteden mezun olmuş ve Paris'te Ermeni kurşunlarıyla şehit edilmiş Büyükelçi **İsmail Erez**'in fotoğrafı hiçbir yerde yoktur, fakültenin salonlarına, mekânlarına şehit isimleri verilmiş değildir. **Galatasaray Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi** ve diğerleri için de aynı şey söylenebilir. Rektörlerimizi, senatolarımızı, dekanlarımızı göreve çağırıyoruz.

III
WASHINGTON'DA OSMANLI ELÇİSİ ALEXANDRE MAVROYENİ BEY VE ERMENİ SORUNU (1887-1896)

Türkiye'nin Washington Elçiliği 1867 yılında açılmış. O tarihten 19. yüzyıl sonuna kadar sırasıyla şu Osmanlı Elçileri Washington'da görev yapmışlardır:

Edouard Blacque Bey	(1867-1873)
G. d'Aristarchi Bey	(1873-1883)
Hüseyin Tevfik Paşa	(1883-1886)
Alexandre Mavroyeni Bey	(1887-1896)
Mustafa Tahsin Bey	(1896-1897)
Ali Ferruh Bey	(1897-1901)

Washington'da görev yapmış Osmanlı Elçileri listesinin dördüncü sırasında yer alan **Mavroyeni Bey** (1848-1929), meşhur sertabib-i şehriyâri yani Padişahın birinci doktoru ve Âyan Meclisi üyesi olan **Spiridon Mavroyeni Paşa**'nın (1817-1902) oğlu idi.[64] 1887-1896 yıllarında Washington'da bulunmuş, 1902-1904 yıllarında Sisam Beyi, 1908'de Ayan Meclisi üyesi, 1911-1912'de Viyana Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

64) Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani /Osmanlı Ünlüleri**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1996, Cilt 6, s.1728, 1822; ve Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali**, ISIS, İstanbul, 1999, s.90.

Mavroyeni Bey'in Washington Elçiliği, "Ermeni gailesi" açısından ilginç bir döneme rastlar. Onun Washington'da bulunduğu yıllarda (1887-1896), başlıca şu gelişmeler olmuştur:

- Amerikan misyonerlerinin teşvikiyle Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçleri hızlanmıştır,
- Amerika'da hatırı sayılır bir Ermeni kolonisi oluşmuştur,
- **Hınçak** ve **Taşnaksutyun** adlı Ermeni ihtilal örgütleri kurulmuş ve Türkiye'de kanlı eylemlere girişmişlerdir,
- Ermeni ihtilalcileri, özellikle **Hınçak** komitecileri, Amerika'daki Ermeni kolonisine de el atmışlar ve Atlantik ötesinde de Türkiye'yi hedef alan ihtilalci Ermeni komiteleri kurmuşlardır,
- Osmanlı vatandaşlığından Amerikan vatandaşlığına geçen, Amerikan pasaportlu Ermeni ihtilalcileri Türkiye'ye sızmaya başlamışlardır,
- Amerika'da bir Ermeni basını doğmuş ve Türkiye aleyhinde sistematik yayınlara girişmiştir,
- Amerikan misyonerleri Türkiye aleyhindeki propagandalarına hız vermişlerdir,
- Amerikan basınında Ermeni propagandası artmıştır vs., vs.

Bütün bu gelişmeler, Washington'daki Osmanlı Elçisi **Mavroyeni Bey**'i sürekli uğraştırmıştır. Onun bu konulardaki çalışmalarıyla ilgili olarak Türk ve Amerikan diplomatik arşivlerinde pek çok belge vardır. Bu belgelerin bir bölümü *Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu / Documents Diplomatiques Ottomans. Affaires Arméniennes* adlı dört ciltlik kitabımda bulunacaktır.[65]

Türkiye'den Amerika'ya Ermeni Göçleri

Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçlerini Amerikan Protestan misyonerleri başlatmıştır. Misyonerler, Ermeniler arasında Yeni Dünya'ya ilgiyi ve merakı artırdılar. Misyonerlerle tanışmadan önce

65) Bilâl N. Şimşir, **Documents Diplomatiques Ottomans. Affaires Arméniennes (Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu), Cilt I (1886-1893), Cilt II (1894-1895), Cilt III (1895-1896), Cilt IV (1896-1900)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985-1999.

Ermeniler Amerika'yı tanımıyor ve Amerika'ya göç etmiyorlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Amerika'da bir Ermeni varlığı yoktu.

Misyonerler 1840'lardan başlayarak bazı Ermeni gençlerini seçip yükseköğrenim için Amerika'ya gönderdiler ve onların bir bölümünü Amerikan teoloji fakültelerinde, bir bölümünü de diğer fakültelerde okutup yetiştirdiler. Bunlardan geri dönenleri misyoner yardımcısı olarak yanlarına aldılar.

Amerikan üniversitelerinde okuyan Ermeni gençlerinin bir bölümü, doktor, dişçi, mühendis gibi meslek sahibi oldular ve Amerika'da kaldılar. 1890'da 70 kadar Ermeni üniversite genci göçmen olarak Amerika'ya yerleşmişti. Amerika'da okuyup meslek sahibi olan Ermenilerden bazıları da Amerikan pasaportu ile Türkiye'ye dönüp iş tutmuşlardı. Örneğin 1891 yılında, İstanbul'da Amerikan vatandaşı 6 Ermeni doktor ve 2 Ermeni dişçi vardı. Amerika'da kalan okumuş Ermeni gençleri Amerikan Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturdular. Bunlar sayıca azdı, ama yükseköğrenim görmüşlerdi, genç ve dinamik kişilerdi. Aynı zamanda koyu birer Türk düşmanı olarak yetiştirilmişlerdi. Amerika'da Türk düşmanlığını yaymak ve Türk imajını karalamak yolunda etkin bir rol oynadılar.[66]

Amerika'ya yerleşen ikinci Ermeni grubu küçük tüccar takımıdır. Bunların Amerika'ya göçlerini Türkiye ile ticaret yapan Amerikan tacirleri ile misyonerler teşvik ettiler[67] ve onların Atlantik ötesinde iş tutmalarına yardımcı oldular. Bu Ermeni iş adamları Türkiye'den Amerika'ya halı, kilim gibi mallar götürürken Türk düşmanlığını da götürdüler.

Okumuşların ve küçük tüccar takımının ardından, vasıfsız Ermenilerin de Amerika'ya göçlerine sıra geldi. Vasıfsız Ermenileri Amerika'ya göndermek için iş bilen bazı Ermeniler Harput'ta, İstanbul'da, Boston'da şebekeler oluşturdular. Neredeyse toplu bir göç hareketi başladı. 1890'larda Osmanlı Ermenilerinin Amerika'ya göçleri gittikçe arttı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika zaten dünyadan göçmen alıyordu. Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya göçler sürüp gidiyor-

66) Bilâl N. Şimşir, "*Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine*", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1884 Erzurum)**, Ankara, 1985, s.103.

67) Robert Mirak, **Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I**, Cambridge, Massachussets, 1983, s.37-38.

du. Türkiye'den veya Osmanlı ülkesinden ABD'ye göçler de bu genel göç akını içinde yerini aldı.

Mavroyeni Bey, Türkiye'den Amerika'ya göçleri yakından izliyordu. Onun bildirdiğine göre, 1889 yılında 1.190 Osmanlı vatandaşı Amerika'ya göç etmiş. 1890 yılının yalnız ilk yarısında göç edenlerin sayısı 2.167 olmuş. Göçmenlerin bir bölümü Suriyeli, geri kalanları ise Ermeni idi. Osmanlı Rumlarından ve Yahudilerinden göç eden pek azdı. Müslümanlardan veya Türklerden ise göç eden hemen hiç kimse yoktu.[68]

Birkaç ay sonra **Mavroyeni Bey**, "Ermeni" gibi gösterilen bazı Müslümanların da göçmenler arasına karışmış olduğunu bildiriyor.[69] Bu konuda yapılan bir araştırmada şunlar ortaya çıkmış: Harputlu Osman Hoca adlı bir Müslüman, iki oğluyla birlikte, Amerika'ya göç etmiş. Ermenilerle birlikte Türkiye'den Amerika'ya göç eden Müslümanların sayısı Kasım 1892 itibariyle şöyle tespit edilmiş: Worcester'de yaklaşık 30, Providence'da da 30, Michigan'da 20, Saint Louis'de 10 kişi. Ayrıca Massachussets eyaletinde 40 kişi. Toplam yaklaşık 130 kişi. ABD'nin başka eyaletlerinde de bazı Müslüman göçmenler bulunabileceği tahmin ediliyor. Bu Müslümanların Amerikan misyonerlerince göçe özendirildiği, misyonerlerin asıl amaçlarının bu insanları Hıristiyanlaştırmak olduğu belirtiliyor. ABD'de Ermeni göçmenlerin sayısı ise 1892 yılında 10.000 kadardı.[70]

30 Haziran 1891'de biten yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika'ya toplam 3.957 kişi, 30 Haziran 1892 sona eren yılda ise 6.335 kişi göç etmişti.[71] Yani göçler yıldan yıla katlanarak artış göstermişti: 1889'da 1.190, 1890'da 3.957 ve 1891'de 6.335 kişi göç etmiştir. Göç edenlerin büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktadır.

Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçleri sürüp gitmiş ve misyonerlerin belki istemedikleri boyutlara ulaşmıştır. Daha sonraki yıllar-

68) **HNA-VBA** (İstanbul Hariciye Nezareti Arşivinde muhafaza edilen Vaşington Büyükelçiliği Arşivi), 1891: Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 4.5.1891, No. 5978/50; ve Bilâl N. Şimşir, **Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu, Cilt I (1886-1893)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985, s.152-153.

69) **HNA-VBA-1892:** Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 4.10.1892, No. 6336/168; ve Şimşir, **op. cit.**, s.197.

70) **HNA-VBA-1892:** Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 20.11.1892, No. 6382/202; ve Şimşir, **Ibid.**, s.199.

71) **Ibid.**, Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 3.4.1993, No. 17057/106; ve Şimşir, **Ibid.**, s.243.

da Harput gibi, Merzifon gibi yörelerde yaşayan Ermeniler neredeyse topluca Amerika'ya göçmüşler ve misyonerler buralardaki cemaatlerini kaybetmişlerdir. 1890'larda ABD'de küçümsenmeyecek bir Ermeni kolonisi doğmuştur.

İlk Ermeni göçmenleri Massachussets eyaletinin Worcester şehrine yerleşmişler ve orada 1891 yılında Amerika'daki ilk Ermeni kilisesini kurmuşlardır. Bu eyaletin merkezi olan Boston şehri, Amerikan misyoner örgütü **The American Board of Commissioners for Foreign Missions**'ın da merkezi idi. 1810 yılında kurulmuş olan bu örgüt, 1820'lerden beri Türkiye'ye misyonerler gönderiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Amerikan misyoner kuruluşları bu örgüte bağlı idi. Amerika'da ilk Ermeni kolonisi de bu güçlü misyoner örgütünün yanında ve onun koruyucu kanadı altında oluşmuştur.

Türkiye Elçisi ile ABD Dışişleri Bakanı Arasında Tartışmalar Başlıyor

Misyonerlerin yetiştirmesi Ermeni aydınlarının güdümüne giren Ermeni göçmenleri, Amerika'da sistematik Türk düşmanlığı propagandasının başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Misyonerler kendilerine bir müttefik daha kazanmışlardır. O zamana kadar misyonerler Amerika'da Türk düşmanlığı propagandasını neredeyse tek başlarına yürütüyor, ancak zaman zaman Amerikan gazetelerini de yanlarına çekiyorlardı. Bundan böyle ise Ermeni göçmenlerini de yanlarına alarak bu propagandaya güç katacaklardı. Koroya çığırtkan Ermeniler de katılmıştı artık.

1890'da Washington'daki Türkiye Elçisi ile Amerikan Dışişleri Bakanı arasında yazılı-sözlü bir tartışmadır başladı. Tartışma konusu, Amerika'daki Ermeni propagandası ve Amerikan dini kuruluşlarının Türkiye aleyhindeki tutumları idi. **Mavroyeni Bey**, 23 Mart 1893 günü Amerikan Dışişleri Bakanı **Mr. Gresham**'ı ziyaret ediyor ve misyonerlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını şikâyet ediyor. Şunları söylüyor:

"Farz ediniz ki, Amerika Birleşik Devletleri'ne mesela Fransız misyonerleri gelmişlerdir. Yine farz ediniz ki bu misyonerler, Kızılderililer

arasında eğitimi yaygınlaştırmakla yetinmemekte, fakat aynı zamanda onlara din değiştirtmek için ve özellikle onların ihtilal emellerini desteklemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bana söyler misiniz: bu durumda Amerikan Hükümeti acaba ne yapardı? Osmanlı Hükümeti, Türkiye'de yaşayan Amerikan misyonerlerinin haklarını tanımaktadır. Fakat misyonerlerin bize karşı olan Ermenilere sempati beslemelerini, arka çıkmalarını onaylayamaz."[72]

5 Ekim 1893'te, **Universal Peace Union** (Evrensel Barış Birliği) adlı Amerikan derneği üyeleri, Philadelphia'da, **St. Sauveur** adlı kilisede toplanıp Ermeni ihtilalcilerin Türkiye'den isteklerini destekleyen ve Osmanlı Devleti'ni karalayan bir karar örneği kabul ediyorlar. Bu karar metnini **Berlin Antlaşması**'nı imzalamış olan devletlere ve basına gönderiyorlar. Karar, Amerikan misyonerlerinin eseridir, onların kafasından ve kaleminden çıkmıştır.

Osmanlı Elçisi **Mavroyeni Bey**, bu kararı alıyor, imzalı bir nota ile birlikte Amerikan Dışişleri Bakanı **Mr. Gresham**'a sunuyor: *"Universal Peace Union adlı derneğin amaçları ve teorileri hakkında söyleyecek bir şeyim yoktur. Fakat Ekselanslarına şunu kanıtlamayı arzu ediyorum ki, size daha önce de söylemiş olduğum gibi, Amerikan misyonerleri ve onlara bağlı olanlar, gayretlerinde Ermeni ihtilalcilerine karşı sempatilerini hiç gizlememektedirler"*[73] diyor.

Mavroyeni Bey, Amerikan misyonerleriyle kapışmaktadır. Kavga devam edecektir.

İstihbarat Toplama ve Ermeni Komitecilerini Yakından İzleme İşi

Hınçak komitesinin Amerika'da da örgütlenmesi üzerine, Türkiye'nin Washington Elçiliği istihbarat toplama ve komitecileri yakından izleme ihtiyacı duydu. Gerçi New York, Boston ve Chicago'da konsolosluklarımız vardı ve oldukça iyi çalışıyorlardı. Ancak onların derledikleri bilgiler yetersiz kalıyordu.

72) HNA-S.III. K. 279, D. 2; ve Şimşir, **Ibid.**, s.226, Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 23.3.1893, No. 6491/45.

73) NA-USA-T.815-7 (ABD Milli Arşivleri); ve Şimşir, **Ibid.**, s.495, Mavroyeni Bey'den Mr. Gresham'a Nota. 5.11.1893, No. 6716/18.

Mavroyeni Bey, Massachussets eyaletinde yoğunlaşmış olan Ermeni kolonisi içinden haber almak istiyordu. Bunun için önce oralarda yaşayan Ermenilerden ajanlar veya muhbirler tutmayı yeğledi. Boston Başkonsolosu **Jasigi** aracılığıyla, **Bogigian** adlı bir Ermeni iş adamını angaje etti. **Bogigian**, yaklaşık 15 yıldır Boston'da oturuyor, yıldan yıla Türkiye'ye de gidip geliyor ve Türkiye Başkonsolosluğu ile iyi ilişkiler içinde bulunuyordu. **Mavroyeni Bey**, 12 Ocak 1894 günü Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya şunları yazıyor:

*"3 Ocak tarihli 4 özel sayılı raporumla, Bay **Bogigian**'ı hizmetimize almayı başardığımı, onun aracılığıyla 'Hınçak' komitesi üyelerini kamuoyuna teşhir ettiğimizi ve nüfuzlu misyonerlerin çoğunun nüfuzunu ve parasını komitecilerden ayırdığımızı Ekselanslarına arzetmekle onur kazanmıştım.*

*Son olarak **Bogigian**, kendisini ölümle tehdit eden iki mektup almıştır ki, bunların **Hınçak** komitesinden geldiği apaçıktır.*

Bu mektupları alıp polise götürmesini, polis aracılığıyla mektupları yazanın ortaya çıkarılmaya çalışmasını derhal Boston Başkonsolosumuza yazdım.

***Hınçak** komitesi üyesi bazı Ermeniler, Amerikan Başkanına gönderilecek ve tabii Hükümeti Şahane'yi karalayacak bir dilekçe için Boston'da ve civar kasabalarda imza toplamaya başlamışlardır.*

*Bu dilekçe, imzasını almak için Bay **Bogigian**'a da gösterilmiştir. O bunu, imzalamayı reddetmiştir. Hemen arkasından kendisi Amerikan Başkanına bir mektup göndermiş ve Ermenilerin iftiralarına karşı Başkanı önceden uyarmıştır. Bu gerçekten fevkalade mektubun örneğini Ekselanslarına sunuyorum.*

*Bu arada Türkiye'de yaşayan ve Amerika'daki Ermenilerle haberleşen Ermenilerin isimlerini ortaya çıkarabilmek için araştırmalarımı sürdürüyorum. **Hınçak** komitesinin yıkıcı entrikaları hakkında Amerikan Hükümetine ve kamuoyuna ne kadar çok delil gösterilirse, Amerikan kamuoyunun ve özellikle misyonerlerin Ermenilere karşı sempatileri o kadar azaltılmış olur. Son zamanlarda benimsediğim bu plan etkili ve davamıza yardımcı olur diye düşünüyorum."*[74]

74) HNA- S.III-K. 280-D. 3; ve Şimşir, **Documents Diplomatiques...II**, s.5-6, No. 4.

Gizli ajan olarak **Mavroyeni Bey**'in hizmetine girmiş olan **Bogigian** adlı Ermeni, 10 Ocak 1894 günü Amerikan Başkanına şu mektubu yazmıştır:

Bogigian'dan ABD Başkanına Mektubun Çevirisi

Boston, 10 Ocak 1894

"Ekselans,

Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan ve Boston'da oturan bir Ermeni olarak, Amerikan vatandaşlığına geçmiş Ermeniler ve onların Türk Hükümetine karşı niyetleri hakkında Kongreye mesajınız için Ekselanslarına hararetle teşekkür etmekle onur kazanırım.

Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin birçoğunun karışıklık çıkarmak niyetiyle Türkiye'ye döndükleri, Türk Hükümetinin de bu kötü niyetlileri yakalamasının tabii olduğu pek doğrudur.

Birkaç gün önce bana, Ekselanslarına hitaben yazılmış bir dilekçe gösterdiler ve diğer Ermenilerle birlikte bunu imzalamamı istediler. Okuduktan sonra mektubu imzalamayı reddettim, çünkü gördüm ki bunun içinde birçok hata vardır.

Benim Türkiye'de işlerim vardır ve yılda bir defa oraya gitmek durumundayım. On dört yıldır taşıdığım Amerikan pasaportuma her zaman (Türkiye'de) *saygı gösterilmektedir ve gerektikçe her zaman himaye görmekteyim. Ziyaret için veya iş için Türkiye'ye dönen diğer Ermenilerde de durum aynıdır.*

Söz konusu mektup Boston'da ve civarında oturan saygıdeğer Ermenilerin birçoğu tarafından imzalanmamıştır. İmzalamış olanların çoğu bir ihtilal komitesinin üyeleridir.

Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan ve Birleşik Devletler'in refahı için çalışan Ermeniler Türkiye'de herhangi bir güçlükle karşılaşmamaktadırlar.

Saygı vs.

(İmza) H. BOGIGIAN"[75]

Bu mektubu yazan **Bogigian**, Türkiye'nin Boston Başkonsolosu **Jasigi** ile birlikte, Şubat 1894'te Washington'a gidiyor ve Elçi **Mavro-**

75) Şimşir, **Ibid.**, s.6-7.

yeni Bey'i ziyaret ediyor. Birlikte, **Hınçak** komitesinin faaliyetleriyle ilgili haber toplama konusunu görüşüyorlar. **Bogigian**, komitecilere karşı olduğu için elçiliğe hizmette bulunduğunu, fakat "casus" olarak görülmek istemediğini söylüyor. Yani amacı, Türk hükümetine hizmet etmek değil, kendi inandığı prensiplere hizmet etmek imiş. Bunun için **Hınçak** örgütü hakkında elçiye bilgi veriyor. **Gülbenkiyan Kardeşler** adlı Ermeni şirketinin de komitecilere para yardımı yaptığını ileri sürüyor. **Mavroyeni Bey**, daha fazla istihbarat toplayabilmek için **Hınçak** üyesi bir Ermeninin para karşılığı kazanılmasını istiyor. Aynı zamanda Amerikan gizli polisinin bir üyesinden da faydalanılması üzerinde duruyor. Türkiye'de işleri olan, zaman zaman Türkiye'ye gelen Amerikalı Ermenilerin, **Hınçak** komitecilerinden uzak durmaya çalıştıklarını rapor ediyor.[76]

Mavroyeni Bey, 1894 Martında, Boston'daki Amerikan gizli polisi içinden bir gizli ajan tutuyor ve onun aracılığıyla **Hınçak** komitesini yakından izletiyor. Bu Amerikalı ajana haftada 65 dolar, ayda 260 dolar ödüyor. Amerikalı gizli ajan, aldığı parayı hak ediyor ve **Mavroyeni Bey**'e önemli raporlar veriyor. Amerika'daki **Hınçak** örgütünün başında **Garabedian** adında bir ihtilalci vardır, onun Boston'da sağ kolu **Chitjian** adında bir komitecidir. Aslen papaz olan ve bir süre Amerikan misyonerlerinden maaş alan **Chitjian** sonra papazlığı bırakıp kendisini tamamen ihtilalciliğe vermiş, bunun üzerine maaşı kesilmiş ve o da misyonerlere düşman kesilmiş, profesyonel bir ihtilalci olmuş ve gecesini gündüzünü ihtilal davasına vermiş, **Hınçak** komitesinin en güvenilir adamı olmuştur. Amerikalı ajan **Chitjian** ile ahbaplık kuruyor ve **Hınçak** komitesinin Amerika'daki gizli çalışmaları ve dış ilişkileri hakkında Osmanlı Elçisine üst üste raporlar yetiştiriyor. **Mavroyeni Bey**, bu raporları Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya sunuyor. Örneğin yalnız 11 Haziran 1894 tarihli bir yazı ekinde 14 rapor birden gönderiyor.[77] Gönderirken bu raporlara dayanarak, Ermeni ihtilalcilerin Amerika'daki faaliyetleri hakkında bazı açıklamalarda da bulunuyor. Özetle şunları söylüyor:

*"Amerika'daki **Hınçak** hareketinin başında **Garabedian** ile Chitjian vardır. Bu parti veya komite, her ülkede değişik taktikler izlemek-*

76) Şimşir, **Ibid.**, s.26-28, No. 17.
77) HNA-VBA-1894-II; ve Şimşir, **Documents Diplomatiques**...II, s.148-152, No. 86.

tedir. Örneğin Atina'da yaptığını Boston'da yapmamaktadır. Amerikalı ajanımız maalesef Ermenice bilmiyor. Ama ***Chitjian*** *iyi İngilizce biliyor ve İngilizce konuşuyorlar. Birkaç ay öncesine kadar papazlık yapan ve misyonerlerden maaş alan* ***Chitjian*** *artık papazlığı bırakmıştır ve şimdi yalnız ihtilal işiyle uğraşmaktadır. Misyonerlerden aldığı para kesilmiştir. Kendisi dindar bir insan değildir, ikiyüzlüdür.* ***Chitjian*** *ve partisi Rus dostudur ve Türkiye'deki Ermenilerin imdadına Rusya'nın yetişeceğine inanmaktadırlar.*

Hınçak*'lar, Ermeni ihtilal hareketinin asıl başının Eçmiyazin'deki Katolikos olduğuna ve onun da Rusya ile tam uyum içinde bulunduğuna inanmaktadırlar. Davalarını soğutmamak için Türkiye'nin sürekli kargaşa içinde bulunmasını istemektedirler.* ***Hınçak****'ların Amerika'da izledikleri taktik ise iki noktada toplanmaktadır:*

1) Amerikan kamuoyu önünde Ermeni isteklerinin sürekli propagandasını yapmak ve aynı zamanda Türkiye'yi sürekli kötülemek,

2) Amerika'daki Ermenileri örgütlemek ve her Ermeni ferdini Türk olan her şeye karşı bir kin ocağı haline getirmek.

Hınçak*, her yerde kendisine müttefikler aramakta ve örneğin Araplarla işbirliği yapmaktadır. Bu komite için en önemli olan şey paradır ve bunu da Amerika'daki Ermenilerden toplamaktadır. Toplanan para Atina'ya gönderilmektedir. Hınçak komitesi Amerika'dan silah ve mühimmat satın almamaktadır. Amerika'da, İngiltere'de gördüğü desteği bulamamakta ve buna öfkelenmektedir. Komiteciler bazen kendi aralarında da kavga etmektedirler. Türkiye ile haberleşmelerini doğrudan değil, daha ziyade Atina aracılığıyla yapmaktadırlar. Amerika'daki* ***Hınçak*** *örgütü, Atina'da bulunan örgüt merkezine bağlıdır.* ***Garabedian*** *ve* ***Chitjian*** *da mektuplarını yalnız Atina'ya göndermektedirler..."*

Mavroyeni Bey, bunları **Said Paşa**'ya anlattıktan sonra, gönderilen paranın bitmek üzere olduğunu da bildirmekte ve 500 dolar daha gönderilmesini istemektedir. Ajanımızın **Hınçak** elebaşılarına çok yaklaştığını, araştırmalarını sürdürmesinin yararlı olacağını söylemektedir.

Diğer taraftan **Mavroyeni Bey**, Boston'da oturan **Khatchadourian** adlı bir Ermeniyi de paralı ajan olarak tutmak üzere olduğunu bil-

dirmektedir. Onu **Bogigian** tavsiye etmiştir. Bu Ermeni gizli ajanına ayda 125 dolar ödenecektir. Ancak açgözlü biri olduğu anlaşılan **Khatchadourian**, bir yıllık maaş tutarının peşin olarak bankaya yatırılmasını istemiştir. **Mavroyeni Bey** ise aydan aya ödeme yapmak istemektedir. 1894 Haziran başlarında yeni ajan adayı ile görüşmeler devam ediyordu...[78]

Bu görüşmeler olumlu sonuçlanmıştır. **Khatchadourian**, 125 dolar aylıkla Türkiye Elçiliği için ajanlık yapmayı kabul etmiş ve Boston'daki Ermeni komitecileri hakkında raporlar vermeye başlamıştır. **Mavroyeni Bey**, **Khatchadourian**'ın verdiği raporlardan birini 9 Ekim 1894'te Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya da göndermiştir.[79]

Bu Ermeni üç ay kadar elçiliğimiz hizmetinde çalışmış ve ücretlerini almıştır. Ancak **Mavroyeni Bey**, onun çalışmalarından hiç memnun kalmamıştır. Bu arada elçiliğimiz hizmetindeki ilk Ermeni ajan **Bogigian**, hem Türk Hükümeti aleyhine hem de kendisinin tavsiye etmiş olduğu **Khatchadourian** aleyhine dönmüştür. **Khatchadourian**'ın Türk casusu olduğunu Ermenilere ifşa etmiştir. Bunun üzerine bu Ermeni ajanın işine son verilmiş, son maaşı da ödenerek elçilikle ilişkisi kesilmiştir.

Mavroyeni Bey, bu küçük olaydan bir ders çıkarmış, böyle Ermenilerle iş görülemeyeceğini, onların sözlerine ve raporlarına güvenilemeyeceğini anlamıştır. İpleriyle kuyuya inilemeyecek olan Ermenilerin yerine Amerikan dedektifleri aracılığıyla iş görmeye yönelmiştir. Ancak Amerikan ajanına, Ermeni ajana ödenenin iki katı para ödemek gerekmiştir. Günlük 8, aylık 250 dolarla bir dedektif aranmış, fakat New York'ta başvurulan dedektiflik büroları Ermeni komitecilerini izlemek için bir değil birkaç dedektif kullanmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir.[80]

Ocak 1895'te dedektif aramaları devam ediyor. New York'taki dedektiflik bürolarından bir ajan angaje edemeyen **Mavroyeni Bey**, bu defa Boston'a dönüyor ve bir dedektif bulması için oradaki Başkonso-

78) **Ibid.**, s.149.

79) **HNA-S.III-K. 290, D. 18**; ve Şimşir, **Documents Diplomatiques...II**, s.206-207, No. 131, Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 9.10.1894, No. 7296/246 ve eki.

80) **HNA-VBA-1895-1**; ve Şimşir, **Documents Diplomatiques...II**, s.538, No.402, Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, Gizli ve Kişiye Özel, 19.1.1895, No. 7502/23.

los **Jasigi**'ye talimat veriyor. Angaje edilecek dedektif, Massachusetts eyaletinin Worcester, Lowell, Lynn şehirlerinden birinde; ama şimdilik Ermeni komiteciliğinin en yoğun olduğu Worcester'de çalışacaktır. **Mavroyeni Bey**, tutulacak dedektif için şu ayrıntılı direktifi veriyor:

"1) Dedektif, yapacağı araştırmalar sonucunda tespit edeceği önemli ve ciddi olguları rapor edecek, raporlarında gereksiz ayrıntılara girmeyecek,

2) Raporlarını ikişer nüsha olarak gönderecek,

3) Ermenilerin, entrikalarını ortaya çıkaracak,

4) Topladıkları paranın miktarını öğrenecek,

5) Onların projelerini ortaya çıkaracak,

6) Ermenilere para yardımında bulunan Amerikalıların isimlerini tespit edecek,

7) Komitecilerin elebaşılarını ortaya çıkaracak,

8) Gizli Ermeni derneklerinin isimlerini bize bildirecek,

9) Amerika'daki Ermenilerin haberleştiği Türkiye'deki Ermenilerin isimlerini saptayacak,

10) Onların neler yazdıklarını öğrenecek,

11) Amerika'dan Türkiye'ye silah gönderip göndermediklerini öğrenecek,

12) Amerika'da Ermenileri Türkiye aleyhine kışkırtan Rus Hükümeti ajanları bulunup bulunmadığını saptayacak,

13) Rusya hizmetindeki ajanların isimlerini bize bildirecektir.

Yeni ajan, eski ajanın elçiliğe göndermiş olduğu rapor hakkında da bilgilendirilecektir."

Mavroyeni Bey, Boston Başkonsolosuna gönderdiği bu talimatın örneğinin yeni ajana verilmesini istiyor ve bu işin pek ciddi olduğunu, çok sıkı tutulması gerektiğini vurguluyor.[81]

Boston Başkonsolosu **Jasigi**, elçinin talimatı doğrultusunda **Pinkerton Dedektiflik Bürosu**'ndan bir dedektif tutuyor. Yeni gizli ajan çabucak işe koyuluyor ve ilk çırpıda şu konularda önemli bilgiler toplayıp **Mavroyeni Bey**'e rapor ediyor: (i) Belli başlı Ermeni komitecileri-

81) HNA-VBA-1895-1; ve Şimşir, Documents Diplomatiques...II, s.545-546, No. 412, Mavroyeni Bey'den Jassigi'ye yazı, 22.1.1895, No. 7512/12.

nin isimleri, (ii) Ermeni komitelerinin adları, (iii) Türkiye-İran sınırında Ermeni ajanları ve bunların Türkiye'deki Ermenilerle haberleşmeleri ve (iv) Amerika'daki Ermeni komitecilerin hangi yollarla Türkiye'deki Ermenilerle haberleştikleri.

Mavroyeni Bey, Amerikalı dedektifin bu konularda kaleme almış olduğu üç raporu, 1895 Ocak ayı sonunda Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya gönderiyor.[82]

Osmanlı Elçisi, yeni gizli ajanın çalışmalarından memnun görünüyor. Onun aracılığıyla topladığı istihbaratı İstanbul'a sunuyor. **Hınçak** komitesi, Şubat 1895'te Worcester'de bir toplantı düzenlemiştir. **Mavroyeni Bey**, bunu rapor ederken, Ermeni komitecilerinin planlarının Türkiye aleyhinde sürekli iftiralar olduğunu, bunları icat edip yayarken "çamur at, izi kalsın" düşüncesiyle hareket ettiklerini söylüyor ve bu toplantıda şu yalanların ortaya atılmış olduğunu bildiriyor:

1) Kürtler, birçok Ermeninin derilerini yüzmüşlerdir,

2) Sultan Abdülhamid'in Başkâtibi Süreyya Paşa zehirlenmiştir,

3) Zehirleme olayları Türkiye'de yaygındır,

4) Kürtler, Sasun'da Ermeni kadınlarına, kızlarına tecavüz etmişlerdir...

Mavroyeni Bey, Worcester'deki Ermenilerin her pazar toplanıp bu gibi iftiraları tekrarladıklarını bildiriyor. New York'taki Ermenilerin de bir toplantı yaptıklarını, toplantıya **Derounian** adlı papazın başkanlık ettiğini ve yaptığı konuşmada Türk Hükümetine saldırdığını bildiriyor.[83]

Amerikan dedektifi Worcester'de işe koyulmuştu ve ilgi çekici raporlar veriyordu. Ancak çok geçmeden işi bıraktı veya bırakmak zorunda kaldı. **Mavroyeni Bey**, 28 Şubat 1895 günü **Said Paşa**'ya şunları yazdı:

"...Worcester'deki Ermeni ihtilalcilerinin hareketlerini izlemek için bugüne kadar çalıştırmakta olduğumuz Pinkerton Ajansı, durumu dikkatle inceledikten sonra bu işe devam etmesinin imkânsız olduğunu bana bildirdi. Söylediğine göre Worcester'e giden her Amerikalı, Erme-

82) **Ibid.**, s.550-551, No. 420, Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 28.1.1895, No. 7522/31.
83) **Ibid.**, s.616-617, No. 550, Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 13. 2. 1895, No. 7552/51.

nilerin şüphelerini üzerine çekiyormuş. Ajans, bu işi ancak bir Ermeninin yapabileceğini söylüyor...

Bir başka ajansın 8 dolar gündelikle bu işi yapıp yapamayacağını araştırması için Boston Başkonsolosumuza yazdım. New York Başkonsolosumuz bu fiyata orada bir şey yapılamayacağını daha önce bana bildirmişti. Şurası kesindir ki, Pinkerton Ajansı'nın Worcester'deki Ermeni ihtilalcileri hakkında bize sağlamış olduğu bilgiler çok ilginç idi.

Worcester Ermenileri her pazar günü seans halinde toplanmaya devam ediyorlar. Bu toplantılarda, Türkiye'den aldıkları mektupları okuyor ve Hükümeti Şahane'nin yaptığı sözde zulümleri anlatıyorlar. Bu yolla kamuoyunu uyanık tutmaya çalışıyorlar..."[84]

Mavroyeni Bey, hem Ermeni hem de Amerikalı gizli ajanlar kullanarak ihtilalci **Hınçak** komitesinin faaliyetlerini izlemiştir. Epeyce bilgi toplamış ve bunları bir yandan Hariciye Nezaretine gönderirken, diğer yandan kendi çalışmalarında da yeri geldikçe kullanmıştır. Fakat, çalıştırdığı ajanlar sık sık değişmiş veya değiştirilmiştir. Bu istikrarsızlık iki nedene bağlanabilir: 1) Ermeni tehditleri ve 2) Parasızlık. Örneğin ilk ajan **Bogigian, Hınçak**'lardan ölüm tehditleri almış ve Osmanlı Hükümeti aleyhine dönmüştür. Belki öteki ajanlar da deşifre olunca ölümle tehdit edilecekler veya öldürüleceklerdi. Fakat asıl parasızlık yüzünden daha fazla ve daha uzun süreyle gizli ajanlar kullanılamamıştır, denilebilir. **Mavroyeni Bey**'in, gizli ajanlara ödeyebileceği para, günlük 8, aylık 250 dolarla sınırlıydı. O yıllarda bu para oldukça yüksek gibi görünse bile, New York gibi, Boston gibi şehirler için yetersizdi.

Ne olursa olsun **Mavroyeni Bey**, Ermeni komitecilerin peşlerini bırakmıyor. Şubat 1895'te, yeni bir Amerikan gizli ajanı tutması için Boston Başkonsolosuna talimat veriyor. Yeni baştan gizlice gizli ajan arayışı başlıyor...

84) **Ibid.**, s.654, No. 476, Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 28.2.1895, No. 7579/68.

Amerikan Pasaportlu Ermeni Komitecileri

Elçi **Mavroyeni Bey**'in Amerikan Dışişleri Bakanı ile başlattığı bir başka tartışma konusu Amerikan pasaportlu Ermeni ihtilalcileri ile ilgiliydi. **Hınçak** komitesi, 1887'de kurulduktan bir süre sonra Amerika'daki Ermeni kolonisine de el atmış ve bu ülkede silahlı Ermeni çeteleri kurmaya başlamıştı. Bu silahlı komiteciler, ellerine Amerikan pasaportu verilip Türkiye'ye gönderilecekti. Amerikan vatandaşlığına geçmiş olacakları için bunlar Amerikan himayesinden yararlanacaklardı. Türk makamlarınca suçüstü yakalansalar bile cezalandırılamayacaklardı; çünkü kapitülasyonlar yüzünden suçlu Amerikan vatandaşlarını ancak Amerikan Konsolosluk mahkemeleri yargılayabilirdi, Türk mahkemeleri onları yargılayamazdı. Türkiye'ye saldırtılmak üzere, Rusya'da ve özellikle Kafkaslar'da silahlı Rus-Ermeni taburları kurulduğu gibi, şimdi Atlantik ötesinde de Amerikan-Ermeni çeteleri kuruluyordu; üstelik bu çeteciler Amerikan vatandaşları olacaktı. **Hınçak**'ların hesabı kısaca buydu. **Mavroyeni Bey**, gelişmeleri yakından izliyordu ve Ermeni komitecilerin oyununu bozmaya kararlıydı.

Hınçak komitesinin kurucularından ve teşkilatçılarından biri olan **Nishan Garabedian** (ki kendisi **Rupen Hanazad** adıyla da bilinir), örgütün lideri **Nazarbegyan**'ın özel elçisi ve Merkez Komitesinin delegesi sıfatıyla, 1890 yılında Amerika'ya gönderildi. **Garabedian**, Amerikan toprağına ayak basar basmaz yoğun çalışmalara girişti. Toplantılar, paneller düzenledi, ateşli nutuklar çekti, Türkleri ve Türkiye'yi karaladı, Boston, Worcester, Lowell, Lawrence vs. gibi çeşitli Amerikan şehirlerinde **Hınçak** komitesi şubeleri kurdu ve örgütü için 10.000 dolar kadar para yardımı topladı.[85]

Dr. **Sampad Kaprielian** adındaki bir başka Ermeni ihtilalci aydını da 1891 yılında New York'ta *Haik* adlı bir Ermeni gazetesi çıkarmaya başladı.[86] Bu gazete, Ermenilerin yaşadıkları her yerde komiteler kurulmasını savunuyor, sürekli olarak Türkiye'yi karalıyor ve Türkiye Ermenilerini isyana kışkırtıyordu.[87] Ermeni ihtilalcilerin sözcülüğünü yapan

85) **Haik**, 1.10.1893, ve 15.10.1893, No. 18-19; ve Şimşir, **Ibid.**, s.184-186, No. 496/1.
86) Mirak, **op. cit.**, s.248.
87) **HNA-VBA-1892:** Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 31.10.1892, No. 6356/60.

bu gazete, bir Ermeni devleti kurabilmek için, kan dökmek, öldürmek ve ölmek gerektiğini haykırıyordu. Ermeni gençlerini Amerika'da da isyana hazırlamak, onlara silah kullanmayı, savaşmayı öğretmek gerektiğini, doğuda Ermeni-Rus birlikleri kurulmuş olduğu gibi batıda daha güçlü Ermeni-Amerikan birlikleri kurmak lazım geldiğini savunuyordu.[88]

Gerek **Hınçak** komitesi, gerek *Haik* gazetesi, Amerika'da isyana hazırlanan Osmanlı asıllı Ermeni göçmenlerini tezelden Amerikan vatandaşlığına geçmeye ve ondan sonra Türkiye'ye dönüp isyan hareketine katılmaya özendiriyorlardı. Bazı Ermeni gençleri de Türkiye'de ihtilal komitelerine kazanılıyor, sırf ABD vatandaşlığını kazanmaları için Amerika'ya götürülüyor ve Amerikan pasaportu alınca tekrar Türkiye'ye gönderiliyordu.

Amerikan pasaportlu Ermeni komitecileri konusu ciddi bir konuydu, ta başından beri Osmanlı Hükümetinin ve Washington Elçiliğinin önemle dikkatini çekti. **Mavroyeni Bey**, 20 Ağustos 1893 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanı **Gresham**'a uzunca bir nota verdi ve bu soruna Amerikan Hükümetinin dikkatini çekti:

"Sayın Bakan, Ekselansları tarafından da onaylanacağına emin olduğum aşağıdaki hususlara, tamamen dostça, Ekselanslarının dikkatini çekmek isterim. Herkesçe bilinmektedir ki, Amerika Birleşik Devletleri'ne sığınan Ermenilerin çoğunun amacı, Amerikan vatandaşlığını kazanmak için burada bir süre oturmak ve sonra Türkiye'ye dönüp İmparatorluğun düzeni ve huzuru aleyhinde yıkıcı faaliyetlere katılmaktır."

Bu art niyetli Ermenilere Amerikan vatandaşlığı vermenin **Monroe Doktrini**'ne de ters düşeceğini hatırlattıktan sonra, Amerikan pasaportu ile geri dönecek olan Ermeni ihtilalcilerin Türkiye'ye sokulmayacağını, bunun da Türkiye'nin meşru savunma hakkı olduğunu söyledi:

"Bu durumda, her bağımsız devletin hakkı olan meşru müdafaa hakkını kullanmak düşüncesiyle ve sadece bu düşünceyle Hükümeti Şahane, asıl vatandaşlığını değiştirdiklerini ileri sürecek olan Ermenilerin, Amerikan makamları onlara Osmanlı İmparatorluğu'na gitme-

88) **Haik**, 1.10.1893, No. 18; ve Şimşir, **op. cit.**, s.484, No. 496.

leri için pasaport vermiş olsalar bile, Türkiye'ye dönmelerini reddetmek durumunda kalacaktır."[89]

Amerikan Dışişleri Bakanı **W.G. Gresham**, 24 Ağustos 1893 tarihli bir notayla **Mavroyeni Bey**'e cevap verdi. Elçinin **Monroe Doktrini** konusundaki yorumuna katılmadı. Bazı Amerikan vatandaşlarının başka ülkelerin barış ve huzuru aleyhinde faaliyette bulunmalarının Amerikan Hükümetince onaylanmadığını belirtti. Ancak bir sınıf Amerikan vatandaşlarının barış içinde Türk İmparatorluğu'na girmeleri ve orada ikamet etmelerinin engellenmesini kabul edemeyeceğini, çünkü bu hakkın antlaşmalarla güvence altına alınmış bulunduğunu söyledi.[90]

Mavroyeni Bey, dört gün sonra Amerikan Dışişleri Bakanına ikinci bir nota gönderdi. Şunları yazdı:

"Sayın Bakan,

24 Ağustos tarihli notanızı almakla onur kazanırım.

Monroe Doktrini'nin tanımı konusunda sizinle tamamiyle aynı fikirdeyim...

Fakat anılan notamın konusunu oluşturan asıl soruna gelince, şu hususu Ekselanslarını tekrar temin edebilirim ki, Hükümeti Şahane'nin, geniş Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan ırkların herhangi birine karşı hiçbir husumeti yoktur; tam tersine, Hükümeti Şahane herkesi adilane bir şekilde memnun etmeye çalışmaktadır. Ekselanslarının zannettiği gibi söz konusu olan Ermeni ırkı değil, Ermeni asıllı bazı kişilerdir, benim notam da bunlarla ilgilidir. Vatandaşlığa geçmeyle ilgili Amerikan yasalarına uyan herkesin 'Amerikan vatandaşlığı yararlarından faydalanmaya hakkı bulunduğunu' söylüyorsunuz. Peki ama Hükümeti Şahane'nin de kendi yasalarına riayet edilmesini istemeye hakkı yok mudur? Ermeniler arasında bulunan fakat Osmanlı vatandaşlığından çıkma konusundaki Osmanlı yasalarına riayet etmeksizin ve sırf yıkıcı amaçlarla, kendilerini yabancı bir nüfuzun güvencesi altına almak için Birleşik Devletler'e gelmiş olan Ermeniler Amerikan vatandaşları sayılabilirler mi? Hükümeti Şahane, Amerika Birleşik Devletleri'ne kar-

89) NA USA-T. 815-7; ve Şimşir, **Ibid.**, s.391, No. 396: Mavroyeni Bey'den Gresham'a imzalı nota, 20.8.1893, No. 6616/11.

90) NA USA-M. 99, **Roll 96**, Gresham'dan Mavroyeni Bey'e imzalı nota, 24.8.1893.

şı her zaman büyük bir saygı beslemiştir. Fakat her halde siz de kabul edersiniz ki, bu dostluk politikası İmparatorluğun hayati menfaatleriyle ahenk içinde olmalıdır. Ülkemizin barış ve huzuru da bizim için hayati önemdedir. Londra'da, Marsilya'da, Atina'da ve hatta New York'ta çıkan Ermeni gazetelerinin yazdıklarını lütfen tercüme ettirirseniz, yurtlarını terkedip bu büyük Cumhuriyete (ABD'ye) *gelen bazı Ermenilerin planlarının ve arzularının ne olduğunu görürsünüz. İmkânsızdır ama, sizin Kızılderililerinizin büyük bir bölümü bağımsız ve ayrı bir devlet kurmak isteselerdi ve şu veya bu devletin vatandaşlığına geçip onların hukuki desteğini aldıktan sonra Birleşik Devletler'e dönselerdi ve size sorun çıkarsalardı acaba o zaman Birleşik Devletler Hükümeti ne yapardı? O takdirde Birleşik Devletler Hükümeti kendisini meşru müdafaa durumunda görmez miydi ve bunun gereğini yapmaz mıydı? Evet, elbette yapardı. İşte bu yüzdendir ki 20 Ağustos günlü notamın sonucu bana mantıklı ve gerekli görünmektedir..."*[91]

Mavroyeni Bey, bu girişimleri hakkında Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya da bilgi verdi ve notasının esasına Amerikan Dışişleri Bakanının itiraz edemediğini bildirdi.[92]

Mavroyeni Bey, New York Başkonsolosu **Baltazzi**'ye ve Boston Konsolosu **Jasigi**'ye de talimat verdi: Vatandaşlıktan çıkmak için Osmanlı mevzuatının gereklerini yerine getirmeden Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin ellerindeki Amerikan pasaportlarının tanınmamasını, onların Osmanlı vatandaşı sayılmasını istedi. Aynı doğrultuda Avrupa'daki Osmanlı Konsolosluklarına da bir genelge talimat gönderilmesini Babıâli'ye telkin etti.[93]

Osmanlı Elçisi **Mavroyeni Bey** işin peşini bırakmadı. 26 Ekimde Amerikan Dışişleri Bakanı **Gresham**'a yeni bir nota yazdı. Ermenilerin Amerika'da Osmanlı Devleti'ne karşı isyana hazırlandıklarını ve bunların sırf Amerikan himayesini kazanmak amacıyla Amerikan vatandaşlığına geçtiklerini tekrar anlattı. Anlattıklarını kanıtlamak için de New

91) **NA; USA; T. 815-7**; ve Şimşir, **Ibid.**, s.398;399, No. 401, Mavroyeni Bey'den Gresham'a imzalı nota, 28.8.1893, No. 6621/12.
92) Şimşir, **Ibid.**, s.414, No. 422.
93) **Ibid.**, s.432, No. 447; s.433, No. 448; s.436, No. 451.

York'ta çıkan *Haik* adlı Ermeni gazetesinden dört yazının çevirisini notasına ekledi.[94]

Bu girişimler etkili oldu. Amerikan Başkanı **Clevland**, Aralık 1893'te Kongreye yıllık mesajında bu konuya parmak bastı ve şunları söyledi:

"Türkiye, Ermeni vatandaşlarının, iyi niyetle bu ülke halkına katılmak için değil, fakat doğdukları ülkeye dönüp ayaklanma çıkarmak amacıyla Amerikan vatandaşlığına geçtiklerinden yakınmaktadır. Türkiye'nin bu şikâyeti pek haksız değildir. Ermenice olarak bu ülkede yayımlanan bir gazete, okuyucularına silahlanmalarını, örgütlenmelerini ve Asya eyaletlerinde Türk otoritesini devirme hareketine katılmalarını açıkça tavsiye etmektedir. Osmanlı Hükümeti, 1868 yılından beri Birleşik Devletler vatandaşlığına geçmiş olan Ermenileri ülkesinden sınır dışı etmek niyetinde olduğunu açıkladı.

Şu veya bu devletin vatandaşlarını sınır dışı etmek bir devletin egemenlik hakkıdır. Bu hak, Birleşik Devletler'ce de teyit edilmiş ve Yüksek Mahkemenin onayıyla bir ölçüde kullanılmıştır..."[95]

Bu mesaj üzerine, oyunlarının bozulduğunu anlayan *Haik* gazetesi redaktörü **Kaprielian**, telaşla Amerikan Başkanına bir mektup yazmış. *"Osmanlı Devleti Anadolu'da Ermenilere özerklik verirse Ermeniler ayaklanmaz"* demeye getirmiş ve Amerika'nın Ermeniler lehine müdahale etmesini istemiştir. *"Çünkü Ermeniler, Amerikan misyonerlerinin verdikleri eğitimden en fazla yararlananlardır ve çünkü Ermeniler, Türkiye'de yaşayan halklar içinde en asil ve en aydın ırktır"* demiştir.

Bu kof Ermeni böbürlenmesini Hariciye Nazırı **Said Paşa**'ya rapor eden **Mavroyeni Bey**, *"Burada bir parantez açmama müsaadelerini Ekselanslarından rica ederim. Amerika'daki Ermeniler hakkında şunu belirtmek zorundayım ki, bu Ermeniler, aslında, gerek ahlak bakımından, gerekse zekâ bakımından pek aşağı seviyede insanlar olduklarını unutuyorlar"* diyor.[96]

94) NA-USA-T.815-7; ve Şimşir, **op. cit.**, s.483-486, No. 496: Mavroyeni Bey'den Gresham'a nota, 26.10.1893, No. 6693/16.

95) HNA-S. III, KÇ 279, D. 2; ve Şimşir, **Ibid.**, s.545, No. 557/1, Extrait du Message du Président des Etats-Unis d'Amérique. La Turquie et les Arméniens.

96) **Ibid.**, s.544: Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya yazı, 29.12.1893, No. 6870/287.

Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'ye Karşı Tutumları ve Mavroyeni Bey

Mavroyeni Bey, Amerikan misyonerleriyle ilgili olarak, Osmanlı Hariciye Nezaretine ve Amerikan Dışişleri Bakanına pek çok yazı ve nota yazmıştır. Ermeni komiteciler kanlı eylemlere giriştikleri dönemlerde, misyonerler de Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini artırmışlar ve dolayısıyla **Mavroyeni Bey**'in bu konudaki yazışmalarında da artış görülmüştür.

Türkiye'deki Amerikan misyonerlerinin en tanınmışlarından biri olan İstanbul'daki Robert Kolej'in kurucusu ve uzun yıllar bu kolejin müdürlüğünü yapmış olan Dr. **Cyrus Hamlin**'in 28 Aralık 1893 tarihli *Congregationalist* dergisinde **"Ermeniler Arasında Tehlikeli Bir Hareket"** başlıklı bir makalesi çıkıyor. Makalede, **Hınçak** komitesinin Osmanlı Ermenilerini nasıl bir kanlı eyleme hazırladıkları anlatılıyor. Yazının şu paragrafı çarpıcıdır, **Hamlin** diyor ki:

"Kusursuz İngilizce ve Ermenice konuşan ve ihtilalin hararetli savunmasını yapan çok zeki bir Ermeni bana, Rusya'nın Anadolu'yu istila edip ele geçirmesini hazırlamayı kuvvetle ümid ettiklerini bildirdi. 'Nasıl?' sorusuna da şu karşılığı verdi: 'Bu ***Hınçak*** *çeteleri, İmparatorluğun her tarafında örgütlendiler, Türkleri ve Kürtleri öldürmek ve onların köylerini ateşe vermek, sonra da dağlara çekilmek için fırsat kolluyorlar. Bunu yapınca gazaba gelecek olan Müslümanlar savunmasız Ermenilerin üzerlerine çullanacaklar ve onları barbarca kılıçtan geçirecekler. Bunun üzerine Rusya, insanlık namına ve Hıristiyan uygarlığı adına Anadolu'ya girecektir.' Bu tasarıyı dehşet verici ve her türlü tahayyülün ötesinde gördüğümü bildirince de şu cevabı verdi: 'Hiç şüphesiz size öyle gelebilir, fakat biz Ermeniler hür olmaya kararlıyız. Avrupa Bulgar dehşetine kulak verdi ve Bulgarlara hürriyet verdi. Milyonlarca kadın ve çocuğun çığlıkları ve kanı ile karışacak olan bizim sesimize de kulak verecektir.' Bu plan yüzünden bütün uygar insanlar Ermeni adını lanetler diye kendisini vazgeçirmeye çalıştımsa da fayda etmedi. 'Biz ümitsiziz, bunu yapacağız' dedi. 'Fakat sizin halkınız Rusya himayesi istemiyor. Kötü de olsa Türkiye'yi tercih ediyor. (Rusya ile Türkiye) arasında yüzlerce millik bitişik topraklar var, buralara göçler her zaman*

kolay olmuştur. Sizin halkınız Rusya Hükümetini tercih etmiş olsaydı, bugün Türkiye'de bir tek Ermeni ailesi kalmazdı (hepsi Rusya'ya göçmüş olurdu)' dedim. 'Evet, bu aptallıkları yüzünden şimdi acı çekeceklerdir' diye cevap verdi..."[97]

Mavroyeni Bey, Ermeni komitecilerin nasıl kanlı eylemler peşinde olduklarını gösteren bu yazının bir örneğini, 3 Ocak 1894 günlü bir nota ile Amerikan Dışişleri Bakanı **Gresham**'a sundu.[98]

Osmanlı Elçisi, 18 Nisan 1894 günü, yine Dr. **Cyrus Hamlin** ile ilgili olarak Amerikan Dışişleri Bakanına bir nota daha gönderdi. **Hamlin**, *Boston Daily Advertiser* gazetesine bir mektup yazmıştı. Burada, *"Amerikan misyonerleri Ermenilerin en hakiki dostlarıdır"* diyor, 1878 **Berlin Kongresi** sırasında bu misyonerlerin Ermeniler lehine girişimlerde bulunduklarını açıklıyor ve Ermenilerin isyan etmeye hakları bulunduğunu, ancak henüz buna hazır olmadıklarını savunuyordu.

Hamlin'in bu mektubunu ele alan **Mavroyeni Bey** notasında şunları söylüyor:

"'Amerikan Misyoner Örgütü'nün (Board) *Ermenilerin en hakiki dostları olduklarını' okuyunca şaşırmadım. Fakat Rahip **Hamlin**'in, Hükümeti Şahane'yi zalim bir hükümet olarak görmesine ve misyonerlerin 'yarım yüzyıldan beri zalim ile mazlum arasında olduklarını' söylemesine pek hayret ettim. Onun şu itirafını da vurgulamam gerekir ki, tarihimizin kritik bir döneminde ve Türkiye'nin dost yardımlarına en fazla muhtaç olduğu bir sırada, Amerikan misyonerleri, bütün Avrupa'yı bizim meşru hükümetimiz aleyhine etkilemeye çalışmışlardır. Gerçekten Rahip **Hamlin**, '1878 Berlin Kongresi toplanmak üzereyken, Amerikan Misyoner Örgütü* (Board) *sekreterlerinden biri ile iki misyoneri, Berlin'de tanıdıkları Dr. **J.T. Thomson** aracılığıyla, bütün Ermeni sorunu hakkında **Bismarck**'a belgeler sunma imkânı bulmuşlardır' diye yazıyor. Yani ülkemizde oturan Amerikan misyonerleri, çağdaş tarihimizin en korkunç krizi sırasında, bizim otoritemizi sınırlandırmak ve Ermeni emellerini kolaylaştırmak için çalışmışlardır. Rahip **Hamlin***

97) Cyrus Hamlin, "A Dangerous Movement Among the Armenians", **Congragationalist**, December 28, 1893; ve Şimşir, **Documents Diplomatiques Ottomans...II**, s.3-4, No. 3/1.
98) **Ibid.**, s.3, No. 3.

daha da ileri gitmekte ve 'ihtilal hakkı tartışılamaz' demekte, 'ancak şartlar başarıyı imkânsız kılıyorsa, ihtilale ve isyana kalkışmak cinayet olur' diye eklemektedir. Demek ki Rahip ***Hamlin****'e göre, 'Ermeniler ayaklanmamalıysa, isyan suç olduğu için değil, sadece ve sadece Ermenilerin henüz isyana maddeten hazır olmadıkları için ayaklanmamalıdırlar.' Demek ki bu tuhaf İncil havarisi, Ermenileri korumak için onları yıkıcı faaliyetlerden caydırmaya çalışmaktadır ve yine bunun içindir ki Amerikan misyonerleri samimi barış yanlısıdırlar."*[99]

Hınçak komitesi, Ağustos 1894'te, Bitlis'in Sasun kazasında bir ayaklanma çıkarıyor. 14 Ağustosta bölgeye asker sevkediliyor ve on gün içinde ayaklanma bastırılıyor. Sasun'da silahlar patlarken, hem Avrupa'da, hem de Amerika'da Türk aleyhtarı büyük bir propaganda patlaması oluyor. **Mavroyeni Bey**, Amerika'daki propaganda kampanyasının *"aşırı fanatizmle dini bir sorun haline dönüştürüldüğünü, Türkiye aleyhine düzenlenen çeşitli toplantılarda fanatik Protestan papazların başı çektiklerini"* rapor ediyor ve isyan olayının Amerika'da nasıl çarpıtıldığını gösteren on adet örnek veriyor.[100]

Kısaca **Board** diye anılan Boston'daki Amerikan Misyoner Örgütü **(American Board of Commissionners for Foreign Missions)** de Sasun'daki Ermeni ayaklanması üzerine kamuoyuna bir bildiri yayımlıyor ve Ermeni asilerin ağzıyla isyan olayını çarpıtıyor. Bu bildiri dolayısıyla **Mavroyeni Bey**, Amerikan Dışişleri Bakanı **Gresham**'a bir nota gönderiyor. Şöyle diyor:

"Birleşik Devletler Hükümetinin bu 'Board' üzerinde doğrudan bir yetkisi yoksa da Ekselanslarına şunu sormak isterim: Hükümeti Şahane'ye karşı bu saldırıların acaba zamanı mıdır? Biz gerçekten Ermeni ihtilalcilerinin hayal gücünü ve kinlerini bile aşan iftiralarla karşı karşıya bulunuyoruz. Adı geçen Board da Ermeni asilerince savunulan görüşleri teyit etmek için tam bu zamanı seçmiştir. Ülkemizdeki Amerikan misyonerlerin Ermenileri isyana teşvik etmemelerini pek arzu ederim. Ermeni ihtilalcilerin dini fanatikleri ve saf kimseleri kendilerine

99) **NA-USA-T. 815-7**; ve Şimşir, **Documents Diplomatiques Ottomans... II**, s.96-97, No. 37: Mavroyeni Bey'den Gresham'a imzalı nota, 18.8.1894, No. 7072/23.

100) **HNA-S. III, K. 315, D. 78**; ve Şimşir, **Ibid.**, s.413, No. 308: Mavroyeni Bey'den Said Paşa'ya rapor, 14.12.1894, No. 7420/335.

çekebilmek için dayandıkları iftiraların Amerika'daki 'Board' tarafından benimsenmemesinin artık zamanıdır diye düşünüyorum..."[101]

Mavroyeni Bey, bu notadan üç gün sonra bir nota daha yazıyor ve Türkiye'deki Amerikan misyonerlerin Ermeni ihtilalcilerine kuryelik yaptıklarını Amerikan Dışişleri Bakanına duyuruyor:

"Güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, Türkiye'deki Ermeni ihtilalcileri, Birleşik Devletler'de yaşayan Ermeni suç ortakları ile normal posta aracılığıyla değil, ülkemizdeki Amerikan misyonerlerinin gizli aracılığıyla haberleştiklerini üzülerek Ekselanslarına bildirmekle onur kazanırım.

Bu haber, Amerikan Misyoner Örgütü 'Board'un Hükümeti Şahane'ye karşı düşmanca tutumu ile çelişmiyor. Board'un bu tutumunu evvelki günkü notamla bildirmiştim. Babıâli, Amerikan misyonerlerine karşı pek çok hayırhahlık ve büyük saygı göstermişti. Aynı hayırhahlığı ve saygıyı bugün de sürdürmektedir. Fakat bunun karşılığında Hükümeti Şahane, tabii olarak, Amerikan misyonerlerin de Türkiye'de ayaklanma isteyen Ermenilerine açıkça veya gizlice arka çıkmamalarını istemektedir..."[102]

Mavroyeni Bey, bu notadan iki gün sonra ABD Dışişleri Bakanı **Gresham**'a bir nota daha gönderdi. Bu defa, Amerikan misyonerlerin Ermeni olaylarını dini açıdan görmelerinin yanlışlığına parmak bastı. İslam dinine yöneltilen haksız saldırılara ve iftiralara cevap verdi. Kendisi Rum Ortodoks mezhebinden olduğu halde, bir Müslüman gibi İslam dinini savundu. Notasında aynen şunları yazdı:

"Birleşik Devletler dini kuruluşlarının son zamanlarda Hükümeti Şahane aleyhinde düşmanca bir tutum takınmalarıyla ilgili 19 Aralık tarihli notamı teyit etmekle onur kazanırım.

İlişikte sunduğum kesit bu düşmanca tutumun yeni bir delilidir. Çeşitli dini kuruluşların ithamları ve savları tamamen yanlış bir düşünceye dayandırılmaktadır. Gerçekten, İslam dininin hoşgörüsüz bir din olduğunu ileri sürmek, gerçeklere hiç uymayan bir iddia ortaya atmaktır. İslam dininin asıl temellerinden biri, işte bu dini hoşgörüdür.

101) NA-USA-T. 815-7; ve Şimşir, **Ibid.**, s.430-431, No. 320: Mavroyeni Bey'den Gresham'a imzalı nota, 17.12.1894, No. 7428/49.

102) NA-USA-T. 815-7; ve Şimşir, **Ibid.**, s.449-450, No. 328: Mavroyeni Bey'den Gresham'a imzalı nota: 19.12.1894, No. 7434/50.

Bunun böyle olduğunun, tabir caizse maddi delili olarak dünya şunu gözleriyle görebilir ki, Müslüman yönetimi altında milyonlarca Hıristiyan yaşamaktadır. Şu da bir gerçektir ki, örneğin İspanya'da, bugün bazı Müslüman anıtlarının kalıntılarını görüyorsak da çağımızda İspanya'nın hiçbir yerinde hiçbir Müslüman koloni bulunmadığını belirtmeyi hiç kimse mübalağa olarak nitelendiremez.

Bu basit gerçekler, anılan dini kuruluşların hatalarını gösterdiği gibi, o kuruluşlara konukseverlik göstermiş olan Hükümeti Şahane gibi bir hükümeti uluorta itham etmenin –başka bir kelime kullanmamak için diyeyim– haksızlığını ispat eder. Ama bu kışkırtmaların, iki dost hükümetin öncelikle göz önünde tutmaları gereken daha vahim sonucu şudur: Bu dini kuruluşların Hükümeti Şahane'ye karşı düşmanca tutumları, Ermeni ihtilalcilerini yüreklendirmekte, onların ayaklanma cüretlerini artırmakta ve huzur ve barışı bozmaktadır ki, her meşru hükümet huzur ve barışa riayet edilmesini sağlamak için gerekeni yapar..."[103]

Ermeni komitecileri Anadolu'da ayaklanma çıkarıyor. Ayaklanma bastırılınca Amerika'da yaygara koparılıyor. Türkiye, en ağır biçimde karalanıyor. Ayaklanmayı Ermenilerin çıkardıkları göz ardı ediliyor. İsyan eden Ermenilerin, isyan ettikleri ve Türk askerine silah çektikleri için cezalandırıldığı söz konusu edilmiyor; tersine, sırf Hıristiyan oldukları için Müslümanlarca katledildikleri ileri sürülüyor. Amerikan Protestan kiliselerinde Türkleri lanetleme duaları, meydanlarda protesto mitingleri yapılıyor. Gazetelerde ve dergilerde koyu düşmanlık yazıları yayımlanıyor. Ermeniler için yardım kampanyaları açılıyor.

Yardım toplarken Türkler bir defa daha karalanıyor. Akıl almaz iftiralar ortaya atılıyor. Sonra birçok broşür ve kitap yayımlanıyor. En düşmanca kitapların çoğu, Türkiye'de görev yapmış misyonerlerin kaleminden çıkıyor. 1890'larda çıkan o kitaplar bugün de kitaplıkları dolduruyor ve Türkiye'ye karşı Ermeni propagandasının "klasik" eserlerini oluşturuyor. Misyonerler, Türkiye'ye karşı düşmanlıkta sanki birbirleriyle yarışıyorlar. Türkiye'de bulunmuş Amerikan misyonerlerinden Rahip **Edwin M. Bliss**, *Turkey and the Armenian Atrocities (Türkiye ve Ermeni Vahşeti)* adlı kitabını piyasaya sürüyor ve kendi-

103) **Ibid.**, s.463-464, No. 338: Mavroyeni Bey'den Gresham'a imzalı nota, 21.12.1894, No. 7441/51.

sine Robert Kolej'in kurucusu ve ilk müdürü Rahip **Cyrus Hamlin** de yardım ediyor. **A.W. Williams** adlı bir başka misyoner rahip, *Bleeding Armania (Kanayan Ermenistan)* adlı kitabı yayımlıyor. **Frederic Davis Greene** adlı bir başka misyoner onlardan geri kalmıyor ve o da çarpıcı başlıklı şu kitabını Amerikalı okuyucuların istifadesine sunuyor: *Armenian Massacres or The Sword of Mohammed (Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı)...*

Bu kitapların üçü de 1896 yılında piyasaya sürülmüştür. O tarihte **Alexandre Mavroyeni Bey**, Washington'da Osmanlı Elçisi olarak hâlâ görev başındadır. O da boş durmaz. Eline kalemi alır, Amerikan Dışişleri Bakanına nota üstüne nota gönderir. Ermeni propagandacılarının, fanatik Amerikan misyonerlerinin Türkiye'nin sırtından nasıl din bezirgânlığı yaptıklarını gözler önüne serer... **Mavroyeni Bey**'in "Ermeni gailesi" ile upuzun boğuşmaları sürüp gider...

IV
AMERİKA'DA ERMENİ PROPAGANDASI VE BÜYÜKELÇİ AHMET RÜSTEM BEY (24 Haziran-9 Ekim 1914)

Tarihten Birkaç Not

Amerika'da Ermeni propagandasının geçmişi oldukça eskidir. Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış olan dört ciltlik ***Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu*** adlı kitabımıza da başvurarak tarihten birkaç not aktaralım:

Yıl 1820: İlk Amerikan Protestan Misyonerleri **Pliny Fisk** ve **Levi Parsons** İzmir'e ayak bastılar. **Levi Parsons**, İzmir'e çıkar çıkmaz, *"Bu günah imparatorluğunu tamamen yıkmak ahdim olsun"* diye yazdı ve ardından gelen misyonerler onun için şiirler, methiyeler, destanlar düzdüler. Osmanlı Ermenileri arasında çalışmaya başlayan Amerikan misyonerleri, bol paralı ve donanımlı olarak Türkiye'ye geldiler ve bazı Ermenileri çabucak kendilerine çektiler. Fanatik misyonerler, Müslüman Türklerle Hıristiyan Ermeniler arasına ayrılık tohumları ektiler ve Amerika'da Türkler aleyhinde sistematik propagandanın ilk adımlarını attılar.[104]

104) Protestan misyonerlerin Türkiye'deki faaliyetleri hakkında yabancı dilde bol yayın yapılmıştır. Derli toplu bir araştırma olarak şu eseri zikredelim: Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East. Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971. Türkçe olarak bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika. Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000; Doç.Dr. İhsan Süreyya Sırma, **Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1984; Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Propagandası'nın Amerika Boyutu Üzerine", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, Erzurum 8-12 Ekim 1984**, Ankara, 1985, s.79-124; Bilâl N. Şimşir, **Aperçu Historique sur La Question Arménienne**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.23 vd.

Yıl 1830: Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Ticaret Anlaşması imzalandı ve ABD, en geniş anlamda kapitülasyon hakları kazandı. Anlaşmada Osmanlı Ermenileri lehine dolaylı hükümler yer aldı. Amerikan tüccarı, Anadolu'da Ermeni simsarlar kullanma hakkı kazandılar ve Amerikan hizmetine alınan Osmanlı vatandaşı bu simsarları da kapitülasyonlardan yararlandırmaya ve onlara kanat germeye yöneldiler.

Yine yıl 1830: Amerikan Protestan misyonerleri İstanbul'u merkez yaptılar ve Anadolu'yu üç bölgeye ve birçok "istasyon"a ayırarak Ermeni toplumu arasındaki çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Gregoryen Ermenilerin bir bölümü Protestan mezhebini kabul etti ve Amerika'nın (ve İngiltere'nin) koruyuculuğu altına girdiler.

Yıl 1848: Amerikan misyonerleri, Osmanlı Devleti'nde bir Protestan cemaati yarattılar. Tamamı Ermenilerden oluşan bu yeni cemaati Osmanlı Hükümetine resmen tanıttılar.

Yıl 1850: Amerikan misyonerleri Osmanlı Ermenileri arasında eğitim çalışmalarını hızlandırdılar ve bundan sonraki 35 yıl içinde **80 high school, 8 yüksek kolej ve 16 kız okulu** açtılar. Yüksek kolejler şunlardı:

İstanbul (Robert Kolej)
İstanbul (Üsküdar Amerikan Kız Koleji)
Harput (Fırat Koleji)
Merzifon (Anadolu Koleji)
Antep (Merkezi Anadolu Koleji)
Kayseri (Talas Koleji)
Mersin (Tarsus Koleji)
Samakov (Rumeli Koleji)

Öğrenci sayısı bir ara 27 bini aşan bu okullara ve kolejlere bütün 19. yüzyıl boyunca hemen hiç Türk-Müslüman öğrenci alınmadı. Ancak 20. yüzyıl başlarında tek tük Türkler de misyoner okullarına alınmaya başlandı. **Halide Edip Adıvar** ve **Hüseyin Bey** (Lozan Konferansı'nda tercüman) gibi bazı Türkler bu okullardan ilk mezun olanlardandır.

Yıl 1860: Amerikalılarla iş yapan bazı Ermeni iş adamları ABD vatandaşlığına geçmeye ve Amerika'ya göç etmeye başladılar. Atlantik ötesinde iş tutan bu Ermeniler, Anadolu'dan Amerika'ya halı, kilim

götürürken Türk düşmanlığını da taşıdılar. Düşmanlık propagandasını ticari amaçlarla ustaca kullandılar; Türkiye'nin yerini bile bilmeyen saf Amerikalılara Türk düşmanlığı aşılamaya çalıştılar ve bundan maddi çıkarlar sağladılar.

Yıl 1865: Amerikan misyonerleri, Osmanlı ülkesinden seçtikleri yetenekli Ermeni gençlerini burslu olarak Amerikan üniversitelerine göndermeye başladılar. Bu öğrencilerin bir bölümünü teoloji fakültelerinde yardımcı misyoner olarak, bir bölümünü de laik fakültelerde başka amaçlarla yetiştirdiler. Bu gençlerin bir bölümü Amerikan vatandaşlığına geçirildi ve Türk aleyhtarı Ermeni propagandasında kullanıldı. Türkiye'de görevli bazı Amerikan misyonerleri, daha sonraki tarihlerde Ermeni ihtilalcilerini desteklemiş, **Taşnak** ve **Hınçak** komitelerinin gizli kuryeliğini üstlenmişlerdir. (Osmanlı makamları, kapitülasyonlar yüzünden misyonerlerin mektuplarını açamıyorlardı. Buna rağmen Merzifon Amerikan Koleji'nde görevli **Kayayan** ve **Tumayan** adlı iki misyoner 1893'te suçüstü yakalanmış, Ankara'da yargılanıp idama mahkûm edilmişler, fakat Amerika ve İngiltere'nin baskılarıyla serbest bırakılıp Londra'ya gönderilmişler, orada Türkiye düşmanlığını sürdürmüşlerdir.)

Yıl 1870: Osmanlı ülkesinden Amerika'ya Ermeni göçleri artmaya başladı.

Yıl 1886: Ermeniler için Anadolu'da (Sivas'ta) ilk Amerikan Konsolosluğu açıldı ve bunun başına bir misyoner ailenin çocuğu olarak Tokat'ta doğmuş ve çocukluğu Ermeniler arasında geçmiş olan **Mr. Jewet** adlı bir konsolos getirildi. (Sivas Başkonsolosluğuna bağlı olarak Ankara'da da bir Amerikan Konsolosluk Ajanlığı açıldı.)

Yıl 1894: Ermeni sorunu ilk defa Amerikan Senatosunun gündemine getirildi. Sasun'da Ermeni ayaklanması dolayısıyla Louisiana Senatörü **Newton Blanchard** tarafından Senatoya sunulan ve 3 Aralık 1895 günü kabul edilen tasarıyla Türkiye haksız yere suçlandı ve kınandı (107 yıl önce).

Yıl 1895: Sivas'tan sonra Erzurum'da da Amerikan Konsolosluğu açıldı ve Ermeniler arasında çalışmaya koyuldu. Aynı yıl Ermeni **Hınçak** ve **Taşnak** komiteleri Türkiye'de kanlı eylemlerini artırdılar.

Yine yıl 1895: ABD Hükümeti, güya Ermenileri ve misyonerleri korumak için, Osmanlı karasularına bir savaş gemisi gönderdi. Mersin ve İskenderun limanlarına demir atan geminin komutanı Amiral **Selfridge**, Halep Valisine ve Mersin Mutasarrıfına ağır mektuplar gönderdi (106 yıl önce).

Yıl 1896: Ermeni iddiaları ikinci defa Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi gündemine getirildi ve Ocak 1896'da her iki mecliste Türkiye aleyhine bir karar kabul edildi. Ayrıca New Hampshire Senatörü **Sallinger**, Osmanlı Ermenileri lehine müdahale edilmesini öngören bir kanun tasarısını Senatoya sundu (105 yıl önce).

Yıl 1896-1900: Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni göçleri hızlandı. Özellikle misyoner faaliyetlerinin yoğun olduğu Harput, Merzifon gibi yörelerdeki Ermeni nüfusunun yarıdan fazlası Amerika'ya göç etti. Türkiye'den göç eden Ermeni göçmenlerden bazıları, Amerikan pasaportu aldıktan sonra geri dönüp Anadolu'da kanlı eylemlere karıştılar ve ABD makamları "vatandaş" diye bunları resmen himaye etmek istedi.

Yıl 1900: Harput'ta (Elazığ yakınında) Amerikan konsolosluğu açıldı. Sivas, Erzurum ve Harput'taki Amerikan konsolosluklarının her üçü de kirayla Ermeni evlerine yerleşmiş, Ermeni tercüman ve memurlar kullanmış ve Washington'a Ermeni yanlısı çarpık ve tek taraflı raporlar sunmuşlardır.

Yıl 1909: ABD Hükümeti, Adana olayları dolayısıyla Osmanlı sularına iki savaş gemisi gönderdi. **Marblehead** ve **San Fransisco** adlarındaki bu savaş gemileri yerel makamlara ve Türk Hükümetine gözdağı verdiler...

Yıl 1914: Washington'dan İki Sürpriz

Amerikan basınında, 1880'lerden beri sistematik biçimde Ermeni propagandası yapılıyordu. Müslüman Türklerin Hıristiyan Ermenilere baskı yaptıkları ileri sürülüyor, Türk Hükümeti ve Türk insanı haksız yere suçlanıyordu. Bu karalama kampanyası zaman zaman çok şiddet-

leniyordu. Washington Elçiliğimiz bu saldırılarla durmadan boğuşuyordu.

1914 yılında **Ahmet Rüstem Bey** Washington'a Büyükelçi atandı ve Başkan **Woodrow Wilson**'a güven mektubunu sunup 24 Haziranda resmen görevine başladı. Büyükelçi payesiyle Washington'a atanan ilk Osmanlı diplomatik temsilcisiydi. (Ondan önce Washington'da görev yapmış olan temsilcilerimiz Orta Elçi payesinde idiler.)

Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**'in Washington'da göreve başlamasından sadece dört gün sonra, 28 Haziran 1914 günü, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Arşidük **Francis Ferdinand** Saraybosna'da bir suikastta öldürüldü. Bu suikast, bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nı fitilledi. Suikasttan bir ay sonra, 28 Temmuzda, Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş açtı ve Rusya, Sırbistan'a yardım için seferberlik ilan etti. 1 Ağustosta Almanya, 5 Ağustosta da Avusturya-Macaristan Rusya'ya savaş ilan ettiler. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başlayan savaş bir Avrupa savaşına dönüştü. 10 Ağustosta Fransa, 12 Ağustosta da İngiltere Avusturya-Macaristan'a savaş ilan ettiler...

1914 yazında büyük savaş yayıldıkça yayılıyordu ama Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri henüz bu savaşın dışında idiler. Bu iki devleti de savaşa çekmek ve "Avrupa savaşı"nı "dünya savaşı"na dönüştürmek için çabalar harcanıyordu. Almanya, Türkiye'yi; İngiltere ve Fransa da Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi saflarında savaşa çekmeye uğraşıyorlardı. Türkiye (yani Osmanlı İmparatorluğu), o yılın Kasım ayında büyük savaşa sürüklenecekti, ABD ise ta 1917 yılına kadar savaş dışında kalacaktı.

İşte tam bu sıralarda –yani Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı fakat Türkiye'nin henüz savaş dışında bulunduğu aylarda– Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**, Washington'da ayağının tozuyla iki sürprizle karşılaştı:

Birinci sürpriz, savaş gemileriyle ilgiliydi: Yunanistan'a iki Amerikan zırhlısı satılıyor, öte yandan da İngiltere Türkiye'nin iki savaş gemisini gasp ediyordu. Türk Hükümeti, üstün durumdaki Yunan deniz kuvvetlerine karşı donanmamızı güçlendirmek amacıyla, 1911 yılında bir İngiliz tersanesine **Reşadiye** adlı bir dretnot sipariş etmiş; ayrıca,

Brezilya için İngiltere'de yapılmakta olan **Rio de Janeiro** adlı dretnotu satın almış ve buna **Sultan Osman** adını vermişti. Bu savaş gemilerinin paraları Türk halkından toplanmış ve 200.000 lira tutarındaki son taksitleri de son kuruşuna kadar ödenmişti. Yapımları tamamlanan **Reşadiye** ve **Sultan Osman** zırhlıları 1914 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Türkiye'ye teslim edilecekti. Artık gün sayılıyordu. Türk halkı, dişinden tırnağından artırarak parasını ödediği gemilerin nihayet teslim alınacağı günü beklerken, İngiltere –en basit ticaret hukuku kurallarını da ayaklar altına alarak– parası ödenmiş olan bu gemilere el koyduğunu ve Türkiye'ye teslim etmeyeceğini açıklamıştı (6 Ağustos 1914). İngiltere'nin bu kararı Türkiye'de şok yaratmıştı.

İkinci şok Amerika'dan geldi. Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**, Washington'a vardığı günlerde, Amerikan donanmasının **Idaho** ve **Mississipi** adlarındaki iki zırhlısının Yunanistan'a satılmak üzere olduğunu öğrendi. Yunanlılar, Amerika'dan savaş gemisi satın alma işini çok gizli tutmuşlar, görüşmeleri, pazarlıkları gizlice yürütmüşler ve işi bağlamışlardı. Büyükelçimiz bu satışı önlemek için hemen harekete geçti, üst üste girişimlerde bulundu, Başkan **Wilson**'a kadar çıktı. Bu gemilerin satışının Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı kışkırtacağını, Yunan saldırganlığını artıracağını, barışa zarar vereceğini anlattı; gemilerin Yunanistan'a teslim edilmemesini istedi. Ama Büyükelçimizin girişimleri sonuçsuz kaldı. Başkan **Wilson**, Yunanistan'ın bu gemileri savaş amacıyla kullanmayacağını iddia etti. **Venizelos**'tan bu konuda "güvence" almıştı! Sonunda Amerikan senatosu 18 olumsuz oya karşı 124 oyla gemilerin Yunanistan'a satılmasını kabul etti. Başkan **Wilson** da kararı onayladı.

Türkiye, tam dünya savaşının patladığı günlerde **ortak bir İngiliz-Amerikan darbesi** yemiş oldu. Amerika'nın Yunanistan'a iki zırhlı satması, İngiltere'nin de iki Türk zırhlısını gasp etmesi sonucu, Türk deniz kuvvetleri, Yunanistan karşısında hepten aciz kalmıştı ve o savaşta Çanakkale Boğazı'ndan dışarı pek çıkamayacaktı.

Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**, Atlantik ötesinde Türkiye aleyhinde yürütülen propagandalar sayesinde Yunanistan'ın başarılı olduğunu anlamıştı. Sadrazam **Said Halim Paşa**'ya gönderdiği bir raporda, Yunanlıların yirmi seneden beri Türkler aleyhinde yaptıkları propa-

gandalar ile Amerika'da Türk aleyhtarlığı yaratıldığını söyleyerek, bu propagandalara propaganda ile cevap vermek gerektiğini, bunun için kendisinin de devamlı olarak gazetelere makaleler yazdığını ve demeçler verdiğini ve bu türlü çalışmalara devam edeceğini bildirmişti.[105]

Yine yıl 1914: ABD'de Ermeni Propagandası Tekrar Patlıyor ve Osmanlı Büyükelçisinin Sabrı Taşıyor

Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**'in Amerika'ya varışından az sonra karşı karşıya kaldığı ikinci sürpriz, Amerikan basınında yeniden patlak veren Ermeni propagandası oldu. Amerikan gazeteleri, adeta ağız birliği yaparak, Müslüman Türklerin Hıristiyan Ermenileri kılıçtan geçirdiklerini iddia ediyor ve Amerikan Başkanının harekete geçmesini, Türk karasularına Amerikan savaş gemileri göndermesini istiyorlardı. Amerikan basını, bu kadarla da yetinmiyor, Türk devletine ve milletine adeta küfür yağdırıyordu. Türk halkının dini, milliyeti, soyu sopu ile alay ediliyor ve Türkler aleyhinde akıl almaz hakaret sözleri sarfediliyordu.

Büyükelçi **Rüstem Bey**, bu saldırıların arkasında İngiltere ile Fransa'nın bulunduğunu anlamıştı. Bu iki devlet Birinci Dünya Savaşı'na girmişlerdi ve şimdi Amerika'yı da yanlarına çekmek istiyorlardı. Amerikan yönetimini ve kamuoyunu etkilemek için sözde "Ermeni katliamı" propagandasını kullanıyorlardı. Bir bölüm Amerikan yazar-çizerini de kazanmışlardı. Türklerin sırtından savaş propagandası yürütülüyordu. Oysa ortada fol yok yumurta yoktu. Türkiye henüz savaşa girmemişti ve 1914 yazında Türkiye'de bir tek Ermeninin burnu bile kanamamıştı. Böyle olduğu halde Türkiye'de Ermenilerin kılıçtan geçirildiği yazılıp çizilebiliyordu.

Bu çirkin karalama kampanyası Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**'i çileden çıkardı. Amerika, Yunanistan'a iki savaş gemisi satmakla kalmamış, şimdi de Türklere karşı bir düşmanlık kampanyası başlatmıştı. Dahası, bu kampanyayı frenlemek için Amerikalılarda hiçbir hareket

105) Dr. Mine Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976, s.35.

yoktu. Büyükelçi, bu saldırıları sineye çekemedi. Basındaki saldırılara yine basın yoluyla cevap vermekten başka çare göremedi ve 8 Eylül 1914 günü *Evening Star* gazetesine bir demeç verdi. *"İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'de Hıristiyanlara katliam yapıldığı yalanını Amerikan kamuoyunun önüne serdiklerini ve bu yalanı bahane ederek Türk limanlarına Amerikan savaş gemileri gönderilmesini istediklerini"* söyledi. *"Geçmişte ayaklanmaların bastırıldığını, fakat Ermenilerin Hıristiyan oldukları için değil, isyan ettikleri için, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın desteğiyle ve silahla Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak istedikleri için cezalandırıldığını"* belirtti.

Rüstem Bey, yalnız açıklama yapmakla yetinmiyor, fakat aynı zamanda basın yoluyla karşı saldırıya geçiyor ve soruyordu: Böyle silahlı ayaklanma karşısında kalsalardı Fransa, İngiltere ve Rusya acaba ne yaparlardı? Masum bir ırka karşı dünyanın gözleri önünde yirmi planlı katliam (pogrom) sergilemiş olan o Rusya acaba ne yapardı? Ya Fransa ve İngiltere? Ülkelerinin özgürlüğü için dövüşen Cezayirlileri mağaralara tıkıp sonra onları dumanla boğmuş olan Fransa, Sipahi isyanında yakaladığı Hintlileri top namlularının ağzına bağlayıp sonra o topları ateşleyen İngiltere aynı tahrikler karşısında kalsalardı acaba ne yaparlardı?

Bu soruları sorduktan sonra Amerikalılara dönen Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**, onlara da adeta *"Siz, şöyle bir aynaya bakınız da kendi çirkin yüzünüzü görünüz"* demek ister gibi davranıyor. Sözünü sakınmıyor. Amerikan gazetelerinin birçoğunun İngiltere ve Fransızların tarafını tutarak Türklere saldırmaları karşısında *"Şunu söylemeye kendimi yetkili görüyorum ki"* diye söze başlıyor. Amerikalıların Filipinleri işgal ederken yerli halka uyguladıkları "Water Cure" denen işkenceleri ve her Allahın günü Amerika'da işlenen yüz karası "linç etme" suçlarını hatırlatıyor. *"Bunların hatırlanması Türkiye'ye saldırırken Amerikalıları daha ihtiyatlı yapmalıydı"* diyor. Sırça köşkte oturan bir kimse komşusunun camına taş atarken düşünmelidir, demek istiyor. Amerikalılara bir de soru yöneltiyor: *"Farz edelim ki, Amerika'daki zencilerin, Amerika Birleşik Devletleri'nin istilasını kolaylaştırmak için Japonlarla gizlice anlaşmış oldukları ortaya çıkarıldı. Acaba o zencilerin kaçı hayatta bırakılırdı?"* diye soruyor.

Son olarak **Ahmet Rüstem Bey**, Atlantik ötesindeki Ermeni propagandasının ABD'yi İtilaf Devletleri safında savaşa sokmak amacı güttüğünü belirtiyor ve Amerikan Hükümetinin bu oyuna gelmeyeceği inancını dile getiriyor. Şöyle diyor:

"Büyük Britanya ve Fransa, Türkiye'ye karşı yeni bir tahrik kampanyasına girişmişlerdir. Bu kampanyayla oralarda uğursuz bir şeyler olmasını, kötü tahminlerinin doğru çıkmasını, ABD'nin de Doğu'ya savaş gemileri göndermesini ve böylece Avrupa savaşına karışmasını sinsice bekliyorlar. Ama ABD yönetiminin bu adi tuzağa düşmeyecek kadar temkinli olduğuna inanıyorum. Türkiye'de bir tek vatandaşının burnu bile kanamamış olan Amerika Birleşik Devletleri, Türk sularına neden savaş gemisi gönderecek? Hıristiyanların da yaşadığı İzmir'i, Beyrut'u mu bombalayacak? Yoksa daha ne yapabilecek ki? Amerikan halkı savaş istiyor mu bakalım?.."[106]

Başkan Wilson'un Tepkisi

Büyükelçi **A. Rüstem Bey**, "ağır ol da molla desinler" zihniyeti ile hareket etmemiş, Amerikan basınındaki çirkin saldırıları sineye çekmemişti. Pasif savunmaya da çekilmemiş, Amerikalılara kendi silahlarıyla cevap vermişti. Çuvaldızı durmadan Türklere batıran Amerika'yı birazcık iğneleyivermişti. Amerikan zencilerine yapılan vahşete, Filipinler'deki işkencelere birer cümleyle değinivermişti.

Amerika'da yürütülen Türkler aleyhindeki çirkin iftira kampanyası karşısında kılını bile kıpırdatmamış olan Başkan **Wilson**, bu defa Büyükelçi **Rüstem Bey**'in demecini görünce adeta küplere binmiş! Vay sen misin koskoca Amerika'yı iğneleyen!? Washington'da görevli bir yabancı büyükelçi nasıl olur da uluorta Amerika'yı eleştirebilirmiş, nasıl olur da basına böyle demeç verebilirmiş! Bu, düpedüz Amerika'nın içişlerine karışmak demekmiş. Bir yabancı diplomat nasıl olur da Amerikan yönetiminin işlerine burnunu sokabilirmiş! Hele Büyükelçinin, Amerika'da zencilere yapılanları ve Filipinler'deki işkenceleri diline do-

106) Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973, s.21-23, 53-55.

laması sineye çekilebilir gibi değilmiş. Sadece bu demeci Büyükelçinin "istenmeyen adam" ilan edilmesine kâfiymiş...

Başkan **Wilson**, ilk öfkeyle bunları düşünmüş. Büyükelçi **Rüstem Bey**'i derhal "istenmeyen kişi" ilan etmeyi, hatta Osmanlı Devleti'yle ilişkileri kesmeyi aklından geçirmiş. Dışişleri Bakanı **Bryan** ve yardımcısı **Robert Lancing** araya girip Başkan'ı yatıştırmışlar. Avrupa'da büyük savaşın başladığı o günlerde Türkiye ile bozuşmak Amerikan çıkarlarına da zarar verebilirdi. Onun için önce bir soruşturma yapılmasına karar verilmiştir. Başkan **Wilson**, 10 Eylül 1914 günü Dışişleri Bakanına şunları yazmıştır:

"Sayın Dışişleri Bakanı,

Dün gönderdiğiniz önemli şeyleri aldım. Karar vermeden önce düşünmem için kendime biraz zaman tanıdım. Yalnız bir tanesi bence apaçıktır: Türk Büyükelçisi sınırı aşmıştır. Raporda ileri sürdükleri onun önüne serilirse ve raporun doğru olup olmadığı kendisine sorulursa iyi olur. Eğer doğru değilse onun söylediklerini lütfen bana bildiriniz. Onun söylediklerinin ne olduğunu kesin olarak kendisinden öğrendikten sonra kendisini makbul bir kimse olarak uzun süre ağırlayıp ağırlamayacağımızı düşünürüz."[107]

Başkan'ın bu talimatı üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanı **Bryn**, 11 Eylül günü **Rüstem Bey** ile bir görüşme yaptı. *Evening Star* gazetesinde çıkmış olan demecin kesitini kendisine sundu. Bu sözlerin kendisine ait olup olmadığını sordu. Büyükelçi, bu sözlerin kendisine ait olduğunu kabul etti. Gazeteye neden böyle bir demeç vermek gereği duyduğunu yazılı olarak bildireceğini söyledi.

Ahmet Rüstem Bey'in Cevabı

Ahmet Rüstem Bey, o gün oturup uzunca bir muhtıra kaleme aldı ve ertesi gün bunu Amerika Dışişleri Bakanına gönderdi. 12 Eylül 1914 tarihini taşıyan bu mektupta şunları söyledi:

107) **Ibid.**, s.26.

"Sir,

Dün sabah sizinle yaptığım görüşmeyle ilgili olarak aşağıdaki hususları belirtmeme müsaadenizi rica ederim.

Dün bana verdiğiniz ve bugün bu yazıyla birlikte size iade ettiğim Star gazetesi kesitinde bana atfedilen sözler benim kullandığım dilin doğru bir ifadesidir.

ABD'de görülen bazı tatsız gelişmeleri basında gözler önüne sermek şeklinde tuttuğum yolun alışılmamş bir yol olduğunun tamamiyle farkındayım. Fakat Türkiye'nin ve ABD'nin çıkarlarını düşünerek tepki göstermek istediğim durum da pek alışılmış bir durum değildi.

Türkiye, yıllardan beri Amerikan basınının sistematik saldırılarına hedef olmaktadır. Bu saldırılar, sık sık en ağır dille Türkiye'nin bütün duygularını incitmektedir. Türkiye'nin dinine, milliyetine, âdetlerine, geçmişine ve bugününe küfredilmiştir. Türkiye, bütün kötülüklerin bataklığı imiş gibi gösterilmiştir. Geçmişte Türkiye'de görülen ve benim gibi bütün diğer Osmanlı aydınlarını da üzen bazı aşırılıklar, diğer milletlerin yaşamında da benzerleri görüldüğü halde, Türkiye'ye karşı bitmez tükenmez şiddetli bir saldırı teması olarak kullanılagelmektedir.

Basının bu tutumu Amerikan kamuoyunu Türkler aleyhinde zehirlemekte o kadar ileri gitmiştir ki Türk soyunun her üyesi Amerika'da ancak 'iğrenç' (unspeakable) sıfatıyla zikredilir olmuştur. Türkiye, Balkan Savaşında yenik düşüp kanayan yaralarını sarmaya uğraşırken ve tatlı bir söze muhtaç iken bile her Amerikan gazetesinin en acımasız alaylarına ve küfürlerine maruz kalmıştır...

Diğer taraftan, Türk-Yunan ilişkilerinin pek gergin olduğu şu sırada ***Idaho*** *ve* ***Mississipi*** *zırhlılarının Yunanistan'a satılmasının Türkiye'de yarattığı olumsuz havaya, şimdi bir de ABD'nin Türk sularında savaş gemileriyle gösteri yapacağı söylentileri eklenince, Türk halkında ABD'ye karşı şiddetli bir tepki yaratabilir. Asıl üzücü olan, Amerikan basınının, Türkiye'de Hıristiyanlara karşı toplu katliam hazırlandığı yolundaki asılsız iddiasında ısrar etmesidir...*

Türkiye ile ilişkiler bakımından Amerikan basınını daha sorumlu bir tutum izlemeye sevketmek için büyük bir çaba harcamak elzemdi. Amerikan yönetiminin basın karşısında çaresiz olduğu malumdur. Dolayısıyla bu konuda harekete geçme işi Türk Büyükelçisine kalmıştır.

Harekete geçerken Amerika Birleşik Devletleri'ne saldırmış veya onları eleştirmiş olduğum pek söylenemez. Benim Amerikan saldırısına karşı ülkemi savunduğum apaçıktır. Savunmam, ABD'nin de kınanacak birtakım kusurları olduğunu göstermek biçiminde olmuşsa, bu, kusurlarını kapatacak fevkalade meziyetleri olan Türk halkına karşı Amerikan basınını daha insaflı davranmaya ikna etmenin tek yol olduğuna inandığımdandır.

Diplomatik kuralları aşmış olabilirim. Fakat, karşı karşıya kaldığımız durumun, alışılmıştan sapmayı yalnız hoş görmekle kalmayıp aynı zamanda haklı göstereceğine kuvvetle inanırım. İnsanlığın çıkarı şekle feda edilemez.

Ben, Türkiye'ye, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve nihayet insanlığa karşı manevi görevimi yerine getirmiş olduğuma kaniim."[108]

Ekim 1914: Büyükelçi A. Rüstem Bey, Ptotesto Makamında ABD'yi Terk Ediyor

Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**'in yukardaki cevabı Başkan **Wilson**'u ve Amerika Dışişleri Bakanlığını tatmin etmedi; tersine, onları daha da kızdırdı. Amerikan yönetimi, Büyükelçinin Amerikalıları açıkça eleştirmesini kabul edemiyor; buna karşılık Amerikan gazetelerinin Türkiye'ye karşı sistematik saldırılarını ise pek önemsemiyormuş gibi davranıyordu.

Amerikalılar, kendi aralarında birkaç gün yazıştıktan sonra, Büyükelçiden özür dilemesini istediler. **Ahmet Rüstem Bey, Wilson**'dan özür dilerse Washington'da kalabilecek ve iki ülke arasındaki dostça ilişkiler yine eskisi gibi devam edecekti. Amerika Dışişleri Bakan Vekili **Robert Lansing**, bu kararı 19 Eylül günlü bir mektupla Büyükelçimize resmen bildirdi. Şöyle dedi:

"...Mektubunuzda, o demeçleri verdiğinizi ve gazetede çıkan yazının doğru olduğunu kabul ediyorsunuz. Bu ülke basınının Türkiye'ye karşı düşmanlığını, diplomatların görevli oldukları ülkelerde uymaları gereken davranış kurallarını çiğnemenizi haklı göstereceğini söylüyor

108) Bu mektubun İngilizce aslı için bkz. Ibid., s.56-59.

ve ayrıca bu ülkenin Türkiye'ye karşı politikasını eleştirmeyi fırsat biliyorsunuz.

Başkan beni, notanızdaki üslubun kabul edilemeyeceğini, davranışınızı izah edişinizin de tatminkâr olmadığını size bildirmekle görevlendirdi. Birleşik Devletler basınının bir bölümünün yayınlarından dolayı kendinizi öfkeye kaptırarak resmi protokolü ciddi olarak çiğnemiş bulunuyor ve bunu kabul ederek kendinizi savunmaya çalışıyorsunuz...

Ekselans, bu başkentteki hizmetlerinizin ülkeniz için yararlı olacağına hâlâ inanıyorsanız ve basında çıkan demecinizden dolayı pişmanlık duyduğunuzu bildirmek istiyorsanız, Başkan, daha fazla yorum yapmadan yayımlanmış olan demecinizi ve notanızı görmemezlikten gelmeye ve bu tatsız olaydan önce Ekselansları ile Birleşik Devletler arasında var olan samimi ve dostça ilişkileri yenilemeye hazırdır."[109]

Ahmet Rüstem Bey, bu notayı alınca Mr. **Lansing**'e dönüp sorabilirdi: Türkiye'deki Amerikan Elçileri ve Konsoloslarının Türkler aleyhinde Washington'a gönderdikleri ve her yıl Amerikan diplomatik ve konsolosluk belge ciltlerinde yayımlanan yazılardan dolayı şimdiye kadar Türkiye'den özür mü dilenmişti? Yıllardır Türkiye'de oturan ve Türk konukseverliğinden alabildiğine yararlanan ve sonra her hafta Amerikan gazetelerine imzalı-imzasız iftira dolu yazılar gönderen Amerikan misyonerleri Türk halkından özür mü dilemişlerdi? Hele hele **Edwin M. Bliss** gibi, **Frederick Davis Greene** gibi, **James Barton** gibi, **Maria A. West** gibi Amerikan misyoner kodamanların Türk düşmalıklarına ne buyrulur? Bu misyonerler Türkler aleyhinde ciltler dolusu kitaplar yazıp hemen bütün Protestan kiliseleri önünde bunları *sattırıp cemaatlerini* zehirlediklerinden dolayı Türk milletinden özür mü dilemişlerdi? Amerikan basınındaki Türk düşmanlığı kampanyalarından dolayı pişmanlık duyan bir tek Amerikalı var mıydı?.. Amerikalılara söylenecek daha pek çok şey vardı.

Ama Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**, özür dilemedi ve daha fazla tartışmayı da artık gereksiz gördü. 20 Eylül 1914 günü **Lansing**'e şu kısa cevabı göndermekle yetindi:

109) İngilizce tam metni için bkz. **Ibid.**, s.64-65.

"Sir,

Basın temsilcilerine verdiğim demeçle ilgili 12 Eylül günlü notama cevap olarak gönderdiğiniz 19 Eylül tarihli notanızın alındığını bildirmekle onur kazanırım.

Cevap olarak, Başkan Wilson'a, bu konuda kendisinin görüşünü maalesef kabul edemeyeceğimi ve dolayısıyla buradan ayrılmak için Hükümetimden izin istemeyi gerekli gördüğümü bildirmenizi rica ederim. On beş gün içinde İstanbul'a hareket edeceğim."[110]

Ahmet Rüstem Bey, 27 Eylül günü **Said Halim Paşa**'ya da Amerika'yı terk edeceğini bildirdi ve nedenlerini de anlattı. Yıllardan beri Osmanlı Hükümetine hücum eden Amerikan basınının yeni bir malzeme bulduğunu ve bu yeni malzemenin de şu olduğunu söyledi: İngiliz ve Fransızlar, Amerika Birleşik Devletleri'ni savaşa sokabilmek amacıyla, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyanlar için bir katliam hazırladığını ileri sürerek Amerika'yı savaşa teşvik ediyorlardı. **Rüstem Bey**, bunun için basına bir açıklamada bulunarak bu iki devlete karşı Amerika'nın dikkatini çekmeye mecbur olmuştu. Amerikan zencilerine karşı yapılan linç etme olaylarını zikretmesi ise, Amerikan gazetelerinin Türkiye'yi barbarlıkla suçlamalarına son vermek içindi. Büyükelçi sadece hukuki savunma hakkını kullandığını söylüyordu. Memlekete dönüş kararının kesin olduğunu da ayrıca bildiriyordu.

Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**, 9 Ekimde **Said Halim Paşa**'ya çektiği son bir telgrafta, aynı gün İtalyan vapuru ile New York'tan hareket edeceğini, 18 Ekimde Napoli'de, 25 Ekimde de İstanbul'da olacağını bildirdi. Dikkati çeken bir not daha ekledi. 25 Ekim 1914 tarihine kadar kendisinden bir haber alınamaz ise, akıbeti hakkında araştırma yapılmasını rica etti.[111] Bu ricada bir suikast kaygısı seziliyor. Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey** sağ salim İstanbul'a dönmüştür ama **Said Halim Paşa**'nın kendisi, yedi yıl sonra Roma'da Ermeni kurşunlarıyla şehit düşmüştür.

110) **Ibid.**, s.66.
111) **Ibid.**, s.40-41.

Çalınacak Minareye Önceden Hazırlanan Kılıf

Ahmet Rüstem Bey'in Washington Büyükelçiliği topu topu üç buçuk ay sürmüştür. Onun 24 Haziran 1914'te başlamış olan bu görevi, 9 Ekimde Amerika'dan ayrılışıyla son bulmuştur. Kendisi daha önce ABD'de Elçilik İkinci Kâtibi ve Maslahatgüzar olarak da görev yapmıştı. Büyükelçiliği ise onun Washington'da ve diplomasi mesleğinde son görevi oldu. Amerika'dan döndükten sonra bir daha herhangi bir diplomatik görev almadı.

1914 yılında, Amerikan basınında görülen Ermeni propagandası, bir Osmanlı Büyükelçisinin diplomatik kariyerini söndürmüştür. Bu olay, Ermeni "soykırımı" iddiaları bakımından çok düşündürücüdür. Tekrar hatırlamak ve vurgulamak lazımdır: Yıl 1914. Mevsim yaz. Avrupa'da savaş var ama Türkiye'de ve Amerika'da henüz savaş yok. Doğu Anadolu'da Rus istilası, Çanakkale'de İngiliz-Fransız saldırısı yok; Ermeniler henüz Van'da isyan çıkarmıyor, istilacı Ruslarla silahlı işbirliği yapmıyor, Türk ordusunu arkadan vurmuyorlar. Dolayısıyla Anadolu'da bir Ermeni tehcirinden de eser yok. Tehcir olayına daha tam bir yıl var. 1914 yazında Anadolu'da hiçbir Ermeni olayı yok, hiçbir Ermeninin kılına bile dokunulmamış.

Böyle olduğu halde, 1914 yazında Atlantik ötesinde büyük bir yaygara kopuyor. Çığırtkan Amerikan basını tozu dumana katıyor. Neymiş? Türkiye'de Hıristiyan Ermeniler kılıçtan geçirilecekmiş, kılıçtan geçiriliyormuş. Neymiş? Amerikan Başkanı **Wilson**, Ermeni din kardeşlerinin imdadına yetişmeliymiş, Türk sularına Amerikan savaş gemileri göndermeliymiş. Amerikan Başkanından bir hareket görülmeyince basın kampanyası daha da şiddetleniyor. Amerikan gazeteleri, söylemediklerini bırakmıyor, Türkleri yerin dibine batırıyorlar...

Ne oluyor Allah aşkına? Durup dururken nedir bu yaygara? Atlantik ötesinde nedendir bu fırtına? Washington'daki Türk Büyükelçisi teşhisi koymakta gecikmiyor. Amerika'da tozu dumana katan bu fırtına Avrupa'dan körüklenmiştir. Açıkça görülüyor ki, Amerika'daki Ermeni katliamı propagandasının arkasında bu defa İngiltere ve Fransa vardır. Bu iki devlet, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile savaştadırlar. Şim-

di yanlarına Amerika'yı da çekmek istemektedirler. İşinde gücündeki günahsız Anadolu Türkünün sırtından çirkin bir oyun oynanmaktadır, acımasız ve büyük bir oyundur bu. Büyük oyundur, çünkü koskoca Amerika Birleşik Devletleri'ni İtilaf Devletleri safında savaşa çekmek ve bu büyük savaşı mutlaka kazanmak hedefi güdülmektedir.

İngiltere ve Fransa, Amerika'yı etkileyip kendilerine çekebilmek için acaba neden "katliam" kozunu da seçmişlerdir diye sormaya gerek bile yoktur belki. Çünkü bu tür propaganda silahları daha önce de kullanılmış ve etkili olmuştu. Hele Osmanlı Devleti'ni parçalamak için "katliam" propagandaları ta 1820'lerdeki Yunan ayaklanmasından beri sık sık kullanılmış ve Hıristiyan kitleleri ve devletleri harekete geçirebilmiş idi. Katliam silahı bu defa Amerika'da da etkili olacak, Amerikan kamuoyunu ayağa kaldıracak ve sonunda Amerika büyük savaşa girmek durumunda kalacaktır, diye hesaplanmıştır herhalde.

1914 yılı yazında başlatılan Ermeni katliamı propagandası ile ilerde çalınacak minarenin kılıfı hazırlanmıştır. İngiltere ve Fransa'nın Amerika'yı savaşa sokmak hedeflerine Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak hedefleri de eklenince, Ermeni katliamı propagandası daha da güçlenmiştir. 2 Kasım 1914'te Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Üç gün sonra müttefikleri de Rusya'yı izlediler. 5 Kasım 1914 günü İngiltere ve Fransa da Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. Ve dolayısıyla Ermeni katliamı propagandaları aldı yürüdü. Artık hedef sadece Amerika'yı savaşa sokmak değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni yok etmekti. Bu nihai hedefe gidilirken her şey mubahtı, bu arada Ermeni katliamı propagandası da vahşice kullanıldı.

Ve yıl 1915: Türk Hükümeti, "tehcir" kararı alıp, düşmanla işbirliği yapmakta olan Anadolu Ermenilerini Suriye ve Irak'a doğru kaydırmaya başlayınca, düşman devletlerin "katliam" propagandaları ayyuka çıktı. Bu arada ABD hâlâ savaş dışındaydı. Amerika'yı savaşa çekebilmek için Türkiye'deki Ermenilerin topluca katledildikleri yolundaki düşman propagandası sürüp gitti. Bu propagandaya İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi **Morgenthau** da katıldı, hatta o savaşta müttefikimiz olan Almanlar arasından da düşman korosına katılan oldu; Alman Papazı **Lepsius** gibi.

Savaş dönemi propagandası şiddetinden pek bir şey kaybetmeden sürüp gitti ve barış dönemine de taştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanların Yahudilere yaptıkları "soykırım" olarak adlandırılınca, sözde Ermeni katliamı da "Ermeni soykırımı" diye vaftiz edildi. Katliam veya soykırım diye bir iddianın aslı esası olmadığı **Malta sürgünleri** olayında açıkça ortaya çıktığı ve belgelendiği halde, iddianın arkası kesilmedi. Propagandanın esası tekrarmış, propagandada başarı tekrarla olurmuş. Ermeni katliam veya soykırım propagandası da hep tekrarlanır durur. Birisine kırk defa deli derseniz o kimse deli olduğuna inanmaya başlarmış. Kırk kez değil, yüz yıldır tekrarlanan Ermeni katliamı iddiaları da Avrupalı ve Amerikalı insanların kafalarında iyice yer etmiş görünmektedir. Bu iddianın aslı olmağını söyleyenlerin sesleri ise boğulmakta, tozdan dumandan ferman okunmamaktadır. Ama biz söylemekten ve yazıp çizmekten usanmayacağız.

Tekrar Amerika'ya dönelim ve oradaki Ermeni propagandasıyla ilgili bir-iki not daha ekleyelim.

Tarihten Birkaç Not Daha

1915-17: Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi **Morgenthau**, Ermeni iddialarını destekleyen ağır raporlar kaleme alıp Washington'a gönderdi. (Bunun için Türklerden hiç özür dilemedi.)

1918-23: Near East Relief adlı Amerikan Yardım Örgütü Anadolu'da faaliyetlerini sürdürdü ve Ermenilere yardım için çok büyük paralar harcadı.

1923: Amerika'da, **"Lozan Antlaşması'na hayır"** sloganıyla Türk aleyhtarı büyük bir kampanya başlatıldı. Başını Ermeni ve Rum lobilerinin çektiği bu kampanya etkili oldu. Bunun karşısında **"Lozan'a evet"** sloganıyla başlatılan karşı kampanya nispeten daha zayıf kaldı.

1927: Amerikan Senatosu, Türkiye ile ABD arasında 6 Ağustos 1923 tarihinde imzalanmış olan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nı reddetti (18 Ocak 1927). Antlaşmanın onaylanması için üçte iki çoğunluk gerekiyordu. Senatoda 50 oy lehte, 34 oy aleyhte çıkmış ve üçte iki çoğunluk tutturulamamıştı. Antlaşmanın reddedilmesiyle Türkiye ile

ABD arasında normal diplomatik ilişki kurulması engellenmiş oldu. (Daha sonra iki ülke ayrı bir **Modus Vivendi** ile on yıldan beri kesik olan normal diplomatik ilişkileri 1927 yılında Büyükelçilik düzeyinde yeniden kurdular.)[112]

1945: Amerika'daki bazı Ermeniler, BM San Fransisco Konferansına katılan Türk heyetine ve Dışişleri Bakanına suikast planladılar.

1965: "Ermeni Soykırımının 50. Yılı" diye Amerika'da yeni bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatıldı.

1967: İlk Ermeni soykırımı anıtı Amerika'nın Montebello şehrinde dikildi ve burada Türk halkı karalandı. Bu anıtı Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nde ve Avrupa'da dikilen soykırım anıtları izleyecekti.

1973: Türk diplomatlarına karşı ilk Ermeni suikastı Amerika'nın Santa Barbara şehrinde düzenlendi. TC Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı Konsolos **Bahadır Demir**, 27 Ocak 1973 günü kurşunlanarak öldürüldüler. Bu suikast, Türk diplomatlarına karşı Ermeni suikastları zincirinin başlangıcı oldu.

Ahmet Rüstem Bey (1862-1935)

Amerika'da Ermeni propagandasını göğüsleyebilmek için Washington Büyükelçiliği görevini ve diplomatik kariyerini feda edebilmiş olan meslektaşımız **Ahmet Rüstem Bey, de Bilinski** adında Polonyalı bir asker babanın oğludur. Babası, 1848'de patlak veren Avusturya'ya karşı Macar ihtilaline katılmış, bu hareket başarısızlıkla sonuçlanınca 1854'te Türkiye'ye sığınmış, Türk hizmetine girmiş, Müslüman olup **Sadeddin Nihad Paşa** adını almış, asker ve diplomat olarak devletimize uzun yıllar hizmet etmiş; 1880-1885 yıllarında Osmanlı Komiseri olarak Sofya'da görev yapmış, Bulgaristan Türklerinin haklarını ve vakıf mallarını korumak için canla başla çalışmış olan bir kimseydi.

Ahmet Rüstem Bey, 1862'de babasının görevle bulunduğu Midilli'de doğmuş ve 1935'te Avrupa'da ölmüş olan bir Osmanlı diplo-

112) Rum ve Ermeni lobilerinin propaganda kampanyasıyla ABD'de beş yıl kadar sürmüş olan Lozan kavgasının ayrıntıları için bkz. Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği", **Belleten**, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977, s.277-356'dan ayrı basım, Ankara, 1977.

matıdır. Kendisi Müslümandır ama adı bazı kaynaklarda **Alfred de Bilinski** olarak da geçer. 1882'de Sofya Komiserliğinde, babasının yanında, Fransızca kâtibi olarak diplomasi mesleğine başladı, Hariciye kadrosunda çeşitli görevlerde bulundu, bu arada iki defa Washington'da maslahatgüzar olarak görev yaptı. Balkan Savaşı öncesinde, 1911-1912 yıllarında, Karadağ'ın başkenti Çetine'de Büyükelçilik yaptı. Balkan Savaşı'na er olarak katıldı. 1914'te Washington Büyükelçiliğine atandı. Bu görevinden olaylı bir şekilde ayrıldıktan sonra diplomasi mesleğinden de ayrıldı ve yayın yoluyla Türkiye'ye hizmetlerini sürdürdü.

Birinci Dünya Savaşı içinde ve Mütareke yıllarında çeşitli yabancı gazetelere Türkiye'yi savunan makaleler yazdı ve İsviçre'de Fransızca iki kitap yayımladı. 1919'da Anadolu'da başlayan Milli Hareket'e ve **Mustafa Kemal Paşa**'nın yanında **Sivas Kongresi**'ne katıldı. Son Osmanlı Meclisine Ankara Milletvekili olarak seçildi, bu Meclis İngilizler tarafından dağılınca Ankara'ya geldi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Ankara Mebusu olarak girdi. 24 Mayıs 1920 tarihli Padişah iradesi ile **Mustafa Kemal Paşa** gıyaben idama mahkûm edilmişti. Onunla birlikte idama mahkûm edilenler arasında **Ahmet Rüstem Bey** de vardı. 8 Eylül 1920'de milletvekilliğinden istifa ederek Avrupa'ya gitti. **Mustafa Kemal Paşa**'nın talimatıyla kendisine hizmetlerinden dolayı 150 lira maaş bağlandı. **Rüstem Bey**, ölünceye kadar bu aylıkla geçindi ve 73 yaşında hayata gözlerini kapadı.

Dürüst, çalışkan, sert ve alıngan yaratılışlı bir kimse olan, Türkçeden başka altı yabancı dil bilen **Ahmet Rüstem Bey**, Amerika'da, Avrupa'da ve Mısır'da çıkan gazetelere birçok makale yazmış ve iki kitap yayımlamıştır. *La Guerre Mondiale et la Question Armenienne (Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu)* başlıklı ilk kitabı 1918 yılında Bern'de basılmıştı. Bu değerli eser, 83 yıl sonra, *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi* adıyla ve **Cengiz Aydın**'ın çevirisiyle dilimize kazandırıldı.[113] Özenle çevrilmiş ve güzel bir baskıyla piyasaya sürülmüş olan bu aydınlatıcı kitabı meraklı okuyuculara salık vermek isteriz. **Ahmet Rüstem Bey**'in **Lozan Barış Konferansı** öncesinde, 1922'de, Cenevre'de yayımlamış olduğu Fransızca ikinci kitabı *La Crise Proche-*

113) Ahmed Rüstem Bey (Türkçesi Cengiz Aydın), **Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2001.

Orientale et la Question des Détroits de Constantinople (Yakın Doğu Krizi ve İstanbul Boğazları Sorunu) adını taşıyor ve henüz dilimize çevrilmemiştir.

Ermeni sorunuyla ilgili ilk kitabının önsözünde **Ahmet Rüstem Bey** diyor ki:

"Ermeni meselesinde, dünya kamuoyuna karşı Türkiye'yi savunmayı amaçlayan bu kitabı yazarken, her şeyden önce, doğduğum, pek çok iyiliğini ve nimetlerini gördüğüm bu ülkeye bağlılık duygularımı devam ettirmeyi düşündüm. Bu duygularımı, samimiliğinden asla şüphe edilmeyecek davranışlarla birçok defa ortaya koydum. Bu cümleden olarak, bu ülkenin ve Türk halkının şerefini korumak için iki kere düelloda bile dövüştüm ve Türk-Yunan savaşına gönüllü olarak katıldım.

Diplomasi mesleğinde başarılı olduktan sonra ve Osmanlı Hükümetinin ve Türk vatandaşlarının hakkımdaki âlicenap (yüce gönüllü) *duygularından emin olarak bu kitabı kendi adımla yayımlamaya karar verdim. Bununla, bu eseri yazarken beni harekete geçiren itici gücün, sadece ülkeme olan sevgim ve saygım olduğunu söylemek istiyorum."*

Ermeni suikast çetelerinin Avrupa'da kol gezdikleri ve İttihatçı liderleri birer birer şehit ettikleri o yıllarda böyle bir kitap yazmak ve buna imza koymak medeni cesaret işiydi.

Yürekli **Ahmet Rüstem Bey**'i saygıyla anıyoruz.

V
AMERİKA'DA ERMENİ LOBİSİ VE LOZAN ANTLAŞMASI KAVGASI (1923-1927)

Giriş

Bu bölümde, Amerika'daki Ermeni lobisinin Türkiye-ABD diplomatik ilişkilerini etkilemesi üzerinde durulacak, 1920'lerden çarpıcı bir örnek verilecektir. 1923 yılında **Lozan Antlaşması**'na karşı Amerika'da nasıl bir fırtına koparılmış, Türkler aleyhinde nasıl bir karalama kampanyası yürütülmüş olduğu ve Amerika içinde buna nasıl tepki gösterildiği anlatılacaktır.[114] Önce Türk-Amerikan ilişkilerini kısaca hatırlayalım: Türkler ile Amerikalılar bugüne kadar birbirleriyle hiç savaşmadılar. Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkiler genellikle dostça ve savaşsız geçti. Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri karşı bloklarda, karşı cephelerde yer aldılarsa da birbirlerine yine savaş açmadılar, kurşun sıkmadılar. Yalnız 1917 baharında Türkiye-ABD diplomatik ilişkileri kesildi.

ABD, üç yıl kadar bu büyük savaşın dışında kaldıktan sonra, 1917 yılında Almanya'ya savaş açmıştı. Türkiye veya Osmanlı Devleti, o savaşta Almanya'nın müttefikiydi; müttefikine karşı savaşa başlayan Amerika ile normal diplomatik ilişkilerini sürdüremezdi; 20 Nisan 1917'de Amerika'ya bir nota verdi ve bu devletle ilişkilerini kesti. Ama Amerika'ya savaş açmaya kadar gitmedi. ABD de Türkiye'ye savaş aç-

114) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)", **Belleten**, Cilt XLI, Sayı 162, Ankara, 1977, s.277-356.

madı. İki devlet arasında savaş hali doğmamış, yalnız ilişkiler kesilmişti. Artık Türkiye'deki Amerikan haklarını İsveç gözetecekti. Amerika'daki Türk haklarını koruma görevi de İspanya'ya verilmişti. Bu durum yıllarca sürüp gitti.

1923 **Lozan Barış Antlaşması**'nın yürürlüğe girmesiyle yeni Türkiye'nin dış ilişkileri normale dönmüştü. Türkiye, yıllarca savaştığı ülkelerle nihayet normal diplomatik ilişkiler kurmuştu. 1925 yılı başında Londra, Paris, Roma, Atina gibi eski düşman ülkelerin başkentlerinde Türk elçileri artık görev başındaydı. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan Elçileri de Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e güven mektuplarını sunup Türkiye'de göreve başlamış bulunuyorlardı.

1925 yılında Türkiye'nin normal ilişkiler kuramadığı tek ülke kalmıştı: Amerika Birleşik Devletleri.

1917'de kesilen Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulması ve normale dönüşmesi 1927 yılı sonunu bulmuştur. Birbirleriyle hiç savaşmamış olan Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler tam on yıl kopuk kalmıştır. Bu iki ülke arasında on yıl boyunca normal diplomatik ilişkiler kurulamamasının başlıca nedeni, Amerika'daki Ermeni lobisiyle Amerikalı destekçilerinin Atlantik ötesinde yürüttükleri Türk düşmanlığı kampanyası idi. Ermeni lobisi ve onların Amerikalı yandaşlarınca yürütülen Türkiye aleyhindeki düşmanca propaganda kampanyası, Amerikan Kongresini etkilemişti. Washington Hükümeti, Kongrenin şimşeklerini üstüne çekmek istememiş ve zamanında yeni Türkiye ile yakınlaşma yürekliliğini gösterememişti.

Amerikan Hükümeti, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Türklere dostluk elini uzatmamış, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini tanımamış, Fransa ve İtalya kadar bile Ankara Hükümetine yakınlık göstermemiştir. İstanbul'da Amerikan Elçiliği binasında oturan, fakat Ankara'ya akredite olmayan, Yüksek Komiser unvanı taşıyan Amiral **Mark L. Bristol**'un kişisel dostluk gösterileri sözde kalmıştır. Türk kuşaklarının yüreklerinde apayrı bir yer tutan Türk Kurtuluş Savaşı tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin yeri ve rolü yok denecek kadar silik kalmıştır.

Türkiye-ABD Lozan Antlaşması

Amerika'da Türk düşmanlığı kampanyasını yürütenler, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulmasını engelleyen başlıca etken oldukları gibi, Türkiye ile ABD arasında Lozan'da imzalanan antlaşmaya karşı da savaş açmışlardır. Başka bir ifadeyle, Amerika'daki Türk düşmanlığı kampanyası, Lozan barışından sonra da yıllarca sürdürülmüş, hatta daha da hızlandırılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ile savaşmamış, **Sevr Antlaşması**'nı imza etmemişti. Bu nedenle Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında 24 Temmuz 1923 günü Lozan'da imzalanan barış antlaşmasına taraf değildi. Ama ABD ile Türkiye arasında, yine Lozan'da, 6 Ağustos günü ayrı bir Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla iki ülke arasında dostluk ilişkileri kurulması, normal diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin yeniden başlatılması da öngörüldü. Bu yazıda söz konusu olan işte bu **Lozan Dostluk ve Ticaret Antlaşması**'dır, asıl **Lozan Barış Antlaşması** değildir. **Lozan Barış Antlaşması**, çok taraflı bir antlaşmadır, bunun altında sekiz devletin imzaları vardır. Amerika ile Lozan'da imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması ise ikili bir antlaşmadır, bunu yalnız Türkiye ile Amerika imzalamışlardır. Böyle olduğu halde bu ikili antlaşma da Lozan barış sisteminin bir parçası sayılmakta idi. Amerika'daki Ermeni lobisi, **Türk-Amerikan Lozan Antlaşması**'na saldırırken aynı zamanda Lozan barış sistemini de hedef almıştı.

Kasım 1922'de Lozan'da başlayan barış konferansına Amerika yalnız gözlemci olarak katıldı. Amerika'nın Bern Büyükelçisi **Joseph C. Grew**, Roma Büyükelçisi **Richard Washburn Child** ve İstanbul Yüksel Komiseri Amiral **Mark L. Bristol, Lozan Konferansı**'na gözlemci olarak gönderildiler. Washington Hükümeti, yalnız gözlemci olduklarını, Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında yapılacak müzakerelerde resmi bir rol oynayamayacaklarını kendilerine önemle bildirmişti. 1923 Şubat başında **Lozan Barış Konferansı**'na ara verilmesi üzerine **Grew, Child** ve **Bristol** Lozan'dan ayrıldılar ve asıl görevlerine döndüler. Nisan 1923'te barış konferansı yeniden toplanınca üç Amerikalı göz-

lemciden yalnız **Grew** Lozan'a yollandı. Konferansın ikinci döneminde Amerikan delegasyonu başında **Grew** bulundu.

Lozan Konferansı'nın daha birinci döneminde Türk ve Amerikan delegeleri arasında ikili görüşmeler başlamıştı. Konferans yeniden açılınca, Türk Heyeti Başkanı **İsmet Paşa (İnönü)**, bir Türk-Amerikan antlaşması imzalanması için ikili görüşmelere hemen başlanmasını istedi. Ama Amerikalılar işi biraz ağırdan aldılar; İtilaf Devletleriyle Türkiye arasındaki barış görüşmelerinin sonucunu beklediler. **Lozan Barış Antlaşması** imzalandıktan iki hafta sonra, 6 Ağustos 1923'te, Türk-Amerikan ikili antlaşmaları imzalandı.[115] Antlaşmaları Türkiye adına **İsmet Paşa** ile yardımcıları **Dr. Rıza Nur** ve **Hasan (Saka) Bey**; Amerika adına da **Joseph C. Grew** imzaladılar.

Amerika ile aynı günde iki antlaşma imzalanmıştı. Birincisi Dostluk ve Ticaret Antlaşması, ikincisi de Suçluların Geri Verilmesi Antlaşması idi. Asıl önemli olan birinci antlaşmaydı. Bu antlaşmanın birinci maddesi, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını öngörüyordu. 2. Maddesi, tüm kapitülasyonların kaldırıldığını belirtiyordu. 3.-8. Maddeler Türk ve Amerikan vatandaşlarının karşılıklı yerleşme, oturma, çalışma haklarıyla şirketlerin durumlarını düzenliyordu. 9. maddeyle taraflar birbirlerine "en çok gözetilen ülke" statüsünü tanıyorlardı. Eskilerin ifadesiyle "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" statüsü. Ondan sonraki yedi madde vergiler, ithalat, ihracat resimleri ve Amerikan gemilerinin Boğazlar bölgesindeki hakları gibi konulara ilişkindi. 17.-27. maddeler konsolosluk görevlilerinin haklarıyla görevlerini düzenliyordu.[116]

Türk-Amerikan Lozan Antlaşması nispeten kısa, 32 maddelik bir antlaşmaydı. Asıl **Lozan Barış Antlaşması**'nda yer alan devlet sınırları, toprak sorunları, askerlik işleri vb. gibi birçok önemli konuyu kapsamıyordu. Bu gibi konular Amerika'yı doğrudan ilgilendirmemişti. Lozan'da Amerika'nın önemle üzerinde durduğu, kapitülasyonlar, Türkiye'deki Amerikan eğitim, öğretim ve yardım kurumlarının çıkar-

115) Roger R. Trask, **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1919-1939**, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s.30-34.

116) **Ibid.** Anlaşmalar *"Traités signés entre la Turquie et les Etats-Unis d'Amérique, le 6 Août 1923 à Lausanne"* başlığıyla 1923 yılında Lozan'da basılmıştır.

ları, Boğazlar'dan geçiş ve ticaret özgürlüğü gibi konulardı.[117] İmzalanan antlaşmayla Amerikan isteklerinin çoğu kabul edilmişti. Türkiye'de Amerika'ya tanınan haklar, öteki devletlere tanınan haklardan daha az değildi. Fransa, İngiltere, İtalya gibi ülkelere tüm kapitülasyonların kaldırılması kabul ettirilmişti. Amerika için kapitülasyon rejiminin yürürlükte kalması söz konusu olamazdı. Kapitülasyonların toptan kaldırılmasını Amerika da kabul etmişti. Türk kanunlarına uymak şartıyla Amerikalılar Türkiye ile ticaretlerini sürdürebileceklerdi. Amerika'ya "en çok gözetilen ülke" statüsü tanınıyordu. Türkiye'deki Amerikan okulları, yardım kurumları, hastaneleri, misyonları, misyonerleri Türk kanunları çerçevesinde çalışmalarını yürütebileceklerdi. Yine Türk kanunlarına uymak koşuluyla, Amerikan vatandaşlarına Türkiye'ye gelip yerleşme ve burada iş tutma hakları tanınmıştı...

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Amerika arasında böyle bir dostluk antlaşması imzalanması doğaldı. Çünkü yeni Türk Devleti, dış ilişkilerini normale dönüştürebilmek için savaş halinde olduğu eski düşman devletlerle barış antlaşması imzalıyor, savaş halinde olmadığı devletlerle ise dostluk antlaşmaları yapıyordu. 1923 yılında Arnavutluk, Macaristan ve Polonya ile Türkiye arasında dostluk antlaşmaları imzalanmıştı. Türkiye-Polonya Dostluk Antlaşması, tıpkı Amerika ile yapılan antlaşma gibi, Lozan'da imzalanmıştı. Türkiye, 1924 yılında da Almanya, Avusturya, Çekoslovakya, Estonya, Hollanda, İspanya ve İsveç ile dostluk antlaşmaları yapmıştı. Normal diplomatik ilişkiler kurulurken önce dostluk antlaşması yapılması usulü benimsenmişti. Türkiye Cumhuriyeti, ilişki kurmak istediği 40 kadar devletle dostluk antlaşmaları imzalamıştı. Lozan'da imzalanan Türkiye-ABD antlaşması bu dostluk antlaşmaları zincirinin sadece bir halkasıydı. Ne var ki, Türkiye'nin öteki ülkelerle yaptığı antlaşmaların hepsi sessiz sedasız onaylanmış, yürürlüğe konmuş ve uygulanmış olduğu halde, Türk-Amerikan dostluk antlaşması etrafında büyük bir fırtına koparılmıştır.

117) J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East**, Vol. II, New York, 1958, s.114-9.

"Lozan Antlaşmasına Hayır!" Kampanyası

Lozan'da Türk-Amerikan antlaşması imzalanır imzalanmaz Amerika'daki Ermeni ve Rum lobileri ve bütün Türk düşmanları hemen ayağa kalktılar, kükrediler, harekete geçtiler. Amerika sanki yerinden oynadı. **"Lozan Antlaşması'na hayır!"** sloganı altında yeni ve güçlü bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatıldı. Atlantik ötesinde Türklere karşı yıllardır kampanya zaten yürütülüyordu. Yeni kampanya için hava elverişliydi. Eskiden kurulmuş, oturmuş düşman örgütler zaten hazırdı. Yeni kampanya bu kurulu temele oturtuluverdi. Çabucak tutundu, güçlü bir baskı grubu oluşturuldu.

Mütareke yıllarında Türk düşmanlığı kampanyasına öncülük eden **Ermenistan Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi** (American Committee for the Independence of Armenia) adlı örgüt, bu kez, **Lozan Antlaşması'na Karşı Amerikan Komitesi** (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty) adını aldı.[118] Bu örgüt, bütün hazır kadrosu, organları, gazeteleri ve etkisi altındaki çevreleriyle, **Lozan Antlaşması**'na savaş açtı. Böylece, yıllarca sürecek bir kampanya başlatılmış oldu. Kampanyaya, başka örgütler, gazeteler ve Amerikan iç politikasına oynayan muhalefetteki Demokrat Parti ileri gelenleri de katılınca, Amerikan kamuoyunun ve Kongrenin baskı altına alınması kolaylaştı.

Yeni kampanyanın elebaşıları eski Türk düşmanlarıydı. Bunların başında da **James W. Gerard** vardı. 1927 yılında TC Washington Büyükelçiliğine atanan **Ahmet Muhtar Bey, Gerard** hakkında özetle şu bilgileri veriyor:

"New York'un ileri gelen avukatlarından ve muhalefetteki Demokrat Parti liderlerindendir. Hükümeti sürekli rahatsız etmek isteyen ataklığı ile tanınır. Ermeni örgütlerince satın alınmış bir kişidir. Büyük Savaşta Amerika'nın Berlin Büyükelçisiydi. Almanya'ya karşı beslediği kinle Amerikalıların yurtseverlik duygularını bir hayli okşamış ve böylece kamuoyunda tanınmış, kendisine oldukça önemli bir yer yapmıştır. Türkiye'yi hiç tanımamaktadır. Rastgele karşımıza çıkmış şarlatan bir düşmandır. Aşırı İngiliz yanlısıdır. Berlin'deki elçiliği sırasında,

118) Trask, **op. cit.**, s.37-39.

Amerika'yı İngiltere yanında, Almanya'ya karşı savaşa sokmak için hayli çaba harcamıştır. İngiltere'ye yaptığı bu hizmetine karşılık İngiliz Hükümeti kendisine nişan vermiştir. Amerika'daki Ermeni örgütleri de Türkiye'ye karşı kampanyalarında İngilizlerce kışkırtılmakta ve paraca beslenmektedirler. Bu bakımdan ***Gerard****'ın ne gibi ilişkilerle Türkiye'ye musallat olduğu kendiliğinden anlaşılır."*[119]

Gerard, Mütareke yıllarında, **Ermenistan'ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi** adlı örgütün başkanıydı. Bu sıfatla, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Türk düşmanlığı kampanyasını yürütmüş, Ermeni lobisinin sözcülüğünü yapmıştı. **Mondros Mütarekesi**'nin, **Sevr Antlaşması**'nın Ermeniler yararına uygulanmasını savunmuştu.[120] Ermeni komitesi bu defa **Lozan Antlaşması'na Karşı Amerikan Komitesi** adını alınca bunun da başına yine **Gerard** geçmişti.

Komitenin elebaşılarından biri de **Vahan Kardaşyan (Cardashian)** adlı yırtıcı bir Ermeni avukatıydı. **Ahmet Muhtar Bey**'in bildirdiğine göre **Kardaşyan,** *"...vaktile Osmanlı Sefaretinde müstahdem olup bilâhare vazifesine hitam verilen ve bu yüzden bize hasım kesilen ve Amerikalı zengince bir kadınla teehhülü* (evlenmesi) *dolayısıyle hal ve vakti ifa-i tahrikata müsait bulunan ve bilhassa İngilizler tarafından istihdam kılınan"* bir kişiydi.[121] 1910-1915 yıllarında Washington'daki Osmanlı Elçiliğinde tercümanlık yapmıştı. İşine son verilince Osmanlı Hükümetinden alacağı bulunduğunu ileri sürmüştü.

Gerard-Kardaşyan ikilisinin egemen bulunduğu Ermeni Komitesinde ayrıca şu kişiler vardı: **David Hunter Miller, Albert Bushmell Hart**, Güney Metodist Piskoposu **James Cannon Jr., Albert James M. Cox, Homer S. Cummings, Abraham I. Elkus, Oskar S. Straus** ve **Ray Lyman Wilburn.** Bunlar o yıllarda Amerika'da oldukça tanınmış kişilerdi.

Amerika'da Türk düşmanlığı kampanyasının bayraktarlarından biri de Amerika'nın eski İstanbul Büyükelçisi **Henry Morgenthau** idi. New York'un tanınmış ailelerinden ve muhalefetteki Demokrat Parti

119) **TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA)-S. Amerika, K. 1/2: TC** Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'den Hariciye Vekâletine rapor, 27.12.1927, No. 53/26.

120) Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974, s.51, 192.

121) **DBA-S. Amerika, K. 1-2: TC** Washington B.E.'den Hariciye Vekâletine rapor, 27.12.1927, No. 53/26.

ileri gelenlerinden olan **Morgenthau**, Mütareke yıllarında Türklere karşı yazılar yazmıştı. **Lozan Barış Konferansı** sırasında da Türklere karşı silah kullanılmasını savunuyor ve 10 Ocak 1923 günlü *The New York Times* gazetesinde şunları yazıyordu:

"400 yıldır Türkleri Avrupa'dan kovmak için çaba harcayan Avrupalılar için Lozan, çok acı bir ders olmuştur. Türklerin Avrupa'dan kovulmaları şöyle dursun, Avrupalıların Türkiye'den kovulacakları anlaşılmaktadır... Türkleri yola getirmenin tek yolu onlara karşı silaha başvurmaktır..."[122]

Devletler Lozan'da barış yapmaya çalışırken bu gibi kışkırtıcı yazılar yazabilen **Morgenthau, Lozan Antlaşması**'ndan sonra da *"Eli kanlı despotizmle yapılan antlaşma"* başlıklı yazılar yazıyor, bu yazılarını Amerikan Kongresine yolluyor ve antlaşmanın reddedilmesini istiyordu.[123]

"Lozan Antlaşması'na hayır!" kampanyasının Amerikan Senatosundaki ateşli sözcüsü Utah Eyaleti Demokrat Senatörü **William H. King** idi. Antlaşmaya karşı muhalefetteki Demokrat Parti'nin görüşlerini kaleme almakla da görevli bulunan **King**, Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında **Sevr Antlaşması**'nın Türklere empoze edilmesini savunmuş durmuştu. 1921 Sakarya zaferinden sonra **Sevr Antlaşması**'nın gözden geçirilmesi, Türk-Yunan savaşına son verilmesi doğrultusunda diplomatik girişimler başlayınca, bu girişimlerin karşısına dikilen Amerikalıların başında yer almıştı. 2 Şubat 1922'de yaptığı konuşmada, **Sevr Antlaşması**'nın zorla uygulanmasını savunuyor ve *"dini, siyasi ve insani hakların korunmasından yana olan tüm örgütlerimizle **Mustafa Kemal** denen haydutun vahşet ve zulmüne karşı çıkmalıyız"* diyordu.[124]

Fanatik Türk düşmanı Senatör **King**'in iddiasına göre, Amerika, **Lozan Antlaşması**'yla Ermenileri yüzüstü bırakmış, onlara verdiği sözü tutmamıştı. Türkiye, ülkesinde yaşayan azınlıklara zulüm yapıyor, antlaşmalara bağlı kalmıyordu. Bu bakımdan **Lozan Antlaşması** reddedilmeliydi. 1925 yılında çıktığı bir Avrupa gezisi sırasında, kısa bir

122) Aktaran: Osman Ulagay, **op. cit.**, s.240.
123) Trask, **op. cit.**, s.38.
124) 3.2.1922 günlü **The New York Times**'tan aktaran: Ulagay, **op. cit.**, s.153.

süre için İstanbul'a da uğrayan önyargılı **King**, bu gezisini sürekli olarak Türkiye aleyhine kullanmış, Türkiye'de hiçbir şeyin değişmediğini, eski kötü yönetimin sürüp gittiğini öne sürmüş ve **Lozan Antlaşması**'nın reddedilmesi yolundaki görüşünü değiştirmediğini açıklamıştır.[125]

ABD Anglikan kilisesinden 110 kişilik bir din adamları grubu da **"Lozan Antlaşması'na hayır!"** kampanyasına katıldılar ve bir bildiri imzaladılar. Türkiye'deki Amerikan misyonerleriyle doğrudan doğruya ilişkileri bulunmayan ve Türkiye'yi yakından tanımayan bu kilise örgütü, Türkiye'de yıllarca çalışmış din adamlarına kıyasla zayıf durumdaydı. Ama Amerika'daki Türk düşmanlığı kampanyasına oldukça güç kattılar. Zaten kampanya için Türkiye'yi yakından tanımaya pek gerek duyulmuyor, yüksek sesle demagoji yapabilmek ve büyük gürültü koparabilmek yetiyor da artıyordu bile.

"Lozan Antlaşması'na hayır!" kampanyasını yürütenler, kapitülasyonların kaldırılmasına, Ermenilere isteklerinin verilmemesine karşı çıkıyorlardı. Antlaşmanın Amerika'ya dikte edilmiş olduğunu ileri sürüyor ve koskoca Amerika'nın bu diktaya boyun eğemeyeceğini söylüyorlardı. Komitenin elebaşısı **Gerard**, 28 Kasım 1923'te Türkleri "imansızlıkla" suçluyor, antlaşmanın reddedilmesini istiyor, *"Amerika Birleşik Devletleri'nin Kemalist cuntaya boyun eğmesini anlayamadım"* diyor ve şunları ekliyordu:

*"**Lozan Antlaşması**, kapitülasyonların kaldırılmasını onaylamış ve 1830 yılından beri konsolosluk mahkemelerimizin kanadı altında korunmuş olan yurttaşlarımızı imansız Türklerin insafına terk etmiştir. Bu antlaşmayla birçok haklarımızdan vazgeçiyor ve Türklerin bu hakları korumayı vaadeden sözlerine bağlı kalmış oluyoruz. Türklerin ne denli sözlerinde durdukları ise herkesçe bilinir.*

İtilaf Devletleri (Lozan Antlaşması'nı imzalarken) *her şeyden önce sömürgelerindeki Müslümanları düşünerek hareket etmişler ve üstelik Osmanlı İmparatorluğu'ndan geniş toprak parçaları koparmışlardır. 1917 yılında İtilaf Devletlerinin yanında yer almaktan kaçınmış olan Amerika Birleşik Devletleri'nin şimdi onların yolunu izlemek istemesi gerçekten gariptir.*

125) "King back, still foe of Lausanne Pact", **The New York Times**, 27.8.1925.

Türkiye ile herhangi bir anlaşma yapmamak her bakımdan daha uygun olacaktır. Böylelikle, antlaşmaya rağmen bildiklerini okuyacak olan Türklere karşı serbestçe davranmak olanağına kavuşacağız. Senato bu antlaşmayı onaylarsa, Amerika'yı Avrupa'daki amansız fırtınanın tam ortasına sürüklemiş olacaktır."[126]

Bu gibi çarpık yayınlarla kampanyayı yürütenler, Amerikalıların can damarına basıyorlardı. Amerika Türklere boyun mu eğecekti? **Monroe Doktrini** uyarınca yüz yıldır Avrupa politikasından uzak kalmaya çalışmış olan Amerika şimdi Avrupa'daki "amansız fırtınanın" göbeğine mi atılacaktı? Ve buna Türklerin keyfi için mi katlanacaktı? Hayır! Senato buna göz yumamazdı ve yummamalıydı. Ne yapıp yapıp **Lozan Antlaşması** veto edilmeliydi. Amerika, Türkiye ile hiçbir ilişki kurmamalıydı. İşlenen tema kısaca buydu.

Ermeni Lobisi Meydanı Boş Bulmuştu

Türkiye, **Lozan Antlaşması**'na karşı Amerika'da yürütülen kampanyayı önleyebilecek veya dengeleyebilecek durumda değildi. Normal diplomatik ilişkiler kurulamadığı için Amerika'da Türk elçiliği, Türk konsoloslukları, ataşelikleri yoktu. Atlantik ötesinde büyük bir Türk nüfusu, önemli bir Türk lobisi de yoktu. Amerika'da Türkün sesi hemen hiç çıkmıyordu. Türk düşmanları meydanı boş bulmuşlardı ve istedikleri gibi at oynatıyorlardı. İstediklerini söylüyor, saf ve cahil Amerikan kamuoyunu istedikleri gibi şartlandırıyor, aldatabiliyorlardı. Amerika'da Türk görevlileri bulunmadığına göre, **Lozan Antlaşması**'na karşı yürütülen kampanyaya tepki ya Amerikalıların kendilerinden ya da Amerika'da yaşayan küçük Türk kolonisinden gelebilirdi.

New York'taki **Türk Teavün Cemiyeti** (Turkish Welfare Association) kampanyaya karşı 1924 yılında ilk tepkiyi gösterdi. **"Özgür İnsanlar Ülkesinin Liderlerine"** başlıklı İngilizce küçük bir broşür

126) 29.11.1923 günkü **The New York Times** gazetesinden aktaran: Ulagay, **op. cit.**, s.310-311.

yayımladı.[127] Açık mektup ya da muhtıra niteliğinde bir broşürdü bu. Amerikan Kongresi üyelerine dağıtılmıştı. **Lozan Antlaşması**'nın onaylanmasını engellemek amacıyla sürdürülen kampanya karşısında, *"Biz, Amerika'daki Türk kolonileri (...) bu muhtırayı saygıyla dikkatinize sunarız"* diye başlıyordu. Türk düşmanlarının kasıtlı iftiraları "şiddetle protesto" ediliyordu. Ondan sonra **Lozan Antlaşması**'nın neden onaylanması gerektiği açıklanıyor ve özetle şunlar söyleniyordu:

"Antlaşmanın onaylanması, Türkiye ile Amerika arasında normal ilişkiler kurulmasının en kestirme yoludur. Yeni Türk demokrasisi ile antlaşması bulunmayan tek ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu durum, Türkiye'deki Amerikan çıkarlarına da ters düşer. Türk düşmanları kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkıyorlar. Oysa kapitülasyonlar, yalnız Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını kösteklemekle kalmamış, aynı zamanda çeşitli ırklar arasında ayrılıklar ve çatışmalar yaratmıştır. Çağdaş kapitülasyon rejimi, çağdaş Türkiye'de uygulanamaz. Lozan'da, öteki bütün ülkeler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Amerika'daki Türkler, 'açık kapı' ve herkese fırsat eşitliği politikasını benimsemiş olan Amerika'nın da kapitülasyonların kaldırılmasını onaylayacağına inanmaktadırlar. Türkiye'deki Amerikan okullarıyla misyonlarının kapitülasyonsuz çalışamayacakları iddiası yanlıştır. Bunun yanlışlığını İstanbul'daki Robert Koleji Müdürü gibi çeşitli yetkililer de belirtmişlerdir. Bugünkü Türkiye, en demokratik temeller üzerine kurulmuş bir Cumhuriyettir. Bütün Türkiye'de yepyeni bir hayat, yepyeni bir enerji ve gayret görülür; dirlik, düzenlik egemendir..."

Broşür, şu cümlelerle son buluyordu:

"Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Yakın Doğu'da bir barış ve ahenk faktörü olacaktır. Lozan'daki Amerikan temsilcileri, Türklerin yüce ülkelerini her halde teslim ederek Dostluk ve Ticaret Antlaşmasına imzalarını koymuşlardır. Bu imzaları onaylamakla Birleşik Devletler, Türklerin başlattıkları yapıcı demokratik ve ileri esere en güçlü moral desteği vermiş olacaklardır."

127) **To the Leaders of the Country of the Free. A Brief from the Turks in America**, Edited by İbrahim Sefa Bey, Contributed by the Turkish Welfare Association, Inc., New York, 1924.

Amerika'daki Türkler bu kadarcık seslerini çıkarabildiler. Haklı bir sesti bu, yerindeydi; ama pek yetersizdi.

"Lozan Antlaşması'na Evet!" Diyenler

"Lozan Antlaşması'na hayır!" kampanyasına karşı asıl güçlü tepki yine Amerikalıların kendilerinden geldi. Antlaşmaya "evet" diyenler de "hayır" diyenler gibi örgütlendiler. Merkezi New York'ta bulunan **"Türkiye ile Antlaşmanın Onaylanmasından Yana olan Amerikan Kurumlarıyla Derneklerinin Genel Komitesi"** (General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey) adlı bir örgüt kurdular. On dört kurum ve dernek bu örgüte katıldı. Bazı ticaret odaları, misyoner dernekleri ve Türkiye'deki tüm Amerikan kulüpleriyle dernekleri Komitenin üyeleri arasındaydı. Uluslararası ilişkiler ve devletler hukuku alanlarında uzmanlaşmış **Dış Politika Derneği** ile **Chicago Dış İlişkiler Derneği** de Antlaşmaya "evet" diyenler arasında yer alıyorlardı.[128]

Komitenin dokuz kişilik bir yönetim kurulu vardı. Başında Türk-Amerikan İlişkileri Derneği Başkanı **Rayford W. Alley** bulunuyordu.[129] Komite yöneticileri arasında tanınmış kişiler pek yoktu. "Antlaşmaya evet" diyenlerin zayıf taraflarından biri buydu. Amerikan kamuoyunda ve siyaset sahnesinde pek tanınmadıkları gibi, karşı taraftakiler kadar yırtıcı, yüzsüz ve yaygaracı da değillerdi. Komite dışında da Antlaşmanın onaylanmasını savunanlar çoktu. Bunlar da çoğunlukla ağırbaşlı kişilerdi, Ermeni propagandacıları gibi kavgacı değillerdi.

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını isteyen Amerikalılar, –Amerikanvari tuttuğunu koparan "aggressive man" tipinde kimseler

128) Bu Genel Komiteye üye kurumlarla derneklerin tam listesi şudur: American Board of Commissioner for Foreign Missions, American Chamber of Commerce for the Levant, American Manifacurers Export Association, American Men's Club of Constantinople, Chamber of Commerce of the United States, Chamber of Commerce of the State of New York, Chicago Council on Foreign Relations, Conference of Women's Foreign Missionary Societies, Federated Chambers of Commerce on the Near East, Foreign Policy Association, National Council of the Congressional Churches, Near East College Association, Young Men's Chritian Associations, Young Women's Chritian Associations.

129) Komitenin yönetim kurulu şu kişilerden oluşuyordu: Rayford W. Alley (Başkan), James L. Barton, James W. De Graff, Jeanette W. Emrich, Irving G. Gray, John R. Mott, George A. Plimton, Guy Emery Shipler ve E. Veil Stebbins.

gibi görünmemekle birlikte– 1923-1926 yıllarında birçok bildiri yayımladılar, çeşitli demeçler, raporlar hazırladılar, yazılar yazdılar. Bu belgelerin çoğu 1926 yılı sonunda kalınca bir kitapta toplandı. **Türkiye ile Antlaşma–Lozan Antlaşması'nın Onaylanmasından Yana Demeçler, Kararlar ve Raporlar**[130] adını taşıyan ve büyük boy 220 sayfa tutan bu kitaptaki belgeler çok ilginçtir. **Lozan Antlaşması**'nın nasıl savunulduğunu, yeni Türkiye'nin bir bölüm Amerikalılarca nasıl görüldüğünü yansıtmaktadır. O dönemdeki Türk-Amerikan ilişkileri konusunda değerli ve yararlı bir kaynak kitaptır bu. Aşağıda kitaptan bazı satırlar aktarılmaktadır.

Kitabın başında **Lozan Antlaşması** kısaca şöyle savunuluyor:

"1) Türkiye'deki bütün Amerikalılar antlaşmanın onaylanmasından yanadırlar. Antlaşma çerçevesinde işlerini sürdürebileceklerine, yoksa ciddi güçlüklerle karşılaşacaklarına inanmaktadırlar. 2) Antlaşma, Türkiye'deki Amerikalılara, öteki yabancılarla eşit haklar sağlamaktadır. Şimdiye kadar 27 ülke Türkiye ile benzer antlaşmalar imzalamıştır ve onların vatandaşları, tanınan haklardan yararlanmaktadırlar. 3) Türkiye ile Amerika arasındaki eski antlaşmalar artık öne sürülemez; bunlar eksikti ve artık ömürlerini tamamlamışlardır. Türkiye'de çalışan her Amerikalı da bu kanıdadır. 4) Türkiye ile antlaşma yapan her devlet, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir. Amerika, Türkiye ile savaşa girmedikçe kapitülasyonları yaşatamaz. 5) Antlaşmanın onaylanmaması Türkiye'deki Rumlara ve Ermenilere herhangi bir yarar sağlamayacaktır. Tersine, Amerika'nın Türkiye'deki etkisini sıfıra indirecek ve dolayısıyla bu azınlıkları Amerika'nın moral desteğinden de mahrum bırakacaktır. Ermeniler için Türkiye'den toprak koparma olanağı yoktur. Amerika, Ermenilere karşı hukuki veya manevi herhangi bir sorumluluk yüklenmiş değildir."

Sıralanan bu gerçekler, kitabın sonraki sayfalarında enine boyuna genişletilmiştir. Çeşitli kurumların, derneklerin, kişilerin yazılarıyla demeçleri birbirine eklenmiş ve **Lozan Antlaşması**'nın savunması iyice güçlendirilmiştir.

130) The Treaty With Turkey. Statements, Resolutions, and Reports in Favour of Ratification of the Treaty of Lausanne, New York, 1926.

Misyonerlerin İlginç Tutumu

"Lozan Antlaşması'na evet!" kampanyasında dikkati çeken noktalardan biri şudur: 19. yüzyıldan beri sürekli olarak Türk aleyhtarlığı yapmış, Ermenileri Türkiye'ye karşı kışkırtmış olan ve Amerika'da bir "Korkunç Türk" imajının yaratılmasında birinci derece sorumluluğu bulunan Amerikan Protestan misyonerleri bu defa yüz seksen derecelik bir dönüş yapmışlar, oybirliği ile **Lozan Antlaşması**'nı savunmaya koymuşlardı. Çünkü bu antlaşma ABD tarafından onaylanmazsa Amerikan misyonerlerinin Türkiye'den büsbütün ayaklarının kesilebileceği ve Türkiye'deki misyoner birikimlerinin, mal ve mülklerinin elden gidebileceği kaygısına kapılmışlardı.

Misyonerler, kapitülasyonların artık tarihe karıştığını kavramışlardır. Yeni antlaşma çerçevesinde Türkiye'deki işlerini sürdürebilmek onların son umududur. Buna sıkı sıkıya sarılmışlardır ve **Lozan Antlaşması**'nın onaylanması için savaş verirler. Misyonerler aynı zamanda **Atatürk** Türkiye'sine hayranlık duymaya başlamışlardır. Türkiye'deki devrimci atılımları dikkatle izlerler. Türkiye'yi tanımayan Amerikalılara bunları anlatmaya çalışırlar ve **"Lozan Antlaşması'na evet"** kampanyasının öncülüğünü yaparlar.

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından yana olan Amerikan din adamları, 150 imzalı bir bildiri yayımlamışlardır. Din adamları, *"Türk halkına karşı Amerika'da sürdürülen öfkeyi ve toplu suçlamayı üzüntüyle karşıladıklarını"* belirtirler. Antlaşmanın onaylanması için gerekçelerini sayıp dökerler. *"Türkiye egemen bir devlettir ve egemen bir devletle kapitülasyonlar çerçevesinde ilişki kurulamaz"* derler. Türkiye'de bugünkü yönetimin, gelmiş geçmiş yönetimlerin en iyisi olduğunu, Türk tarihinde eşine rastlanmayan devrimler yapıldığını söylerler.[131]

Türkiye'de elle tutulur önemli çıkarları bulunan Amerikan misyoner örgütünün 8 Haziran 1926 günü Boston'da aldığı kararda, *"Antlaşma onaylanırsa Amerikan misyonerlerine Türkiye'de çalışma kapısı açılacak; onaylanmazsa daha elverişli bir antlaşma yapma olanağı doğmayacak"* deniyordu.[132] **Hıristiyan Genç Bayanlar Yakın Doğu Derneği**

131) **Ibid.**, s.26-29.
132) **Ibid.**, s.25.

Sekreteri **Ruth F. Woodsmall**, *"Kapitülasyonlar ölmüştür, Antlaşmanın reddi onları diriltmeyecektir"* diye ekliyordu.[133] Misyoner Kadınlar Derneği Konferansının 20 Temmuz 1926 tarihli kararında, *"Uygarlık uğrunda savaş veren uyanmış bir ulusu* (Türk ulusunu) *kösteklemek, insanca bir davranış değildir"* deniyordu.[134] Komite üyelerinden **Jeanette W. Emrich** adlı rahibe, **Atatürk** Türkiye'sinin uygarlık yolundaki devrimci atılımlarını sayıp döküyor, Amerikalıların Türkler hakkındaki önyargılarını eleştiriyor, bu yargıların uygarlığa ters düştüğünü belirtiyor ve *"Biz Amerikalılar neyi destekliyoruz?"* diye soruyordu.[135]

İstanbul Robert Koleji Müdürü **Dr. Galeb Frank Gates** de **Lozan Antlaşması**'nın onaylanması gerektiğini uzun uzun savunuyordu. *"Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile dostluk ilişkileri kuracak mıyız, kurmayacak mıyız? Şimdi sorun budur"* diyor, Türkiye'de yaşanan devrimci atılımları övüyor ve hem bu bakımdan, hem de Amerikan çıkarları açısından Antlaşmanın onaylanması gerektiğini anlatıyordu. Onun görüşüne göre, Antlaşma reddedilirse Türkiye Amerikalılara kapanabilirdi. Kapitülasyonlar zaten ölmüştü, bunları diriltme olanağı yoktu. Amerika bu yüzden Türkiye'ye savaş açamazdı. Amerikalıların Türkiye'de çalışabilmeleri Türklerin iyi niyetine bağlıydı. *"Türkler bizi defetmeye karar verirlerse, hiçbir antlaşma bizi koruyamaz"* diyor ve Antlaşmaya karşı çıkanlara çatıyordu: Bunların bir bölümü, sadece Antlaşmanın reddedilmesini düşünüyor, ondan sonrasını ise hiç umursamıyorlardı. Bu duygusal kişilerle mantık çerçevesinde konuşulamazdı. Kimi Amerikalılar ise **Lozan Antlaşması** reddedilirse, yerine daha iyi bir antlaşma yapılabileceğini umuyorlardı. Bunlar da yanılgı içindeydi, gerçek durumu bilmiyorlardı. Amerika için bu Antlaşmadan daha iyisini yapma olanağı yoktu.[136]

Otuz dokuz yıldır Türkiye'de oturan ve otuz beş yıldan beri de İzmir Amerikan Koleji Müdürü olan **Alexander MacLachlan** da, *"Son üç yılda Türkiye'de gerçekleşen köklü değişimi gözle görmeyince insan bu ülkenin şimdiki durumunu kavrayamaz... Washington'daki Senato, Ankara Hükümetinin yeni atılımcı ruhunu ve sosyal, dini ve ekonomik*

133) **Ibid.**, s.42.
134) **Ibid.**, s.59.
135) **Ibid.**, s.58.
136) **Ibid.**, s.60-63.

*alanlarda şimdiye kadar gerçekleştirdiği şaşırtıcı başarıları kavrayabilirse, **Lozan Antlaşması'nı** hemen, oybirliğiyle onaylar"* diyordu.[137]

Ticaret Odaları, Gazeteler

Türkiye ile iş yapan Amerikan Ticaret Odaları da **Lozan Antlaşması**'nı yüksek sesle savunanlar arasında, hatta başında yer alıyorlardı. Uzun uzun raporlar hazırlamışlar, bunları bol istatistik verilerine dayandırmışlar, Amerikan tüccarının Türkiye'deki çıkarlarını birer birer sıralamışlardı. Bu çıkarları koruyabilmek için Türkiye ile ilişkileri tez elden normalleştirmek gerektiğini savunuyorlardı. Amerikan tüccarının başlıca iki kaygısı göze çarpıyordu: 1) Normal ilişkiler kurulamadığı için Amerika'nın Türkiye ile ticaret hacmi hızla düşüyor, Türkiye pazarı başkalarına kaptırılıyordu. 2) Türk-Amerikan ilişkilerindeki anormal ve gergin durum sürüp giderse, Türkiye tepki gösterebilir ve Amerikan tüccarına karşı kısıtlayıcı önlemler alabilirdi.

2 Ocak 1926'da **Türk Gümrük Yasası** değiştirildi. Yeni yasa, Türkiye ile ticaret anlaşması olmayan ülkelerden yapılacak ithalatın gümrük tarifelerini yükseltmeyi öngörüyordu. Bu hüküm öncelikle Amerikan tüccarını ilgilendiriyor, daha doğrusu tehdit ediyordu. Yasa uygulanınca Amerika, en çok gözetilen ülke statüsünden yararlanamayacaktı ve dolayısıyla Amerikan mallarından daha çok gümrük alınacaktı. Bunu önlemek için 18 Şubatta Amerikan Mümessili **Amiral Bristol** ile Türkiye Hariciye Vekili **Dr. Tevfik Rüştü (Aras)** arasında bir **Modus Vivendi** yapıldı. Bu anlaşma altı ay süreliydi, 20 Temmuzda altı ay daha uzatıldı. Bu son uzatmaydı. Türk Hariciye Vekilinin ancak bir defa uzatma yetkisi vardı. Bu süre içinde Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması onaylanmazsa, Amerika artık en çok gözetilen ülke statüsünden yararlanamayacaktı.[138] Bu tehdit karşısında Amerikan ticaret çevreleri, Lozan'da imzalanmış olan Türk-Amerikan antlaşmasını Senatodan geçirebilmek için çabalarını artırdılar.

137) **Ibid.**, s.67.
138) **Ibid.**, s.90-91.

Amerikan basınının bir bölümü de **Lozan Antlaşması**'nın onaylanmasından yanaydı. Eskiden Türklere karşı sürekli yayın yapmış ve Ermenilerin avukatı kesilmiş olan *The New York Herald Tribune* gazetesi, bu defa Türk yanlısı görünüyor ve **Lozan Antlaşması**'nı savunuyordu: *"Savaş, kapitülasyonları silip süpürdü. Kapitülasyonlar artık nasıl diriltilebilir? (...) Japonya'daki kapitüler haklarımızdan Hükümetimiz gönüllü olarak vazgeçti. Çin'deki kapitülasyonlara son verilmesini de Washington konferansında kabul ettik. Türkiye'ye karşı neden ters bir politika izliyoruz?"* diye soruyor ve *"Bir devlet egemense, onun egemenliğinden vazgeçmesini bekleyemeyiz"* diye ekliyordu. Gazete, **Lozan Antlaşması**'na karşı çıkanların "eski düşünce alışkanlıklarından" vazgeçemediklerini, yeni Türkiye'yi kavrayamadıklarını söylüyor ve *"Ne söylenirse söylensin **Mustafa Kemal** rejimi eski Osmanlı düzeniyle bağlarını kesinlikle koparmış bir rejimdir"* diyordu.[139]

The New York World gazetesi, *"1916'ların **Enver** (**Paşa**) Türkiyesi değil, 1926'ların* **(Mustafa) *Kemal*** *Türkiyesi söz konusudur"* diyor ve bir başyazısında şunları belirtiyordu:

*"**Lozan Antlaşması**, yalnızca bizim Amerikan çıkarlarımıza etkisi ve kimi çevrelerde savaş döneminin eski önyargılarını diriltmesi açısından tartışılmamalıdır. Yakın Doğu'da yeni bir durum yaratılmasına doğru atılmış bir adım olarak, geniş bir uluslararası bakış açısıyla göz önünde tutulmalıdır. Kapitülasyonlardan vazgeçişimize, milliyetçi Hükümete* (Türkiye'ye) *ödün vermemize karşı çıkan baylar, eskiye dönmeyi mi arzuluyorlar? Güçsüz düşmüş, alçalmış, horlanan bir Türkiye mi görmek istiyorlar?..*

(Mustafa) *Kemal* *Hükümeti ve Lozan Antlaşmaları, ülkenin eski, aşağı ve çökmüş durumuna karşı güçlü bir başkaldırıyı simgeler. Aynı başkaldırı, 1890'larda kapitülasyonları kaldırırken Japonya'da da görüldü. Lozan'da, güçlü milliyetçi rejim, Türkiye'nin dünya milletleri arasında eşit olarak yerini alacağını açıkladı. Avrupa bunu kabullendi. Tek başına Amerika mı karşı duracak? Aşırı milliyetçiliğin yalnız tatsız yanını düşünüp* **(Mustafa) *Kemal*** *Hükümetinin sivil, siyasal ve sosyal başarılarını görmezlikten mi geleceğiz?*

139) **Ibid.**, s.106 ve 110.

Gerek Dışişleri Bakanı **Kellog**, *gerek Türkiye'deki Amerikan iş çevreleriyle misyonerleri gerçekleri kabul etmek durumundadırlar ve zaman çarkının geri döndürülemeyeceğini biliyorlar.*"[140]

The Boston Herald gazetesi, **Lozan Antlaşması**'nı engellemeye çalışanlara sert tepki gösteren gazetelerden biriydi. "*Türkiye ile ilişkilerimiz anormal. İstanbul'da bir amiralimiz var. Ama Türk yetkilileriyle kişisel dostluk ilişkilerinden başka hiçbir resmi sıfatı yok... Antlaşma hemen onaylanmalı ve Türkiye ile normal ilişkiler kurulmalı*" diyordu. Türkleri zulüm yapmakla suçlayanlara karşı da gazete, "*çuvaldızı Türklere saplarken iğneyi de birazcık kendimize batıralım*" öğüdünde bulunuyordu: "*Bizim insanları linç edişimize ne buyurulur? Kongre, linç aleyhindeki kanunu bir türlü çıkaramıyor. Dünyanın en suçlu halkı biziz. Yıllarca önce başyargıcımız, ceza kanununun uygulanışı 'uygarlığın yüzkarasıdır' demişti*" diye yazıyordu.[141]

Lozan Antlaşması'nı savunan başka Amerikan gazeteleri de vardı: *The Washington Post, The New York Times, The Chicago Daily News, The Boston Transcript, The Baltimore Sun* vs.

Profesörlerin Lozan Raporu

Amerikan Dış Politika Derneği, Lozan kavgasının sürüp gittiği bir sırada, **Lozan Antlaşması**'nı incelemek üzere özel bir komite kurmuş ve bu komiteye uzun bir rapor hazırlatmıştır.[142] Columbia Üniversitesi Tarih Profesörü **Edward Mead Earle**'nin başkanlığında, tarih, devletler hukuku, uluslararası politika profesörlerince hazırlanan bu ilginç rapor, **Lozan Antlaşması**'nın en güçlü savunmalarından biridir.

Bu rapora göre, "*Türk-Amerikan antlaşması, Lozan barışının bölünmez bir parçası olarak görülmeli... Lozan barışı* (da) *son yüz elli yıldan beri yapılmış en iyi Yakın Doğu barışı*" idi.

Rapor özetle şöyle devam ediyor:

140) **Ibid.**, s.104, "Trying to Turn the Clock Back", **The New York World**, 22.4.1926.
141) **Ibid.**, s.112-114.
142) **Ibid.**, s.136-158: The Foreign Policy Association, "Report of the Committee on the Lausanne Treaty to the Executive Committee."

"Antlaşmanın onaylanması, yalnız Amerikan çıkarlarına değil, Yakın Doğu halklarının da pek yararına olacaktır. Yakın Doğu elli yıldır savaş alanıdır. Bölgenin bütün halkları çok acı çekmiştir. Bunda hiçbir halk suçlanamaz. Hiçbir namuslu Amerikan aydını, Türk halkının çektiği acıları görmezlikten gelemez. 1912-1922 döneminde 1.200.000 Türk, yerinden yurdundan edilmiş, göç etmek zorunda kalmıştır. Yalnız 1914-18 savaşında 600.000 Türk can vermiştir. Türk Hükümeti suçlanırken neden bu gerçekler hatırlanmıyor? Yakın Doğu'da halklar boğuşmasına, yabancı entrikalara son vermenin yolu, normal barış dönemi ilişkileri kurmaktan geçer. ***Lozan Antlaşması****'nı reddetmek ise, savaşı değilse bile, savaş psikolojisini sürdürmek olacaktır..."*

Bunları belirten rapor, gittikçe açılıyordu:

"Lozan'da Müttefikler ve Amerika, Türklere barışı dikte edebilecek durumda değillerdi. Zaten dikte edilen bir barış, iyi bir barış olamaz. Türkler de barış koşullarını kimseye dikte etmemişlerdir. Yapılan barış antlaşması, iyi bir antlaşmadır. Dünya siyasal coğrafyasında kilit yeri tutan Türkiye, barışa gerçek hizmette bulunabilecek durumdadır. Amerika, Ankara Hükümetini desteklemelidir. Lozan'da Amerikan delegasyonu doğru iş yapmıştır. Müttefikler kapitülasyonların kaldırılmasına razı olurken, Amerika için en çok gözetilen ülke hakkından fazlası elde edilemezdi. Kapitülasyonlar, öteden beri Türk hazinesini kurutmuştu, Babıâli'yi (İstanbul Hükümetini) *Avrupa diplomatlarının ve kapitalistlerinin insafına bırakmıştı. Lozan'da Türkler kapitülasyonları kaldırmaya kesinlikle kararlıydılar. Birinci Lozan Konferansı, en başta kapitülasyonlar yüzünden kesilmiştir. Müttefikler kapitülasyonlardan vazgeçerken, Amerika'nın tek başına bunları yaşatması düşünülemez."*

Profesörler raporunda Ermeniler konusunda da özetle şunlar söyleniyordu:

"Amerika, hiçbir zaman Ermenilere ahdi bir vaatte bulunmamış; 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarına taraf olmamıştır. Şimdi Ermenileri ***Lozan Antlaşması****'na karşı kışkırtmak cinayet olacaktır. Çünkü Amerika, Ermenileri, gerektiğinde silahla destekleyebilecek durumda değildir.* ***Lozan Barış Antlaşması****'nda azınlıklara ilişkin hükümler vardır. Türk Hükümeti azınlıklara güvenceler veriyor. Amerikalılar Ermenileri kışkırtmakla onlara iyilik etmiş olmayacaklardır; tersi-*

ne, ihanet etmiş olacaklardır. Bu kışkırtmalar sonunda Ermeniler gene ayaklanır ve gene ezilirlerse suç, Amerikalıların olacaktır; Ermenilerin ya da Türklerin değil. Ermenilere karşı gerçek dostluk, onları Türklere yaklaştırmak olacaktır. Bu da barış içinde gerçekleştirilebilir. Yapılacak iş, Türk-Amerikan antlaşmasını onaylayarak Lozan barışına moral güç kazandırmak olmalıdır. Amerika'nın Yakın Doğu'ya en büyük hizmeti, eski yaraları sarmak, ırk ve din çatışmalarını yatıştırmak olabilir; yoksa insanları suçlamak ve çatışmaları körüklemek değil."

Lozan Antlaşması özel komitesinin kanaati buydu...

Amerikan Senatosu Lozan Antlaşması'nı Reddediyor

Amerika'da, 1923 yılında başlayan **Lozan Antlaşması** tartışmaları 1926 sonuna kadar sürüp gitti. Amerikalılar, üç buçuk yıl boyunca konuştu, yazdı, çizdi, kavga etti. **Lozan Antlaşması** başka hiçbir ülkede bu kadar uzun tartışılmamıştır. Sanki bütün Amerika iki karşıt kampa bölünmüştü. İktidardaki Cumhuriyetçi Parti, Hükümet, Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Odaları, Türkiye'deki Amerikan misyonerleri antlaşmanın onaylanmasını, Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasını savunuyorlardı. Muhalefetteki Demokrat Parti, Kilisenin bir bölümü, Ermeniler, Rumlar ise Antlaşmanın reddedilmesini, Türkiye ile ilişki kurulmamasını istiyorlar ve büyük gürültü koparıyorlardı. **Lozan Antlaşması**, Amerika'da iç politika malzemesi yapılmıştı. Kavga sürerken, Başkan **Calvin Coolidge** yönetimi Antlaşmanın Senatoya sunulmasını geciktirdi ve bekledi.

Sonunda karar günü gelip çattı. Antlaşmaya "hayır" diyenlerle "evet" diyenler söyleyeceklerini söylemişler, söz sırası Senatoya gelmişti. Amerika'ya yeni atanan TC New York Başkonsolosu **Celâl Bey**, gelişmeleri izliyor ve 13 Ocak 1927 günü, *"Amerikan Âyanında* (Senatosunda) *muahedemizin müzakeresi hafi* (gizli) *surette cereyan etmek üzere vakt-i âhire tâlik olundu* (ertelendi). *Şimdilik vaziyet lehimizdedir"* diyordu.[143] Antlaşmanın Senatoda onaylanacağı umuluyordu.

143) **DBA-S. Amerika, K. 1/5:** TC New York Başkonsolosluğundan Hariciye Vekâletine şifre tel, 13.1.1927.

Ama umut boşa çıktı. Amerikan Senatosu, 18 Ocak 1927 günü **Lozan Antlaşması**'nı reddetti. Başkonsolos **Celâl Bey**, bu tatsız haberi Ankara'ya tellerken, *"Muahedemizin tasdik olunmadığı kemal-i teessürle arz olunur"* dedi ve ekledi: *"Verilen 84 reyden 50 rey lehimizde ve 34 aleyhimizde olarak, yani sülüsân* (üçte iki) *reyden altı rey noksan ile muahedemiz reddolundu."*[144] Senatonun çoğunluğu olumlu oy vermişti. Ama Antlaşmanın onaylanması için gerekli olan üçte iki çoğunluk tutturulamamış, altı oy eksik kalmıştı. **Lozan Antlaşması**, oy azınlığı ile Amerikan Senatosunca reddedilmişti.

Senatonun bu kararı Amerika'da çok geniş yankı yarattı. **Lozan Antlaşması**'nın onaylanmasından yana olan Amerikan Komitesi, Amerikan basınındaki yankıları, tepkileri, yorumları bir broşürde topladı.[145] Bu broşüre bakılırsa, 17 Amerikan gazetesi Senato kararını alkışlamıştı. Buna karşılık 75 gazete kararı tepkiyle karşılamıştı. Amerikan kamuoyu çoğunlukla Senatoyu ve özellikle Demokrat senatörleri eleştiriyor, suçluyor ve Antlaşmanın reddedilmesine üzülüyordu.

Senato kararını alkışlayan gazetelerden biri, *"Antlaşmanın onaylanması,* **(Mustafa)** ***Kemal****'in emperyalist planına teslim olmak anlamına gelecekti"* diyor; bir diğeri *"Diktatör* ***Kemal****'e Amerika'nın alçakça teslim olması demek olacaktı"* diye yazıyordu.[146] Bir üçüncü gazete *"Türkiye reddedildi"* diye başlık atmıştı.[147] Bir taşra gazetesi, *"Lozan Antlaşması çöp sepetine atıldı; yeri orasıydı"* diye seviniyordu.[148]

Amerikan gazetelerinin çoğu Senato kararını "aptallık", "dar görüşlülük", "partizanlık", "büyük hata", "gaf" olarak görüyor ve eleştiriyorlardı. *Washington Star, "Kaybeden Türkiye değil, Amerika'dır"* diyordu (19.1.1927). *Huston Chronicle, "Antlaşmayı reddetmekle ne kazanacağımızı anlamak zordur, ama ne kadar çok şey kaybedeceğimizi görmek kolaydır"* diye ekliyordu (30 Ocak 1927). *The New York Herald Tribune, "Senato azınlığı, sağduyu diplomasisini eski önyargılara feda etti"* diye yazıyordu (19 Ocak 1927). Bağımsız demokrat *The New York Times,* pek suya sabuna dokunmayan bir tutum içinde görünüyor, Türkiye'ye

144) **Ibid.**, TC New York Başkonsolosluğundan Hariciye Vekâletine şifre tel, 19.1.1927.
145) **American Public Opinion Condemns the Failure to Ratify the American-Turkish Treaty**, New York, 1927.
146) **Ibid.**, s.29: **Norfolk Leader Despatch**, 20.1.1927, **Moon Telegraph**, 19.1.1927.
147) **Ibid.**, s.29: **Tampa Tribune**, 28.1.1927.
148) **Ibid.**, s.31: **Eau Claire Telegram**, 20.1.1927.

olgunluk öğütlüyor, *"Şimdi gerçek soru, 'Türkiye bundan sonra ne yapacak?' sorusudur"* diyordu (20 Ocak 1927).

Amerikalılar, Türkiye'nin sert tepki göstermesinden, misilleme yapmasından kaygı duyuyorlardı. Madem ki Amerikan Senatosu **Lozan Antlaşması**'nı reddetmişti, madem ki iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler kurulmasının önünü kesmişti; öyleyse Türkiye, haklı olarak, Amerika'ya sert tepki gösterebilir, Türkiye'deki Amerikalılara karşı bazı önlemler alabilirdi. Türk Hükümeti bu yola gitmedi. Türkiye'deki Amerikan okullarını kapatmaya, Amerika'yı en çok gözetilen ülke hakkından yoksun bırakmaya kalkışmadı. Türkiye, şaşılacak bir ağırbaşlılık ve soğukkanlılık sergiledi. Türk basınının da Amerika'ya tepkisi yumuşak oldu ve kısa sürdü.

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir **George R. Clerk**'e göre, Türkiye'nin Amerika'ya sert tepki göstermemesinin başlıca nedenleri şunlardı: Türkler, Amerikan Hükümetinin **Lozan Antlaşması**'nın onaylanmasından yana olduğunu biliyorlardı ve Senatonun kararını Amerikan iç politika çekişmelerine bağlıyorlardı. Amerika'nın iç politikası ise Türklerden çok Amerikalıları ilgilendirirdi. Türk Hükümeti ayrıca, **Lozan Antlaşması**'nı reddetmekle Amerika'nın Türkiye'ye ciddi bir zarar veremeyeceğini görüyordu. Pek rahatsızlık duyulmadan, Amerika'da duyguların değişmesi beklenebilirdi.[149]

Modus Vivendi

Senato kararı üzerine, Türkiye'nin tepkisini önlemek, Türk Hükümetini yatıştırmak amacıyla **Amiral Bristol** hemen İstanbul'dan Ankara'ya gönderildi. Kararın, Amerikan iç politika çekişmelerinin bir sonucu olduğunu, Amerikan kamuoyunun ve Hükümetinin görüşlerini yansıtmadığını Türk yetkililerine anlattı.[150] Türk yetkilileri, kaygıya kapılmamışlar, Amerika'ya karşı önlemler alma yoluna gitmemişlerdi; ama Amerika'da azınlığın çoğunluğa egemen olmasına biraz şaşırdıklarını da gizlememişlerdi. Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal (Ata-**

149) **FO (İngiltere Dışişleri Arşivi) 424/266**, s.32, No. 11: Clerck to Chamberlain, 26.1.1927, No. 41.
150) **FO 424/266**, s.32, No. 11.

türk) de **Amiral Bristol** önünde Ankara'da yaptığı bir konuşmasında bu noktaya değinmişti. *"Kültürlü ve uygar bir ülkede, bağnaz bir azınlığın, nasıl olup da aydın çoğunluğa istediğini empoze edebildiğini anlayamadığını"* söylemişti.[151]

Neyse, artık olan olmuş, **Lozan Antlaşması** Amerikan Senatosunca veto edilmişti. Antlaşmanın yeniden Senatoya sunulmasını isteyenler ve bekleyenler vardı. **Amiral Bristol** de bunlar arasındaydı. Ama, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, **Lozan Antlaşması**'nı Senatodan geçirmek için yeni bir denemeye kalkışmadı; buna karşılık, Türk-Amerikan ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla bir **Modus Vivendi** yapılması için **Amiral Bristol**'e yetki verdi. **Bristol**, Amerika'nın artık kapitülasyonlardan vazgeçtiğini Türk Hükümetine resmen bildirecekti. Türk Hükümeti de **Lozan Antlaşması**'nın Amerikan Senatosundan geçirilmesini beklemek yerine, yeni bir antlaşma yapılmasını tercih ediyordu. Yeni antlaşmanın eskisinin yerini tutacak şekilde yapılmasını arzu ediyordu. **Bristol**, yapılacak yeni antlaşmanın da Senatodan geçmemesi kaygısını belirtince, nota değiş-tokuşu yoluyla bir **Modus Vivendi** yapılması daha uygun görüldü.[152] Bunun Senatoya sunulmasına gerek olmayacaktı.

Türkiye Dışişleri Bakanı **Dr. Tevfik Rüştü (Aras)** ile **Amiral Bristol** arasında, Ankara'da üç hafta kadar süren görüşmeler yapıldı. Sonunda, 17 Şubat 1927 günü, notalar imzalanıp değiş-tokuş edildi. Böylece, on yıllık aradan sonra, Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini sağlayan bir anlaşma yapılabilmiş oldu.

İmzalandığı gün, yani 17 Şubat 1927 günü yürürlüğe giren bu **Modus Vivendi**'nin Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulmasını öngören maddesi şöyleydi:

"1. Amerika Hükümat-ı Müttehidesi (ABD) *ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aralarında diplomasi ve şehbenderî* (konsolosluk) *münasebatını, hukuk-u düvel* (devletler hukuku) *esasatına tevfikan yeniden tesis eylemek ve sür'ati mümkine ile Sefirler teati etmek hususlarında ittifak etmişlerdir. Tarafeynden her birinin siyasî ve şehbenderî mümes-*

151) Trask, **op. cit.**, s.47.
152) **Ibid.**, s.48-49.

silleri, diğerinin arazisinde mütekabiliyet şartı ile, hukuk-u umumiye-i düvel esasatınca müesses muameleye mazhar olacaklardır."[153]

Artık kördüğüm çözülmüş, normal Türk-Amerikan ilişkilerinin yolu açılmış, Senato engeli aşılmıştı. Amerika'daki Ermeni lobisinin çirkin oyunu bozulmuştu. Şimdi Türkiye ile Amerika arasında büyükelçiler düzeyinde diplomatik ilişki kurulacaktı, hem de tez elden. Anlaşma, "sür'ati mümkine ile" büyükelçiler teati edileceğini hükme bağlamıştı. Böyle bir anlaşmaya nispeten kolayca varılabilmesinde, Türk Hükümetinin anlayışlı tutumu ile **Amiral Bristol**'ün Türkiye'deki kişisel dostluk ilişkilerinin büyük payı olmuştur. **Bristol**, Lozan'da **İsmet Paşa** ile kurduğu yakın ilişkilerin bu kez **Modus Vivendi** anlaşmasını yaparken kendisine çok yararlı olduğunu söylüyordu.[154]

Yapılan anlaşma, başta **İsmet Paşa** ile **Bristol** olmak üzere, Türk ve Amerikan yetkililerini sevindirdi. Amerika'daki Türk dostları da anlaşmayı sevinçle karşıladılar. Türk basınında pek yankı yaratmayan anlaşmayı, Amerikan basını, *"Türkiye'deki Amerikan çıkarları için bir zafer"* olarak yorumluyordu, çoğunlukla.

Buna karşılık, oyunları bozulmuş olan Amerika'daki Ermeni lobisi bu defa yapılan **Modus Vivendi**'ye karşı protesto seslerini yükseltti. Ermeni komitesinin elebaşıları **Gerard-Kardaşyan** grubu ve diğer Türk düşmanları anlaşmaya sert tepki gösterdiler. Hele Türk-Amerikan ilişkilerinin büyükelçilik düzeyinde yeniden kurulacağı ve yakında Türk Büyükelçisinin Washington'da göreve başlayacağı haberi, Ermeni lobisini büsbütün çileden çıkardı. Ermeni Avukat **Vahan Kardaşyan**, Amerika Cumhurbaşkanı **Coolidge**'e, Dışişleri Bakanı **Kellog**'a, küstahlık derecesine varan mektuplar gönderdi. Türk-Amerikan **Modus Vivendi** anlaşmasının Amerikan anayasasına aykırı olarak yapıldığını, Dışişleri Bakanlığının Senatoyu atlayarak Türkiye ile ilişki kuramayacağını ileri sürdü. Ermeni lobisi, Amerika'nın çeşitli yerlerinde mitingler de düzenledi. Mitinglerden de Amerikan Dışişleri Bakanlığına protesto telgrafları çekildi. Dışişleri Bakanlığı, biraz rahatsız olmakla birlikte,

153) **Türkiye ile Amerika Hükümatı Müttehidesi Beyninde Münasebatın Tanzimi Zımnında Hariciye Veklili Dr. Tevfik Rüştü Beyefendi ile Amerika Mümessili Siyasisi Amiral L. Bristol arasında Teati Olunan Notalar**, Hariciye Vekâleti, Ankara, 1927.

154) **FO 424/266**, s.45, No. 26, Hoare to Chamberlain, 16.3.1927, No. 134 Confidential.

protestoları duymazlıktan geldi.[155] Ne demiş atalarımız: *"İt ürür, kervan yürür!"*

Türk Büyükelçisine Amerika'da Ermeni Suikastı Kaygısı

Modus Vivendi anlaşmasının yapılmasından kısa bir süre sonra Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinin yeniden kurulmasına gidildi. 24 Mayıs 1927 tarihinde **Joseph C. Grew**, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçiliğine atandı. Büyükelçi **Grew**, Lozan'da Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nı imzalamış olan kişiydi. Meslekten yetişme, tecrübeli bir diplomattı. **Lozan Konferansı**'na katılan, **İsmet Paşa**'yı **(İnönü)** yakından tanıyan ve Türk dostu olarak bilinen tecrübeli bir diplomatın Ankara'ya Büyükelçi atanması, Türk Hükümetince ve Türkiye'deki Amerikalılarca olumlu karşılandı. **Grew**, 21 Eylül 1927 günü İstanbul'a, iki gün sonra da Ankara'ya geldi ve 12 Ekimde Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e güven mektubunu sundu. Üç gün sonra Ankara'da, TBMM salonunda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin büyük kongresi açıldı. Bu kongrede **Atatürk**, tarihi eseri **Büyük Nutuk**'u kürsüden okurken, Büyükelçi **Grew**, Cumhurbaşkanlığı locasından onu dinliyordu. **Atatürk**, bir dostluk jesti olarak, kendi locasını yeni Amerikan Büyükelçisine vermişti.[156] Türkiye Cumhuriyeti'ne atanan ilk Amerikan Büyükelçisi **Grew**, ülkemizde çok iyi karşılanmış, saygı görmüştü. Türk-Amerikan yakınlaşması için sürekli çaba harcayacak ve bu çabaları karşılıksız kalmayacaktı.

Amerikan Büyükelçisi **Grew** Türkiye'ye atanırken, aynı zamanda Türkiye de **Ahmet Muhtar Bey**'i Washington Büyükelçiliğine atadı. 25 Mayıs 1927 günü Amerika'dan agreman istendi. Amerikan Hükümeti bu seçimi hemen kabul etti. **Ahmet Muhtar Bey**, o yıllarda Türk diplomatlarının en seçkinlerinden, en tecrübelilerinden biriydi. Ar-

155) Trask, **op. cit.**, s.52-54.

156) Büyükelçi Grew, Türkiye anılarını yayımlamıştır. Bkz. Joseph C. Grew, **Turbulent Era. A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, New York, 1952, Cilt II, s.707-925. Bu anılar Türkçeye de çevrilmiştir. Bkz. Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye** (Türkçesi Dr. Kadri Mustafa Orağlı), Multilingual, İstanbul, 1999. Ayrıca bkz. Trask, **op. cit.**, s.54-57.

kasında otuz yılı aşkın bir diplomatlık tecrübesi vardı. 57 yaşındaydı. 1870 yılında doğmuş, 1890'da Mülkiye'yi bitirip Hariciye Nezaretine girmişti. Bu arada İstanbul Hukuk Mektebi'ni de bitirmişti. Çeşitli iç ve dış görevlerde bulunduktan sonra Elçiliğe yükselmiş, 1911'de Atina Elçiliğine, 1913'te vekâleten Lahey Elçiliğine, Ağustos 1918'de Ukrayna Elçiliğine atanmıştı. Kasım 1919'da İstanbul Mebusluğuna seçilmiş, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İngilizler tarafından basılması üzerine Mayıs 1921'de Anadolu'ya geçmişti. Ankara'da, mebusluğunun yanı sıra Hariciye Vekâleti Vekilliğine getirildi. Kasım 1921'de TBMM Hükümetinin Tiflis Mümessilliğine, bir yıl sonra da Moskova Büyükelçiliğine atandı. 1924'te, İstanbul Mebusu olarak Büyük Millet Meclisi'ne döndü. Bu görevde bulunduğu sırada Washington Büyükelçiliğine atandı.[157]

Büyükelçi **Grew**, **Ahmet Muhtar Bey**'i, Türk diplomatlarının "duayeni", "eski ekolden yetişme bir diplomat" olarak nitelendirmiş, biraz resmi ve kibirli bulmuştu. *"Fazla excellence"* diyordu.[158] Onun Washington'a atanması, Amerikan Hükümetince memnuniyetle karşılanmıştı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, *"Türkiye, en seçkin diplomatlarından birini Washington'a gönderiyor"* diyordu.[159]

Ancak, **A. Muhtar Bey**'in Washington'a gidişi epeyce gecikti. Amerikan Büyükelçisi **Grew** Türkiye'de göreve başladığı halde **A. Muhtar Bey** hâlâ Türkiye'deydi. Oysa o yıllarda, ikili diplomatik ilişkiler kurulurken iki ülke elçilerinin aynı günlerde, hatta aynı gün göreve başlamalarına özen gösteriliyordu. Böyle olduğu halde Amerika'ya atanan Büyükelçimiz göreve başlamayı neden geciktirmişti? Bu gecikmenin, siyasi bir nedeni vardı. Türkiye, Amerika'daki kışkırtmaları, kaynaşmaları kolluyordu. Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden kurulmasına karşı Amerika'da yürütülen protesto kampanyasının yatışmasını bekliyordu. Gerçekten, **Gerard** ve **Kardaşyan**'ın başını çektiği Ermeni lobisi, yaz boyunca protesto mitingleri düzenlemekten ve Amerikan basınını körüklemekten hiç geri durmamıştı.

157) DBA-A., Muhtar Bey'in Sicil Dosyası No. 315; M. Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, Ankara, 1968-69, Cilt III, s.436-437.
158) Grew, **op. cit.**, II, s.729; Trask, **op. cit.**, s.60.
159) Grew, **op. cit.**, s.745.

Ermeni Komitesinin ve **Lozan Antlaşması**'na "hayır" diyen komitenin başı **James W. Gerard**, Türk Büyükelçisinin Amerika'ya varışı öncesinde kolları sıvayıp yeniden işe koyulmuştu. New York'un sicilli Ermeni komitecilerini, Rum bağnazlarını ayağa kaldırmıştı. Amerikan basınını da durmadan körüklüyor, kin kusuyordu: *"Türkiye ile diplomatik ilişki kurulamaz, Senato **Lozan Antlaşması**'nı reddetti"* diyordu. Şubatta yapılan **Modus Vivendi**'yi Senato iradesine meydan okumak gibi gösteriyor, Anayasaya aykırı buluyordu. İddiasına göre, Amerikan Hükümeti böyle bir anlaşma yapamazdı. **Gerard**, bu kadarla da kalmıyor, büsbütün gemi azıya alıyor ve Büyükelçimizi Ermeni suikastçılara hedef olarak gösteriyordu. *"**Ahmet Muhtar Bey** 30.000 Ermeninin öldürülmesinden sorumludur"* diyordu. *"Böyle bir suçlu Amerikan toprağına ayak basamaz!", "Onun Amerika'ya girişi Amerikan halkına karşı bir hakarettir!"* diyor, *"geleceği varsa göreceği de var!"* demeye getiriyordu. Bu azgın Türk düşmanının kin saçan iddiaları, ağırbaşlı ve nispeten tarafsız olarak tanınan *The New York Times* gazetesinde bile yer alıyordu.[160]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Washington Büyükelçisi **Ahmet Muhtar Bey**'e karşı Amerika'da bir Ermeni suikastı düzenlenebileceği akla geliyordu. Ermeniler terör ustasıydı, **Dr. Rıza Nur**'un deyimiyle, *"Suikast, Ermeni milletinin spesiyalitesi"* idi. Ermeni teröristler, 1921'de eski sadrazam **Talat Paşa**'yı ve **Said Halim Paşa**'yı; 1922'de **Cemal Paşa**'yı vurmuşlardı. **Lozan Konferansı** günlerinde **İsmet Paşa**'ya, 1920'lerde ve 1930'larda **Atatürk**'e karşı suikastlar hazırlamışlardı. Bu defa 1927 yılında Washington Büyükelçimize karşı da suikast hazırlıkları yapılıyor gibiydi. Ermeni Komitesi Başkanı İngiliz asıllı Amerikalı **Gerard**, *"**Ahmet Muhtar Bey** 30 bin Ermeninin öldürülmesinden sorumludur"* diye iftira ederken, sanki onu Ermeni teröristlere hedef olarak gösteriyordu. Amerikan tarafının da böyle bir suikasttan kaygılandığı anlaşılıyor. Büyükelçimize karşı suikast hazırlandığı söylentilerini Türkiye'den izleyen Büyükelçi **Grew** de kendi can derdine düşmüş ve 29 Kasım 1927 günü günlüğüne şunları not etmişti:

160) Bu gazetenin haber başlığı şöyleydi: "Gerard Denounces New Turkish Envoy. Blaming Moukhtar Bey for Slaying 30,000 in Armenia. He Calls His Coming an Insult", **The New York Times**, 28.11.1927.

*"Amerika'daki Ermeniler yaşlı **Muhtar**'ı haklarlarsa, benim cesedimi de buradan aldırmak için Hükümet hemen bir savaş gemisi gönderebilir, çünkü* (öldürülmem) *uzun sürmez."*

Büyükelçi **Ahmet Muhtar Bey**, işte böyle bir havada ve büyük bir uğultu içinde, 28 Kasım 1927 günü Amerikan sularına girdi. Yuvalarına çomak sokulup azdırılmış yaban arıları sürüsü hışımla Türk Büyükelçisinin üzerine çullanmaya hazırlanmıştı. Karaya ayak basar basmaz hemen üzerine yürüyecekler, kendisini oracıkta haklayacaklar veya linç edeceklerdi. Büyükelçimiz, ateş yağmuru altında bir "düşman" hattına gelip dayandığını **Leviathan** transatlantiği ile New York limanına girince anladı. Karaya çıkmadan önce kendisine getirilen o günkü Amerikan gazetelerine şöyle bir göz attı. Havayı kavradı. Az sonra Amerikan görevlileri geldiler. Türk Büyükelçisini gemiden alıp zırhlı araca bindirdikleri gibi, son hızla trene yetiştirdiler. Ermeni teröristlerinden ve Amerikan siyaset gangsterlerinden salimen kaçırılan **Muhtar Bey**, nefes alırken, *"Amerikan toprağına şerareli bir hava içinde ayak bastık"* dedi. O günkü "şerareli", yani elektrikli havayı ve karşılanışını, tumturaklı diliyle Ankara'ya aynen şöyle telledi:

*"Muahedenin tasdikinden evvel Hükümeteynce Sefir teatisinin gayri kanuni olduğuna ve âcizlerinin de Ermeni kıtali âmillerinden bulunduğuna dair Âyandan **Gerard**'ın gazetelerle aleyhimizde beyanatta bulunması bura efkârı umumiyesini muvasalatımızda şiddetle alâkadar ederek gazeteleri işgal eylemektedir.*

Nümayişlere sebebiyet vermemek için Hükümet seyahatimiz esnasında fevkalâde tedbirler ittihaz etmiş ve New York'ta mitralyözlü otomobil refakatinde heyetimizi diğer müteaddid binek otomobilleriyle ve rehgüzarımızda bütün vesait-i nakliyeyi durdurarak sür'at-i mümkine ile derhal limandan istasyona naklettirmiştir. Bu tarz-ı kabul merasim-i ihtiramkârane şeklinde pek heybetli olmuştur.

Âsar-ı mihmannüvazi ibrazından hali kalmayan Hükümet, matbuat tarafından aleyhimizde vaki neşriyatın şayanı teessür olmadığını ve bu velvelenin yakında kesb-i sükûn olacağını ifade eylemiştir..."[161]

161) **DBA-S. Amerika, 1/2:** TC Washington Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 2.12.1927, No. 2.

Amerikan Hükümetinin sıkı koruyucu önlemleri ve dostça davranışı **Ahmet Muhtar Bey**'i hoşnut etmişti. Demek ki, karşı tarafın saldırgan düşmanlığına karşılık Hükümet çevrelerinde Türkiye'ye dostluk duyguları besleniyordu. Türk Büyükelçisinin görevi kolaylaştırılacaktı. Büyükelçimiz, Amerika'da başlıca görevinin Türkiye'ye karşı sürdürülmekte olan düşmanca kampanyanın etkilerini gidermeye yönelik olacağına ve bunun da her şeyden önce para gerektireceğine inanmıştı. Bu görüşünü Ankara'ya yazdı.

Büyükelçinin bu telgrafı üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, *"Maruz kaldığınız matbuat hücumuna karşı* (Amerikan) *Hükümetin*(in) *hareketi burada* (Ankara'da) *hüsnü tesir etti"* dedi. **Ahmet Muhtar Bey**'e, *"kıyaset, metanet ve hüsnü hareket"* öğütledi. Amerikan kamuoyu yeni Türkiye'yi tanıdıkça, kışkırtmaların ve saldırıların yatışacağını söyledi.[162] Türk Hükümetinin umudu buydu.

Ahmet Muhtar Bey'in suikast tehditleri altında Amerika'ya varışını Washington'daki yabancı diplomatik çevreler de yakından izlemişlerdi. İngiltere'nin Washington Büyükelçisi olayı Londra'ya şöyle rapor ediyordu:

"Amerika'ya yeni atanan Türk Büyükelçisi ***Ahmet Muhtar Bey*** *29 Kasım* (1927) *günü Washington'a geldi. Hayatına karşı bir suikastten korkulduğu için New York'a gelişinde silahlı, motosikletli bir polis filosu tarafından karşılandı. New York'ta bir gece bile kalamadı. Hemen başkent trenine götürüldü ve gece yarısı saat 12.30'da başkente geldi. Şimdi kalmakta olduğu Wardman Park Hotel'in yan kapısına kadar dedektifler eşliğinde getirildi... Gelişi Mr.* ***James W. Gerard****'ın şiddetli saldırılarına neden oldu.* ***Gerard****, basına verdiği demeçte* ***Muhtar Bey****'i suçladı...* (Ama) *Bu saldırıları fazla taraftar bulmadı... New York Tribune ve Baltimore Sun gazeteleri Türkiye ile Amerika arasında ilişkiler kurulması konusunda Hükümeti destekleyen başyazılar yayımladılar. New York Tribune gazetesi* ***Lozan Antlaşması****'nın onaylanmasını savunuyor."*[163]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD'ye gönderdiği ilk Büyükelçi **Ahmet Muhtar Bey**, işte böyle çok sıkı güvenlik önlemleri altında

162) **Ibid.**, TC Hariciye Vekâletinden Washington Büyükelçiliğine şifre tel, 5.12.1927, No. 7.
163) **FO 424/267**, s.122, No. 68: Howard to Chamberlain, 2.12.1927, No. 2167.

Washington'da salimen göreve başladı. Belki bu önlemler sayesinde bir Ermeni suikastına uğramaktan kurtuldu.

Sonrası...

Amerika'daki Ermeni lobisinin elebaşısı **James W. Gerard, Ahmet Muhtar Bey**'in Washington'a varışından sonra da seviyesizce saldırılarını ve kışkırtmalarını sürdürdü. 1 Aralık 1927 günlü Amerikan gazeteleri **Gerard**'ın yeni demeçlerini yayımladılar. Bunlarda da Türk Büyükelçisi ve Türkiye ağır biçimde suçlandı.[164] Büyükelçimiz, Amerika'daki havayı durmadan Ankara'ya rapor ediyordu. 6 Aralık günlü bir telgrafında şunları söylüyordu:

*"**Gerard**, Hükümetimizi külhan bey çetesi gibi kelimelerle tavsif ve âcizlerine de hücum ile Ermenileri müdafaa, ithamatta berdevamdır. Beyanatı tezvirattan ibaret. Kendisi rüesayı muhaliften mühim bir şahsiyet olmakla velveleye verdiği matbuat ile mehafil-i muhtelifede haysiyetimizi muttasıl rencide etmektedir. Burada hemen herkes bizimle meşguldür denilse sezadır.*

*Bir muhalefet manevrası teşkil eden bu hücumlar Amerika Hükümetile bizi müşterek bir dâva karşısında bırakıyor. Hükümet ve taraftarlarımızın tavsiyesi, münakaşadan içtinab edip yalnız Yeni Türkiye hakkında hususî temaslar, gazetede mülâkatlar ve saire ile efkâr-ı umumiyeyi mebzulen tenvir suretindedir. Bu tarz-ı hareketi bendeniz de muvafık-ı basiret addederim. Zira **Gerard**'ın ithamatını burada redde kalkıştığımız takdirde vaziyetimiz bir kat daha eşkal edecek mukabil bir şiddet-i lisan istimali mecburiyetinden sarfınazar Amerikan Hıristiyanlık âlemi nazarında Ermeni bahsini İngilizlerin dahi istifade edebileceği şekilde ihyaya sebebiyet verilmiş olacağından şurası şayan-ı tezkârdır. Irken İngiliz olan mumaileyh **Gerard**, Ermeni teşkilâtının başında bulunmakla beraber aynı zamanda Berlin'de Sefir iken kendi memleketinden ziyade İngiltere'nin menafiini iltizam etmiş olmakla Hükümet-i müşarileyhanın burada da mürevvic-i âmali ol-*

164) "Gerard Scents Oil in Turkish Policy. Charges Acceptance of Envoy is Part of Move by Certain Group to Size Deposits... Renews Attack on Moukhtar Bey", **The New York Times**, 1.12.1927.

duğu bazı mehafilde beyan edilmektedir. Hatta bu son hattı hareketi ***Lozan Muahedesi****'nin tasdikini akim bırakmak hususunda İngilizlerin eseri telkini addedenler vardır. Ancak bu hücumlara karşı hassas olduğumuzu matbuatımızla ihsas edebiliriz. Bu yoldaki neşriyatın Anadolu Ajansı vasıtasile buraya* (Amerika'ya) *aksettirilmesi lâzımdır. Bilmünasebe Ajansta Amerika'nın ahvalimizden külliyen bi-haber olduğu muhtac-ı ihtardır. Nitekim* ***Gerard*** *memleketimizin nüfusunu halâ beş milyon iddia ve buna binaen Sefir teatisini ilzam etmektedir.*

Vaziyet-i maruzaya nazaran diğer taraftan Sefareti dahi burada el altından kabil-i istimal vesait-i cidal ve müdafaa ile teçhiz etmek bir zaruret-i mübreme halini almıştır.

Amerika'ya muvasalatımızla âdeta unutulmuş birçok hasmane dâvaları tekrar uyandırmış olduk. Kendimizi şimdi müdafaa edemezsek buradaki huzurumuz faideden ziyade mazarratı tevlid etmiş olacaktır.

Binaenaleyh heyet-i sefaretimizin temsil vezaifini itina-i mahsus ile tevsi ve kendimize müsaid istidatları mütemadi tenmiye ve gazete gibi propaganda vesaitini lehimize imale etmek lâzımdır... Kendimizi lâyıkile müdafaa ve memleketi hüsn-ü temsil ettiğimiz takdirde bu netâyic-i mesaimizden hayli ümitvarım."[165]

Bunları söyledikten sonra **Ahmet Muhtar Bey**, görevini hakkıyla yapabilmek için en az yirmi bin liraya ihtiyaç duyduğunu, bu para sağlanamazsa *"pek ağır bir vaziyette kalacağını"* bildirmiştir. Telgrafı Başvekile arz edilmiş ve istenen paranın gönderilmesi ilke olarak kabul edilmiştir.[166] Fakat paranın gönderilip gönderilemediği saptanamamıştır.

Amerika'da Türk Büyükelçisine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yapılan adice hücumlar, geçten geç Türk basınına yansıdı. İlk defa 3 Aralıkta Türk basını olayı genişçe haber verdi. Türkiye temsilcisinin ve Türkiye'nin Atlantik ötesinde uğradığı ağır hakaret karşısında Türk basınının da aynı ölçüde patlayacağı umulurdu. Fakat öyle olmadı. İlk günlerde Türk gazetelerinde hiçbir yorum görülmedi. Daha sonraları

165) **DBA-S. Amerika, K. 1/2:** TC Washington Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 6.12.1927, No.4.

166) **Ibid.**, TC Hariciye Vekâletinden Washington Büyükelçiliğine şifre tel, 12.12.1927, No. 26809/10.

çıkmaya başlayan başyazılar da pek yumuşaktı. Sadece **Gerard** ile Ermeniler ve Rumlar hedef alınıyor, Amerikalılara sitem bile edilmiyordu. Türk gazetelerin bu tutumu Amerikan Büyükelçisini bile şaşırtmıştı. **Grew**, *"Türk basının tutumu şaşılacak kadar ılımlı"* diyor ve 6 Aralık gününe kadar Türk gazetelerinde hiçbir yorum görülmediğini ekliyordu.[167] Türk gazeteleri, yaygaracı Amerikan gazetelerine nispetle, hâlâ "ağır ol da molla desinler" havasındaydı. Gazetelerimizin Türkiye'de bile pek çekingen ve cılız kalan yayınları Atlantik ötesinde hemen hiç ses getirmemiştir.

Büyükelçi **Ahmet Muhtar Bey**, 5 Aralık 1927 günü güven mektubunu Amerikan Başkanı **Calvin Coolidge**'e sundu. Dört gün sonra Ankara'ya ilk olumlu haberi verdi: *"Hükümet partisinin mürevvic-i efkârı olan Washington Post gazetesinin bize müzahereti temim olunmuştur"* dedi. Bu gazetenin genel yayın müdürü **Mr. Benett** Büyükelçimize ve çalışma arkadaşlarına bir yemek vermiş ve niyetini açıklamıştı: *Washington Post*, Türkiye'yi savunacaktı. Ermeni lobisinin propagandası karşısında artık susmayacaktı. *"Ermeniler, iki Cumhuriyetin el sıkışmasını şimdiye kadar engellemişlerdi."* Bundan sonra onların Amerikan kamuoyunu yanıltmalarına izin verilmeyecekti... **Mr. Benett**, *"Ermeniler, Amerika'da da Rusya'da da yılandır"* diyordu ve gazetesinde, 9 Aralık 1927 günü **"Yeni Türkiye"** başlıklı, çerçeve içinde bir yazı yayımladı. Bu, Amerika'daki Türk düşmanlığı propagandasına karşı dolaylı cevaplardan biriydi.

Günler geçtikçe Ermeni lobisinin kampanyası hızını kaybetmeye başladı. Ermeni örgütünün başı olan **Gerard**, saldırılarını biraz azalttı. Yeni Türkiye'ye karşı Amerikan kamuoyunda ilgi doğmaya başladı. Büyükelçi **Ahmet Muhtar Bey**, Washington'da birinci ayını doldururken şöyle diyordu:

"Hasımlarımızın tahrikiyle Amerika'ya hîn-i muvasalatımızda başgösteren sakil bir cereyan kesb-i sükûnet etmiş ve hattâ mâkûs bir şekil almak istidadını göstermiştir... Şimdilik az çok bir buhranın önüne geçilebilmiştir. Yoksa vaziyet şayan-ı itinadır."[168]

167) Grew, **op. cit.**, II, s.748.

168) **DBA-S. Amerika, K. 1/2:** TC Washington Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine rapor, 27.12.1927, No. 53/26.

Büyükelçi **Ahmet Muhtar Bey**, yedi yıl Washington'da kaldı. Bu yıllar Türk-Amerikan yakınlaşmasının gitgide dostluğa dönüştüğü yıllar oldu. **Atatürk** Türkiyesi, bütün dünyada olduğu gibi, Amerika'da da saygınlık kazandı. Amerikan Başkanı **Franklin D. Roosevelt**, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü dolayısıyla 1933'te yayımladığı mesajında, *"Bu nispeten kısa müddet zarfında Türk milleti hayatında ve müesseselerinde husule getirdiği ve derin akisler yapan yenilikler ve değişiklikler sayesinde terakki yoluna büyük bir emniyetle girmiş ve bütün dünyanın dikkat ve hayranlığını üzerine celbetmeye muvaffak olmuştur"* diyordu.[169] Amerika'da Türkiye'nin prestiji yükseldikçe Ermeni lobisinin düşmanca sesi kısılıyor gibiydi.

Ve 50 yıl Sonrası

Ancak, evet ancak, Büyükelçi **Ahmet Muhtar Bey**, Amerika'daki Türk düşmanlığının, Ermeni propagandasının köklü olduğuna ve kolay kolay söndürülemeyeceğine de dikkati çekmişti. *"Bu hasmane cereyan, kuvvetli kökenleri olmak itibariyle kolay kolay kabil-i itfa değildir"* diyordu. Türk-Amerikan dostluğunun doruk noktasına ulaştığı ya da öyle göründüğü dönemlerde bile, Türk düşmanlığı tohumları sürekli besleniyordu. İlk fırsatta patlayabilirdi. ***"Vaziyet şayan-ı itinadır"*** diye ekliyordu **Muhtar Bey**.

Bu söyledikleri yarım yüzyıl sonra doğrulandı. 1920'lerde, fanatik bir Ermeni lobisine boyun eğerek **Lozan Antlaşması**'nı reddeden Amerikan Senatosu, 1970'lerde de Türkiye'nin Kıbrıs çıkarmasını bahane ederek NATO üyesi Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaktan çekinmedi. Bu ortamda, Amerika'daki Türk düşmanlığı çabucak hortlayıverdi. 1920'lerde Ermeni lobisi elebaşıları **Gerard** gibi Amerikan siyaset gangsterlerinin serpmiş oldukları Türk düşmanlığı tohumlarından eli kanlı Ermeni teröristler üretilmiştir. Bu teröristlerin Amerikan topraklarını kana buladıkları da görüldü. Şöyle ki:

169) Bu mesajın tam metni ve Atatürk ile Amerikan Başkanları arasındaki yazışmalar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1993, s.237-238 ve devamı.

27 Ocak 1973: TC Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı Muavin Konsolos **Bahadır Demir**, California'nın Santa Barbara kasabasında, Ermeni terörist **Mıgırdıç Yanıkyan** tarafından pusuya düşürülüp şehit edildiler. Katil terörist yakalandı, yargılandı ve müstahak olduğu cezaya çarptırıldı. Ama, 1920'lerin Ermeni terörü elli yıl sonra Amerikan topraklarında hortlatılmış oldu. Ermeni cinayetleri devam edecekti artık.

28 Ocak 1982: TC Los Angeles Başkonsolosu **Kemal Arıkan** sabahleyin evinden işine giderken, Ermeni teröristlerce arabası içinde şehit edildi. Suikastı kendilerine **Adalet Komandoları** diyen Ermeni terör örgütü üstlendi, katil veya katiller yakalanamadı, cezasız kaldı.

4 Mayıs 1982: TC Boston Fahri Başkonsolosu **Orhan Gündüz**, Massachusetts eyaletinin Boston şehrinde, işinden evine dönerken, yine **Adalet Komandoları** adlı Ermeni terör örgütü tarafından şehit edildi. Katil veya katiller yakalanamadı, cezasız kaldı.

27 Ağustos 1982: TC Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Hava Kurmay Albay **Atilla Altıkat**, sabah evinden işine giderken arabası içinde Ermeni teröristlerce şehit edildi. Suikastı aynı **Adalet Komandoları** adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. Katil veya katiller yakalanamadı, cezasız kaldı...

Ermeni terörüne karşı uyanık olmak gerektiğini söyleyen ve ***"Vaziyet şayan-ı itinadır"*** diyen rahmetli Büyükelçi **Ahmet Muhtar Bey**'i saygıyla anıyoruz. Onun bu sözleri, sorumsuzca hortlatılmış olan Ermeni terörü karşısında elan geçerlidir.

VI
KURTULUŞ SAVAŞI'NDA VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERMENİ MESELESİ (1920-1990)

...Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde küllî yetli miktarda yabancı parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye, pek âşikârdır ki, millî hareketi neticesiz bırakmak, millî emelleri felce uğratmak, Yunan, Ermeni emellerini ve vatanın bazı kısımlarını işgal gayelerini kolaylaştırmaktır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA
23 Temmuz 1919

Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Yunanlıların **Megali İdea** (Büyük Ülkü) dedikleri bir yayılma emeli olduğu gibi, Ermenilerin de bir **Büyük Ermenistan** emeli vardır. Her ikisinin de hedefi Anadolu'dur. Seksen yıl kadar önce Yunan işgaline düşmüş olan Trakya ve Batı Anadolu halkı Yunan zulümlerinden çok çekmişti; aynı şekilde Doğu Anadolu halkı da Ermeni zulümlerini görmüş, yaşamıştı.

1917 **Bolşevik İhtilali** üzerine Rus İmparatorluğu çözülmüş ve 1918 yılında Güney Kafkasya'da, bize komşu üç bağımsız ülke tarih sahnesine çıkmıştı: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan. Ermenistan, bağımsızlığını ilan eder etmez büyük Ermenistan kurma emeliyle Türkiye'ye karşı yayılma politikası izlemeye ve Türk topraklarını işgal etmeye başlamıştı.

30 Ekim 1918'de imzalanan ve ertesi gün yürürlüğe giren **Mondros Mütarekesi** üzerine büyük Ermenistan emeli yeniden körüklendi. Çünkü bu antlaşma, Kafkaslar'da bulunan Türk ordusunun 1914 sınırına çekilmesini hükme bağladı. Yani Türk askeri, Kars, Ardahan, Batum sancaklarını da boşaltacaktı. Mütareke antlaşmasının 24. maddesi de şuydu:

"Vilayat-ı Sittede (Altı Vilayette) *iğtişaş zuhurunda mezkür vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler."*

Altı Vilayet, büyük Ermenistan emeli besleyen Ermenilerin göz diktikleri **Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ)** ve **Sivas** Vilayetleri idi. Osmanlı Hükümeti, Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltmayı kabul ettikten başka, bu altı vilayetin de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilebileceğini kabul etmişti.

13 Aralık 1918 günü 9. Ordu Kumandanı **Yakup Şevki Paşa (Subaşı)** Kars, Ardahan, Batum Sancaklarını boşaltma işleminin 1919 Şubat sonunda bitebileceğini Hükümete bildirdi. 26 Aralıkta 9. Ordu Karargâhı Kars'tan ayrıldı. Türk ordusu geri çekilince, başta Kars yöresi olmak üzere Doğu Anadolu, Ermeni tehdidi altında kaldı.

Erzurum Kongresi

Atatürk, Erzurum Kongresi ile **Milli Mücadele**'ye başladı; çünkü Doğu Anadolu yakın bir Ermeni tehdidi ile karşı karşıya bulunuyordu ve öncelikle o yörenin Ermenilere karşı savunulması için âcil önlemler almak lazımdı. **23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi'ni açarken Atatürk, Ermeni sorununa da şöyle vurgu yaptı** (sadeleştirilmiştir):

"Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermeni unsurları, gördükleri teşvik ve yardımın neticesiyle de, milli namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak, nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzlere koyuldular... Vatanın parçalanması söz konusu ve karar olarak, doğu vilayetlerimizde 'Ermenistan', Adana ve Kozan havalisinde 'Kilikya' adlı yine bir 'Ermenistan'... Bu milletin, esarete, kölelik payesine indirilmesi ve nihayet bu devletin tarih sayfasını kapatarak ebediyet mezarına defnedilmek gibi, insaniyet ve medeniyetle ve hele milliyet esaslarıyla bağdaşmayan emeller kabul ve onay yeri bulmuş ve görülüyor ki, tatbikat devresi de başlamıştır... Ermenistan'a gelince: Bir istila fikri besleyen Ermeniler, Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar bütün İslam ahaliye baskı ve bazı mahallerde katliam ve yağma yapıyorlar. Sınırlarımıza kadar İslamları mahva mahkûm ve göçe mecbur ederek doğu vilayetlerimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle yaklaşmak ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisini bir dayanak olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar... Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde külliyetli miktarda yabancı parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye, pek âşikârdır ki, milli hareketi neticesiz bırakmak, milli emelleri felce uğratmak, Yunan, Ermeni emellerini ve vatanın bazı kısımlarını işgal gayelerini kolaylaştırmaktır..."[170]

7 Ağustos 1919'da sona eren **Erzurum Kongresi Beyannamesi**'nde Ermeni sorunu şöyle yer aldı:

"...Yunan faciaları ve Ermenilerin Kafkasya içinde sınırlarımıza kadar hadiseler karşısında kendini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında (...) gören Doğu Anadolu vilayetlerinin mukaddesatını bizzat korumak gayesiyle yapılan Erzurum Kongresi, 7 Ağustos tarihinde çalışmalarına son vererek aşağıdaki kararları aldı:

Trabzon vilayeti ve Canik sancağı ile Vilayat-ı Şarkiye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), *Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha dahilindeki bağımsız sancaklar, hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir bütündür..."*[171]

170) İsmet Görgülü, **Atatürk'ten Ermeni Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.80-81.
171) **Ibid.**, s.83.

İstanbul'daki Sivil Toplum Örgütlerinin Bir İhaneti

Bu arada İstanbul'da, Amerikan **King-Crane** heyetiyle görüşen bazı cemiyet ve partiler, Doğu Anadolu'dan Ermenilere toprak verilebileceğini bildirdiler. 3. Ordu Komutanı **Selahattin Bey**, İstanbul'daki çeşitli partilerin aldıkları bu kararı, 13 Ağustos günü Erzurum'da **Mustafa Kemal Paşa**'ya bildirdi:

Kararların özeti şöyledir:

"Amerika'nın yardımı sağlanabilirse Doğu Anadolu'dan Ermenilere bir miktar toprak verilebilir. Ancak bu, bağımsız Ermenistan'a değil, büyük ve medeni bir devletin mandası altındaki bir Ermenistan'a verilebilir... Boşaltılacak araziden nakledilecek Türk ve Kürtlerin derhal yerleştirilmesi ve topraklarından yararlanabilmeleri için Amerika'nın yardımı gerekir..."[172]

Heyeti Temsiliye Reisi **Mustafa Kemal Paşa bu karara tepki gösterdi** ve 21 Ağustos günü 12. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına şunları yazdı:

"Dersaadet'te çeşitli partilerin Amerika heyetine verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Heyet-i Temsiliyemizce son derece üzüntü ve acı verici görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistan'a doğu vilayetlerinden arazi bırakılması söz konusu olmaktadır. Halbuki ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olmayacağı şöyle dursun, unsurlar arasında nefret ve intikam hissinin dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin geri gelmesi halinde bile vilayetler dahilinde yoğun olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir... Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermenilik hayali ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evvel bile buralarda oturanlar, büyük kısmı Türk ve küçük bir kısmı Zaza denilen Kürtlerden ve pek azı Ermenilerden ibaret idi. Bugün ise varlığından bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur, dolayısıyla bu cemiyetler yetkilerini takdir etmeli ve bir iş yapmak isterlerse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin barış hazırlıkları arasında yaptığı resmi istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden

172) Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.43.

kaçınmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz."[173]

Sivas Kongresi

Mustafa Kemal Paşa, 4 Eylül 1919 günü **Sivas Kongresi'ni açarken** yaptığı konuşmada Ermeni sorununa tekrar parmak basarak dedi ki:

"...Doğuda Ermeniler, Kızılırmak'a kadar genişleme hazırlıklarına ve şimdiden sınırlarımıza kadar dayanan katliam siyasetine başladı... Doğuda son harbin her türlü sıkıntı ve acılarını görmüş ve bilhassa Ermenilerin vahşet ve zulümlerine sahne olmuş yaslı sınır vilayetlerimiz, milli namus ve bağımsızlığı kurtarmak maksadıyla Müdafaai Hukuku Milliye, Muhafazai Hukuku Milliye cemiyetleri kurdular..."[174]

Sivas Kongresi, 11 Eylülde bir **beyanname** yayımlayarak sona erdi. Beyannamede Ermeni sorunu şöyle yer aldı (sadeleştirilmiştir):

"...Osmanlı memleketinin herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız içinde bağımsız birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik harekâta karşı (...) birlikte müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. 4) Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün Müslüman olmayan unsurların her türlü hukuki eşitlikleri tamamıyla mahfuz olduğundan, adı geçen unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve toplumsal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir."[175]

Diğer yandan Urfa, Antep ve Maraş da işgal ediliyordu. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye, 20 Eylül 1919 günü şu kararı aldı:

"...Küçük-Ermenistan teşkiline ve Kilikya'nın Fransızlar tarafından tamamen işgaline mani olmak için, mülkiye memurlarının ve askeriyenin elele vererek Adana vilayetinde ve bağımsız sancaklarda karşı koyma vasıtalarını hazırlamaları ve hazır bulundurmaları bütün ilgililere yazıldı..."[176]

173) Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, I. Cilt,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s.135-136.
174) Görgülü, **op. cit.,** s.91.
175) **Ibid.,** s.92.
176) **Ibid.,** s.1121.

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi. Doğuda Ermenilere cesaret geldi. Artık Ermenistan'a karşı askeri harekât kaçınılmaz oluyordu. 1920 yılı Haziran ortalarında Ankara, Doğu seferine hazırlanmaya başladı: **Kâzım Karabekir**, yetkileri ordu komutanlığına yükseltilerek, Doğu Cephesi Komutanlığına atandı. **Karabekir**'e, Ermeni Komutanlığına bir mektup vermesi ve cevabı alınmadan harekâta geçilmesi talimatı verildi. Kendisine gönderilen mektup örneğinde, Ermenilerden gördükleri zulüm üzerine Kars, Ardahan, Artvin Türklerinin yardım istediği, bu nedenle bu yerlerin işgal edileceği bildiriliyordu. **Mustafa Kemal** de Ermeni Komutanlığına gönderdiği notada, Kars, Ardahan ve Artvin'de Türklerin katledildiğini belirtti ve durumu protesto etti.[177]

Sevr Antlaşması ve Türkiye-Ermenistan Savaşı

10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümetine dikte edilen **Sevr Antlaşması**, Doğu Anadolu'da bir **büyük Ermenistan devleti** kurulmasını öngördü (**Madde 88-93**). Antlaşma, Türkiye-Ermenistan sınırının saptanmasını Amerika Başkanı **Wilson**'a bıraktı, Osmanlı Hükümeti, ABD Başkanının vereceği kararı kabul etmeyi taahhüt etti. Yani bir çeşit açık çek vermiş oldu. **Wilson**, sınır olarak, Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölü güneyinden geçen ve birçok yerlerde Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini izleyen bir hattı gösterdi.

Sevr Antlaşması'ndan da cesaret alan Ermenistan, "büyük Ermenistan" emelini gerçekleştirmek niyetiyle Türk topraklarına saldırmaya başladı. Bunun üzerine, 1920 yılı sonlarına doğru Türkiye ile Ermenistan arasında savaş çıktı. Kısaca şu gelişmeler yaşandı:

24 Eylül 1920: Ermeniler Doğu Cephesinde saldırıya geçti.

27/28 Eylül: Doğu Cephesinde Milli Kuvvetlerimiz Ermenilere karşı saldırıya başladı.

29 Eylül: Milli Kuvvetler Sarıkamış'ı Ermenilerden geri aldı.

1 Ekim: Milli Kuvvetlerimiz Kağızman'ı geri aldı.

177) Sarıhan, 3, s.81.

14 Ekim: Ermeniler 9. Kafkas Tümenine saldırdı ve karşı taarruzla geri atıldılar.

16 Ekim: Milli Kuvvetler Ermenilere karşı taarruza geçtiler.

27 Ekim: Milli Kuvvetler Kars'a doğru harekâta geçtiler.

30 Ekim: Kars, Ermenilerden geri alındı. **Mustafa Kemal, Karabekir Paşa**'yı kutladı.

3 Kasım: Milli Kuvvetler Gümrü'ye doğru harekâta geçtiler.

7 Kasım: Gümrü, Ermenilerden alındı.

8 Kasım: Ermeniler, TBMM'nin barış şartlarını kabul etmedi.

10/11 Kasım: Doğu Cephesi Komutanlığı harekâta devam emri verdi.

12 Kasım: Iğdır Ermenilerden kurtarıldı.

17 Kasım: Ermeniler, TBMM'nin mütareke şartlarını kabul ettiler.

26 Kasım: Gümrü'de Türk-Ermeni barış müzakereleri başladı.

2/3 Aralık 1920: Ermenistan ile **Gümrü Barış Antlaşması** imzalandı. Bu antlaşma yeni Türkiye devletinin imzaladığı ilk barış antlaşmasıdır.

Türk İstiklal Savaşı'nda ilk zaferi Doğu Cephesinde Ermenistan'a karşı kazandık. Savaşın ardından Gümrü (Eleksandropol=Leninakan) kasabasında barış görüşmeleri başladı. Görüşmelerde Türk heyetine **Kâzım Karabekir Paşa**, Ermeni **Taşnak** Hükümeti Heyetine de **Hatissian** başkanlık ettiler. **Gümrü Barış Antlaşması** bu heyetler tarafından görüşülüp imza edildi. Antlaşmaya göre, 1877-1878 sonunda kaybedilen yerler (Batum hariç) Türkiye'ye iade edildi: Oltu, Sarıkamış, Kars... anavatana döndü. **Sevr Antlaşması** geçersiz sayıldı. Nahcivan, Şahtahtı, Şarur bölgelerinde Türkiye'nin himayesinde yerel yönetimler kurulması kabul edildi. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni mağlup ettikten sonra, Ermenilere Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Van Vilayetlerini de kapsayan geniş bir bölgeyi vaadetmişlerdi. Ermeniler bu toprakları istila edip bir "büyük Ermenistan" kurmayı hayal ediyorlardı. Gümrü'de, "büyük Ermenistan" hayali tarihe gömüldü.

Böylece, Ermeni sorunu da Türkiye'nin haklarını karşılayacak biçimde kesin bir çözüme bağlanmış oldu. Ancak bu antlaşmasının ar-

dından Kafkaslar'da hızlı gelişmeler oldu: Kızılordu bu bölgeye yürüdü ve Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'ne bağlandı; Erivan'daki **Taşnak** Hükümeti devrildi ve dolayısıyla **Gümrü Antlaşması** onaylanamadan kaldı. Yine de bu antlaşma, TBMM Hükümetinin bir yabancı devletle yaptığı ilk antlaşma olması bakımından tarihi değer taşımaktadır. Daha sonra yapılan **Moskova** ve **Kars Antlaşmaları, Gümrü Antlaşması**'nın yerine geçti.[178]

Gümrü Antlaşması ile Türkiye-Ermenistan sınırı çizildi. **Oltu, Sarıkamış** ve **Kars** Türkiye'ye bırakıldı. 1878 **Berlin Antlaşması** ile Rusya'ya terk edilmiş olan topraklarımızın çoğu ve bu arada Kars, 42 yıl sonra kurtarıldı ve geri alındı.

Yine **Gümrü Antlaşması** ile Nahçıvan, Şahtahtı, Şarur bölgesi Türkiye'nin himayesine bırakıldı. (Türkiye, daha sonra bu yerleri, şartlı olarak Azerbaycan'a bıraktı.)

Moskova ve Kars Antlaşmaları

16 Mart 1921'de Moskova'da, **Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması** imzalandı. Buna kısaca **Moskova Antlaşması** da denir. Bu antlaşma, **Gümrü Antlaşması**'yla belirlenmiş olan sınırı doğruladı. Kars ve Ardahan Türkiye'de, Batum ise Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti'nde kaldı (Madde 1 ve 2).

Yine **Moskova Antlaşması** ile Türkiye, Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan himayesinde özerk bir bölge olmasını kabul etmiştir. Ancak, bu bölgenin hiçbir zaman bir başka devlete (mesela Ermenistan'a) bırakılmamasını şart koşmuş ve bunu antlaşmaya geçirtmiştir. **Moskova Antlaşması**'nın ilgili maddesi aynen şöyle kaleme alınmıştır:

"Madde 3 – Tarafeyn-i müteâkidin işbu muahedenin 1 (C) işaretli zeylinde tayin ve tasrih olunan hudut dahilindeki Nahcivan kıtasının, haiz olacağı hakk-ı himayeyi bir devlet-i sâliseye asla terk etmemek şartile Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil eylemesi hususunda itilaf etmişlerdir..."

Bu maddenin sadeleştirilmişi şudur:

178) Sarıhan 3, s.309 ve diğer kaynaklar.

"İmzacı taraflar, Antlaşmanın 1 (C) Ekinde belirlenen sınır içindeki Nahcivan bölgesinin, koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardır..."

13 Ekim 1921'de Kars'ta, **Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması** imzalandı. Buna da kısaca **Kars Antlaşması** denir. Bu antlaşma ile Türkiye'nin doğu sınırı, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ulusları adına da kabul ve taahhüt edilmiştir.

Moskova Antlaşması'nın bir benzeri olan **Kars Antlaşması** da Nahcıvan bölgesinin, şartlı olarak Azerbaycan'a bırakılmasını öngörmüştür.

"Madde 5 – Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Şûralar Hükümetleri işbu muhahedenamenin üç numrolu melfufunda tasrih edilen hudutlar dahilinde olmak üzere Nahcıvan mıntakasının Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil etmesi hususunda müttehid-ül fikirdirler (anlaşmışlardır)."

Kısacası, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırı **Lozan Antlaşması**'ndan önce, 1920-1921 yıllarında çizilmiştir. Bu sınır Ermenistan tarafından iki defa kabul edilmiş, onaylanmış ve daha o yıllarda kesinleşmiştir. Önce Ermeni **Taşnak** hükümeti, sonra Ermeni Sovyet Hükümeti ayrı ayrı Türkiye ile antlaşma imzalamışlar ve Türkiye-Ermenistan sınırını tanımış ve onaylamışlardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü Üçüncü Yasama Yılını açarken Ermeni sorununa değinerek dedi ki:

"Ermeni sorunu denilen ve Ermeni milletinin gerçek olmayan isteklerinden çok, dünya kapitalistlerinin ekonomik yararlarına göre çözülmek istenilen sorun, Kars Antlaşması ile en doğru şekilde çözüme ulaştırılmış oldu (alkışlar). *Yüzyıllardan beri dostluk içinde yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri memnuniyetle yeniden kuruldu."*[179]

Moskova ve **Kars Antlaşmaları**'yla Türkiye-Ermenistan sınırı çizilirken, Nahcıvan bölgesi Türkiye tarafından Azerbaycan'a devredilmiştir. Fakat devredilirken bu toprağın asla bir başka ülkenin eline

179) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 1, s.236-237.

geçmemesi şartı koşulmuş ve bu şart hem **Gümrü Antlaşması**'na, hem de **Moskova Antlaşması**'na geçirilmiştir. Azerbaycan Nahcıvan'ı bir başka ülkeye devretmeye kalkışırsa veya bir başka ülke Nahcıvan'ı ele geçirmek isterse anlaşmalar çiğnenmiş olur ve belki Türkiye'ye müdahale hakkı doğar.

Lozan Konferansı'nda

İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Baş Delegesi (Murahhası) olarak Kasım 1922'de **Lozan Barış Konferansı**'na giderken, kendisine 14 maddelik bir Hükümet talimatı verildi. Üç sayfalık olan ve her sayfasında bütün Hükümet üyelerinin imzasını taşıyan bu genel talimatın birinci maddesi Ermenilerle ilgiliydi ve aynen şöyle kaleme alınmıştı:

"1– Şark hududu: 'Ermeni Yurdu' mevzu-u bahs olamaz. Olursa inkıta-ı müzakereyi mucib olur."

Yani, **Lozan Konferansı**'nda "Ermeni yurdu" söz konusu olamaz. Olursa müzakereler kesilir.

Talimat, gayet açık ve kesindir. **Lozan Barış Konferansı**'nda Anadolu'da bir "Ermeni yurdu" kurulmaya kalkışılırsa, Ermeniler için Türkiye'den toprak istenirse, müzakereler kesilecektir. **İsmet Paşa**'nın Ankara'dan yeni bir talimat istemesine bile gerek yoktur. Paşa, Ankara'ya sormaya gerek duymadan resen müzakereleri kesebilecektir.

Barış konferansında müzakerelerin kesilmesi demek, tekrar savaşın göze alınması demektir. Üç buçuk yıl süren İstiklal Savaşı sonunda imzalanmış olan **Mudanya Mütarekesi**'ni bir yana bırakıp savaşa devam edebilmek demektir. Daha önce kanla çizilmiş olan Türkiye-Ermenistan sınırı Lozan'da asla tartışmaya açtırılmayacaktır. Böyle bir tartışma açmaya kalkışan olursa, Ermeniler için Türkiye'den toprak isteyen olursa, Türkiye barış masasından kalkacak, yine silaha sarılacaktır. Türkiye bu kadar kararlıdır, böyle bir kararlılıkla Lozan'a gitti ve konferansta da bu kararlılığı sergiledi.

Lozan Barış Konferansı'nda Ermeni meselesinin nasıl gündeme getirildiğini **İsmet Paşa**'nın Ankara'ya çektiği telgraflardan görelim. **İsmet Paşa**, özetle şunları telliyor:

*"**6 Aralık 1922:** Papa, Ermenilere değinen bir bildiri yayımladı. Biz de karşı bildiri yayımladık.*

***13 Aralık:** 12 Aralık raporu: Azınlıklar Komisyonu toplandı. **Curzon** görüşlerini açıkladı. 'Ermeni yurdu'ndan söz etti. Sonra Amerikalı uzun bir konuşma yaptı. Bunun üzerine ben (**İsmet Paşa**) de uzun bir konuşma yaptım...*

***14 Aralık:** 13 Aralık raporu: Azınlıklar Komisyonu toplandı. Cevap verdik. **Curzon** saldırgan (mütecavizane) konuştu, şiddetli bir propaganda ve tehdit yaptı. Ermeni yurdunu müdafaa etti. Dış basında da Ermeni propagandası yapılıyor. Yarın yine cevap vereceğiz. Vaziyyet mücâdeleli ve gergindir.*

***15 Aralık:** 14 Aralık raporu: Azınlıklar propagandasının nazik bir gününü geçirdik. **Curzon**'a cevap verdik... Cidden küstah bir tutumları var.*

***16 Aralık:** 16 Aralık raporu: Azınlıklar için aşırı isteklerde bulundular. Konferansı kapatabileceğimi duyurdum. Ruslar bana geldiler. Ermeniler konusunda kendilerine tatminkâr açıklama yaptım... **Curzon**, önümüzdeki haftanın en kritik hafta olacağını söylüyor. Ben azınlıklarla ilgili maddelerden şiddetle şikâyet ettim... Ermeniler faal. Aleyhimizde şiddetli propaganda var.*

***17 Aralık:** 15 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda İngiliz **Ryan**, Ermenileri savunmak için pek saldırgan bir dil kullandı. Ermeni yurdu istedi. Kesinlikle reddediyoruz... İngiliz Müsteşarına uğradım ve **Ryan**'dan şikâyet ettim.*

***24 Aralık:** 23 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda biraz ilerleme oldu. Ermeni heyetini alt-komisyonda dinlemek istiyorlar. Reddediyoruz.*

***26 Aralık:** 26 Aralık raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda Ermenilerin de dinlenmek istenmesini protesto ettik ve delegelerimiz oturuma katılmadılar. **Curzon**, olayın kapanmış sayılacağını bildirdi.*

7 Ocak 1923:** 6 Ocak raporu: Azınlıklar alt-komisyonunda Müttefikler Ermeni yurdu, Asuri yurdu, Geldani yurdundan söz ettiler. **Rıza

Nur toplantıyı terk etti. Ermeni işini açtıkları zaman sert davranmamız gerekiyor.

***10 Ocak 1923:** Azınlıklar Komisyonu **Curzon**'un başkanlığında toplandı. Ermeni yurduna kısaca değinildi. Reddettim. **Curzon** yumuşak bir konuşma yaptı. Yalnız Hıristiyan azınlıkların varlığı kabul ediliyor. Azınlıklar işi elverişli biçimde sona eriyor. Ermeni yurdu da son günlerindedir. Amerikalı hiç karışmadı..."*[180]

Böylece, Ermeni sorunu Lozan'da kapandı. Ermenilerin Türkiye'den toprak istekleri **Lozan Konferansı**'nda tarihe gömüldü. **Lozan Barış Antlaşması** sadece Türkiye'de yaşayan ve Müslüman olmayanlara (gayri Müslimlere), yani Rumlara, Musevilere ve Ermenilere normal azınlık hakları tanıdı.

Atatürk Diyor ki:

Atatürk, İkinci Meclisi açarken, 13 Ağustos 1923 günü yaptığı konuşmada şunları söyledi:

"Efendiler, şarkta Trabzon'u, cenupta Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler tabii olan hudutları dahilinde bırakılmıştır. 93 seferinde Türk vatanından cebren ayrılan Elviye-i selâse tekrar sancağımız altına alınmıştır."

Atatürk, Ermeni sorununun Sevr'den Lozan'a nasıl geliştiğini ve nasıl sonuçlandığını NUTUK'ta şöyle özetliyor (sadeleştirilmiştir):

"Kafkas sınırı:

*Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının saptanması Amerika Başkanı **Wilson**'a bırakılmıştır. O da, sınır olarak, Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölü güneyinden geçen ve birçok yerlerde Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini izleyen bir hattı göstermiştir.*

Mart 1921 önerisinde: Milletler Cemiyeti, bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakları saptamak üzere bir komisyon görevlendirecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

180) Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları, I-II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990-1994.

Mart 1922 önerisinde: Bir Ermeni yurdu kurulması için Milletler Cemiyeti'nin yardımı istenece̊ginden söz edilmektedir.

Lozan'da: Bu sorun ortadan kaldırılmıştır. (Bu mesele bertaraf edilmiştir)."

Evet, Ermeni sorunu, **Atatürk**'ün ifadesiyle, Lozan'da "bertaraf edilmiştir." Devletler hukuku bakımından durum budur. Hukuk açısından sorun yoktur, 80 yıl önce tarihe gömülmüştür, denilebilir.

Ancak hukuk dışında, fiiliyatta, Ermeni sorunu o günden beri Ermenilerin kendileri tarafından hep canlı tutulmuş, yaşatılmıştır. Bugün de yaşatılmaktadır ve biz de bu sorunu burada konuşmak durumunda kalmaktayız.

Ermeni sorunu, önce "suikastlar zinciri" biçiminde kendisini göstermiştir. Ermenilerin köklü ve kanlı bir suikast geleneği, bir terör geleneği vardır. Bunları kısaca hatırlayalım.

Ermeni Suikast Geleneği ve Eski Suikastlardan Bazıları

21 Temmuz 1905 günü **Taşnak komitesi, Sultan Abdülhamid'e bombalı suikast düzenledi.** Padişah yara almadan kurtuldu. Fakat sansasyonel biçimde 80 kiloluk bir bombanın patlatıldığı suikastta 26 kişi can verdi, 58 kişi yaralandı ve 20 hayvan telef oldu.[181] **Yıldız Suikastı** olarak tarihe geçen bu suikast, payıtaht İstanbul'da bir Osmanlı Padişahına karşı düzenlenen ilk suikast idi. Fakat son Ermeni suikastı olmadı. Ondan sonraki yıllarda Ermeni suikastları zinciri devam etti.

İttihatçılara Karşı Suikastlar

15 Mart 1921 günü **Eski Sadrazam Talat Paşa Berlin'de vuruldu.** Katil, **Soghomon Tehlerian (Taylerian)** adlı, İran doğumlu, 24 yaşında bir Ermeniydi. Cenazesi 19 Martta kaldırılan **Talat Paşa,** İt-

181) Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız, I,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.44 vd.

tihat ve Terakki'nin kurucularından ve en önde gelen liderlerindendi; 1915 tehciri sırasında Dahiliye Nazırı idi, 1917'de Sadrazam olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine, 2/3 Kasım 1918'de bir Alman denizaltısıyla Türkiye'den kaçmış ve Berlin'e yerleşmişti.[182] Katil **Tehlerian**, "Ermeni Ulusal Kahramanı" ilan edildi.

6 Aralık 1921 günü **Eski Sadrazam Said Halim Paşa Roma'da vuruldu.** Katil, **Arshavir Shiragian** adlı bir Ermeni idi. **Said Halim Paşa**, 1913-1917 yıllarında Sadrazamlık yapmış, 1915 tehcir kanunu onun zamanında çıkarılmış ve uygulanmıştı. Mütareke döneminde İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş, oradan kurtulduktan sonra Türkiye'ye dönmeyerek Roma'da oturmaya başlamıştı.[183] Katil **Shiragian**, "Ermeni Ulusal Kahramanı" ilan edildi.

17 Nisan 1922 günü Ermeni komitacı Aram Yerganian, Berlin'de, Cemal Azmi Bey ile Bahaeddin Şakir Bey'i katletti. **Bahaeddin Şakir**, İttihat ve Terakki'nin eski Başkanlarındandı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzincan yöresinde Teşkilât-ı Mahsusa yöneticiliği yapmıştı. **Cemal Azmi**, eski Trabzon Valisi idi. Bazı kaynaklar bu çifte cinayetin tarihini 16 Nisan olarak vermektedirler. **Cavit Bey**, *"Bahaeddin Şakir fikir uğruna çalışmıştı, cepleri dolu değildi"* demiş ve bu cinayet üzerine şu notu düşmüş: *"Berlin'de iki cinayet birden. **Bahaeddin Şakir**'le **Cemal Azmi**'yi öldürmüşler. Ermeniler, harp zamanında karşılıklı açılan bu kitab-ı katli kapamayacak olurlarsa ve şu üç seneden beri gördükleri derslerden mütenebbih olmayacaklarsa kıtaldan, sefaletten, açlıktan ve yarısı bitmiş olan ırklarına çok büyük bir fenalık edeceklerdir."*[184] Bu çifte cinayetin faili **Yerganian** da "Ermeni Ulusal Kahramanı" ilan edildi.

21 Temmuz 1922 günü İttihat ve Terakki iktidarının 3 numaralı adamı olan eski Bahriye Nazırı Cemal Paşa, iki yaveriyle birlikte, Tiflis'te, Ermeni suikastçılar tarafından vuruldu. Katiller yakalanamadı. **Cemal Paşa**, 2/3 Kasım 1918 gecesi bir Alman denizaltısı ile İstanbul'dan kaçmış, Rusya, Afganistan ve Kafkaslar'da Türkiye için çalışmıştı.[185]

182) **Ibid.**, s.46 vd.
183) **Ibid.**, s.51 vd.
184) Sarıhan, I, s.268; IV, 385, 391.
185) Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız**, s.54 vd.

Lozan'da İsmet Paşa'ya Suikast Girişimleri (1922-1923)

Kasım 1922-Temmuz 1923 tarihleri arasında toplanan ve aralıklı olarak yedi ay süren **Lozan Barış Konferansı**'nda Türk Heyeti Başkanı **İsmet Paşa**'ya (**İnönü**) ve heyetimiz üyelerine suikast düzenlenmesi olasılığı Ankara'yı sürekli düşündürmüştür. **İsmet Paşa**, Lozan'a giderken, yanında, yaver ve emir eri olarak on kadar asker de götürmüştü. Bunların Paşa'yı koruma görevleri de vardı. Türk istihbaratı da olabilecek suikast tehditleri üzerine duyarlılıkla eğilmişti. Ankara'da **Atatürk**, konuyla doğrudan ve önemle ilgileniyordu.

Ermeni çeteleri tehlikeliydi. 1921-1922 yıllarında **Talat Paşa**'yı, **Said Halim Paşa**'yı ve daha birçok Türkü vuranlar Ermenilerdi. Bu cinayetlerin dehşeti henüz pek tazeydi. Öyleyse Ermeni teröristten sakınmak ve korunmak gerekiyordu. Ermenilerin Brüksel'de, Paris'te, Cenevre'de komiteleri vardı. İsviçre polisi de Türk heyetiyle ilgileniyordu. Lozan polis müdürü Türk heyetinin kaldığı Lousanne Palace'a geliyordu. Oraya sivil polisler koymuş, geleni gideni inceliyordu. İki sivil polisi de Türk heyetine verdimişti. Bunlar **İsmet Paşa** sokağa çıkarken arkasından gidiyorlardı...

Polis müdürü bir gün **İsmet Paşa**'ya durumu bildirmişti:

"Paşa Hazretleri, Ermeni çetelerinin size bir suikast yapacaklarını haber aldık, görevimiz sizi korumaktır. Ancak sizden bir ricamız var, ilk önlem olarak konferans salonuna gidip gelirken otomobilinizden Türk bayrağının kaldırılmasını rica ediyoruz."

İsmet Paşa bu öneriyi şiddetle karşıladı:

"Ben burada bir Türk delegesi olarak bulunuyorum. O bayrağı kesinlikle kaldıramam. Ben bir Türk delegesi olarak bir suikasta kurban gidebilirim. Fakat benim ardımdan bir Türk delegesi daha gelir. Fakat Türk bayrağı otomobilden hiçbir zaman kaldırılmaz. Bin Türk delegesi bile kurban edilse bayrak kaldırılmaz, yerinde durur."[186]

İsmet Paşa suikastlardan korunmaya çalışılırken, pek beklenmedik bir suikast haberi **Lozan Barış Konferansı**'nı sarsar. Konferanstaki Rus Delegesi **Vorovski**, 10 Mayıs 1923 akşamı otelinde yemek yerken vurulur. Konferans çevreleri birdenbire karışır. Olay Lozan'da geniş yankı yapar. Ruslar, delegelerinin yeterince korunmadığını ileri sürerler

186) Mehmet Kemal, "Tarihten Gelen", Cumhuriyet, 8.11.1984.

ve İsviçre'yi protesto ederler. İsviçre gazeteleri, *"Memleketimizde misafir olan diğer yabancı heyetlere karşı çok mahcup durumdayız"* diye yazarlar. Fransa Delegesi **General Pellé**, İsviçre'nin tekin olmadığını, bu bakımdan barış müzakerelerini bir an önce bitirip buradan gitmek gerektiğini söyler ve **İsmet Paşa**'nın iyi korunup korunmadığını sorar. Fransız Generalin bu ince düşüncesi Türkleri duygulandırır. **General Pellé**'ye *"Paşa geceleri çıktığı zaman polis refakat ediyor.* (Kaldığı otel) *Lozan Palas'ın içinde iki de sivil memur var. Gündüzleri kendilerine yaverleri refakat ederler..."* diye cevap verilir.[187]

Vorovski'nin vurulması, Türk Hükümetini de pek kaygılandırdı. Lozan'da Rus delegesi öldürüldüyse, o güvensiz şehirde –Allah göstermesin– Türk delegeleri de vurulabilirdi. Başbakan **Hüseyin Rauf Bey**, İstanbul'daki Müttefik temsilcileri katında hemen girişim yaptırdı ve Lozan'daki Türk delegelerinin korunmalarını istedi. Bunu **İsmet Paşa**'ya da haber verdi. Paşa, bu ilgiye teşekkür etti: *"Vorovski hadisesi sebebiyle heyet-i murahhasa için hükümetçe ibraz buyurulan alakaya arz-ı teşekkür ederim. Yapılacak başka bir şey olmadığı maruzdur"* dedi.[188]

Lozan'da Rus Delegesi **Vorovski**'nin vurulmasından üç gün sonra **İsmet Paşa**'ya tekrar suikast hazırlandığı haber alındı. Türk Hükümeti hemen gerekli girişimlerde bulundu. Bir yandan İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine haber verilir ve hükümetlerince gerekli önlemlerin alınması istenirken, öte yandan da suikast hazırlıkları İsviçre Hükümetinin dikkatine getirildi. Başbakan **Hüseyin Rauf Bey (Orbay)**, 14 Mayıs 1923 günü Lozan'da **İsmet Paşa**'yı durumdan haberdar etti ve Türkiye'nin Paris mümessilliğine de "Zata mahsus" kaydıyla şunları telledi:

*"Almanya'daki **Taşnak** ve **Hınçak** Merkez-i Umumilerince iki grubun İsviçre'ye izam edildikleri* (yollandıkları), *keza Almanya'da bulunan **Çerkez Ethem**'in İsviçre'ye geçtiği mevsuk kaydıyla bildiriliyor. İcab edenler nezdinde derhal nazar-ı dikkatı celp ile teşebbüsatta bulunmanızı ve neticenin süra-tı iş'arı mercudur* (sonucunun tezelden bildirilmesi rica olunur)."[189]

187) Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.286-287.

188) **Ibid.**, No. 229: İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 13.5.1923, No. 91.

189) **Ibid.**, No. 236: Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den Paris Mümessilliğine şifre tel, 14.5.1923, No. 13066.

Paris'teki Türkiye Mümessil Vekili **Hüseyin Ragıb Bey (Baydur)**, bu telgrafı alır almaz, o tarihte kendisine bağlı olan Bern'deki Başkâtip **Numan Bey (Menemencioğlu)** aracılığıyla İsviçre Hükümetinin dikkatini çekti. Öte yandan da Fransa Dışişleri Bakanlığına bir nota verdi. Ermeni **Taşnak** ve **Hınçak** komitelerinin, suikast yapmak için İsviçre'ye iki grup terörist gönderdiklerini, Yunanlıların hizmetinde bulunan Çerkez çetesinin başı **Çerkez Ethem**'in de Almanya'dan İsviçre'ye gittiğini duyurdu. Güvenlik makamlarının durumdan haberdar edilmesini önemle rica etti.[190]

Türkiye'nin bu girişimleri üzerine İsviçre Hükümeti, **İsmet Paşa**'yı korumak için daha sıkı önlemler almıştır. **Lozan Konferansı**'nı yerinde izlemiş olan gazeteci **Ali Naci Karacan** bu konuda şunları yazıyor:

*"**Vorovski** olayından birkaç gün sonra İsviçre hükümeti, Bern'den Lozan zabıtasına bazı şüpheli kişilerin sınırı her nasılsa gizli olarak geçerek İsviçre'ye girdiklerini ve ihtimal Lozan'a gittiklerini haber verdi. Haberi alan Lozan Emniyet Müdürü bütün polisini seferber etti. Zabıta tarafından Lozan Palas otelinde, fakat özellikle **İsmet Paşa**'nın dairesi etrafında gayet ciddi tedbirler alındığı görülüyordu. **İsmet Paşa**'nın şahsını korumaya memur sivillerle polislerin sayısı artırıldı. Lozan Polis Müdürü Türk heyetine aldığı tedbirlerin ihtiyati sebeplerini haber vermişti. Türk heyetinin bulunduğu kata yabancı hiç kimsenin çıkmasına müsaade edilmiyordu. İsviçre sınırını gizlice geçen şüphelilerin Kafkasya'dan gelen komiteci Ermeniler olduğu söyleniyordu.*

*Lozan Emniyet Müdürü **Jaquiard**;*

*'İnsan kudreti dahilinde olan bütün tedbirleri aldık. Gerçi Almanya'dan birtakım şüpheli kimselerin hareket ettiklerini duyduk. Fakat bunların İsviçre hududunu geçip geçmediklerinden henüz emin değiliz. Öyle tedbirler aldık ki **İsmet Paşa**'ya karşı bir suikast imkânsızdır. Oteli bizzat kendim nezaret altında bulunduruyorum. **İsmet***

190) **Ibid.**, No. 250: Paris Mümessilliğinden Hariciye Vekâletine şifre tel, 17.5.1923, No.1680. Paris Mümessilliğinin Fransa Dışişleri Bakanlığına vermiş olduğu 18.5.1923 tarihli, 1678 sayılı notanın metni de şudur: *"La Mission Diplomatique Turque est informée par son Gouvernement que deux groupes d'individus ont été dépêchés à Lausanne par les sieges centraux des comités révolutionnaires arméniens, Hintchak et Tachnak, à Berlin, en vue de perpetrer des attentats. D'autre part le nommé Tcherkess Ethem, chef de bande circasien à la solde des Grecs, qui se trouvait dernièrement en Allemagne, vient de se rendre en Suisse. "En portant ces faits à la haute connaissance du Ministere des Affaires Etrangères de la République, la Mission Diplomatique Turque le prie instamment de bien vouloir en saisir la Sureté Générale."*

Paşa'nın aziz hayatı bize emanettir. Her vasıta ile korunacaktır. Aldığımız tedbirler ihtiyati mahiyettedir. Eğer bu adamlar hududu geçmişlerse, emin olunuz ki yakayı ele vereceklerdir' diyordu.

*İşte bu sırada idi ki, Lozan zabıtası, Türk Başdelegesine, bir ihtiyat tedbiri olarak otomobilinin önüne asılmakta olan küçük Türk bayrağını kaldırması ricasında bulundu. **İsmet Paşa**, Lozan zabıtasının bu teklifine hemen Türk bayrağını taşıyan otomobiline binerek bir hastaneyi ziyaret etmek suretiyle cevap verdi.*

O, bütün suikast haberlerine karşı tamamıyla ilgisiz, yabancı duruyor, bunları nefrete değer buluyordu."[191]

Anlaşılıyor ki, **İsmet Paşa** Lozan'da her an bir suikasta uğramak tehdidiyle burun buruna olmuştur. Kanlı Ermeni **Taşnak** ve **Hınçak** suikastçıları **İsmet Paşa**'yı vurmak için fırsat kollamışlardır. Türk istihbaratı komplo hazırlıklarını önceden haber almış ve zamanında uyarılan İsviçre makamları da **İsmet Paşa**'yı ve Türk heyetini korumak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu sayededir ki suikastçılara fırsat verilmemiş, **İsmet Paşa** ve Türk Heyeti, Lozan'daki görevini başarıyla tamamlayıp sağ salim yurda dönebilmişlerdir.

Atatürk'e Ermeni Suikastları (1924-1927...)

Ermeni çeteleri, yeni Türkiye Devleti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı **Kemal Atatürk**'e de bir dizi suikast hazırlamışlardır. Bunları, ***Şehit Diplomatlarımız*** adlı kitabımda belgeleyip anlatmıştım.[192] Burada birer satırla anımsatıp geçiyorum.

Evet, bir değil, bir dizi suikast girişimi. Bu suikastlardan biri **Kandemir**'in ***Atatürk'e 11 Suikast*** adlı kitabında anlatılmıştır.[193] Diğerleri sırayla şunlardır:

Aralık 1924: İstanbul'da, **Artin Karabet** adlı bir Ermeninin elebaşılık ettiği bir suikast çetesi ortaya çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e suikast planlayan bu çetenin içinde 4 Türk, 1 Kürt, 2 Laz, 3 Ermeni vardır.

191) Karacan, **op. cit.**, s.292.

192) Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız, I**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.61-73.

193) Kandemir, **Atatürk'e İzmir Suikastından ayrı 11 Suikast**, Ekincigil Yayınları, İstanbul, 1955, s.110-113.

1925 başları: Viyana'daki Ermeni Kulübü, **Mustafa Kemal**'e suikast düzenlemek üzere **İstepan, Atanas, Agopyan** adlarında üç kişiyi görevlendirmiştir.

Nisan 1925: Yunanistan'daki Ermeni örgütü, **Gazi Mustafa Kemal**'i öldürmek amacıyla üç azılı komitacıyı Türkiye'ye sokmuştur. Fakat, dikkati çekmemek için çeteyi ikiye bölerek göndermiş, **Manok Manokyan** adlı suikastçı Selanik yoluyla Trakya'dan, diğer ikisi İskenderun yoluyla Adana'dan Türkiye'ye girmiştir. Bunlar Ankara'da buluşup suikastı gerçekleştirmeyi planlamışlar.

Bir ihbarı değerlendiren polis, **Manokyan**'ın İstanbul'da kaldığı yeri belirleyip kendisini takibe başlamış. Onun kimlerle buluşacağını, neler yapacağını, nerelere gideceğini anlamaya çalışmış. **Manokyan** üç gün Galata'da, Haydarpaşa'da izlenmiş. Üçüncü gün Haydarpaşa'dan banliyö trenine binmiş ve Pendik'te izini kaybettirmiş. Ama 20 Nisan 1925 Pazar günü Eskişehir'de yakayı ele vermiş. Burada yapılan ilk sorgulamasında Adana'dan gelecek iki arkadaşıyla buluşacağını ve beraberce bir iş tutacaklarını söylemekle yetinmiştir.

Eskişehir'den Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkedilen **Manokyan**, mahkeme önünde her şeyi itiraf etmek zorunda kalmış. Yunanistan'dan, Pire'den, Ermeni komitacıları tarafından Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal Paşa** ile yakınlarını öldürmek için görevlendirildiğini, yapamayıp da yakalanırsa itirafta bulunmamak için intihar edeceğine dair yemin ettirilerek gönderildiğini ve Pendik'ten Eskişehir'e kadar bir vagonun altında gizlenerek geldiğini anlatmış. Adana'dan gelmelerini beklediği suç ortaklarıyla buluşamayan **Manok Manokyan**, İstiklal Mahkemesi tarafından 5 Mayıs 1925 günü ölüm cezasına çarptırılmış ve Ankara'da, Karaaoğlan çarşısı Merkez Kıraathanesi önünde asılmıştır. Göğsüne şu yafta takılmıştır:

*"Diğer iki kayıp refiki ile hıyaneti vataniyede bulunduğu, Ankara İstiklâl Mahkemesinde vicahen icra kılınan mahkemesinde sabit olan Antalyalı **Manok Manokyan** hakkında Hıyaneti Vataniye Kanununun birinci maddesi mucibince verilen idam kararı infaz olunmuştur."*[194]

Ağustos 1925: Amerika'daki Ermeni komitesi, **Gazi Mustafa Kemal**'e ve diğer Türk devlet büyüklerine suikastlar düzenlemek üzere

194) Kandemir, **Atatürk'e 11 Suikast**, İstanbul, 1955, s.110-113.

görevlendirdiği Konyalı **Ohannes oğlu Vartan** ve İzmitli **Dikran oğlu Misak** ismindeki iki Ermeni fedaisini İtalyan pasaportu ve İtalyan vapuru ile Türkiye'ye göndermiştir.

Temmuz 1926: Kahire Elçimiz **Muhittin (Akyüz) Paşa, Atatürk**'e suikast yapmak üzere Kahire'de beş kişilik karma bir çete kurulmuş olduğunu 29 Temmuz 1926 günü Ankara'ya haber verdi. Yakında Kahire'den Türkiye'ye yollanacağı anlaşılan çete üyelerinin adlarını, kimliklerini bildirdi. Çetenin içinde **Kirkor Camciyan, Karabet oğlu Ertuğrul** adlarını taşıyan iki Ermeni de vardı.

10 Temmuz 1926: Gümülcine Konsolosu **Firuz Bey, Atatürk**'e suikast yapmak amacıyla Yunanistan'da dört Ermeni, bir Rum ve bir de Çerkezden oluşan bir çete kurulduğunu ve bu suikast çetesinin harekete geçmek üzere olduğunu Ankara'ya haber veriyor. Yazışmayla vakit kaybetmemek için bu konuda daha ayrıntılı bilgi vermek amacıyla Ankara'ya gelmek istiyor. 10 Temmuz 1926 günü, Dışişleri Bakanlığına 133 sayı ile aynen şu şifre telgrafı gönderiyor:

*"Bugün istihbarat-ı mevsukama nazaran **Gazi Paşa** Hazretlerine ve muayyen eşhasa İzmir suikastile alâkadar görülmeyen diğer bir suikasd icrası için Hükümet-i Yunaniyenin müzaheret-i maneviyesiyle firari Türk, Ermeni ve Rumlardan bir grubun teşekkül etmiş olduğu ve hatta dördü Ermeni, biri Rum, diğeri Rum sıfatında bir Çerkezden mürekkep bir heyetin merkez-i faaliyet ittihaz edeceği İstanbul veya İzmir'e hareket etmek üzere bulunduğu anlaşılmıştır. Uzun muhaberatla izaa-i evkattan ise* (vakit kaybetmektense) *Türkiye ve bilhassa buraca ittihazı muktazi tedabirin tesbiti ve meselenin tavzihi zımnında makamat-ı lazime ile istişare ederek alacağım talimata tevfikan hareket etmek üzere İstanbul'da rahatsız bulunan ailemi görmek bahanesiyle üç dört hafta kadar oraya gelmekliğime müsaade buyurulması."*[195]

Firuz Kesim, bir hafta sonra Ankara'ya acele bir şifre telgraf daha çekiyor. Suikast çetesinin altı kişilik olduğunu, bunun içinde bulunan **Onnik Bedrosyan** adlı Ermeninin Bulgaristan üzerinden İstanbul'a geleceğini bildiriyor ve ayrıntılı bilgi vermek için Ankara'ya gelmek istediğini tekrarlıyor. Şöyle diyor:

"Müstaceldir. 133 numroya zeyldir:

195) **DBA-MÜT, 30/70,** TC Gümülcine Konsolosluğundan Dışişlerine şifre tel, 10.7.1926, No. 133.

Suikast müteşebbisi altı kişiden biri:

Orta boylu, bagdadi renk, kesik bıyıklı, şişmanca, saç, göz, kaş kara, serbest yürüyüşlü, kalın sesli, keskin nazarlı, etvarı kibar, evvelce İstanbul Hasköy'ünde, elyevm Filibe'de ayak ticaretiyle meşgul İzmitli ***Onnik Bedrosyan*** *11 Temmuzda Drama'daki fırka ve Demirhisar'da Çerkez* ***Ferhad****'la temastan sonra Bulgaristan'a gittiği ve Bulgar pasaportu yahud gemici sıfatile İstanbul'a geçeceği, diğerlerini ve nizamnameleriyle İstanbul'daki merkezlerinin ancak şifahen arz edeceğim malumat ve telakki edeceğim emir ve iradeye istinaden tespiti kabil olacağı maruzdur."*[196]

Bu telgraf üzerine Konsolos **Firuz Bey**'e Ankara'ya gelmesi için 20 günlük izin veriliyor. Konsolos Ankara'ya geliyor, suikastçılar hakkında ilgili makamlara ayrıntılı bilgi veriyor. Dönüşünde Atina Elçisi **Cevat Bey** ile görüşüyor. Suikast çetesi biraz daha aydınlanıyor. **Atatürk**'e suikast düzenlemek için o günlerde, yani 1926 yılında Yunanistan'da bir değil, iki çete bulunduğu, bunlardan birinin Çerkez çetesi, diğerinin de Ermeni çetesi olduğu anlaşılıyor. **Hacı Sami**'nin elebaşılığındaki Çerkez çetesinin 1926 yılında Sakız Adası üzerinden Anadolu'ya geçirilmesi söz konusu olmuş. Atina Elçimiz **Cevat Bey** bu konuda 5 Ağustos 1926 günü şunları yazıyor:

*"***Gazi Paşa** *Hazretlerinin Çeşme seyahatlarının şuyuu üzerine müşarileyh hazretlerinin Çeşme'de bulundukları esnada bir suikast icrası için Yüzelliliklerden elyevm Girit adasında bulunan* ***Eşref*** *ve* ***Hacı Sami*** *yeğenleri* ***Mustafa*** *ile eski avanelerinden kaptan* ***Mihal*** *ve* ***Yorgaki*** *ve Ermeni kaptan* ***Apik*** *nam eşhas Sakız Adası tarikile Çeşme'ye göndermeye teşebbüs etmiştir. Evvela Yunan hükümeti tarafından muvafık görülmüş olan işbu teşebbüs bilahara hükümet-i mumaileyhin mümanaatı üzerine icra edilememiştir."*[197]

Çete, 1926 yılında Türkiye'ye giremiyor veya girişini ertesi yıla ertelemek durumunda kalıyor. **Atatürk**'e suikast yapmak amacıyla 17 Ağustos 1927 günü Sisam Adası'ndan Kuşadası'na çıkan Çerkez **Hacı Sami** çetesi, 27 Ağustos günü Madran yaylasında kıstırılmıştır. **Hacı Sami**'nin kendisi ve kardeşi **Ahmet** çarpışmada ölmüş, çetenin öteki

196) **Ibid.**, TC Gümülcine Konsolosluğundan Dışişlerine şifre tel, 17.7.1936, No. 141.
197) **Ibid.**, TC Atina Elçiliğinden Dışişlerine yazı, Gayet mahremdir, 5.8.1926, No. 4683/655.

üyeleri sağ olarak yakalanmış ve yargılanıp cezalandırılmışlardır.[198] Bu çetenin yakalatılmasında da Gümülcine Konsolosumuz **Firuz Kesim**'in hizmetleri geçmiştir. Bu önemli hizmetleri için **Firuz Kesim**, Dişişleri Bakanlığınca takdirname ile ödüllendirilmiştir. **Atatürk**'e suikast girişimleri sürüp gidiyor. Evet, Cumhurbaşkanı **Kemal Atatürk**'ü ortadan kaldırmak için, yalnız 1924-1927 yıllarında altı suikast hazırlanmıştır. Bu suikastlar, İzmir suikastından ayrıdır. Dört yılda altı suikast. Her yıl bir suikast, 1926 yılında ise üç suikast hazırlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk beş yılında olduğu gibi sonraki yıllarında da **Atatürk**'e karşı suikast hazırlıkları devam edip gitmiştir. 1927 yılından sonraki suikast girişimlerine burada hiç yer veremedik, belki ilerde ayrı bir kitapta bunlara da eğiliriz.

Atatürk'e karşı 1924-1927 yıllarında hazırlanan suikastlarda olduğu gibi, daha sonraki yıllarda hazırlanan suikastların da hemen her birinde Ermeniler vardır. Ermeni komitacıları, **Atatürk**'e karşı hemen her suikast girişiminin ya içinde ya da başında olmuşlardır. Ya kendi başlarına ya da başkalarıyla ortaklaşa suikast işine sürekli girmişlerdir. Durmadan hep suikast tasarlamış, suikast hazırlamışlardır. Sanki yatıp kalkıp hep suikast düşünmüşlerdir. Ermeni suikastlarında düşündürücü bir süreklilik vardır.

Belgelerden anlaşılıyor ki, **Atatürk** döneminde Türk istihbaratı iyi çalışmıştır. *"Su uyur, düşman uyumaz"* düşüncesiyle, Türk istihbaratçıları sürekli tetikte, teyakkuzda olmuşlar ve tezgâhlanan suikastları önceden haber almayı ve suikastçıları birer birer mimlemeyi başarmışlardır. Bu sayededir ki, Ermeni suikastçılar, Tanrıya şükürler olsun, **Atatürk**'e pek yaklaşamamış ve menfur emellerine ulaşamamışlardır. Kimi suikastçılar Meriç kıyısında yok edilmiş, kimileri Türk sınırına hiç yaklaştırılmamış, kimileri de Türkiye içinde fakat **Atatürk**'e pek yaklaşamadan yakalanmıştır.

Buna rağmen Ermeni komitacıları, düşmanlıklarından ve Türklere karşı suikastlar hazırlama düşüncesinden hiç vazgeçmemişlerdir.

198) Atatürk'e suikast yapmak üzere Yunanistan'dan Anadolu'ya geçen Hacı Sami çetesinin yakalanması, yargılanması ve cezalandırılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, **Atatürk'e 11 suikast**, s. 41-100. Topladığı doğru istihbarat ile Hacı Sami çetesinin yakalanmasını sağladığı için Gümülcine Konsolosu Firuz Kesim, Hükümet tarafından takdirname ile taltif edilmiştir. Takdirname metni için bkz. **Yakın Tarihimiz, Cilt 2**, s.12.

Yirmi Yıl Sonra: San Fransisco'da Bir Suikast Tasarısı (1945)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından çeyrek yüzyıl sonrasına atlayalım. Yıl 1945: ABD'nin San Fransisco şehrinde **Birleşmiş Milletler Konferansı** toplanıyor. Birleşmiş Milletler Örgütü kurulacak. Türkiye, bu dünya örgütünün kurucu üyelerindendir; **San Fransisco Konferansı**'na Dışişleri Bakanı **Hasan Saka** Başkanlığındaki bir heyetle katılıyor. Heyette Washington Büyükelçimiz **Hüseyin Ragıp Baydur**, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı **Feridun Cemal Erkin** de vardır. Ermeniler, işte bu heyete de suikast hazırlıyorlar.

Nasıl mı? Görelim.

San Fransisco Konferansı'na elli ülke ve bin kadar delege katılmıştır. **Birleşmiş Milletler Antlaşması**'nı müzakere ve kabul eden Konferans, Amerikan-Sovyet çatışmasına sahne olmuş ve iki ay kadar sürmüştür. Bu uzun süre içinde Türk heyeti, San Fransisco şehrini biraz keşfetme fırsatı da buluyor. Heyetimizin yanından pek ayrılmayan gazeteci **Ahmet Emin Yalman**, bir gün şehirde "Ömer Hayyam" adlı bir Ermeni lokantası keşfettiğini haber veriyor. Lokantada tamamiyle Türk yemekleri hazırlanıyor ve veriliyormuş. Yemekler pek ahım şahım değilse de, fena da sayılmazmış. Servis epeyce iyi imiş. Daha önce bu lokantaya giden Türkler iyi kabul görmüş ve memnun kalmışlar.

Bu tavsiyeler üzerine, Türk yemeklerine zaten hasret kalmaya başlamış olan heyetimiz üyeleri, zaman zaman bu Ermeni lokantasına gitmeye başlıyorlar. Hiçbir şeyden kuşkulanmıyorlar. *"Su uyur, düşman uyumaz"* diye düşünmüyorlar. Ermeni komitacılarının vaktiyle Anadolu'da ve İstanbul'da döktükleri kanlar; Türk büyüklerine karşı düzenledikleri suikastlar artık tarihte kalmış, unutulup gitmiştir. Ermeniden sakınmak gönlü yüce Türkün aklından bile geçmiyor artık. Heyetimiz üyeleri, Dışişleri Bakanımız **Hasan Saka**'yı da Ermeni lokantasına götürmekte bir sakınca görmüyorlar. Lokanta sahibi Ermeni **Mardikyan** da çirkin yüzünü ustaca kamufle ediyor, düşmanca duygularını hiç belli etmiyor, Türk müşterilerine karşı çok iyi davranıyor, Bakanımız **Hasan Saka**'ya da itibar ediyor. Ondan sonra bizimkiler daha sıkça bu lokantaya gitmeye başlıyorlar.

San Fransisco Belediyesi, konferansa ayrılan opera binasının bodrumundaki kafeteryayı da aynı **Mardikyan**'a ihale etmiş. **Mardikyan**, hem şehirdeki "Ömer Hayyam" lokantasını işletiyor, hem de konferans binasındaki kafeteryayı. Bizim heyetteki diplomatlar da, lokantadan sonra kafeteryaya da dadanıyorlar. Lokanta sahibi **Mardikyan**, Türk heyetinin dört yanında beş dönüyor.

San Fransisco Konferansı sona eriyor, **Hasan Saka** başkanlığındaki heyetimiz yurda dönüyor. Kısa bir süre sonra, San Fransisco'daki "Ömer Hayyam" lokantasının Ermeni sahibi **Mardikyan**, bir dergiye demeç veriyor, çirkin komitacı yüzünü sergiliyor. Türk ulusu aleyhinde ateş püskürüyor ve demecini şöyle bitiriyor:

"Kaç defa aklımdan geçti, lokantama gelen bu Ermeni düşmanlarının yemeğine zehir katayım, hepsini cehenneme göndereyim. Sonra, Amerikan Hükümetinin misafirleri olduklarını düşünerek bu fikrimden caydım."[199]

Bizimkileri Allah korumuş! Dışişleri Bakanı **Hasan Saka**, geleceğin Dışişleri Bakanı **Feridun Cemal Erkin** ve Cumhuriyetin ilk kuşak büyük diplomatlarından **Hüseyin Ragıp Baydur**, Ermeni suikastından kıl payıyla kurtulmuşlar.

Türk Diplomatlarına Karşı Ermeni Suikastları

1965 yılında tanık olduğumuz sözde Ermeni katliamının 50. yılı kampanyası sırasında, **Talat Paşa**'nın katili **Soghomon Tehlerian**'a ABD'nin Fresno şehrinde bir anıt dikildi. "Ermeni Ulusal Kahramanı" ilan edilen ve anıtı dikilen **Tehlerian** ile geleceğin Ermeni katillerine bir mesaj verildi. Türk diplomatlarını vuracak Ermeni "yiğitlerin" de işte böyle anıtları dikilecek, onlar da "Ermeni Ulusal Kahramanı" ilan edilecek denmek istendi ve yeni dalga Ermeni terörünün tohumları atıldı. Türk diplomatlarını vuran Ermeni teröristler o düşmanlık havası içinde doğup yetişti. Sapık komiteciler Ermeni terör geleneğinin sürekliliğini sağladılar. Onlar için Beyrut'un fakir Ermeni mahallesin-

199) Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1980, Cilt 1, s.152-153; Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.541-542.

den kakavan tetikçiler toplamak da pek zor olmadı. Orta Doğu'da terör zaten kol geziyordu. Böyle bir ortamda Ermeni terörü de yeniden serpildi...

Bu hava içinde yeni bir Ermeni terör dalgası yükseldi ve yurtdışında görev yapan Türk diplomatlarını hedef aldı. 1973-1994 yılları arasında Ermeni terörüne kurban verdiğimiz Türk diplomatlarının acıklı öyküsü ***Şehit Diplomatlarımız*** başlıklı iki ciltlik kitabımda ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Burada yalnız o kitaptan aktararak Türk diplomatlarına yönelik Ermeni suikastlarını ve suikastlarda can veren şehitlerimizin adlarını anmakla yetiniyorum.

Acıklı suikastlar tablosu şudur:

1) Santa Barbara Suikastı: TC Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ve Muavin Konsolos **Bahadır Demir**'in vurulmaları (Santa Barbara, CA, ABD, 27 Ocak 1973 Cumartesi).

2) Viyana Suikastı I: TC Büyükelçisi **Dâniş Tunalıgil**'in öldürülmesi (Viyana, Avusturya, 22 Ekim 1975 Çarşamba).

3) Paris Suikastı I: TC Büyükelçisi **İsmail Erez** ile şoförü **Talip Yener**'in öldürülmeleri (Paris, Fransa, 24 Ekim 1975 Cuma).

4) Beyrut Suikastı: TC Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi **Oktar Cirit**'in öldürülmesi (Beyrut, Lübnan, 16 Şubat 1976 Pazartesi).

5) Vatikan Suikastı I: TC Büyükelçisi **Taha Carım**'ın öldürülmesi (Roma, İtalya, 9 Haziran 1977 Perşembe).

6) Madrid Suikastı: Madrid Büyükelçimizin eşi **Neclâ Kuneralp** ile emekli Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu**'nun öldürülmeleri (Madrid, İspanya, 2 Haziran 1978 Cuma).

7) Lahey Suikastı: Lahey Büyükelçimizin oğlu **Ahmet Benler**'in öldürülmesi (Lahey, Hollanda, 12 Ekim 1979 Cuma).

8) Paris Suikastı II: TC Paris Büyükelçiliği Turizm ve Tanıtma Müşaviri **Yılmaz Çolpan**'ın öldürülmesi (Paris, Fransa, 22 Aralık 1979 Cumartesi).

9) Atina Suikastı I: TC Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Galip Özmen** ile kızı **Neslihan Özmen**'in öldürülmeleri (Atina, Yunanistan, 31 Temmuz 1980 Perşembe).

10) Sydney Suikastı: TC Sydney Başkonsolosu **Şarık Arıyak** ile Koruma Görevlisi **Engin Sever**'in öldürülmeleri (Sydney, Avustralya, 17 Aralık 1980 Çarşamba).

11) Paris Suikastı III: TC Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri **Reşat Moralı** ile Din Görevlisi **Tecelli Arı**'nın öldürülmeleri (Paris, Fransa, 4 Mart 1981 Çarşamba).

12) Cenevre Suikastı: TC Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli Sekreteri **Mehmet Savaş Yergüz**'ün öldürülmesi (Cenevre, İsviçre, 9 Haziran 1981 Salı).

13) Paris Baskını: TC Paris Başkonsolosluğunun basılması, Maiyette Başkonsolos **Kaya İnal**'ın yaralanması ve Koruma Görevlisi **Cemal Özen**'in öldürülmesi (Paris, Fransa, 24 Eylül 1981 Perşembe).

14) Los Angeles Suikastı: TC Başkonsolosu **Kemal Arıkan**'ın öldürülmesi (Los Angeles, ABD, 28 Ocak 1982 Perşembe).

15) Boston Suikastı: TC Boston Fahri Başkonsolosu **Orhan Gündüz**'ün öldürülmesi (Boston, ABD, 4 Mayıs 1982 Salı).

16) Lizbon Suikastı: TC Lizbon Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Erkut Akbay** ile eşi **Nadide Akbay**'ın öldürülmeleri (Lizbon, Portekiz, 7 Haziran 1982 Pazartesi).

17) Ottawa Suikastı: TC Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Hava Kurmay Albay **Attila Altıkat**'ın öldürülmesi (Ottawa, Kanada, 27 Ağustos 1982 Cuma).

18) Burgaz Suikastı: TC Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi **Bora Süelkan**'ın öldürülmesi (Burgaz, Bulgaristan, 9 Eylül 1982 Perşembe).

19) Belgrad Suikastı: TC Büyükelçisi **Galip Balkar**'ın öldürülmesi ve şoförü **Necati Kaya**'nın yaralanması (Belgrad, Yugoslavya, 9 Mart 1983 Çarşamba).

20) Brüksel Suikastı: TC Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Dursun Aksoy**'un öldürülmesi (Brüksel, Belçika, 14 Temmuz 1983 Perşembe).

21) Lizbon Baskını: TC Lizbon Büyükelçiliği konutunun basılması: Maslahatgüzarın eşi **Cahide Mıhçıoğlu** ile bir Portekiz polisinin öldürülmesi, Maslahatgüzar **Yurtsev Mıhçıoğlu** ile oğlu **Atasay**

Mıhçıoğlu'nun yaralanması ve beş teröristin imha edilmesi (Lizbon, Portekiz, 27 Temmuz 1983 Çarşamba).

22) **Tahran Suikastları:** TC Tahran Büyükelçiliği personeline karşı bir dizi saldırı ve Sekreter **Şadiye Yönder**'in eşi **Işık Yönder**'in öldürülmesi (Tahran, İran, 27-28 Mart ve 28 Nisan 1984).

23) **Viyana Suikastı II:** TC Viyana Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Vekili **Erdoğan Özen**'in öldürülmesi (Viyana, Avusturya, 20 Haziran 1984 Çarşamba).

24) **Viyana Suikastı III:** Birleşmiş Milletler Viyana Bürosundaki Türk Direktör **Evner Ergun**'un öldürülmesi (Viyana, Avusturya, 19 Kasım 1984 Pazartesi).

25) **Atina Suikastı II:** TC Atina Büyükelçiliği Basın Ataşe Yardımcısı **Çetin Görgü**'nün öldürülmesi (Atina, Yunanistan, 7 Ekim 1991 Pazartesi).

26) **Bağdat Suikastı:** TC Bağdat Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Çağlar Yücel**'in öldürülmesi ve Haberleşme Teknisyeni **Hüseyin Kerimoğlu**'nun yaralanması (Bağdat, Irak, 11 Aralık 1993 Cumartesi).

27) **Atina Suikastı III:** TC Atina Büyükelçiliği İkinci Müsteşarı **Ömer Halûk Sipahioğlu**'nun öldürülmesi (Atina, Yunanistan, 4 Temmuz 1994 Pazartesi).

Ermeni teröristlerce düzenlenen diğer suikastlar ve saldırılar (1979-1985):

1) **Bern Saldırısı:** Büyükelçi **Doğan Türkmen**'e karşı suikast girişimi (Bern, İsviçre, 6 Şubat 1980 Çarşamba).
2) **Vatikan Suikastı II:** TC Vatikan Büyükelçisi **Vecdi Türel**'in ve Koruma Görevlisi **Tahsin Yücel**'in yaralanması (Roma, İtalya, 17 Nisan 1980 Perşembe).
3) **Paris Saldırısı:** TC Büyükelçiliği Basın Müşaviri **Selçuk Bakkalbaşı**'nın yaralanması (Paris, Fransa, 26 Eylül 1980 Cuma).
4) **Paris'te Bombalama:** TC Büyükelçiliği Maliye Müşaviri **Ahmet Erbeyli**'nin arabasına bomba konulması.

5) **Ottawa Saldırısı:** TC Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri **Kemalettin Kâni Güngör**'ün yaralanması (Ottawa, Kanada, 8 Nisan 1982).
6) **Ottawa Baskını:** TC Ottawa Büyükelçiliğinin teröristlerce basılması, Büyükelçi **Coşkun Kırca**'nın yaralanması ve bir Kanadalı koruma görevlisinin öldürülmesi (Ottawa, Kanada, 12 Mart 1985 Salı).

1970'li ve 1980'li yıllarda uçaklar, dünyanın dört bucağından Türkiye'ye şehit cenazeleri taşıyıp durdular. On küsur yıl boyunca Ankara Esenboğa Havaalanı'na arka arkaya al bayrağa sarılı tabutlar indirildi. Tabutların içinde yatanların pek çoğunu yakından tanıyorduk. Onlar bizim meslektaşlarımızdı; ya bir saygıdeğer büyüğümüz ya da canciğer arkadaşımız veya sevgili kardeşimizdi. Bizler dış görevlere nöbetleşe gidiyorduk, o tabutların içinde biz de olabilirdik. Bayrağa sarılma sırası pek yakında bize de gelebilirdi. Yurtdışı görevden Ankara'ya bavulla değil, tabutta dönebilirdik. Uçaktan indirilip birer manga askerin omzunda ağır ağır taşınan o tabutları gördükçe her defasında kahrolduk, tekrar tekrar kahrolduk.

Uçaklardan indirilen şehitlerimizi gözyaşlarıyla karşılayıp tarifsiz acılarla bağrımıza bastık. Onlar için başkent Ankara'da, Dışişleri Bakanlığı önünde devlet törenleri düzenledik. Teröre karşı, Ermeni terörüne karşı isyanımızı dile getirmeye, sesimizi kamuya duyurmaya çalıştık. Katafalka uzanmış o şehitlerimizin önünde sessizce saygı duruşunda bulunurken derin düşüncelere daldık. Maltepe Camii avlusunda onlar için namaza durduk. Hazin törenlerle onları sonsuzluğa uğurladık. Ankara Asri Mezarlıkta hiç yoktan yepyeni bir şehitlik oluşturduk. Daha önce böyle bir şehitliğimiz yoktu. Bu yeni şehitliğe **Dışişleri Şehitliği** dedik. Son saygımızda kusur etmemeye çalışarak, aziz görev şehitlerimizin birçoğunu burada vatan toprağına verdik. Sonra gözyaşlarımızı içimize akıtarak görev başına döndük. İyice bilenmiş, çelikleşmiş ve de bir kat daha güçlenmiş olarak, şehitlerimizin bıraktığı yerden işe devam ettik, kendimizi yoğun çalışma temposuna bıraktık. Ama işe dalınca şehitlerimizi hiç unutmadık.

Hiç unutmadık.

Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Gelince...

Büyük komşumuz Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1991 yılında dağılınca 15 yeni bağımsız devlet doğdu. Ben o tarihte Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasi İşler Genel Müdürü idim. Balkanlar'dan Japonya'ya kadar uzanan, dağılan eski Yugoslavya'yı ve eski Sovyetler Birliği'ni de kapsayan ülkelerle siyasi ilişkilerimizden sorumluydum. Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığa kavuşan ülkelerle ilişki kurarken üç aşamalı bir politika izledik. Bu politika yabancı basın-yayın organlarında **Türk modeli** diye anıldı ve bizden sonra bazı başka ülkelerce de benimsendi. Bu politikaya göre üç aşamalı bir yol izledik: 1) Tanıma, 2) Diplomatik ilişki kurma ve 3) Elçilik açma.

Tanıma

Türkiye, Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan etmiş olan bütün yeni bağımsız devletleri, hiçbir ayrım gözetmeden tanıma politikası izledi. Önce, 9 Kasım 1991 günü Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıdı. Arkasından, 16 Aralık 1991 tarihinde, Sovyetler Birliği'nden ayrılmış olan öteki bağımsız devletlerin hepsini, hiçbir ayrım gözetmeden tanıdı. **Bu arada Ermenistan Cumhuriyeti'ni de tanıdık.** Fakat ondan sonra Ermenistan ile ilişkileri daha ileri götüremedik.

Diplomatik ilişki kurma

Yeni bağımsız devletlerle diplomatik ilişki kurmadan önce, her devletle teker teker masaya oturma, ikili ilişkilerimizi masaya yatırma, varsa aradaki sorunları veya pürüzleri giderme ve her devletle birer anlaşma veya protokol imzalama yolunu izledik. Anlaşma veya protokol imzalandıktan sonradır ki o ülkeyle resmi ilişkiler kurduk. Bu arada örneğin Azerbaycan ile protokolü, 10 Ocak 1992 günü Bakû'da ben imzaladım ve o anlaşmadan sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri resmen başlamış oldu. **Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti**

Arasında Yeniden Diplomatik İlişkilerin Tesisi Hakkında Protokol başlığını taşıyan bu belge ile Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeniden kuruldu. Azerbaycan tarihinde bir yeri olan bu protokolün 10. yıldönümünde Bakû'da bir tören düzenlendi ve ben de davetli olarak o törene bir konuşmayla katıldım.

Bağımsızlığa kavuşan eski Sovyet Cumhuriyetlerinin her biriyle anlaşmalar yaptık ve diplomatik ilişkiler kurduk. Fakat **Ermenistan Cumhuriyeti ile hâlâ bir anlaşma yapamadık ve normal diplomatik ilişki kurmadık.**

Elçilik açma

Anlaşma veya protokoller imzalandıktan, diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra her yeni bağımsız devlette büyükelçilik açtık. **Yalnız komşu Ermenistan'da konsolosluk veya elçilik açamadık.**

Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler neredeyse 1991'de olduğu gibi kaldı, daha ileri götürülemedi. Çünkü aramızda sorunlar vardır, bunlar hâlâ giderilememiştir. Birinci sorun yine Ermenilerin "büyük Ermenistan" hülyasından kaynaklanmaktadır: Ermenistan, Sovyetler Birliği'nden ayrılırken bir **Bağımsızlık Bildirgesi** yayımladı ve hedeflerinin "Batı Ermenistan" olduğunu açıkladı. "Batı Ermenistan" dedikleri, "Doğu Anadolu", yani Türk topraklarıdır. Yani Ermenistan daha bağımsızlığını ilan ettiği gün, Doğu Anadolu'ya göz dikti, Türkiye'ye dil uzattı. Daha sonra hazırlanan Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'nda mahut "Bağımsızlık Bildirgesi"ne yollama yapıldı. O bildirgedeki ilkeler ve hedefler bir bakıma anayasa hükmü haline getirildi ve Ermenistan Hükümetlerini bağlayıcı hale dönüştürüldü.

Ermenistan aynı zamanda komşusu Azerbaycan topraklarına saldırdı ve **Yukarı Karabağ** bölgesini ve Azerbaycan'ın **Agdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Gubatlı, Laçin** ve **Kelbecer** illerini işgal etti. Halen Azerbaycan topraklarının % 20 kadarını işgal altında tutmaktadır. Buradan sökülüp atılan 1 milyonu aşkın Azerbaycan Türkü hâlâ Azerbaycan'da mülteci (kaçkın) durumundadır.

Başka bir ifadeyle Ermenistan, ne Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstermiştir, ne de Azerbaycan'ın. Komşularının sınırlarını tanımayan, komşularının topraklarına göz diken bir ülke, o komşularından normal diplomatik ilişkiler bekleyemez, beklemeye hakkı olduğunu ileri süremez. Bu nedenle Türkiye hâlâ Ermenistan'la ilişkilerini normal hale getirememiştir.

Arada başka sorunlar da vardır. Ermenistan, Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı terörü beslemektedir, bu açıdan bakınca terörü destekleyen bir ülke konumundadır. Sovyetler Birliği'nden ayrılan 15 devlet arasında yalnız Ermenistan komşularına saldıran veya dil uzatan bir sorumsuz devlet olarak sahneye çıkmıştır. Bundan başka Ermenistan Hükümeti, bugün hatıralarını saygıyla andığımız şehit diplomatlarımızın katillerini ülkesinde barındırmakta ve himaye etmektedir. Örneğin, yakın arkadaşım Belgrad Büyükelçimiz **Galip Balkar**'ın katili olan **Levonyan**, bugün Erivan'da oturmaktadır ve Ermenistan Hükümetinin koruyuculuğu altındadır. Ermenistan bu katili mahkeme önüne çıkarmamış, cezalandırmamıştır.

Türkiye'nin Ermenistan'la normal diplomatik ilişki kurabilmesi için, Erivan Hükümetinin Türk diplomatlarına karşı suikastlar düzenlemiş, kan dökmüş ve cezasız kalmış olan teröristleri Türkiye'ye iade etmesi, Türkiye'den özür dilemesi, Türkiye aleyhindeki propagandaya son vermesi de gerekir.

VII
ERMENİ TERÖRÜ KURBANLARI ŞEHİT DİPLOMATLARIMIZ ANILDI (19 Mart 2001)

Bir Haber

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi ***Dr. O. Faruk Loğoğlu****, 19 Mart 2001 Pazartesi akşamı Ankara Palas Devlet Konukevi'nde yaklaşık 400 kişilik bir davet verdi. Davet, emekli Büyükelçi* ***Dr. Bilâl N. Şimşir****'in son olarak yayımlamış olduğu iki ciltlik ŞEHİT DİPLOMATLARIMIZ adlı eserinin (Bilgi Yayınevi, Ankara) tanıtımı için düzenlenmişti. Davete, Dışişleri mensupları, emekli büyükelçiler, Ankara'daki yabancı diplomatlar, protokole dahil zevat, şehit aileleri ve basın mensupları katıldı. Kitabın tanıtımı dolayısıyla Ermenilerin şehit ettikleri Türk diplomatları saygıyla anıldı. Şehitlerimiz için saygı duruşunda bulunuldu.*

Tanıtım töreninin açılış konuşmasını yapan Müsteşar ***Loğoğlu, Şimşir****'in ŞEHİT DİPLOMATLARIMIZ adlı kitabının, menfur saldırıları her yönüyle irdeleyen kapsamlı bir belgesel eser özelliği taşıdığını söyledi.* ***Şimşir****'in daha önce yayımlamış olduğu 56 kitabının ve 160 ilimsel makalesinin Dışişleri Bakanlığı'nın ve yüzlerce araştırmacının referans kaynakları arasında yer aldığını söyleyen Dışişleri Müsteşarı* ***Loğoğlu****, bu son kitabının Dışişleri açısından önemli bir yeri olacağını, zira Dışişleri Bakanlığı'nın Ermeni teröründen en fazla etkilenen kurum olduğunu belirtti.* ***Loğoğlu*** *şöyle konuştu:*

"Teröre ilk kurbanlarımızı verdiğimiz 1973 yılından 1994 yılına kadar geçen sürede şehit edilen onlarca meslektaşımızın anıları hâlâ tazeliğini korumaktadır. Ancak bu durum, ne Bakanlığımız mensuplarını ne de bir süre için bizlere katılan diğer kurum ve kuruluşlara mensup diplomatlarımızı hiçbir şekilde yıldırmamıştır. Bu kitabın herkes tarafından ibretle okunmasını tavsiye ediyorum."

*Büyükelçi **Bilâl N. Şimşir** de Ermeni teröriyle ilgili bazı noktalara parmak bastı. **Şimşir**'in konuşması aşağıya aktarılmıştır.*

Bilâl N. Şimşir'in konuşması

ŞEHİT DİPLOMATLARIMIZ adlı son kitabımın tanıtımı için düzenledikleri bu davetten dolayı Sayın Müsteşar Büyükelçi **Dr. Faruk Loğoğlu**'na ve onun şahsında Dışişleri Bakanlığına içten teşekkürlerimi arz ederim. Kitabı güzel biçimde yayımlamış olan *Bilgi Yayınevi* sahibi Sayın **Ahmet Küflü**'ye de teşekkürlerimi sunarım.

Davete katılan bütün dostlarımıza, meslektaşlarımıza ve değerli basın mensuplarına da teşekkür ediyorum.

Aramızda bulunan şehit yakınlarına da içten saygılarımı sunuyorum.

Kitabın tanıtımı vesilesiyle burada, Dışişleri şehitlerimizi anıyor, onlara saygılarımızı yineliyoruz. Şehitlerimize karşı vefa borcumuzu bir ölçüde yerine getirmiş oluyoruz.

Hatırlayacağınız gibi, yakın geçmişte Türk Dışişleri teşkilatı büyük bir trajedi yaşadı. 1970'li ve 1980'li yıllarda, Ermeni terör örgütleri yurtdışında görev yapan Türk diplomatlarına karşı silahlı, bombalı, kanlı saldırılar düzenlediler ve birbirinden değerli Türk diplomatlarını şehit ettiler.

Kanlı saldırılar 1973 yılında başladı. O yıl, 27 Ocak günü **Mıgırdıç Yanıkyan** adlı yaşlı bir Ermeni komitacı, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı Konsolos **Bahadır Demir**'i bir otelde kurşunlayıp öldürdü. Amerika'nın Pasifik kıyısında işlenen bu çifte cinayet, Türk diplomatlarına karşı kanlı Ermeni suikastlarının başlangıcı oldu.

Silahlı Ermeni teröristler, 22 Ekim 1975 tarihinde Türkiye'nin Viyana Büyükelçiliğini bastılar. Büyükelçimiz **Dâniş Tunalıgil**'i makam odasında, çalışma masası başında şehit ettiler. Bu cinayetten iki gün sonra Ermeniler, Paris Büyükelçimiz **İsmail Erez**'i ve şoförü **Talip Yener**'i makam otomobili içinde kurşun yağmuruna tuttular. Türkiye, 48 saat içinde Ermeni terörüne üç kurban verdi, değerli ve deneyimli iki büyükelçi kaybetti. O yıl Cumhuriyet Bayramı arifesinde Türk Dışişleri Teşkilatı ve Türk ulusu yasa boğuldu.

Emsalsiz bir trajedi

Ermenilerin düzenlediği bu ilk saldırıları yeni kanlı suikastlar izledi. 1980'li yıllarda Ermeni saldırıları büsbütün arttı. Ermeni teröristler kudurmuş gibi üst üste saldırdılar. Bu dönemde Belgrad Büyükelçimiz **Galip Balkar**, Sydney Başkonsolosumuz **Şarık Arıyak**, Los Angeles Başkonsolosumuz **Kemal Arıkan**, Ottawa Büyükelçiliğimiz Askeri Ataşesi Hava Kurmay Albay **Attilâ Altıkat**, Paris Turizm Müşavirimiz **Yılmaz Çolpan**, Paris Çalışma Ataşemiz **Reşat Moralı**, Paris din görevlimiz **Tecelli Arı** arka arkaya Ermeni saldırılarında şehit düştüler. Ermeniler, Türk diplomatlarına karşı dört kıtada arka arkaya 27 suikast düzenlediler. Bu suikastlarda 34 şehit ve pek çok yaralı verdik.

1970'li ve 1980'li yıllarda uçaklar, dünyanın dört bucağından Türkiye'ye şehit diplomat cenazeleri taşıyıp durdular. Yurtdışına bavulla giden Türk diplomatları tabutlar içinde döndüler. Onlar, bizim meslektaşlarımızdı. O tabutların içinde biz de olabilirdik. Onlar da bugün yaşıyor olabilirlerdi.

Bizim yaşadığımız bu trajedinin tarihte benzeri yoktur. Gerçekten hiçbir dönemde, başka hiçbir ülkenin diplomatları böylesine sistematik suikastlara maruz kalmamışlardır. Tarihte de günümüzde de saldırıya uğramış ve can vermiş diplomatlar olmuştur ama onlar münferit ve istisnai olaylardır. Bizim uğradığımız suikastlar ise birbirini izleyen sistematik bir suikastlar dizisidir. Evet, Ermeniler, Türk diplomatlarına karşı peş peşe tam 27 suikast düzenlemiş ve otuzdan fazla kurban al-

mışlardır. Dünya diplomasi tarihinde bunun bir başka benzeri ve emsali yoktur.

Türk Dışişleri Bakanlığı, teröre en yüksek oranda şehit vermiş bir kuruluştur. Dışişleri Bakanlığımız o zamanki mevcut personelinin yaklaşık binde 40 veya yüzde 4 kadarını şehit vermiştir. Bu, gerçekten çok yüksek bir orandır. Verdiğimiz bu şehitlerin kolay yetişmeyen, seçme devlet görevlileri olduklarını da unutmamak gerekir.

Ermeni terörüne kurban verdiğimiz meslektaşlarımız, Türk oldukları için, yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil ettikleri için öldürüldüler. Onlar bu memleket için, bu vatan için öldüler. Bunu not ediyoruz ve şehitlerimizi hiç unutmuyoruz, unutmayacağız. Hatıraları önünde saygıyla eğiliyorum.

Şehitler kitabı nasıl yazıldı?

Şehit diplomatlarımız üzerine bir kitap hazırlama düşüncesi emekli Büyükelçi **Semih Günver**'den geldi. 1996 yılında ***Bizim Diplomatlar*** adlı kitabım yayımlanmıştı. O kitabımda, **Lozan Barış Konferansı** sırasında **İsmet Paşa**'ya (**İnönü**) karşı hazırlanan suikast girişimlerine değinmiştim. Orada yazdıklarım Ermenilerin şehit ettikleri diplomatlarımızı akla getirmiştir. Rahmetli Büyükelçi **Günver**, şehit diplomatlarımız hakkında da bir kitap yazmam için bana açık çağrıda bulundu. *Cumhuriyet* gazetesinde yayımladığı bir yazısında, *"Şehit diplomatlarımızın da öykülerini yazmak gerekli... Diplomasi şehitlerimizi birarada bir kitap içinde toplamakta büyük yarar var... Sayın **Bilâl Şimşir**, siz bu işi de ele alamaz mısınız? Bizler size yardımcı olmaya çalışırız"* diyordu. Onun bu çağrısını görev bildim. Kendisini burada rahmet ve şükranla anıyorum. Kitabın fikir babası rahmetli **Günver**'dir.

Dışişleri Bakanlığı, arşiv dosyalarını incelememe izin verdi. Yoksa kitabım eksik kalırdı. Dışişleri Bakanı **İsmail Cem**, Bakanlık Müsteşarı Büyükelçi **Dr. Faruk Loğoğlu**, Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi **Aydemir Erman**, ilgili Dairelerin Sayın Genel Müdürleri, Arşiv ve Ulaştırma Dairesi Başkanı **Yahya Akkurt** ve çalışma arkadaşları bana anlayış ve kolaylık gösterdiler. Halen Lizbon'da ülkemizi temsil etmekte olan

Büyükelçi **Süha Noyan**, Genel Müdür iken dairesinde muhafaza ettiği dosyaları önüme serdi. Bu sayede kitap hemen hemen eksiksiz kaleme alınabilmiştir. *Bilgi Yayınevi* sahibi **Ahmet Küflü** ve yardımcıları kitabın basımına ve dağıtımına özen göstermişlerdir. Kitap böyle ortaya çıktı. Herkese teşekkürlerimi tekrarlıyorum. Ben de kitabı ciddi, dengeli ve güvenilir bir eser olarak hazırlamaya gayret ettim.

ŞEHİT DİPLOMATLARIMIZ adlı kitabımı, yüreğimden kopan mütevazı bir dikilitaş gibi şehitlerimizin aziz hatırasına sundum.

Paris, Ermeni terörünün merkezi idi

Türk diplomatlarına karşı Ermeni suikastlarının çoğu demokratik Batı ülkelerinde düzenlendi. Ermeni teröristler Amerika, Batı Avrupa ve Avustralya'da lojistik destek buluyor, daha kolaylıkla eylem yapıyor ve buralarda çoğu zaman cezasız kalıyor ya da hafif cezalarla kurtuluyorlardı. Ayrıca oralarda kanlı propagandalarına daha elverişli bir ortam buluyorlardı. Kitabımızda bunları not ettik. Meslektaşlarımız Amerika kıtasında, Santa Barbara, Los Angeles, Boston ve Ottawa şehirlerinde; Avrupa'da da şu merkezlerde Ermenilerin silahlı saldırılarına uğradılar: Viyana, Paris, Lyon, Marsilya, Roma, Brüksel, Lahey, Madrid, Lizbon, Atina, Kopenhag, Cenevre, Belgrad ve Burgaz. Avustralya'da da Sydney Başkonsolosumuz ve koruma görevlisi şehit edildiler. Ermeni teröristler Tahran'da da diplomatlarımıza ve temsilciliklerimize karşı silahlı saldırılar düzenlediler ve can aldılar.

O yıllarda Ermeni terörünün asıl merkezi Paris idi. Paris, "Ermeni terörünün başkenti" olarak ün yapmıştı. Ermeni cinayetlerinin birçoğu Paris'te işlendi. 1975-1983 yıllarında Paris'te verdiğimiz şehitlerin isimleri şöyle sıralanabilir:

Büyükelçi **İsmail Erez** (24 Ekim 1975'te şehit edildi).

Büyükelçinin Makam Şoförü **Talip Yener** (24 Ekim 1975'te şehit edildi).

Turizm ve Tanıtma Müşaviri **Yılmaz Çolpan** (22 Aralık 1979'da şehit edildi).

Çalışma Müşaviri **Reşat Moralı** (4 Mart 1981'de şehit edildi).

Din Görevlisi **Tecelli Arı** (4 Mart 1981'de şehit edildi).

Başkonsolosluk Koruma Görevlisi **Cemal Özen** (24 Eylül 1981'de şehit edildi).

Bu görevlilerimizin hepsi Paris'te şehit edildiler.

Ermeni teröristler 15 Temmuz 1983 günü de Paris Orly Havaalanı'nda Türk Hava Yolları bürosuna bombalı saldırı düzenlediler. Saldırıda 8 kişi öldü, 60 kişi yaralandı (Ölenler: 1 Amerikalı, 1 İsveçli, 2 Türk ve 4 Fransız idi).

Basın Müşaviri **Selçuk Bakkalbaşı** Paris'te ağır yaralandı (26 Eylül 1980).

Maliye Müşaviri **Ahmet Erbeyli**'nin arabası Paris'te bombalandı (13 Ocak 1981).

Başkonsolos **Kaya İnal** Paris'te ağır yaralandı (24 Eylül 1981).

Paris'te işlenen seri cinayetleri kitabımda "Paris Suikastı 1", "Paris Suikastı 2" vs. diye sırayla anlattım.

Fransız makamları, korumakla yükümlü oldukları halde Türk diplomatlarını korumamışlar ve Ermeni terörüne göz yummuşlardır. Katillerin çoğu yakalanmamış, cinayetlerin failleri meçhul kalmıştır. Yakalanan veya teslim olan Ermeni katiller de müstahak oldukları cezalara çarptırılmamışlardır. 24 Eylül 1981 günü TC Paris Başkonsolosluğunu basan, oradaki koruma görevlisi **Cemal Özen**'i öldüren ve Başkonsolos **Kaya İnal**'ı ağır yaralayan Ermeni teröristler Fransız mahkemesi tarafından layık oldukları cezalara çarptırılmamışlardır. Bugün işlemediği bir suç için Türk ulusunu lekelemeye kalkışan Fransız Parlamentosu, Fransa'nın başkenti Paris'te Türk diplomatları arka arkaya katledilirken kılını kıpırdatmamış, Ermeni cinayetlerini kınamamıştır.

Fransızların bu hasmane tutumunu not ediyoruz ve unutmayacağız.

Unuttuğumuz Ermeni suikast ve terör geleneği

Bu suikastlar, bizi derinden sarstı ve sarsarken bize bazı gerçekleri de öğretti veya hatırlattı. Türkiye'de bizler, Cumhuriyet çocuklarıydık. Kanlı Ermeni tarihini, Ermenilerin eski kanlı eylemlerini, Ermeni sui-

kast geleneğini çoktan unutmuştuk. Bunları okullarda okumuyor, kitaplarda görmüyorduk. Bizler geleceğe bakıyor, eski kanlı olayları pek hatırlamıyorduk. Los Angeles Başkonsolosunu ve yardımcısını vuran katil bir Ermeniydi. Yakalandı. Ama biz bunu münferit bir olay olarak algıladık, bu çifte cinayeti yaşlı bir meczubun cinneti olarak gördük ve yanıldık. Arkasından Viyana ve Paris Büyükelçilerimiz vuruldu. Ermeni terör örgütü ASALA bildiriler yayımladı ve bu cinayetleri üstlendi. Biz yine bu cinayetleri Ermenilerin işlemiş olabileceğine inanmak istemedik. O günlerde Türk basını, Yunanlılara ve Kıbrıs Rumlarına göre şartlanmıştı. Gazetelerimiz, bu cinayetleri olsa olsa EOKA-B adlı Rum örgütünün işlemiş olabileceğini yazdılar. ASALA bildirilerini ise "Rumların hedef saptırması" olarak yorumladılar.

Oysa Ermenilerin köklü bir terör ve suikast geleneği vardır. Ama biz eskiyi, eski Ermeni suikastlarını çoktan unutmuştuk. 1887 ve 1890 yılında kurulan Ermeni **Hınçak** ve **Taşnaksutyun** örgütleri, ta kuruldukları günlerden beri suikast ve terörü birer metot olarak benimsemişlerdi. Terörü ve suikastları kuşaktan kuşağa aktarmışlardı. Ama biz bunları pek hatırlamıyorduk. Ermeniler vaktiyle terörü Osmanlı payıtahtına da taşımışlardı. 1896'ta Galata'daki Osmanlı Bankası'nı silahla basmış ve birçok masum insanı katletmişlerdi. 1905 yılında Osmanlı Padişahı **Abdülhamid**'e suikast düzenlemişler, padişahın geçeceği yerde 80 kiloluk bir bomba patlatmışlardı. Bu büyük infilakta 26 kişi can vermiş, 58 kişi yaralanmıştı. Biz bunları da unutmuştuk. Ermeni teröristler 1921 yılında eski Sadrazam **Talat Paşa**'yı ve eski Sadrazam **Said Halim Paşa**'yı, 1922 yılında da Büyük **Cemal Paşa**'yı ve iki yaverini vurmuşlardı. Biz bunları artık hatırlamıyorduk. 1922-23 yıllarında, Lozan'da **İsmet Paşa**'ya karşı Ermeni suikastları düzenlenmiş olduğunu bilmiyorduk. Ermeniler büyük **Atatürk**'e karşı da bir dizi suikast hazırlamışlardı. Ama **Atatürk**'le ilgili yayınlarda bunlardan tek satırla dahi bahsedilmiyordu. Bunları bilenimiz yoktu. Bilenlerimiz varsa da onlar göçüp gitmişlerdi.

Lozan Konferansı'nda ikinci delegemiz **Dr. Rıza Nur**, *"Suikast Ermenilerin spesiyalitesidir"* der. Ermenilerin kendileri de suikast ustaları olmakla övünürler. Biz eğer bunları unutmamış olsaydık ve zamanında hatırlayabilseydik, belki yeni Ermeni suikastlarına karşı daha

tedbirli olurduk ve belki şehit diplomatlarımızın bazıları bugün hayatta olurlardı, diye düşünürüm. Cehalet öldürüyor, diye düşünürüm.

Görev şehidi diplomatlarımızın acıklı öykülerini anlatan kitabımda, bir giriş çerçevesinde eski Ermeni suikastlarını, Ermenilerin suikast ve terör geleneğini de biraz anlatmak gereğini duydum. Ermenilerin bir suikast geleneği olduğunu unutmayalım, demek istedim. Tarihten ibret alabilirsek tarih tekerrür etmez. Özellikle gençlerimize bunu ısrarla anlatmak gerekir.

Şehitlerimize sahip çıkalım

Burada bir dileğimi de dile getirmek isterim. O da şudur: Yurtdışında şehit düşmüş olan diplomatlarımıza Türkiye olarak, evet Türkiye olarak sahip çıkalım. Dışişleri olarak sahip çıkıyoruz ama bu yetmez. Türkiye olarak sahip çıkmamız gerekir, diye düşünüyorum. Çünkü bu meslektaşlarımız Türkiye için can verdiler, Türk Devleti'nin temsilcileri oldukları için şehit edildiler. Onlar yalnız hayattayken değil, ölümleriyle de bu ülkeye büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Öncelikle şehitlerimizin mezun oldukları okullara, fakültelere görevler düşer. Kendi çatıları altında yetiştirmiş ve mezun etmiş oldukları bu şehitlerimize lütfen biraz ilgi göstersinler. Şehitlerimizin birçoğu **Galatasaray Lisesi**'nden çıkmıştır. Birkaçını zikredeyim. Örneğin:

Şehit Büyükelçi **Dâniş Tunalıgil,**

Şehit Büyükelçi **İsmail Erez,**

Şehit Büyükelçi **Taha Carım,**

Şehit Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu** Galatasaray mezunlarıdır.

Galatasaray çok köklü bir eğitim-öğretim kuruluşumuzdur ve bugün saygın bir üniversitedir. Ama Galatasaray camiasının şehit diplomatlarımızla ilgili herhangi bir etkinliğini şahsen duymadım ve hatırlamıyorum. Futbola gösterilen ilginin binde biri şehitlere gösterilemez mi? Galatasaray, yetiştirip mezun ettiği bu görev şehitlerine sahip çıkabilir, sanırım. Onlar için anma günleri düzenleyebilir; salonlara, mekânlara onların adlarını verebilir; öğrencilerine bu şehitlerimizi ve dolayısıyla Ermeni terörünü anlatabilir. Özellikle gençleri bilgilendirip bilinçlen-

dirmek pek gerekli ve önemlidir. Galatasaray Üniversitesi'nin ve Galatasaray camiasının bunu hakkıyla değerlendireceğine inanıyorum.

Aynı şeyler diğer öğretim kurumlarımız için de geçerlidir.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi veya **Mülkiye** mezunu olan şehitlerimizden birkaçının adlarını zikredeyim:

İlk diplomat şehidimiz Konsolos **Bahadır Demir,**

Paris Büyükelçisi iken şehit edilen **İsmail Erez,**

Avustralya'nın Sydney şehrinde şehit edilen Başkonsolos **Şarık Arıyak,**

Paris'te Çalışma Müşaviri iken vurulan **Reşat Moralı** Mülkiye mezunudurlar.

Öğrenci ve asistan olarak benim de gençliğimin yedi yılı Mülkiye'de geçmiştir. Çok sevdiğim Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı ve Mülkiyeliler Birliği nerededirler? Bugüne kadar onların da Mülkiyeli şehitleri hatırlayıp onlar için bir şeyler yaptıklarını, onların isimlerini Mülkiye'nin bir yerine kazıdıklarını, onlar hakkında bir şeyler yazıp yayımladıklarını duymadım. Her yıl 4 Aralıkta Mülkiye'nin yaş günü törenle kutlanır. Bu törenlerde Mülkiyeli şehitlerimiz için bir dakikalık saygı duruşunda bulunulamaz mı? Her yıl Dışişlerine genç diplomat adayları gönderen Mülkiye Mektebinin, Mülkiye çıkışlı şehit diplomatlarımızı öğrencilerine anlatması ve dolayısıyla gençleri bu konuda biraz yetiştirmesi yerinde olmaz mı?

Belgrad'da şehit edilen Büyükelçi **Galip Balkar** ile San Fransisco'da vurulan Başkonsolos **Kemal Arıkan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi** mezunudurlar. İlk diplomat şehidimiz Başkonsolos **Mehmet Baydar,** Viyana'da vurulan Büyükelçi **Dâniş Tunalıgil** ve Madrid'de vurulan Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi**'nden mezun olmuşlardır. Hukuk Fakültelerimizin de bu şehit diplomatlarımızı hatırlayıp andıklarını hiç duymadım. Ankara Hukuk Fakültesi'nin bir salonuna Şehit Büyükelçi **Galip Balkar** ve Şehit Başkonsolos **Kemal Arıkan** adlarının, İstanbul Hukuk Fakültesi'nin mekânlarına da Şehit Büyükelçi **Dâniş Tunalıgil,** Şehit Başkonsolos **Mehmet Baydar,** Şehit Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu** adlarının verilmesi yerinde olmaz mı?

Paris'te vurulan Turizm ve Tanıtma Müşaviri **Yılmaz Çolpan, A.Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi**'nden mezun olmuştur. Bir süre

önce bu fakültede Ermeni sorunuyla ilgili bir panel düzenlendi. Ben de konuşmacı olarak katıldım. Başarılı geçen bu panelden önce fakültenin kendi şehidi **Yılmaz Çolpan** için bir dakikalık saygı duruşunda bulunulabilir ve bir yere bir plaket çakılabilirdi. Ama bunu akıl eden olmadı.

Paris'te vurulan din görevlisi **Tecelli Arı** İzmir **Yüksek İslâm Enstitüsü**'nden mezun olmuştur. Din adamı yetiştiren eğitim kurumlarımız da bu şehidimize sahip çıkabilirler, öğrencilerine **Tecelli Arı**'nın nerede, nasıl şehit düştüğünü anlatabilirler. Şehit Başkonsolos **Mehmet Baydar** ile Konsolos **Bahadır Demir, İstanbul Robert Kolej**'i bitirmişlerdir. Robert Kolej bugün **Boğaziçi Üniversitesi**'dir. Bu üniversitemiz de bu ilk diplomat şehitlerimiz hakkında çeşitli etkinlikler düzenleyebilirler. Dış görevde, diplomatlarımızla birlikte Ermeniler tarafından şehit edilen emniyet görevlilerimiz de vardır: 1980 yılında Sydney'de Başkonsolos **Arıyak** ile birlikte vurulan koruma görevlisi **Engin Sever** ve 1981 yılında Paris Başkonsolosluğumuzda vurulan koruma görevlisi **Cemal Özen** gibi. Polis Kolejlerinde, Polis Akademisi'nde bu şehitlerimiz için bazı etkinlikler düzenlenebilir, diye düşünüyorum.

Yukarıda isimlerini andığım okullar ve fakülteler, kendi mezunları olan görev şehitlerini anmak için bazı etkinlikler düzenlemek isterlerse, bu şehitlerin hazin öyküleri hakkında hazır bilgileri *ŞEHİT DİPLOMATLARIMIZ* adlı kitapta bulabilirler ve bu bilgileri güvenle kullanabilirler. Gerekirse biz de kendilerine yardımcı olabiliriz.

Diğer kurum ve kuruluşların ve özellikle medyanın da Ermeniler tarafından katledilen Türk diplomatlarına daha yakından eğilmeleri yerinde olur. Çünkü bu olay sıradan bir olay değildir. Bunun bir başka benzeri yoktur. Yurtdışında Ermeni kurşunlarıyla, Ermeni bombalarıyla hayatını kaybeden görevlilerimiz bu vatan için ölmüşlerdir. Bu trajik ölümlerin, bu şahadetlerin büyük sembolik anlamı vardır. Bunu Türk kamuoyuna hakkıyla anlatmak gerekir. Görev şehidi diplomatlarımızın adlarını mermere, granite kazımak, onları unutmamak bizler için boyun borcudur. Biz şehitlerimizi hatırlamazsak, biz yeterince bilgili ve bilinçli olmazsak, üstümüze üstümüze gelirler. Nitekim geliyorlar. Hâlâ farkında değil miyiz?

VIII
TÜRKİYE'NİN AB'YE ÜYELİK SÜRECİNDE ERMENİ MESELESİ (1964-2005)

Giriş

Yeniden gündeme getirilen Ermeni sorunu, bugün, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik sürecine bağlanmıştır ve 2005 Ekim ayında başlaması öngörülen Türkiye-AB müzakerelerinde de Türk heyetinin önüne getirilecek gibi görünüyor. Vaktiyle atalarımızı çok uğraştırmış olan Ermeni sorunu 1920'lerde kapanmış, tarihte kalmış iken, nasıl yeniden gündeme getirildi ve nasıl Türkiye-AB ilişkilerine bağlandı? Burada bu sorulara eğiliyoruz.

Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclis Üçüncü Toplanma Yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"...Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova Muahedenamesi esasları dairesinde Kars'da 13 Teşrinievvel (1921) *tarihli muahedenameyi akdettik. Bu muahede ile şarkta hukukî bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesi'nin gayrikabili tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir.*

Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menafi-i hakikiyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafi-i iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedesi'yle en doğru suret-i hallini

buldu. Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın revabıt-ı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti..."[200]

Yani 1921 **Kars Antlaşması**'yla Ermeni sorunu halledilmiş ve Türkiye-Ermenistan sınırı da kesin olarak çizilmiş idi.

Öyle olduğu halde o günlerden bugünlere nasıl gelindi? Sorun nasıl yeniden alevlendirildi ve nereye doğru gidiyor? Konu epeyce genişletir, burada şu başlıklar altında ele alınıyor:

i) Ermeni Sorunu Lozan'da Kapanmıştı, Fakat...
ii) Kırk Yıl Sonra Sorun Yeniden Diriltildi
iii) Ermeni Patrikleri, AB'ye Üye Olmaya Çalışan Türkiye'ye Savaş Açtılar
iv) Türk Diplomatlarına Karşı Silahlı Ermeni Saldırıları, dünkü AT, bugünkü AB Ülkelerinde Yoğunlaştı
v) Türkiye, AB'ye Tam Üyelik İçin Başvurdu ve İlk Ters Cevabı Avrupa Parlamentosu'ndan Aldı
vi) "Kaldırım Taşları" Birer Birer Döşeniyor: AB, Türkiye'nin Başına İlmik İlmik Çorap Örüyor
vii) Sonunda Türkiye Biraz Hareketleniyor
viii) "Avrupa Birliği Türkiye'yi Parçalama Gayreti İçinde"
ix) Türkiye Üzerine Baskılar Artıyor.

Ermeni Sorunu Lozan'da Kapanmıştı, Fakat...

Evet, Ermeni sorunu Lozan'da kapanmıştı.

Atatürk, 1 Mart 1923'te Meclis Dördüncü Toplanma Yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle dedi:

"...Komşularımız Kafkas Cumhuriyetlerine gelince:

Malumunuz olduğu üzere Kars Muahedesi'yle aramızda mevcut münasebat-ı dostane-i hemcivari tarsin ve takviye edilmiştir (dostça komşuluk ilişkilerimiz pekiştirilmiştir). *Ve yine Kars Muahedesi ahkâmına tevfikan Tiflis'e izam eylediğimiz heyet-i murahhasa Kafkas Cumhuriyetleriyle konsolosluk, müzaheret-i adliye, posta ve telgraf, şimendifer mukavelât müzakeratını hüsnü suretle hitama erdirerek*

200) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s.226.

akd ü imza etmiş ve berayı tasdik işbu mukavelât Meclis-i âlinize arz kılınmıştır. Aynı zamanda Tiflis'te Rus Şûralar Cumhuriyeti ile posta ve telgraf ve şimendifer mukavelâtı akd ü imza olunmuştur. Muhterem komşularımız olan Kafkas Cumhuriyetleriyle ve onların müttefiki olan Rus Şûralar Cumhuriyeti ile münasebat-ı hemcivari ve dostanemizi bu suretle mukavelâta raptederek tahtı intizama almak bizim için mucib-i memnuniyettir."[201]

Atatürk, 13 Ağustos 1923'te İkinci Dönem TBMM'yi açarken de şunları söylemiştir:

"Efendiler, şarkta Trabzon'u, cenupta Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler tabiî olan hudutları dâhilinde bırakılmıştır."[202]

Eskiden atalarımızı çok uğraştırmış olan Ermeni sorunu veya eskilerin deyimiyle "Ermeni gailesi", 1923'te artık yoktu. Batı Anadolu'yu hedef alan "büyük Yunanistan" (Megali İdea) gibi Doğu Anadolu'yu hedef alan "büyük Ermenistan" emeli de 1923 yılında artık tarihte kalmış veya tarihe gömülmüş görünüyordu.

Fakat...

Kırk Yıl Sonra Ermeni Sorunu Yeniden Diriltildi

Evet, 1923'te artık tarihte kalmış olan Ermeni sorunu, kırk yıl buzdolabında bekletildikten sonra 1964 yazında yeniden alevlendirildi. Nasıl ve neden acaba? Bu soruya eğilmeden önce Avrupa bütünleşme sürecinde Türkiye'nin tutumunu ve Kıbrıs sorununu kısaca hatırlayalım:

Nisan 1951'de Paris'te, **Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşması** imzalandı. Bu antlaşmayla Avrupa bütünleşmesine doğru ilk somut adım atılmış oldu. Mart 1957'de Roma'da, **Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET=EURATOM)** ve **Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Antlaşmaları** imzalandı. Böylece Avrupa bütünleşmesi, bütün ekonomik sektörleri kapsayacak şekilde genişletildi. Bu gelişme-

201) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s.291.
202) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s.306.

ler, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs anlaşmazlığının gergin olduğu bir döneme rastladı.

Türkiye, Avrupa'da görülen gelişmelere ilgisiz değildi ama öncelikle Kıbrıs sorunuyla uğraşıyordu. Sonunda Türkiye ve Yunanistan Başbakanları **Menderes** ve **Karamanlis**, Kıbrıs konusunda 11 Şubat 1959'da **Zürih Antlaşması**'nı imzaladılar; oradan Londra'ya geçerek, İngiliz Başbakanı **Macmillan** ve Türk ve Rum toplumları liderleri **Dr. Küçük** ve **Makarios** ile birlikte 19 Şubat 1959'da **Londra Antlaşması**'nı imzaladılar. Bu antlaşmalarla Kıbrıs sorunu bir çözüme bağlandı. 13 Aralık 1959'da Rumlar **Makarios**'u Cumhurbaşkanı seçtiler, **Dr. Fazıl Küçük** de Cumhurbaşkanı Yardımcısı oldu. 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Devleti kuruldu. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan, Kıbrıs'ın garantör devletleri oldular.

Zürih ve **Londra Antlaşmaları**'nın ardından dikkatini Avrupa bütünleşme hareketine çeviren **Türkiye, 31 Temmuz 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adaylığı için resmen başvurdu. 12 Eylül 1963'te Ankara'da, Türkiye-AET Ortaklık Antlaşması imzalandı.** TBMM, **Ankara Antlaşması** olarak da bilinen bu antlaşmayı 14 Ocak 1964'te onayladı. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na veya namı diğer Ortak Pazar'a ortak üye oldu; Avrupa bütünleşmesi sürecinde resmen ve ahdi olarak yerini aldı.

Fakat **Ankara Antlaşması**'nın imzalanmasının ardından Kıbrıs sorunu yeniden patlak verdi: **Makarios**, Kıbrıs Devleti'nin ortağı olan Türk toplumunu azınlık durumuna düşürüp boyunduruk altına almak amacıyla Kıbrıs Anayasasını değiştirmeye yöneldi. Bu konudaki önerisini 30 Kasım 1963'te **Dr. Küçük**'e ve üç garantör devlete sundu. Türkiye bu öneriyi 6 Aralıkta reddetti. Rumlar, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıktılar, Türkleri yok etmeyi amaçlayan **Akritas Planı**'nı 21 Aralıkta uygulamaya başladılar: **Kanlı Noel** diye anılan 21-24 Aralık 1963 tarihlerinde 24 Türkü, bu arada Lefkoşa'da Doktor Binbaşı **Nihat İlhan**'ın eşini ve üç çocuğunu katlettiler. 26 Aralıkta Türk donanması Kıbrıs karasularına girdi, Türk Hava Kuvvetleri'ne ait jetler Kıbrıs üzerinde uyarı uçuşları yaptı...

Kıbrıs'ta olaylar 1964 yılına da taşarak devam etti: 6 Şubat 1964'te, Rum terör örgütü EOKA, Türk köylerine saldırdı. 16 Martta gizli ve

olağanüstü toplanan TBMM, gerektiğinde Kıbrıs'a çıkarma yapılması için Hükümete yetki verdi. Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma hazırlıkları yaptığı izlenimi alan ABD Başkanı **Johnson**, 5 Haziranda Başbakan **İsmet İnönü**'ye uyarı mektubu gönderdi. Türk kamuoyunda şok etkisi yapan bu mektuba 13 Haziranda cevap verildi. Bu mektup üzerine **İnönü**, Türk basınına, ***"Yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada yerini alır"*** yorumunu yaparak, gereken kararlılığı gösterdi.

Başbakan **İnönü**, 21 Haziranda **Johnson**'un gönderdiği özel uçakla ABD'ye hareket etti ve ertesi gün **Johnson**'la 50 dakikalık bir görüşme yaptı. **İnönü**, dönüş yolunda New York'ta BM Genel Sekreteri **U-Thant**, Londra'da Başbakan Sir **A. Home** ve Paris'te Cumhurbaşkanı **de Gaulle** ile de Kıbrıs konusunu görüştü. 1964 Ağustos başında Rumlar, Erenköy'e ve Mansura'ya saldırdılar. 7 Ağustosta Türk Hava Kuvvetleri ada üzerinde uyarı uçuşları yaptı, Türk uçakları 8-9 Ağustosta Rumlara karşı "Sınırlı Polis Eylemi"ne girişti ve Erenköy bölgesini bombaladı. Bu operasyon 10 Ağustosta şartlı olarak durduruldu. Kıbrıs'a çıkarma yapacağı sanılan Türkiye, birliklerini geri çekti... Türkiye'de Amerikan aleyhtarlığı başladı. 27-28 Ağustosta Türkiye'de ilk Amerikan karşıtı gösteri yapıldı... 29 Ağustosta İzmir Fuarı'nda halk, Amerika, Sovyet Rusya ve Mısır pavyonlarının önünde bu ülkeleri protesto etti. 30 Ağustosta İzmir Fuarı Hükümet tarafından mitingler nedeniyle kapatıldı...

İşte tam bu sırada, Ağustos 1964'te, Ermeni sorunu yeniden diriltilip devreye sokuldu. 16 Ağustos 1964 tarihinde, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nde oturan ve Moskova'nın güdümünde olan Ermenilerin büyük Patriği Eçmiyadzin Katolikosu **Vazken I**, zehir zemberek bir bildiri yayımladı.[203] Üç gün sonra, 19 Ağustos 1964'te, Lübnan'da oturan ve ABD'nin güdümünde olan Antilyas Patriği, kendi ifadesiyle "Büyük Kilikya Katolikosu" **Khoren I**, aynı şiddette ve daha uzun bir bildiri yayımladı.[204] Her iki patrik, 1915 tehcirinin 50. yılının yaklaşmasını fırsat bilerek, dünya Ermenilerini Türkiye'ye karşı seferber ettiler. Bugün

203) Bu belgenin İngilizce tam metni için bkz. James Nazer, **The First Genocide of the 20 th Century. The Story of the Armenian Massacres in Text and Pictures**, T&T Pubishing, Ing., New York, 1968, s.5-17. (Bu kitap, *"24 Nisan 1915'te Türk katliamlarında şehit edilen 1.500.000 Ermeni'nin hatırasına ithaf edilmiştir"* ibaresini taşımaktadır.)

204) **Ibid.**, s.19-24.

bizim kuşağı uğraştıran Ermeni gailesinin çıkış noktası işte bu iki belgedir. Zamanında Türk kamuoyunun pek dikkatini çekmemiş olan bu iki belgeyi biraz tanıyalım.

Büyük Patrik **Vazken I**, Kilikya Patriği **Khoren I'e**, Kudüs Patriği **Yehishe**'ye, İstanbul Patriği **Shnork**'a, büyük küçük bütün Ermeni papazlarına ve bütün Ermeni halkına sesleniyor: 1915 yılında Türklerin 2 milyon kadar Ermeniyi katletmiş olduklarını söylüyor. Bu büyük trajedinin 50. yıldönümünün yaklaştığını hatırlatıyor. Bu "soykırımın" Türkler tarafından planlanmış ve uygulanmış olduğunu ileri sürüyor. Yüzlerce müreffeh köyün, kasabanın, birçoğu Ermeni mimari dehasının etkileyici birer tarihi eseri olan kiliselerin ve manastırların yakılıp yıkıldığını söylüyor. *"Şehitlerimiz savaşta can verdi. Ama Ermeniler ebediyyen ölmemiştir. Dünyaya yayılmış Ermeni göçmenler, bir gün anavatanlarına, ebedi Ararat'a* (Ağrı'ya) *dönmeyi, oradaki kardeşlerine kavuşmayı ummaktadırlar. Şehitlerimiz, yaşamak umuduyla, anavatanı yeniden diriltmek vizyonuyla can verdiler"* diyor...

Bunları söyledikten sonra **Vazken I**, Ermeni toplumuna özetle şu direktifi veriyor:

(A) Bütün Ermeni kiliseleri ve Ermeni halkı yaklaşan 1965 yılını ulusal yas ve dua yılı ilan etmelidir.

(B) Bütün Ermeni kiliselerinde 24 Nisan günü dini törenler yapılmalı ve şehitler için dua edilmelidir.

(C) Şehitlerin anılarını yaşatmak üzere bütün Ermeni kiliselerine sürekli yanacak lambalar konmalı ve her yıl 24 Nisanda dini anma törenleri düzenlenmelidir.

(D) Nisan katliamını anmak için, istisnasız bütün Ermeni toplulukları ve kolonileri, istisnasız bütün Ermeni dernekleri el ele verip, Ermenilere ve Ermeni olmayanlara dönük olarak görkemli ulusal törenler, konferanslar, edebiyat etkinlikleri düzenlemelidirler.

(E) Ermeni dini makamları, ulusal örgütleri, tarih, edebiyat ve kültür vakıfları ve Ermeni basını, Büyük Katliamda canlarını vermiş olan Ermeni ölülerinin kutsal hatıralarını sözle ve fiilen canlandırıp yaşatmak için tarihi delilleri, belgeleri, araştırmaları, hatıraları, Ermeni ve Ermeni olmayan yazarların

edebiyat ve sanat eserlerini yayımlamayı üstün bir görev bilmelidirler.

Eçmiyadzin Patriği **Vazken I**'in bütün dünya Ermenilerine direktifleri özetle bunlardır.

Lübnan'da oturan Antilyas veya "Kilikya Patriği" **Khoren I**'in 19 Ağustos 1964 tarihinde yayımladığı bildiri ya da çağrı da **Vazken I**'in çağrısının bir benzeridir. **Khoren** de bütün Ermenilere sesleniyor. Büyük Nisan trajedisinin 50. yılının yaklaştığını anımsatıyor. 1915'te "bir milyondan fazla" Ermeninin öldüğünü; bu insanların Ermenilik ruhunu ebediyyen yaşatmak için can verdiklerini söylüyor. 24 Nisanı artık bir yas günü olmaktan çıkarıp bir Zafer Günü'ne dönüştürmek gerektiğini savunuyor. *"Ermeni ulusu, 1965 yılını Birlik ve Kardeşlik Yılı yapmalı, giriştiği mücadeleden zaferle çıkmalıdır"* diyor. Tek Ermeni ulusu, tek Ermeni kültürü, tek Ermeni tarihi, tek Ermeni dili, tek Ermeni kilisesi, tek Ermeni yurdu ve tek Ermeni geleceği istiyor. Haşmetli Ağrı Dağı'nı hedef olarak gösteriyor...

Evet, her iki Patrik, dünya Ermenilerine Ağrı Dağı'nı ve Türkiye'yi hedef gösterdiler. Daha doğrusu, gerek Eçmiyadzin Patriği **Vazken I**, gerek Lübnan'daki "Kilikya Patriği" **Khoren I**, 1915 zorunlu göçünü kullanarak Türkiye Cumhuriyeti'ne açıkça savaş ilan ettiler. Bu Patrikler, özellikle Eçmiyazin Patriği, Ermeni cemaatinin gözünde papa gibidir; onların her çağrısı emir sayılır ve -dindar olsun olmasın- hemen her Ermeni bu buyruğa uymayı dini ve milli bir görev bilir.

Vazken I Sovyetler'in adamıdır, **Khoren I** ise ABD'nin. Birinin arkasında Moskova, diğerinin arkasında da Washington vardır. Bu **iki büyük patriğin hemen hemen eşzamanlı çağrılarıyladır ki Ermeni sorunu bundan kırk yıl önce yeniden gündeme geldi.** Yeni dönemdeki Ermeni gailesinin başlangıç tarihi işte bu çağrılardır. Yıl 1964. Daha açıkça söylemek gerekirse, iki büyük emperyalist devlet (yani SSCB ve ABD), kontrolleri altındaki patrikleri kullanarak Türkiye'ye karşı eski Ermeni kartını yeniden açtılar! Buna bir nokta koyalım.

Çağrıların zamanlaması da ilginç ve düşündürücüdür. Çağrılar, bir yandan Kıbrıs sorunuyla, diğer yandan Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na ortak üye olmasıyla bağlantılıdır. Kıbrıs sorununun alevlendiği, Türk jetlerinin Kuzey Kıbrıs, Erenköy üzerinde uçtuğu, Başkan **Johnson**'un

İsmet İnönü'ye uyarı mektubu gönderdiği günlerde Ermeni sorunu da ortaya sürüldü. Yani, Türkiye'nin emperyalizmle yine sürtüşmeye başladığı, **İsmet Paşa**'nın *"Yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada yerini alır"* dediği, gerekirse Batı Blokundan ayrılabileceğini ima ettiği bir sırada eski Ermeni kartı tekrar açıldı. Başka bir ifadeyle, **İstiklal Savaşı** ve **Lozan Konferansı** ile tarihe gömülmüş olan iki "Megali İdea" mezarlarından çıkarılıp hortlatıldı: Batıda Yunan Megali İdeası veya büyük Yunanistan emeli, doğuda Ermeni Megali İdeası veya büyük Ermenistan emeli tekrar Türkiye'nin önüne getirildi.

Daha da ilginç ve düşündürücü olanı şudur: 1964 yılında Türkiye, Avrupa Topluluğu'na ortak üye olmuştu. Aynı yıl eski Ermeni sorunu yeniden diriltildi ve Türkiye'nin önüne getirildi. Acaba niçin? Avrupa bütünleşmesi hareketinde Türkiye'nin önünü kesmek için mi; Türkiye'yi, kurulacak Avrupa Birliği'nden dışlamak için mi? Türkiye'den tavizler koparmak için mi, yoksa **Mustafa Kemal**'in eserini yıkmak, **Sevr Antlaşması**'nı diriltmek emeliyle mi yeniden bir Ermeni sorunu gündeme getirildi? Bu konularda bugüne kadar yeterince zihin yormuş olduğumuzu pek söyleyemeyiz. Şimdilik şu kadarını söyleyelim: Bugünkü Ermeni sorunu, başından beri, yani kırk yıldan beri Türkiye'nin Avrupa bütünleşmesine katılma süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Bunu gözden kaçırmayalım.

Ermeni Patrikleri, AB'ye Üye Olmaya Çalışan Türkiye'ye Savaş Açtılar

1964 yılında ilan edilen bu yeni Ermeni savaşı, o gün bu gündür, yani kırk yıldır sürmektedir. Bugüne kadar çeşitli aşamalardan geçti ve başlıca şu şekillerde görüldü:

i) Türk ulusunu, sözde soykırımı yapmakla suçlayan sistematik yayınlar yapılması ve amansız bir propaganda kampanyası yürütülmesi;

ii) Görünürde sözde soykırım kurbanlarının hatırasını yaşatmak için, aslında ise Türk ulusuna karşı kin ve düşmanlık duygularını

kamçılamak amacıyla çeşitli ülkelerde "soykırım" anıtları dikilmesi;

iii) Türk kuruluşlarına ve Türk diplomatlarına karşı silahlı-bombalı saldırılar düzenlenmesi ve 40'a yakın Türk diplomatının ve aile üyelerinin şehit edilmesi;

iv) Ermeni iddialarının siyasi platforma taşınması ve çeşitli ülkelerin yerel ve ulusal meclislerine "soykırımı tanıma" kararları çıkartılması;

v) AB organlarının Türkiye'ye karşı birer baskı aracı olarak kullanılması,

vi) Türkiye içinde peydahlanan bazı işbirlikçi kişilerin ve yayın araçlarının Ermeni emelleri için kullanılması...

Bu son madde, nedense, **Atatürk**'ün, 23 Temmuz 1919 günü **Erzurum Kongresi**'ndeki konuşmasını akla getiriyor. Orada **Atatürk** şöyle demiş:

"...Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde külliyetli miktarda yabancı parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye, pek âşikârdır ki, millî hareketi neticesiz bırakmak, millî emelleri felce uğratmak, Yunan, Ermeni emellerini ve vatanın bazı kısımlarını işgal gayelerini kolaylaştırmaktır."

"Ermeni emellerini kolaylaştırmak" için bugün de "memleketimizde külliyetli miktarda yabancı para" mı dolaşıyor acaba?

Propaganda kampanyası

Yukarıdaki maddelere yenileri de eklenebilir. Bunları teker teker ele alıp incelemek uzun sürer. Birkaç noktaya kısaca değinip geçelim.

Patriklerin çağrıları üzerine 1964'te başlatılan sistematik propaganda kampanyasına şahsen de yakından tanık oldum. O tarihte Paris'te görevliydim, orada Ermeni örgütlerin düzenledikleri bir kapalı salon toplantısını da izledim. Kürsüye çıkanların çoğu Fransızca, arada bir Ermenice konuşuyordu. Türklere karşı kin ve düşmanlık duygularının ne kadar yoğun olduğunu görünce hayretler içinde kaldım. Orada Türk olduğumu anlasalar belki beni sağ bırakmazlardı. Oysa o tarihte Paris

Büyükelçiliğimizde **Edvard Kalfayan** adlı bir Ermeni de çalışıyordu ve biz onunla dosttuk. İzlediğim toplantıda konuşanlar ise bambaşka insanlardı, sanki başka bir dünyadan gelmişlerdi. Bir Ermeni yayınından aktarayım, kampanyayı yürütenler özetle şunları söylüyorlardı:

"...Ermeni Davasını sözlü ve yazılı olarak canlı tutmak elzemdir. Daha önemlisi, üniversiteler, gazeteler, televizyon ve diğer her türlü araçlarla barbar Türklere karşı güçlü bir kampanya yürütmemiz ve bu kampanyayı Türklere yaptıkları soykırımı tanıtıncaya kadar sürdürmemiz gerekiyor.

1915'te Dahiliye Nazırı ve önde gelen suçlu ***Talat*** **(Paşa)**, *'Elli yıl sonra Ermeni sorunu diye bir sorun kalmayacak...' demiş. Biz de* ***Talat'ın*** *haleflerine diyoruz ki, elli yıl sonra değil, elli üç yıl sonra da Ermeni sorunu işte ortada duruyor. Ermeni Davasının yeni şampiyonları, yeni yeni* ***Gladstone****'lar,* ***Bryce****'lar,* ***Lepsius****'lar veya* ***Wilson****'lar çıkacak ve bu kahraman halkın dünyaya ve Birleşmiş Milletler'e çağrısını destekleyeceklerdir..."*[205]

Ermeni yazarının dedikleri bugün bir bir çıkmakta ve Avrupa sahnesinde, Atlantik ötesinde boy gösteren yeni Türk düşmanları **Gladstone**'u, **Bryce**'ı, **Lepsius**'u aratmamakta; **yerli Gladstone**'larımız da yurtdışındaki efendilerinden pek geri kalmamaktadırlar.

Ermeni "soykırım" anıtları

Propaganda kampanyasının hemen ardından "Ermeni soykırım anıtları" dikilmeye başlandı.

Nisan 1967'de ilk Ermeni "soykırım" anıtı ABD'nin California eyaletinin Montebello şehrinde dikildi ve bunun resmi açılışı 21 Nisan 1968'de yapıldı. Türkiye'yi hedef alan bu anıtın dikilmesini önlemek veya hiç değilse kitabesini yumuşatmak için TC Washington Büyükelçiliği'nin ABD Dışişleri Bakanlığı katında üst üste yaptığı girişimlere rağmen, anıta Türk ulusunu karalayan şu kitabe kondu: *"Türklerin insanlığa karşı yapmış oldukları katliam ve Türkler tarafından katledilen Ermenilerin hatırasına..."*

205) James Nazer, **op. cit.**, s.8.

Bu anıt, diğer ülkelerde de benzer anıtlar dikilmesi çığırını açtı. Bundan sonra, Türk düşmanlığını sembolleştiren Ermeni anıtları dünyanın dört bucağında yükseldi. Bu anıtların, Birinci Dünya Savaşı'nda ölen Ermenilerin hatırasını yaşatmaktan ziyade Türk düşmanlığını yaymak amacı güttüğü görüldü.

7 Kasım 1967: İkinci Ermeni "soykırım" anıtı, Büyük Ekim İhtilalinin 50. Yılı jübilesinde, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Erivan'da dikildi. Bu anıtla, hem Osmanlı Türkleri Ermenilere karşı "soykırım" uygulamakla suçlandı, hem de *"asil Ermeni halkının komünizm fikirlerine içten bağlılığı sembolize edildi."*[206]

29 Kasım 1967: Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sisernakabend şehrinde, hatıra taşı biçiminde bir "soykırım" anıtı daha dikildi. Bu anıtın veya dikilitaşın açılışında bir konuşma yapan **A.Y. Kochinyan**, *"1915 soykırımının, yüzyıllar boyunca Osmanlı boyunduruğunda yaşadıkları büyük trajedinin son perdesi olduğunu, doğudaki Ermenilerin 18. yüzyıl başlarında Rusya'ya katılarak kurtulmuş olduklarını, Osmanlıların Ermenilere yönelik siyasetinin 20. yüzyılda ilk 'soykırım' siyaseti olduğunu, bu siyasetin daha sonra faşistler tarafından Avrupa'da daha geniş ölçüde uygulandığını, halen de* (1967'de) *Vietnam'da kan akıtılmakta olduğunu"* söyledi. **Kochinyan**, *"bu dikilitaşın sadece geçmişteki olayları protesto amacı gütmediğini, aynı zamanda halen yürütülmekte olan emperyalist siyaseti ve değişik kisveler altındaki 'soykırım'ı protesto mahiyetinde olduğunu"* sözlerine ekledi.[207]

Montebello anıtı Sovyetler'e emsal olmuştu. Türkiye, NATO müttefikimiz ABD'de Türk karşıtı bir anıt dikilmesini önleyemediği gibi, Varşova Paktı ülkesi SSCB'de benzer bir anıtın dikilmesini hiç önleyemezdi ve önleyemedi. Ermeniler konusunda 19. yüzyıldaki İngiliz-Rus yarışını anımsatır biçimde, bu defa aynı konuda Amerikan-Rus yarışı başladı! TC Dışişleri Bakanlığı'nın değerlendirmesi şu idi:

"Amerika'nın Montebello şehrinde bir Ermeni anıtının kurulmasına geçildikten az sonra bu defa Sovyetler Birliği'nin bir şehrinde de bir

206) TC Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi, **Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri, Belgeler, 1968**, Ankara, Temmuz 1970, s.4.

207) **Ibid.**, s.2-3. (**Komünist** gazetesi, Erivan, 30.11.1967'ten aktarılarak)

Ermeni hatıra taşı (obelisk) dikilmesi, Türkiye'ye karşı dünya Ermeni hareketinin Amerika ve Sovyet Ermenileri arasında bir rekabet ve açık artırma konusu yapıldığını göstermektedir."[208]

Ermeni "soykırım" anıtı dikilen üçüncü ülke Fransa oldu. **Fransa'da ilk Ermeni "soykırım" anıtı Nisan 1971'de Marsilya şehrinde, Ermeni kilisesinin bahçesinde dikildi.** Fransa, yarışta geri kalmak istememiş gibi bu anıtın açılışını destekledi. O zamanki Paris Büyükelçimiz **Hasan Esat Işık**, böyle bir düşmanlık anıtının dikilmesini protesto ederek, Fransa'yı terk etti ve bir daha da geri dönmedi. Büyükelçi **Işık**, Kasım 1967'de Ermenistan'da iki soykırım anıtı dikildiği günlerde de Moskova'da Büyükelçi idi. Fransa, Ermeni anıtları dikme hareketine biraz geç başlamış, fakat kısa zamanda diğer ülkelerin önüne geçmiştir. Bugün Fransa'da "Ermeni soykırımı" ile ilgili 34 adet anıt, haç, meydan ismi, vs. bulunmaktadır.[209]

Yeryüzünde Türk düşmanlığını sembolize eden Ermeni "soykırım" anıtları dikme kampanyası 1960'lardan beri devam etmektedir. Bu kampanyaya son olarak Almanya da katıldı. Almanya'da ilk Ermeni anıtı 24 Nisan 2005 günü Bremen şehrinde açıldı.

Türk Diplomatlarına Karşı Silahlı Ermeni Saldırıları Dünkü AT, Bugünkü AB Ülkelerinde Yoğunlaştı

Ermeniler, 1970'lerde yurtdışında görevli Türk diplomatlarına karşı silahlı-bombalı saldırılara başladılar. İlk Ermeni anıtının Amerika Birleşik Devletleri'nde dikildiği gibi, Türk diplomatlarına karşı ilk Ermeni cinayeti de ABD'de işlendi. 27 Ocak 1973 günü, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı Konsolos **Bahadır Demir**, California'nın Santa Barbara kasabasında **Mıgırdıç Yanıkyan** adlı Ermeni tarafından katledildiler.[210]

Amerika'anın Pasifik kıyısında işlenen bu çifte cinayetten iki yıl sonra bu defa Avrupa'nın göbeğinde iki Büyükelçimiz arka arkaya şehit

208) **Ibid.**, s.41.

209) **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 9, s.29.

210) Ermeniler tarafından şehit edilen diplomatlarımızın acıklı öyküleri için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız, 1.-2. kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

edildi. 2 Ekim 1975'te TC Viyana Büyükelçiliği silahlı Ermeni teröristler tarafından basıldı ve Büyükelçi **Dâniş Tunalıgil**, makam odasında, çalışma masası başında vuruldu. İki gün sonra, 24 Ekimde, Paris Büyükelçimiz **İsmail Erez** ile şoförü **Talip Yener**, bir davetten dönerken, Büyükelçilik yakınındaki bir köprü başında pusu kurmuş Ermeni teröristlerce, makam otomobili içinde kurşun yağmuruna tutuldular. Türkiye, 48 saat içinde üç şehit verdi, değerli ve deneyimli iki Büyükelçi kaybetti.

Her iki suikastı ASALA adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. ASALA kelimesi, İngilizce ve Fransızca *"Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu"* kelimelerinin kısaltmasıdır. Burada adı geçen "Ermenistan", Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti değil, "Batı Ermenistan", yani Doğu Anadolu'dur. Büyük Ermeni Patrikleri Ermeni gençliğine bu toprakları hedef olarak göstermişlerdi; yani Ağrı Dağı ile sembolleştirilen Anadolu topraklarını. Şimdi bu toprakları "Türklerden kurtarmak için" Türkiye'ye savaş açılmıştı ve yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil eden Türk diplomatları birer ikişer vuruluyordu.

Büyükelçi **Tunalıgil** ile **Erez**'in vurulmalarından sonra Türk diplomatlarına karşı Ermeni cinayetleri devam etti. Dört kıtaya yayılan Ermeni suikastları zinciri Batı Avrupa'da yoğunlaştı. Amerika, Avustralya ve Asya'da (Tahran'da) işlenen cinayetler konumuz dışındadır. Yalnız Avrupa'da gerçekleştirilen saldırıları kronolojik sırayla ve birer satırla hatırlayalım:

9 Haziran 1977: Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi **Taha Carım**, Roma'da, iki Ermeni tarafından vurularak öldürüldü.

2 Haziran 1978: Türkiye'nin Madrid Büyükelçisi **Zeki Kuneralp**'in eşi **Necla Kuneralp** ile emekli Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu**, Madrid'de öldürüldü.

12 Ekim 1979: TC Lahey Büyükelçisi **Özdemir Benler**'in yetişkin oğlu Yüksek Mühendis **Ahmet Benler** Büyükelçilik yakınında öldürüldü. O tarihte ben Lahey Büyükelçiliğimizde Birinci Müsteşar idim; bu suikasttan kısa bir süre önce Hollanda Emniyet Genel Müdürünü görüp Büyükelçiliğimiz mensuplarının korunmalarını istemiştim. Büyükelçiliğimiz korunmadığı gibi Emniyet Genel Müdürü sonradan girişimimi

de hatırlamadığını söyledi! Acımızı içimize gömüp şehit kardeşimiz **Ahmet Benler**'i bayrağa sardık ve vatana uğurladık.

22 Aralık 1979: TC Paris Büyükelçiliği Turizm ve Tanıtma Müşaviri **Yılmaz Çolpan**, Paris'te öldürüldü.

14 Ocak 1980: TC Paris Büyükelçiliği Maliye Müşaviri **Ahmet Erbeyli**'nin arabasına bomba kondu. Araba parçalandı, **Erbeyli** yara almadan kurtuldu.

6 Şubat 1980: TC Bern Büyükelçisi **Doğan Türkmen** Bern'de silahlı saldırıya uğradı, hafif yara alarak kurtuldu.

17 Nisan 1880: TC Vatikan Büyükelçisi **Vecdi Türel** Roma'da silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Şoförü **Tahsin Güvenç** de hafif yara aldı.

31 Temmuz 1980: TC Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Galip Özmen** ile kızı **Neslihan Özmen** Atina'da öldürüldüler.

5 Ağustos 1880: TC Lyon Başkonsolosluğu iki silahlı Ermeni terörist tarafından basıldı. Teröristler rastgele ateş açtı, iki kişiyi öldürdü, oradan geçen birçok kimseyi de yaraladı.

26 Eylül 1980: TC Paris Büyükelçiliği Basın Ataşesi **Selçuk Bakkalbaşı**, evine girerken silahlı Ermenilerin saldırısına uğradı ve ağır yara alarak felç oldu.

4 Mart 1981: TC Paris Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri **Reşat Moralı** ile Din Görevlisi **Tecelli Arı** Paris'te öldürüldüler.

3 Nisan 1981: TC Kopenhag Büyükelçiliği Çalışma Ataşesi **Cavit Demir**, silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Bir dizi ameliyattan sonra hayata döndürülebildi.

9 Haziran 1981: TC Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli Sekreteri **Mehmet Savaş Yergüz** Cenevre'de öldürüldü.

24 Eylül 1981: TC Paris Başkonsolosluğu Ermeni teröristlerce basıldı. Koruma Görevlisi **Cemal Özen** öldürüldü ve Maiyette Başkonsolos **Kaya İnal** ağır yaralandı.

7 Haziran 1982: TC Lizbon Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Erkut Akbay** ile eşi **Nadide Akbay** Lizbon'da öldürüldüler.

1 Temmuz 1982: TC Rotterdam Başkonsolosu **Kemalettin Demirer**, dört Ermeni terörist tarafından vuruldu. "Ermeni Kızıl Ordusu" saldırıyı üstlendi. (EF, 129)

9 Eylül 1982: TC Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi **Bora Süelkan** Burgaz'da (Bulgaristan) öldürüldü.

9 Mart 1983: TC Belgrad Büyükelçisi **Galip Balkar** Belgrad'da vuruldu ve iki gün sonra öldü. Büyükelçinin makam şoförü **Necati Kaya** da yaralandı. (Büyükelçi Balkar'ın katili **Levonian** adlı Ermeni terörist Yugoslav polisi tarafından suçüstü yakalandı, yargılandı, 20 yıla mahkûm edildi. Fakat çok geçmeden gizlice serbest bırakıldı ve Ermenistan'a yerleşti. Katil **Levonian** bugün Erivan'da Ermenistan Hükümetinin kendisine sağladığı imkânlarla fotoğraf malzemesi satan bir dükkân işletmektedir.)

14 Temmuz 1983: TC Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Dursun Aksoy** Brüksel'de öldürüldü.

15 Temmuz 1983: Ermeni teröristler, Paris Orly Havaalanı'nda THY bürosu önüne bomba yerleştirdiler. 8 kişiyi öldürdüler (4 Fransız, 2 Türk, 1 Amerikalı, 1 İsveçli) ve 60 insanı yaraladılar. 29 yaşında, Suriyeli bir Ermeni olan **Varadjian Garbidjian** adlı sanık, bombayı kendisinin yerleştirdiğini itiraf etti. Bombanın, havalandıktan sonra uçakta patlayacak şekilde planlandığını da söyledi. (EF, 132)

27 Temmuz 1983: TC Lizbon Büyükelçiliği konutu Ermeni teröristlerce basıldı. Maslahatgüzarın eşi **Cahide Mıhçıoğlu** ile bir Portekiz polisi öldürüldü; Maslahatgüzar **Yurtsev Mıhçıoğlu** ile oğlu **Atasay Mıhçıoğlu** yaralandı.

20 Haziran 1984: TC Viyana Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri **Erdoğan Özen** öldürüldü.

19 Kasım 1984: Birleşmiş Milletler Viyana Bürosu'ndaki Türk direktörü **Evner Ergun** Viyana'da öldürüldü.

7 Ekim 1991: TC Atina Büyükelçiliği Basın Ataşe Yardımcısı **Çetin Görgü** Atina'da öldürüldü.

4 Temmuz 1994: TC Atina Büyükelçiliği İkinci Müsteşarı **Ömer Haluk Sipahioğlu** Atina'da öldürüldü.

ABD'deki Ermeni Devrimci Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation=ARF) adlı **Taşnak** örgütü, kendi yayın organı ***Armenian Weekly*** dergisinin 20 Mart 1985 tarihli sayısında, Türk diplo-

matlarına karşı saldırılarla güttükleri amaçlarının Türkiye'den toprak almak olduğunu açıkladı: Şunları yazdı:

"Ermeni ulusunun dağılmasından ve 1.5 milyon Ermeni'nin katledilmesinden sorumlu olanlar hak ettikleri şekilde cezalandırılana kadar durmayacağız. Taleplerimiz açıktır: Soykırımın tanınması ve Ermeni topraklarının gerçek sahiplerine, Ermeni halkına iade edilmesi."

ARF, gerek terör eylemlerinin, gerek lobicilik faaliyetlerinin arkasında bulunan Ermeni örgütlerinden biridir.

Yukarıdaki listede sıralanan Avrupa'daki saldırıların dökümü yapılınca aşağıdaki görüntü ortaya çıkıyor:

Ülke	Saldırı sayısı	Ölü sayısı	Yaralı sayısı
Fransa	8	17	71
Yunanistan	3	4	-
Avusturya	3	3	-
İsviçre	3	1	2
Portekiz	2	4	2
Hollanda	2	2	-
İtalya	2	1	1
İspanya	1	2	-
Yugoslavya	1	1	1
Belçika	1	1	-
Bulgaristan	1	1	-
Danimarka	1	-	1

AB üyesi olmayan İsviçre, Bulgaristan ve eski Yugoslavya'yı bir kenara bırakalım. Bugün, belki konjonktürel taktik olarak, Türkiye'nin AB üyeliğini destekliyor görünen Yunanistan'ı da ayıralım ve... Tabloya tekrar bakalım: **AB üyeleri arasında Türk diplomatlarına karşı en fazla Ermeni saldırısı Fransa ve Avusturya'da olmuştur. Hele Fransa, 8 saldırı, 17 ölü ve 71 yaralı ile başı çekmiştir. Fransa bugün**

Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkanlara da elebaşılık etmektedir ve onu Avusturya izlemektedir. Dün Ermeni cinayetlerine göz yummuş olan bu iki ülkenin bugün Türkiye'nin AB üyeliğine şiddetle karşı çıkmaları acaba birer rastlantı mıdır?

Türkiye, AB'ye Tam Üyelik İçin Başvurdu ve İlk Ters Cevabı Avrupa Parlamentosu'ndan Aldı

17 Nisan 1987: Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunu yaptı. Bu başvuru, AB kurumlarında Ermeni sorununun gündeme getirilmesine, Türkiye karşıtı çeşitli kararlar alınmasına ve giderek AB üyeliği için sözde Ermeni soykırımını tanımayı da bir "önkoşul" olarak Türkiye'ye dayatılmasına yol açtı.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusuna ilk ters cevap Avrupa Parlamentosu'ndan geldi.

17/18 Temmuz 1987: Avrupa Parlamentosu (AP), "Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar" başlıklı bir karar kabul etti. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunun hemen ardından böyle bir karar alınması dikkati çekti. Bu kararla Avrupa Parlamentosu, Türkiye'yi fevkalade rahatsız eden görüşler ileri sürdü. AP, sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB üyeliği için bir önkoşul olduğu mesajını verdi.[211] Kararın bazı önemli hükümleri şunlardır:

** Türk Hükümeti bugüne kadar 1915 yılındaki soykırımı tanımayı reddederek Ermeni halkını, kendi tarihine sahip olma hakkından yoksun bırakmaya devam etmektedir.*

** Tarihsel olarak kanıtlanmış olmasına rağmen, Ermeni soykırımı şu âna kadar ne bir siyasi mahkûmiyet konusu olmuştur ne de herhangi bir tazminat alınabilmiştir.*

** Demokrasinin sağlam bir şekilde oturtulması, ancak bir ülkenin tarihinden gelen kendi etnik ve kültürel çeşitliliğinin kabulü ve geliştirilmesiyle mümkün olacaktır.*

211) **Ermeni Araştırmaları, 4, s.31 ve 8, s.178-179**

** Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ermenilerin 1915-1917 yılları arasında uğradıkları trajik olaylar, 9 Aralık 1948 tarihli BM Genel Kurulu'nca kabul edilen **"Soykırım suçunun önlenmesi ve bu suçun cezalandırılması üzerine karar"** çerçevesinde soykırım suçunu oluşturur; ancak Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin yaşadığı trajediden günümüz Türkiyesi sorumlu tutulamaz.*

** Günümüz Türk Hükümetinin, Jön Türk Hükümetinin Ermeni halkına karşı düzenlediği soykırımı kabul etmeyi reddetmesi, Yunanistan ile arasındaki fikir ayrılıkları yüzünden uluslararası yasalara uymaktaki isteksizliği, Kıbrıs'ta Türk işgal kuvvetlerinin müdahalesi ve Kürt sorununun varlığını reddetmesi, gerçek parlamenter demokrasinin eksikliği, bireysel ve toplumsal özgürlükler, özelde ise dinsel özgürlük konusundaki başarısızlığı ile birlikte bütün bu sebepler, Türkiye'nin Topluluğa* (o zamanki Avrupa Topluluğu'na ve bugünkü Avrupa Birliği'ne) *girme olasılığının önündeki aşılmaz engellerdir.*[212]

Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı almasında, 1965'ten beri **Taşnak** partisi önderliğinde çeşitli ülkelerde örgütlenmiş olan **Ermeni Davasını Savunma Komitesi** (Comité de Défence de la Cause Arménienne=CDCA) etkili olmuş, deniyor.[213]

Ermeni komiteleri becerikli ve etkilidir. Ama böyle bir karar sadece Ermeni lobisinin etkinliğiyle açıklanamaz. Karara oy verenler Avrupa parlamenterleridir, Ermeniler değil. Kararda Ermenilerin boyunu aşan başka konular da vardır. Ermeni komitelerinin arkasında Batılı Büyük Devletlerin bulunduğu apaçık ortadadır.

Devam ediyoruz.

"Kaldırım Taşları" Birer Birer Döşeniyor: AB, Türkiye'nin Başına İlmik İlmik Çorap Örüyor

Hafızalarımızı tazeleyelim: Türkiye'nin önüne döşenmekte olan "kaldırım taşları"nın birkaçını kısaca hatırlayalım:

212) Doğu Perinçek, "Sovyet Belgelerinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu-5", **Cumhuriyet**, 16 Nisan 2005.

213) **Ermeni Araştırmaları**, 8, s.193.

15 Kasım 2000: Avrupa Parlamentosu (AP) yeni bir "Ermeni soykırımı" kararı daha aldı. Sol partilerin ağırlıklı oylarıyla alınan ve **"AB'ye tam üyelik yolunda Türkiye tarafından atılan adımlar"** konulu karara sözde Ermeni "soykırımı" ile ilgili iki madde ekledi. İlk maddede, ***"Avrupa Parlamentosu, Türk Hükümetini ve TBMM'yi, Türk toplumunun önemli bir kesimini oluşturan Ermeni azınlığa desteği artırmaya, bu çerçevede modern Türk Devleti'nin kurulmasından önce Ermeni azınlığın uğradığı soykırımı resmen tanımaya davet eder"*** dendi. Eklenen diğer maddede de Türkiye, Ermenistan'la normal diplomatik ilişki kurmaya davet edildi. Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunun kabulünden sonra AB tarafından hazırlanan ilk "Türkiye İlerleme Raporu"nda da Ermeni "soykırımı" konusu yer aldı.[214]

28 Şubat 2002: Avrupa Parlamentosu (AP), "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri" başlıklı bir kararı kabul etti. Kararda AP, 18 Temmuz 1987 tarihli kararına yollama yaparak, Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanımasını ve Ermenistan sınırını açmasını istedi.[215] Kararda, **Atatürk**'ün 10 Nisan 1921'de TBMM'de yaptığı bir konuşmayla Ermenilere karşı bir "soykırım" uygulandığını kabul ettiği ileri sürülmüştür. Oysa **Atatürk**, 10 Nisan 1921'de TBMM'de herhangi bir konuşma yapmamıştır; Meclis tutanakları ortadadır. Ermeni uydurmalarına böyle körü körüne inanan AP, kendisini de yalancı durumuna düşürmüştür.

28 Şubat 2002: TC Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeniler konusundaki yanlış tutumuna ilişkin açıklama yaptı. Açıklamanın ilk paragrafı şöyledir: *"Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunun bugün yapılan oturumunda, **Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri** başlıklı bir rapor oy çokluğuyla onaylanmıştır. Raporda Avrupa Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını kabul eden 1987 tarihli kararına atıfta bulunulması ve Türkiye'nin haksız yere Ermenistan'a abluka uygulamakla suçlanması kabul edilemez..."*[216]

214) **Ermeni Araştırmaları, 3,** s.26 ve **4,** s.31; Perinçek, "Sovyet Belgelerinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu", **Cumhuriyet,** 16 Nisan 2005.
215) **Ermeni Araştırmaları, 8,** s.183.
216) **Ermeni Araştırmaları, 4,** s.31.

3 Aralık 2002: Avrupa Ermeni Federasyonu, AB üyesi 15 ülkenin hükümetlerine Türkiye karşıtı bir çağrı gönderdi. Avrupa'daki 120 kadar Ermeni kuruluşunun imzasını taşıyan çağrıda, 12-13 Aralık 2003 tarihinde yapılacak AB doruk toplantısı öncesinde Türkiye'nin, bir üyelik müzakere tarihi alabilmek için baskılarını artırdığı ifade olundu ve "soykırımcı", "inkârcı" ve "saldırgan " bir devlet olduğu iddia edilen Türkiye'ye müzakere tarihi verilmemesi istendi.[217]

6 Ekim 2004: AB'nin **Türkiye ile İlgili İlerleme Raporu** açıklandı. Raporda, 1915 olaylarına atıfta bulunularak, Türkiye'nin bu konuda Ermenistan'la uzlaşmaya varması önerildi.[218]

15 Aralık 2004: Avrupa Parlamentosu (AP) Genel Kurulu, Ermeni "soykırımını" Türkiye'nin kabul etmesini isteyen ve Türkiye'ye karşı yeni baskı alanları oluşturan Türkiye Raporu'nu ("Eurlings raporunu") kabul etti. Türkiye'yi açıktan soykırımla suçlayan; Türkiye'den Ermenilere karşı 1915'te yapılan soykırımı kabul etmesini ve Ermenistan'la sınırını açmasını isteyen bu raporun, 17 Aralık 2004 AB Zirvesine iki gün kala kabul edilmesi dikkat çekti.[219] Gizli oylama ile kabul edilen raporda, Ermeni sorunuyla ilgili şu paragraflar bulunmaktadır:

** Türkiye-Ermenistan sınırı şu âna kadar açılmamıştır, bu nedenle Ermenistan ile iyi komşuluk şansı kaybedilmektedir.*

** Avrupa Birliği'nin 17/07/1987 tarihli kararında belirtilen Ermeni meselesi ile ilgili konularda gelişme sağlanmamıştır.* (Bu kararda, Türkiye'nin AB üyeliği için soykırımı tanıması bir önkoşul olarak öngörülüyor.)

** Doğu Anadolu'da Kars yakınlarında bulunan ANİ'de Ermenilerin hacı oldukları yıkılmış Ermeni kilisesi yeniden açılmalıdır. Türk tarihçi Halil BERKTAY'ın soykırım ve ulusların yeniden ilişkilerinin tesis edilmesi ile ilgili dikkate değer çalışması, atılması gereken hayati adımlardır, fakat bu gelişme için Ermeni sınır kapısının öncelikle açılması gerekir."*[220]

217) **Ermeni Araştırmaları**, 8, s.31.
218) **Cumhuriyet**, 8 Mart 2005; Şükrü Elekdağ, "Tarihsel Gerçekler Işığında Ermeni Soykırımı Savı-1: AB'den Türkiye'ye Ermeni Engeli", **Cumhuriyet**, 25 Nisan 2005.
219) **Cumhuriyet**, 9 Mart 2005.
220) **Yeniçağ**, 19 Aralık 2004.

17 Aralık 2004: Avrupa Birliği'nin Brüksel Zirvesi, AB'ye üyelik için Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesini öngören kararı kabul etti. Zirveden çıkan bu tarihi kararda, yarı kapalı olarak, "soykırım" da var, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Ermenilere sınırı açmak da var, Türkiye'ye karşı yeni baskı alanları oluşturmak da var, daha başka şeyler de vardır. Kararın Türkiye ile ilgili 20. ve 21. sıra numaralı paragraflarının Dışişleri Bakanlığınca yapılmış çevirisi şudur:

"20. AB Konseyi, iyi komşuluk ilişkilerine koşulsuz bağlılık ihtiyacını vurgulayarak, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde kaydedilen iyileşmeyi ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde yer alan anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi ilkesine uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesine yönelik olarak ilgili üye ülkelerle çalışmaya devam etmeye hazır olmasını memnuniyetle karşıladı. AB Konseyi, önceki sonuçlara, özellikle bu konudaki Helsinki Sonuçlarına uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sorunlara ilişkin durumu gözden geçirdi ve bu amaca yönelik istikşafî görüşmeleri memnuniyetle karşıladı. Konsey, bununla irtibatlı olarak, katılım süreci üzerinde yansımaları olan çözülmemiş anlaşmazlıkların gerektiği takdirde çözüm bulunması amacıyla Uluslararası Adalet Divanı'na getirilmesi gerektiğine dair görüşünü teyit etti. AB Konseyi, uygun gördüğü şekilde gözden geçirmek üzere, kaydedilen gelişmelerden haberdar edilecektir."

(Biraz kapalı kutu gibi olan bu paragraf açılınca içinden pek çok şey çıkacaktır. Komşularla ilişkiler adı altında Yunanistan ve Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlığın uluslararası yargıya havale edilerek Atina lehine çözülmesi talebinden Ermenistan'ın toprak talebine kadar pek çetin işler çıkacaktır.)

"22. AB Konseyi, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen kararını not eder."[221]

"Soykırım"la ilgili olan bu paragrafın açılmış hali 15 Aralık 2004 ve 17/18 Temmuz 1987 kararlarındadır.

17 Aralık 2004: Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, AB zirvesi sonrasında düzenlediği basın toplantısında, üyelik müzakerelerinde Ermeni soykırım iddiasının Türkiye'nin önüne bir

221) **Cumhuriyet**, 22 Aralık 2004.

önkoşul olarak çıkarılacağı mesajını verdi. Chirac, Türkiye'nin Ermenilerle ilgili "hafıza çalışması" yapmaması halinde, Fransızların tam üyelik için yapılacak bir referandumda Türkiye'ye "hayır" diyebileceğini ileri sürdü. **Chirac,** *"Avrupa tarihinin inşaasının, başkalarına saygı, tarihle diyalog ve geçmişte yapılan hataların tanınmasını gerektirdiğini"* ifade etti. *"Avrupa ruhunda, bir hafıza çalışması, çok doğal ve geri dönülmez bir gerekliliktir"* diye konuştu. **Chirac** konuşurken Ermeniler de Brüksel'de gösteri yaptı ve *"Ekim 2005'e kadar Türkiye ile Ermeni soykırımının tanınması koşulu olmaksızın üyelik müzakerelerinin başlatılması kabul edilemez"* dediler.[222]

24 Aralık 2004: Hollanda Parlamentosu, Hollanda Hükümetinden Ermeni "soykırımını" tanımasını isteyen bir karar aldı. Fransa Dışişleri Bakanı Michel Barnier de Türkiye ile yapılacak üyelik müzakerelerinde sözde Ermeni soykırımı ile "imtiyazlı ortaklık" konularının ele alınacağını söyledi. Hollanda Parlamentosunun 2004 yılı son oturumunda bazı milletvekilleri, hükümetten sözde Ermeni soykırımını tanımasını ve Türkiye'yle yapılacak ikili görüşmelerde soykırımın gündeme getirilmesi için bağlayıcı karar alınmasını istedi. Hollanda Dışişleri Bakanı **Bernard Bot,** bağlayıcı bir karar almanın gereksiz olduğunu belirterek Türk yetkililerle yapılan görüşmelerde Ermeni sorununun gündeme getirildiğini söyledi. Parlamentoda Hükümetin sözde soykırımı tanıması için bağlayıcı olmayan bir "tavsiye" kararı alındı.

Fransa Dışişleri Bakanı **Barnier** ise Türkiye ile üyelik müzakereleri sırasında, sözde soykırımı, Güney Kıbrıs Rum kesiminin tanınması ve imtiyazlı ortaklık konularının ele alınacağını belirtti. **Barnier,** Fransa'nın müzakereler konusunda "samimi" olduğunu vurgulayarak, *"Çünkü Fransa, Türkiye'nin reddedilerek başka modellere doğru itilmek yerine Birliğin sınırlarının ve değerlerinin içersinde entegre olma şansının olmasını tercih ediyor"* dedi.[223] Fransa, Türkiye'nin başka taraflara kaymasını önlemek amacıyla Türkiye için "imtiyazlı ortaklık" düşünüyor. Bazı Avrupalılar da "Türkiye'yi Avrupa kapılarına demirlemek" ifadesini kullanıyor. Bu ifade de yoruma açık, tıpkı başlayacak müza-

222) **Milliyet, Yeniçağ,** 18 Aralık 2005.
223) **Cumhuriyet,** 25 Aralık 2005.

kerelerin "ucu açık" olduğu gibi. Fransa ve Hollanda, tatil arifesinde eteklerindeki taşları ya da önyargılarını döküp Noel tatiline çıktılar.

Sonunda Türkiye Biraz Hareketleniyor

Türkiye, Avrupa Birliği ile masaya oturma tarihi yaklaşırken biraz hareketlendi. Ermeni iddialarına karşı artık sessiz kalamayacağını belli etti. Ana muhalefet ve iktidar partileri, Bakanlar, Başbakan, Cumhurbaşkanı, emekli Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı demeçler verdiler. Ermeni iddialarını reddettiler. Ermeni gailesi devletçe ele alınmaya başlandı. Son iki ay içindeki gelişmelere bir göz atalım:

1 Mart 2005: CHP lideri Deniz Baykal, Ermeni meselesini Türkiye'nin gündeminden çıkarmak için bir girişim başlatacaklarını açıkladı. Baykal, sözde Ermeni soykırım iddialarının *"kaba propaganda"* yöntemleriyle birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine işaret ederek, simdi de Türkiye'nin AB üyeliği için *"önkoşul"* olarak dayatılmak istendiğini bildirdi. Partisinin grup toplantısında konuşan **Baykal**, son olarak Alman Hıristiyan Demokrat Partisi lideri **Angela Markel**'in Türkiye'nin AB üyeliği için *"Ermeni soykırımını tanıma"* koşulunu seslendirmeye başladığını hatırlatarak, *"Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakeresi öncesinde Ermeni soykırımının tanınmasının önkoşul olarak konulmaya çalışıldığını görüyoruz"* dedi ve bunun hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini belirtti *"Ermeni meselesinin tartışılmayan hiçbir boyutunun kalmamasını istediklerini"* belirten **Baykal**, yaptığı açıklamada şunları söyledi: *"1915 olaylarının doksanıncı yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Türkiye'nin Osmanlı döneminde Türklerin Ermenileri soykırıma uğrattıklarını kabul etmesi yönünde kampanyayı hızlandırdılar. Türkiye artık bu sorunla meşgul olmaktan yoruldu ve sıkıldı. Oysa biz, Türkiye'nin sürekli savunmada kalmasını gerektirecek hiçbir şey olmadığını düşünüyoruz..."*[224]

8 Mart 2005: AKP ile CHP Ermeni iddialarına karşı ortak tavır almayı benimsediler. Ana muhalefet partisi CHP lideri **Deniz Bay-**

224) **Radikal**, 1 Mart 2005; **Cumhuriyet**, 2 Mart 2005.

kal, dış politika kurmaylarıyla beraber AKP lideri Başbakan **Tayyip Erdoğan**'ı TBMM'de ziyaret ederek, iktidar ve muhalefetin katkılarıyla, Ermeni iddialarına karşı yeni strateji geliştirilmesi için güçbirliği önerdi. Başbakan öneriyi olumlu karşıladı. Görüşmenin ardından **Erdoğan** ve **Baykal** ortak açıklama yaptı. **Erdoğan**, çarpıtılmış bir geçmiş üzerine barışçıl bir geleceğin inşa edilemeyeceğini belirterek, ***"AB sürecinde Ermeni meselesi de bu şekilde siyasallaştırılmak suretiyle, devamlı önümüze getirilmek isteniyor"*** dedi. **Baykal** da 1975'ten itibaren (aslında 1964'ten itibaren-BNŞ) Türkiye aleyhine başlatılan Ermeni kampanyasının tırmandığına işaret etti. *"Kampanyaların altında hiçbir bilimsel, hukuki, tarihi tespit bulunmadığını"* kaydeden **Baykal**, ***"Kampanyaların altında siyasi suçlamalar, çok taraflı yönlendirme ve lobi çalışmaları yatıyor. Kampanyaların dayandığı iddiaların, bilimsel çalışmaların ışığında kanıtlanmasına ihtiyaç var"*** dedi.[225]

9 Mart 2005: CHP Milletvekili Şükrü Elekdağ, CHP'nin Ermeni soykırım savlarını çökertmek için başlattığı kampanyayı anlattı. Elekdağ "Mavi Kitap" konusunda da şunları söyledi:

*"Düzenlemesi ve basılması **Arnold Toynbee**'ye ait olan **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere Muamelesi, 1915-1916** adlı kitaba 'Mavi Kitap' da deniyor... Bu kitabın yazılışının esas amacı Ermenilere yapılan zulmü, mezalimi, vahşeti ortaya koymak. Bu kitapla birlikte aynı dönemde **Alman Vahşeti** adıyla bir Mavi Kitap daha yayımlandı. 'Alman Vahşeti' adlı kitaptaki bilgilerin, 1925 yılında Almanlar yaptıkları araştırmalar sonucunda yalan olduğunu ortaya koydular. İngiltere bunun propaganda amaçlı olduğunu kabul etti. Ama bizim Mavi Kitap kaldı... Bu kitapla ilgili şifre defteri de var. **Justin Mc Carthy** bunu bulmuş. Şimdi elimizde 'görgü tanıkları' dedikleri insanların isimleri de var. Bunların 70 tanesinin Ermeni iddialarını benimsemiş Amerikan misyonerleri olduğu ortaya çıkıyor. 50 tanesi Ermeni militanlar. Bunların içinde **Taşnak** liderleri de var ki Osmanlının can düşmanı. Geri kalanlarının da nereden geldiği bilinmiyor, uydurma olduğu ortada. Bu ortaya çıktı... Biz parlamento olarak bir mektup göndereceğiz İngiliz Parlamentosuna. İstediğimiz şu olacak:*

225) **Cumhuriyet**, 9 Mart 2005.

Bakın, Almanları itham eden bir belgeyi 1925'te ortadan kaldırdınız. Bizim sizden istediğimiz, Ermeni isyanına Osmanlının verdiği karşılığı izah eden bu kitabın bir kaynak olmadığını, bir propaganda malzemesi olduğunu ilan ediniz, diyeceğiz. Biz bunu yaptığımız takdirde, Emeni iddialarının dayandığı üçüncü ayağı da ortadan kaldırmış olacağız."[226]

7 Nisan 2005: Cumhurbaşkanı Sezer, sözde soykırım savlarının rencide edici olduğunu belirtti. Harp Akademileri Konferansında konuşan Cumhurbaşkanı şunları söyledi:

*"Sözde soykırım savları, Türk ulusunu üzmekte ve rencide etmektedir. Toplumumuzda kimi kanaat önderlerinin, tarihsel doğruluğunu hiçbir biçimde sorgulamadan, en aşırı iddia sahiplerinin yanında çekincesiz yer almayı seçmiş olmaları, üzüntü vericidir. **İsmet İnönü**'nün Lozan'da kendisini itham eden İngiliz Başdelegesi **Lord Curzon**'a hitaben söylediği **'Türk milletinin elleri bilhassa temizdir'** cümlesinin arkasındayız. Tarihsel olayları yorumlarken bilimsel nesnellikten uzaklaşmak, aydın dürüstlüğü ve tutarlılığıyla bağdaşmaz. Bu konuda yapılması gereken, tarihi, önyargılardan arınmış olarak belgelere dayanarak araştırmak, soruşturmak. Bugün anayasa güvencesi altında modern cumhuriyetin eşit hak ve sorumluluk sahibi bireyleri olarak içten bir dost ve gerçek birer kardeş gibi, iç içe ve birlikte yaşadığımız ve kültür zenginliğimizin değerli ve vazgeçilmez bir parçası kabul ettiğimiz Ermeni kökenli yurttaşlarımıza yürekten iyi dileklerimi gönderiyorum."*

AB'ye de net mesaj veren Cumhurbaşkanı **Sezer** sözlerini şöyle sürdürdü: *"Türkiye, doğru olduğuna inandığı her adımı atacaktır ve bu istencini geçen zaman içinde kanıtlamıştır. Bize dayatılmaya çalışılacak, ancak haklı dayanaklardan yoksun isteklerin kabul görmesinin olanaklı olmadığı, Avrupalı dostlarımızca şimdiden bilinmelidir..."*[227]

11 Nisan 2005: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Ermeni iddialarına cevap verdi ve *"tehciri, bir soykırım olarak kabul edemeyiz"* dedi. Ziyaret etmekte olduğu Norveç'te basına açıklamalarda bulunan **Erdoğan**, Ermeni iddiaları konusunda da şunları söyledi:

226) **Cumhuriyet**, 9 Mart 2005.
227) **Cumhuriyet**, 8 Nisan 2005.

"Ermenistan ile hava kapısını açtık. 'Charter' ve 'kargo' seferleri başlatıldı. Batılı dostlarımız marjinal grupların kendilerine aktardığı yorumlarla, değerlendirmelerle Türkiye hakkında karar veriyorlar. Burada ciddi haksızlıklar var... Tarihçiler, hukukçular, siyasetçiler biraraya gelsin, çalışma yapsın. Eğer böyle iddialar varsa, biz tarihimizle hesaplaşırız. Ermeniler de tarihleriyle hesaplaşsın. Bir kere tehciri, yani göçü bir soykırım olarak kabul edemeyiz. Dünyanın hiçbir ülkesi bunu kabul etmemiştir. Eğer kabul edilecek olursa, dünyanın en gelişmiş ülkeleri de soykırım yapmış olur" dedi.

Erdoğan, *"Öldürme olayları varsa, gelin ispatlayın. Dayanakları ne? İngilizlerin savaş yıllarında, **Mavi Kitap** denilen, edinilen bilgilere göre parlamentonun yazdırmış olduğu bu kitapta bazı kaynaklar gösteriliyor, ancak bu kaynaklarla ilgili verilen kotların samimi ve düzgün olmadığı ABD'de yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır"* diye konuştu.

İngiltere Parlamentosuna bir mektup hazırlanmakta olduğunu belirten Başbakan **Erdoğan** şöyle devam etti: *"Aynı Mavi Kitabın benzerini İngilizler Almanlarla ilgili olarak da yaptı. (...) Daha sonra Almanlardan özür dilendi. Şimdi biz buna benzer mektubumuzu hazırlıyoruz. Bitince Meclis Başkanlığımıza vereceğiz. 550 milletvekilinin imzaladığı mektubu İngiltere'nin Lordlar ve Avam Kamaralarına, ayrıca diğer 11 ülkenin parlamentolarına göndereceğiz."*[228]

13 Nisan 2005: Ermeni soykırımı iddialarına karşı harekete geçen TBMM, bu konuda yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlenmesi kararı aldı. TBMM, sözde soykırım yasa tasarılarını parlamentolarında kabul eden ülkeleri bir bildiriyle kınadı. Parlamentodaki bütün milletvekillerin desteğiyle gönderilmek üzere imzaya açılan bir mektupla da İngiliz Parlamentosundan, Ermeni soykırımı savlarına dayanak olarak gösterilen "Mavi Kitap"ın vaktiyle propaganda amacıyla hazırlanmış olduğunun ve gerçekleri yansıtmadığının dünya kamuoyuna açıklanması istendi. Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan** da Ermenistan Devlet Başkanı **Robert Koçaryan**'a bir mektup göndererek, ortak bir komite kurulmasını önerdi.[229]

228) **H.O. Tercüman**, 12 Nisan 2005; **Cumhuriyet**, 13 Nisan 2005.
229) **Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, H.O. Tercüman, Vatan, Yeniçağ**, 14 Nisan 2005.

"Avrupa Birliği Türkiye'yi Parçalama Gayreti İçinde"

16 Nisan 2005: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa Birliği'nin (AB) Türkiye'yi parçalamak istediğini açıkladı. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) İstanbul'da gerçekleştirilen 14. olağan toplantısında konuşan **Erdoğan**, AB'nin Türkiye'ye dayatmalarına değinerek şunları söyledi:

"AB'de birçok dayatmalar olduğu doğrudur. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor. Ama sizin orada dik durmanız halinde kimsenin kalkıp da ülkemizin üzerinde böyle bir tasarruf yapması mümkün değildir.."[230]

17 Nisan 2005: Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, AB'nin Türkiye'yi parçalamaya zorlayacak bir tavır içinde olduğunu aylar önce söylediğini belirterek, *"Türkiye Yugoslavya olur"* dedi. Demirel, *CNN Türk*'te "Ankara Kulisi" programında, Başbakan **Erdoğan**'ın, *"AB, Türkiye'ye bazı dayatmalarda bulunuyor. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor"* biçimdeki sözlerini değerlendirerek şunları söyledi:

"AB eğer böyle bir tavır takınırsa o zaman Türkiye durup düşünecektir, kendisinin parçalanmasını kabul etmeyecektir. Türkiye'yi bölecek, Türkiye'yi Yugoslavya'ya çevirecek bir AB üyeliğinin Türkiye'ye faydası yoktur" dedi.

Demirel, *"Bir yandan Kürt azınlık, bir yandan Ermeni iddiaları süratle gündeme geldi. Türkiye'nin hem AB hedefini devam ettirmesi hem de Sevr sendromundan kurtulması için nasıl bir politika izlemesi gerekir?"* sorusu üzerine şunları söyledi: *"Türkiye, yediği yalpalarla çalkalanmayacak, paniklemeyecek, şaşkına dönmeyecek ve soğukkanlılığını muhafaza edecektir. Böyle bir devleti, insanların garezle itip kakması mümkün değildir. Biz burada yönetimde zaaf göstermedikçe, kararlarımızı demokratik bir şekilde uyguladıkça, seçimleri zamanında yaptıkça, kalkınmamızı devam ettirmeye çalıştıkça herkes bize aferin der. Bunları yapmazsak hasta adama döneriz."*[231]

230) **Cumhuriyet**, 17 Nisan 2005.
231) **Cumhuriyet**, 18 Nisan 2005.

Dokuzuncu Cumhurbaşkanı **Demirel**'in eski basın danışmanı **Cüneyt Arcayürek**, yukarıdaki açıklamalara şu eklemeyi yaptı: *"Çankaya Emeklisi 9'uncu Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, Türkiye'yi parçalama amacında olanların Sevr'i hortlatmak istediklerini 1990'lı yıllarda cumhurbaşkanı görevindeyken söyledi; ne yazık ki bu açıklama o tarihte tepkiyle karşılandı. Bu nedenle bir yandan Kürt azınlığı kavramının, bir yandan da Ermeni savlarının bugün gündeme gelişini şaşırtıcı bir gelişme olarak görmüyor."*[232]

CHP Genel Başkanı **Deniz Baykal** da Başbakanın AB'ye yönelik eleştirilerinin kendi partisi tarafından aylar önce gündeme getirildiğini vurguladı. CHP'li **Cevdet Selvi** ise AB'nin tutumu karşısında Türkiye'nin yeni stratejiler oluşturması gerektiğini savundu: *"Gelişmeleri, Türkiye'den fazla, yurtdışından izleyen bir başbakan bunları söylüyorsa konu başta TBMM olmak üzere ülkenin en yetkili organlarında ele alınmalı ve yeni stratejiler oluşturulmalıdır. Başbakan parçalama, dayatma konusunda ne biliyorsa bunu TBMM ve kamuoyuna anlatmak zorundadır. Bu durum karşısında da ciddi politikalar üretmek mecburiyeti vardır."*[233]

20 Nisan 2005: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, Ermeni iddiasının dayanaksız ve Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı tutumunun kaygı verici olduğunu belirtti. Harp Akademilerindeki yıllık değerlendirme konuşmasında, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek arzusu taşıdığını söyledi. Ancak bunun için Ermenistan'ın uluslararası temel hukuk kurallarına uyması, komşuluk ilişkilerinin gereklerini yerine getirmesi gerektiğine dikkati çeken **Özkök** şöyle devam etti:

"Ermenistan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamakta, uluslararası arenada asılsız Ermeni soykırımı iddialarının tanınması için girişimde bulunmakta, BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgal altında bulundurmaktadır. Asılsız soykırım iddialarının siyasi ve hukuki boyutu Lozan Antlaşması ile kapanmıştır. Antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti'ne herhangi bir yükümlülük intikal etmemiş-

232) **Cumhuriyet**, 19 Nisan 2005.
233) **Cumhuriyet**, 18 Nisan 2005.

tir. 1915'te cereyan eden olaylarda Osmanlı Devleti'nin vatandaşı durumunda bulunan çok sayıda Türk ve Ermeni yaşamını yitirmiştir. Asılsız soykırım iddiasında bulunanların hiçbir dayanağı yoktur."[234]

Türkiye Üzerine Baskılar Artıyor

2 Mayıs 2005: ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Laura Kennedy, Ermenistan, Kafkaslar ve Kıbrıs konularını ele almak üzere Ankara'ya geldi. Kennedy'nin, Ermenistan sınırının açılmasını isteyeceği haber verildi. ABD'li diplomatik kaynaklar, soykırım savlarının temelde tarihçilerin işi olduğunu ancak konunun siyasi boyutunun da görmezden gelinemeyeceğini savunurken *"Ermenistan'a Türkiye'nin mevcut sınırlarını kabul etmesi gerektiğini anlatıyoruz. Bugünkü ortamda Ermenistan sınırının kapalı kalması ise hiçbir tarafa yarar sağlamıyor. **Kennedy**, ABD'nin bu konuda açılım beklentisini iletecek"* dediler. Ermenistan'ı Rusya'nın etki alanından çıkarmayı hedefleyen ABD, Türkiye'nin Erivan'a yönelik açılıma gitmesi için ısrarlı girişimlerde bulunuyor. Ermenistan'a Türkiye'nin mevcut sınırlarını tanıması çağrısında bulunan Washington, Türkiye'den de Ermenistan sınırını açmasını istiyor. Ancak Ankara, Azerbaycan ile yakın ilişkilerini gözeterek, Ermenistan, Dağlık Karabağ konusunda adım atmadan, sınırın açılmasının söz konusu olmadığı mesajını veriyor. (C, 2 Mayıs 2005)

2 Mayıs 2005: İsviçre, Zürich'te Mayıs 2004'te katıldığı bir toplantıda Ermeni soykırımı olmadığını söylediği için hakkında soruşturma başlattığı Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof.Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun nüfus bilgileri ve konuşma metnini Türkiye'den resmen istedi. Dışişleri Bakanlığı, soruşturmayı kabul etmelerinin mümkün olmadığını, bilimsel bir platformda yapılan açıklamaların dava konusu yapılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu İsviçre'ye iletti. **Halaçoğlu**'nun nüfus bilgilerini vermeyeceklerini aktaran Dışişleri, İsviçre'ye tepki gösterdi. **Halaçoğlu** da, *"Belgelere göre konuştum. Ta-*

234) **Cumhuriyet, H.O. Tercüman**, 21 Nisan 2005.

mamen bilimsel bir konuşmaydı, hamasi değildi" dedi. **Halaçoğlu**, hakkındaki soruşturmanın Zürich Kantonu'nun **"Ermeni soykırımının inkârını yasaklayan kararı"**na dayandığına işaret ederek, *"Bir defa ben konuşmamda 'soykırım' kelimesini bile kullanmadım. 1.5 milyon Ermeninin öldürüldüğü iddiasına karşı, böyle bir nüfusun istatistiklerde ve nüfus kütüklerinde bile olmadığını belgeleriyle ortaya koydum. Bu kadar insanın öldürülmesinin mümkün olmadığını söyledim... Bilim adamlarının, arşivlerle söylediklerinden dolayı mahkûm edilmesi, ancak ortaçağda olabilirdi..."* dedi. CHP Grup Başkanvekili **Haluk Koç** da *"Bize uygarlık dersi vermeye kalkan, kendilerini uygar zanneden ülkeye bakın. Hâlâ bazı Avrupa ülkeleri ortaçağ karanlığının izlerini taşıyor. Hoşlarına gitmeyeni yasaklama yoluna gidiyorlar"* açıklamasını yaptı. İsviçre'nin Ankara Büyükelçiliği de yazılı bir açıklama yaparak, soruşturmanın doğrudan federal savcılığın talebiyle değil, üçüncü bir tarafın Wintherhur'daki yerel adli makamlarına yaptığı şikâyet üzerine açıldığını belirtti. Yumuşak bir üslup kullanılan açıklamada, *"Sözde Ermeni soykırımı konusunda İsviçre Hükümeti Türk Hükümetiyle aynı fikri paylaşmaktadır. İddialar, tarihçiler tarafından araştırılmalıdır"* denildi. (C, 3 Mayıs 2005)

Aslında İsviçre'de Ermenilerle Türkler arasında kavga eskiye uzanıyor. Şöyle ki: 1995 yılında Ermeniler, *"Soykırımı tanıyın"* diye İsviçre Federal Parlamentosunu baskıya alıyorlar. Türk dernekleri karşı çıkıyor. Parlamento karar alamıyor. 2001'de Ermeniler ***"Soykırımı inkâr ediyorlar"*** diye Türk derneklerini savcılığa şikâyet ediyorlar. Bern mahkemesi soruşturma açıyor. 2002'de mahkeme, ***"Ermeni iddiaları Yahudi soykırımı gibi kanıtlanmadı"*** diye karar alıyor. Ermeniler Bern İstinaf Mahkemesine itiraz ediyorlar. 16 Nisan 2002'de Bern İstinaf Mahkemesi, ***"Temyiz hakkınız yok"*** diye karar alıyor. Ermeniler bu defa Federal Mahkemede (Yargıtay) itiraz ediyorlar. 7 Kasım 2002'de, Federal Mahkeme Ermenilere darbe indiriyor. Bern İstinaf Mahkemesi kararını onaylıyor. Fakat 16 Aralık 2003'te İsviçre Federal Ulusal Meclisi, Bern Mahkemesi ve Yargıtay kararlarını hiçe sayıyor ve *"Ermeni soykırımı"* kararı Meclisten geçiyor: 67 ret, 11 çekimser ve 107 kabul. (www.mfa.gov.tr. Press Release No. 214, 16 Aralık 2005)

3 Mayıs 2005: Ermenilerin soykırım iddiasını reddeden Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu hakkında İsviçre'de soruşturma açılmasının yankıları devam ediyor:

Meclis Dışişleri Komisyonu eski Başkanı **Kâmran İnan**, bu soruşturmayı *"Haçlı zihniyetin dirilmesi"* olarak niteledi. Belçika'nın, "Ermeni soykırımını" kabul eden ve *"soykırım olmadı"* denilmesini suç sayan bir yasa çıkarmak üzere, bir tasarıyı Meclisten geçirdiğini ve halen Senatoda olduğunu anımsatan **İnan**, Türkiye aleyhine bütün bu gelişmelerin *"hayra alamet olmadığını"* söyledi. **İnan**, 24 Nisanı Batı Hıristiyan dünyasının, Türkiye'ye karşı bir haçlı zihniyetine dönüştürme eğilimi taşıdığını vurgulayarak, ***"Bu mesele, sadece Ermenilerin iddiası olma çerçevesini aştı"*** tespitinde bulundu. Batı'nın 90 yıl öncesinin iddiasını dayatırken, 15 yıl önce 1.5 milyon Azerinin, Ermenistan tarafından sürülerek yurdundan edilmesine, bu ülkenin Yukarı Karabağ'ı işgal etmesine, *"hiç ses çıkarmadığına"* dikkati çeken **İnan**, bunu *"Bizden olanlar-olmayanlar anlayışının tipik bir yansıması"* olarak niteledi. **İnan** şunları söyledi: *"Müslüman dünyasının teklaik ülkesi olan Türkiye'nin boy hedefi haline getirilmesi çok ilginç. Din faktörü Batı'da belirleyici oluyor. Türkiye, AB konusunda da ciddi bir durum değerlendirmesi yapmalı. Ermeni diasporasına karşı Türk diasporası örgütlenmeli."* (H. 4/V/2005)

3 Mayıs 2005: ABD, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Ermenistan Başkanı Robert Koçaryan'a "orta yol" çağrısında bulundu. Ankara'ya gelen ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrasya'dan sorumlu Müsteşar Yardımcısı **Laura Kennedy**, Ermeni soykırımı iddiaları konusunda **Erdoğan**'ın tarihçilerden oluşan bir komisyon, **Koçaryan**'ın ise hükümetlerarası görüşmeler istemesinin birbirleriyle çelişmediğini belirterek, *"Bunlar birbirinin antitezi değil, uzlaştırılabilir öneriler. Taraflar orta yol bulabilir. Her iki öneri neden aynı anda yaşama geçirilmesin"* dedi. Ankara'daki temaslarının ardından gazetecilere değerlendirmelerde bulunan **Kennedy** şunları kaydetti: *"Başbakan **Erdoğan**'ın önerilerini olumlu bulduk ve destekiyoruz. Son gelişmeler umut verici. Önerilerede bir uzlaşma sağlanacağını ümit ediyoruz. Ermenistan'da hiç kimsenin Türkiye'den toprak talebi söz konusu değil.*

Bunu Ermenistan'da da sordum. Zaten Dışişleri Bakanı **Oskanyan** *da Kars Antlaşması'nı kabul ettiklerini açıkladı. Dağlık Karabağ konusunda önemli çabalar var."* (C, 4 Mayıs 2005)

3 Mayıs 2005: İki günlük bir ziyaret için Ankara'ya gelen Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, Başbakanlık konutunda akşam yemeğinde biraraya geldiği Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a Kıbrıs ve Ermenistan konularında mesajlar verdi. Baş başa gerçekleşen yemekte **Schröder**, Türkiye'nin Ermenistan ile ikili ilişkilerini geliştirmesinden yana olduklarını söyledi. **Schröder**, iki ülke arasında ortak komisyon kurularak soykırım iddialarının araştırılması için Ermenistan Devlet Başkanı **Robert Koçaryan**'a yapılan öneriyi memnuniyetle karşıladıklarını vurgulayarak şöyle devam etti: *"Türkiye ile Ermenistan arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda atılacak her adıma destek vereceğiz. Karşılıklı arşivlerin açılması ve tarihçilerin devreye sokulması önerisini destekliyoruz. Tarihçilerin ortak çalışma yapması önemli bir adım olacaktır."* (C, 4 Mayıs 2005)

4 Mayıs 2005: Ankara'da Almanya Başbakanı ile Ermeni iddiaları konuşuldu. Recep Tayyip Erdoğan, Schröder'den Alman Parlamentosu Bundestag'da tartışılan asılsız Ermeni soykırımına ilişkin kararın engellenmesi için destek alamadı. Schröder, Avrupa Parlamentolarında Ermeni sorununu bilmeyen siyasetçilerin soykırım yönünde kararlar almasını eleştiren **Erdoğan**'a, *"Almancada bir söz vardır: Açık denizlerde ve parlamentolarda işiniz tanrıya kalmıştır"* karşılığını verdi. Ortak basın toplantısında Başbakan **Erdoğan**'ın Ermenistan ile ortak tarihçiler komisyonu önerisine destek açıklayan **Almanya Başbakanı, kapalı kapılar arkasında ise Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açması beklentisini iletti. Erdoğan** ile **Schröder**'in Başbakanlıkta yaptıkları görüşmede Ermenistan ve Kıbrıs konuları öne çıktı ve ağırlıklı olarak Türkiye'nin AB süreci, gayri Müslim azınlıkların durumu ve ekonomik ilişkiler ele alındı. Fener Rum Patrikanesi'ni de ziyaret eden **Schröder**, Fener Patriği için "ökümenik" sıfatını kullandı: *"Ökümenik Patrik hazretleri ile biraraya gelmek benim için önemliydi"* dedi. (C, 5 Mayıs 2005)

4 Mayıs 2005: Arjantin Senatosu, Türkiye'yi 1915-1923 yılları arasında Ermenilere soykırım yapmakla itham eden bir karar aldı. Dışişleri Bakanlığı, *"Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz"* diye tep-

ki gösterdi. Bakanlıktan yapılan açıklamada, şöyle denildi: *"Arjantin makamlarına, bu yönde bir girişimin yanlışlığı önceden anlatılmış ve yaratacağı sakıncalar, en üst düzeylerde, defalarca izah edilmiştir. Bu girişimlerimize rağmen Arjantin Senatosunun, siyasi çıkar amacı güden faaliyetlerin peşine takılarak, tarihi bilgiden yoksun maddi hatalarla dolu söz konusu açıklamayı kabul etmesinin sorumlu bir davranış olmadığı ortadadır. Bu tür açıklamalara tevessül edenlerin kötü niyetli çabaların aleti olmaktan başka bir amaca hizmet etmedikleri aşikârdır."* (C, 6 Mayıs 2005)

Son Birkaç Söz

Türkiye'nin AB macerası uzun yıllara yayılan ve de "ucu açık" olan bir süreçtir. Bu bölüm de ister istemez "ucu açık" bir bölümdür. Gelişmeler devam etmektedir ve belki hızlanarak devam edecektir. Bugüne kadarki gelişmelere bakarak bazı saptamaları ve görüşleri sıralayalım:

i) **Türkiye'nin AET'ye (Ortak Pazar'a), AT'ye ve bugünkü AB'ye katılma süreci, 1964 yılında Ortak Pazar'a ortak üye olmasıyla başlamıştır. Lozan'da kapanmış olan Ermeni sorunu da 1964 yılında yeniden açılmıştır.** O tarihten beri, yani kırk yıldan beri, bu iki sorun atbaşı beraber gitmektedir.

ii) Türkiye'ye karşı Ermeni cephesi, 1964 yılında, Eçmiyadzin Patriği ile Lübnan'da oturan "Kilikya Patriği" tarafından açılmıştır; fakat **çok kapsamlı Ermeni hareketinin arkasında emperyalizmin eli bulunduğu apaçıktır.**

iii) **Türkiye, 1987 yılında AB'ye tam üyelik için resmen başvurmuştur. Aynı yıl Avrupa Parlamentosu Türkiye'ye karşı eski Sevr dosyasını yeniden açmıştır** ki, bu dosyanın önemli bir bölümünü Ermeni sorunu oluşturmaktadır. O tarihten beri AP ve AB, Türkiye'ye karşı Ermeni davasının ısrarlı takipçileridir ve üyelik müzakereleri yaklaştıkça Türkiye üzerindeki baskılar gittikçe yoğunlaşmaktadır.

iv) **AB'nin, Ermeniler adına Türkiye'den talepleri, şimdilik (evet şimdilik), şu üç noktada toplanmaktadır**: a) Sözde soykırımın Türkiye tarafından resmen tanınması, b) Ermenistan Cumhuriyeti ile diplo-

matik ilişki kurulması ve c) Türkiye-Ermenistan sınırının açılması. Bu konularda Türkiye üzerindeki baskılar artırılmaktadır. Baskıların üyelik müzakereleri sürecinde daha da artması beklenmeli ve buna şimdiden hazırlıklı olunmalıdır. Örneğin: Türkiye'yi "köşeye sıkıştırmak" için, Slovakya ve Polonya parlamentolarına yaptırıldığı gibi AB üyesi her ülke parlamentosuna sözde Ermeni soykırımı tanıtılabilir, çünkü *"Avrupa Parlamentosu'nun kendisi soykırımı tanımıştır, öteki parlamentoların yan çizmesi olmaz"* denecektir. Türkiye, AB'nin bu haksız taleplerine boyun eğemez ve eğmemek durumundadır; bunun bazı nedenlerini aşağıdaki paragraflarda biraz açalım.

v) **Türkiye'nin sözde soykırımı tanınması söz konusu olamaz** çünkü atalarımız böyle bir suç işlememişlerdir. Asılsız soykırım iddiasının hiçbir dayanağı yoktur. Türkiye, böyle bir suçlamadan daha 1921 yılında Malta'da aklanmıştır. 1919-1920 yıllarında Malta Adası'na sürgün edilmiş olan İttihatçıların bir bölümü "Ermeni katliamı" ile suçlanmak istemiş, fakat böyle bir suç işlendiğini gösteren hiçbir delil bulunamadığı için sürgünler serbest bırakılmış idi. Bu gerçeği ***Malta Sürgünleri*** adlı kitabımda otuz yıl önce yazmış ve belgelemiş idim, tekrar üzerinde durmaya gerek görmüyorum.

vi) **Türkiye, bugün için Ermenistan ile diplomatik ilişki kuramaz,** çünkü:

a) Genelkurmay Başkanı Org. **Hilmi Özkök**'ün de belirttiği gibi; ***"Ermenistan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamakta, uluslararası arenada asılsız Ermeni soykırımı iddialarının tanınması için girişimde bulunmakta, BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgal altında bulundurmaktadır."*** Dahası, Ermenistan, Sovyetler Birliği'nden ayrılırken yayımladığı "Bağımsızlık Bildirgesi"nde, "Batı Ermenistan" dediği Doğu Anadolu toprakları üzerinde emelleri olduğunu açıklamış ve bu bildirgede yer alan esasları daha sonra Anayasa hükmü haline getirmiş bulunmaktadır. Bunlardan başka Ermenistan Hükümeti, Ermeni teröristleri ülkesinde barındırıp korumaktadır. Bu teröristler Türk diplomatlarını katletmiş, silahlı-bombalı saldırılarla Türk kuruluşlarına zarar vermiş ve hâlâ yargılanıp cezalandırılmamışlardır.

b) **Kusurlarını düzeltmeyen Ermenistan Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurmak, Atatürk'ün dış politika ilkelerini çiğnemek anlamına gelecektir. Atatürk** zamanında Türkiye, bir yabancı ülke ile normal ilişki kurmadan önce o ülkenin Türkiye ile olan bütün sorunlarını halletmiş olmasına bakıyor ve bunu istiyor, bekliyordu. Ancak aradaki sorunlar halledildikten sonra o ülke ile bir dostluk antlaşması imzalanıyor ve ondan sonra diplomatik ilişki kuruluyordu. Bu, **Atatürk**'ün önemle üzerinde durduğu bir ilke idi. 1921-1938 yılları arasında Türkiye, 40 kadar ülke ile önce dostluk antlaşmaları yapmış ve ardından o ülkelerle diplomatik ilişki kurmuştu. **Atatürk**'ün bu dış politika ilkesini ve pratiğini 1990'larda Sovyetler Birliği ve Yugoslavya dağılırken ve yeni bağımsız devletler ortaya çıkarken biz de uygulamış idik. Her yeni bağımsız devletle önce dostluk protokolleri yapmış, hemen ardından diplomatik ilişki kurmuş idik. Azerbaycan ile protokolü ben imzalamıştım. Fakat Türkiye, kusurları yüzünden Ermenistan ile diplomatik ilişki kuramamıştı. Ermenistan'ın kusurları bugün de devam etmektedir; bu kusurlu ülke için AB'nin baskılarını kabul etmeye ve **Atatürk**'ün çizdiği doğru yoldan sapmaya gerek yoktur. AB isterse önce Ermenistan'ın kusurlarını gidermesine yardım edebilir.

c) **Kusurları devam eden Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Ermenistan'ın olupbittilerini sineye çekmek ve yeni olupbittiler yaratmasına ortam hazırlamak olur.** Daha açık ifadeyle, Ermenistan Azerbaycan'ın **Yukarı Karabağ** bölgesini ve ayrıca yedi Azerbaycan ilini işgal etmiş bulunmaktadır. Bu iller şunlardır: **Agdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Gubatlı, Laçin** ve **Kelbecer.** Ermenistan buralardan çekilmeden ilişkiler düzelmez ve Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişki kurulmaz, kurulmamalıdır. Kurulursa bu, işgalleri sineye çekmek ve Erivan Hükümetini yeni işgalllere özendirmek olur. Göz göre göre buna fırsat verilemez ve verilmemelidir.

d) **Yukarı Karabağ'ı ve Azerbaycan'ın öteki topraklarını haksız yere işgal altında tutan Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Türkiye'nin Azerbaycan politikasına da öteki Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerine de çok ters düşer ve büyük zarar verir...**

vii) **Türkiye-Ermenistan sınırının açılması bugün için sakıncalıdır.** Çünkü: **Sınırın açılması, Ermenistan'la diplomatik ilişki**

kurulmasının bütün sakıncalarını bünyesinde taşımaktadır. (Bu sakıncalar yukarıda sıralanmıştır.) Fakat sınırı açmak, bugün için başka bakımlardan da sakıncalı ve tehlikelidir. Şöyle ki:

Sınırı açmak, serhat topraklarını açgözlü Ermeniye açmak demek olacaktır. Yabancıların kırsal alanda gayrimenkul satın almalarını engelleyen Köy Kanunu AB'ye uyum yasaları kapsamında değiştirilmiş olduğu için, Ermenilerin sınır bölgelerinde toprak satın almalarının alt yapısı önceden hazırlanmıştır. Özellikle, 40 yıl Rus işgalinde kalmış olan Kars, Ardahan, Iğdır ile Van yöresi Ermenilerin öncelikli siyasi hedefleri arasındadır. Ermeniler bu bölgeyi süratle satın alıp kapatabilirler ve yerli fakir halk buna dayanamaz. Sınır bölgelerinde Ermenilerin toprak satın almaları, Antalya'da Almanların yazlık almalarına benzemez. Unutmamalı ki İsrail Devleti, Araplardan satın alınan topraklarla kurulmuştur. Yine unutulmamalıdır ki, Rumlar ve Yunanlılar vaktiyle Ege yöresinde külliyetli miktarda toprak satın almışlar ve Mart 1922'de, merkezi İzmir olmak üzere Ege bölgesinde bir "İyonya Prensliği" kurulması teklifi resmen Türkiye'nin önüne getirilmiştir. Bu tezgâh ancak **Büyük Taarruz** ile bozulabilmişti. **Köy Kanunu** bu gibi acı tarihi tecrübelerden sonra çıkarılmıştı.

Türk-Ermeni sınırını günün birinde açmak gerekeceğini düşünerek sınır bölgelerinde süratle bazı önlemler almak lazımdır: Bu bölgelerde yabancılara gayrimenkul satışları yasayla yasaklanabilir veya kısıtlanabilir. İki örnek: AB üyesi İngiltere hiçbir şekilde yabancılara kırsal alanda taşınmaz mal satmamakta, sadece 99 (veya 999) yıllığına kiralamaktadır. Londra içindeki Türkiye Büyükelçiliği ve Başkonsolosluğu binaları da 99 yıllığına kiralıktır. AB'ye geçen yıl katılmış olan Polonya da yabancılara toprak ve mülk satışlarına büyük kısıtlamalar koymuştur; gerekçe olarak Polonyalı mal sahiplerinin bugün ekonomik bakımdan güçsüz olduklarını, yabancılara karşı kendilerini koruyamayacaklarını bildirmiştir. Bu konuda Türkiye de Polonya'yı örnek alabilir. Önce sınır bölgeleri halklarını hızla kalkındırmak, güçlendirmek; ondan sonra sınır açmak yoluna gidilebilir ve başka önlemler de düşünülebilir.

viii) **AB, Sevr dosyasını açtığına ve AB içinde Türkiye'yi parçalamak isteyenler bulunduğu Başbakan tarafından açıklandığı-**

na göre, AB ile müzakereler Lozan Konferansı kadar, belki daha da çetin olacak demektir. Lozan'da **İsmet Paşa** yedi ay boyunca yedi düvelle boğuşmuştu; bu defa Türkiye'nin karşısında 30 üye devlet bulunacak ve her üyenin her konuda veto hakkı bulunacaktır. Bugünlerde Lozan'ı yeniden okumak ve iyice içimize sindirmek gerekecektir.

İsmet Paşa Lozan'da Batılılarla boğuşurken, 23 Aralık 1922 günü Ankara'ya çektiği şifre telgrafta, Müttefiklerin, barış için eskinin (yani **Sevr Antlaşması**'nın) yalnız şeklini değiştirip özünü muhafaza etmeye çalıştıklarını şöyle rapor ediyordu: *"Hüsn-i muhâsebat ve kibarlık merâsimi altında adamların zamîri* (içyüzü) *tıpkı eskisidir... Son derece yorucu ve yıpratıcı usûl-i müzâkereleri ile bir taraftan yıldırmak ve diğer taraftan esâsı çürük ve mütecâvizâne metâlibin* (temeli çürük ve saldırgan isteklerin) *münakaşasına sokarak ne kadar ilerlenirse o nispette bataklığa sokmak istediler. Hemen her meselenin hududunda duvarlara dayanıp durmuşuzdur. Ya bizi yıkacaklar, eski usulde muaddel* (tadil edilmiş) *bir Sevr yapacaklar, ya* (da) *biz onları yıkacağız, her medenî ve müstakil millet gibi sulh yapacağız* (...) *Bu adamlarda eski itiyatlarından* (alışkanlıklarından) *vazgeçmek ihtimali azdır... Vaziyet ağırdır."*[235]

Paşa'nın dedikleri, 75 yıl sonra aynen çıkıyor. Avrupa Parlamentosu Türkiye'nin önüne "muaddel bir Sevr" metni sürmüştür. Avrupa Komisyonu bunu benimsemiştir. Fransa Cumhurbaşkanı **Chirac**, haksız Ermeni iddialarını ve taleplerini Türkiye'ye birer "önşart" olarak dayatılacağı mesajını vermiştir. Açıkça görülüyor ki bu adamlar, yani Batılı Büyük Devletler eski alışkanlıklarından, marazi huylarından vazgeçememişlerdir. Anadolu'da ve Trakya'da üç buçuk yıl süren Türk İstiklal Harbi ve Lozan'da yedi ay süren diplomatik hesaplaşma ile kapattığımızı sandığımız defterler yeniden açılıyor: Ermeni, Rum, Yunan, "Müslüman azınlık" vs. Kısacası, Avrupa bütünleşmesi hareketine katılmak isteyen Türkiye'nin önüne yeni bir **Sevr Antlaşması** çıkarılıyor. Sanki Osmanlı'nın son günlerindeyiz ve sanki Türkiye, büyük savaştan yenik çıkmıştır! Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde **İsmet Paşa**'nın yukarıdaki sözleri günün şartlarına göre şöyle tekrarlanabilir: ***"Ya bizi yıkacaklar, eski usulde muaddel*** (tadil edilmiş) ***bir Sevr yapacaklar,***

235) Şimşir, **Lozan Telgrafları** 1, .s.268-270, No. 199.

ya da biz (dik durarak) ***onları yıkacağız, her AB üyesi gibi eşit üyelik antlaşması yapacağız.***"

ix) **Türkiye, önüne sürülen haksız ve çirkin Ermeni iddialarına karşı bu yıl nihayet devletçe sesini yükseltmiştir. Pek isabetli olan bu kararlı tavrı, kapsamını genişleterek sürdürmek gerekecektir.**

IX
ERMENİ ARAŞTIRMALARINA KATKI

BÜYÜKELÇİ-TARİHÇİ DR. BİLÂL N. ŞİMŞİR'İN ERMENİ SORUNU İLE İLGİLİ YAYINLARI
(Kronolojik sırayla açıklamalı kısa bir bibliyografya)[236]

1) Bilâl N. Şimşir, ***Malta Sürgünleri,*** Milliyet Yayınları, Tarih Dizisi: 40, İstanbul, Birinci Baskı: Nisan 1976, 480 sayfa.

İngilizler, 1919-1920 yıllarında 140 kadar Türkü sorgusuz sualsiz tutuklayıp apar topar Malta Adası'na sürdüler. Sürülenlerin çoğu Türkiye'nin ileri gelenleriydi. Bu seçkin kadro, Türk Kurtuluş Savaşı'nı uzaktan seyretmek zorunda bırakıldı. **Şimşir,** *"Türk Kurtuluş Savaşı tarihinin ilginç sayfalarından biri de Malta sürgünleri olayıdır"* diyor. Kitap, bu ilginç ve önemli olayı bütün yönleriyle ve orijinal belgelere dayanarak aydınlatıyor. Şu bölümlerden oluşuyor: 1- Türk Savaş Suçluları, 2- İlk Sürgünler, 3- Yeni Suçlular ve Sürgünler, 4- Sürgünleri Yargılama Sorunu, 5- Sürgünden Mektuplarla Portreler, 6- Sürgün-Tutsak Değiş-Tokuşu ve 7- Sonuç. Kitaba, Malta'ya sürülenlerin tam bir listesi de eklenmiştir. Malta'ya sürülenlerin 60 kadarı "Ermeni katliamı" suçlamasıyla yargılanmak istenmişti. Ama böyle bir suç işlendiğini kanıtlayabilecek delil bulunamadığından herhangi bir yargılamaya gidilememiş ve sürgünler serbest bırakılmıştır. Sürgünler ve dolayısıyla Türk milleti aklanmıştır. Kitapta bu konudaki gelişmeler İngiliz arşiv belgelerine dayanılarak anlatılmaktadır.

2) Bilâl N. Şimşir, ***British Documents on Ottoman Armenians, Volume I (1856-1880) (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Cilt I [1856-1880]),*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 78, Ankara, 1982, LXXII+768 sayfa, metin dışında 32 fotoğraf.

Şimşir, altı yüzyıllık Osmanlı tarihinin son elli yılının Ermeni sorunu bakımından önemli ve tartışmalı olduğunu ve bu dönem üzerine arşiv belgeleri yayımla-

236) Buradaki bibliyografik notlar, sıra numaraları değiştirilerek şu kitaptan alındı: Y. Furkan ŞEN, **71 Yaşında Bilâl N. Şimşir Bibliyografyası. Açıklamaları, 71 Kitap ve 200 Makale,** Yargı Yayınevi, Ankara, 2004.

ma gereği duyulduğunu belirtiyor. Bu ciltte, genel bir giriş niteliğinde olmak üzere, 1856'dan sonraki yıllara da yer verildiğini söylüyor. Belgelerin değerlendirilmesi niteliğinde uzun bir "Giriş"ten sonra belgelerin listesi ve tam metinleri veriliyor. Kitapta, İngiliz arşivlerinden derlenmiş 357 belge ve ekleri yer almaktadır. Kitap, özellikle 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Ermenilerinin nasıl bir Avrupa sorunu haline getirilmiş olduğunu gözler önüne sermektedir. Önce 3 Mart 1978 tarihli **Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması**'na, sonra da 13 Temmuz 1878 tarihli **Berlin Antlaşması**'na Osmanlı Ermenileriyle ilgili bir madde konmuş ve bu maddeye dayanarak Ermeniler için Doğu Anadolu'da "reform" yapılması için Osmanlı Hükümetine diplomatik baskılar başlamış, devletin başına bir "Ermeni gailesi" sarılmış ve bu sorun gitgide alevlendirilmiştir.

3) Bilâl N. Şimşir, ***British Documents on Ottoman Armenians, Volume II (1880-1890) (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Cilt II [1880-1890])***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 78a, Ankara, 1983, LXXVII+784 sayfa ve metin dışında 8 fotoğraf.

Dizinin ikinci cildidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununun on yıllık bir dönemiyle ilgili belgeleri kapsamaktadır. 1878 **Berlin Barış Antlaşması**'nı imzalamış olan devletlerin Ermeniler lehine Osmanlı Hükümetine baskıları, **Hınçak** ve **Taşnaksutyun** adlı Ermeni komitelerinin kurulması ve silahlı eyleme geçmeleri, bu eylemlerin yankıları vs. belgelendirilmektedir. Bu dönemde Anadolu'da yeni yeni İngiliz, Amerikan ve Rus konsolosluklarının açıldığı görülmektedir. Konsolosların ve yabancı misyonerlerin yerel Türk makamlarına Ermeniler konusunda baskılar yaptıkları, Ermenileri yüreklendirip devlet aleyhinde kışkırttıkları, yabancı devletlerin kendilerine arka çıktıklarını düşünen Ermenilerin de başkaldırmaya yöneldikleri belgelenmektedir.

4) Bilâl N. Şimşir, "Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler", ***Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu***, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1983, s.121-128, ayrıbasım.

İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nce düzenlenen "Türk Tarihinde Ermeniler" konulu sempozyuma **Şimşir**'in sunmuş olduğu bildiridir. Bildiride, 1878 **Berlin Antlaşması**'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununun nasıl çıkarılmış olduğu ve İngiltere, Fransa gibi devletlerin bu sorunda ne gibi rolleri bulunduğu ele alınmaktadır.

5) Bilâl N. Şimşir, "News in Depth, Opinions. British Documents on Ottoman Armenians" (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri), ***Turkish Daily News***, Ankara, 17-24 February 1983, No. 7050-7056.

Şimşir'in ***British Documents on Ottoman Armenians-I*** adlı kitabının İngilizce "Giriş" bölümü, İngilizce yayımlanmakta olan gazetede bir hafta süreyle tefrika edilmiştir.

6) Bilâl N. Şimşir, "Ottoman Armenians" (Osmanlı Ermenileri), ***Turkish Daily News. Weekly International Edition,*** No. 16, February 28-March 6, 1983, s.4, 9.

Daha önce 17-24 Şubat 1983 tarihlerinde aynı gazetenin günlük sayılarında yayımlanmış olan yazı dizisi, bu kez gazetenin haftalık uluslararası baskısında da yayımlanmıştır.

7) "Bilâl N. Şimşir ve İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri", ***Cumhuriyet*** gazetesi, 24 Mart 1983.

İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri adlı kitabının birinci cildinin yayımlanması üzerine **Şimşir**'in gazete ile bir söyleşisini içeriyor. Yazar, gazeteye şöyle diyor: *"Kitap, Türkü ezmek için girişilen emperyalist oyunları sergiliyor. Türk halkı gerçekten ezilmekte, Ermeniler ise kayrılmaktadır. Türk, zorunlu askerlik yapar, savaşlarda erir; Ermeni askerlik yapmaz, para yapar. Sermaye Ermeni elinde birikir. Erzurum'da, Türk çocuklarının ancak % 13'ü, Ermeni çocuklarının ise % 77'si okula gider. Ermeni'ye eşitlik değil, üstünlük sağlamak istenir. % 20 dolayındaki azınlık % 80'lik çoğunluğun tepesine çıkarılmak istenir."*

8) Bilâl N. Şimşir, "İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri", ***Milliyet*** gazetesi, İstanbul, 1-8 Nisan 1983.

Sekiz gün süreyle gazetede yayımlanan bu yazı dizisinde, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununun doğuşu anlatılmaktadır. Anadolu'da İngiliz ajanları tarafından Ermenilerin ayaklanmaya doğru itilmiş oldukları vurgulanmaktadır.

9) Bilâl N. Şimşir, ***The Genesis of The Armenian Question*** (Ermeni Sorununun Doğuşu), Publications of The Turkish Historical Society (Türk Tarih Kurumu Yayını), Serial VII, No. 84, Ankara, 1983, 25 sayfa+12 illüstrasyon.

Osmanlı Ermenilerinin 19. yüzyılda, hangi etkenler altında devlete baş kaldırmaya ve İmparatorluktan ayrılmaya doğru kaydıkları anlatılmaktadır. Özellikle İngiltere, Rusya ve Amerika'nın Osmanlı Ermenilerini kışkırtmış oldukları belgelenmektedir. Kitapçığın sonunda fotoğraflar da bulunmaktadır.

10) Bilâl N. Şimşir, ***The Deportees of Malta and The Armenian Question (Malta Sürgünleri ve Ermeni Sorunu)***, Foreign Policy Institute (Dış Politika Enstitüsü), Ankara, 1984, 83 sayfa+8 fotoğraf.

Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizler İstanbul'u işgal ettiler ve 1919-1920 yıllarında Türkiye'nin ileri gelenlerinden 140 kişiyi Malta'ya sürdüler. Bu sürgünlerden 60 kadarını, sözde Ermeni katliamı suçuyla yargılamak niyetinde idiler. Ama bu kişilerin suç islemiş ve bir Ermeni katliamı yapılmış olduğu kanıtlanamamış ve sürgünler sonunda bir mahkeme önüne çıkarılamadan serbest bırakılmışlardı. Malta sürgünleri ve dolayısıyla Türk ulusu daha o zaman temize çıkmıştır. 1976 yılında Türkçe yayımlanmış olan ***Malta Sürgünleri*** adlı kitaptan farklı olan ve yeni bazı belgeleri de içeren bu İngilizce kitap esas itibariyle İngiliz belgelerine dayanmaktadır. Ancak kitapta Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinden alınmış belge de bulunmaktadır.

11) Bilâl N. Şimşir, "Ermeni terörizminin kökleriyle ilgili dev bir araştırma: 150 Yıllık Kin", ***Milliyet*** gazetesi, İstanbul, 21-27 Ekim 1984.

Şimşir'in "Amerika'da Ermeni Propagandasının Geçmişi" başlığı ile hazırlayıp gazeteye gönderdiği ve şimdilik imzasız yayımlanmasını istediği bu inceleme, gazetede **150 Yıllık Kin** başlığı ile yayımlanmıştır. Başlarken, *"...150 yıl öncesinin Amerikan misyonerliği ve kapitülasyonlardan cesaret alan Amerikan tüccarı ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni komisyoncusunun işbirliği"*ne parmak basılıyor. Ermeni propagandasının kökeninde bu işbirliği belirtiliyor. Son yazıda, *"...onlara, bileğimizi büktürmeyip, elimizi öptürene kadar düşmanlıklar sürecek"* deniyor.

12) Bilâl N. Şimşir, "The Deportees of Malta and The Armenian Question" (Malta Sürgünleri ve Ermeni Sorunu), in ***Armenians In The Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)***, Bogaziçi University Publications, İstanbul, 1984, s.26-41.

Yazar, 1919-20 yıllarında 140 kadar seçkin Türkün Malta Adası'na sürülmüş, bunların çoğunun sözde Ermeni katliamı suçuyla yargılanmak istenmiş olduklarını, ancak bütün araştırmalara rağmen böyle bir katliam suçunun kanıtlanamadığını ve sürgünlerin serbest bırakıldıklarını belgelere dayanarak belirtmektedir.

13) Bilâl N. Şimşir (Ed.), ***Documents Diplomatiques Ottomans. Affaires Arméniennes, Volume I (1886-1893) (Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu, Cilt I [1886-1893])***, Publications de la Société Turque d'Histoire (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 1985, CLII+580 sayfa.

Kitap, 1886-1893 yıllarında Ermeni sorunuyla ilgili olarak ilk defa yayımlanan 600 kadar Osmanlı diplomatik belgesi ile 60 sayfalık bir "Giriş" bölümünü kapsa-

maktadır. Kronolojik olarak sıralanmış olan belgelerin özetleri de verilmektedir. O dönemde Osmanlı diplomatik yazışmaları Fransızca yapıldığı için kitaptaki belgeler de Fransızcadır ve kitap dışa dönüktür. 1886-1893 yılları, geniş anlamda Ermeni probleminin başı değilse de bu sorunun önemli bir dönemidir. Bu dönemde Ermeni sorunu içte ve dışta yeni bir aşamaya tırmanmıştır. Ermeni komiteleri, siyasi propaganda ile yetinmeyerek silahlı eylemlere geçmişler ve Türkiye'de kan dökmeye başlamışlardır. Ermeni ihtilalciler, Bulgarlara özenerek Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamakta, yabancı ülkelerden de destek görmektedirler. Osmanlı diplomasisi, özellikle Londra'da ve Washington'da Ermeni gailesi ile boğuşmaktadır. Kitapta ibret verici ve düşündürücü belgeler bulunmaktadır.

14) Bilâl N. Şimşir, ***Aperçu Historique sur la Question Arménienne, (Ermeni Sorununa Tarihsel Bir Bakış)***, Publications de la Société Turque d'Histoire (Türk Tarih Kurumu Yayını), Serial VII, No. 85, Ankara, 1985, 62 sayfa.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununun nasıl doğduğu özlü biçimde anlatılıp yorumlanmaktadır. Daha önce "Tebaa-i sadıka" diye adlandırılan Ermenilerin, 1880'lerden sonra, hele 1890'larda Osmanlı Devleti'ne baş kaldırdıkları ve Doğu Anadolu'yu kana buladıkları belirtilmektedir.

15) Bilâl N. Şimşir, ***Malta Sürgünleri***, 2. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, 422 sayfa.

1976 yılında İstanbul'da basılmış olan eserin ikinci basımıdır.

16) Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", ***Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum, 8-12 Ekim 1984)***, Ankara, 1985, s.79-124.

Ermeni sorunu bakımından Türk-Amerikan ilişkileri üzerine uzun bir araştırma. Şu bölümlerden oluşuyor: Amerika'da Ermeni propagandasının tarihçesi, Amerikan tüccarının Türkiye'ye gelişi, 1830 Anlaşması ve Ermeniler, Amerikan tüccarı kimdi?, Bir kapitülasyon sorunu, "Doğu'lu Yankee"ler, Amerikan misyonerleri ve Protestan kilisesi, Ermeniler arasında eğitim seferberliği, Biraz istatistik, Değirmenin suyu, Amerika'da Ermeni göçmenler, Amerika'da propaganda patlaması, Amerikalı Pierre l'Ermite vs.

17) Bilâl N. Şimşir, "Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti", ***Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (Sivas 24-26 Nisan 1985)***, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sivas, 1985, s.77-102.

Şimşir, *"Sivas Vilayeti, Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri 'Altı Vilayet'ten biriydi"* dedikten sonra bu vilayette Ermeni hareketleri üzerinde durmakta, Ermenilerin Sivas Vilayetinde çok küçük bir azınlık olduğunu belirtmektedir. İngiliz ve Amerikan konsoloslukları raporlarının da bol bol kullanıldığı incelemede, resmi bilgiler ve istatistikler verilmektedir. Konsolosluk raporlarına göre, mesela 1895 yılında Sivas Vilayetinin Müslüman ve Ermeni nüfus oranları şöyledir: Sivas Sancağında % 76.39 Müslüman, % 21.96 Ermeni; Amasya Sancağında % 87.29 Müslüman, % 4.80 Ermeni; Tokat Sancağında % 85.81 Müslüman, % 5.34 Ermeni ve Karahisar Sancağında % 72.52 Müslüman, % 14.31 Ermeni yaşıyormuş. Etütte, Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin, Ermeni sorununa nasıl bulaşmış olduğu da belgelenmektedir.

18) Bilâl N. Şimşir, ***İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)***, Türkçesi: Şinasi Orel, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, 508 sayfa ve 32 resim.

Şimşir'in 1982 yılında, İngilizce olarak yayımlanmış olan ve aynı adı taşıyan kitabının Türkçe geniş bir özetidir. Belgeleri Türkçeleştiren **Şinasi Orel**, şöyle diyor: *"**İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)** yabancı dilde yazılmış yaklaşık 800 sayfalık, çok değerli bir yapıttır... Bu güncel konunun geçmişini kısa zamanda tetkik etmek isteyen araştırmacılar için kitabı Türkçe özetlemenin yararlı olacağını düşündüm... 'Önsöz' kısmıyla çok önemli gördüğüm belgeleri tam olarak cevirdim."* Kitapta 357 belge yer almaktadır.

19) Bilâl N. Şimşir, ***Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes, Volume II (1894-1895) (Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu, Cilt II [1894-1895])***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 85a, Ankara, 1989, LXXII+675 sayfa.

Geçen yüzyılda, Anadolu'da Ermeni sorununun en nazik dönemlerinden birini oluşturan 1894 ve 1895 yıllarıyla ilgili Osmanlı diplomatik belgelerini kapsamaktadır. Ermeni hareketi Osmanlı Hükümetini ciddi olarak uğraştırmaktadır, dolayısıyla yurtdışındaki Osmanlı diplomatik misyonları da bu soruna eğilmektedirler. Yoğun diplomatik yazışmalar yapılmaktadır. Doğrudan Türk arşiv kaynaklarından çıkarılmış olan bu belgelerden 476 adedi bu ciltte bulunacaktır.

20) Bilâl N. Şimşir, ***British Documents on Ottoman Armenians, Volume I (1856-1880) (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Cilt I [1856-1880])***, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 78-1, Ankara, 1989, LXXIII+767 sayfa, metin dışında 32 resim.

İlk baskısı 1982 yılında yapılmış olan eserin ikinci baskısıdır.

21) Bilâl N. Şimşir, ***British Documents on Ottoman Armenians, Volume II (1880-1890) (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Cilt II [1880-1890])***, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 78-a1, Ankara, 1989, LXXVII+784 sayfa, metin dışında 8 fotoğraf.

1983 yılında basılmış olan kitabın ikinci basımıdır.

22) Bilâl N. Şimşir, ***British Documents on Ottoman Armenians, Volume III (1891-1895) (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Cilt III [1891-1895])***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 78-b, Ankara, 1989, LXXVII+684 sayfa.

Eser, 1982 yılında yayımlanmaya başlanan ***İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*** dizisinin üçüncü cildidir 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni hareketlerinin nazik bir dönemini, 1891-1895 yıllarını kapsamaktadır. Büyük Devletlerin, özellikle İngiltere'nin ve Rusya'nın da el altından kışkırtmalarıyla Ermeni çeteleri Anadolu'da kanlı olaylar yaratmaktadırlar. Bu konuda diplomatik yazışmalar yapılmaktadır. Kitapta 500 kadar belge bulunmaktadır.

23) Bilâl N. Şimşir, ***British Documents on Ottoman Armenians, Volume IV (1895) (İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri, Cilt IV [1895])***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 78-b, Ankara, 1990, LIX+703 sayfa.

İlk cildi 1982 yılında yayımlanmış olan ***İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*** dizisinin dördüncü cildidir. 1895 yılının ikinci yarısında Doğu Anadolu'daki Ermeni olaylarıyla ilgili 730 belgeyi kapsamaktadır. Bu altı aylık dönem hem Türkler ile Ermeniler, hem de Osmanlı Devleti ile bazı Büyük Devletler arasında zor bir dönemdir. Bir yandan **Hınçak** ve **Taşnak** komiteleri Türkiye'de kanlı olaylar yaratmakta, diğer taraftan da İngiltere, Rusya, Fransa, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine reformlar yapması için Babıâli üzerindeki baskılarını yoğunlaştırmaktadırlar. Büyük Devletlerin diplomatik girişimleri, Ermenilerin 30 Eylülde Babıâli'de düzenledikleri kanlı gösteriler ve Zeytun'da çıkardıkları ayaklanma ve bunların yankıları ile ilgili yazışmalar ciltte yer almaktadır.

24) Bilâl N. Şimşir, ***Lozan Telgrafları-Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt I (Kasım 1922-Şubat 1923) / Télégrammes de Lausanne, Documents Diplomatiques Turcs sur la Conférence de Paix de Lausanne, Volume I (Novembre 1922-Février 1923), Lausanne Telegrams-Turkish Diplomatic Documents on the Lausanne Peace Conference, Volume I (November 1922-February 1923)***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa. 57, Ankara, 1990, XIX+538 sayfa.

Kitap, Lozan Barış Konferansı kahramanlarımızın aziz hatırasına ve vatansever Türk diplomatlarına saygıyla armağan edilmiştir. Türk Hükümeti ile **Lozan Barış Konferansı**'ndaki Türk heyeti arasında yapılmış resmi yazışmaların belgelerini kapsamaktadır. Belgeler doğrudan arşivlerden çıkarılmıştır ve ilk defa yayımlanmaktadır. Bu 1. ciltte 544 belge bulunmaktadır. Önce belgelerin bugünkü dille özetleri, sonra orijinal tam metinleri verilmektedir. **Şimşir**, şöyle demektedir: *"Lozan, yakın dönem Türk siyasal tarihine eğilecek herkesi yakından ilgilendirir. Meraklı araştırıcı ve okuyucu için bu kitap, birinci kaynak olacaktır, çünkü Türk devlet arşivinden çıkarılmış resmi belgeleri kapsamaktadır ve bu belgeler Lozan Konferansı'nın içyüzünü ve özünü sergilemektedir."* **Lozan Konferansı**'na giderken **İsmet Paşa**'ya verilen Hükümet talimatının 1. Maddesinde ***"Şark sınırı: 'Ermeni Yurdu' mevzu-u bahs olamaz, olursa inkıta-ı müzakereyi mucib olur"*** deniyor. Bu kesin talimat doğrultusunda Türk heyeti **Lozan Konferansı**'nda Ermeni sorununu tarihe gömmüştür. Kitapta bu konudaki belgeler de bulunmaktadır.

25) Bilâl N. Şimşir, ***Lozan Telgrafları-Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, Cilt II (Şubat-Ağustos 1923) / Télégrammes de Lausanne-Documents Diplomatiques Turcs sur la Conférence de Paix de Lausanne, Volume II (Février-Août 1923) / Lausanne Telegrams-Turkish Diplomatic Documents on the Lausanne Peace Conference, Volume II (February-August 1923),*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sa. 57a, Ankara, 1994, LI+669 sayfa, metin dışında 127 tıpkıbasım.

Birinci cildi 1990 yılında yayınlanmış olan kitabın ikinci cildidir; **Lozan Konferansı**'nın birinci dönemiyle ikinci dönemi arasında geçen iki aya yakın süre içindeki gelişmeler hakkında uzun bir "Giriş" bölümünden sonra, konferansın ikinci dönemiyle ilgili 722 adet belgenin özetleri ve tam metinlerini içermektedir. **Şimşir**, *"Kitabın birinci cildinden Lozan Konferansı'nın birinci dönemi, bu ikinci cildinden de konferansın ikinci dönemi günü gününe izlenebilmektedir"* diyor.

26) Bilâl N. Şimşir, ***Les Déportés de Malte et les Allégations Arméniennes,*** Traduit de l'anglais par Jonathan Gontar et Nathalie Bouyssès, Ministère des Affaires Etrangères, Ankara, 1998, 69 sayfa.

Kitap, **Şimşir**'in 1984 yılında İngilizce olarak yayımlanmış olan ***The Deportees of Malta and the Armenian Question*** adlı kitabının Fransızcasıdır.

27) Bilâl N. Şimşir, ***Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes, Volume III (1895-1896), (Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu, Cilt III [1895-1896]),*** Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 85b, Ankara, 1999, XVII+435 sayfa.

İlk cildi 1985 yılında, ikinci cildi 1989'da yayımlanmış olan belgeler dizisinin üçüncü cildidir. Ekim 1895 - Haziran 1896 arasındaki sekiz aylık dönemle ilgili Osmanlı diplomatik belgelerini kapsamaktadır. Bu nispeten kısa dönem, 19. yüzyıldaki kanlı Ermeni ayaklanmalarının çarpıcı bir safhasıdır. Ermeni **Hınçak** ve **Taşnak** ihtilalcileri, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, hatta İmparatorluğun payıtahtı İstanbul'da ayaklanmalar çıkarmaya çalışmakta ve böylece Avrupa Devletlerinin müdahalesini sağlamayı ummaktadırlar. Osmanlı Hükümetini ciddi olarak uğraştıran Ermeni hareketi, yurtdışındaki Osmanlı diplomatik misyonlarını da bu sorunla yakından ilgilenmek durumunda bırakmaktadır. Bu konuda yoğun diplomatik yazışmalar yapılmaktadır. Doğrudan Türk arşiv kaynaklarından çıkarılmış olan bu belgelerden 469 adedi bu ciltte bulunacaktır.

28) Bilâl N. Şimşir, ***Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes, Volume IV (1896-1900) (Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu, Cilt IV [1896-1900])***, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sa. 85c, Ankara, 1999, XVI+319 sayfa.

Şimşir'in, Ermeni sorunuyla ilgili olarak 1985 yılından beri yayımlamakta olduğu Osmanlı diplomatik belgeleri dizisinin dördüncü cildidir. 1896-1900 yıllarını kapsayan bu cilt ile 19. yüzyıl tamamlanmaktadır. 1890'larda Anadolu'da kanlı ayaklanmaları ilk çıkaran **Hınçak** komitesi 1896'da yenilgiyi kabul edip sahneden çekiliyor, onun yerini alan **Taşnak** komitesi, önce İstanbul'da Osmanlı Bankası baskınını düzenliyor, arkasından Doğu Anadolu'da kanlı olaylar çıkarıyor. Ondan sonra ayaklanmalar sona eriyor, reformlar üzerinde duruluyor ve diplomatik yazışmalar sürüp gidiyor. Bu ciltte o dönemdeki Ermeni sorunuyla ilgili 311 diplomatik belge yer almaktadır.

29) Bilâl N. Şimşir, ***Şehit Diplomatlarımız (1973-1994), 1. Kitap,*** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, 498 sayfa+metin dışında 5 fotoğraf.

İki kitaptan oluşan eser, 20. yüzyılın son çeyreğinde Ermeni teröristlerin yurtdışında şehit etmiş oldukları Türk diplomatları konusunu ele almaktadır. Bu birinci kitap şu 15 bölümden oluşmaktadır: **I Tarihçeli Giriş:** Ermeni Terör ve Suikast Geleneğinin Son Yüzyılı (1878-1999), **II Santa Barbara Suikastı:** T.C. Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Muavin Konsolos Bahadır Demir'in vurulmaları (Santa Barbara, CA, ABD, 27 Ocak 1973 Cumartesi), **III Viyana Suikastı 1:** T.C. Büyükelçisi Dâniş Tunalıgil'in öldürülmesi (Viyana, Avusturya, 22 Ekim 1975 Çarşamba), **IV Paris Suikastı 1:** T.C. Büyükelçisi İsmail Erez ile şoförü Talip Yener'in öldürülmeleri (Paris, Fransa, 24 Ekim 1975 Cuma), **V Beyrut Suikastı:** T.C. Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi Oktar Cirit'in öldürülmesi (Beyrut, Lübnan, 16 Şubat 1976 Pazartesi), **VI Vatikan Suikastı 1:** T.C. Büyükelçisi Taha Carım'ın öldürülmesi (Roma, İtalya, 9 Haziran 1977 Perşembe), **VII Madrid Suikastı:** Madrid Büyükelçimizin eşi Neclâ Kuneralp ile emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu'nun öldürülmeleri (Madrid, İspanya, 2 Haziran 1978 Cuma), **VIII Lahey Suikastı:** Lahey Büyükelçi-

mizin oğlu Ahmet Benler'in öldürülmesi (Lahey, Hollanda, 12 Ekim 1979 Cuma), **IX Paris Suikastı 2:** T.C. Paris Büyükelçiliği Turizm ve Tanıtma Müşaviri Yılmaz Çolpan'ın öldürülmesi (Paris, Fransa, 22 Aralık 1979 Cumartesi), **X Atina Suikastı 1:** T.C. Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi Galip Özmen ile kızı Neslihan Özmen'in öldürülmeleri (Atina, Yunanistan, 31 Temmuz 1980 Perşembe), **XI Sydney Suikastı:** T.C. Sydney Başkonsolosu Şarık Arıyak ile Koruma Görevlisi Engin Sever'in öldürülmeleri (Sydney, Avustralya, 17 Aralık 1980 Çarşamba), **XII Paris Suikastı 3:** T.C. Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Reşat Moralı ile Din Görevlisi Tecelli Arı'nın öldürülmeleri (Paris, Fransa, 4 Mart 1981 Çarşamba), **XIII Cenevre Suikastı:** T.C. Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli Sekreteri Mehmet Savaş Yergüz'ün öldürülmesi (Cenevre, İsviçre, 9 Haziran 1981 Salı), **XIV Paris Baskını:** T.C. Paris Başkonsolosluğunun basılması, Maiyette Başkonsolos Kaya İnal'ın yaralanması ve Koruma Görevlisi Cemal Özen'in öldürülmesi (Paris, Fransa, 24 Eylül 1981 Perşembe), **XV Los Angeles Suikastı:** T.C. Başkonsolosu Kemal Arıkan'ın öldürülmesi (Los Angeles, ABD, 28 Ocak 1982 Perşembe).

30) Bilâl N. Şimşir, ***Şehit Diplomatlarımız (1973-1994), 2. Kitap,*** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, 510 sayfa (s.497-1006).

İki kitaptan oluşan eser, 20. yüzyılın son çeyreğinde Ermeni teröristlerin yurtdışında şehit etmiş oldukları Türk diplomatları konusunu ele almaktadır. Bu ikinci kitap şu 14 bölümden oluşmaktadır: **XVI Boston Suikastı:** T.C. Boston Fahri Başkonsolosu Orhan Gündüz'ün öldürülmesi (Boston, ABD, 4 Mayıs 1982 Salı), **XVII Lizbon Suikastı:** T.C. Lizbon Büyükelçiliği İdari Ataşesi Erkut Akbay ile eşi Nadide Akbay'ın öldürülmeleri (Lizbon, Portekiz, 7 Haziran 1982 Pazartesi), **XVIII Ottawa Suikastı:** T.C. Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Hava Kurmay Albay Attila Altıkat'ın öldürülmesi (Ottawa, Kanada, 27 Ağustos 1982 Cuma), **XIX Burgaz Suikastı:** T.C. Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi Bora Süelkan'ın öldürülmesi (Burgaz, Bulgaristan, 9 Eylül 1982 Perşembe), **XX Belgrad Suikastı:** T.C. Büyükelçisi Galip Balkar'ın öldürülmesi ve şoförü Necati Kaya'nın yaralanması (Belgrad, Yugoslavya, 9 Mart 1983 Çarşamba), **XXI Brüksel Suikastı:** T.C. Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun Aksoy'un öldürülmesi (Brüksel, Belçika, 14 Temmuz 1983 Perşembe), **XXII Lizbon Baskını:** T.C. Lizbon Büyükelçiliği konutunun basılması: Maslahatgüzarın eşi Cahide Mıhçıoğlu ile bir Portekiz polisinin öldürülmesi, Maslahatgüzar Yurtsev Mıhçıoğlu ile oğlu Atasay Mıhçıoğlu'nun yaralanması ve beş teröristin imha edilmesi (Lizbon, Portekiz, 27 Temmuz 1983 Çarşamba), **XXIII Tahran Suikastları:** T.C. Tahran Büyükelçiliği peroneline karşı bir dizi saldırı ve sekreter Şadiye Yönder'in eşi Işık Yönder'in öldürülmesi (Tahran, İran, 27-28 Mart ve 28 Nisan 1984), **XXIV Viyana Suikastı 2:** T.C. Viyana Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Vekili Erdoğan Özen'in öldürülmesi (Viyana, Avusturya, 20 Haziran 1984 Çarşamba), **XXV Viyana Suikastı 3:** Birleşmiş Milletler Viyana Bürosundaki Türk Direktör Evner Ergun'un öldürülmesi (Viyana, Avusturya, 19 Kasım 1984 Pazartesi), **XXVI Atina Suikastı 2:** T.C. Atina Büyükelçi-

liği Basın Ataşe Yardımcısı Çetin Görgü'nün öldürülmesi (Atina, Yunanistan, 7 Ekim 1991 Pazartesi), **XXVII Bağdat Suikastı:** T.C. Bağdat Büyükelçiliği İdari Ataşesi Çağlar Yücel'in öldürülmesi ve Haberleşme Teknisyeni Hüseyin Kerimoğlu'nun yaralanması (Bağdat, Irak, 11 Aralık 1993 Cumartesi), **XXVIII Atina Suikastı 3:** T.C. Atina Büyükelçiliği İkinci Müsteşarı Ömer Halûk Sipahioğlu'nun öldürülmesi (Atina, Yunanistan, 4 Temmuz 1994 Pazartesi), **XXIX Ermeni teröristlerce düzenlenen diğer suikastlar ve saldırılar (1979-1985): (1) Bern Saldırısı:** Büyükelçi Doğan Türkmen'e karşı suikast girişimi (Bern, İsviçre, 6 Şubat 1980 Çarşamba), **(2) Vatikan Suikastı 2:** T.C. Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel'in ve Koruma Görevlisi Tahsin Yücel'in yaralanması (Roma, İtalya, 17 Nisan 1980 Perşembe), **(3) Paris Saldırısı:** T.C. Büyükelçiliği Basın Müşaviri Selçuk Bakkalbaşı'nın yaralanması (Paris, Fransa, 26 Eylül 1980 Cuma), **(4) Paris'te Bombalama:** T.C. Büyükelçiliği Maliye Müşaviri Ahmet Erbeyli'nin arabasına bomba konulması, **(5) Ottawa Saldırısı:** T.C. Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Kemalettin Kâni Güngör'ün yaralanması (Ottawa, Kanada, 8 Nisan 1982), **(6) Ottawa Baskını:** T.C. Ottawa Büyükelçiliğinin teröristlerce basılması, Büyükelçi Coşkun Kırca'nın yaralanması ve bir Kanadalı koruma görevlisinin öldürülmesi (Ottawa, Kanada, 12 Mart 1985 Salı).

31) Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Gailesinin Tarihsel Kökeni Üzerine", ***Ermeni Araştırmaları Dergisi,*** Ankara, Mart-Nisan-Mayıs 2001, Sayı 1, s. 108-127.

Yazıda, eskilerin "Ermeni gailesi" dedikleri sorunun 19. yüzyılda nasıl hazırlanıp çıkarılmış olduğu üzerinde durulmaktadır. Kırım Savaşı'na kadar yalnız Rusya, Osmanlı Hıristiyanlarının koruyuculuğunu üstlenirken, ondan sonra öteki Avrupa Büyük Devletlerinin de bu konuda devreye girdikleri, Osmanlı toplumunun iç dengelerinin bozulduğu, hoşnutsuzlukların körüklendiği ve 1878 **Berlin Antlaşması**'yla Osmanlı Ermenilerinin uluslararası politika gündemine getirilmiş, Anadolu'nun Balkanlaştırılmasına çalışılmış olduğu belirtilmektedir.

32) Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Terörü Kurbanları Şehit Diplomatlarımız Anıldı", ***Ermeni Araştırmaları Dergisi,*** Ankara, Mart-Nisan-Mayıs 2001, Sayı 1, s.175-185.

Yazıda, 19 Mart 2001 akşamı Ankara Palas otelinde ***Şehit Diplomatlarımız*** adlı kitabın tanıtılması ve Ermeni terör kurbanı diplomatlarımızın anılması için Dışişleri Müsteşarı Büyükelçi **Dr. O. Faruk Loğoğlu** tarafından verilen davetteki konuşmalara yer verilmektedir. *"20. yüzyılın son çeyreğinde, Türk Dışişleri Teşkilatı, tarihte bir örneği olmayan, başka hiçbir Dışişlerinin karşılaşmadığı büyük bir trajedi yaşamış, 34 diplomatını ve aile yakınlarını Ermeni terörüne kurban vermiştir. Ermenilerin köklü bir terör ve suikast geleneği vardır. Şehit diplomatlarımız Türkiye için canlarını vermişlerdir. Onların adlarını mermere, granite kazımak bizler için boyun borcudur"* denmektedir.

33) Bilâl N. Şimşir, "Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", ***Ermeni Araştırmaları Dergisi***, Ankara, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, Sayı 2, s.30-48.

Yazı, geçmişi oldukça eski olan Amerika'da Ermeni propagandası tarihi üzerine bir araştırmadır. 1820'de ilk Amerikan Protestan misyonerlerinin Andolu'ya ayak basmaları ve Osmanlı Ermenileri üzerinde çalışmaya başlamalarından 1914 yılına kadarki tarihçe verildikten sonra 1914'teki gelişmeler anlatılmaktadır. O yıl Washington'a atanan ilk Osmanlı Büyükelçisi **Ahmet Rüstem Bey** orada bir Ermeni propaganda patlamasına tanık oluyor. Türklere karşı bu propaganda saldırılarının asıl amacının ABD'yi Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemek olduğunu görüyor. **Rüstem Bey**, Anadolu'da bir tek Ermeninin bile burnu kanamadığı bir dönemde, Müslüman Türklerin Hıristiyan Ermenileri katlettikleri yolunda Amerika'da yürütülen çirkin propagandaya tepki gösteriyor, basına demeç veriyor ve Amerikalıların çirkin yüzlerine parmak basıyor, linç olaylarını onların yüzlerine vuruyor. Bunun üzerine, Büyükelçi ile Amerikan Hükümeti arasında gerginlik doğuyor. Sonunda Büyükelçi **Ahmet Rüstem Bey**, protesto makamında ABD'yi terk ediyor. Yazının sonunda, Ermeni propagandasını göğüsleyebilmek için Washington Büyükelçiliği görevini ve diplomatik kariyerini feda edebilmiş olan **Ahmet Rüstem Bey**'in (1862-1935) kişiliği ve hizmetleri tanıtılıyor. Bu yürekli adam, Avrupa'da Ermeni suikast çetelerinin kol gezdikleri bir dönemde, 1918 yılında Bern'de Fransızca ***La Guerre Mondiale et la Question Arménienne*** adlı bir kitap yayımlamış. Bu değerli eser, 83 yıl sonra, ***Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*** adıyla dilimize kazandırılmıştır.

34) Bilâl N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası", ***Ermeni Araştırmaları Dergisi***, Ankara, Eylül-Ekim-Kasım 2001, Sayı 3, s.34-66.

Bu incelemede yazar, ABD'deki Ermeni lobisinin, 1920'lerde Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerini nasıl etkilemiş olduğunu anlatmaktadır. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi üzerine, 1917'de kesilmiş olan Türk-Amerikan ilişkileri, Ermeni lobisi yüzünden ancak 1927 yılında kurulabilmiştir. Türkiye ile ABD, 6 Ağustos 1923'te Lozan'da bir antlaşma imzalamışlardı ve bununla iki ülke arasında ilişkiler yeniden kurulacaktı. Ancak Ermeni lobisi, bu antlaşma aleyhinde şiddetli bir kampanya yürütmüş ve Amerikan Kongresini etkilemiştir. *"Lozan Antlaşması'na hayır"* diyen Ermeni lobisine karşı, *"Lozan Antlaşması'na evet"* diyenler de örgütlenip kampanya yürütmüşlerdi. Ama Ermeni lobisinin kampanyası ağır basmış ve sonunda Amerikan Kongresi, **Türk-Amerikan Lozan Antlaşması**'nı reddetmiştir. Bu yüzden birbirleriyle hiç savaşmamış olan Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler on yıl süreyle kopuk kalmıştır. En sonunda iki ülke bir **Modus Vivendi** yaparak ilişkileri yeniden başlatmışlar ve 1927 yılında birbirlerine Büyükelçiler atamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington'a atanan ilk Büyükelçisi **Ahmet Muhtar Bey**, Ermeni suikast tehditleri altında ABD'de göreve başlamıştı. Yazar, 1920'lerde fanatik Ermeni

lobisine boyun eğen Amerikan Kongresinin, 1970'lerde de Türkiye'nin Kıbrıs harekâtını bahane ederek Türkiye'ye silah ambargosu koymuş olduğunu; 1920'lerde Ermeni saldırılarına göz yummuş olan Amerika'da elli yıl sonra Ermeni terörünün hortlatılmış ve Türk diplomatlarına karşı silahlı saldırılar düzenlenmiş olduğunu hatırlatmaktadır.

35) Bilâl N. Şimşir, ***Örmény Terrorizmus az Elmut Evszázadban, 1878-1999 (Geçen Yüzyılda Ermeni Terörizmi, 1878-1999),*** Török eredetiböl forditotta Tasnádi Edit (Türkçeden çeviren: Tasnadi Edit), Terebess Kiadó Budapest, 2001, 80 sayfa.

Kitap, **Bilâl N. Şimşir**'in ***Şehit Diplomatlarımız*** adlı eserinin kısmen Macarcaya çevirisidir. Çeviriyi **Tasnadi Edit** yapmıştır. Önce Ermeni terör ve suikast geleneğinin son yüzyılı (1878-1999) verilmektedir: Burada **Hınçak** ve **Taşnak** komiteleri, "Ermeni gailesi" (1890-1896), Ermeni terör örnekleri, 1895 Babıâli gösterisi, 1896 Osmanlı Bankası baskını, 1905 Yıldız suikastı, 1921'de **Talat Paşa**'nın Berlin'de, **Said Halim Paşa**'nın Roma'da ve ertesi yıl **Cemal Paşa**'nın ve iki yaverinin Tiflis'te Ermeni teröristlerce vurulmaları, 1922-23 yıllarında Lozan'da **İsmet Paşa**'ya, 1924-1927 yıllarında Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e (**Atatürk**'e) karşı hazırlanan Ermeni suikastları anlatılmaktadır. Yıllar sonra 1945 yılında San Fransisco'da Türkiye Dışişleri Bakanına karşı hazırlanan Ermeni suikastlarına parmak basılmakta ve böylesine bir Ermeni milliyetçiliğinin, bazı aklı başındaki Ermenilerce "sapık milliyetçilik", "zihinsel sapıklık" olarak nitelendirildiği hatırlatılmaktadır. Ondan sonra 1973-1993 yılları arasında yurtdışında Türk diplomatlarına karşı düzenlenen Ermeni suikastlar dizisi özetlenmekte, Ermeni teröristlerce şehit edilen ve yaralanan Türk diplomatları ve yakınlarının listeleri verilmektedir.

36) Bilâl N. Şimşir, "Ermeni Sorunu ve Türk-Ermeni İlişkileri", TC Kocaeli Üniversitesi ***Ermeni İddiaları ve Türkiye Sempozyumu (4 Haziran 2001, Derbent/Kocaeli),*** Editör: Prof.Dr. Hikmet Özdemir, Ankara, 2001, s.49-64.

Dr. **Bilâl N. Şimşir**'in sempozyuma sunduğu bir bildiridir. Bildiride, eskilerin "Ermeni gailesi" dedikleri Ermeni terör ve suikastları, Türk diplomatlarına karşı işlenen Ermeni cinayetleri anlatılıyor. 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusunun 18 milyon küsur olduğu, bu nüfus içinde Ermeni nüfusunun 1 milyon 290 bin kadar, yani genel nüfusa oranı % 6.9 olduğu, bu nüfusla Ermenilerin Anadolu'dan yaklaşık 300 bin kilometrekarelik bir toprak koparmaya kalkıştıkları, kanlı terör eylemlerine giriştikleri belirtiliyor. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden ayrılan Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdığı, fakat Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmadığı, çünkü Ermenistan'ın komşularına karşı saldırgan bir politika izlediği hatırlatılıyor.

KRONOLOJİ
(1774-2005)

21 Temmuz 1774

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Osmanlı Hıristiyanlarının dinlerini ve kiliselerini koruyacağını Rusya'ya taahhüt etti. Antlaşmanın yedinci maddesi şöyle başlıyordu: ***"Devlet-i Aliyemiz teahhüd ider ki hıristiyan diyanetinin hakkına ve kinisalarına siyanet ide..."*** Bu madde Rusya'yı Türkiye'deki Hıristiyanların koruyucusu durumuna getirdi. Rusya, ayrıca, Beyoğlu'nda bir Ortodoks kilise yapma, eski bir kiliseyi onarma ve bunları kullanma hakkı da elde etti. Bundan sonra Rus Çarlığı, **Kaynarca Antlaşması**'na dayanarak, Osmanlı Hıristiyanlarının "koruyucusu" rolünü üstlendi ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başladı. Osmanlı tebaası bazı Hıristiyanlar, bu arada Ermeniler de zamanla kendilerini Rus Çarının tebaası gibi görmeye yöneldiler ve Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslara hizmet etme yoluna saptılar. Rusya'nın Ermenileri kendi tarafına çekmesi, Avrupa'nın öteki büyük devletlerini, özellikle İngiltere'yi kıskandırıp hareketlendirdi. Onlar da Osmanlı Hıristiyanlarını kendilerine çekmek için bir fırsat gözetlemeye başladılar. Bu fırsatı Kırım Savaşı sonunda, 1856 **Paris Barış Antlaşması**'yla elde edeceklerdi.

1819

Amerika Birleşik Devletleri ise başka bir yol seçti: Önce, misyonerleri ve tüccarı aracılığıyla Osmanlı ülkesine girme ve Osmanlı Ermenilerine el atma yolunu tuttu. 1810'da Boston'da kurulan dışa dönük Amerikan misyoner örgütü **American Board of Commissioners for Foreign Missions** 1819'da Türkiye'yi de programına aldı. Ardından 1830'da da Osmanlı Devleti ile ABD arasında bir ticaret anlaşması yapılacak ve Osmanlı toprakları hem Amerikan tüccarına hem de Protestan misyonerlerine açılacaktı.

14 Ocak 1820

Amerikan misyoner örgütü **American Board...** tarafından Türkiye'ye gönderilen **Levi Parsons** ve **Pliny Fisk** adlarındaki ilk Protestan misyonerleri İzmir'e çıktı. **Parsons**, İzmir'e çıktıktan az sonra, *"Tanrının yardımıyla, bu kudretli günah imparatorluğunu tamamen yıkacak bir sistem kurmaya"* and içtiğini yazdı. *(...to see a system in operation which, with the divine blessing, shall completely demolish this mighty empire of sin.)* **Parsons**, düşündüklerini yapmaya vakit bulamadı, İzmir'e çıktıktan iki yıl sonra genç yaşta öldü. Ama öteki genç ve hırslı Amerikan misyonerleri onu yücelttiler, ona övgüler, şiirler düzdüler ve onun yolunda yürümeye çalıştılar. Ve Türkiye'ye gelen Amerikan misyonerleri en fazla Ermeniler arasında etkili oldular.

1820-1839

Amerikan misyonerleri, 1820'den 1839'a kadar İstanbul, İzmir, Adapazarı, Bursa, Trabzon, Erzurum, Yozgat, Rumeli'de Samakov ve Beyrut gibi yörelerde faaliyetlerini geliştirdiler.

7 Mayıs 1830

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında **Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması** imzalandı. Antlaşma ile ABD'ye "en çok kayrılan ülke" ("en ziyade müsaadeye mazhar devlet") statüsü tanındı. Yani Amerikalılara kapitülasyonlardan azami ölçüde yararlanma hakkı tanındı. Aynı zamanda Amerikan tüccarına Türkiye'de imtiyazlı "simsarlar" (brokers) kullanma hakkı da bahşedildi. Bu haktan an fazla yararlananlar Rumlar ve Ermeniler oldu. Rumlar kıyı bölgelerinde, Ermeniler ise içerlerde etkili oldular. Örneğin İzmir limanına boşaltılan Amerikan malını Harput'a ulaştıran upuzun zincir Ermenilerin tekeline geçti. Ve Ermeni simsarlar Amerikan tüccarının kanatları altında palazlandılar ve kendilerini "Doğulu Yankee"ler olarak görmeye başladılar. Bu yeni yetme Osmanlı Ermeni tüccarının bir ayağı artık Atlantik ötesindeydi.

1831

Türkiye'de ilk resmi Protestan misyoner merkezi, Amerikalı misyoner **William Godell** tarafından İstanbul'da kuruldu. **Godell**'in ilk yaptığı işlerden biri **İncil'in Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmasını sağlamak** ve Ermeniler arasında çalışmaları yoğunlaştırmak oldu. Türkiye Ermenileri, evlerinde de kiliselerinde de Türkçe konuşuyorlar, fakat Arap harflerini okumakta zorlanıyorlardı. Onun için Ermenilere dönük İncil kitapları, Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basıldı. Osmanlı ülkesinde unutulmaya yüz tutmuş Ermeniceyi dirilten, Ermenilere Er-

menice öğreten, Ermenice gramer ve sözlük kitaplarını yazanlar misyonerler oldu.

1833

İzmir'de ilk Amerikan misyoner matbaası açıldı.

1834

Amerikan misyonerleri Türkiye Ermenileri arasında eğitim hareketi başlattı ve İstanbul'un Beyoğlu semtinde ilk misyoner okulu açıldı.

1840

▶ Harput'un beş köyünde Amerikan ve Fransız misyoner okulları açıldı. Bunlar Hüseynik, Sürsürü, Hulvenik, Bizişah, Kurulu köyleriydi.

▶ **Misyonerler Türkiye'den ABD'ye Ermeni öğrenciler göndermeye başladılar.** İlk gönderilenler papaz olarak yetiştirilmek üzere Amerikan teoloji okullarına ve yüksekokullara yerleştirildi. Daha sonra laik eğitim için de Ermeni gençleri Amerika'ya gönderildi. Bu gençlerin bir bölümü öğrenimlerini tamamlayıp Türkiye'ye döndü, **bir kısmı göçmen olarak Amerika'da kaldı**, ABD vatandaşlığına geçti. Bunlar, ABD'de Ermeni göçmenlerinin öncüleri oldu, Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturdu. İlerki yıllarda, Amerikalılarla iş tutan küçük Ermeni tüccarları, onların ardından 1890'lara doğru küçük esnaf, zanaatkâr ve köylü Ermeniler de dalga dalga Amerika'ya göç etti. Ermeni gençleri önce bekâr olarak gitti, ardından evlenmek üzere kızlar Amerika'ya gönderildi. 1900 başlarında Türkiye Ermenileri bir çeşit "Amerikan sıtmasına" tutulmuşlardı; göçler çorap söküğü gibi artmaya başlayınca, Osmanlı yönetimi, bazı yörelerde nüfus azalmasın diye göçleri kısıtlayan tedbirler aldı. ABD yönetimi de sağlık bakımından göçmenleri sıkı kontrolden geçiriyor ve Doğu Anadolu'da epeyce yaygın olan trahoma hastalığı Ermeni göçünü güçleştiriyordu. Bu güçlükler karşısında insan kaçakçılığı yapan Ermeni simsarlar türedi ve Amerika'ya kaçak olarak da göçmen gönderildi. 1890-1900 arasında 12.000 kadar Ermeni Amerika'ya göç etti. 1901'den sonra Amerika'ya Ermeni göçleri daha da hızlandı. 1908'de 3.300, 1910'da 5.500 ve 1913'te 9.355 Ermeni Türkiye'den Amerika'ya göç etti. ABD'de Ermeni kolonisinin nüfusu 50.000'i aştı. Kısacası, Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçü –Amerikan misyonerlerinin ve Türkiye ile iş yapan Amerikan tüccarının da etkisiyle– 1915 tehcir olayından 75 yıl önce başlamış ve 19. yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca ve ondan sonra da devam etmiştir. Ermeni göçmenler, ABD'ye halı, kilim götürürken Türk düşmanlığını da götürdüler ve yaydılar.

1848

▶ Osmanlı Hükümeti, Türkiye'deki Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanıdı. Amerikan Protestan misyonerleri en çok Ermeniler arasında başarılı olmuş, birçok Ermeniyi Protestan mezhebine çekmişlerdi. Öteki Osmanlı Hıristiyanları, Museviler ve Müslümanlar ise din ve mezhep değiştirmeye, Protestan olmaya yanaşmamışlardı. Protestanlığa geçenler hemen hemen yalnız Ermenilerdi. 19. yüzyılın sonunda Türkiye'deki Protestan Ermenilerin sayısı 60.000'e ulaşmıştır. Bu çiçeği burnunda Protestan cemaati üzerine, yalnız misyonerler değil fakat aynı zamanda İngiltere ve ABD Hükümetleri koruyucu kanatlarını gerdiler.

▶ Antep'te Amerikan misyoner merkezi açıldı. (Grabill, 15)

22 Nisan 1850

İngiltere Büyükelçiliği Osmanlı Hariciye Nezaretine bir nota vererek, Osmanlı Protestan tebaaya imtiyaz tanındığına dair bir ferman verilmesini istedi.

1851

▶ Sivas'ta Amerikan misyoner merkezi açıldı. (Grabill, 15)

▶ Boston'daki Amerikan misyoner örgütü dikkatini Doğu Anadolu'ya çevirerek rahip **George W. Dunmore**'u eşiyle birlikte inceleme yapıp rapor vermek üzere bu bölgeye gönderdi.

1852

Merzifon'da, Adana'da-Ceyhan'da Amerikan misyoner merkezi açıldı. (Grabill, 15)

1853

Diyarbakır'da Amerikan misyoner merkezi açıldı. (Grabill,15)

1854

Talas ve Maraş'ta Amerikan misyoner merkezi açıldı. (Grabill, 15)

1855

▶ Harput'ta Amerikan misyoner merkezi açıldı. (Grabill, 15)

▶ Misyoner rahip **George W. Dunmore**, 1851-1855 yıllarında Diyarbakır'da görev yaptıktan sonra Harput'a geçti ve *"Harput ovası, Türkiye'de gördüğüm en zengin ve misyoner çalışmaları için en elverişli ve umut vaadeden ovadır"* diye rapor verdi ve burada ilk Amerikan misyoner merkezini (istasyon) kurdu. **Islahat Fermanı**'nın ardından Türkiye genelinde olduğu gibi Harput yöresinde de misyoner "istasyon"larının sayısı hızla arttı. Harput'un 66 köyünden 62'sinde birer Protestan misyoner istasyonu açıldı.

1853-1856

Kırım Savaşı: Rusya, Osmanlı Hıristiyanları ve özellikle Hıristiyanların Kudüs'teki kutsal yerleri (Makamat-ı Mukaddese) yüzünden Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Bu savaşta Fransa, İngiltere ve Sardinya Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldılar ve Avusturya, Prusya ile birlikte barış görüşmelerine katıldılar. Türkiye Ermenilerinden bazıları da bu savaşta Ruslara yardım ettiler.

28 Şubat 1856

Rusya ile yapılacak barış antlaşması öncesinde **Islahat Fermanı** yayımlandı. **Sultan Abdülmecid**, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi tebaası arasında zaten ırk ve din ayrımı gözetmediğini tekrar vurgulayıp ilan etti.

30 Mart 1856

Kırım Savaşı'na son veren **Barış Antlaşması Paris'te imzalandı.** Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Sardinya tarafından imzalanan bu antlaşmaya **Islahat Fermanı** ile ilgili bir madde kondu (Md. 9). Padişah fermanı devletin bir iç işi olduğu halde uluslararası bir antlaşmada buna yer verilmesi, hesapça, Rusya'nın Osmanlı içişlerine karışmasını önlemek amacını gütmüştü. Fakat Batılı devletler bunu tam ters biçimde yorumladılar. Bu madde Rus müdahalelerinin önünü kesmek şöyle dursun, bütün Büyük Devletlerin müdahalelerinin önünü açtı. **Paris Antlaşması**'nın 9. maddesine dayanan Batılı Büyük Devletler de Rusya gibi Osmanlı Hıristiyanlarının "koruyuculuğu" rolünü üstlenmeye ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başladılar. İngiltere, *"Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Paris Antlaşması'na kadar (1774-1856) Rusya, Osmanlı Hıristiyanları üzerinde yalnız 'Rus protektorası' vardı, artık 'kolektif protektora' dönemi başladı"* diyordu. Osmanlı yöneticilerinin işi, daha da zorlaştı. Osmanlı Padişahının tebaası olan bazı Ermeniler bu defa kendilerini Batılı Büyük Devletlerin de tebaası gibi görmeye yöneldiler.

1859

▶ **Islahat Fermanı**'nın ardından Amerikan misyonerleri Ermeniler arasında eğitim seferberliği başlattılar ve fermanın yayımlanmasından üç yıl sonra (1859'da) Harput'ta Amerikan misyoner koleji açıldı. "Fırat (Yeprad) Koleji" adını taşıyan bu kolej 1880'de genişletilerek laik eğitime de ağırlık vermeye başladı. O tarihte Harput ovasında Amerikan misyonerlerinin 62 küçük merkezi (istasyon) ve 21 kilisesi vardı. Harput'taki "Fırat Koleji" gibi, Merzifon'da "Anadolu Kole-

ji", Antep'te "Merkezi Türkiye Koleji", Üsküdar'da "Amerikan Koleji" ve Rumeli'de "Samkov Koleji" açıldı. Daha sonra bunlara Mersin'de "Tarsus Koleji", Kayseri de "Talas Koleji" de eklendi. Bu yüksek kolejlerin yanı sıra misyonerlerin "high school" dedikleri orta dereceli okulları da vardı, 1890'da bu okulların sayısı 80 kadardı, bunların 16'sı kız okuluydu.

▶ Tarsus'ta Amerikan misyoner merkezi açıldı. (Grabill, 15)

13 Eylül 1860

İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord J. Russel**, *"Paris Antlaşması, Osmanlı Hıristiyanları üzerinde bir tek devletin* (Rusya'nın) *koruyuculuğu yerine beş devletin ortak koruculuğunu (collective protectorate) getirmeyi öngörmüştür"* dedi. (Beş devlet dediği, Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Sardinya idi.)

24 Mayıs 1860

Osmanlı Gregoriyen Ermeni Cemaati Nizamnamesi yayımlandı. (Düstur, 1 tertip, cilt 2, s. 938 vd.)

1860

Amerikalılarla iş yapan bazı Ermeni işadamları ABD vatandaşlığına geçmeye ve Amerika'ya göç etmeye başladılar.

1860-1870

Anadolu'daki İngiliz Konsolosları, **Paris Barış Antlaşması**'ndan sonra Osmanlı Ermenilerinin, Avrupa Büyük Devletlerinin koruyuculuğundan yararlandıklarını, dengelerin Müslümanlar zararına bozulduğunu, böyle olduğu halde Hıristiyanlar arasında hoşnutsuzluğun kasıtlı olarak körüklendiğini tespit ettiler.

1863

Merzifon'da bir Amerikan Ruhban Okulu ve Teoloji Semineri açıldı. Daha sonra bu okul "high school" veya ortaöğretim okulu düzeyine getirildi ve "Anadolu Koleji" adını aldı.

1865

Osmanlı ülkesindeki Amerikan misyonerleri seçtikleri bazı yetenekli Ermeni gençlerini burslu olarak Amerikan üniversitelerine gönderdiler.

28 Şubat 1868

Erzurum'daki İngiliz Konsolosu, aynı şehirdeki Rusya Konsolosunun Osmanlı Devleti aleyhinde yaptığı entrika ve fesatlarına Ermeni Pis-

koposu **Harutyun**'u da alet ettiğini rapor etti ve bu piskoposun tekrar seçilmemesi için girişimde bulunulmasını istedi.

14 Ağustos 1869

İngiltere Büyükelçiliği Osmanlı Hariciye Nezaretine tekrar bir nota vererek, Osmanlı Protestan cemaatinin de diğer Hıristiyanlara tanınan imtiyazlardan yararlandırılmasını istedi.

24 Nisan 1877

Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. 1876 yılında Filibe sancağında bir Bulgar ayaklanması çıkarılmış, ayaklanma bastırılınca Hıristiyan dünyasında *"Müslüman Türkler Hıristiyan Bulgarları kesiyor"* diye bir yaygara kopmuştu. Ayaklanmadan bir yıl sonra Rusya, Bulgarları kurtarmak için, Osmanlıya savaş açıyordu. Rus orduları hem Balkanlar, hem de Kafkaslar üzerinden Osmanlı ülkesine saldırdılar. **"Doksanüç Harbi"** olarak da tarihe geçen **1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı** başladı. İstanbul Ermenileri bu savaşın ilk aylarında Osmanlı Devleti'ne sadık kaldılar, fakat savaşın sonuna doğru yüzlerini Rusya'ya çevirdiler ve Bulgarlara özenmeye başladılar.

18 Kasım 1877

Kars düştü. Buradaki Ermeniler işgalci Ruslarla işbirliğine başladılar. Rus ordusundaki Ermeni asıllı subaylar ve özellikle Korgeneral **Lazaref** ve Binbaşı **Kamsaragan**, Kars Ermenilerini Ruslarla işbirliğine özendirdiler ve çektiler. Rus kuvvetleri Kars'tan sonra Ocak 1878'de Erzurum'a girince, daha önce burada Rusya Konsolosu olarak görev yapmış olan Binbaşı **Kamsaragan**, Erzurum'a Polis Müdürü oldu ve birçok Ermeniyi silahlandırıp Rus polis kuvvetine aldı. Bu silahlı Ermeni polisler, Rus işgali süresince Erzurum'da Müslümanlara zulmettiler.

10 Aralık 1877

Plevne düştü. Rus orduları Edirne'ye doğru harekete geçti.

Ocak 1878

Türklerin artık savaşı kaybettiğini anlayan İstanbul Ermeni cemaati, **Stefan Aslanyan Paşa** ile **Ohannes Nurian Efendi**'yi gizlice Rus Başkumandan Vekili **Grandük Nikola**'ya gönderdiler. Edirne'de **Kevork Rusçukluyan** adlı üçüncü bir Ermeni ile buluşup Grandük'ün huzuruna çıktılar ve Osmanlı Ermeni cemaatinin Rus Çarına bağlılığını arz edip Ruslardan lütuf dilediler. Grandük'ün yanında bulunan Rusya'nın İstanbul'daki eski Büyükelçisi General **İgnatieff**, barış antlaşmasına Osmanlı Ermenileri için özel bir hüküm konacağını Ermeni heyetine bildirdi.

31 Ocak 1878

Edirne'de Ruslarla **Mütarekere** imzalandı.

3 Mart 1878

Rusya ile **Ayastefanos Antlaşması** imzalandı. Antlaşmada Osmanlı Ermenileri hakkında özel bir hüküm yer aldı (Madde 16). Osmanlı Ermenileri ilk defa uluslararası bir antlaşmaya girdi. (Birkaç ay sonra, antlaşmanın yerini **Berlin Antlaşması** alacak, Ermenilerle ilgili madde bu defa yeni antlaşmaya da girecekti.)

13 Nisan 1878

İstanbul Ermeni Patriği **Nerses,** İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Salisbury**'ye bir muhtıra yolladı. Patrik, Ermenilerin artık Müslümanlarla birarada yaşayamayacaklarını söyleyerek, *"Türkiye Ermenistanında bir Hıristiyan yönetim"* kurulmasını istedi. "Türkiye Ermenistanı" ile neresi kastedildiği ise pek belli değildi. Çünkü, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Ermeniler yaşıyor idiyse de hiçbir yerde bir Ermeni nüfus çoğunluğu yoktu; tıpkı bugün Ermenilerin yaşadığı Fransa'da veya ABD'de bir "Ermenistan" bulunmaması gibi.

4 Haziran 1878

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında **Kıbrıs Antlaşması** imzalandı. Antlaşmayla Kıbrıs Adası'nın yönetimi İngiltere'ye bırakıldı. Antlaşmanın birinci maddesinde Osmanlı Ermenileriyle de ilgili önemli bir hüküm yer aldı.

13 Temmuz 1878

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında **Berlin Barış Antlaşması** imzalandı. Avrupa Büyük Devletleri tarafından da imzalanan antlaşmaya Osmanlı Ermenileriyle ilgili şu madde eklendi: *"**Madde 61**- Bâbıâli* (yani Osmanlı Hükümeti), *Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlere karşı* (Ermenilerin) *emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder."*

1878

Van'da gizli **Kara Haç Cemiyeti** kuruldu. Ermeni gençleri tarafından kurulan bu terör örgütü, yörede öldürdüğü Müslümanların ve Ermenilerin alnına bir "kara haç" damgası vuruyordu.

1879

İngiltere, Anadolu'nun başlıca şehirlerine asker-konsoloslar atadı: Sivas'a **Albay Wilson,** Erzurum'a **Binbaşı Trotter**, Van'a **Yüzbaşı Clayton**, Kayseri'ye **Yüzbaşı Cooper**... Asker-konsolosların gelişi Ermeni-

leri şöyle bir dalgalandırdı. Militan Ermeniler köylere varıncaya kadar Ermeni kitlelerini kışkırtıp meydanlara döktüler. İngiliz konsolosları Ermeniler tarafından birer "kurtarıcı" olarak karşılandı ve Ermeniler kendilerini, Kıbrıs Rumları gibi İngiliz protektorası altında görmeye başladılar. Erzurum Konsolosu **Trotter**, *"Son savaştan* (1877-78 savaşından) *beri Ermeniler hepten değişti. Onları eskiden tanıyanlar şimdi şaşırıp kalıyorlar. Ama yazık ki Ermenilerin genel eğilimi hükümet otoritesine kafa tutma biçiminde görülüyor"* diye yazıyordu.

12 Haziran 1879

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi **Sir H. Layard**, *"Babıâli* (yani Osmanlı Hükümeti) *dikkatli, akıllı ve ileri görüşlü davranmazsa, yakında Anadolu'da, son savaşa* (1877-78) *neden olan Bulgar sorununa benzer bir Ermeni sorunuyla karşı karşıya kalacaktır"* diye rapor etti ve ekledi: *"Bir Ermeni ulusu yaratmak için aynı entrikalar bu kez Anadolu'da çevriliyor. Hıristiyan yaygarasına ve Avrupa müdahalesine neden olabilecek bir durum oluşturulmak isteniyor."* 1876 yılında dışardan gönderilen ihtilalciler Edirne vilayetinin Filibe yöresinde bir Bulgar ayaklanması çıkarmışlardı. Ayaklanma bastırılınca Hıristiyan dünyasında, *"Müslüman Türkler Hıristiyan Bulgarları kesiyor"* diye büyük bir yaygara koparılmış ve bunun üzerine Rusya, Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve 1878'de Rumeli parçalanarak bir Bulgar devleti kurulmuştu. Bu defa 1879'da Ermenilere Bulgarlar örnek gösterilerek, Rumeli'de yapılanlar Anadolu'da tezgâhlanmak isteniyordu.

1881

Erzurum'da **Vatan Savunucuları** adlı Ermeni yeraltı örgütü kuruldu.

1885

Van'da ihtilalci **Armenakan Partisi** kuruldu. İlk Ermeni ihtilalci siyasi partisi sayılan bu örgütün amacı, ihtilal yoluyla Ermenilerin kendi kendilerini yönetme hakkı elde etmekti.

20 Kasım 1886

"Ermenilerin yaşadığı Altı Vilayet"ten biri sayılan **Sivas'ta ABD Konsolosluğu** açıldı ve buraya, konsolos olarak **H.M. Jewett** adında biri atandı. **Jewett**, Türkler hakkında önyargılı bir misyoner ailenin çocuğu olarak Tokat'ta doğmuş, çocukluğu Ermeniler arasında geçmiş, Massachussets'te okumuş, sonra doğduğu bölgeye konsolos olarak dönmüştü. Yine 1886 yılında, Sivas Konsolosluğuna bağlı olarak, **Ankara'da da ABD Konsolosluk Ajanlığı** açıldı ve bunun başına da altı yıl Amerika'da kalmış, asıl mesleği doktorluk olan, misyoner-

lerce tavsiye edilen **Dikran Tabibian** adlı bir Ermeni atandı. Konsolos **Jewett**, Anadolu'nun maden kaynaklarıyla ilgili olarak Sivas'tan Washington'a gönderdiği 4 Kasım 1887 tarihli uzun raporunda şöyle diyordu: *"Anadolu'nun maden kaynakları pek zengin ama pek az geliştirilmiştir. Bir başka devletin elinde olsaydı bu maden kaynakları yüzyılın en büyük verimini ve servetini sağlardı."* Evet, bu topraklar "bir başka devletin elinde olsa!" Konsolos **Jewett**, 26 Mayıs 1887 tarihli raporunda, *"Sivas vilayetinin toplam nüfusu 900.000 kişidir. Bunun 650.000'i Türk, geri kalanı ise Hıristiyan ve Ermeni"* diyordu. Raporun yalnız 900.000 rakamı doğruydu, gerisi yanlış. O tarihte Sivas vilayetinin Türk nüfusu 650.000 değil, 780.000 idi. Vilayetin Müslüman olmayan nüfusu da 250.000 değil, 110.000 idi. İlerde, Sivas Amerikan Konsolosluğundan daha yanlış, daha çarpık, hatta uydurma raporlar çıkacak; bunlar Amerikan Dışişleri Bakanlığı arşivlerine girecek ve bunlara dayanarak geleceğin tarihçileri "bilimsel ve objektif" eserler yayımlayacaklardı! 1886 yılında Sivas yöresinde 25 Amerikan misyoneri vardı, altı yıl sonra bunların sayısı 73'e yükselmişti. Konsolosluğun haber kaynakları bu misyonerler ve Ermenilerdi.

1886

Merzifon'da Amerikan koleji açıldı. "Anadolu Koleji" adını taşıyan bu okulda ilk açıldığı yıl 135 öğrenci vardı; bunların 108'i Ermeni, 27'si Rumdu. Kolejde Türk Müslüman öğrenci yoktu. (1893'te Merzifon Koleji'nin Ermeni ihtilalcileri tarafından üs olarak kullanıldığı ortaya çıkarıldı ve burada öğretmenlik yapan **Tumayan** ve **Kayayan** adlı iki Ermeni öğretmen tutuklanarak ağır hapis cezasına çarptırıldı ise de İngiliz ve Amerikan Büyükelçiliklerinin baskısıyla serbest bırakılarak İngiltere'ye gönderildiler. **Tumayan** ihtilalci faaliyetlerine Londra'da devam etti.)

Ağustos 1887

İsviçre'nin Cenevre kentinde Ermeni **İhtilalci Hınçak Partisi** kuruldu. Rusya'dan Avrupa'ya öğrenim için gönderilmiş **Marksist** eğilimli Ermeni gençleri tarafından kurulan, fakat Türkiye Ermenilerini hedef alan örgüt, statüsünde, terörü bir metot olarak benimsedi ve daha sonraki yıllarda Anadolu'da çok kan döktü.

1890

▶ Tiflis'te **Ermeni İhtilal Federasyonu (Taşnaksutyun)** kuruldu. Türkçede "Taşnak" olarak da kullanılan bu örgüt, çeşitli ihtilalci grup-

ların biraraya gelmesiyle oluşturulmuş bir örgüttü. **Hınçak** gibi sınırlarımız dışında kurulduğu halde Türkiye'yi hedef aldı ve çeyrek yüzyıl boyunca Anadolu'da, hatta İstanbul'da çok kan döktü.

▶ **Hınçak ve Taşnak komiteleri, ABD'deki Ermeniler arasında da örgütlenmeye başladılar. Hınçak** komitesinin kurucularından **Nishan Garabedian**, örgütün gizli hücrelerini kurmak üzere 1890'da ABD'ye gönderildi. Ardından **Taşnak** komitesi de kurulur kurulmaz Amerika'da örgütlenme yoluna gitti. Amerika'da 1903'te 36, 1907'de 48 ve 1914'te 77 **Taşnak** komitesi kuruldu. **Hınçak**'lar ise kendi yönlerinden ABD'den 1.500 kadar eğitilmiş "fedai" topladılar. Amerikan Ermeni kolonisi **Hınçak** ve **Taşnak** düşüncelerine göre mayalandırıldı. Amerikan pasaportlu Ermeni komiteciler, Osmanlı makamlarının başına yeni işler açtılar, zaman zaman Türk ve Amerikan yetkilileri karşı karşıya getirdiler: Osmanlı makamları bu ihtilalcileri Türkiye'de suçüstü yakalayıp cezalandırmak isteyince, Amerikan Elçiliği "vatandaşlarını korumak" gerekçesiyle devreye giriyor; Osmanlı makamları ise bunların izinsiz olarak yabancı vatandaşlığına girmiş sabıkalı suçlular olduğunu, suçüstü yakalandıklarını ve yargılanmaları gerektiğini savunuyordu.

20 Haziran 1890

Erzurum'da Ermeni ayaklanması oldu. Ayaklanmayı **Taşnak** komitesi çıkardı. Katolik Ermenilerin ihbarı üzerine, Ermeni kilisesinde ve Sansaryan okulunda silah ve cephane arayan askere silah çekildi, 2 asker öldürüldü, 3 asker de yaralandı. Kışkırtılan Ermenilerle Müslümanlar kapıştı, her iki taraftan ölenler ve yaralananlar oldu.

15 Temmuz 1890

Hınçak komitesi **Kumkapı'da silahlı nümayiş** düzenledi ve İmparatorluk başkenti İstanbul'da kan döktü.

Ocak 1891

Sultan Abdülhamid Ermeniler için genel af ilan etti.

Aralık 1892

▶ **Hınçak komitesi Van Valisine suikast** düzenledi. Suikast başarısız kaldı.

▶ **Hınçak üyesi Hamparsum Boyacıyan** (nam-ı diğer **Murat**) çetesi Muş'un Avzim köyüne baskın düzenledi.

Nisan 1893

Padişah Ermeniler için **tekrar genel af** ilan etti.

Haziran 1893

Hınçak üyesi Boyacıyan çetesi Hayanlı aşiretine saldırdı.

Eylül 1893

Ermeni komitecileri **Merzifon'da askere ateş açtı.** Asker, ölü ve yaralı 25 zayiat verdi, komitecilerden 4'ü ölü, 4'ü de sağ olarak ele geçirildi.

5 Ekim 1893

Evrensel Barış Birliği (Universal Peace Union) adlı Amerikan derneği, Ermeni ihtilalcilerini destekleyen ve Osmanlı Devleti'ni kararlayan bir karar örneği kabul etti ve bunu yaydı. Karar, Amerikan misyonerlerinin işiydi.

25 Aralık 1893

Yozgat'ta Ermeni ayaklanması çıktı.

1893 sonu

Türkiye'deki Amerikan misyoner kaynakları şu istatistikleri veriyor: 1893'te Türkiye genelinde 1.317 misyoner görev yapıyor, bunların 223'ü Amerikalı, 1.094'ü Ermeni. O tarihe kadar Türkiye'de toplam 550 Amerikan misyoneri görev yapmış. Misyonerlerin Türkiye'de 436 ibadet yeri var. Bunların 155'i tam kadrolu kilise, 28'i küçük ibadet yerleri. Bu kiliselerde 1.006 kişi görev yapıyor, bunların 228'i papaz. Türkiye'de Protestan Ermenilerin sayısı 60.000 kişi. Misyonerlerin Türkiye'de 5 yüksek koleji var: Merzifon "Anadolu Koleji", Antep "Merkezi Türkiye Koleji", Üsküdar "Amerikan Kız Koleji", Harput "Fırat Koleji", Rumeli'de "Samakov Eğitim Enstitüsü." Bu beş kolejde 4.085 öğrenci var. (Bu kolejlere daha sonra Kayseri "Talas Koleji" ve Mersin "Tarsus Koleji" de eklenmiştir. İstanbul'daki "Robert Koleji" ise, misyonerler tarafından kurulmuş olmakla birlikte, 1890'larda ayrı bir statüdeydi ve misyoner kolejleri arasında sayılmıyordu.) Bu yüksek kolejlerden başka misyonerlerin Türkiye'de, "high school" dedikleri orta dereceli 80 okulu daha vardı. Bunların 16'sı kız okuluydu. İlkokul düzeyindeki misyoner okullarının sayısı 530 idi. Türkiye'deki misyoner okullarının sayısı, 1893 yılında, toplam 634 idi. 1893 yılına kadar misyonerler Türkiye'de 3 milyon İncil kitabı, 4 milyon da diğer kitapları dağıtmışlardı. O zaman yaklaşık 1 milyon Ermeni nüfusa oranla bunlar büyük rakamlardı. Bu küçük Ermeni azınlığı için Amerikan misyonerleri, 436 ibadet yeri, 634 okul açmış, 7 milyon kitap bastırıp dağıtmıştı ve yüz binlerce dolar harcıyorlardı. Amerikan misyonerleri Türkiye'de yılda ortalama 285.000 dolar harcıyorlardı. 1886'da yapılan Merzifon Koleji külliyesinin 7 bin dolara çıktığı düşünülürse, bir

yılda harcanan 285.000 dolarla, her yıl Merzifon Koleji ayarında 1.728 okul yaptırılabilir, demekti!

10 Ocak 1894

ABD'de oturan Türkiye yanlısı **H. Bogigian** adlı Ermeni işadamı, Türkiye'de karışıklık çıkarmak isteyen ABD vatandaşı Ermenileri Amerikan Başkanına bir mektupla şikâyet etti: *"Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin birçoğunun karışıklık çıkarmak niyetiyle Türkiye'ye döndüklerinde, Türk Hükümetinin bu kötü niyetlileri yakalaması doğaldır"* dedi.

Şubat 1894

ABD'deki Ermeni **Hınçak** komitecileri, Worcester'de toplanarak Türkiye aleyinde şöyle iftiralar attılar: *"Kürtler, birçok Ermeninin derilerini yüzmüşlerdir; Sultan Abdülhamid'in Başkâtibi zehirlenmiştir; zehirlenme olayları Türkiye'de yaygındır; Kürtler, Sasun'da Ermeni kadınlarına, kızlarına tecavüz etmişlerdir"* vb...

Mayıs 1894

Sasun'da Ermeni ayaklanması çıktı. Hınçak elebaşılarından olan ve **Murat** takma adını kullanan **Damadyan**'ın organize ettiği ayaklanma, Ermeni çetelerinin Behran ve Zadyan aşiretlerine saldırılarıyla başladı ve 23 Ağustos 1894'te bastırıldı. Ayaklanmada toplam 265 Ermeni öldü, Avrupa ve Amerika'da ise *"10.000 Ermeni öldürüldü"* diye propaganda yapıldı, kiliselerde toplantılar, ayinler düzenlendi, binlerce propaganda yayını kitap dağıtıldı, Türkleri lanetleyen açık hava mitingleri yapıldı, kiliselerde "Türklere lanet" duaları okundu. Türkiye'nin yerini bile bilmeyen saf ve dindar Amerikan halkına Türkler "kanlı bir canavar" gibi gösterildi. Misyoner örgütleri, Protestan kilisesi, başta *Christian Herald* adlı New York gazetesi olmak üzere bazı büyük yayın organları tarafından yürütülen ve Ermeni ihtilalcilerini yüreklendiren bu yoğun Türk düşmanlığı kampanyası karşısında Washington'daki Osmanlı Elçisi **Mavroyeni Bey**, iki kişilik personeliyle çırpınıp kaldı. *"Bu bir dini ayaklanmadır"* diyordu. Bu kampanya ile Amerika'da bol para toplandı. Yalnız Sivas Ermenilerine 150.000 dolar yardım gönderildi. 1896-1899 yıllarında bu para misyonerler tarafından Ermenilere dağıtıldı: 1896'da 50.322 dolar, 1897'de 55.594 dolar, 1898'de 23.678 dolar ve 1899'da 18.514 dolar olmak üzere toplam 148.108 dolar yalnız Sivas'ta dağıtılmıştı. Öteki yerlerde Ermenilere dağıtılan Amerikan dolarları kat kat fazlaydı. Amerikan misyonerleri, Türk Kızılayı'nı devre

dışı bırakıp, yardımları kendi elleriyle Ermenilere (ve yalnız Ermenilere) dağıtıyorlar ve dağıtırken *"Türkler size kötülük yapıyor, ama arkanızda biz varız"* demeyi de ihmal etmiyorlardı. *"İşte Boston'da, New York'ta, Şikago'daki Amerikan kardeşlerin bu parayı sana gönderdi"* diye ekliyorlardı. Kısacası Osmanlı Devleti'nin başına sarılan kanlı Ermeni gailesi, Amerika'da dolar basıyordu!

Aralık 1894

Ermeniler **Yozgat'ta ayaklanma** çıkardılar.

3 Aralık 1894

Amerikan Senatosu ilk defa Ermeniler hakkında bir karar aldı. Konu, Louisiana Senatörü **Newton Blanchard** tarafından gündeme getirilmiş, Senatoda görüşülmüş ve *"Türkiye'de Ermenilere ve özellikle Amerikan vatandaşlığına geçmek isteyenlere zulüm yapılıp yapılmadığı veya Hıristiyan olmaları yüzünden zulüm görenler olup olmadığı ve bu gibi konularda ABD Hükümetinin Türk Hükümeti nezdinde girişimde bulunup bulunmadığının"* Başkandan sorulmasına karar verildi. Başkan **Clevland**, zulüm konusunda bilgi bulunmadığını ve girişim yapılmadığını Senatoya bildirmiştir.

30 Eylül 1895

Hınçak'lar kanlı eylemlerini ikinci kez İstanbul'a taşıdırlar ve silahlı, bombalı olarak **Babıâli üzerine yürüdüler**; ardından Kasımpaşa, Çukurçeşme, Karagümrük, Eyüp, Vanıköy semtlerinde Müslüman halka saldırdılar.

Eylül-Aralık 1895

Hınçak ve **Taşnak** komiteleri, **Türkiye'nin 25 şehir ve kasabasında Ermeni ayaklanmaları** çıkardı: Divriği, Trabzon, Eğin, Akhisar (İzmir Mutasarrıflığı), Erzincan, Gümüşhane, Zeytun, Bitlis, Bayburt, Maraş, Urfa, Erzurum, Diyarbekir, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Antep, tekrar Maraéş, Muş, Kayseri, Yozgat ve İstanbul, silahlı Ermeni olaylarına sahne oldu. Bu ayaklanmalardan bazıları birkaç gün içinde bastırıldıysa da ilk defa Ermeniler ile Müslümanlar arasına kan girdi.

1 Ekim 1895

Zeytun ve Maraş'ta Ermeni ayaklanması çıktı.

2 Ekim 1895

İki Ermeni, eski Van Valisi **Bahri Paşa** ile Trabzon Komutanı **Hamdi Paşa**'ya silahlı saldırıda bulundular ve bazı sivillere de ateş açtılar. Bunun üzerine şehirde olaylar çıktı.

24 Ekim 1895

Zeytun'da Ermeni ayaklanması çıktı. **Hınçak** örgütü tarafından çıkarılan ayaklanma 28 Ocak 1896'da bastırıldı.

27 Ekim 1895

Bayburt ve Maraş'ta Ermeni ayaklanması çıktı.

11 Kasım 1895

Diyarbakır ve Maraş'ta Ermeni ayaklanması çıktı.

9 Aralık 1895

Amerikan Senatosu Ermeniler hakkında tekrar bir karar aldı. ABD'de Ermeni propagandası ayyuka çıkmıştı. Senato, Türkiye'de Amerikan vatandaşlarının canlarına veya mallarına zarar verilip verilmediği ve Ermenilere yapıldığı söylenen zulümler konusunda Başkanın Senatoya bilgi vermesini istedi. Bu çağrıya cevap olarak Dışişleri Bakanı **Olney**, zulümlerle ilgili basın haberlerinin abartılmış olduğunu söyledi.

22 Ocak 1896

ABD Senatosu Dışişleri Komisyonu **Ermenilerle ilgili bir karar aldı.** Kararda, **Berlin Antlaşması**'nın Ermenilerle ilgili hükmünü uygulamamakla suçlanan Türkiye protesto edildi. Başkan **Clevland**'ın Avrupa devletleriyle anlaşarak Ermenilere yapıldığı ileri sürülen zulümleri durdurması istendi. Kimi senatörler sert konuşmalar yaptılar, Türkiye Ermenilerinin "kurtarılmasını" istediler. Ohio Senatörü **C.H. Grosvenor**, *"Ermeniler kurtarılmayı bekliyor, onlara sempati göstermemiz yetmez"* diyor, diplomatik ilişkilerin kesilmesini, Türkiye'ye silahlı müdahalede bulunulmasını istiyordu. Bu hava içinde Başkan **Clevland**, *"Amerikan vatandaşlarının canlarını ve mallarını korumak için"* **San Fransisco** ve **Marblehead** adlı iki savaş gemisini Türk sularına gönderdi!

15 Haziran 1896

Van'da Ermeni ayaklanması patlak verdi. **Taşnak** partisi tarafından örgütlenen ayaklanma 24 Haziran 1896'da bastırıldı. Ayaklanmada Ermenilerden 219, Müslümanlardan 340 kişi öldü.

10 Temmuz 1896

Erzurum'da ABD Konsolosluğu açıldı ve Konsolos **Leo Bergolz** göreve başladı. **Manung Garabedyan** adlı varlıklı bir Ermeninin binasında açılan konsoloslukta dört Ermeni görevlendirildi: İki tercüman, bir Türkçe yazılar kaleme alan ve bir de postacı (**Serkis Fidanoğlu**). Alt katta 30 yaşlarında bir Türk genci vardı: Kavas **Halil Tahir**. Konsolosluğu bilgileriyle besleyecek "çevre kadro" misyonerlerden oluşuyordu.

Konsolos **Bergolz** Erzurum'a gelir gelmez iki önemli işe karıştı: Biri, Erzurum yöresi Ermenilerine yardım dağıtmak işiydi, ikincisi de Amerikan misyonerlerin Ermeni ihtilalcileriyle ilişkilerini örtbas etmek. Amerika'da toplanan paraları bölgedeki Ermenilere dağıtmak oldukça büyük bir işti; çünkü büyük paralar söz konusuydu. Yalnız Aralık 1895-Kasım 1896 arasında, ABD Erzurum Konsolosluğu görev çevresinde 45.191 dolar tutarında yardım dağıtılmıştı. 264 köy dolaşılmış, 66.100 Ermeniye tek tek yardım dağıtılmıştı. Misyonerlerin de yardımıyla Erzurum, Hınıs, Kığı, Kemah, Bayburt, Tercan ve Erzincan yöreleri adım adım dolaşılmıştı. Erzurum Konsolosluğunun önüne gelen ikinci sorun, misyonların **Hınçak** ve **Taşnak** komiteleriyle ilişkileridir. Misyonerler Ermeni ihtilalcilerin silahlı eylemlerini desteklemediklerini söylüyorlardı. Ama Doğu Anadolu'da Ermeni çeteleri ile misyonerler iç içeydi ve bazı misyonerler çeteleri destekliyor ve onlara yardımcı oluyordu. Van'daki misyoner rahip **G.C. Reynolds**, Ermeni ihtilalcilerin postacılığını üzerine almıştı. İhtilalcilerin gizli yazışmalarını misyoner zarfına koyup, kendi mühürüyle mühürledikten sonra, Türkiye içindeki ve Türkiye dışındaki ihtilalcilere ulaştırıyordu. (Kapitülasyonlardan yararlanan Amerikan misyonerlerin zarfları açılamıyordu. Misyoner suçüstü yakalansa, cinayet işlese bile Türk mahkemesi önüne çıkarılamıyordu. Ama yine de dikkatli olmak gerekiyordu. Van'daki İngiliz Viskonsolosu, Erzurum'daki Amerikan Konsolosunu uyarıyordu. Konsolos **Bergolz**, misyoner **Reynolds**'u bu "alışkanlığından" vazgeçirmeye çalıştı.

26 Ağustos 1896

Taşnak komitesi, İstanbul'un Galata semtindeki **Osmanlı Bankası'na silahlı-bombalı baskın** düzenledi.

1896

Ermeni ayaklanmaları dolayısıyla ABD'de Türkler aleyhinde yoğun bir propaganda patlaması yaşandı ve düşmanca yayınlar yapıldı: Örneğin, misyoner rahip **Edwin M. Bliss** tarafından hazırlanan ve hazırlanmasına Robert Koleji'nin kurucusu **Cyrus Hamlin**'in de yardım ettiği *Turkey, The Armenian Atrocities (Türkiye ve Ermeni Vahşeti)*; **A.W. Williams** adlı başka bir misyonerin kaleme aldığı *Bleeding Armenia (Kanayan Ermenistan)*, **Frederik Davis Greene** adlı diğer bir misyonerin yazdığı *Armenian Massacre or The Sword of Mohammed (Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı)* adlı kitaplar

1896'da piyasaya çıktı ve kilislerde satıldı. Misyoner **Greene**, haçlı **Pierre l'Ermite** gibi, Türkiye'ye karşı bir haçlı seferi düzenlenmesini istiyor, *"İş, başta Rusya'ya düşer. Rusya Türkiye'ye girerse, bütün uygar dünyaca onaylanır"* diyordu. **Greene**, Osmanlı Devleti'nin, Protestan, Ortodoks ve Katolik devletler arasında taksim edilerek ortadan kaldırılmasını, mirasın kalan kısmının "Hasta Adam'ın mutlu yetimi" Ermeniler adına yönetilmesini öneriyordu. Türk halkına gelince, kurulacak bu yeni haçlı düzeninde Türk insanına hiçbir yer yoktu! **Greene**, açıkça söylemiyordu ama, Amerikan Kızılderileri veya Avustralya Aborijinleri gibi, Türklerin de ortadan kaldırılmasını, on beş milyon Müslüman Türkün dokuz yüz bin Hıristiyan Ermeni için harcanmasını istiyor gibiydi. Kitabını yazarken gidip Londra'da namlı ve azılı Türk düşmanı **William Gladstone** ile evinde görüşmeyi de unutmamıştı. *"Avrupa devlet adamları anlaşırlarsa, 'Hasta Adam'ın işini bitirmek uzun sürmez"* imiş.

1 Ocak 1900

Harput'ta ABD Konsolosluğu açıldı. Bunun başına **Thomas H. Norton** adında biri atandı. Konsolosluk **Serkis Kürkçüyan** adlı bir Ermeninin evinde açıldı. Konsolosluk tercümanlığına **Kevork Kayarian,** postacığına da **Avedis Mıgırdıçyan** adlı Ermeniler atandılar. **Kayarian,** 1879 yılında Harput yakınında doğmuş, 1892-1900 yıllarında Harput Amerikan Koleji'nde okumuş, mezun olunca aynı okula öğretmen olarak atanmıştı. Misyonerlerin çocuğuydu, onun konsolosluk tercümanlığına atanmasını misyonerler yazılı olarak hararetle tavsiye etmişlerdi. 1901 yılında Harput konsolosluk çevresinde 40 Amerikan misyoneri vardı. Harput içinde Amerikan vatandaşlığına geçmiş 260 Ermeni yaşıyordu. Misyonerlerin de özendirmesiyle Harput ve çevresindeki Ermenilerin yarısı Amerika'ya göç etmişti. Yalnız 1901 yılında 1.000 nüfuslu 200 Ermeni ailesi göç hazırlığındaydı. Ayrıca hemen her yıl 100 kadar Harputlu Ermeni kızı, Amerika'ya bekâr gitmiş olan Ermeni gençleriyle evlenmek üzere Atlantik ötesine gönderiliyordu. Konsolos **Norton**, böyle bir ortama gelmişti. Harput'taki Amerikan Konsolosluğu da Sivas ve Erzurum Konsoloslukları gibi Ermeni evlerine yerleşmişti. Her üç konsolosluğun içinde Ermeni görevliler doluydu, çevreleri de fanatik misyonerlerle ve Ermenilerle çevrilmişti. Bunlar Amerikan konsoloslukları ydı ama hemen hemen her şeyiyle Ermeni veya Ermeni dostuydu. Her üç konsolosluğun haber kaynakları misyonerler

ve Ermenilerdi. Bu bakımdan, o yıllarda Türk-Ermeni çatışmalarıyla ilgili Amerikan konsolosluk raporları kökten yanlış, tarafgir ve çarpıktır. Bunlara güvenilemez. Ancak başka konularda bu raporlarda değerli ve güvenilir bilgiler bulunmaktadır.

Ocak 1901

Ermeniler Sasun'da karışıklıklar çıkardı.

14 Nisan 1904

İkinci Sasun ayaklanması patlak verdi. İran'dan gelen 250 kişilik bir **Taşnak** çetesi tarafından başlatılan ve Muş ovasından Van'a kadar olan bölgeyi kana bulayan ayaklanma 17 Temmuz 1904'te bastırıldı. 932 Müslüman, 17 Ermeni öldürüldü.

21 Temmuz 1905

Taşnak Komitesi, Sultan Abdülhamid'e bombalı suikast düzenledi. Padişah yara almadan kurtuldu. Fakat sansasyonel biçimde 80 kiloluk bir bombanın patlatıldığı suikastte 26 kişi can verdi, 58 kişi yaralandı ve 20 hayvan telef oldu.

Ağustos 1908

İttihat ve Terakki ile Taşnaksutyun arasında gizli görüşmeler yapıldı. İttihatçılardan **Talat, Cemal** ve **Bahaeddin Şakir**'in, Taşnaklardan da **Malumyan** ve **Şehikyan**'ın katıldığı görüşmeler; *"Taşnaksutyun cemiyetinin kendi ihtilâl teşkilâtını memlekette idame etmesi ve şu kadar ki, şimdiye kadar hafi olan bu teşkilâtın bundan sonra âşikâr bir cemiyet-i siyasiye hâlini iktisab etmesi ve azasının alenen ifayı vazife eylemesi"* kararıyla sonuçlandı. *"Buna mukabil Taşnaksutyun, Meşrutiyet'in muhafazasında İttihat ve Terakki'ye yardım edecek"* idi. (Danişmend, IV, 373-374)

13 Nisan 1909 (Eski takvim 31 Mart)

İstanbul'da **31 Mart olayı** patlak verdi. Bu gerici ayaklanma, o zamanki takvimin 31 Mart gününe rastladığı için bu adı aldı.

14 Nisan 1909

Adana'da çok kanlı bir Ermeni ayaklanması çıktı: Ermeni ve Müslüman ahali birbirine girdi. İstanbul'da başlayan **31 Mart olayı**'nın ertesi günü çıkarılan bu ayaklanma, Ermeni piskopos **Moucheng** tarafından hazırlandı. **Moucheng**, İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından dışardan silah ithali serbest bırakıldığı için, bir süredir Avrupa'dan çok miktarda tüfek, tabanca, bomba ve mühimmat getirtmiş ve Çukurova'daki Ermeni gençlerinden silahlı bir "ordu" kurmuştu. İstanbul'da isyan

çıkınca, "Kilikya Ermeni Devleti"ni kurma zamanı geldiğini düşünen silahlı Ermeniler, Türk mahallelerine saldırıp isyanı başlattılar. Asker yetişinceye kadar kendilerini savunan Müslümanlarla Ermeniler birbirlerine girdi. Türk-Ermeni boğuşması üç gün sürdü, Tarsus, Erzin, Nisis, Dörtyol yörelerine yayıldı ve sonuçta 1.850 Türk ve 17 bin kadar Ermeni can verdi. Dış basında İttihatçılar ve Türkler aleyhinde ağır yayınlar yapıldı. Üç gün sonra Adana'ya gönderilen **Cemal Paşa**, galiba Avrupa'yı yatıştırmak için, 47 Müslümanı ve sadece 1 Ermeniyi astırdı. (Danişmend, IV, 373-374)

12 Temmuz 1909

Osmanlı Mebusan Meclisi, **askerlik bedelinin** kaldırılması ve askerlik ödevinin bütün herkesi (Müslümanlar gibi Müslüman olmayanları da) kapsayacak bir şekilde düzenlenmesine ilişkin bir karar kabul etti. (EA 7, 23) O tarihe kadar Müslümanlar askerlik yapıyor, Müslüman olmayan Ermeniler ise cüz'i bir bedel ödüyor ve askerlik yapmıyorlardı. O tarihten sonra Müslüman olmayanlar da askere alınmaya başlandı. İlk defa 1883-1888 doğumluların birlikte celp edilmesine karar verildi. Mart 1911'de 200.000 civarındaki askerlik mükellefinin 40.000'i gayri Müslim idi. Osmanlı vatandaşı Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, Osmanlı üniformasıyla Balkan Savaşı'na ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldılar. 1912-13 Balkan Savaşı'nda cepheye 8.000 kadar Ermeni de gönderildi. (EA 7, 23)

1909

Adana olayları dolayısıyla ABD Hükümeti, **San Fransisco** ve **Marblehead** adlı savaş gemilerini Osmanlı sularına gönderdi.

27 Mart 1912

Harp Okulu ilk gayri Müslim mezunlarını verdi. 394 subay adayı arasında 4 Rum, 3 Ermeni ve 1 Yahudi vardı. (EA 7, 23)

26 Mart 1913

İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu çıkarıldı.

24 Nisan 1913

Sulh Hâkimleri Kanunu çıkarıldı. Bu kanun ve vilayetler idaresiyle ilgili 27 Mart 1913 tarihli kanun, Altı Vilayet'te Ermeniler için reform yapılması sorununu yeniden gündeme getirdi.

8 Şubat 1914

Doğu Anadolu'da yapılacak reformlar hakkında Osmanlı Hükümeti ile Büyük Devletler arasında bir anlaşma yapıldı. Anlaşma, Sadrazam

ve Hariciye Nazırı **Said Halim Paşa** ile **Berlin Antlaşması**'nı imzalamış olan Büyük Devletler adına hareket eden Rusya İşgüderi arasında, sadrazamın Yeniköy'deki yalısında imzalandı. Anlaşmaya göre Van, Bitlis, Erzurum, Mamüretülaziz, Diyarbekir, Sivas ve Trabzon vilayetlerinde yapılacak reform için iki yabancı genel müfettiş görevlendirilecekti. Anlaşma gereğince Trabzon, Erzurum ve Sivas bölgesine Hollandalı **Westenenk**; Diyarbekir, Mamüretülaziz, Bitlis ve Van bölgesine de Norveçli Binbaşı **Hoff** genel müfettiş olarak atandılar. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bu anlaşma uygulanamadı.

24 Haziran 1914

Osmanlı Büyükelçisi **Ahmet Rüstem Bey**, ABD Başkanı **Wilson**'a güven mektubunu sundu.

Haziran 1914

Erzurum'da **Taşnak** kongresi toplandı. Kongrede, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet durumunda kalmaya, onun kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadeleye girişmeye karar verildi. (Gürün, 195)

28 Temmuz 1914

Avusturya Sırbistan'a savaş ilan etti.

1 Ağustos 1914

Almanya Rusya'ya savaş ilan etti (Birinci Dünya Savaşı başladı).

2 Ağustos 1914

- Osmanlı-Alman İttifakı imzalandı.
- Osmanlı İmparatorluğu'nda genel seferberlik ilan edildi.

3 Ağustos 1914

Almanya Fransa'ya savaş ilan etti.

5 Ağustos 1914

Marsilya'da yaşayan Türkiye Ermenileri bir toplantı yaptılar. Toplantı sonunda yayımlanan bildiride, Türkiye Ermenilerinin Fransa'ya ve onun dostlarına karşı savaşmayacakları, Rusya Ermenilerine ateş etmeyecekleri açıklandı ve Ermeniler, Fransız ordusuna ve Fransa'nın müttefiki Rusya ordusuna gönüllü yazılmaya çağırıldı. İlk çırpıda 400 gönüllü yazıldı. (Gürün, 198)

10 Ağustos 1914

Akdeniz'de İngiliz donanması tarafından kovalanan Alman savaş gemileri **Göben** (Yavuz) ve **Breslaw** (Midilli) Çanakkale'ye geldi. Osmanlı Hükümeti bu gemilerin satın alındığını açıkladı.

18 Ağustos 1914

Eçmiyazin Ermeni Katolikosu Rusya'dan Doğu Anadolu'yu korumasını istedi. (bkz. 15 Eylül)

30 Ağustos 1914

▶ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde askere alınan bazı Ermeni gençleri silahları ile birlikte firar etmeye başladılar. Firar edenlerin daha savaş öncesinde Sivas'ı adeta bir kurtarılmış bölge haline sokan Muratyan çetelerine ve Midyat'taki Bagok Dağı üzerindeki Hezek ayaklanmasına katıldıkları görüldü. (EA 7, 23)

▶ Zeytun Ermenileri ayaklandı. Takip sonunda 60 kadar asi silahlarıyla birlikte yakalandı ve bir süre sükûnet sağlandı. Zeytun Ermenileri ertesi yıl tekrar ayaklandılar. (Gürün, 200)

6 Eylül 1914

Başkomutanlık, Van'daki Ermenilerle Rusların haberleştiklerini 3. Ordu Komutanlığına haber verdi. (Gürün, 201)

13 Eylül 1914

Erzurum Valisi, Rusların Ermenileri kendi taraflarına çekerek Doğu Anadolu vilayetlerinde istedikleri zaman isyan çıkarmak hazırlığı içinde olduğunu öğrendiğini Üçüncü Ordu Komutanlığına bildirdi. (Gürün, 201)

15 Eylül 1914

Rusya, Ermeni Katolikosu'nun 18 Ağustos günlü başvurusuna karşılık verdi: Doğu Anadolu üzerinde Rus denetiminin kesinlikle kurulacağını bildirdi. (Bayur, 3-4, 501)

18 Eylül 1914

Bitlis Valisi Mustafa Bey'den 3. Ordu Kumandanlığına: *"Ermeni ileri gelenlerinin son günlerde verilen karar ve yapılan telkinlerine göre, savaş çıkarsa ordudaki Ermeni askerleri silahları ile birlikte düşman tarafına geçecekler. Osmanlı Ordusu ilerlerse sakin kalınacak, geri çekilirse çeteler kurularak cepheye gidiş ve gelişe engel olunacaktır."* (Gürün, 202)

25 Eylül 1914

Başkomutanlıktan 3. Ordu Komutanlığına: *"Kafkasya'daki Ermeni Taşnaksutyun ve Hınçakiyen Komiteleri bir savaş halinde Türkiye Ermenilerini isyana sevketmek üzere Rusya ile anlaşmışlardır."* (Gürün, 202)

8 Ekim 1914

Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'den Dahiliye Nezaretine: *"Rusya'daki Osmanlı ve Rus Ermenilerinden 800 kişilik bir çete Ruslar tarafından silahlandırılarak Artvin taraflarına gönderilmiştir. Bunların Artvin-Ardanuç arasına dağılacağı, mevcudunun 7.000'e çıkarılacağı, Osmanlı ülkesinde güvenliği bozmak için kullanılacağı haber alınmıştır."* (Gürün, 202) (Not: **Cemal Azmi Bey**, 17 Nisan 1922 günü Berlin'de, Dr. **Bahaeddin Şakir** ile birlikte Ermeni terörist **Aram Yerganian** tarafından öldürüldü. İki kişinin katili **Yerganian** "Ermeni Milli Kahramanı [Armenian national hero]" ilan edildi.)

9 Ekim 1914

Washington'daki Osmanlı Büyükelçisi **Ahmet Rüstem Bey**, ABD'de Türklere karşı yürütülen Ermeni propagandasını sert biçimde eleştirerek, protesto makamında Amerika'yı terk etti ve diplomasi mesleğinden ayrıldı. **A. Rüstem Bey**, daha sonra Ermeni sorunu üzerine *La Guerre Mondiale et la Question Armenienne* başlıklı bir kitap yazdı. 1918 yılında Bern'de basılan bu değerli eser, 83 yıl sonra, *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi* adıyla ve **Cengiz Aydın**'ın çevirisiyle dilimize kazandırıldı.

11 Ekim 1914

Üçüncü Ordu Komutanından Başkomutanlığa: *"Rusların Kafkasya'da Rus ve Osmanlı Ermenileri ile Rumları silahlandırarak çeteler kurdukları, bunları bizim tarafa gönderip ülkemizde çete örgütünü genişletecekleri tespit edilniştir. Kıtalarımızdaki Ermeni firarileri artmaktadır."* (Gürün, 202)

14 Ekim 1914

Beyazıt Mutasarrıfından Dahiliye Nezaretine: *"26 Eylülde Rusya'daki Ermeni komitacılarından Sehpat'ın, 600 Ermeni gönüllüsü ile Hoy'a gelerek Selmas'a gittikleri öğrenilmiştir. Bu Ermenilerin büyük çoğunluğu bizim uyruğumuz ve Van, Bitlis, Kars ve Gümrü halkındandır. Komutanları Antranik'i bekledikleri tespit edilmiştir..."* (Gürün, 202)

23 Ekim 1914

3. Ordu Komutanlığından Başkumandanlığa: *"Kağızman'da çoğu Osmanlı uyruklu asker kaçaklarından 800 kişi kadar toplanmıştır. Bunları Rus hükümeti silahlandırıyor. Rusya'ya geçen Beyazıtlı* ***Suryen*** *ile* ***Haçik Sirup*** *adlı Ermeniler etraflarına ikişer bin kişi toplamışlardır..."* (Gürün, 203)

24 Ekim 1914

Erzurum Valisinden 3. Ordu Komutanına: *"Birkaç gün evel Gümüşhane hududunda postaya saldıran eşkıyadan olup yakalanan **Sitrak**'ın verdiği bilgiye göre arkadaşları Bayburt ve Sürmene'dedirler."* (Gürün, 203)

28 Ekim 1914

Jandarma Tümen Komutanı **Kâzım Bey (Özalp)** Van'da isyan çıkacağını haber verdi. **Kâzım Bey**, yakalanan iki casusun ifadelerine dayanarak, *"Van vilayetinde bir isyan çıkarılacağı anlaşılıyor. Düşman ele geçirdiği diğer bölgelerdeki Müslümanların silahlarını toplayıp Ermenilere veriyor, onlardan kıtalar kuruyor. Tümende silahları alınan Ermenilerin tamamı kaçmıştır"* diye yazdı. (Gürün, 203)

29 Ekim 1914

Osmanlı-Alman donanması Karadeniz'de Ruslarla çatıştı ve birkaç Rus limanını topa tuttu.

30 Ekim 1914

Yavuz zırhlısı Odesa'yı topa tuttu.

1 Kasım 1914

Rus Başkomutanlığı Kafkas Cephesi Komutanına savaşa başlamak buyruğu verdi.

2 Kasım 1914

Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. (Savaş başlayınca, Osmanlı Meclisinde Erzurum Mebusu olan **Garo Pastırmacıyan** ve Osmanlı 3. Ordusundaki hemen bütün Ermeni askerler Rusya'ya geçti ve kısa bir süre sonra geri dönerek Müslüman köylerini yakmaya ve ele geçirdikleri masum Müslümanları kılıçtan geçirmeye başladılar. Rusya tarafına geçen ve Rus kuvvetlerin öncüleri olarak geri dönen bu Ermeni çeteleri Nisan 1915'te de Van'ı işgal ettiler. Van'dan gelen haberlerin Türkler üzerindeki etkisi, 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgalinin etkisi kadar derin oldu. [Gürün, 199])

5 Kasım 1914

İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.

14 Kasım 1914

Boghos Nubar Paşa, Kahire'deki İngiliz diplomatik temsilcisi **Chetham**'a şunları söylüyor: *"Kilikya Ermenileri, Adana, Mersin ve İskenderun'a yapılacak bir çıkartmada Müttefiklerin safında gönüllü olarak yer alabileceklerdir. Bölgenin dağlık kısımlarındaki Ermeniler de silah ve cephane ile donatılırlarsa Türkiye'ye karşı isyan edebileceklerdir."* (FO 371/2146)

21 Kasım 1914

Rus Çarı, Fransız Büyükelçisi Paleolog'a, Boğazlar, İstanbul ve Doğu Anadolu hakkında isteklerini açıkladı. Çar Küçük Asya için şunları söyledi: *"Tabiatiyle Ermenilerle meşgul olmam gerekiyor. Onları yeniden Türk boyunduruğu altına koyamam. Ermenistan'ı* (Doğu Anadolu anlamında) *ülkeme katmalı mıyım? Bunu ancak Ermeniler açıkça isterlerse yaparım. İstemezlerse onlar için muhtar bir yönetim kurarım..."* (Bayur, 3-1, s.461)

30 Kasım 1914

Tiflis'teki Ermeni Bürosu yayımladığı bildiride: *"Ermeniler, dünyanın dört yanından gelip Rus ordusu saflarına katılıyor. Rus bayrağı Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında dalgalanacak. Hıristiyan inancından dolayı acı çekmiş olan Türkiye Ermeni halkı, Rus koruması altında yeni ve özgür bir yaşama kavuşacaktır."* (FO 371/2484/46942)

Aralık 1914

Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine tel: *"Ermeniler merkezde ve diğer yerlerde şimdilik sakin duruyorlar, ancak Selmas bölgesindeki bütün Ermeniler Ruslarla birlikte çalışıyorlar. Sınır bölgelerindeki çetelere kumanda eden, vaktiyle Taluri ihtilalini yapan* (II. Sasun) *meşhur Antranik ve arkadaşlarıdır. Hanik çarpışmasından sonra Ermeni erlerden firar edenler ve düşman tarafına katılanlar vardır. Bir Marhasa vekilinin* (bir ruhban derecesi) *Gari'deki Rus komutanı ile haberleştiğini öğrendim, göz altına aldırdım."* (Gürün, 203)

18 Aralık 1914

Türk kuvvetleri Sarıkamış harekâtına başladı, Oltu alındı.

26 Aralık 1914

X. Türk Kolordusu Allah-ü Ekber Dağlarını aştı.

3 Ocak 1915

Ruslar Sarıkamış'ta karşı saldırıya geçti.

10 Ocak 1915

Sarıkamış'ta IX. ve X. Türk Kolorduları yok oldu.

27 Ocak 1915

İngiltere ve Fransa Suriye ve Kilikya kıyılarına saldırmak için anlaştı. Saldırı yapılırsa komuta bir Fransız amiralinde olacaktı.

19 Şubat 1915

XI. Kolordu Komutanından (Elazığ'dan) Harbiye Nezaretine tel: *"Bölgedeki çeşitli köylerde Ermeniler jandarmaya ateş açıyor. Üç gündür asilerle çarpışma devam ediyor."*

21 Şubat 1915

XI. Kolordu Komutanından Harbiye Nezaretine tel: *"Muş'a 2.5 saat uzaklıktaki Siranun köyünde bulunan 40-50 kadar Ermeni çeteci köylere saldırmışlar, üzerlerine yollanan polis ve süvarilerle 2 saat kadar çarpışmışlardır."* (Gürün, 207)

25 Şubat 1915

Türk Başkumandanlığı bütün birliklere bir genelge göndererek, ordudaki Ermenilerin silahsızlandırılmalarını, dikkatli olunmasını ve sadık tebaaya zarar verilmemesini istedi.

Şubat 1915

Zeytun Ermenileri tekrar ayaklandı. Tehcir kararına kadar süren bu ayaklanma sırasındaki takiplerde 713 tüfek, 21 çifte, 12 mavzer ele geçirildi ve 61 isyancı yakalandı. (Gürün, 200)

6 Mart 1915

Ermeni komitacıları Kars-Ardahan bölgesinde çok sayıda Müslümanı katlettiler. (Öldürülen Müslümanların sayısının 30 bin kadar olduğunu tahmin edenler var.)

18 Mart 1915

Çanakkale deniz zaferi kazanıldı. Düşmanın 18 zırhlısından üçü battı, dördü ağır yara aldı. Düşman, denizden Çanakkale'yi geçemeyeceğini anlayarak çekildi. (25 Nisanda karaya asker çıkaracak.)

Mart 1915

Van Valisi **Cevdet Bey**, Van'da ihtilalin başlamak üzere olduğunu Birinci Kuvvei Seferiye Komutanlığına ve Başkumandanlığa haber verdi. (Gürün, 205)

15 Nisan 1915

Ermeniler, **Van, Çatak ve Bitlis'te isyan başlattılar.**

17 Nisan 1915

Van isyanı yayıldı, Şitak'ta da Ermeni ayaklanması çıktı.

18 Nisan 1915

Bitlis'te Ermeni ayaklanması çıktı.

20 Nisan 1915

▶ **Van isyanı hakkında Van Valisinden 3. Ordu Komutanlığına tel:** *"İsyancılar Van'ın Ermeni mahallelerine yakın olan Karakollarımıza ve Müslüman evlerine ateş etmeye başladılar. Karşı konulup, savunuluyor. Dün akşama kadar Atalan köyü civarında meydana gelen çarpışmada isyancıların büyük bir kısmı yok edilmiştir. Gevaş telgraf hattı*

onarılmış, haberleşmeye açılmıştır. Bugün Başkale, Havasor, Memorti, Şersat telgraf telleri kesilmiştir. Tamirlerine başlanmıştır. Şehirde çarpışmalar bütün şiddetiyle sürüyor. Ayaklanma geneldir. Yardım ve top gönderilmesini rica..." (Gürün, 206)

▶ **Ruslar, kendi sınırları içindeki Müslümanları, sefil ve perişan bir halde Türk sınırlarından içeri sokmuşlardır.** Doğuda ilerleyen Rus ordusu, Müslüman halk kitlelerini önüne katarak sürmekte ve kırdırmaktadır. Ermeniye yurt açılmaktadır. (Ruslar aynı şeyi 40 yıl önce Tuna ve Edirne vilayetlerinde yapmışlar, büyük Türk halk kitlelerini önlerine katarak Edirne'ye doğru sürmüşler, General **Gurko** ordusu, 1877-78 kışında yüzbinlerce masum Türkü "sinekler gibi" kırmış, kırdırmıştı. Ocak 1878'de Eskizağra, Harmanlı-Edirne yolu onbinlerce masum insan cesediyle dolmuştu. Böylece Bulgara yer açılmış idi. Şimdi benzer katliamlar Doğu Anadolu'da tekrarlanmakta ve Anadolu içlerine doğru sürülen Müslüman kitleler Ermeni komitacılarına kırdırılmakta, Ermenilere "yurt" açılmaktadır.)

22 Nisan 1915

Vilayet içinde Ermeni isyan hareketleri hakkında Sivas Valisinden Dahiliye Nezaretine tel: *"Vilayet içinde Ermenilerin toplu olarak bulundukları yerler Şebinkarahisar, Suşehri, Hafik, Divrik, Gürün, Gemerek, Amasya, Tokat ve Merzifon'dur. Şimdiye kadar Suşehri'nin Türk köyleriyle civarında ve Hafik'in Tuzhisar, Horasan köylerinde ve merkeze bağlı Olaraş nahiyesinde yapılan aramalarda pek çok yasak silah ve dinamit bulundu. Ermeniler bu vilayetten 30.000 kişiyi silahlandırdıkları, bunlardan 15.000 kişinin Rus ordusuna katıldığı ve diğer 15.000 kişinin de, Türk ordusunun başarısızlığı halinde, ordumuzu gerisinden tehdit edeceği yakalanan sanıkların ifadeleriyle kesinleşmiştir. Ermeni* ***Taşnak*** *Komitesinden* ***Murat****'ın sığındığı Tuzhisar köyüne gönderilen güvenlik birlikleriyle Ermeniler arasında çarpışmalar olmuştur, kaçanlar takip edilmektedir."* (Gürün, 207)

24 Nisan 1915

▶ **Ermeni isyanı hakkında Van Valisinden Dahiliye Nezaretine tel:** *"Şimdiye kadar bölgeye etraftan 4.000 kadar isyancı Ermeni getirilmiştir. Asiler yol kesiyor ve civar köylere hücum ederek buraları yakıyorlar; buna engel olmak imkânsızdır. Şimdi birçok kadın ve çocuk yersiz yurtsuz kalmıştır. Bunları aşiret köylerinde barındırmak da uygun ve mümkün değildir. Bunların batıdaki vilayetlere gönderilmesi uygun mudur?"* (Gürün, 206)

▶ **İstanbul'da ileri gelen Ermeni ihtilalcileri tutuklandı.** Ermeni Komite Merkezleri kapatıldı, bu merkezlerin evrakına el kondu. İstanbul'da toplam 2.345 kişi tutuklandı. (Ermeniler, 24 Nisanı katliam/soykırım tarihi diye çarpıtmışlardır. Oysa o gün yalnız işte bu 2.345 Ermeni tutuklanmış, fakat bir tek Ermeni ölmemiştir. Ama sanki o gün büyük bir katliam yapılmış gibi 24 Nisan tarihi 90 yıldır tekrarlana tekrarlana beyinlere kazınmıştır. Propagandanın esası tekrar imiş. Bazı yabancı parlamentolar da, işin aslını faslını araştırma gereğini duymadan, bu büyük Ermeni yalanınını doğru imiş gibi kabul edebilmekte ve 24 Nisan tarihini "Ermeni soykırım günü" sayan kararlar alabilmektedirler.)

▶ **Eçmiyazin Katolikosu ABD Başkanına şu telgrafı gönderdi:** *"Sayın Başkan, Türk Ermenistanından aldığımız son haberlere göre, orada katliam başlamış ve organize bir tedhiş Ermeni halkının mevcudiyetini tehlikeye sokmuştur. Bu nazik anda Ekselanslarının ve büyük Amerika Milletinin asil hislerine hitap ediyor, insaniyet ve Hıristiyanlık inancı adına, Büyük Cumhuriyetinizin Diplomatik Temsilcilikleri vasıtasıyla derhal müdahele ederek, Türk fanatizminin şiddetine terk edilmiş Türkiye'deki halkımın korunmasını rica ediyorum. – Kevork, Başpiskopos ve bütün Ermenilerin Katolikosu."* Telgrafın 24 Nisanda ABD'de alınabilmesi için, İstanbul'daki tutuklamaların daha önce öğrenilerek, bu telin 24 Nisandan önce çekilmiş olması gerekiyor. Oysa İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi tutuklamalar haberini 27 Nisan günü Washington'a telleyebilmiştir. Sadece Katolikos'un bu telgrafı, tutuklananların suçlu olduğunu göstermeye yeter. (Gürün, 211)

25 Nisan 1915

▶ İngiltere ve Fransa Gelibolu Yarımadası'na ve Boğaz'ın Anadolu yakasına asker çıkardılar. Çanakkale kara savaşı başladı.

▶ Rus donanması İstanbul Boğazı'nı dövdü.

27 Nisan 1915

Asker kaçağı Ermeniler hakkında Diyarbakır Valisinden Dahiliye Nezaretine yazı: *"Diyarbakır'da asker kaçağı, silah ve mermi araması yapılmış; sonucunda pek çok silah, cephane, askeri elbise, patlayıcı madde bulunmuştur. Ermeni komitacılarından yalnız merkezde 1.000'den fazla asker kaçağı ele geçirilmiştir."* (Gürün, 208)

2 Mayıs 1915

Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan Dahiliye Nazırı Talat Bey'e yazı: *"Van gölü etrafında ve Van Valiliğince bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır haldedirler. Bu toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim. 3. Ordu Komutanlığının verdiği bilgiye göre,* ***Ruslar 20 Nisan 1915'te kendi sınırları içindeki Müslümanları, sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır.*** *Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda belirttiğim amacı sağlamak için, ya bu Ermenileri aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek, yahut bu Ermeni ve ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygununun seçilmesiyle yapılmasını rica ederim. Bir sakınca yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine sınırlarımız içine dışarıdan gelen İslam halkın yerleştirilmesini tercih ederim."* (Gürün, 206)

5 Mayıs 1915

Ermeniler Van'da saldırıya geçerek Müslüman mahallesini yakmaya başladılar. Vali **Cevdet Bey** bunun üzerine Van'ın boşaltılmasını emretti.

17 Mayıs 1915

Türk askeri Van'dan çekildi. Van, Rusya'nın ve Ermeni asilerinin işgali altına düştü.

18 Mayıs 1915

Rus Çarı, Van Ermenilerine teşekkürlerini bildirdi.

21 Mayıs 1915

İkinci Van isyanı çıktı. Şehir tamamen yakıldı.

24 Mayıs 1915

İngiltere, Fransa ve Rusya, Ermeni tutuklamalarını protesto etti.

26 Mayıs 1915

Dahiliye Nezaretinden Sadarete Ermeni tehciriyle ilgili tezkere yazıldı. Yazının özeti şudur: *"Ermenilerin bir kısmı ordunun hareketini zorlaştırıcı davranışlarda bulunmakta, halka saldırmakta, asilere yataklık etmektedir. Bu yüzden Van, Bitlis, Erzurum Vilayetleri ile Adana, Mersin, Kozan, Cebelibereket kazaları, Maraş Mutasarrıflığı (Maraş merkezi hariç), İskenderun, Beylan, Antakya kazalarında yerleşik Ermenilerin yerleri değiştirilecektir. Bunlar Musul ve Zor Mutasarrıf-*

lıklarının kuzey kısımlarına; Halep vilayetinin doğu ve güneydoğusuna, Suriye vilayetinin doğusuna nakledileceklerdir." (Gürün, 216)

27 Mayıs 1915

Tehcirle ilgili Geçici Kanun çıkarıldı (Meclis tatildeydi). Kanun adı tam olarak şudur: ***"Vakt-i seferde icraat-ı Hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında Kanun-u muvakkat."*** 3 maddelik kanunun metni de şudur:

"1) Vakt-i seferde ordu, kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakıp (hemen) *kuva-yı askeriye ile en şiddetli surette tedibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye mezun ve mecburdurlar. 2) Ordu, kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriyeye mebni veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kura* (köyler) *ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemian* (toplu halde) *diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler."* Kanunun 3. maddesi de yayımlandığı tarihte yürürlüğe gireceğine ilişkindi. Kanun 1 Haziran 1915'te yayımlandı ve o gün yürürlüğe girdi. Kanunda "tehcir" kelimesi geçmiyor, yalnız "diğer mahallere sevk ve iskân" deniyordu.

30 Mayıs 1915

Tehcirle ilgili Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararı çıkarıldı. Kararın özeti şudur: *"Ahali, kendilerine ayrılan bölgelere rahat bir şekilde, can ve mal güvenlikleri sağlanarak nakledilecektir. Yeni evlerine yerleşene kadar iaşeleri göçmenler ödeneğinden karşılanacaktır. Eski mali ve iktisadi durumları göz önünde tutularak kendilerine emlak ve arazi verilecek, muhtaç olanlara hükümetçe mesken yaptırılacak, çiftçi ve zanaat erbabına tohumluk ve alet edevat sağlanacaktır. Geride bıraktıkları taşınabilir mal ve kıymetler kendilerine münasip şekilde ulaştırılacaktır. Ermenilerin boşalttıkları şehir ve köylerdeki taşınmaz malları tespit ve kıymetleri takdir edildikten sonra, bu köylere yerleştirilecek muhacirlere tevzi edilecektir. Muhacirlerin ihtisas sahası dışında kalacak, zeytinlik, dutluk, bağ, dükkân, fabrika, depo gibi gelir getiren yerler müzayede ile satılacak veya kiraya verilecek ve bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir. Bütün bu konular özel komisyonlarca yürütülecek ve bu hususta talimatname hazırlanacaktır."* (Gürün, 216-217)

23 Temmuz 1915

Boğazlıyan'da Ermeni isyanı çıktı. (Gürün, 211)

1 Ağustos 1915

Fındıkçık'ta (Maraş) Ermeni isyanı çıktı. (Gürün, 211)

9 Ağustos 1915

Urfa'nın Germüş köyünde Ermeni isyanı çıktı.(Gürün, 211)

14 Eylül 1915

Antakya'da (Musa Dağ) Ermeni isyanı çıktı. (Gürün, 211)

29 Eylül 1915

Urfa'nın içinde Ermeni isyanı çıktı. (Gürün, 211)

20 Kasım 1915

Ermenilere ve Suriye'ye Yardım Amerikan Komitesi (American Committee for Armenian and Syrian Relief=ACASR) kuruldu. Bu komite 1918'de **Yakın Doğu'ya Amerikan Yardım Komitesi** (American Committee for Relief in the Near East=ACRNE) adını aldı, 1919'da da kısaca **Yakın Doğu Yardım Örgütü** (Near East Relief) adını aldı. (Grabill, 72)

1915-1917

İstanbul'daki ABD Büyükelçisi **Morgenthau**, Ermeni iddialarını destekleyen ağır raporlar kaleme alıp Washington'a gönderdi. (Uzun yıllar sonra bir Amerikan tarihçisi, yaptığı araştırmalarla bu raporların çoğunun abartma, çarpıtma, hatta uydurma olduğunu ortaya çıkardı.)

7 Şubat 1916

Islahiye'de Ermeni isyanı çıktı. (Gürün, 211)

9 Şubat 1916

ABD Senatosu 12 sayılı şu kararı kabul etti: *"Senato, açlık, hastalık ve anlatılamayan acılara maruz bırakılan Ermenilere yardım için şimdilerde yükseltilmiş olan, tahsis edilen fonlarla katkıda bulunmak suretiyle bu ülke yurttaşlarının sempatisini kazanmasının bir ifadesi olarak, ABD Başkanının 'bir gün' ilan etmesini saygıyla ister."* Kongre de aynı zamanda 1915'ten 1930'a kadar, Amerikan halkının manevi evlâdı olarak gördüğü 132.000 Ermeni çocuğuna 116 milyon dolar katkıda bulunmayı kabul etmiş ve **Yakın Doğu Yardım Örgütü** (Near East Relief) olarak bilinen kuruluşu güçlendirmiştir.

4 Nisan 1916

Akdağmaden'de Ermeni isyanı çıktı. (Gürün, 211)

9 Nisan 1916

Tosya'da Ermeni isyanı çıktı. (Gürün, 211)

17 Haziran 1916

Ermenilerle Ruslar Van'da katliam yaptılar.

1916

***Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muameleler, 1915-1916 (The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916)* başlıklı İngiliz "Mavi Kitabı" Londra'da yayımlandı.** ABD tarihçisi **Justin Mc Carthy**'nin de belirttiği gibi, bu kitap, İngiliz propaganda dairesince hazırlatılmış bir savaş propagandası kitabıdır. Osmanlıların Ermenilere karşı katliamlar yaptığını güya belgelemiştir. Bazı insanların ağzından belgeler düzülmüş, fakat bu insanların birçoğunun hiç yaşamamış hayali insanlar olduğu sonradan ortaya çıkmıştır. Kitapta belge diye verilenlerin pek çoğu da **Taşnak** gazetelerinin propaganda yazılardır. İngilizler harp içinde Almanlara karşı da benzer bir propaganda kitabı yayımlamışlar, fakat o kitap "yalanlar koleksiyonu" diye bir tarafa atılmıştır ve bugün artık hiç söz konusu edilmemektedir. Fakat Ermeniler kendileriyle ilgili bu "Mavi Kitap"ın 2000 yılında yeni bir baskısını yapmışlar ve buna dört elle sarılmışlardır. Kitabı hazırlayanlardan biri olan tarihçi **Arnold Toynbee** de bu düzmece kitabın "propaganda için" hazırlatılmış olduğunu 1966'da yazdığı hatıralarında itiraf etmiştir. **Toynbee**, yeni Türkçeye çevrilen hatıratında şunları da söylemektedir: *"1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan beri Ermeniler siyasi ideallerin peşine düşmüştü. Yunanlılar gibi bir devlet koparabilecekleri ümidini taşımışlardı... Yunanlıların ve Ermenilerin siyasi amaçlarının meşruiyeti yoktu. Çünkü iki grup da azınlıktaydı. İmparatorluğu bölmeyi amaçlıyorlardı... Onların bu amacı, Türklere ciddi haksızlık yapılmadan gerçekleşemezdi. Türkler, yerli Ermenilerin Ruslar için 'beşinci kol' olarak çalışabileceğini keşfetmişti. Türkler bu nedenle de Ermenileri savaş bölgesinden çıkarma kararı aldılar. Bu da bir güvenlik önlemi olarak değerlendirilebilir... Benzer koşullarda başka hükümetler de benzer kararlar aldılar. Mesela Pearl Harbour'da Japonlar ABD'ye saldırınca ABD, Japon asıllıları göç ettirdi."* (H, 19 Mart 2005) Bu "Mavi Kitap" ile bir yandan Osmanlı Devleti, diğer yandan da ABD hedef alınmıştır. İngiliz propaganda beyinleri, *"Hıristiyan Ermenilerin Müslüman Türkler tarafından kılıçtan geçirildikleri"* propagandasıyla Amerikan halkını ayağa kaldırmak, böylece Washington Hükümetini Büyük Savaşa çekmek, aynı zamanda Ermeniler için Amerika'dan yardım toplamak amacı gütmüşlerdir. **Grabill**, *"Bu kitabın amacının Ermeniler için Amerika'dan yardım toplanmasını sağlamak"* olduğu-

nu belirtir. *"The purpose of this work (...) was to atract favour for relief and for Armenian interests"* der. Bu amaçların ikisi de gerçekleşmiştir: ABD, 1917 yılında İngilizlerin yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve savaşın gidişini değiştirmiştir. Yine bu "Mavi Kitap" sayesinde Amerika'dan, o güne kadar görülmemiş miktarda para toplanmıştır. 2 milyon doları aşan bu para, **Near East Relief** (Yakın Doğu Yardım Örgütü) adlı örgüt tarafından Ermeni mültecilere dağıtılmıştır. (Grabill, 75)

6 Temmuz 1916

Ermeniler Bitlis, Siirt, Muş il ve ilçelerinde katliam yaptılar.

3 Ekim 1916

Ermeniler Tercan'da katliam yaptı.

7 Aralık 1916

Dahiliye Nezaretinden Sadarete tehcir raporu sunuldu: Buna göre, toplam 702.900 kişi tehcir edildi. Bu maksatla 1915 yılında 25 milyon, 1916 Ekim sonuna kadar 86 milyon kuruş harcandı ve bu yıl sonuna kadar 150 milyon kuruş daha sarfetmek gerekecek. (Gürün, 223)

20 Nisan 1917

Osmanlı Hükümeti, ABD ile diplomatik ilişkilerini kesti. ABD, Almanya'ya savaş açmıştı, o tarihte Almanya, Osmanlı Devleti'nin müttefikiydi, Türk-Amerikan ilişkileri bu yüzden kesildi. İlişkiler kesildiyse de iki ülke arasında bir savaş hali doğmadı ve bir Türk-Amerikan savaşı çıkmadı. ABD ile diplomatik ilişkiler on yıl sonra yeniden kurulabilecekti.

7 Kasım 1917

Rusya'da Bolşevikler iktidara geldi.

24 Kasım 1917

Bolşevikler, Türkiye'nin paylaşılmasını da öngören gizli antlaşmaları açıklayıp yayımladılar.

26 Kasım 1917

Ruslar mütareke istediler.

4 Aralık 1917

Osmanlı-Rus mütareke görüşmeleri Erzurum'da başladı.

15 Aralık 1917

Brest-Litovsk'ta Ruslarla mütareke imzalandı.

Ocak 1918

Ermeniler Bayburt ve İspir'de katliam yaptı.

8 Ocak 1918

ABD Başkanı Wilson, barış için tespit ettiği 14 maddesini açıkladı. Bu 14 maddenin 12'ncisi Türkiye ile ilgiliydi ve şöyleydi: *"Halihazır Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısmına emin bir hükümranlık hakkı sağlanmalıdır. Ancak halen Türk hâkimiyetinde bulunan diğer millet-lere, rahatsız edilmeden otonom bir gelişme fırsatı ve tereddüde yer bırakmayacak bir can emniyeti temin edilmelidir. Boğazlar milletlerarası garanti altında bütün devletlerin ticaretine ve gemilerine serbest geçit olarak devamlı açık bulunmalıdır."* (Bayur 4, 625)

13 Ocak 1918

Petrograd'da, *Pravda* gazetesinde ve Stalin imzalı bir bildiri yayımlandı. "13 No'lu Decret" olarak bilinen bu belgede, Rusya'nın, Ermenileri silahlandırdıktan sonra Türk topraklarını boşaltacağı açıklandı: *"Türk Ermenistanı sınırlarından askeri birliklerin çabucak çekilmesi ve hemen bir Ermeni milisi kurulup, orada can ve mal güvenliğinin sağlanması..."* dendi. Bu, Doğu Anadolu Müslümanlarını silahlı Ermenilere teslim etmek demekti.

30 Ocak 1918

Brest-Litovsk barış görüşmeleri yeniden başladı.

12 Şubat 1918

Doğu Anadolu'da Rus askeri silah bırakınca Ermenilerin silahlanarak saldırılara başlamaları üzerine Türk ordusu ileri harekete geçti.

13 Şubat 1918

Erzincan kurtarıldı.

24 Şubat 1918

Trabzon kurtarıldı.

1 Mart 1918

ABD Kongresi Temsilciler Meclisi'nde yapılan bir konuşmada, *"Anadolu'da yaklaşık 1.5 milyon Ermeni yaşamaktaydı, sevk ve iskân sırasında yaklaşık 500 bin Ermeni hayatını kaybetti"* dendi. Temsilciler Meclisi üyesi **Edward C. Little** tarafından yapılan konuşmada, Rus ordusu içerisinde 150 bin Ermeni askerin bulunduğu da ifade edildi.

3 Mart 1918

Rusya ile Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Rusya, Doğu Anadolu topraklarını boşaltıp Türkiye'ye geri vermeyi; Kars, Ardahan ve Batum bölgelerini boşaltmayı, oralarda yeni durumun tespitini Türkiye ile bölge devletlerine bırakmayı kabul etti. Genel antlaşmaya ekli **Osmanlı-Rus Antlaşması**'nda özetle şu hükümler de

yer aldı: *"Ruslar, Doğu Anadolu'yu 6-8 hafta içinde boşaltacak; Türk ordusu gelinceye kadar Ruslar güveni sağlayacak; Ermeni çeteleri silahsızlandırılacak ve dağıtılacak; sınır 1877-1878 savaşından önceki sınır olacak; Rus vatandaşı Müslümanların mallarını tasfiye ederek veya yanlarında getirerek Türkiye'ye göç etmek hakı vardır..."* (Bayur 3, 438)

13 Mart 1918

Erzurum kurtarıldı.

5 Nisan 1918

Sarıkamış kurtarıldı.

7 Nisan 1918

Van kurtarıldı.

10 Nisan 1918

Kafkas Hükümeti **Brest-Litovsk Antlaşması**'nı kabul etti.

14 Nisan 1918

Batum geri alındı.

25 Nisan 1918

Kars kurtarıldı.

30 Nisan 1918

1878 **Berlin Antlaşması**'yla Rusya'ya bırakılmış olan üç sancağın (Kars, Ardahan ve Batum) tamamı tekrar Türklerin eline geçti.

11 Mayıs 1918

Batum Konferansı başladı.

15 Mayıs 1918

Yakup Şevki Paşa Komutasındaki Türk ordusu Gümrü'yü (Alexandropol) aldı.

25 Mayıs 1918

Nuri Paşa (Killigil) Gence'ye girdi.

28 Mayıs 1918

- ▶ Ermeniler Karakilis'te ağır yenilgiye uğradı.
- ▶ Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler.

4 Haziran 1918

11 Mayısta başlayan Batum Konferansı sona erdi ve Osmanlı Devleti ile Batum'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında antlaşmalar yapıldı.

3 Temmuz 1918

Sultan Reşad öldü.

4 Temmuz 1918

Mehmet Vahdettin tahta çıktı.

17 Temmuz 1918

Brest-Litovsk Antlaşması'nın onaylı metinleri alınıp verildi.

6 Eylül 1918

Toplantı için İstanbul'a gelen Ermeni Delegeleri **Aharunian** ve **Hadisiyan** Padişahın huzuruna kabul edildiler, tatlı sözler söylendi.

9 Eylül 1918

İstanbul'da bulunan Ermeni delegesi **Aharunian**, Ermenistan Başbakanı **Kaçaznuni**'ye şu telgrafı çekti: *"6 Eylülde selamlıktan sonra huzura çıktık. Cülus dolayısıyla* (Sultan Vahdettin'i) *tebrik ettik. İmparatorluğun gelişmesi ve refahı yolundaki dileklerimizi sunduk, bağımsız bir Ermenistan kurulmasını ilk olarak Osmanlı Hükümetinin düşünüp onu tanıdığını Ermeni ulusunun hiç unutmayacağını, Ermeni Hükümetinin iki ülke arasındaki iyi ilişkileri korumak ve daha da pekiştirmek için elinden geleni yapacağını söyledik. Majeste teşekkür etti, özgür ve bağımsız Ermenistan murahhaslarını görmekle çok mutlu olduğunu, onun yalnız gelişmesini değil, daima bağımsızlığını koruyabilmek üzere güçlü de olmasını dilediğini söyledi... ve ülkemiz için en iyi dileklerini tekrarlayarak sözlerini bitirdiler."* (Bayur 4, 250)

8 Ekim 1918

- Türk ordusu Karabağ'da Soşa'yı aldı.
- **Talat Paşa** Kabinesi, **Wilson Prensipleri** çerçevesinde barış talebinde bulunarak istifa etti.

14 Ekim 1918

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu.

30 Ekim 1918

Mondros'ta Mütareke Antlaşması imzalandı. Ertesi gün yürürlüğe giren mütareke, Kafkaslar'daki Türk ordusunun 1914 sınırına çekilmesini hükme bağladı. Yani Türk askeri, Kars, Ardahan, Batum sancaklarını da boşaltacaktı. Mütareke antlaşmasının 24. maddesi de şuydu: *"Vilâyat-ı Sittede* (Altı Vilayette) *iğtişaş zuhurunda mezkür vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgal hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler."* Altı Vilayet, büyük Ermenistan emeli besleyen Ermenilerin göz diktikleri Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Sivas vilayetleri idi. Osmanlı Hükümeti, Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltmayı kabul ettikten başka, bu altı vilayetin de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilebileceğini kabul etmişti.

2/3 Kasım 1918

İttihat ve Terakki liderleri ülkeyi terk ettiler.

13 Kasım 1918

▶ Düşman donanmaları İstanbul'a geldi.

▶ **Mustafa Kemal Paşa** trenle Adana'dan İstanbul'a geldi.

14 Kasım 1918

Kars'ta **Millî İslâm Şûrası Merkez-i Umumisi** adıyla yerli bir hükümet kuruldu.

16 Kasım 1918

9. Ordu birlikleri Bakû'yu terk etti.

17 Kasım 1918

İngilizler Türk askerinin boşalttığı Bakû'yu işgal etti.

18 Kasım 1918

Türk birlikleri Tebriz'i boşalttı.

23 Kasım 1918

▶ Harbiye Nazırı **Abdullah Paşa**, Azerbaycan ve Kafkasya'daki Türk subaylarına buraları boşaltmalarını emretti.

▶ Hükümet, Ermeni tehcirini ve kırım iddialarını incelemek üzere bir kurul oluşturdu ve bunun başkanlığına eski Bitlis valisi **Mazhar Bey** getirildi.

▶ Bugünkü *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yazdığına göre İstanbul nüfusu 1.105.124 kişidir ve bunun dağılımı şöyledir: Müslüman 603.919, Rum 218.416, **Ermeni 88.109**, Musevi 55.333.

25 Kasım 1918

Adana'ya gelen Fransız Albayı **Reymond,** şehrin Fransız askerleri tarafından işgal edileceğini bildirerek Türk askerinin çekilmesini emretti. 2. Ordu Kumandanı **Nihat Paşa**, Harbiye Nezaretinden, Adana'ya güçlü bir vali ve polis müdürü atanmasını istedi.

26 Kasım 1918

9. Ordu Kumandanı **Yakup Şevki Paşa (Subaşı)**, Harbiye Nezaretine, yeniden inceleme yapılmadan üç sancağın (Kars, Ardahan, Batum'un) boşaltılmasının sakıncalı olacağını, buralar halkının Ermeni ve Gürcü egemenliği istemediğini bildirdi.

28 Kasım 1918

Kafkas 1. Kolordu Kumandanlığı yapmış olan **Kâzım Karabekir Paşa,** Kars'tan İstanbul'a döndü. **Karabekir** 25 Aralıkta 14. Kolordu, 13 Mart 1919'da da 15. Kolordu Kumandanlığına atanacaktır.

30 Kasım 1918

▶ **Kars Millî İslâm Şûrası Kongresi** Kars'ta toplandı. Üç gün sürecek kongreye milletvekili adıyla 60 kişi katıldı. Şûra, ordunun çekileceği yerleri koruyacak Güney-Batı Kafkas Geçici Hükümetini kuracaktır. (ZS 1, 46)

▶ 9. Ordu Kumandanı **Yakup Şevki Paşa**, İngilizlerin Batum'da Türk askerine kötü davrandıklarını, silahlara el koyup bunları Ermenilere dağıttıklarını Harbiye Nezaretine telledi ve talimat istedi. (ZS 1, 46)

▶ **Kâzım Karabekir Paşa**, Harbiye Nazırı **Abdullah Paşa**'ya çıkarak, Doğuda Ermenilerin katliam yaptıklarını anlattı ve kendisini Doğuya tayin ettirmesini istedi. **Karabekir Paşa**, 25 Aralıkta Tekirdağ'daki 14. Kolordu Kumandanlığına, 13 Mart 1919'da da Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığına atanacaktı. (ZS I, 46)

▶ **Boghos Nubar Paşa**, İtilaf Devletlerine başvurarak Milletler Cemiyeti himayesinde bağımsız bir Ermenistan kurulmasını istedi. (ZS I, 46)

1 Aralık 1918

İngiliz savaş gemileri Batum'a geldi.

2 Aralık 1918

Kars Kongresi görüşmelerini tamamladı. **Kars İslâm Şûrası** kurmaya, Türk ordusundan teslim almakta olduğu silahlarla bir milli şûra ordusu oluşturmaya, anavatana bağlı kalmaya karar verdi. (ZS 1, 49)

4 Aralık 1918

▶ İstanbul'da, **Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** kuruldu. Doğu Anadolu'nun Ermenilere ve Gürcülere verilmesini önlemek ve Türkiye'de kalmasını sağlamak amacıyla kurulan cemiyetin başına **Mahmut Nedim Bey** getirildi. Kurucuları: Eski Beyrut Valisi **İsmail Hakkı**, Beyazıt Mebusu **Şefik**, Diyarbekir Mebusları **Zülfi** ve **Fevzi**, **Süleyman Nazif, Cevat (Dursunoğlu) Bey**'lerle **Hoca Raif Efendi**'dir. Cemiyet 10 Mart 1919'da Erzurum'da bir şube açacak, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte 23 Temmuzda **Erzurum Kongresi**'ni toplayacaktır. (ZS 1, 51)

▶ Türk birlikleri bütün Kuzey-Batı İran'ı boşalttı. Arpaçay üzerinden 1877 sınır hattına çekildi. (ZS 1, 51)

▶ Harbiye Nezareti, Kars, Ardahan ve Batum'da milis kuvvetlerinin Türkleri korumalarını emretti. (ZS 1, 51)

5 Aralık 1918

9. Ordu, Gürcülere ve Ermenilere ait topraklardan çekildi.

6 Aralık 1918

▶ Rum ve Ermeni kiliseleri, Türklere karşı işbirliği için **Rum-Ermeni Birliği Komitesi**'ni kurdular. (ZS 1, 54)

▶ Ermeniler Karabağ'da Soşa'yı aldılar.

11 Aralık 1918

Ermeni Heyeti Başkanı **Boghos Nubar**, Fransa Dışişleri Bakanlığına bir mektup yazarak şunları bildirdi: *"1915 tehcirinde Türkiye'den 6-700 bin kadar Ermeni sürülmüştür; bunlardan 390 bin kişi halen* (1918'de) *Musul, Suriye, Filistin, İran, Kafkasya'da yaşamaktadır; başka yerlerde dağınık halde yaşayanlar da vardır, fakat bunların tam sayısı bilinmemektedir. Bütün bu insanlar âcil yardım beklemektedir."* (Anlaşılan Ermeni militanlar bu gibi belgeleri bilmiyor, okumuyorlar.)

12 Aralık 1918

▶ Meclisi Mebusan'daki Rum ve Ermeni mebuslar, Rum ve Ermenilere zulmedenlerin cezalandırılmasını istediler.

▶ Geri dönen Ermenilerle Müslümanlar arasında Belen'de küçük çarpışmalar oldu.

13 Aralık 1918

9. Ordu Kumandanı **Yakup Şevki Paşa (Subaşı)**, Kars, Ardahan, Batum sancaklarını boşaltma işleminin 1919 Şubat sonunda bitebileceğini Hükümete bildirdi. Çok miktarda yiyecek stoklarını ve silahları demiryoluna yığıp Erzurum'a nakletmeye başlayan **Yakup Şevki Paşa** zaman kazanmaya çalışıyordu. Fakat 9. Ordu birlikleri 26 Aralıkta Kars'ı boşaltmak zorunda kalacaktır. (ZS 1, 60-61)

14 Aralık 1918

Hükümet, Ermeni tehcirinden sorumlu olanların, yurdun çeşitli yerlerinde kurulacak divanı harplerde yargılanmalarına karar verdi. Hükümet, böylece elverişli barış şartları elde edeceğini umuyordu. (ZS 1, 62)

16 Aralık 1918

Hükümet, Ermeni tehciri sanıkları için ilk divanı harbi kurdu. Başkanlığına **Mahmut Hayret Paşa** atandı. Mahkeme 5 Şubat 1919'dan başlayarak Ermenileri göç ettirme olayı sanıklarını yargılayacak, eski Boğazlıyan Kaymakamı **Kemal Bey** ile eski Bayburt Kaymakamı **Nusret Bey** asılarak idam edileceklerdir. (ZS 1, 64)

17 Aralık 1918

İngilizler ve Fransızlar, Güneydoğu Anadolu'yu işgal hareketlerini hızlandırdılar. Fransızlar, Ceyhan, Karataş, Misis, Toprakkale'yi işgal ettiler. Çoğu Ermenilerden oluşan 1.500 kişilik bir Fransız birliği de Mersin'i işgal altına aldı. İngiliz birlikleri önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Antep'e girdi. Buradaki Ermeni azınlık taşkınlık yapmaya başladı. (ZS 1, 65)

21 Aralık 1918

▶ **Fransız ve gönüllü Ermeni birlikleri Adana'ya gelerek** askeri binaları işgal etti. Şehirde tutuklamalar başladı. Ermeniler *"Kahrolsun Türkler!"* diyerek Türk bayrağını yırttılar. 2. Orduya bağlı birlikler 13 Aralıkta şehirden ayrılarak Konya'ya çekilmişti. Adana, Fransızlar tarafından 20 Aralık 1921'de boşaltılacak; Türk Ordusu, 5 Ocak 1922'de şehre girecektir. (ZS 1, 69)

▶ İstanbul'da, **Kilikyalılar Cemiyeti** kuruldu. Cemiyet, bölgenin Türk egemenliğinde kalmasını savunuyordu; örneğin Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi. (ZS 1, 69)

24 Aralık 1918

Batum'da Türk yönetimi sona erdi. İngilizler şehre bir askeri vali atadılar. Batum, 11 Mart 1921'de Doğu Cephesi birliklerince işgal edilecek, 16 Mart 1921 **Moskova Antlaşması** gereğince de Gürcistan'a bırakılacaktı. (ZS 1, 72)

25 Aralık 1918

Fransızlar Adana'nın Cebelibereket **(Osmaniye)** ilçesini işgal ettiler. Fransızlar, Osmaniye'yi 24 Aralık 1921'de boşaltacaktır. (ZS 1, 72)

26 Aralık 1918

9. Ordu Karargâhı Kars'tan ayrıldı. Yakup Şevki Paşa, Kars İslâm Şûrası Hükümetine bir miktar tüfek ve 1.000 lira verdi. Savaş araç ve gereçleriyle gıda stokları gerilere taşındı; bunlar Erzurum'da 15. Kolordunun ihtiyacını bir süre giderecekti. İngiliz Generali **Bach**, Kars İslam Şûrası Hükümetini önce destekliyormuş gibi göründü; daha sonra ortadan kaldıracak ve Kars'ı Ermenilere teslim edecekti. Türk ordusu Kars'a 30 Ekim 1920'de yeniden girecektir. (ZS 1, 73)

28 Aralık 1918

Ermeniler Iğdır'da tecavüzlerde bulundu ve katliam yaptı.

30 Aralık 1918

9. Ordu Kumandanı **Yakup Şevki Paşa**, Kars'tan Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta İngilizlerin **Batum**'da Türk ordusuna ait silahlara el koyup bunları Ermenilere dağıttığını bildirdi. İngilizlerin böyle hareketleri karşısında ne yapılacağına ilişkin bir talimat olmadığı için onların keyfine uyulduğunu, bunun ise şeref ve haysiyetle bağdaşmadığını belirtti. (ZS 1, 77-78)

1920-1923

Amerikan **Yakın Doğu Yardım Örgütü** (Near East Relief) Anadolu'da faaliyetlerini sürdürdü ve Ermenilere yardım için büyük paralar harcadı.

1 Ocak 1919

İstanbul Hükümeti, İngiliz baskısı karşısında Kars, Ardahan ve Batum'da bulunan Türk memurların dönmelerini kararlaştırdı. Ay sonunda bu sancaklarda hiçbir Türk memur kalmayacaktır. (ZS 1, 79)

3 Ocak 1919

İngiltere Savaş Bakanlığı, Türk birliklerinin Kafkasya'dan çekilirken Erzurum'a taşıdıkları **gıda stoklarının** "Ermeni malı" olduğunu ileri sürdü ve bunları taşıtan Türk komutanların yakalanıp cezalandırılmaları için İngiliz başkumandanlıklarına talimat verdi. (Ş-MS, 29; ZS 1, 83)

4 Ocak 1919

Yakup Şevki Paşa, Ermenilerin Iğdır, Erivan ve Serdarabad Müslüman halkına zulüm yaptıklarını İstanbul'a telledi ve bu zulümlerin önlenmesi için İtilaf Hükümetlerine başvurulmasını istedi. (ZS 1, 84)

5 Ocak 1919

İstanbul'da "insan avı" başladı ve Kırklareli Mutasarrıfı **Hilmi Bey** tutuklandı. Bundan sonra hemen her gün kalburüstü birçok insan tutuklanacaktı. İngilizler, daha sonra Malta Adası'na sürecekleri bu insanların bir bölümünü Ermeni tehcirinden dolayı suçlayacaktı. (Ş-MS, 44)

6 Ocak 1919

▶ İstanbul Hükümeti, eski valilerden **Sabit Bey** ile **Cemal Azmi Bey**'i, Ermeni tehcirinden dolayı mahkemeye sevk etti. (Ş-MS, 44)

▶ Batum'da İngilizler Türk erlerini öldürüyor; Ermenilerden ve Rumlardan kurulmuş yerel milisler Türk subayların evini basarak eşyayı yağmalıyor. **Yakup Şevki Paşa** bunları İstanbul'a telliyor ve girişimde bulunulmasını istiyor. (ZS 1, 85)

9 Ocak 1919

▶ Fransız Generali **Brémond**, Kilikya Genel Valiliğini üstlendi ve Ermenilerin Adana'ya dönüşü hızlandı. (ZS 1, 88)

▶ Türk ordusunun son birlikleri Kars'tan çekildi. 9. Ordu Karargâhı 12 Ocakta Erzurum'a taşındı. (ZS 1, 88)

12 Ocak 1919

İngilizler Kars'a gelerek müstahkem mevkilere yerleştiler. (ZS 1, 91)

13 Ocak 1919

9. Ordu Karargâhı Kars'tan Erzurum'a nakledildi. (ZS 1, 93)

15 Ocak 1919

Diyarbakır Mebusu **Feyzi Bey (Pirinççioğlu)**, Ermeni tehciri suçlusu diye tutuklandı. İki gün sonra gene Diyarbakır Mebusu **Zülfü Bey (Tiğrel)** tutuklandı. **Feyzi** ve **Zülfü Beyler** Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularındandı; daha sonra Malta Adası'na sürüleceklerdi. (ZS 1, 96)

18 Ocak 1919

131 delegenin katılımıyla Üçüncü **Büyük Kars Kongresi** açıldı. Kongre, Cenubigarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'nin anayasasını hazırladı. Bu geçici hükümetin resmi dili Türkçe, bayrağı ayyıldızlı, üç renkliydi. İngilizler Kars'ta kurulan bu geçici hükümeti 12 Nisanda dağıttılar, Başkanı **İbrahim Cihangiroğlu**'nu ve diğer üyelerini tutuklayıp Malta'ya sürdüler. (ZS 1, 99)

20 Ocak 1919

Ermeni lejyonları Kırıkhan'da 3 Türkü öldürdü. (ZS 1, 102)

21 Ocak 1919

Yakup Şevki Paşa, Arpaçay doğusundaki Müslümanların Ermeniler tarafından katledildiğini İstanbul'a bildirdi.

23 Ocak 1919

İngilizler Antep'te hükümet konağını bastılar, işgali protesto eden halka gözdağı verdiler, *"Geçmişte Ermenilere zulüm yapmış olanlar cezalandırılacaktır"* dediler, zulüm yapmış olmakla suçladıkları bazı kişileri tutuklayıp Mısır'a sürdüler. (ZS 1, 106)

30 Ocak 1919

İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD temsilcilerinden oluşan Yüksek Konsey, Ermenistan (Doğu Anadolu), Suriye, Mezopotamya, Filistin, Arabistan ve "Kürdistan"ın Türkiye'den ayrılmasını kararlaştırdı. (ZS 1, 113)

2 Şubat 1919

Türk kuvvetleri Çıldır'ı boşalttı. Çıldır, 17 Şubat 1920'de Ermeniler tarafından işgal edildi, 25 Şubat 1921'de Türk Ordusunca geri alındı. (ZS 1, 117)

6 Şubat 1919

▶ Polis tarafından sıkıştırılan eski Diyarbakır Valisi **Dr. Reşit Bey** Beşiktaş sırtlarında intihar etti. **Reşit Bey**, Ermeni tehcirinden dolayı suçlanıyordu. (ZS 1, 120)

▶ *Sabah* gazetesinin yazdığına göre, Hükümetin yardımıyla 75.749 Ermeni Türkiye'ye gelmiştir. (ZS 1, 121)

12 Şubat 1919

Ermeni Delegeleri Boghos Nubar Paşa ve Ahoronian, Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra sundular ve Kafkas Ermeni Cumhuriyeti toprakları ile beraber, Kilikya ve 7 vilayetten oluşan bir bağımsız Ermenistan kurulmasını, bunun Büyük Devletlerden birinin "mandat"sına verilmesini ve ayrıca katliamlara katılmış olanların cezalandırılmasını istediler. Ermeniler **Paris Barış Konferansı**'na iki delegasyonla katılıyorlardı. **Aharonian** Başkanlığındaki delegasyon Erivan Ermenistan Cumhuriyeti'ni temsil ediyordu. **Boghos Nubar Paşa** ise "Milli Delegasyon" dedikleri bütün Ermenileri temsil eden grubun başında bulunuyordu. Barış Konferasından **"Büyük Ermenistan"** devletinin kurulmasını istiyorlardı: Bu devletin, **Kilikya** bölgesinden başka, şu yedi Osmanlı vilayetini kapsamasını talep ediyorlardı: **Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Sivas ve Trabzon.**

19 Şubat 1919

▶ Ermeni Patriği **Zaven Efendi**, Mısır'dan İstanbul'a geldi. Kendisine Galata'dan Kumkapı'ya kadar gösteriler yapıldı. **Zaven Efendi** ertesi gün Ermenilerin düzenlediği törenler ve gösterilerle makamına oturdu.

▶ Adana'da toplanan Fransız İşgal Kuvvetleri Savaş Komitesi, Ermeni lejyonlarından bir kısmının dağıtılmasını kararlaştırdı. İskenderun'da kurulan Fransız askeri mahkemesi Ermeni lejyonerlerden birini 15 yıl, ikisini 10, ikisini de 8 yıl hapse mahkûm etti. Bu yılın sonuna kadar 120.000 Ermeninin Çukurova'ya dönmüş olacağı bildiriliyor. (ZS 1, 136-137)

20 Şubat 1919

Maraş İngilizler tarafından işgal edildi. Halk, Narlı dolaylarındaki Aksu köprüsünü yaktı. 1915'te sürülmüş olan Ermeniler Maraş'a dönmeye

başladı. İngilizler daha sonra Maraş'ı Fransızlara devretti. Maraş, 12 Şubat 1920'de kurtarıldı. (ZS 1, 141)

26 Şubat 1919

▶ **Paris Barış Konferansı**'nda Ermeni Sözcüsü **Boghos Nubar Paşa** ve Ermenistan Cumhurbaşkanı **Ahoronian**, taleplerini açıkladılar: Çukurova, Kars, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbekir, Harput, Sivas, Ardahan ile Trabzon'un bir kısmının Ermenistan'a bırakılmasını ve Ermenistan'ın 20 yıllık süre için manda altına alınmasını istediler. (ZS 1, 148)

▶ **Kilikyalılar Cemiyeti**, İngiliz, Frsansız, İtalyan, ABD Yüksek Komiserlerine bir muhtıra verdi. Adana'nın Türk olduğunu, yabancı boyunduruk altında yaşamak istemediklerini bildirdi. (ZS 1,100)

1 Mart 1919

▶ Pontus Milli Ligası Başkanı **Oeconomos** Fransız *Le Temps* gazetesine demeç verdi: *"**Trabzon** Ermenilere verilemez. Ermeniler burada küçük bir azınlıktır"* dedi. Ermeniler ve Rumlar Trabzon'u paylaşamıyor. (ZS 1, 152)

▶ Osmanlı kuvvetlerinin 1914 hududuna çekilmesi üzerine Gürcüler Ahıska'yı aldılar.

3 Mart 1919

Fransızlar, isteklerini yerine getirmeyen Adana Jandarma Komutanı **Haşim Bey**'i tutuklayıp Suriye'deki esir kampına sürdüler. Türk jandarmalarının yerlerine Ermeniler getirildi; Jandarma Müfettişliğine de Yüzbaşı **Luppé** getirildi. (ZS 1, 154)

7 Mart 1919

▶ Fransızlar Kozan'ı işgal ettiler. Kozan'daki Ermeniler zafer takları kurdular. Fransızlar, iyi bir karşılama yapmayan Belediye Başkanını değiştirdiler; Belediye Meclisinin ve jandarmanın yarısını Ermenilere ayırdılar. (ZS 1, 160)

▶ Paris'te İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya temsilcileri Suriye, Kilikya ve Ermenistan'ın mandasını tartıştılar. Amerikalı, Kilikya'nın da Ermenistan'ın bir parçası olduğunu ileri sürdü. (ZS 1, 161)

8 Mart 1919

Sadrazam **Damat Ferit Paşa**, Ermeni tehciri suçluları ve yolsuzluk yapmış olanların takip edilmesini emreden bir bildiri yayımladı. Müslüman olmayanlara iyi davranmayanların şiddetle cezalandırılacağını ilan etti. İlk **Damat Ferit** Hükümeti 4 Mart 1919'da kurulmuştu. (ZS 1, 161)

9 Mart 1919

İstanbul'da "insan avı" operasyonları hızlandı. Ermeni tehcirinden dolayı ve vurgunculuk yapmakla suçlanan savaş kabinesinin bazı üyeleri tutuklandılar. "İnsan avı" daha sonra da sürdü. (ZS 1, 165)

10 Mart 1919

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesinin kuruluşu tamamlandı. Erzurum Valiliği, cemiyetin kuruluşunu onayladı. 2 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuş olan bu cemiyetin asıl çalışmaları artık Erzurum'a kayacak ve cemiyet, Trabzon derneği ile birlikte 23 Temmuzda **Erzurum Kongresi**'ni toplayacaktır. (ZS 1, 165)

11 Mart 1919

Erzurum'un kurtuluşunun birinci yıldönümü törenle kutlandı. Yapılan konuşmalarda *"neye mal olursa olsun vatanın savunulacağı"* belirtildi. (ZS 1, 166)

13 Mart 1919

Kâzım Karabekir Paşa, Merkezi Erzurum'da bulunan 9. Ordu (15. Kolordu) Komutanlığına atandı. **Karabekir Paşa**, Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar Erzurum'daki görevinde kalacaktı. (ZS 1, 168)

24 Mart 1919

İngilizler, Ermenilerle birlikte Urfa'yı işgal etti.

29 Mart 1919

Eski VI. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa İngilizler tarafından Malta Adası'na sürüldü ve Malta sürgünleri olayı başladı: Mondros Mütarekesi üzerine, İngilizler İstanbul'a ayak basınca, Türkiye'de amansız bir "insan avı" başlatılmış, ileri gelen birçok kimse sorgusuz sualsiz yakalanmıştı. Bunların içinden seçilen toplam 144 kişi parti parti Malta Adası'na sürüldü. Sürgüne göndermeler 6 Ağustos 1920 tarihine kadar sürdü. İngilizler, sürülenlerden 58 kişinin, Ermeni katliamı suçlamasıyla yargılanmasını istiyordu. İngilizler, sözde suçluların yargılanacaklarına dair **Sevr Antlaşması**'na bir hüküm koydurmayı da ihmal etmediler (Sevr, Md. 230). Ancak, İngiliz Başsavcılığı, Malta'daki sürgünleri mahkeme önüne çıkarabilmek için, bir katliam suçu işlendiğine dair delil istedi. Foreign Office sıkıştı. İstanbul İngilizlerin işgali altındaydı ve oradaki bütün Türk arşivleri ve Patrikhane arşivleri ellerinin altındaydı. Buralarda bir delil bulamadılar. 1916'da yayımlamış oldukları mahut **Mavi Kitap** da ellerindeydi. Bu kitabı da bir delil olarak Başsavcılığa sunamadılar. Çaresiz kalan Foreign Office, ABD'ye başvurdu; çünkü 1915 tehciri sırasında Türkiye'deki ABD

Büyükelçililiği, ABD konsoloslukları ve Amerikan misyoner örgütleri görev başındaydı, katliam yapılmışsa Amerikan arşivlerinde bol delil olabilirdi, olmalıydı. Washington'daki İngiliz Büyükelçiliğine talimat verildi: Büyükelçilik Amerikan makamlarından özel izin alarak Amerikan arşivlerinde araştırma yaptı, fakat Ermeni katliamı iddiasıyla ilgili hiçbir delil bulamadı. Büyükelçilik, 13 Temmuz 1921 günü Londra'ya, *"Üzülerek arz edeyim ki, bu belgelerin* (ABD belgelerinin) *içinde yargılanmak üzere Malta'da bulunan Türkler aleyhinde delil olarak kullanılabilecek hiçbir şey yoktur"* diye rapor etti. (FO 371/6504/E. 8519) İngiltere'nin savaş propagandası böylece iflas etti ve Malta sürgünleri, sorgulanamadan, mahkeme önüne dahi çıkarılamadan, 25 Ekim 1921 günü toptan serbest bırakıldılar. Bunun anlamı şudur: Türkler, tâ 1921 yılında Ermeni katliamı suçlamasından aklanmışlardır. Ondan sonrası, art niyetli propagandadan başka bir şey değildir. Ruslar Kafkaslar'dan, İngilizler Çanakkale'den Türkiye'nin üzerine çullanırken, düşmanla işbirliği yapabilecek ve yapan Ermeniler, cephe yakınlarından alınıp başka Osmanlı topraklarına götürülmüşlerdi. Yani bir zorunlu nüfus kaydırması veya tehcir söz konusuydu, katliam değil. Tıpkı Güney Avustralya'ya, Adelaide taraflarına 80 yıl kadar önce yerleşmiş ve orada bağcılık, şarapçılıkla geçinen Alman kolonisinin, 1914'te İngiliz-Alman savaşı başlar başlamaz başka bölgelere ve adalara sürülmeleri gibi bir olay yaşanmıştır. İsyan etmemiş, düşmanla hiç temasa geçmemiş sakin Alman çiftçilerini İngilizlerin per perişan sürmesi hiç tartışılmazken, tâ 1890'lardan beri Anadolu'da kan dökmüş ve dökmekte olan, işgalci düşmanla işbirliği yapmış ve yapmakta olan Anadolu Ermenilerinin cephenin uzağına nakledilmeleri neden çarpıtılıyor? İttihatçılar, tehcir işinde geç bile kalmışlardı, İngilizler gibi daha savaşın başında bu işi bitirmeli ve *"1914 sonbaharında İngilizlerin Avustralya'daki Almanlara uyguladıkları tehciri örnek aldık"* diye ilan etmeliydiler.

19 Nisan 1919

Ermeniler Kars'a girdi.

20 Nisan 1919

Gürcüler Ardahan'a girdiler.

30 Nisan 1919

▶ **Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Birlikleri Müfettişliğine atandı.**

▶ **İngilizler tarafından Kars'ın Ermenilere devri tamamlandı.** Ermeni generallerden **Oseyban** Kars'a vali, **Garganov** kumandan oldu. (ZS, I, 219-220)

1 Mayıs 1919

Trabzon Metropoliti Hrisantos, "Esaret altındaki Rumların delegesi" sıfatını kullanarak Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra verdi: *"Güney Rusya'ya göçmüş Rumları da sayarsak Pontus bölgesinde Rum ve Müslümanların sayısı eşittir. Burada özerk bir Rum idaresi kurulmalıdır. **Ermenilerin idaresine giremeyiz"*** dedi. (ZS I, 222)

3 Mayıs 1919

15. Kolordu Komutanlığına atanan **Kâzım Karabekir Paşa** Erzurum'a vardı. (ZS I, 223)

5 Mayıs 1919

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, Trabzon, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Van ve Erzincan'a çağrıda bulundu: ***"Toplanıp işbirliği yapalım..."*** Bu çağrı **Erzurum Kongresi** ile sonuçlanacaktır. (ZS I, 225)

15 Mayıs 1919

İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi.

16 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa, Bandırma Vapuruyla İstanbul'dan Samsun'a hareket etti.

17 Mayıs 1919

Nâzım Paşa'nın Başkanı olduğu Divan-ı Harp'te İttihatçıların sorgusu devam etti. Mahkeme, İttihatçılara Ermeni katliamını sordu. **Ziya Gökalp** sorgusunda *"Türkiye'de bir Ermeni kırımı* (katliamı) *değil, bir Türk-Ermeni vuruşması vardır. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk!"* dedi. (ZS I, 249)

18 Mayıs 1919

Genelkurmay Başkanlığı, Kolordu Kumandanlığının **yurtdışındaki Ermenilerin hangi şartlarda dönüşüne izin verileceği** yolundaki yazısını cevapladı: Savaş sırasında Rusya'ya kaçanların, suç işlemiş olup güvenliği bozma ihtimali olanlarla pasaport yasası gereğince yurda girmeleri yasaklanmış olanlar dışında kalanların kabul edilmesi gerektiğini bildirdi. (ZS 1, 254)

19 Mayıs 1919

9. Ordu Birlikleri Müfettişi **Mustafa Kemal Paşa** ve yanındakiler, sabah saat 07.00'de Samsun'a ulaştılar ve mülki ve askeri erkân tarafından karşılandılar.

21 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan Genelkurmay'a şunları rapor etti: *"...Rum ve Ermeni tehciri sırasında bu unsurlardan ortaya çıkan bazı çeteler siyasi bir şekil kazanmış ve Rusların istilası başlayınca memleket içinde kargaşa çıkarmak için bunlar Ruslar tarafından da cesaretlendirilmiş ve desteklenmiş*(tir)." (İG, 51)

22 Mayıs 1919

Divan-ı Harp, eski Trabzon Valisi **Azmi Bey**'i, Ermenileri göç ettirme ve kırma suçundan, yokluğunda ölüme mahkûm etti. Mahkeme, kararı açıklamayı erteledi... **Azmi Bey,** 16 Nisan 1922'de Berlin'de **Bahaeddin Şakir**'le birlikte Ermeni intikamcılar tarafından öldürülecektir. (ZS 1, 268)

24 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan Genelkurmay'a şunları rapor etti: *"...Ermenilerin siyasi emellerini fiilen elde etmek ve asayişi bozuk göstermek maksadıyla doğu vilayetleri içine çeteler geçireceklerini (...) pek muhtemel görüyorum. Bu ihtimale karşı 15. Kolorduca gereken tedbirler alınmıştır..."* (İG, 54)

25 Mayıs 1919

Samsun'da kendisini güvenlik içinde hissetmeyen **Mustafa Kemal Paşa,** 6 gündür bulunduğu bu şehri karargâhı ile birlikte terk etti. Yollarda arkadaşlarıyla birlikte zaman zaman *"Dağ başını duman almış"* marşını söyleyerek otomobille, sessizce **Havza'ya geldi.** Kendisi ve yanındakiler için kiralanan Mesudiye Oteli'ne indi. (ZS 1, 275)

28 Mayıs 1919

Erivan Ermeni Hükümeti, Büyük Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti. Buna göre Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas ve Trabzon Ermenistan'a katılmış sayıldı. (ZS 1, 285)

30 Mayıs 1919

Mustafa Kemal Paşa Havza'dan 15. Kolordu Kumandanlığına şunları yazıyor: *"...İtilaf hükümetleri, atalarımızdan kalan meşru hakkımız olan toprakları çiğnemeyi Hıristiyanlık adına bir hizmet sayıyorlar. Bu cümleden olarak Ermenilere vilayetlerimizi peşkeş çekmeleri (....) ihtimali de bulunuyor. Böyle bir vaziyette İngiliz birliklerinin, İzmir'de*

Rumlarla Yunanlılara yaptıkları gibi, bu cephede de Ermenilere öncülük edeceği muhtemeldir. (...) böyle bir hali biz düşmanlık olarak görmeye ve saymaya, meşru topraklarımızı ve milli bağımsızlığımızı kurtarmak için mecburuz..." (İG, 56)

30 Mayıs 1919

Vilâyat-ı Şarkiye **Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi**, Trabzon, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas ve Erzincan'a gönderdiği mektupta, Doğu vilayetlerinin Ermenilere verilme planlarına karşı Türk ve Kürtlerin birleşmesi ve bir **kongre yapılması çağrısında bulundu.** Cemiyetin bu çağrısı sonucunda 23 Temmuz 1919'da **Erzurum Kongresi** toplanacaktır. (ZS 1, 289-290)

3 Haziran 1919

Havza'da Mustafa Kemal Paşa'dan Komutanlara ve Valilere: *"...Geniş bir Ermenistan özerkliğini ve devletin bir yabancı devletin himayesini kabul etmesi meselelerinde milli arzu ile şimdiki hükümetin görüşü arasında mutabakat olmadığı görülüyor..."* (İG, 59)

5 Haziran 1919

Havza'da Mustafa Kemal Paşa'dan Sadarete: *"Rum ve Ermeni komitacılarıyla, bunların ileri gelenleri, devamlı şekilde temasta bulundukları İngiliz subayları ile bazı Amerikan memurlarından çok yüz buluyorlar."* (İG, 61)

12 Haziran 1919

▶ **Havza'da Mustafa Kemal Paşa'dan Harbiye Nezaretine:** *"Yanında bir Ermeni tercümanı olan bir İngiliz subayı, Iğdır'dan Bayezit'e gelerek, mutasarrıfa, İngiltere himayesinde teşekkül eden Ermenistan'a Bayezit havalisinin de bırakıldığını, (...) bir aya kadar on beş bin Ermeni muhacirin, Ermeni düzenli birlikleri himayesiyle eski yurtları olan Bayezit sancağına sevk edileceğini bildirmiştir. (...) Doğu vilayetlerinden bir karış toprağın bile Ermenistan'a bırakılmasının mümkün olmayacağı, bir tek Ermeni askerinin sınırımızın bu tarafına geçmesinin ateşle karşılık göreceği (...) arz olunur."* (İG, 65-66)

▶ **Havza'da Mustafa Kemal Paşa'dan Harbiye Nezaretine:** *"29.5. 1919'da Pasinler kazasının Isısu köyü civarında (...) göz ve kulakları kesilmiş olmak üzere vahşice ve gaddarca katledilmiş üç Müslüman cesedi bulunmuştur. (...) Olay hakkında Erzurum İngiliz temsilcisinden alınan yazılı cevapta, bu cinayetin Oltu'nun on sekiz kilometre kadar doğusundaki Pernos köyünün eski sakinlerinden olan Ermeniler tarafından yapılmış olmasının muhtemel olduğu (...) bildirilmektedir. Ci-*

nayet İngiliz temsilci tarafından bildirildiği şekilde kabul edildiği takdirde, Türkiye'ye dönmek üzere sınıra yaklaşan bu Ermenilerin, hâlâ vahşet ve cinayetlerine devam edecekleri ve Müslümanları birer birer imhadan geri durmayacakları hakkındaki doğu vilayetleri halklarının korku ve kanaatleri doğrulanmakta(dır)." (İG, 67-68)

13 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa Havza'dan Amasya'ya geçti.

16 Haziran 1919

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'dan Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'ya: *"...Doğu vilayetleri halkının, Ermeni çetelerinin acımasızlığına ve taarruzlarına hedef olmuş, en büyük felaketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla, birlik ve fedakârlık lüzumunu en önce takdir ettikleri iftiharla görülmektedir..."* (İG 1, 71)

17 Haziran 1919

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, bütün sancak ve kazalardan gelen 21 delegenin katılımıyla bir vilayet kongresi topladı. Kongre 25 Hazirana kadar sürecekti. (ZS 1, 327)

21 Haziran 1919

Komutanların Amasya'da aldıkları kararlar: *"Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir. Milletin bağımsızlığını yine milletin kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır. Yurtta en güvenilir yer olan Sivas'ta milli bir kongre toplanmalıdır..."* (ZS 1, 334)

22 Haziran 1919

ABD Dışişleri Bakanı Hughes, Barış Konferansında yaptığı konuşmada, **bütün Ermenistan'ın askeri işgal altına alınmasını istedi. Hughes,** Ermenilere verilmek üzere 50 bin silaha, Ermenilerin dönmesi için 60.000 kişilik bir yabancı kuvvete, kurulacak Ermeni hükümetini korumak için de 30.000 kişiye ihtiyaç olduğunu söyledi. (ZS 1, 339)

23 Haziran 1919

▶ **Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi kongre heyeti, Paris'te bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bir telgraf çekti.** Doğu vilayetlerinin vatandan koparılamayacağını bildirdi ve bu kararın Barış Konferansına duyurulmasını istedi. (ZS 1, 340-341)

▶ Ermeniler Sarıkamış-Oltu'da katliam ve yağmalar yaptı.

25 Haziran 1919

Paris Barış Konferansı adına Fransa Başbakanı **Clemanceau, Damat Ferit Paşa**'ya, *"Eski sınırlarınızı koruma talebinizi kabul etmek müm-*

kün değil. Türkler başka ırkları yönetmekte yeteneksiz..." dedi. (ZS 1, 344)

26 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dan sessizce Tokat'a geçti.

27 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa, Tokat'tan Sivas'a geçti.

2 Temmuz 1919

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan Erzincan'a geçti.

3 Temmuz 1919

Mustafa Kemal Paşa, Erzincan'dan Erzurum'a vardı.

5 Temmuz 1919

Erzurum'da toplantı: Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Rauf Bey, Erzurum Valisi **Münir, Süreyya, Kâzım, Hüsrev, Dr. Refik, Mazhar Müfit Bey**'ler bir toplantı yaptı. Toplantıya katılanlar, **Mustafa Kemal'i önder olarak seçtiler.**

6 Temmuz 1919

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'dan Harbiye Nazırına: *"Devlet ve milletimizin parçalanması ve Ermeni ve Yunan esaretine düşmesi söz konusudur. Altı yüz elli sene efendilik eden bir milletin (...) köle mevkiine düşmesi kolay bir hadise değildir."* (İG, 77)

7/8 Temmuz 1919

Mustafa Kemal Paşa, resmi görevinden ve askerlik mesleğinden istifa etti. Bu kararını 8 Temmuzda Kolordu Kumandanlarına şöyle duyurdu: *"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan milli mücahede uğrunda, milletle beraber serbest surette çalışmaya resmi ve askeri sıfatım artık mani olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım adına söz vermiş olduğum için, pek âşığı bulunduğum yüce askerlik mesleğine bugün veda ve istifa ettim..."* (İG, 79)

8 Temmuz 1919

▶ ABD Yüksek Komiseri Amiral **Bristol**, hükümetine, Ermenistan mandasının çok pahalıya mal olacağını bildirerek, bunun yerine Türkiye'nin tümü üzerinde ucuza mal olacak bir mandanın kabul edilmesini önerdi. (ZS 1, 371)

▶ **Kâzım Karabekir Paşa**, Ermenilerin sınır boylarında İslam köylerini yağma ettikleri ve katliam yaptıkları haberleri üzerine, Hasankale'de

bulunan İngiliz kontrol subayı **Rawlinson**'un telefonla dikkatini çekti. (ZS 1, 371)

9 Temmuz 1919

İngiliz Kontrol Subayı Albay **Rawlinson**, Erzurum'da **Mustafa Kemal Paşa**'yı ziyaret etti. Hazırlanmakta olan **Erzurum Kongresi**'nin toplanmamasını istedi, İngiliz Hükümetinin buna izin vermeyeceğini, diretilirse kuvvet zoruyla kongreyi dağıtacağını söyledi. **Mustafa Kemal**, kongrenin kesinlikle açılacağını, saldırırlarsa karşı koyacaklarını bildirdi ve görüşmenin bittiğini söyleyerek **Rawlinson**'u dışarı çıkardı. (ZS 1, 372)

10 Temmuz 1919

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ni toplamakla görevli, Faal Kurulun başkanlığına seçildi. (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanı **Raif Efendi**, 21 Temmuzda cemiyetin İstanbul merkezine bir tel çekerek **Mustafa Kemal**'in cemiyet adına görüş bildirmeye yetkili sayılmasını istedi.) (ZS 1, 391)

13 Temmuz 1919

Türkiye Ermenileri Patriği ve piskoposlarının telgrafı Fransız *Le Figaro* gazetesinde yayımlandı: *"Asi general **Mustafa Kemal** ile gene asilerden **Rauf**, Ermenilere saldırmak için Erzurum'da milis alayları topluyorlar. Ermenileri katledecekler. Tehlike ciddidir. Müdahale ediniz."* (ZS 1, 380)

20 Temmuz 1919

▶ Harbiye Nezaretindeki Fransız Kontrol Subayı Albay **Mougin**, hükümetine gönderdiği raporda, Türkiye topraklarının bütünlüğünün Fransız mandası altında korunmasını önerdi. (ZS 1, 389)

▶ İngiliz subaylarından oluşan bir nasihat heyeti Kağızman'a gelerek Türklerden Ermenilere itaat etmelerini istedi. (ZS 1, 389)

21 Temmuz 1919

Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'dan Harbiye Nezaretine rapor: *"Ermeniler sınırda bazı tahriklerde bulunuyor. Asayişi bozuk gösterip Kafkasya'yı yeniden işgal etmek istiyorlar. Buradaki İngilizlerle yanlarındaki Rum ve Ermeni tercümanların söylediğine göre Türkiye'nin bölünmesi kararlaştırılmış. Doğuda 6 vilayet Ermenilere; İzmir, Trabzon, Samsun da Rumlara verilecekmiş..."* (ZS 1, 392)

23 Temmuz 1919

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'ndeki konuşmasında, Ermeni sorununa şöyle vurgu yaptı (sadeleştirilmiştir): *"Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermeni unsurları, gördükleri teşvik ve yardımın neticesiyle de, milli namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak, nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzlere koyuldular. (...) Vatanın parçalanması söz konusu ve karar olarak, doğu vilayetlerimizde 'Ermenistan', (...) Adana ve Kozan havalisinde 'Kilikya' adlı yine bir 'Ermenistan.' (...) Bu milletin, esarete, kölelik payesine indirilmesi ve nihayet bu devletin tarih sayfasını kapatarak ebediyet mezarına defnedilmek gibi, insaniyet ve medeniyetle ve hele milliyet esaslarıyla bağdaşmayan emeller kabul ve onay yeri bulmuş ve görülüyor ki, tatbikat devresi de başlamıştır. (...) Ermenistan'a gelince: Bir istila fikri besleyen Ermeniler, Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar bütün İslam ahaliye baskı ve bazı mahallerde katliam ve yağma yapıyorlar. Sınırlarımıza kadar İslamları mahva mahkûm ve göçe mecbur ederek Doğu vilayetlerimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle yaklaşmak ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisini bir dayanak olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar. (...) Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde külliyetli miktarda yabancı parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye, pek aşikârdır ki, milli hareketi neticesiz bırakmak, milli emelleri felce uğratmak, Yunan, Ermeni emellerini ve vatanın bazı kısımlarını işgal gayelerini kolaylaştırmaktır..."* (İG, 80-81)

25 Temmuz 1919

▶ İngiliz Kontrol Subayı **Rawlinson**, Zivin'den **Kâzım Karabekir Paşa**'ya bir telgraf gönderek, demiryolu hattının açık olduğunu bildirdi ve toplanan silahların gönderilmesini istedi. **Karabekir**, bu silahların Ermenistan'dan geçmesine izin verilemeyeceği cevabını verdi. (ZS 2, 5)

▶ **İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'dan Londra'ya:** *"Büyük Ermenistan sözü, milli eylem ateşini alevlendiriyor, Kürtlerle Türkleri omuz omuza biraraya getiriyor. Ermenistan-Türk sınırında durum ciddileşiyor..."* (ZS 2, 11)

31 Temmuz 1919

Bir İngiliz subayı Oltu Geçici Hükümetine giderek bölgenin Ermenilere verildiğini, Türklerin onlara boyun eğmeleri gerektiğini söyledi. Geçici Hükümet, on gün süre isteyerek bu isteği geçiştirdi. Oltu Şûra Hükümeti 25 Mayısta yeniden örgütlenmiş, 20 Haziranda da Ermenilere karşı bir bildiri yayımlamıştı. (ZS 2, 15)

1 Ağustos 1919

Amerikan Heyeti, İstanbul'da ABD Elçiliğinde Rum ve Ermenileri dinledi. Ermeniler adına konuşan Patrik **Zaven Efendi**, Amerikan himayesi istedi. (ZS 2, 17)

2 Ağustos 1919

Erzurum Kongresi, İstanbul'daki parti ve cemiyetlere birer telgraf çekerek, kongre kararları belli olmadan Amerikan Heyeti ile Ermeni sınırına ilişkin görüşme yapılmamasını istedi. (ZS 2, 19)

7 Ağustos 1919

▶ **Bugün sona eren Erzurum Kongresi Beyannamesinde Ermeni sorunu şöyle yer aldı:** *"...Yunan facıaları ve Ermenilerin Kafkasya içinde sınırlarımıza kadar dayanan İslam katliamı ve imha siyasetiyle istila hazırlıkları gibi hadiseler karşısında kendini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında (...) gören Doğu Anadolu vilayetlerinin mukaddesatını bizzat korumak gayesiyle yapılan **Erzurum Kongresi**, 7 Ağustos tarihinde çalışmalarına son vererek aşağıdaki kararları aldı: 1) Trabzon vilayeti ve Canik sancağı ile Vilayat-ı Şarkiye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha dahilindeki bağımsız sancaklar, hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir bütündür..."* (İG, 83)

▶ **Oltu Şûra Hükümeti, Ermeni egemenliğinin kabul edilmesini isteyen 1 Ağustos tarihli İngiliz yazısına cevap verdi.** Cevapta, *"Ahali durumu görüştü. Hiçbir surette Ermeni yönetimini kabul edemeyeceklerini yazılı ve sözlü olarak bildirdiler"* denildi. (ZS 2, 32)

13 Ağustos 1919

▶ **Lord Curzon**, Ermenistan'a Amerikan birlikleri gönderilmesini tavsiye etti. (GJ, 57)

▶ 3. Kolordu Komutanı **Selahattin Bey**, İstanbul'da çeşitli partilerin, Ermenilerle ilgili olarak Amerikan Heyetine verilmek üzere aldıkları ortak kararları Erzurum'a bildirdi. Kararların özeti şöyle:

"Amerika'nın yardımı sağlanabilirse Doğu Anadolu'dan Ermenilere bir miktar toprak verilebilir. Ancak bu, bağımsız Ermenistan'a değil, büyük ve medeni bir devletin mandası altındaki bir Ermenistan'a verilebilir... Boşaltılacak araziden nakledilecek Türk ve Kürtlerin derhal yerleştirilmesi ve topraklarından yararlanabilmeleri için Amerika'nın yardımı gerekir..." (ZS 2, 43) (**Mustafa Kemal**'in buna tepkisi için bkz. 21 Ağustos)

15 Ağustos 1919

Ermeni Cemaati Meclisi temsilcileriyle çeşitli Ermeni kuruluşları temsilcileri İstanbul'da Galata'daki Ermeni kilisesinde toplandılar. Patrik **Zaven Efendi** yaptığı konuşmada, İngilizlerin ve Fransızların ilgilerine rağmen Ermenilerin gözyaşlarının dinmediğini söyledi. (ZS 2, 48)

16 Ağustos 1919

ABD Hükümeti, Ermeniler konusunda Türk Hükümetini tehdit etti: Washington'dan İstanbul'da **Bristol**'a telgrafla gönderilen talimatta, *"Başkan, Türk Hükümetinin uyarılmasını istiyor. Kafkasya'da ve başka yerlerde Ermenilerin kıyıma uğramasını önleyecek acele ve etkili tedbirler almazlarsa Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin kendilerine bırakılacağı ile ilgili verilmiş olan söz geri alınacaktır. Barış şartları bütünüyle değiştirilecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünüyle ve kesin olarak dağılmasına yol açılacaktır."* **Bristol,** bunları 21 Ağustosta Türk Hükümetine bildirdi ve Valilere talimat gönderilmesini istedi. (ZS 2, 50)

19 Ağustos 1919

New York Times: "Ermeni Cumhuriyeti Geçici Başbakanı, İtilaf birliklerinin derhal Ermenistan'ın yardımına koşmasını istedi." (ZS 2, 57)

21 Ağustos 1919

▶ **Mustafa Kemal Paşa'dan 12. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına:** *"Dersaadet'te çeşitli partilerin Amerika heyetine verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Heyet-i Temsiliyemizce son derece üzüntü ve acı verici görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistan'a Doğu vilayetlerinden arazi bırakılması söz konusu olmaktadır. Halbuki ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için fiilen mümkün olmayacağı şöyle dursun, unsurlar arasında nefret ve intikam hissinin dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin geri gelmesi halinde bile vilayetler dahilinde yoğun olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir. (...) Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermenilik hayali ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey*

değildir. Harpten evvel bile buralarda oturanlar, büyük kısmı Türk ve küçük bir kısmı Zaza denilen Kürtlerden ve pek azı Ermenilerden ibaret idi. Bugün ise varlığından bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur, dolayısıyla bu cemiyetler yetkilerini takdir etmeli ve bir iş yapmak isterlerse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin barış hazırlıkları arasında yaptığı resmi istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçınmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz." (ZS 2, 50; İG, 87) (Bkz. 13 Ağustos)

▶ Amerika Yüksek Komiseri **Bristol**, Başkan **Wilson**'un 16 Ağustos tarihli emrini Türk Hükümetine notayla bildirdi. Notada Ermeni ve Hıristiyanlara karşı hareket durdurulmazsa, Türklerin çoğunlukta olduğu toprakların da Türkiye'den alınacağı ihtar edildi. (ZS 2, 60)

22 Ağustos 1919

Erzurum'da **Mustafa Kemal Paşa**, Rum ve Ermeniler hakkında gizli bir genelge yayımladı: İstanbul Rum Patrikhanesinde kurulan **Mavri Mira** adlı örgütün Türkiye'de silahlı çeteler kurmak için çalıştığını, Ermeni Patriği **Zaven Efendi**'nin de bu örgüte bağlı olduğunu bildirdi. (ZS 2, 62-63; İG, 88)

28 Ağustos 1919

King-Crane Komisyonu ABD'nin Paris'teki delegasyon başkanı **Frank-Polk**'a bir rapor sundu ve özetle, ***"Türkiye toprakları İstanbul, Türkiye ve Ermenistan olarak üçe bölünsün.*** *Buralarda kurulacak mandaterlik için ilk sırada ABD düşünülebilir. Yunanlılar Anadolu'dan çıkarılmalıdır. Kilikya Ermenistan'a bağlanmalıdır"* dedi. ABD, Barış Konferansından çekildiği için rapor bu konferansa sunulamadı. Manda konusunu araştırmak için görevlendirilmiş olan **King-Crane** heyeti, 3 Haziran-21 Ağustos 1919 tarihleri arasında Suriye ve Türkiye'de araştırmalar yapmış, birçok kişi ve kuruluşla görüşmüştü. (ZS 2, 74)

30 Ağustos 1919

▶ **Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'den Harbiye Nezaretine:** *"Buraları Ermenilere verilirse kadın ve çocuklara varıncaya kadar herkes silahlanır, Kolordu bunun önüne geçemez."* (ZS 2, 78)

▶ **Ermeni ileri gelenlerinden Haçador Ağa, sınır bölgesindeki aşiretlerinden Hamit, Ali Merze, Ahmet Haso ve Yusuf Bey'e bir mektup yazdı:** *"Kürtlerle barış içinde yaşamak istediklerini, bugün değilse bile yarın, öbür gün dost olacaklarını, anlaşma istediklerini"* bildirdi. (ZS 2, 78) (Bkz. 4 Eylül)

▶ **Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'dan Genelkurmay'a:** *"İngilizler, Batum'da depo edilen silahları Rum ve Ermenilere dağıttı."* (ZS 2, 82)

4 Eylül 1919

▶ **Sivas Kongresi açıldı. Mustafa Kemal Paşa açış konuşmasında Ermeni sorununa parmak bastı:** *"...Doğuda Ermeniler, Kızılırmak'a kadar genişleme hazırlıklarına ve şimdiden sınırlarımıza kadar dayanan katliam siyasetine başladı. (...) Doğuda son harbin her türlü sıkıntı ve acılarını görmüş ve bilhassa Ermenilerin vahşet ve zulümlerine sahne olmuş yaslı sınır vilayetlerimiz, milli namus ve bağımsızlığı kurtarmak maksadıyla Müdafaa-i Hukuku Milliye, Muhafaza-i Hukuku Milliye cemiyetleri kurdular..."* (İG 1, 91)

▶ **Doğuda dört aşiret reisi olan Hamit, Ali Merze Beylerle Ahmet Haso ve Yusuf Ağalar, Ermeni ileri geleni Haçador Ağa'nın anlaşma önerisini reddettiler.** Cevap olarak gönderdikleri mektupta, Ermenileri geçmişte Ruslarla işbirliği ve katliam yapmakla suçladılar. Müslümanların Ermenilerden on kat fazla olduğunu yazarak Ermenilerin Iğdır'ı boşaltmalarını, Aras'ın batısına geçmemelerini istediler. (ZS 2, 86) (Bkz. 30 Ağustos)

7 Eylül 1919

Anadolu ve Kafkaslar'da Ermenistan mandası konusunu incelemekle görevli Amerikalı **General Harbord**, Haydarpaşa'dan trenle Anadolu yolculuğuna başladı. **Harbord**, 22 Eylülde Sivas'ta **Mustafa Kemal Paşa** ile görüşecek. (ZS 2, 90)

11 Eylül 1919

4 Eylülde açılan Sivas Kongresi, bir beyanname yayımlayarak sona erdi; beyannamede Ermeni sorunu şöyle yer aldı (sadeleştirilmiştir): *"3) Osmanlı memleketinin herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız içinde bağımsız birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik harekâta karşı (...) birlikte müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. 4) Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün Müslüman olmayan unsurların her türlü hukuki eşitlikleri tamamıyla mahfuz olduğundan, adı geçen unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve toplumsal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir."* (İG, 92)

20 Eylül 1919

Elazığ Valisi Haydar Bey'den Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'ya: *"Halk usanç içinde. Ermenilerden başka kim gelirse halk memnuniyetle karşılar. Kongre kararlarını herkes tasvip ve kabul ediyor, yalnız akılları erenler İtilaf Devletlerinin asker sevkedip buraları Ermenilere teslim etmelerinden korkuyorlar."* (KE, 139)

21 Eylül 1919

▶ Çevreden toplanan halk, Ermeni işgali altındaki Iğdır'ı bastı. Ermenilerin karşı saldırıya geçmesi üzerine kasaba terk edildi. (ZS 2, 122)

▶ 46 kişilik bir Amerikan heyetinin başında Sivas'a gelen **General Harbord, Mustafa Kemal Paşa** ile görüştü. Görüşmede Ermeni konusu da konuşuldu. **Mustafa Kemal Paşa**, görüşmeyi 15. Kolordu Kumandanı **Kâzım Karabekir Paşa**'ya şöyle bildirdi: *"**General Harbord**, maiyetiyle dün buraya geldi. Kendi arzusu üzerine gayet gizlice 3-4 saat kadar konuştuk (...) Adı geçenin sorduğu soruların başlıcaları şunlardır: (...) '2) Müslüman olmayan unsurlar ve bilhassa Ermeniler hakkındaki görüşümüz?' Bu sorulara uzun uzadıya verilen açıklamalı cevaplar aşağıdaki noktalarda anlatılmıştır: '2) Memleketimizde yaşayan bütün Müslüman olmayan unsurlara olduğu gibi Ermenilere de hiçbir kötü kastımız yoktur. Bilakis onların her türlü tabiiyet haklarına tamamen riayetkârız. Bunun aksi olan yayınlar, düzmeceden ve İngilizlerin aldatmacasından ibarettir'..."* (ATT, s.72)

27 Eylül 1919

Kafkasya İttihat Partisi'nden **Ahmet Ağazade Sadık**, Erzurum'da **Kâzım Karabekir Paşa**'ya gelerek, Rusya ya da Ermeniler tarafından saldırıya uğrarsa Azerbaycan'a Türkiye'nin yardım edip etmeyeceğini sordu. (ZS 2, 133)

21 Ekim 1919

Ermeni Patriği **Zaven Efendi** *Pontus* gazetesine demeç verdi: *"Türklerle işbirliği yapmayız. (...) Karadeniz Rumlarıyla birlikte hukukumuzu gerçekleştirmek için gayretten geri kalmayız..."* (ZS 2, 185)

30 Ekim 1919

Fransızlarla Ermeniler Maraş'ı işgal etti.

31 Ekim 1919

Maraş'ta savaş başladı... Ermeni askerlerinden biri, Uzunoluk

Hamamı'ndan çıkan bir Müslüman kadının peçesini yırttı. Uzunoluk Camii İmamı **Sütçü İmam**, Ermeniyi kurşunla öldürdü ve kaçtı. (ZS 2, 202)

5 Kasım 1919

Antep'ten İngilizlerin son birlikleri çekildi. Şehir, Fransız ve Ermeni askerlerince işgal edildi. Türkler işgali protesto etti. (ZS 2, 213)

7 Kasım 1919

Mustafa Kemal Paşa'dan Bursa'da 56. Tümen Kumandanlığına: *"Maraş'ı işgal eden Fransız kıtalarının yüzde yirmisi Fransız Cezayirli olup, geri kalanı Osmanlı Ermenilerinden meydana gelen fedailerdir..."* (İG, 110)

10 Kasım 1919

Urfa, Antep ve Maraş'ın işgali üzerine Heyeti Temsiliye Kararı: *"...Küçük Ermenistan teşkiline ve Kilikya'nın Fransızlar tarafından tamamen işgaline mani olmak için, mülkiye memurlarının ve askeriyenin el ele vererek Adana vilayetinde ve bağımsız sancaklarda karşı koyma vasıtalarını hazırlamaları ve hazır bulundurmaları bütün ilgililere yazıldı..."* (İG 1, 112)

16 Kasım 1919

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına Antep, Urfa ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini protesto etti. Ermeni zulümlerini görmek üzere milletlerarası bir heyetin Adana'ya yollanmasını istedi. (ZS 2, 232; İG 1, 117)

23 Ocak 1920

Ermeniler Maraş'ı yaktı ve şehirde katliam yaptı.

3 Mart 1920

Ermeniler Kozan'da katliam yaptı.

12 Mart 1920

Lord Curzon Avam Kamarasında yaptığı konuşmada Ermenilere ilişkin şunları söyledi: ***"Bana öyle geliyor ki siz Ermenileri sekiz yaşında, pek temiz ve masum bir kız gibi zannediyorsunuz. Bunda pek yanılıyorsunuz. Zira Ermeniler bilhassa son harekâtı vahşiyaneleri ile ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını bizzat ispat etmişlerdir."*** (13 Mart 1920 günlü *Le Temps*'den: Atatürk'ün Tamim ve Telgrafları, s.275)

15 Mart 1920

Iğdır'da bulunan Ermeni kumandan Doğu Beyazıt'a bağlı Moson Bucağı aşiretlerine bir bildiri yayımlayarak Türklere karşı birlik önerdi ve Kürtlerden Ermeni Hükümetine bağlanmalarını istedi. (ZS 2, 427)

16 Mart 1920

İstanbul işgal edildi.

20 Mart 1920

Ermeniler Çıldır ve civarında 28 köyü yaktı, 2.000 kadar Müslümanı öldürdü.

22 Mart 1920

Bu gün için Karabekir Paşa şunları yazıyor: *"Ermeniler İstanbul'un işgaliyle birlikte cür'etlerini, daha ziyade artırdılar. İngilizler de işgale takaddüm eden günlerde 'Her tarafta Ermeniler katliam olunuyor' diye her vasıta ile cihamna propagandaya başlamışlardır. Bunu güzel bir perde sayarak İslamlara katliam başladı..."* (KK, 523)

28 Mart 1920

Kâzım Karabekir Paşa, Kars, Ardahan ve Batum'u geri almak amacıyla askeri harekâta geçilmesi için Ankara'dan izin istedi. Geç kalınırsa **Brest-Litovsk Antlaşması**'yla belirlenen sınırı işgal fırsatının elden kaçabileceğini belirtti. (ZS 2, 455) (Bkz. 29 Mart)

29 Mart 1920

Heyeti Temsiliye, Karabekir Paşa'nın Kars, Ardahan ve Batum'u geri almak için harekete geçme önerisini uygun gördü ve hazırlık yapılmasını istedi. (ZS 2, 457)

31 Mart 1920

▶ **Mustafa Kemal Paşa, Kilikya'daki Fransız yönetiminin İslam halka zulmünü protesto etti** ve Ermenilerin Adana ve çevresinde yaptıkları zulümlerin İtalyan Ajansına duyurulması için **Albay Refet**'e talimat verdi. (ZS 2, 460). **Mustafa Kemal, Albay Refet**'e şunları yazdı: *"...Fransızlar Maraş ve Urfa'da yaptıklarını Adana'da da yaparak Ermenileri silahlandırıyorlar. Bunlar İslam halkına saldırıyor. Kozan çevresinde İslam halkından toplanan silahlar ve hayvanlar, saldırgan Ermenilere veriliyor. Kozan çevresindeki Hamam, Kurtoğlu çiftliği, Çolak Hasan, Yassıçalı, Mehmet Ağa ve Kabasakal köyleri, Ermeni jandarma ve gönüllülerince bütün olarak yakılmıştır. (...) Bucak yakınlarında birkaç köyün daha yakıldığı da haber alınmıştır..."* (İG, 169)

▶ **Kılıç Ali Antep'teki Ermenilere bir bildiri yayımlayarak,** Müslümanlarla birlik halinde yaşamalarını ve Fransızlara kanmamalarını istedi; düşmanlık gösterenlerin kendi felaketlerinden kendilerinin sorumlu olacakları uyarısında bulundu. (ZS 2, 460)

1 Nisan 1920

▶ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gece yaptığı bir toplantıdan sonra **Antep'te Fransız ve Ermeni kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasında çarpışmalar başladı.** Dükkânlar kapandı, belirli yerler örgütlü semt sakinlerince tutuldu, cepheler kuruldu. Türk çeteler Kilis'e dönmekte olan Fransız takviye koluna saldırdılar. Antep'te Türk kuvvetleri, yerli yedeksubaylar, çavuşlar ve semt reisleri yönetiminde 1.800 silahlı, 1.400 silahsız kişiden oluşuyor. Fransız kuvvetleri ise şöyleydi: 1.500 silahlı Ermeni gönüllüsü, bir Cezayir avcı bölüğü, bir Fransız bölüğü, bir buçuk Senegal bölüğü, bir Ermeni ağır makineli tüfek bölüğü, bir dağ ve sahra bataryası, bir istihkâm bölüğü, bir seyyar hastane. Fransız kuvvetlerine Albay **Saint Marie** komuta ediyordu. (ZS 2, 462)

▶ Urfa'da Fransızların bir saat süren saldırısı püskürtüldü. Ermeni Cemaati Başkanı **Mihran,** Kuvayı Milliye Komutanı **Namık (Ali Saip) Bey**'e gönderdiği mektupta, Türklere düşmanlık beslemedikleri, Fransızların teşviklerine uymadıkları cevabını verdi.

▶ Gülek Boğazı'ndaki Kadirhan'da bir Fransız karakolu çeteler tarafından yakıldı. **Kuvayı Milliye, Mersin'i kuşattı** ve Fransızların şehirle bağlantısını kesti. Kuvayı Milliye, Fransızların işgalinde bulunan Karaisali'yi ele geçirdi. (ZS 2, 462)

▶ Kars'ta Ermeni General **Osebyan,** Vali **Garganof** ve Alay Kumandanı **Mirmanof**'un emriyle **göçmen Ermeniler Sarıkamış köylerine yerleştirilmeye başlandı.** (ZS 2, 462)

▶ İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi, **Ermeni mandası projesini** Milletler Cemiyeti'ne sundu. Ermenistan'ın manda yönetimi altına alınmasını 12 Martta Londra Konferansı, 26 Martta da Başkan **Wilson** önermişti. (ZS 2, 463)

3 Nisan 1920

Başkan Wilson, General Harbord'un raporunu Senato'ya sundu. Harbord, 6 hafta süren gezisi sonucunda hazırladığı ve 13 cilt tutan raporunda, Türkiye'de ve Ermenistan'da Amerikan mandası lehinde ve aleyhindeki görüşleri sıralıyor, kendisi bir görüş bildirmiyor. **Ameri-**

kan Senatosu Türkiye ve Ermenistan üzerinde Amerikan mandasını kabul etmeyecek. (ZS 2, 466)

6 Nisan 1920

Ermeniler Kağızman ve civarında katliam yaptılar ve yöreyi yağmaladılar.

7 Nisan 1920

▶ Kuvayı Milliye, Adana'ya bağlı Haçin (Saimbeyli) kasabasını Ermenilerden almak için gece yarısında harekât başlattı, fakat başarıya ulaşamadı.

▶ Antep'te çarpışmalar devam etti. (ZS 2, 471)

11 Nisan 1920

Londra'da Boghos Nubar Paşa ve Ahoronian Lord Curzon ile görüştü. Curzon, *"Kendilerini aptalca hareketlerinden dolayı azarladım. Türkleri öldürmek için verdiğimiz silahları Azerbaycanlıları öldürmek için kullanmalarının aptallığını anlattım"* diyor. (ZS 2, 479)

12 Nisan 1920

Curzon, Batum yoluyla Ermenilere silah gönderileceğini Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Waldorp'a bildirdi ve böyle bir haberin resmen yalanlanmasını da emretti. (ZS 2, 480)

13 Nisan 1920

Kars'ta, 17 Nisan 1919'da kurulan Kafkas Çiftçi Şûra Yönetimi sona erdi. **Kars, Digor, Kağızman, Sarıkamış, Selim-Susuz Ermeni işgalinde** kaldı. (ZS 2, 482)

16 Nisan 1920

Ermeniler, Zengizor, Ordubad, Vedi bölgelerinde saldırılarda bulundular. Kaçamayan 6 erkek kamalarla öldürüldü. (ZS 2, 486)

17 Nisan 1920

Fransızlar Antep şehrini kuşattılar. Kuvayı Milliye pek çok kayıp verdi. Savaşçıların çoğu kuşatmadan önce şehri terk etti, ancak 100 kadarı şehirde kaldı. Halk paniğe kapıldı. Antep'teki Ermeni evlerinin çoğunda Fransız bayrakları dalgalandırıldı. (ZS 2, 487)

18 Nisan 1920

Kâzım Karabekir Paşa 15. Kolordu'ya bir genelge yayımladı, *"Yakında, içinde İslam ordularının da bulunduğu Bolşevik ordularıyla bağlantı kurulacağını, Ermenistan'ın ortadan kalkacağını, Kafkaslar'daki İslamların kurtuluş ve özgürlüğe kavuşacağını, ondan sonra el ele verip Batıya yürüneceğini"* bildirdi. (ZS 2, 488)

19 Nisan 1920

Uçakla Antep'e gelen İkinci Fransız Kolordusu Komutanı **General Dolamot**, Ermeni Cemaati Meclisi ile görüşerek onları Fransızlardan ayrılmamaları, Türklerle herhangi bir anlaşmadan sakınmaları için uyardı. (ZS 2, 491)

20 Nisan 1920

Müttefiklerin **San Remo Konferansı** devam etti. **Curzon**, Ermeni mandasını, Amerika'nın kabul etmemesi üzerine Norveç'in üzerine alabileceğini söyledi. **Millerand** ve **Nitti**, Ermenilere yardım edemeyeceklerini belirttiler. Askeri danışmanların raporu okundu. Türkiye'ye barış antlaşmasını kabul ettirebilmek için 405 bin kişilik askeri kuvvete ihtiyaç olduğu belirtildi. **Ermenilerin silahlandırılmasına ve Amerika'nın Ermenilere yardıma çağrılmasına karar verildi.** (ZS 2, 494)

22 Nisan 1920

San Remo Konferansı'nda, **Boghos Nubar Paşa**'nın da katılmasıyla, **Erzurum'un Ermenilere verilmesi konusu tartışıldı.** İngiltere Başbakanı **Lloyd George**, Erzurum'da çok az Ermeninin bulunduğunu, **Mustafa Kemal**'i kovmak için pek büyük bir orduya ihtiyaç olduğunu söyledi... (ZS 2, 497)

23 Nisan 1920

Ankara'da **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün, San Remo Konferansı'nda Ermeni temsilcisi Ahoronian Erzurum'u istedi.** Fransızlar buna taraftar olduysa da İngiltere Başbakanı **Lloyd George** bunun sorumluluğunu üzerine alamayacaklarını söyledi. İstanbul Hükümetinin Roma temsilcisi **Galip Kemali Bey (Söylemezoğlu)**, konferansa verdiği muhtırada, İzmir, Adana, Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Trakya'da nüfusun çoğunluğunun Türk olduğunu, Türk milletinin galip devletlerden adil, insanca bir karar beklediğini bildirdi. (ZS 3, 2) (**San Remo Konferansı** 18 Nisanda açılmıştı, İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yaptıkları bir konferanstı. Sevr'de İstanbul Hükümetine dikte edilecek barış şartlarını hazırlıyor, bu arada Ermeni temsilcisini ve sureti haktan görünerek bir de Türkü dinlemişti. Eski Osmanlı Elçilerinden **Galip Kemali Bey**, Ermenilerin Türklere yaptıkları zulüm ve katliamları anlatan *L'Assassinat d'un Peuple [Bir Halkın Katledilmesi]* adlı Fransızca bir kitap da yazmış ve Roma'da bastırmıştı. BNŞ)

24 Nisan 1920

▶ **TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Mütarekeden Meclisin açılmasına kadar geçen zaman içindeki siyasi olaylar hakkında uzun bir konuşma yaptı.** Bu konuşmasında Ermeniler konusunda da şunları söyledi (sadeleştirilmiştir): *"...Anadolu'da yerleşmiş Ermenilerin ve Rumların, hükümet emirlerine ve milli amaçlara karşı gelmedikçe her türlü saldırıdan korunmaları ve tam anlamı ile mutlu ve rahat bir hayat yaşamaları öteden beri kabul edilmiş bir ana konu idi. Kilikya ve dolaylarında ve doğu hududumuz dışındaki resmi ve resmi olmayan Ermeni kuvvetlerinin, dindaş ve ırkdaşlarımıza karşı yapılan cinayete varan saldırıları karşısında bile, ülkemizde yaşayan Ermenilerin her türlü taarruzdan korunmasını sağlamayı pek önemli bir medeni görev kabul ettik ve Anadolu'nun dış dünya ile ilişkilerinin kesik olduğu bu günlerde, yüce vatan çıkarlarını amaçlayan önlemler içinde, Ermeni halkının esenliğinin korunması gerekliliğini bütün makamlara bildirdik. İşte, İstanbul'un yabancı kuvvetlerce işgalinden bugüne kadar geçen acı günlerinde, hiçbir dış ülkenin fiili korumasına erişemeyen Anadolu Ermenilerinden hiçbir kişinin, en küçük bir anlamda bile saldırıya uğramamış olması, bize her nedenle cinayet yükleyen entrikacı Avrupalıların yüzlerini kızartacak ve milletimizin yaradılışından sahibi bulunduğu insanlık törelerinin yücelik derecesini ispat edecek çok önemli bir konudur."* (ASD, I, s.54'ten İG 1, 182-183)

▶ **San Remo Konferansı**'nda tartışmalar devam etti; Erzurum'un Ermenilere verilmesi konusunda kesin bir karara varılamadı. Konunun ABD Başkanı **Wilson**'a yazılmasına karar verildi.

26 Nisan 1920

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Lenin'e bir mektup gönderdi: Sovyet Rusya'dan savaş araçları ve para yardımı istedi; emperyalizme karşı ortak azmini ve Rusya ile diplomatik ilişki kurma isteğini dile getirdi. Mektupta ayrıca, Sovyetler'in Gürcistan'ı Bolşevikleştirmesi ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlara karşı harekâta başlarsa, *"Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine harekâtı askeriye icrasını taahhüt eder"* dendi. **Mustafa Kemal, Karabekir**'e de bilgi verdi: Sovyet Rusya ile işbirliği ve hareket birliği esasını benimsediklerini, Rusların Gürcistan'ı Bolşevikleştirmesi halinde Ankara'nın da Ermenistan'ı Bolşevikleştirmeyi üzerine aldığını aktardı. (Ermenis-

tan 29 Kasımda, Gürcistan ise 25 Ocak 1921'de Bolşevikleşecekti.) (ZS 3, 9-10; İG 1, 184) (Bkz. 3 Haziran)

27 Nisan 1920

İtilaf Devletleri, ABD'den Ermeni mandasını kabul edip etmeyeceğini sordu. (Amerikan Senatosu, mandayı 1 Haziranda reddedecek, Başkan **Wilson** 24 Kasımda, Ermenistan sınırını çizmeyi kabul edecekti.) (ZS 3, 13)

29 Nisan 1920

İngiltere Başbakanı Lloyd George Parlamentoda yaptığı konuşmada, Ermenistan sorununun güçlükler yarattığını söyledi. Lloyd George özetle şöyle dedi: *"Nüfusu Ermeni olmayan geniş bir toprak parçasını Ermenilere vermek masraflıdır ve askeri teşkilat gerektirmektedir. İtalya ve Fransa da bizim gibi bundan kaçınıyorlar. Amerika'ya bir kere daha Ermenistan mandasını önereceğiz. Kabul etmezse sorumluluğu ona yükleyip elimizi bu işten çekeceğiz."* (ZS 3, 16)

2 Mayıs 1920

Adana'da Apkerian Okulu önünde bir miting yapan **Ermeniler, Fransa'nın, Türk kuşatması altında bulunan Haçin (Saimbeyli) Ermenilerini kurtarmasını**, bir hava köprüsü kurarak uçakla cephane yardımı yapmasını istediler. Olaylar bu şekilde uzayıp giderse Haçin'deki 8.000 Ermeninin imha edilme tehlikesi altında olduğunu açıkladılar. Fransız komutan **Dufieux** 5 Mayısta cevap verdi: *"Daha fazla yardım mümkün değil"* dedi. (ZS 3, 21)

5 Mayıs 1920

Fransız Yakındoğu Ordusu 1. Tümen Komutanı **Dufieux**, Ermeniler için Fransa'nın elinden geleni yaptığını, Kilikya'daki bütün Ermenilerin can ve mallarını garanti etmek gibi bir yükümlülük altına girmediklerini, Haçin'e (Saimbeyli) bir hava köprüsü kurmanın mümkün olmadığını, gene de Haçin Ermenilerine elden gelen yardımın yapılacağını söyledi. (ZS 3, 28)

6 Mayıs 1920

Karabekir, Mustafa Kemal'e çektiği telde, Doğuda askeri harekâta geçilmesi için fırsatın kaçırılmamasını istemişti. Hükümet, bugün, barış konferansı kararları belli olmadan ve önceden Bolşeviklerle anlaşmaya varılmadan Ermeniler üzerine harekâta geçilmemesini kararlaştırdı. Karar da, Ermeni Hükümetine karşı açıkça saldırıya geçilmesinin bir Ermeni katliamı gibi gösterileceği, bunun da az çok Türkiye'den yana

gelişen havayı söndüreceği belirtildi. Şimdilik bölgedeki üç sancaktaki Şûra Hükümetlerinin milis kuvvetlerinin güçlendirilmesi kararlaştırıldı. Karar ertesi gün **Karabekir Paşa**'ya bildirildi. (ZS 3, 27)

9 Mayıs 1920

TBMM bütün İslam âlemine bir beyanname yayımladı. "TBMM emriyle Reis Mustafa Kemal" imzasını taşıyan bu uzun bildiride şu satırlar da yer aldı: ***"...Adana, Maraş, Antep ve Urfa gibi en eski İslam memleketleri, Fransız zabitlerinin idaresinde Ermeni kin ve öfkesine, Ermeni ruhunun yırtıcı kabalık ve düşmanlığına*** (müfteris gılzat ve husumetine), ***yenecek, parçalanacak bir av gibi terk edildi..."*** (ATT, s.324)

13 Mayıs 1920

Oltu Mebusu Yasin Bey (Haşimoğlu) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldı. Böylece Oltu, Türkiye topraklarına katılmış sayıldı. Oltu'da, Ermeni istilasına karşı 5 Kasım 1918'de Şûra Hükümeti kurulmuştu ve bu, sınır ötesinde kalan birçok Şûra Hükümetlerinden biriydi. Kars ve Ardahan'ın İngilizler tarafından Ermenilere devredilmesinden sonra Şûra Hükümetleri birer birer ortadan kaldırılmış, ancak Oltu Şûra Hükümeti, bugüne kadar varlığını sürdürmüştü. TBMM Oltu'nun anavatana katılışını 17 Mayısta onaylanacaktı. (ZS 3, 39)

16 Mayıs 1920

İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Geddes'ten Lord Curzon'a: *"Amerika Hükümeti, Ermeni mandasını resmen kabul etmiyorsa da, sınırları garanti altına alıyor. Silah, cephane ve her türlü malzemeyi Karadeniz limanlarına boşaltacak. Türklerin yapacağı en ufak bir hareket Amerikalılar tarafından bastırılacak."* (ZS 3, 44)

17 Mayıs 1920

▶ TBMM, Oltu Şûra Hükümetinin anavatana katılışını ve **Yasin Bey**'in mebusluğunu onayladı. Oltu Şûra Hükümeti Başkanı **Yusuf Ziya Bey**, Oltu Mutasarrıflığına atandı. (ZS 3, 45)

▶ ABD Senatosu, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini uygun gören bir karar aldı. Başkan **Wilson**, Ermenistan sınırlarını tespit etmeye hazır olduğunu bildirdi. (ZS 3, 44)

30 Mayıs 1920

Türk kuşatması altındaki Haçin (Saimbeyli)'den çıkmayı başaran 2 Ermeni Adana'ya gelerek, Haçin Ermenilerinin 3 aylık erzakı bulunduğunu, ancak cephanelerinin azaldığını, tüfek başına 15 mermi kaldığını

haber verdi. Haçin Ermenilerine 11 Martta teslim ol çağrısı yapılmış, kasabayı ele geçirmek için 7 Nisanda yapılan saldırı ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı. (ZS 3, 63)

1 Haziran 1920

Amerikan Senatosu, Ermenistan üzerinde ABD mandasını reddetti. Senato 13'e karşı 52 oyla red kararını alırken, bu mandanın ABD'ye maddi bir kazanç getirmeyeceği, aksine külfet getireceği görüşünden hareket etti. **Londra Konferansı** 12 Martta Ermeni mandasını Milletler Cemiyeti'ne önermeyi kararlaştırmış, 26 Martta Başkan **Wilson** bu öneriyi yapmıştı. İtilaf Devletleri, ABD'nin Ermeni mandasını kabul edip etmeyeceklerini sormuşlar, **Wilson** da konuyu Senatoya götürmüştü. ABD'nin Ermeni mandasını üstlenmemesi, Ankara'nın Doğu politikasını kolaylaştırmıştır. (ZS 3, 65)

2 Haziran 1920

20 günlük ateşkes üzerine Fransızlar Kozan'ı terk ettiler. Fransızlar, 7 Mart 1919'dan beri işgal atında tuttukları kasabayı boşaltıp terk ederken 7.500 kadar Ermeniyi de yanlarında götürdüler. Ermeniler, ayrılmadan önce, düşmana kalmasın diye evlerini yaktılar, bahçelerini bozdular, fidanlarını söktüler. Türk kuvvetleri Kozan'a girdi. Fransızlar, Kozan'la birlikte Kadirli ve Feke'yi de boşalttılar. (ZS 3, 67)

3 Haziran 1920

► **Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı 26 Nisan tarihli mektubuna cevap verdi.** Mektupta, Türkiye ile dostça ilişkiler kurulmak istendiği, Türkiye'ye yardım yapılacağı bildirildikten sonra, Ermeni konusunun barışçı yollarla çözülmesi ve Türkiye'deki milliyetlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri tavsiye edildi. Bu Rus "tavsiyeleri" Ankara Hükümetince hoş karşılanmadı. (ZS 3, 68)

► Moskova'da Üçüncü Enternasyonal Sekreteri **Radek, Halil Paşa-Fuat Sabit** grubuyla toplantı yaptı. **Radek**, Ermenilerin büyük Ermenistan projesinden vazgeçmelerine karşılık Türkiye'nin de bazı fedakârlıklarda bulunmasını, örneğin Kafkaslar'da bulunan 300.000 Ermeninin Anadolu'ya yerleştirilmesini istedi. (ZS 3, 68)

9 Haziran 1920

Ermenilerin Türklere zulümleri tahammül olunamayacak bir noktaya varması üzerine TBMM Hükümeti **Doğu vilayetlerinde geçici seferberlik** ilan etti.

12 Haziran 1920

▶ **Ankara Doğu seferine hazırlanmaya başladı: Kâzım Karabekir,** yetkileri ordu komutanlığına yükseltilerek, Doğu Cephesi Komutanlığına atandı. **Karabekir**'e, Ermeni Komutanlığına bir *mektup* vermesi ve cevabı alınmadan harekâta geçilmesi talimatı verildi. Kendisine gönderilen mektup örneğinde, Ermenilerden gördükleri zulüm üzerine Kars, Ardahan, Artvin Türklerinin yardım istediği, bu nedenle bu yerlerin işgal edileceği bildiriliyordu. **Mustafa Kemal** de Ermeni Komutanlığına gönderdiği notada, Kars, Ardahan ve Artvin'de Türklerin katledildiğini belirtti ve durumu protesto etti. (ZS 3, 81)

▶ Fransız askerleri ve Ermenilerden meydana gelen kuvvetler, Adana'nın batısında bulunan Kâhyaoğlu çiftliğinde, 12'si kadın, 3'ü çocuk 42 Türkü öldürdü. Katliam, halkı yasa boğdu. Fransızların olaya sebep olanları cezalandıracağı, 35 Ermeninin Fransız divanı harbine verileceği söylendi. (ZS 3, 80)

16 Haziran 1920

Doğu Ordusu'na bağlı **3. Kafkas Tümeni,** Ermenistan üzerine hareket için yaklaşma yürüyüşüne başladı. (ZS 3, 85)

17 Haziran 1920

Kilis Ermeni Cemaati Başkanı **Ohannes** ve Ermeni ileri gelenleri, **Mustafa Kemal**'e bir tel çekerek Türklerle öz kardeş olduklarını, bundan sonra da birlikte yaşamaya azmettiklerini belirttiler, durumun ilgililere bildirilmesini istediler. (ZS 3, 87)

20 Haziran 1920

▶ **3. Kafkas Tümeni,** yaklaşma yürüyüşünü sonuçlandırarak yığınak bölgesine vardı. (ZS 3, 90)

▶ 2.000 kadar Ermeni, Adana Apkerian Okulunun avlusunda bir toplantı düzenleyerek, Ermenilere hürriyet ve bağımsızlık vaadeden, fakat sözünü tutmayan ve kendilerini düşmanlarıyla baş başa bırakan Fransa Hükümetini suçladı. Konuşmacılar, üstün oldukları şu sıralarda Türkleri imha edebileceklerini ve Avrupa'yı Ermeni haklarını tanımaya zorlayabileceklerini ileri sürdüler. (Ertesi gün Adana'da 12 öldürme olayı

görüldü ve Fransızlar suçlu gördükleri 2 Ermeniyi 8 ve 9 Temmuzda hükümet konağı önünde astılar.) (ZS 3, 91)

23 Haziran 1920

▶ **Kâzım Karabekir**, Azerbaycan Savunma Bakanlığına bir mektup göndererek, Ermenilere karşı Türkiye ile birlik olmalarını istedi; Azerbaycan cephesindeki Ermeni topraklarının işgal edilmesi dileğinde bulundu. (ZS 3, 95)

▶ Moskova'ya gitmek için Erzurum'da bekleyen Hariciye Vekili **Bekir Sami Bey**, Sovyet Dışişleri Komiseri **Çiçerin**'den Ermenistan yolunun açılmasını istedi. **Bekir Sami Bey**, Ermeni topraklarından geçemediği için Moskova'ya gelemediğini bildirdi ve Sovyetler'in, yol vermeleri için Ermenilerden izin almalarını istedi. (ZS 3, 95)

24 Haziran 1920

Ermeniler, Oltu ve çevresine saldırılarda bulundular. Saldırılar püskürtüldü. (ZS 3, 97)

25 Haziran 1920

Türk direnişi Fransız Parlamentosunda görüşüldü. Eski Başbakan **Briand**, *"Mustafa Kemal ve çetelerinin bizim ülkemizdeki benzerlerine yurtsever denir"* dedi. **Briand**, Ermenilerin isteği üzerine askeri etki alanlarının hudutlarını Mersin ve İskenderun Körfezi'nin ötelerine götürdüklerini söyledi. (ZS 3, 100)

1 Temmuz 1920

Ermeniler Nahcivan'ın Azerbaycan'la bağlantısını kesmek için Zengizor bölgesine gelen Bolşevik süvarilerine saldırdılar, Angelavut kentini ele geçirdiler. (ZS 3, 106)

2 Temmuz 1920

Ermeniler, doğuda Bardız bölgesine saldırdılar, ancak Türk kuvvetleri tarafından püskürtüldüler. (ZS 3, 107)

4 Temmuz 1920

▶ Ermenistan eski Cumhurbaşkanı **Hatissian** İstanbul üzerinden Paris'e giderken İngiliz Yüksek Komiseri **De Robeck**'i ziyaret etti ve Majesteleri Hükümetine derin şükranlarını sundu. 25.000 tüfek aldıklarını, Rus yapısı 30.000 tüfekleri de olduğunu bildirdi ve Yunan ilerlemesi başlayınca derhal Türklere karşı saldırıya geçeceklerini söyledi. (ZS 3, 111)

▶ İngilizler Batum'u boşalttılar.

5 Temmuz 1920

Bir Türk birliği Doğubeyazıt'tan Nahcivan'a geldi ve Ermenilere karşı tedbirler aldı. (ZS 3, 112)

7 Temmuz 1920

Ermeniler Oltu yöresini işgal edince TBMM Hükümeti, Ermeni **Taşnak Hükümetine, Oltu'dan çekilmeleri için kesin süreli bir nota verdi.** Fakat Ermeniler saldırılarını sürdürdüler, hatta sınır bölgesine taarruza başladılar. (ZS 3, 115)

9 Temmuz 1920

TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan Dışişleri Bakanlığına bir nota vererek, Ermenilerin yaptıkları katliamları protesto etti. Oltu'nun boşaltılmasını istedi. (ZS 3, 118)

10 Temmuz 1920

Ermeni lejyonu Adana'da Türk mahallesini yaktı.

11 Temmuz 1920

Doğu Cephesinde Ermeniler, Büyükverdi-Karalar hattına saldırdı. Nahcivan'daki Türk birliği tertibat aldı. (ZS 3, 121)

14 Temmuz 1920

Ermeniler Doğu'da Dehne Boğazı'nı ele geçirdiler. Yerli milisler çekildi. Ermeni kuvvetlerinin karşısında Nahcivan'ı korumakla görevli 4 piyade ve bir makineli bölüğünden başka kuvvet kuvvet yok. İran, Ermenilerin önünden kaçan sivil halka geçiş izni verdi. (ZS 3, 126)

17 Temmuz 1920

Barış Konferansı adına Fransa Başbakanı **Millerand** imzasıyla, İstanbul Hükümeti delegesi **Reşit Bey**'e çok sert bir cevap verildi ve barış antlaşmasının (**Sevr Antlaşması**'nın) imzalanması için on günlük bir süre tanındı. **Millerand**'ın yazısında, Türklerin hiç mazeretleri olmadığı halde savaşa girdikleri ileri sürülerek, Türkiye'nin Müttefiklerin dostluğuna ihanet etmiş, suç işlemiş, demiryolunu kapamış, Rusya ve Romanya ile ulaşımı engellemiş, savaşı iki yıl uzatmış, 800.000 Ermeni'yi katletmiş, 200.000 Ermeniyi ve bir o kadar da Rumu sürmüş olduğu suçlamaları sıralanmıştır. **Millerand** Trakya ve İzmir'de Türklerin azınlıkta olduğunu (bu yüzden Yunanistan'a verileceğini) ileri sürmüştür. İstanbul'da Türklerin çoğunlukta olduklarının da şüpheli olmasına rağmen Müttefiklerin burayı Türk başkenti olarak bıraktıklarını, ancak barış şartları kabul edilmezse bu karardan vazgeçileceğini tebliğ etmiş ve barış antlaşmasının imzalanması için 27 Temmuz 1920 tarihine kadar süre tanındığını bildirmiştir. (ZS 3, 128)

19 Temmuz 1920

▶ Ermenistan eski Cumhurbaşkanı **Hatissian**, Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı **Lord Curzon** ile görüşerek, Türk vilayetlerini işgal etmek için izin istedi. İngilizler sonucu belirsiz böyle bir harekete pek razı olmadıklarını belli ettiler. **Hatissian**, Türkiye'ye karşı girişilecek bir Ermeni harekâtı için Batıdan para toplamak amacıyla Avrupa'da dolaşmaktadır. (ZS 3, 133)

▶ Nahcivanlıların Erivan'a gönderdikleri heyet döndü. Nahcivan'daki Türk birliğinin komutanı **Veysel Bey** de heyette bulundu. Görüşmede Ermeniler, Nahcivan'daki Aras Türk Hükümeti topraklarının Ermenistan'a bırakılmasını ve kendilerine çok sayıda hayvan, yiyecek ve araç verilmesini istediler. (ZS 3, 133)

20 Temmuz 1920

Sovyet Dışişleri Komiseri **Çiçerin**, Ermenistan Dışişleri Bakanına bir telgraf çekerek, Ankara ile kurmaya çalıştıkları dostluk ilişkilerinin başlıca amacının Anadolu'da Ermeni halkı için yeterli toprak sağlamak olduğunu bildirdi ve Sovyet temsilcisi **Lagran**'ın, görüşmeler yapmak üzere Erivan'a gönderildiğini haber verdi. (ZS 3, 135)

23 Temmuz 1920

Türk kuvvetleriyle Ermeni kuvvetleri Şahtahtı'da çarpıştı. (İkinci Meşrutiyet'in ilan günü, eski takvime göre 10 Temmuz idi, 1917'den beri kullanılan yeni takvime göre ise 23 Temmuza denk geliyordu ve bu tarih, Türkiye'de tek milli bayram olarak kutlanıyordu. Şahtahtı'da Türk-Ermeni çarpışmaları bu güne rastladı.) Aynı gün, Ermeni Hükümetinin Nahcivan Hükümetine, şartların kabulü için verdiği süre doldu. (ZS 3, 139)

25 Temmuz 1920

Ermeniler Şahtahtı'yı işgal ettiler. Şahtahtı'nın Ermenilerin eline düşmesi yüzünden Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağlantı kesildi. Siviller, Türkiye'den gönderilmiş kuvvetlerle zayıf milis kuvvetleri, Aras üzerindeki bir köprüden İran'a geçtiler. (ZS 3, 142)

28 Temmuz 1920

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Ankara Dışişleri Bakanlığının 8 (9) Temmuz tarihli notasına cevap verdi: Notada, Oltu'yu boşaltmayacakları, **Brest-Litovsk Antlaşması**'nın Ermenistan'ı bağlamadığı, Türkiye'deki "Ermeni topraklarından" vazgeçmeyecekleri, Ermenilerin tarihi, kültürel ve ekonomik hakları tanınırsa Türkiye ile komşuluk ilişkileri kurabilecekleri bildirildi. 1918'de imzalanan **Brest-Litovsk**

Antlaşması, 1878'de Rusların eline geçmiş olan Doğu Anadolu toprakları üzerinde Türkiye'nin egemenliğini tanıyordu; ancak, 1918'de imzalanan **Mondros Mütarekesi** üzerine İngilizler bu bölgeden Türk askerini çıkarmışlar ve bu toprakları Ermenilere devretmişlerdi. (ZS 3, 146)

29 Temmuz 1920

Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan Ermenilerini katletmekle suçlanıp I. Divan-ı Harb-i Örfi'de idama mahkûm edilen **Hafız Abdullah Avi İstanbul'da asıldı.** (ZS 3, 148)

29/30 Temmuz 1920

Kâzım Karabekir Paşa gece Sovyet 11. Kızılordu Komutanına bir mektup yazarak **Ermeni saldırılarına karşı misilleme harekâtına girişeceğini bildirdi.** (ZS 3, 148)

1 Ağustos 1920

Bolşevik birlikleri ile 500 kişilik Türk birliği Nahcivan'da birleşti. Bu durum, birbirleriyle bağlantı kurmak için çabalayan iki taraf arasında sevinç yarattı. (ZS 3, 152)

4 Ağustos 1920

▶ **Damat Ferit Paşa** Hükümeti, bir bildiri yayımlayarak **Sevr Antlaşması**'nı imzalayacağını, Kuvayı Milliye'nin ezileceğini açıkladı. (ZS 3, 156)

▶ Lord **Wester Wemyss**, İngiltere'nin Türkiye politikasını ve özellikle İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasını eleştirdi. **Lord Curzon**, İzmir ve Trakya'da Rumların çoğunlukta olduğunu, Türklerin savaşı iki yıl uzattığını, 2 Mezopotamya'yı yıktığını, Ermenileri kestiğini, Müttefiklere büyük kayıplar verdiğini söyledi. (ZS 3, 158)

5 Ağustos 1920

▶ Ermeni tehciri suçlamasıyla idama mahkûm edilen eski **Bayburt Kayamakamı Nusret Bey İstanbul'da idam edildi.** (ZS 3, 157)

▶ **Mihran Damadyan** adlı bir Ermeni, bir grup militanıyla birlikte Adana Valilik Konağına giderek "Kilikya Cumhuriyeti Hükümeti"nin geçici temsilcisi olarak göreve başladıklarını ilan etti. Askeri Vali **Bremond, Damadyan'ı** valilikten attırdı. (ZS 3, 159)

10 Ağustos 1920

▶ **Sevr Antlaşması** İstanbul Hükümetine imzalatıldı. Antlaşma, Türkiye'nin parçalanmasını ve Doğu Anadolu'da bir **Ermeni Devleti** kurulmasını öngördü (Madde 88-93). Bu devletin sınırlarının saptan-

ması Amerikan Başkanı **Wilson**'a bırakıldı. O da, sınır olarak, Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölü güneyinden geçen ve birçok yerlerde Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini izleyen bir hattı gösterdi. **Sevr Antlaşması** onaylanmadı, hiç yürürlüğe girmedi, Ankara Hükümeti tarafından reddedildi ve bunu ortadan kaldırmak için Türk ulusu üç buçuk yıl süren bir İstiklal Savaşı verdi ve kazandı. Lozan'da bu sorun ortadan kaldırıldı. **Atatürk**, NUTUK'ta, *"Bu antlaşma* (Lozan Antlaşması), *Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yok etme girişiminin yıkılışını bildirir bir belgedir"* diyor.

▶ **Sevr Antlaşması**'nın imzalandığı gün Sovyet Dışişleri Komiseri **Çiçerin**, **Taşnak** Ermeni hükümetiyle bir anlaşma yaptı. (ZS 3, 51)

11 Ağustos 1920

Ankara Hükümeti, bir kararla tehcir davasına bakacak mahkemeleri lağvetti. (ZS 3, 168)

12 Ağustos 1920

Ermeniler Oltu ve 6 köy halkını tamamen katlettiler.

13 Ağustos 1920

Moskova'da Türk-Sovyet görüşmeleri başladı. Türk heyeti, Sovyetler'in 10 Ağustos günü Ermenistan'la yaptığı anlaşmadan hoşnutsuzluğunu belirtti. Sovyet tarafı, Kafkasya'daki Ermenilerin Van, Bitlis ve Muş taraflarına yerleştirilmesini istediler. Bir anlaşmaya varılamadı. (ZS 3, 171)

19 Ağustos 1920

TBMM, **Sevr Antlaşması**'nın kabulü için Saltanat Şûrasında olumlu oy kullanmış ve antlaşmayı imzalamış olanları vatan haini ilan etti. (ZC 3, 299, D. 3/1, 48)

23 Ağustos 1920

Ermeniler Kars-Şahnalar ve Avnil köyleri halkının tamamını katlettiler.

24 Ağustos 1920

Moskova'da 13 Ağustosta başlayan Türk-Sovyet görüşmelerine ara verildi. Bir anlaşma taslağı parafe edildi. Ancak **Çiçerin**, Türkiye'ye yapılacak Sovyet yardımı karşılığında Ermenilere Van ve Bitlis Vilayetlerinde toprak verilmesini istedi. Bu yüzden anlaşmaya varılamadı. Türk ordusunun Ermenistan'a karşı zafer kazanmasından ve **Birinci İnönü Zaferi**'nden sonradır ki 16 Mart 1921'de **Türk-Sovyet Dostluk**

ve Kardeşlik Antlaşması imzalanabilecekti. (Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s.30-32) (Bkz. 16 Ekim)

28 Ağustos 1920

Bekir Sami Bey ile Çiçerin Moskova'da uzun bir görüşme yaptılar. Çiçerin, Van ve Bitlis vilayetlerinden Ermenilere toprak verilmesini yeniden istedi. (ZS 3, 190) Yine anlaşmaya varılamadı.

1 Eylül 1920

K. Karabekir Paşa, 9. Kafkas Tümeni Komutanı **Halit Bey**'e, Ermeni saldırılarına karşı misillemede bulunmasını emretti. (ZS 3, 194)

12 Eylül 1920

Ermenilerin Oltu yöresindeki saldırıları karşısında, Türk kuvvetleri çekilmek zorunda kaldı. (ZS 3, 209)

15 Eylül 1920

Ankara, **Karabekir**'e, Ermeniler üzerine bir harekâtın fayda ve zararlarını, Kızılordu ile birlikte bir harekâtın mümkün olup olmadığını sordu. **Karabekir**, bütün uğraşmalara rağmen Kızılordu ile birlikte harekâtın şimdilik mümkün olmadığını bildirdi. Yalnız Sarıkamış yönünde bir harekâtın faydalı olacağını söyledi. (Ankara Hükümeti, Ermenistan'a 24 Eylülde savaş ilan edecektir.) (ZS 3, 212)

20 Eylül 1920

Ankara Hükümeti, Kars yöresinde Ermenistan kuvvetleri üzerine saldırıya geçilmesini kararlaştırdı. Karabekir Paşa çoktandır Ermeniler üzerine harekâta geçmek için izin istiyor, Ankara ise Sovyetler'in bu konudaki tutumunun belli olmadığı, İtilaf Devletlerine yeni bir saldırı için koz vereceği, Avrupa kamuoyunu Türkiye aleyhine çevireceği gibi nedenlerle saldırıyı sürekli erteliyordu. Sovyetler, bir Ermeni katliamına dönüşmemesi kaydıyla Ermenistan **Taşnak** rejimini sarsacak böyle bir saldırıyı sözlü olarak onayladılar. Doğu Cephesi Karargâhı, sınırın doğusunda Bardz'a (Şenkaya) nakledildi. (ZS 3, 216)

22 Eylül 1920

Bir Ermeni-Arap-Türk Federatif Kilikya Cumhuriyeti kurulması için Adana'da, Arap zenginlerinden **Fuat Bey**'in girişimiyle Ermeni ve Türk evlerinde gizli toplantılar yapıldı. ABD'den gelmiş bazı Ermeniler de, bu girişime silah ve askeri eğitim konusunda azami desteği vereceklerini söylediler. (ZS 3, 219)

24 Eylül 1920

Ankara Hükümeti, Ermenistan'a savaş ilan etti. Ermenistan Ordusu, **Sevr Antlaşması**'yla Ermenistan'a bırakılmak istenen toprakları ele geçirmek için Doğu Cephesinde saldırıya geçti. Doğu Cephesi Komutanlığı 27 Eylül için Sarıkamış yönünde harekât emri verdi. (ZS 3, 222)

26 Eylül 1920

Dışişleri Bakan Vekili **Ahmet Muhtar Bey**, Ermenistan'a karşı girişilecek harekât hakkında Sovyet Rusya'ya bir nota verdi. (ZS 3, 225)

27/28 Eylül 1920

Ermeni saldırılarını durduran Türk Milli Kuvvetleri karşı saldırıya geçti.

28 Eylül 1920

Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Ordusu, bütün cephelerde birden Ermeni kuvvetleri üzerine harekâta başladı. Ermeniler Sarıkamış'ı boşalttılar. (ZS 3, 226)

29 Eylül 1920

▶ **Türk Kuvvetleri Sarıkamış'ı Ermenilerden geri aldı.** Doğu Ordusunun Azerbaycan Süvari Alayı, Sarıkamış'a girdi. (ZS 3, 227)

▶ Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi, **Lenin**'in de hazır bulunduğu toplantısında, Anadolu hareketine "gerçek ve acil" yardım yapılmasına karar verdi. (ZS 3, 228)

30 Eylül 1920

Türk-Ermeni savaşı devam ediyor: Türk kuvvetleri Menderek'e girdi. Ermenistan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı **Ahan Canyan**, *"Vatan ve hürriyetimiz tehlikede"* diye bir bildiri yayımladı ve halkı yurdu savunmaya çağırdı. **Canyan**, savaşın durdurulması için **Çiçerin**'e bir mektup yazdı. (ZS 3, 229) (Bkz. 5 Eylül)

1 Ekim 1920

Kağızman Ermenilerden geri alındı. Genelkurmay Başkanlığı, Doğu Cephesi Kumandanlığından, Kars ve Ardahan'ın savunulması için gerekli arazinin ele geçirilmesini istedi. (ZS 3, 230) (Koçgiri ve Bozkır ayaklanmaları patlak verdi.)

3 Ekim 1920

Ermenistan Hükümeti, İngiltere'den, Trabzon'a asker çıkarmasını istedi; İngiltere'nin Kafkasya temsilcisi Albay **Stokes**, bunun bir işe yaramayacağını söyledi. Ermenistan Dışişleri Bakanı **Ahan Canyan**, tel-

sizle Sovyetler'e başvurarak Türk saldırısının acele durdurulması için girişimde bulunulmasını istedi. (ZS 3, 232)

5 Ekim 1920

Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Ermenistan'ın 30 Eylül tarihli başvurusuna cevap verdi: Türk ilerlemesini durdurabileceklerini, buna karşılık **Sevr Antlaşması**'ndan vazgeçilmesini, **Mustafa Kemal**'e yardım gönderebilmeleri için Şahtahtı-Nahcivan demiryolunun geçici bir süre geri verilmesini istedi. (Ermenistan Hükümeti, İngiliz Temsilcisi **Stokes**'un görüşünü aldıktan sonra bu öneriyi reddedecektir.) (ZS 3, 234)

7 Ekim 1920

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermeni sorununun barışçı yollarla çözümünün mümkün olmadığı değerlendirmesini yaparak, **Kars üzerine askeri harekâta girişmeye karar verdi** ve bu kararı Doğu Cephesi Komutanlığına bildirdi. İkinci Tümen, Tuzluca'yı Ermenilerden kurtardı. (ZS 3, 236)

9 Ekim 1920

Genelkurmay Başkanı **İsmet Bey (İnönü)**, Ermenistan üzerine başlatılan harekât hakkında Meclise bilgi verdi. (ZC 5, 4)

15 Ekim 1920

Ermeniler, Bayburt'ta 99 köyü tahrip etti ve 1.387 Müslümanı öldürdü.

16 Ekim 1920

Ankara Hükümeti, **Bekir Sami Bey**'e, Sovyetler Van ve Bitlis'ten Ermenilere toprak isteğinde diretmezlerse 24 Ağustosta parafe edilen antlaşmanın imzalanması talimatını verdi. Türkiye'den göç etmiş Ermenileri kabule hazır olduğu da bildirildi. (ZS 3, 247) (Bkz. 21 Ekim)

17 Ekim 1920

TBMM'nin gizli oturumunda, Van ve Bitlis'ten Ermenilere toprak verilmesi konusundaki Sovyet isteği görüşüldü. Mebuslar, Sovyetler'in tutumu karşısında hayal kırıklığına uğradıklarını belirterek Sovyet Rusya'yı Çarlık Rusya'ya benzettiler. (GCZ 1, 176 vd.) Bakanlar Kurulu, Sovyetler'in bu isteğini reddetmeye karar verdi. (ZS 3, 247-248).

18 Ekim 1920

Ermeniler Tortum'da 64 köyü yaktı, 3.700 Müslümanı öldürdü.

19 Ekim 1920

Ermeniler Erzurum'un Gölbaşı, Gürcükapı, Tebrikapı, Gülahmet, Mahalbaşı, Erzincan kapısı mevkilerinde 3.845 Müslümanı katlettiler.

21 Ekim 1920

▶ Doğu Ordusunun sağ kanadı **Iğdır** yönünde saldırıya geçti. (ZS 3, 252)

▶ Ankara Hükümeti, Moskova'da **Bekir Sami Bey**'e (**Kunduk**) çektiği telgrafta, doğuda Ermenilere toprak verilmesi yönündeki Sovyet isteğinin kabul edilemeyeceğini, bu isteklerinden vazgeçerlerse 24 Ağustosta parafe edilmiş anlaşmayı imzalamaya yetkili olduğunu bildirdi. (*Atatürk'ün Millî Dış Politikası I,* 331) (Bkz. 16 Ekim)

22 Ekim 1920

Ermenistan Hükümeti, Sovyet Rusya'ya başvurarak, Trabzon'dan Harput'a kadar uzanan bir hattın Ermenistan'ın batı sınırı olarak tanınmasını istedi. (ZS 3, 254)

24 Ekim 1920

Kâzım Karabekir Paşa, birliklerine Kars'a saldırı emri verdi. Hükümetin 7 Ekim tarihli talimatı doğrultusunda, Doğu Ordusu birlikleri 28 Ekimde Kars'a doğru harekete geçecektir. Hedefin, Ermenilerin asıl kuvvetlerini Kars içinde veya Kars'tan sonra takip ederek imha etmek olduğu belirtildi. (ZS 3, 257)

26 Ekim 1920

Ermeniler, Oltu-Olur-Sarıkamış-Göle kazalarına bağlı köylerde 10.693 Müslümanı katletti.

28 Ekim 1920

Türk Doğu Ordusu, bu sabah Kars üzerine harekâta başladı. (ZS 3, 262)

29 Ekim 1920

Türk Doğu Ordusu Kars'a yaklaşarak hareket için mevzilerine girdi. (ZS 3, 263)

30 Ekim 1920

Türk Ordusu, Kars'ı Ermenilerin elinden kurtardı. Ermenistan Genelkurmay Başkanı ile 1.193 Ermeni askeri esir alındı, 1.110 Ermeni öldürüldü, 676 top ele geçirildi. Türk ordusunun kaybı ise 9 ölü, 47 yaralı. Kars, 40 yıl Rus idaresinde kaldıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Rusların çekilmesiyle Türkiye'nin eline geçmiş, ancak **Mondros Mütarekesi** gereğince 9. Ordu tarafından 26 Aralık 1918'de boşaltılmış, daha sonra İngilizler tarafından Ermenilere devredilmişti.

Kâzım Karabekir, Kars'ta Ermeni milletine bir bildiri yayımladı: Bildiride, **Taşnak**'lar sermayedarlara hizmet eden hainler olarak nitelendirildi, harekâttaki amacın halkın bunların elinden kurtarılması olduğu söylendi ve halkın, silahlarını teslim ederek iş ve güçleriyle meşgul olmaları istendi. (ZS 3, 283-284)

31 Ekim 1920

Genelkurmay Başkanlığı, Doğu Ordusu Komutanı **Karabekir'e**, Ermenilere silah bıraktırmak ve onları barışa zorlamak için, ileri harekâta devam edilmesi talimatını verdi. **Orduya Gümrü yönünde ilerlemesi emri verildi.** Hükümet, Doğu Ordusunda görevli subayların rütbelerini bir derece yükseltme kararı aldı. Rütbesi mirliva (tümgeneral) olan **Kâzım Karabekir Paşa**, ferikliğe (korgeneralliğe) yükseltildi. (ZS 3, 265)

1 Kasım 1920

Türkiye, Ermenistan'a barış önerdi. Dışişleri Bakan Vekili **Ahmet Muhtar Bey**'in Ermenistan'a gönderdiği notada, Ermenilerin Doğuda İngilizlerin sadık bir aleti olmaktan vazgeçmeleri, bu konuda güvence vermeleri istendi. (ZS 3, 266)

3 Kasım 1920

▶ **Ermenistan, Ankara Hükümetinin, silahların teslimi şartıyla barış önerisine tereddütlü bir cevap verdi.** Notada, Türk saldırısının amacının anlaşılamadığı ve yok yere kan döküldüğü bildirildi.

▶ **Türk Ordusu Gümrü'ye doğru taarruzuna devam etti.** Suzuz, Zaroşat (Arpaçay) işgal edildi.

4 Kasım 1920

Gümrü'ye doğru ileri harekâtını sürdüren Doğu Ordusu birlikleri, Kars-Gümrü arasındaki Şahnalar hattını işgal etti.

6 Kasım 1920

▶ Türk taarruzu karşısında güç durumda kalan **Ermeni Taşnak Hükümeti ateşkes istedi.** Doğu Ordusu Komutanlığı, ateşkes şartı olarak Ermeni ordusunun Gümrü'nün 15 kilometre doğusuna çekilmesini istedi. Gümrü kalesi ve istasyonunun işgal edileceğini bildirdi. Bu şartlar 7 Kasım sabah saat 8.00'e kadar kabul edilmezse ileri harekâta devam edileceğini ekledi. (ZS 3, 273)

▶ Gürcistan Hükümeti, Türk-Ermeni savaşında tarafsızlığını ilan etti. (ZS 3, 273)

▶ İngiltere'nin Akdeniz Komutanlığı: *"Türkleri Doğuda durdurmanın en etkili yolu, Yunanlıları Eskişehir'den Ankara'ya yollamaktır."*

▶ İngiltere'nin Kafkasya temsicisi Albay **Stokes**'un raporu: *"Ermeniler yüzünden Boşeviklerle Türklerin arası açılacak. İngiltere, Bolşeviklere karşı Türkiye'yi desteklemeli; böylece bütün İslam dünyası İngiliz etkisine sokulur. Bu olmazsa Türklere karşı Bolşeviklerle anlaşma yapmalı, bu yolla İngiltere için hammadde ve pazar sağlanır; Sünnilerle Şiiler arasındaki zıtlık daha da geliştirilebilir."* (ZS 3, 273)

7 Kasım 1920

Türk Ordusu, Ermenistan'ın önemli merkezi Gümrü'yü işgal etti. Doğu Cephesi Komutanlığı ile Ermeni **Taşnak** Hükümeti arasında **geçici bir ateşkes yapıldı. Kâzım Karabekir**, birliklerine yayımladığı emirde, Gümrü'de talana kalkışanların idam edileceğini duyurdu. Doğu Cephesi birlikleri, Sovyetler'in üst üste verdikleri notalar üzerine Gümrü'yü, altı ay sonra, 23 Nisan 1921'de boşaltacaktır. (ZS 3, 274)

8 Kasım 1920

Ankara, Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey imzasıyla Ermeni Hükümetine barış şartlarını bildirdi. Başlıcaları: Sınırın halkoyu ile belirlenmesi, sınırdan geçiş izni verilmesi, Türkiye'nin geleceği konusunda Ermenistan'ın fiilen güven vermesi, Türkiye'den göç eden Ermenilerin geri dönebilecekleri... İkinci bir nota ile Ermenilerden silah ve cephane de istendi. (ZS 3, 275)

9 Kasım 1920

Karabekir Paşa, Ermeni Hükümetinden yeni isteklerde bulundu. 24 saat içinde çok sayıda silah ve cephanenin teslim edilmesini şart koştu. (ZS 3, 277)

10/11 Kasım 1920

Doğu Cephesi Komutanlığı harekâta devam emri verdi.

11 Kasım 1920

Doğu Cephesi Ordusu Arpaçay'ın doğusuna geçti. Ermeniler Iğdır'ı boşaltarak Aras'ın kuzeyine çekildiler. (ZS 3 280)

12 Kasım 1920

Iğdır Ermenilerden kurtarıldı.

13 Kasım 1920

Ermenistan, TBMM Hükümetinin mütareke şartlarını kabul etti. Ermenistan Dışişleri Bakanı **Ahan Canyan, Ahmet Muhtar Bey**'e; Başkumandan **Nazar Bekov** da **Karabekir Paşa**'ya başvurarak, 8 Kasım tarihli ateşkes önerisinin kabul edildiğini bildirdiler. (ZS 3, 281)

15 Kasım 1920

Ateşkes şartlarını ağır bulan Ermeniler, karşı saldırıya geçtilerse de yenildiler. Türk ordusu Dehne sırtlarına çıktı. Aras'ın kuzeyinde bulunan Nahcivan topraklarında Türk milis ve Bolşevik kuvvetleri Ermeni kuvvetleriyle çarpışmaya girişti. (ZS 3, 283) (Bkz. 17 Kasım)

17 Kasım 1920

Ermenistan, TBMM Hükümetinin mütareke şartlarını (tekrar) kabul etti. Ermenilerden alınan çok sayıda silah ve cephane Batı Cephesi için yola çıkarıldı: 2.000 piyade tüfeği, 3 sahra topu, 40 hafif, 20 ağır makineli tüfek, 4.000 sandık piyade mermisi, 6.000 top mermisi. (ZS 3, 285-286)

18 Kasım 1920

TBMM Hükümeti ile Ermenistan arasında yeni bir ateşkes anlaşması imzalandı. İki taraf, barış şartlarını görüşmek üzere Gümrü'de bir konferansa katılmayı kabul etti. Barış antlaşması 2/3 Aralıkta imzalanacak. (ZS 3, 287)

23 Kasım 1920

Mustafa Kemal, Ermenilerle görüşmek için görevlendirilen **Hamit** ve **Necati Bey**'lere çektiği telgrafta, **görüşmelerde hiçbir tarafın müdahale ve arabuluculuğunun kabul edilmemesini istedi. Karabekir Paşa**'ya da Dışişleri Bakanlığı tarafından aynı yolda talimat verildiğini bildirdi. (ZS 3, 294)

26 Kasım 1920

Gümrü'de Türkiye-Ermenistan barış görüşmeleri başladı.

1 Aralık 1920

Eski ABD Başkanı **Wilson**, Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği bir telgrafta, Türklerle Ermeniler arasında arabuluculuk yapmayı kabul ettiğini bildirdi. (ZS 3, 311)

2/3 Aralık 1920

Türkiye-Ermenistan Barış Antlaşması (Gümrü Antlaşması) imzalandı. Antlaşma, **Kâzım Karabekir** Başkanlığındaki Türk heyeti ile Ermeni **Taşnak** Hükümetini temsil eden **Hatissian** Başkanlığındaki Ermeni heyeti tarafından görüşülüp imza edildi. Antlaşmaya göre, 1877-1878 sonunda kaybedilen yerler (Batum hariç) Türkiye'ye iade edildi. **Sevr Antlaşması** geçersiz sayıldı. Nahcivan, Şahtahtı, Seror bölgelerinde Türkiye'nin himayesinde yerel yönetimler kurulması kabul edildi. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni mağlup ettikten sonra, Ermenilere Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Erzincan, Van Vilayetlerini de

kapsayan geniş bir bölgeyi vaadetmişlerdi. Ermeniler bu toprakları istila edip bir "Büyük Ermenistan" kurmayı hayal ediyorlardı. Gümrü'de, "Büyük Ermenistan" hayali tarihe gömüldü. Böylece, Ermeni sorunu da Türkiye'nin haklarını karşılayacak biçimde kesin bir çözüme bağlanmış oldu. Ancak bu antlaşmasının ardından Kafkaslar'da hızlı gelişmeler oldu: Kızılordu bu bölgeye yürüdü ve Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'ne bağlandı; Erivan'daki **Taşnak** Hükümeti devrildi ve dolayısıyla **Gümrü Antlaşması** onaylanamadan kaldı. Yine de bu antlaşma, TBMM Hükümetinin bir yabancı devletle yaptığı ilk antlaşma olması bakımından tarihi değer taşımaktadır. Daha sonra yapılan **Moskova** ve **Kars Antlaşmaları, Gümrü Antlaşması**'nın yerine geçti. (ZS 3, 309 ve diğer kaynaklar)

4 Aralık 1920

▶ Dışişleri Bakan Vekili **Ahmet Muhtar Bey, Gümrü Antlaşması** hakkında Meclise bilgi verdi. (ZC 6, 199)

▶ Ermenistan, Bolşevik yönetimi altına girdi. Ermenistan'da Bolşevik yönetimin kurulmasıyla Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan alacağı yardımlar için yol açılmış oldu. (ZS 3, 311)

9 Aralık 1920

Sovyetler, Ankara'ya verdikleri bir nota ile Moskova'da yeniden yapılacak **Türk-Sovyet görüşmelerine Gürcistan ve Ermenistan delegelerinin de katılmalarını istediler. (Ankara reddedecektir.) Çiçerin, Orjonikitze**'ye gönderdiği telgrafta, Batum'un Türkiye tarafından işgal edilmesine engel olunmasını istedi. Moskova görüşmelerinde toprak sorunlarının da ele alınacağını bildirdi. (ZS 3, 319)

10 Aralık 1920

Yeni Ermenistan Hükümeti, Ankara'ya başvurarak, bir hafta önce imzalanmış olan Gümrü Antlaşması'nın geçersiz sayılmasını istedi. *"Ermenistan* (yani Taşnak Hükümeti-BNŞ), *İtilaf Devletlerinin uysal bir aracıydı. Devrimci darbenin sonunda Türkiye ile* (Bolşevik) *Ermenistan arasında hiçbir sorun kalmadı. Türk ordusu Ermenistan'daki faaliyetlerine son vermeli ve Taşnak Hükümeti ile imzalanan Antlaşmayı* (2/3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması) *geçersiz saymalısınız."* Notada, İtilaf Devletlerine karşı birlikte savaşmak için iki ülke arasında yeni bir anlaşma da önerildi. (ZS 3, 321)

11 Aralık 1920

Çiçerin, Orjonikitze'ye gönderdiği telgrafta, Türklere yapılacak silah teslimatının yenilenmesini, fakat **Türklerin Aleksandropol (Gümrü)**

ilçesini boşaltmaları ve Kars bölgesine kadar çekilmelerinin isteneceğini bildirdi. (ZS 3, 322-323)

15 Aralık 1920

Dışişleri Bakan Vekili **Ahmet Muhtar Bey, Çiçerin**'e gönderdiği yazıyla, Sovyetler'in İngiltere ile yapacakları ticaret anlaşması hakkında bilgi istedi ve **Türk topraklarından Bolşevik Ermenistan'a toprak verilmeyeceğini bildirdi.** (ZS 3, 328)

24 Aralık 1920

Mustafa Kemal Paşa, *United Telegraph*'ın sorularına verdiği cevapta, Ermeni katliamıyla ilgili haberlerin yalan olduğunu bildirdi. 1.200 gazeteye telgraf haberi verdiğini söyleyen *United Telegraph*, Ankara Hükümetinin Roma Temsilcisi aracılığıyla **Mustafa Kemal**'e 11 yazılı soru sormuştu. **Mustafa Kemal**, katliam iddiasıyla ilgili altıncı soruya aynen şu cevabı vermiştir: *"Türkler tarafından Ermeniler aleyhinde kıtal ika-ı rivayat ve işaat-ı âhiresi bir takım tezvirat ve tasniattan* (yalan ve uydurmalardan) *ibarettir. Bunların kat'iyyen doğru olmadığına emniyet edebilirsiniz. Bu hakikatın tevsiki* (belgelenmesi) *için bitaraf heyetlerin memleketimizde kemal-i serbesti ile icra-i tahkikat eylemelerini memnuniyetle kabul ederiz. Bu meseleye dair Ermenistan'daki Şark-ı Karib* (Yakındoğu) *Amerikan Yardım heyetleri tarafından verilen en son raporların okunmasını tavsiye ederiz."* (ZS 3, 339; *Atatürk'ün Millî Dış Politikası I*, s.235)

25 Aralık 1920

TBMM, Ermeni tehciri suçundan 5 Ağustosta İstanbul'da idam edilmiş olan **eski Bayburt Kaymakamı Nusret Bey**'in ailesine maaş bağlanmasına karar verdi. (ZC 6, 10, Düstur 3/1, 171; ZS 3, 340)

27 Aralık 1920

Ankara Dışişleri Bakanlığı, Sovyet Dışişleri Komiserliğine, **Van ve Siirt vilayetlerinden Ermenilere toprak verilemeyeceğini,** bunun Türk **Misak-ı Milli**'sine, komünist ilkelere, ayrıca Türk-Sovyet ortak çıkarlarına aykırı olduğunu bildirdi. Sovyetler'in bu istekten kesin olarak vazgeçmesini istedi. Eski Türk-Ermeni çatışmasının Çarlığın ve Batılı emperyalistlerin iki tarafı kışkırtması sonucu ortaya çıktığını anlattı. **Çiçerin**'in sözlü olarak Ermeniler için Van ve Bitlis vilayetlerinden toprak istediğini **Bekir Sami Bey** Kars'tan Ankara'ya bildirmişti. Ankara bu sözlü talebe yazılı olarak ret cevap verdi. (ZS 3, 342)

3 Ocak 1921

Ermeniler, Kars'a bağlı Zoruşad civarındaki 55 köyde katliam yaptı ve toplam 1.026 Müslümanı öldürdü.

10 Ocak 1921

Birinci İnönü Zaferi kazanıldı.

13 Ocak 1921

Sovyet Dışişleri Komiseri **Çiçerin**, Ankara Dışişleri Bakan Vekili **Ahmet Muhtar Bey**'e gönderdiği notada *"Ermenistan'la Türkiye arasında arabuluculuk yapma önerimizi kabul etmeyişiniz, bizde hayal kırıklığı ve üzüntü yarattı"* dedi. **Çiçerin**, 11. Kızılordu Siyasi Büro Başkanı **Orjonikitze**'ye gönderdiği telgrafta da Türklerin Gümrü'yü yağma ettiklerini ileri sürdü ve bunu **Nuri Paşa**'nın 1918'deki hareketine benzetti. (ZS 3, 364)

15 Ocak 1921

Bolşevik Ermenistan, Türk işgal kuvvetlerinin Gümrü'den çekilmesini istedi. Sovyet Ermenistan Hükümeti, Ankara Hükümetine bir nota vererek, Ermenistan'daki Türk işgal birliklerinin her şeyi yağmaladığını, halkı aç bıraktığını, katliama giriştiğini, 18-51 yaşları arasındaki erkeklerin ağır işlerde çalıştırılmak üzere Erzurum'a götürüldüğünü, Gümrü'deki Devrimci Komite'yi oyuncak durumuna düşürdüğünü ileri sürdü. Notada, *"Biz devrimci Türkiye ile barış içinde yaşamak istiyoruz. Yukarıdaki gerçekler karşısında Türkiye, tarihsel görevini yerine getiremez"* dendi ve Türk işgal birliklerinin geri çekilmesi istendi. (ZS 3, 367) (Bkz. 23 Ocak)

18 Ocak 1921

Çiçerin, G.K. Orjonikitze'ye şu talimatı verdi: *"**Mdivani**, Ermenistan'ın Türkler tarafından yağma edilmesine engel olsun. Kardeş Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin mahvına seyirci kalamayız."* (ZS 3, 370)

23 Ocak 1921

Sovyet Ermenistan Dışişleri Bakanı Behzadyan imzasıyla Ankara'ya gönderilen 15 Ocak tarihli nota Kars'a, Doğu Cephesi Karargâhına geldi. Doğu Cephesi Komutanlığına ulaşan notada Gümrü'nün boşaltılması istendi. Türk kuvvetlerinin Kars'ı işgallerinde üç gün yağma ve katliamlar yapıldığı ileri sürüldü. Notayı Ankara'ya gönderen **Karabekir Paşa**, iddiaları "iftira" olarak nitelendirdi, Gümrü'nün barış imzalandıktan sonra boşaltılacağı yolunda cevap verilmesini istedi. (ZS 3, 379) (Bkz. 5 Şubat)

24 Ocak 1921

Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey, Ermenistan'la ilişkiler konusunda Meclisin gizli oturumunda bilgi verdi. Gümrü

Antlaşması'nın Ermenistan tarafından hâlâ onaylanmamış olduğunu bildirdi ve *"Ankara Hükümet-i Milliyesi bu ahitnamenin evvel be evvel Ermeni Meclis-i Millisi tarafından tasdik olunmasına intizar etmek zaruretinde bulunuyor"* dedi. (GCZ 1, 349)

5 Şubat 1921

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Ermenistan Dışişleri Bakanı Behzadyan'ın notasına cevap verdi. Gümrü Antlaşması'nın zorbalık değil adalet örneği olduğunu savundu, bu antlaşma onaylanmazsa Ermenistan'daki Türk askerlerini geri çekmeyeceklerini, esirleri vermeyeceklerini, Ermenilerden istenen silahların emperyalistlere karşı kullanılacağını bildirdi; ordunun katliam ve yağma yaptığını reddetti. (ZS 3, 396)

9 Şubat 1921

Stalin, kendi el yazısıyla **Lenin**'e ilettiği bir notta şöyle dedi: *"Lenin Yoldaş, ben, yalnız dün öğrendim ki, **Çiçerin**, ne hikmetse Türklere aptalca ve provakatörce bir talep ileterek Türk nüfusun çoğunlukta olduğu Türkiye Vilayetleri Van, Muş ve Bitlis'i boşaltmalarını istemiştir. Bu emperyalist Ermeni talebi, bizim talebimiz olamaz. Çiçerin'in milliyetçi ruhlu Ermeni telkinleri doğrultusunda Türklere nota göndermesini yasaklamak gerekir."* (D. Perinçek, *Sovyet Belgelerinde Emperyalizm ve Ermeni Sorunu;* C, 12 Nisan 2005)

10 Şubat 1921

Sovyet Ermenistan Dışişleri Bakanı Behzadyan, Ankara Hükümetinin Gümrü Antlaşması'ndan vazgeçmesini istedi. Ankara'ya başvuran **Behzedyan**, bu antlaşmadan vazgeçilirse, emperyalizme karşı mücadelesinde Ermenistan'ın Türkiye'ye yardım edebileceğini bildirdi ve tekrar, Türk ordusunun Gümrü'den çekilmesini istedi. (ZS 3, 403)

18 Şubat 1921

İngiltere yanlısı Taşnak Ermeniler ayaklanarak Ermenistan'da iktidarı tekrar ele geçirdiler. Bolşevik Ermeni iktidarı devrildi. (**Taşnak**'ların bu defaki iktidarı 2 Nisan 1921'e kadar sürecektir.) (ZS 3, 412)

21 Şubat 1921

Londra ve Moskova Konferansları açıldı. (GJ, 141) Ankara'yı **Londra Konferansı**'nda **Bekir Sami, Moskova Konferansı**'nda **Yusuf Kemal** temsil ediyor.

22 Şubat 1921

Moskova'da Stalin, Yusuf Kemal'i kabul etti. Stalin, *"Türkiye ile ittifak yapamayız, çünkü İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapacağız. Kardeşlik antlaşmasını imza ederiz. Siz Ermenistan meselesini kendi kendinize hallettiniz. Eğer daha halledeceğiniz bir şey kalmışsa onu da hallediniz, fakat zamanını kati olarak bize bildiriniz"* dedi. (GJ, 141)

24 Şubat 1921

Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar, Türkiye'nin Taşnakları tercih ettiğini, çünkü Bolşeviklerin Gümrü Antlaşması'nı kabul etmediğini söyledi. Ankara temsilcisi yeni Ermeni Hükümeti Başkanı **Simon Wratzyan**'ı görmeye gidip Ankara'nın Erivan'da kurulan Milli Birlik Komitesi'ni destekleyeceğini bildirdi. Ankara Hükümeti, daha önce İngiliz yanlısı olduğu gerekçesiyle **Taşnak** Hükümetinin devrilerek yerine bir Bolşevik Ermeni hükümetinin kurulmasına yardımcı olmuş, fakat Bolşevik Ermenilerden düş kırıklığına uğramıştı. (ZD 3, 421)

26 Şubat 1921

► **Mustafa Kemal Paşa, Ermeni tehcirini değerlendirdi.** Amerikalı gazeteci **Clarence K. Satreit**'in tehcirle ilgili yazılı bir sorusunu **Mustafa Kemal Paşa**, yazılı olarak şöyle cevapladı: *"...Ermenilerin tehciri meselesi aslında şuna inhisar etmektedir: Rus ordusu 1915'te bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada, o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Ermeni Komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için, kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız şekilde katlediliyor, gerilerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu. Bu cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silah, cephane ve iaşe ikmallerini, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından beri kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan bilistifade ve bu maksada matuf olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinden yapıyorlardı. İngiltere'nin, sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya efkârı, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz. Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayatta-*

dır ve bunlardan ekserisi şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar harp etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı." **Mustafa Kemal Paşa, soru üzerine, Ermeniler tarafından Müslüman ahaliye yapılan zulümleri de açıkladı:** *"Brest-Litovsk Muahedesinin aktini müteakip, Rusların şark vilayetlerimizi tahliyeye başladıkları sırada Ermeni çetelerinin yapmış oldukları katliam ve tahribat, kâfi derece herkesin malumudur. Sivas'ta benle görüşmüş olan, bilahare bu bölgeleri ziyaret eden ve buralarda Ermeni çetelerinin davranışları hususunda mufassal müşahedelerde bulunarak daha sonra kendisine bu konuda anlatmış olduğum şeylerin doğru olduğunu da bana yazmış bulunan Amerikan Generali* **Harbord**, *Amerikan umumi efkârının kendisinden faydalı bilgi edinebileceği bir şahidimizdir. Taşnaklar daha sonra da Kars ve Oltu bölgelerinde Alexandropol* (Gümrü) *Antlaşması'nın aktine kadar cinayetlerine devam etmişlerdir."* *(Atatürk'ün Millî Dış Politikası I*, s.272-273)

▶ **Londra Konferansı'nda Türkiye Ermenileri adına Boghos Nubar Paşa, Ermeni devleti adına da M. Ahoronian tezlerini açıkladılar. Boghos Nubar**, Kilikya'da Ermenilere özerklik verilmesini; **Ahoronian** da **Sevr Antlaşması**'nın yürürlükte olduğunun ilan edilmesini istedi. Kemalistlerin Ermenistan'a saldırmakla İtilaf Devletlerine saldırmış olduklarını ileri sürdü. İki Ermeninin konuşmasından sonra **Bekir Sami Bey** söz aldı. Bağımsız bir Ermenistan'a karşı olmadıklarını, ancak Kars ve Ardahan'ı bırakmayacaklarını, bu konuda halkoylamasına hazır olduklarını söyledi. (ZS 3, 423)

1 Mart 1921

Gazi Mustafa Kemal, Üçüncü Yasama Yılını açarken Ermeni sorununa değinerek dedi ki: *"Ermeni sorunu denilen ve Ermeni milletinin gerçek olmayan isteklerinden çok, dünya kapitalistlerinin ekonomik yararlarına göre çözülmek istenilen sorun, Kars Antlaşması ile en doğru şekilde çözüme ulaştırılmış oldu* (alkışlar). *Yüzyıllardan beri dostluk içinde yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri memnuniyetle yeniden kuruldu."* (ASD 1, 236-237)

15 Mart 1921

Eski Sadrazam Talat Paşa Berlin'de vuruldu. Katil, **Soghomon Tehlerian (Taylerian)** adlı, İran doğumlu 24 yaşında bir Ermeniydi. Cenazesi 19 Martta kaldırılan **Talat Paşa**, İttihat ve Terakki'nin kurucularından ve en önde gelen liderlerindendi; 1915 tehciri sırasında Dahiliye Nazırı idi, 1917'de Sadrazam olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Birinci

Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine, 2/3 Kasım 1918'de bir Alman denizaltısıyla Türkiye'den kaçmış ve Berlin'e yerleşmişti.

16 Mart 1921

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında **Moskova Antlaşması imzalandı.** Tam adı "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" olan **Moskova Antlaşması**'nın 1. maddesiyle Sovyetler, Türkiye'ye zorla kabul ettirilmek istenen **Sevr Antlaşması**'nı reddettiler ve yeni Türkiye'yi ilke olarak **Misak-ı Milli** sınırlarıyla tanıdılar. Bu maddede bugünkü Kafkas sınırımız, yani Türkiye-Gürcistan, Türkiye-Ermenistan ve Türkiye-Azerbaycan sınırlarımız kesinlikle belirlendi; Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye ait olduğu doğrulandı; Batum ise Sovyetler'de (Gürcistan'da) kaldı. Antlaşmayı Türkiye adına **Ali Fuat Paşa (Cebesoy)**, **Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)** ve **Rıza Nur**; Sovyetler adına da **Çiçerin** ve Rusya Merkez Yürütme Komitesi üyesi **Celal Korkmazof** imzaladılar.

2 Nisan 1921

Ermenistan'ın başkenti Erivan, Kızılordu birlikleri tarafından işgal edildi.

6 Nisan 1921

Çiçerin, Ankara Hükümetinden, Türk ordusunun Ermenistan'dan çekilmesini istedi. Çekilme 16 Nisanda başlayacak ve 24 Nisanda tamamlanacaktır. (ZS 3, 482)

13 Nisan 1921

11. Kızılordu Komutanı Hekker, Bakû'dan Karabekir'e yeni bir nota vererek, Türk ordusunun Gümrü'yü acele boşaltmasını istedi, aksi halde birliklerini Gümrü üzerine göndereceğini bildirdi. (Türk birlikleri Gümrü'yü 22 Nisanda boşaltacaktır.) (ZS 3, 493)

14 Nisan 1921

Bakanlar Kurulu, Sovyetler'in verdiği notalar üzerine, Kızılordu ile bir çatışmaya meydan vermemek için Gümrü'deki Türk birliklerinin bir hafta içinde çekilmesine karar verdi. (ZS 3, 495)

15 Nisan 1921

► **Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı, Karabekir Paşa'dan Ermenistan topraklarının bir hafta içinde boşaltılmasını istediler.** (ZS 3, 497)

► Sovyetler, Nahcivan'ın bağımsızlığını tanıdı. Burayı Ermenilerden korumak için gönderilmiş olan Nahcivan Türk Birliği, Doğu Beyzıt'a döndü. (Hükümet, Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan 3. Kafkas Tümeni'nin Batı Cephesine gönderilmesini istedi. Tümenin Batıya aktarılması 30

Mayısa kadar sürecek, 30 Temmuzda bir tümenin daha Batıya gönderilmesi istenecekti.) (ZS 3, 497)

16 Nisan 1921

Doğu Cephesi birlikleri, hükümetin önceki günkü kararı üzerine, Ermenistan topraklarını boşaltarak 16 Mart tarihli Moskova Antlaşması'nda belirlenen sınırın batısına çekilmeye başladı. 11. Kızılordu Kumandanı, 13 Nisanda verdiği notada, Türk birlikleri çekilmezse Gümrü'ye kuvvet göndereceğini bildirmiş, bunun üzerine Hükümet, Sovyetler'le bir çatışmaya meydan vermemek için buraların boşaltılmasını dün **Karabekir**'den istemişti. (ZS 3, 498)

25 Nisan 1921

Türk Doğu Cephesi birliklerinin Ermenistan topraklarından çekilmesi tamamlandı. (ZS 3, 509)

10 Haziran 1921

Azeri, Ermeni, Gürcü ve Dağıstan Bolşevik karşıtları (Müsavatçılar, Taşnaklar, Menşevikler) Paris'te, anti-Sovyet eylemlerinin birleştirilmesini öngören bir anlaşma imzaladılar. (ZS 3, 564)

27 Haziran 1921

25. Alay, Ermenilerin oturduğu Adana'ya bağlı Zeytun kasabasını kuşattı. Ermenilerden teslim olmaları istendi. 146 erkek, 218 kadın ve 235 çocuktan ibaret olan Ermeni halkı teslim oldu. 150 âsi Ermeni teslim olmadı. Bunlar 28/29 gecesi silahlarıyla Zeytun'dan çıkıp kaçacak, Eylül sonuna kadar dağlarda, sazlıklarda kovalanacaklar; bir kısmı öldürülecek, bir kısmı da Kilis'ten güneye geçmeyi başaracaktı. Toroslar'ın güneyindeki Zeytun kasabası Ermenileri 1915'te göç ettirilmiş, bunlar Mütarekede geri dönmüş, fakat silahlarını teslim etmeyi reddettiklerinden sonunda kasabaya karşı bir askeri harekât düzenlenmiştir. (ZS 3, 585, 641)

17 Temmuz 1921

Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği, **"Ermeni Meselesi"** başlıklı bir rapor hazırladı. Sovyet Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosuna sunulan 4 sayfalık raporda, *"Sözde Ermenistan denilen yerde Müslümanların çoğunlukta olduğu"* saptanıyor ve bu toprakların Türkiye'den koparılmasının hukuka sığmayacağı belirtiliyordu. (Doğu Perinçek, *Sovyet Belgelerinde Emperyalizm ve Ermeni Soru*nu, C, 12 Nisan 2005)

24 Ağustos 1921

Azerbaycan, Gürcistan ve Sovyet Rusya'dan sonra, **Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti de bir konferans toplanması için Ankara'ya resmen başvurdu.** Notada, *"Devrimci hükümetlerimiz, Avrupa diplomasisinin çözümlenmemiş saydığı sorunları çözecek, iki halk arasındaki nefret izlerini tamamen ortadan kaldıracaktır"* denildi. **Konferans 26 Eylülde Kars'ta başlayacaktır.** (ZS IV, 4)

2 Eylül 1921

Ermeni Katolik ve Protestan ruhani liderleri **Mustafa Kemal Paşa**'nın Başkomutanlığını kutladılar; başarı ve bağlılık bildirdiler. (*Hâkimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1921)

6 Eylül 1921

Ankaralı bir Ermeni kadın, Yunan emellerine hizmet ettiği suçlamasıyla İstiklal Mahkemesi'nce Bitlis'te oturmaya, üç Ermeni de çeşitli yerlerde oturmaya mahkûm edildi. (ZS IV, 33)

26 Eylül 1921

Türkiye ile komşu Kafkas ülkeleri arasında Kars Konferansı başladı. Konferansta Türkiye'yi **Kâzım Karabekir, Veli Bey, Muhtar Bey, Memduh Şevket Bey**; Azerbaycan'ı **Behbub Şahtahtinski**; Ermenistan'ı **Askanaz Mnavyan, Bogos Makinyanitsiyan**; Gürcistan'ı **Şalva Eliava, Aleksand Sanitze** ve Rusya'yı **Yakov Ganetski** temsil ediyor. **Karabekir Paşa** açılışta şunları söyledi: *"Türk milleti, kapitalist ve emperyalistlerin Sevr Antlaşması'nı tanımadı. Boyun eğenlere karşı inkılap yaptı. Yeni hükümet kurdu. Türk milleti yüzünü Doğu'ya döndüğü zaman karşısında muazzam bir inkılabın âlemşümul hareketiyle galeyan eden Şûralar Rusyası'nı* (Sovyet Rusya'yı) *gördü. Onunla el ele Doğu'nun kurtuluş ve refahına hizmet için ahdetti yoldaşlar."* Öteki milletlerin delegeleri de Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadelesini ve taraf ülke milletlerinin dostluğunu övdüler. (ZS IV, 75)

30 Eylül 1921

Kars Konferansı'nın beşinci gününde Türk heyeti, Kafkas cumhuriyetlerinin her biriyle ayrı ayrı anlaşmalar yapmak isteğini bir kez daha söyledi. Fakat öteki taraflar buna razı olmadılar. Türk tarafı önerisinden vazgeçmek durumunda kaldı. **Kars Antlaşması** 13 Ekimde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la Türkiye arasında toplu olarak imzalanacaktır. (ZS IV, 81)

11 Ekim 1921

110 Ermeni esir daha Gümrü'de Ermenistan'a iade edildi. Ermenistan Türkiye'ye teşekkür etti. (ZS IV, 98)

13 Ekim 1921

Kars Antlaşması imzalandı. Ankara Hükümetiyle Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında Kars'ta imzalanan 20 maddelik bu Dostluk Antlaşması, gerek sınırlar, gerek koyduğu ilkeler bakımından yedi ay önce 16 Martta Moskova'da imzalanan **Türk-Sovyet Antlaşması**'nın bir benzeridir. **Kars Antlaşması**'yla Türkiye'nin **Misak-ı Milli** sınırları Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ulusları adına da kabul edilip yükümlenildi ve **Sevr Antlaşması** geçersiz sayıldı. Böylece Türkiye-Ermenistan, Türkiye-Gürcistan ve Türkiye-Azerbaycan (Nahcivan) sınırları kesinleşmiş oldu. Bu sınırlar bir daha tartışma konusu olmadı ve 1922-1923 **Lozan Barış Konferansı**'nda da gündeme getirilmedi. **Kars Antlaşması**'yla Nahcivan, özerk bir bölge olarak ve "üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakılmamak" şartıyla Azerbaycan'a bırakıldı. Antlaşmanın imzalanmasının ardından **Karabekir Paşa**, yaptığı konuşmada, komşuluk hakkını ve samimiyetini sonsuza kadar korumalarını istedi. Baştan beri görüşmelerde hazır bulunan Rus delegesi **Ganetzky** ise *"Bu antlaşma, bütün Doğu halklarına rehberlik eden bir yıldız olacak ve bu halklar, hırslı emperyalistleri kovmak için birleşecekler. Doğu bugün artık ayaklandı. Kendisini ezenleri yenmeden kendisine rahat yoktur. Bugün bütün varlığımızla bağırabiliriz: Güneş yine Doğudan doğuyor!"* dedi. (ZS IV, 101)

16 Ekim 1921

Erzurum'da bir yıldır esir bulunan 98 Ermeni subayı ile 531 er Ermenistan'a geri verildi. (ZS IV, 105)

20 Ekim 1921

Ankara'da Türkiye-Fransa Antlaşması imzalandı. Fransa adına antlaşmayı imzalayan Fransa Senatosu Başkanı **Henri Franklin-Bouillon**'un adıyla bu antlaşma, **Franklin-Bouillon Antlaşması** veya kısaca **Ankara Antlaşması** olarak da bilinir. Bir ön-barış antlaşması niteliğindeki bu antlaşma, Türk-Fransız savaşını sona erdirdi, güney sınırımızı belirledi, bu sınırlarımız içindeki Fransız kuvvetlerinin çekilmelerini sağladı. Türkiye, **Misak-ı Milli**'deki hükme uygun olarak Müslüman olmayan azınlıkların haklarını tanıdığını teyit etti. Fransa, 30 Mayıs 1920'de Türk kuvvetleriyle 20 günlük bir silah bırakma anlaşması yaparak Ankara Hükümetini *de facto* tanımıştı. Bu defa **Anka-**

ra Antlaşması'yla *de jure* de tanımış oldu. **Ankara Antlaşması**, İtilaf Devletleri cephesinde bir çatlak yarattı, özellikle Fransa ile İngiltere'nin arasını biraz açtı. (BNŞ, ZS IV, 100-101 vs.)

26 Ekim 1921

Kars Antlaşması üzerine Ermenistan emekçileri bir miting düzenlediler ve bir miting kararı imzaladılar. Kararda, *"Kafkasya ve Türkiye'nin işçi, köylü kitlelerini sıkı kardeşlik bağlarıyla birleştiren bu devrimci antlaşmayı selamlıyoruz. Türkiye'deki emekçi kardeşlerimizin emperyalistlere karşı yaptıkları devrimci mücadeleyi alkışlıyoruz. Türkiye halkı, cephe gerisini tamamen güvencede sayabilir"* dendi. (ZS IV, 119)

5 Kasım 1921

Ermeni Delegeleri Heyeti, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'ndan duydukları üzüntüyü dile getirdiler. Ermeni heyeti, Fransa Dışişleri Bakanlığına sunduğu bir yazıyla, Türklerin, azınlıkların korunacağına dair anlaşma maddesine uymayacaklarını ileri sürerek, **Ankara Antlaşması**'nın uygulanmasının, Türkiye ile barış antlaşması yapılıncaya kadar ertelenmesini istediler. (ZS IV, 131)

12 Kasım 1921

Fransız General **Dufieux**, Adana Valiliğine tekrar gelerek, General **Gouraud**'nun Kilikya'nın boşaltılmasıyla ilgili emirlerini okudu. Ermenilere, bu toprakları terk etmemelerini, göç etmemelerini tavsiye etti. Göç etmek isteyecek olanlara Fransa'nın özel tren veya gemi ayıramayacağını, mülteciler için Suriye'de de kamp kurulmayacağını açıkladı. Fransızlar gidince İngiltere'nin Kilikya'ya geleceği ve buraları işgal edeceği yolundaki söylentileri yalanladı. (ZS IV, 140)

14 Kasım 1921

► **Türkiye Ermenileri Ankara Antlaşması'na karşı çıktılar.** Türkiye Ermenilerinin Protestan ve Katolik ruhani reisleri ile Türkiye Ermenileri Patriği **Zaven**, İstanbul'daki Yüksek Komiserlere başvurarak, 20 Ekim 1921 tarihli **Ankara Antlaşması**'nın Ermenilerin durumlarını garanti etmediğini ileri sürdüler ve Çukurova'daki Ermenilerin toplu bulunduğu yerlerden Fransız askerlerinin çekilmemesini istediler; bu mümkün değilse, Ermenilerin Müttefiklerden birinin uyruğuna kabul edilmesini, bu da mümkün değilse, Çukurova'ya dönmüş bir milyon Ermeninin tekrar göç edebilmesi için araç sağlanması konusunun Hükümetlere bildirilmesini talep ettiler. İki gün önce General **Dufieux** Adana'da, azınlıkların bölgeyi boşaltmamalarını isteyerek, bura-

dan gitmek isteyenlere araç sağlanamayacağını bildirmişti. Ermeniler, Fransızların Çukurova'yı boşaltmalarını protesto etmek için Adana'da izinsiz bir gösteri düzenlemişlerdi. General **Dufieux**, Hıristiyan ileri gelenleriyle Hükümet konağında bir toplantı yapmış, sıkıyönetimi hatırlatmıştı. (ZS IV, 144)

▶ 30 Ekim 1918 **Mondros Mütarekesi**'nin ardından Fransız kuvvetleri, Ermenilerin de yardımıyla Güney Anadolu'nun bir bölümünü işgal etmişti. Ancak, yerel **Kuva-yı Milliye**'nin giderek artan çetin direnişi karşısında Fransızlar sarsılmışlardı. Fransız kamuoyunda yeni savaş maceralarına karşı tepkinin artmasıyla Fansız Hükümeti, artık Sakarya zaferiyle varlığını ve gücünü iyice kanıtlamış olan Ankara Hükümeti ile bir ön barış anlaşması gerekli görmüştür. **Ankara Antlaşması**, ezici bir Türk Müslüman çoğunluğunun yaşadığı güney bölgemizde küçük bir azınlık olan Ermenilerin, Batılı devletlere dayanarak bir "Kilikya Ermeni Devleti" kurma hayaline öldürücü bir darbe indirmiştir. Türkiye Ermenileri bunu içlerine sindirmekte güçlük çekiyor ve Müttefiklere başvuruyorlardı. Dikkati çeken bir nokta da şimdi Kilikya'da bir milyon Ermeni bulunduğunu söylemeleridir. Hani Türkler bu Ermenileri öldürmüşlerdi!? Ermeni yalanı burada da sırıtıyor. (BNŞ)

15 Kasım 1921

Çukurova Hıristiyan temsilcileri, Türklerin isteği üzerine Kelebek istasyonuna geldiler. Suphi Paşa, Ermenilerin kaçmamalarını istedi. Ankara Hükümetini övdü. Yasaların Müslümanlara ve Hıristiyanlara eşit olarak uygulanacağını söyledi. Ermeni temsilciler, **Suphi Paşa**'nın söylediklerinin bir güvence sayılamayacağını, Türk-Fransız Antlaşmasının Hıristiyanların hayatını garanti eden bir maddesinin bulunmadığını iddia ettiler; Fransızların ve Türklerin tavsiyelerine aldırış etmeyerek hızla Çukurova'yı boşaltmayı yeğlediler. (ZS IV, 145) Oysa, Ermeni iddialarının aksine, antlaşmada yeterli güvence vardı. Antlaşmanın 5. maddesi Fransızların boşaltacağı yerlerde genel af ilan edilmesini öngörüyordu, suç işlemiş Ermeniler bu maddeden yararlanabileceklerdi. Antlaşmanın 6. maddesi de azınlık haklarını güvence altına alıyordu. Bundan da bütün Ermeniler yararlanabilecekti. Anlaşmada Ermenilere güvence veren bir madde bulunmadığını iddia eden Ermeniler ya bilmiyorlar ya da bilerek yalan söylüyorlardı. Antlaşmada bir madde değil, iki madde vardı. (BNŞ) (Bkz. 22 Kasım)

18 Kasım 1921

İstanbul Hükümeti Muhacirin Müdürü Hamdi Bey, Ermenilerin, 350 Türk çocuğunu gasp ettiklerini, Dünya Savaşındaki olaylar sırasında 50.000 Türkü öldürdüklerini söyledi; Türk Hükümetinin Mütarekeden sonra Ermenileri yerleştirmek için 1.5 milyon lira sarf ettiğini açıkladı. Barış antlaşmasından sonra Türk ve Ermeni milletleri arasında eski samimiyetin yeniden kurulacağı umudunu dile getirdi. **Hamdi Bey**, bir Ermeni gazetecinin Türk evlerinde 30.000 Ermeni kadını ve pek çok çocuk bulunduğu yolundaki iddiasını ise reddetti. (ZS IV, 150-151)

21 Kasım 1921

Çukurova Ermeni dini lideri **Catholicos**, Beyrut'tan, Yüksek Komiser General **Gouraud**'ya çektiği telgrafta, Ermeni esirlerin iadesinin sağlanmasını, yetimhanedeki çocukların Fransız bölgelerindeki yetimhanelere nakledilmesini, Dörtyol'daki Ermenilerin **Kemalist**'lerden kaçabilmeleri için İskenderun'a kadar götürülmelerini istedi. (ZS IV, 154)

22 Kasım 1921

Türk ileri gelenleriyle Çukurova'yı boşaltmakta olan Ermenilerin temsilcileri Yenice'de bir toplantı yaptılar. Toplantıya, **Ankara Antlaşması**'nı imzalamış olan **Franklin-Bouillon** ile Fransız Konsolosu **Laporte** da katıldı. **Türk-Fransız Anlaşması**'nın, Çukurova'da kalacak Hıristiyanlarla ilgili maddeleri anlatıldı ve Ermenilerden bölgeyi boşaltmamaları istendi. Ermeniler ise hayatları hakkında resmi bir güvence verilmediğini iddia ettiler. Bu gibi toplantılar, yayımlanan bildiriler, Fransızların sakinleştirme çabaları Ermenileri yatıştırmaya ve kalmaları için ikna etmeye yetmedi. Ve Ermeniler, Fransızlarla birlikte Çukurova'yı boşaltacaklardır. (ZS IV, 156)

25 Kasım 1921

Çukurova'dan Ermeni çekilmesi. Kilikya Ermeni Cemaati dini lideri **Catholicos** İskenderun'a geldi. Bu ayın sonlarında Çukurova'da ancak 60.000 Hıristiyan kalmış olacak. Ermenilerin ancak Suriye'ye birinci ve ikinci mevki tren biletleri vize ediliyor. Antep'ten göç ise yasaklandı. Fransız Senato Grubu, Başbakan **Briand**'a gönderdiği bir yazıda, Fransız ordusu çekilmeden Kilikya'daki Hıristiyanların güvence altına alınmasını istedi. (ZS IV, 162)

28 Kasım 1921

"Adana bugün tahliye ediliyor" (Peyamı Sabah), "Ermeniler Adana'dan gidiyor. 30.000 kişi ayrıldı." (Açıksöz).

29 Kasım 1921

▶ Katolik Ermenilerin ruhani lideri İskenderun'dan Paris'te Ermeni delegasyonuna yazdığı mektupta, Fransızların ve Türklerin ısrarlarına ve verdikleri güvenceye rağmen Ermenilerin, bir katliam korkusuyla Çukurova'yı terk etmekte olduklarını anlattı. Bugün Suriye'ye geçeceklerini bildiren mektupta **Catholicos**, Ermeni "enkaz"ını kurtarmak için harekete geçmelerini ve sığınacak bir yer bulmalarını istedi. (ZS IV, 168)

▶ **Franklin-Bouillon**, Fransızların Adana Konsolosunu İskenderun'a gönderdi. Konsolos **Laporte**, kaçmakta olan Ermenilerin liderleriyle uzun bir toplantı yaptı. Onlardan Çukurova'yı terk etmemelerini, gidenlerin de geri dönmesini istedi. Bu kaçışın Fransa'ya sadakatsizlik olduğunu söyledi: *"Kilikya'da Fransızlar sizin için 5.000 evladını verdi"* dedi. Sis Başpapazı, Türk hükümetine güvenmediklerini, hayatları için garanti olmadığını söyledi. *"Mütarekeden beri 30.000 Ermeni, Fransızlar için canını vermiştir"* dedi. Adana'yı terk eden Ermenilerin sayısı *Ferda* gazetesine göre 49.000. (ZS IV, 168)

▶ *Akşam: "Kilikya Ermenileri hicrete başlamıştır. Allah akıllar versin. Ermeni gazetelerinin yazdığına göre 70.000 Ermeni Mersin'e ulaşmıştır."* (ZS IV, 168)

1 Aralık 1921

Adana ve Mersin Fransızlardan teslim alındı. Türk memurlar Adana'ya bayraklı arabalarla geldiler. Adana Hükümet Konağına Türk bayrağı çekildi. 174 kişilik bir polis kuvveti ve 1.000 jandarma şehirde işe başladı. Şehirde büyük gösteriler yapıldı, kurbanlar kesildi. 20 Ekim tarihli **Ankara Antlaşması** gereğince Fransızlar 20 Aralıkta şehri tamamen boşaltacaklar ve 5 Ocakta da Türk ordusu büyük gösterilerle şehre girecektir. Türk memurların gelmesinden önce, Fransızlarla işbirliği yapmış olan Vali Vekili **Abdurrahman Bey**, Savcı **Zihni Hoca**, Belediye Başkanı **Şeyh Galiboğlu Kemal** ile **Hafızoğlu Mehmet**, Ermenilerle birlikte kaçmış bulunuyor. Mersin 17 Aralık 1918'de, Adana 21 Aralık 1918'de işgal edilmişti. (ZS IV, 170)

5 Aralık 1921

Mustafa Kemal Paşa, Adanalılara bir bildiri yayımlayarak Hükümetin Hıristiyanlara kötü davranacağı yolundaki söylentileri ya-

lanladı ve genel af çıkarıldığını belirtti. Bildiride şöyle denildi: *"Adana, Antep, Urfa halkı bundan böyle bütün güçlerini yurdun yükselmesine, ilerlemesine harcamalıdır. Çeşitli milliyetler, birbirinizle iyi geçiniz. Hür ve uygar bir milletin bireyleri olduğunuzu dost ve düşmana ispat edin. Hangi din, mezhep ve ırktan olursa olsun herkes eşittir."* Verilen bu güvencelere rağmen Ermeniler, bunun bir senet olamayacağını ileri sürerek, çekilen Fransız askerleriyle birlikte büyük kafileler halinde bölgeyi terk ettiler. (ZS IV, 175)

6 Aralık 1921

Eski Sadrazam Said Halim Paşa Roma'da vuruldu. Katil, **Arshavir Shiragian** adlı bir Ermeni idi. **Said Halim Paşa**, 1913-1917 yıllarında Sadrazamlık yapmış, 1915 Tehcir Kanunu onun zamanında çıkarılmış ve uygulanmıştı. Mütareke döneminde İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş, oradan kurtulduktan sonra Türkiye'ye dönmeyerek Roma'da oturmaya başlamıştı. **Said Halim Paşa** Kabinesinde Dahiliye Nazırı, 1917'de Sadrazam olan **Talat Paşa** da 15 Mart 1921 günü Berlin'de bir Ermeni terörist tarafından vurulmuştu.

31 Aralık 1921

Fransız Parlamentosunda bir milletvekili Hükümete yönelttiği soruda, Kilikya'dan çekilirken Ermenilerin nakilleri için ne gibi tedbirler alındığını, 50 milyon Franklık ödeneğin Ermenilerin sefaletini gidermeye yetip yetmediğini sordu. Başbakan **Briand**, Hükümetin Ermenilere her türlü insani yardımı yaptığını açıkladı. 50 milyonluk ödeneğin de bunu karşılamaya yettiğini söyledi. (ZS IV, 212)

14 Ocak 1922

Fransa Temsilcisi **M. Gabriel Hanotaux**, Milletler Cemiyeti Konseyine Hükümetinin bir tebliğini sundu. Konsey tarafından tatminkâr görülen ve oybirliğiyle kabul edilen metne göre: Fransa, azınlıkların korunması için Yakındoğu'da geleneksel siyasetini sürdürüyor. Kilikya'daki Ermenilerin Türklerle eşit haklara sahip oldukları konusunda Ankara Hükümeti verdiği sözü tutuyor. Fransa, paniğe kapılan Ermenileri Kilikya'dan Lübnan'a taşımış ve onları yerleştirmiştir. (ZS IV, 233)

23 Mart 1922

Müttefik Dışişleri Bakanları Paris Konferansı'nda Ermeni sorunu gündeme getirildi. Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları arasında yapılan toplantıda Türkiye'deki azınlıklar ve özellikle Ermeniler konusunu **Lord Curzon** ortaya attı. **Curzon** Erivan Ermenileri için Doğu Anadolu'dan toprak verilmesini istedi ve ayrıca Kilikya'da,

Ermenilere bir "yurt" verilmesini savundu. Fransa Dışişleri Bakanı **Poincaré, Curzon**'a karşı direndi. Fransa'nın Kilikya'yı boşalttığı sırada burada birkaç bin Ermeni bulunduğunu açıkladı. Ermenilere "yurt" verilirken *"Ermeni nüfusunu nereden bulacağız?"* diye sordu. Türklerin hiçbir zaman Kilikya'yı vermeyeceklerini belirtti. İtalya Dışişleri Bakanı, **Kars Antlaşması**'ndan sonra Kuzeydoğu Anadolu'dan da Ermenilere toprak verilmesinin güç olacağını söyledi. **Lord Curzon** yalnız kaldı. İlerde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün Ermenilere "taviz vermesi" şartına bağlanabileceği fikrini ortaya attı... (Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.259)

13 Nisan 1922

İsviçre polisi, o ülkede oturan **Cavit Bey**'i çağırarak Ermeni komitacılarının onu idama mahkûm ettiğini haber verdi ve kendisini korumasını istedi. Polisin de gerekli önlemleri alacağını bildirdi. Bir süre önce Fransız güvenlik makamları da Paris'te yaşayan **Hüseyin Cahit Bey**'e benzer bir duyuru yapmışlardı. **Cavit Bey**, Tehcir Kanunu çıkarıldığı tarihte Hükümette Maliye Nazırı idi. (ZS IV, 378)

17 Nisan 1922

Ermeni komitacılar, Berlin'de, Cemal Azmi Bey ile Bahaeddin Şakir Bey'i katlettiler. Bahaeddin Şakir, İttihat ve Terakki'nin eski Başkanlarındandı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzincan yöresinde Teşkilât-ı Mahsusa yöneticiliği yapmıştı. **Cemal Azmi**, eski Trabzon Valisi idi. Bazı kaynaklar bu cinayetin tarihini 16 Nisan olarak vermektedirler. **Cavit Bey,** *"Bahaeddin Şakir fikir uğruna çalışmıştı, cepleri dolu değildi"* demiş ve bu cinayet üzerine şu notu düşmüş: *"Berlin'de iki cinayet birden. Bahaedddin Şakir'le Cemal Azmi'yi öldürmüşler. Ermeniler, harp zamanında karşılıklı açılan bu kitab-ı katli kapamayacak olurlarsa ve şu üç seneden beri gördükleri derslerden mütenebbih olmayacaklarsa kıtalden, sefaletten, açlıktan ve yarısı bitmiş olan ırklarına çok büyük bir fenalık edeceklerdir."* (ZS 1, 268; IV, 385, 391)

20 Nisan 1922

Kurtarılmış bölgelerden kaçan veya kaybolanların (Rum ve Ermenilerin) mallarının paraya çevrilerek Hazineye gelir kaydedilmesine ilişkin kanun çıkarıldı. (ZC 19, 303; ve Düstur 3/3, 63)

6 Mayıs 1922

Amerikan Yakın Doğu Yardım Kurulu (Near East Relief) eski üyelerinden Mr. Yavel'in Türkiye'de Hıristiyanlara kötü davranıldığını

ileri süren yazısı *The Times*'ta yayımlandı. Yazıda Karadeniz Rumlarının iç bölgelere nakli, Ermeni mallarının gasbı, Ermeni kadınlarının Türk erkeklerinin nefsi arzularına terk edildiği, Hıristiyanların miras hakkının tanınmadığı, memurların Hıristiyanları soyduğu gibi konulara yer verildi. Bu iddiaları incelemek üzere toplanan Umum Anadolu Hıristiyanları Kongresi 21 Mayısta, Dışişleri Bakanlığı ise 23 Mayısta iddiaları yalanlayacaktır. (ZS IV, 418)

21 Mayıs 1922

Kayseri'de toplanan Umum Anadolu Hıristiyanları Kongresi, Mr. Yavel'in 6 Mayıs günlü *The Times*'ta yer alan iddialarına cevap verdi. Kongre, iddiaların asılsız olduğunu, İstiklal Mahkemelerinin vatan hainlerini Türk, Rum ayırmadan cezalandırdığını, Pontos bölgesinden Rumların bir zorunluluk sonucu sürüldüğünü vb... **Papa Eftim**'e bir telgrafla bildirdi. Türk Ortodoks Cemaati ve Kilisler Genel Vekili **Papa Eftim Efendi**, bu telgrafı yarın açıklayacaktır. İçişleri Bakanlığı da yarından sonra bir açıklama yapacaktır. (ZS IV, 439)

22 Mayıs 1922

Papa Eftim Efendi, Kayseri'de toplanan Umum Anadolu Hıristiyanları Kongresi'nin dünkü telgrafını açıklayarak, **Türkiye'de Hıristiyanlara zulüm yapıldığı propagandasını şiddetle reddetti.** Daha sonra Ankara Ortodoksları adına **Papa Apostol**'un protestosu yayımlandı. (ZS IV, 441)

23 Mayıs 1923

Dahiliye Vekâleti bir açıklama yaparak, Amerikan Yakın Doğu Yardım Kurulu'nun eski üyelerinden Mr. Yavel'in *The Times*'ta yer alan iddialarını iftira olarak nitelendirdi. Açıklamada iddialar tek tek ele alınarak özetle şöyle denildi: Ermeni malları müsadere edilmedi, emniyet altına alındı; Ermenilerin mahkemede kanuni hakları saklıdır; Hıristiyanlar, miras bırakma konusunda Müslümanlarla aynı kurallara bağlıdır; Hıristiyan erkekler kanuni sebep olmaksızın hapsedilmedi; Hıristiyan kadınlar, kendi istekleri olmaksızın Türk evlerinde istihdam edilmedi; Türk memurlar Hıristiyanları soymuyor; yerlerinden sürülen şüpheli Rumlara ve ailelerine iyi davranılıyor; Hıristiyan kadın ve kızlarının, Türklerin nefsi emel ve ihtiraslarına terk edildiği yalandır. (ZS IV, 442)

30 Mayıs 1922

Anadolu azınlık cemaat sözcüleri, kendilerine baskı ve zulüm yapıldığı yolundaki iddiaları yalanladılar. 1) *Anadolu Ajansı* yayını **Amerikan Yakın Doğu Kurulu** Genel Müdürü **Mr. Çekvik,** Ankara'dan *Presse de Soir*'a gönderdiği bir telsizle, **Yavel**'in isnatlarını tekzip etmekte ve üzüntülerini bildirmektedir. 2) Elaziz'de **Serrahip Pavlos** imzasıyla gönderilen telgrafta **Yavel**'in Harput Hıristiyanlarına zulüm yapıldığı iddiası kınanarak Elaziz Hıristiyanlarının "Türk oğlu Türk" olduğu ileri sürüldü. 3) Çaycuma Rum Ortodoks Cemaati Metropolit Vekili **Papa Aleksansdros** ile Rum mahallesi muhtarı ve "muteberandan" bazı Rumlar, toplanıp çektikleri telgrafta, şikâyetlerine sebep olabilecek hiçbir davranışla karşılaşmadıklarını bildirdiler. 4) Boyabat "Rum ve Ermeni milleti" vekilleri de telgraflarında kendileri şimdiye kadar "refik, şefik ve rahim" olan Türklerin idaresinde yaşamaktan memnun ve mutlu olduklarını belirttiler. 5) Sivas Ermeni Murahhası **Sarkis** ile Sivas Metropoliti Vekili **Papa Dimitri** de zulüm iddialarını tekzip ettiler. 6) Ankara Ermeni Murahhasları Vekili **Papas Sahk** da Türk Hükümetinin, hiçbir unsura farklı davranmadığını bildirerek katliam iddialarını reddetti. 7) İncesu Rum ruhani reisleri de iddiayı yalanladılar. (ZS IV, 453) (Haziran ayı içinde de çeşitli Ermeni ve Rum cemaati sözcüleri, gönderdikleri telgraflarla, zulüm iddialarını yalanlamayı sürdürdüler; İstanbul ve Ankara gazeteleri de bu açıklamalara genişçe yer verdi. BNŞ)

21 Temmuz 1922

İttihat ve Terakki iktidarının 3 numaralı adamı olan eski Bahriye Nazırı Cemal Paşa, iki yaveriyle birlikte, Tiflis'te, Ermeni suikastçılar tarafından vuruldu. Katillller yakalanamadı. **Cemal Paşa,** 2/3 Kasım 1918 gecesi bir Alman denizaltısı ile İstanbul'dan kaçmış, Rusya, Afganistan ve Kafkaslar'da Türkiye için çalışmıştı. Ermeni teröristleri bundan önce de **Talat Paşa**'yı, **Said Halim Paşa**'yı, **Bahaeddin Şakir** ve **Azmi Bey**'leri katletmişlerdi. (ZS IV, 538-539)

22 Temmuz 1922

Yunanlılar, Anadolu'da Türklere karşı savaşmak üzere, İstanbul'daki Rum ve Ermenilerden bir birlik kurdular. (ZS IV, 541)

30 Temmuz 1922

Ermeni subaylarından **Torkom,** İzmir'de Ermeni lejyonu kurdu. (GJ, 187; ZS IV, 557)

26 Ağustos 1922

Büyük Taarruz sabah saat 05'te başladı.

30 Ağustos 1922

Büyük Zafer: **Başkumandanlık Meydan Savaşı kazanıldı.**

3 Eylül 1922

Kars'ta, Rus, Azerbaycan ve Ermenistan konsolosları mutasarrıflığa gelerek Türk milli zaferini kutladılar. (ZS IV, 625)

6 Eylül 1922

İzmir'de Müftü, Metropolit, Ermeni temsilcisi, Hahambaşı, Katolik temsilcisi ve Protestan ruhani reisi, ortak bir bildiri yayımlayarak, halkı yolsuz hareketlere karşı uyardılar. Metropolit **Hrisostomos**, Fransız ve İtalyan Konsoloslarını ziyaret ederek Hıristiyanları tehlike beklediğini anlattı ve himayelerini istedi. Konsoloslar gelişmelerin farkında ve gereken tedbirleri almakta olduklarını söylediler. (ZS IV, 637)

8 Eylül 1922

Yunanlılar, şehri Rum ve Ermeni muhafızlara bırakarak İzmir'i terk ettiler. Kaçışın büyük bölümü Çeşme'den yapılıyor. Şehre binlerce mülteci akın ediyor. (ZS IV, 644)

9 Eylül 1922

Türk ordusu İzmir'e girdi. İzmir, 3 yıl 4 ay süren Yunan işgalinden kurtarıldı. Sabah saat 10.30'da Türk Süvari Bölüğü dörtnala Hükümet Konağı önüne geldi. Yüzbaşı **Şeref Bey**, al bayrağı gözyaşları içinde göndere çekti... (ZS IV, 647)

12 Eylül 1922

İzmir'de yangın, şehrin Ermeni mahallesinde karışıklık çıktı. Bugünkü yangın söndürüldü, asıl büyük yangın yarın çıkacak. (ZS IV, 663)

13 Eylül 1922

İzmir'de büyük bir yangın çıktı. Ermeni evleri ve kiliselerinde aynı anda patlak veren yangın, aralıksız 50 saat boyunca söndürülemeden devam edecek. Dünyanın en büyük yangınlarından biri sayılan bu yangını kimlerin çıkardığı kesin olarak saptanamadı. Ancak İzmir'i terk eden fanatik Ermenilerin çıkardığı görüşü ağırlık kazandı. İki günlük yangının bilançosu: 20 bin bina, tahminen 12 milyon İngiliz lirası olarak hesaplandı. Yüzlerce insan yanarak can verdi. Yangın sırasında görülen patlamalardan, yanan evlerde silah ve cephane depo edildiği anlaşıldı. Evlerini terk eden binlerce Hıristiyan umutsuzluk içinde limana yığıldı... (ZS IV, 664)

16 Eylül 1922

Ankara Hükümetinin Paris Diplomatik Temsilcisi **Ahmet Ferit (Tek)**, *Le Temps* gazetesine demeç verdi. 1.5 milyon Ermeninin katledildiği iddiasının asılsız olduğunu, çünkü o tarihlerde bütün Ermeni nüfusunun bu kadar olmadığını söyledi ve iç mücadelelerden dolayı üzüntülerini belirtti. **Ferit Bey**, yarım milyon Ermeninin katledildiği rivayetlerinin de gerçeğe uymadığını söyledi. (ZS IV, 756)

3 Kasım 1922

Lozan Konferansı'na giderken İsmet Paşa'ya on dört maddelik bir hükümet talimatı verildi. Talimatın birinci maddesi aynen şudur: ***"1-Şark hududu: 'Ermeni yurdu' mevzu-u bahs olamaz. Olursa inkıta-ı müzakereyi mucib olur."*** Yani, barış konferansında Ermeniler için Türkiye'den toprak istenirse Türk heyeti müzakereleri kesecekti. Müzakerelerin kesilmesi, **Mudanya Mütarekesi**'nin sona ermesine ve savaşın yeniden başlamasına varabilirdi. Türk Hükümeti, vatanın bütünlüğü uğruna tekrar savaşı göze alacak kadar kararlıydı.

6 Aralık 1922

Papa, Ermenilere değinen bir bildiri yayımladı. Lozan'daki Türk heyeti de karşı bildiri yayımladı.

10 Aralık 1922

Noradunghian Efendi Lozan'da **İsmet Paşa**'ya çıktı ve Türkiye'den "Ermeni yurdu" istedi. Paşa, *"Noradunghian Efendi geldi. Muhacirler için Ermeni yurdu istedi. Nasihat ettik"* diye rapor etti.

12 Aralık 1922

Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Komisyonu toplandı. İngiliz Delegesi **Lord Curzon** "Ermeni yurdu"ndan söz etti. "Gözlemci" sıfatıyla konferansta bulunan Amerikan temsilcisi uzun bir konuşma yaptı. **İsmet Paşa** da uzun bir konuşma yaptı.

13 Aralık 1922

Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Komisyonu tekrar toplandı. **İsmet Paşa** konuşmalara cevap verdi. **Curzon** saldırgan bir dil kullandı, şiddetli propaganda yaptı ve tehditler savurdu ve "Ermeni yurdu"nu savundu. **İsmet Paşa**, yine cevap vereceğini bildirdi.

14 Aralık 1922

Lozan Konferansı Azınlıklar Komisyonunda, Ermeni iddiası konusunda Batılılar "cidden küstah" bir tutum takındılar. **İsmet Paşa** cevap verdi. Zor bir gün geçirildi.

15 Aralık 1922

Lozan Konferansı Azınlıklar Alt-Komisyonunda İngiliz **Ryan**, Ermenileri savunmak için saldırgan bir dil kullandı. "Ermeni yurdu" istedi. Türk heyeti reddetti. **İsmet Paşa**, İngiliz Müsteşarına uğrayıp **Ryan** hakkında şikâyette bulundu.

16 Aralık 1922

Lozan Konferansı'nda Batılılar, Azınlıklar konusunda aşırı isteklerde bulundular. **İsmet Paşa** konferansı kapatabileceğini duyurdu.

26 Aralık 1922

Lozan Barış Konferansı Azınlıklar Alt-Komisyonunda Müttefikler, Ermenileri de dinlemek istediler. Türk heyeti protesto etti ve oturuma katılmadı.

6 Ocak 1923

Lozan Konferansı Azınlıklar Alt-Komisyonunda Müttefikler, "Ermeni yurdu", "Asuri yurdu", "Geldani yurdu"ndan söz ettiler. **Rıza Nur**, çalışma arkadaşlarıyla birlikte toplantıyı terk etti.

9 Ocak 1923

Lozan Konferansı Azınlıklar Komisyonunda **Curzon**, yumuşak bir konuşma yaparak "Ermeni yurdu"na kısaca değindi. **İsmet Paşa** reddetti ve sonucu Ankara'ya şöyle telledi: *"Ekalliyetler mes'elesi müsait bir sûrette hitama ermekte addolunabilir. Ermeni yurdu da son günlerindedir. Şayan-ı dikkattir ki muhterem Amerikan Murahhası bütün müzakerata hiç karışmamışlardır."*

1923

Ermeni komiteleri, **Lozan Konferansı**'nda **İsmet Paşa'ya suikastlar** planladılar ama kötü emellerini gerçekleştiremediler.

24 Temmuz 1923

Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile Türkiye'deki gayri Müslimlere (Rumlar, Ermeniler ve Yahudilere) azınlık hakları tanındı. Başka ülkelerde yaşayan Türklere, örneğin Batı Trakya Türklerine, ne kadar azınlık hakkı tanınıyorsa, Türkiye'deki Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere de o kadar hak tanındı. Türkiye'de Müslüman azınlık kavramı ise tanımlanmamıştır; **Lozan Antlaşması**'nda böyle bir kavram yoktur.

6 Ağustos 1923

Lozan'da **Türkiye-ABD Dostluk ve Ticaret Antlaşması** imzalandı.

13 Ağustos 1923

Atatürk, İkinci Meclisi açarken yaptığı konuşmada şunları söyledi: *"Efendiler, şarkta Trabzon'u, cenupta Adana'yı ihtiva edecek büyük Ermenistan'dan eser kalmamıştır.* ***Ermeniler, tabii olan hudutları dahilinde bırakılmıştır.*** *93 seferinde* (1877-1878 savaşında) *Türk vatanından cebren ayrılan Elviye-i selâse* (üç vilayet) *tekrar sancağımız altına alınmıştır."*

1924

Amerika'da **"Lozan Antlaşması'na hayır!"** sloganıyla Türk aleyhtarı büyük bir kampanya başlatıldı. Başını ABD'deki Ermeni ve Rum lobilerinin çektiği bu kampanya 1927 yılına kadar sürdü ve etkili oldu. **"Lozan'a evet!"** sloganıyla yürütülen karşı kampanya nispeten zayıf kaldı. Misyoner örgütler, "Lozan'a evet" kampanyasını destekledikleri Türkiye'deki çalışmalarını ancak **Lozan Antlaşması** onaylanırsa sürdürebileceklerini düşünüyorlardı. (Bkz. 18 Ocak 1927)

Aralık 1924

Gazi Mustafa Kemal'e suikast hazırlayan bir çete İstanbul'da ortaya çıkarıldı. Çetenin elebaşısı **Artin Karabet** adlı bir Ermeniydi.

20 Nisan 1925

Gazi Mustafa Kemal'e suikast planlayan bir başka Ermeni çetesi ortaya çıkarıldı. Çetenin elebaşısı **Manok Manokyan** Eskişehir'de yakalandı. İstiklal Mahkemesi tarafından 5 Mayıs günü ölüm cezasına çarptırılan **Manokyan** Ankara'da asıldı.

1926-1927

Atatürk'e suikast hazırlayan dört ayrı çete daha ortaya çıkarıldı. İzmir suikastından ayrı olan bu suikast çetelerinin içinde veya başında Ermeniler vardı.

18 Ocak 1927

6 Ağustos 1923 tarihinde Lozan'da imzalanmış olan **Türkiye-ABD Dostluk ve Ticaret Antlaşması, Ermeni lobisinin de etkisiyle Amerikan Senatosu tarafından reddedildi.**

17 Şubat 1927

Türkiye ile ABD arasında bir Modus Vivendi imzalandı. İmzalandığı gün yürürlüğe giren bu anlaşma ile iki ülke arasında diplomatik ve konsolosluk ilişkileri yeniden kuruldu.

21 Eylül 1927

Türkiye'ye atanan ABD Büyükelçisi **Joseph C. Grew**, Ankara'da güven mektubunu Cumhurbaşkanı **Gazi Mustafa Kemal**'e sundu.

5 Aralık 1927

ABD'ye atanan ilk TC Büyükelçisi **Ahmet Muhtar Bey**, güven mektubunu Başkan **Calvin Coolidge**'e sundu ve Ermeni lobisinin kışkırttığı gergin bir hava içinde Washington'da göreve başladı.

1945

San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansına katılan Dışişleri Bakanı **Hasan Saka'ya ve heyet üyelerine suikast** girişiminde bulunuldu. Suikastı hazırlayan San Fransisco'daki "Ömer Hayyam" lokantası sahibi **Mardikyan**, Türk heyetini zehirleyerek öldürmeyi planladığını daha sonra açıklamıştır.

16 Ağustos 1964

Eçmiyazin Katolikosu Vazken I, 1915 tehcirinin 50. yılının yaklaşmakta olduğuna dikkati çekerek, 1965 yılında ve ondan sonra her yıl sözde katliamının çeşitli etkinlikler ve törenlerle anılması için dünya Ermenilerine çağrıda bulundu. Bunun üzerine, Lübnan, Fransa, ABD, Sovyetler Birliği, Latin Amerika Ermenileri başta olmak üzere, dünya Ermenileri, 50. yılda sözde soykırımın Ermenilere ve dünyaya anlatılması için hazırlıklara başladılar. Daha 1964 yılında çeşitli yayınlar yapıldı, yaptırıldı; konferanslar, paneller düzenlendi; dergilere, gazetelere makaleler yetiştirildi; radyo, televizyon programları düzenlendi... Bu etkinlikler yıldan yıla arttı ve yoğunluk kazandı. Türk ulusunu karalamak amacıyla kampanyalar yürütüldü.

19 Ağustos 1964

Lübnan'da Oturan "Kilikya Katolikosu" Horen I, 1915 tehcirinin 50. yılında çeşitli etkinlikler düzenlenmesi için dünya Ermenilerine çağrıda bulundu, Türkiye'yi ve Ağrı Dağı'nı hedef olarak gösterdi. Eçmiyadzin ve Kilikya Patriklerinin hemen hemnen eş zamanlı olarak yayımladıkları çağrılar, tarihte kalmış olan Ermeni sorununu yeniden canlandırdı ve gündeme getirdi. Bu çağrılar, Ermeni cemaatlerince Türkiye'ye savaş açılması direktifi gibi algılandı. Bu çağrılar üzerine Türkiye'ye karşı yoğun bir propaganda kampanyası başlatıldı, ardından Türk ulusunu karalamayı amaçlayan "soykırım" anıtları dikilmesine gidildi ve Türk diplomatlarına karşı sistematik suikatlar düzenlendi. Daha sonra da Ermeni iddiaları siyasi platforma taşındı. 1923

Lozan Antlaşması'yla tarihe gömülmüş olan Ermeni gailesinin kırk yıllık aradan sonra yeniden diriltilmesi, **Horen I**'in ve **Vazken I**'in bu çağrılarıyla başlamıştır.

1965

Ermeniler, 1915 tehcirinin 50. yılı dolayısıyla, "Ermeni Soykırımının 50 Yılı" adıyla ABD'de, Fransa'da, Sovyetler Birliği'nde ve diğer bazı ülkelerde yoğun bir Türk düşmanlığı kampanyası yürüttüler. Ermenistan Hükümeti üyeleri, sözde katliamın 50. yıldönümünde Cumhurbaşkanlarına, Hükümet Başkanlarına, uluslararası siyasi, kültürel kuruluşlara, üniversite rektörlerine, dünyanın tanınmış şahsiyetlerine birer muhtıra gönderdi. Bu muhtıranın yanı sıra yabancı gazetelerde yer alan açıklamalar, yazılar, sessiz yürüyüşler yapıldı. Birleşmiş Milletler katında, Buenos Aires, Paris, Los Angeles ve dünyanın diğer çeşitli şehirlerinde etkili çalışmalar yürüttüler. 1964 yılında başlayıp 1965'ten sonra da devam eden bu kampanyada yeryüzündeki Ermeni örgütlerinin veya kuruluşlarının sayısında önemli bir artış görüldü, yüzlerce yeni Ermeni örgütü kuruldu. Yalnız ABD'de Ermeni kuruluşlarının toplam sayısı 1.228'e ulaştı (bunların 182'si kilisedir). Ermeni kuruluşlarının artan sayısına paralel olarak etkileri ve etkinlikleri de arttı. Ermeni propaganda yayınlarında büyük bir artış görüldü ve bu kampanya, arkasında ağır bir düşmanlık tortusu bıraktı. Kampanya, daha sonraki yıllarda dikilen Ermeni soykırım anıtlarına ve Türk diplomatlarına karşı Ermeni suikastlarına da ortam hazırladı. Ermeniler, bu momentumdan yararlanarak dünya çapında örgütlenmeye de gittiler. Örneğin, **Taşnak** Partisi önderliğinde küresel düzeyde bir örgüt olarak **Ermeni Davasını Savunma Komitesi** (Comite de Defence de la Cause Arménienne=CDCA) kuruldu. Dört kıtaya dal budak salan bu Ermeni örgütleri ilerde Türk diplomatlarına karşı 27 değişik ülkede sistematik suikastlar düzenlenmesinde ve Ermeni soykırımı iddiasının dünya parlamentolarının gündemine taşınmasında etkili oldu.

31 Aralık 1966

Merkezi Portekiz'de bulunan **Gülbenkyan Vakfı**'nın 1966 yılı faaliyet raporunda, dünyadaki Ermeni cemaatlerine toplam 1.548.330 dolar verildiği belirtilmiştir. Bu para, rapora göre, *"Dünyanın her tarafındaki Ermenilerin kültür, eğitim ve sanat sahalarında kalkınmalarına ve sosyal yardım amacıyla duyulan ihtiyaçlara"* harcanmıştır. **Gülbenkyan Vakfı**'nın faaliyete geçtiği 18 Temmuz 1956 tarihinden 31 Aralık 1966

tarihine kadar dünyadaki Ermeni cemaatlerine verilen paraların toplamı 9.781.730 milyon dolar olmuştur. (TKEH 1968, 6-7)

Nisan 1967

İlk Ermeni "soykırım" anıtı ABD'nin California eyaletinin Montebello şehrinde dikildi. Anıtın resmi açılışı 21 Nisan 1968'de yapıldı. TC Washington Büyükelçiliği'nin önlemek için ABD Dışişleri Bakanlığı katında üst üste yaptığı girişimlere rağmen, anıta Türk ulusunu karalayan şu kitabe kondu: *"Türklerin insanlığa karşı yapmış oldukları katliam ve Türkler tarafından katledilen Ermenilerin hatırasına..."* Bu anıt, diğer ülkelerde de benzer anıtlar dikilmesi çığırını açtı. Bundan sonra, Türk düşmanlığını sembolleştiren Ermeni anıtları dünyanın dört bucağında yükseldi. Bu anıtların, Birinci Dünya Savaşı'nda ölen Ermenilerin hatırasını yaşatmaktan ziyade Türk düşmanlığını yaymak amacı güttüğü görüldü.

10-14 Temmuz 1967

Paris'te toplanan **İkinci Uluslararası Kriminal Profilaksi Kongresi**'nde *Une Génocide impunie: L'Arménocide (Cezasız kalan bir soykırım: Ermeni soykırımı)* başlıklı bir kitap dağıtılmıştır. Kitap, Lübnan'dan kongreye katılan **Musa Prens** adlı bir avukat tarafından kaleme alınmıştır. (TKEH 1968, 40)

7 Kasım 1967

İkinci Ermeni "soykırım" anıtı, Erivan'da, Büyük Ekim İhtilali'nin 50. yılı jübilesinde, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Erivan'da dikildi. Bu anıtla, hem Osmanlı Türkleri Ermenilere karşı "soykırım" uygulamakla suçlandı, hem de "asil Ermeni halkının komünizm fikirlerine içten bağlılığı sembolize edildi." (TKEH 1968, 4)

29 Kasım 1967

Üçüncü Ermeni "soykırım" anıtı, bir hatıra taşı biçiminde, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sisernakabend şehrinde dikildi. Anıtın veya dikilitaşın açılışında bir konuşma yapan **A.Y. Kochinyan**, *"1915 soykırımının, yüzyıllar boyunca Osmanlı boyunduruğunda yaşadıkları büyük trajedinin son perdesi olduğunu, doğudaki Ermenilerin 18. yüzyıl başlarında Rusya'ya katılarak kurtulmuş olduklarını, Osmanlıların Ermenilere yönelik siyasetinin 20. yüzyılda ilk 'soykırım' siyaseti olduğunu, bu siyasetin daha sonra faşistler tarafından Avrupa'da daha geniş ölçüde uygulandığını, halen de* (1967'de) *Vietnam'da kan akıtılmakta olduğunu"* söylemiştir. **Kochinyan**, *"bu dikilitaşın sadece geçmişteki*

olayları protesto amacı gütmediğini, aynı zamanda halen yürütülmekte olan emperyalist siyaseti ve değişik kisveler altındaki 'soykırım'ı protesto mahiyetinde olduğunu" sözlerine eklemiştir (*Komünist*, Erivan, 30 Kasım 1967; TKEH 1968, 2-3). Montebello anıtı Sovyetler'e emsal olmuştu. Türkiye, NATO müttefikimiz ABD'de Türk karşıtı bir anıt dikilmesini önleyemediği gibi, Varşova Paktı ülkesi SSCB'de benzer bir anıtın dikilmesini hiç önleyemezdi ve önleyemedi. Ermeniler konusunda 19. yüzyılda İngiliz-Rus yarışını anımsatır biçimde, bu defa aynı konuda Amerikan-Sovyet yarışı başladı! Dışişleri Bakanlığı'nın değerlendirmesi şudur: *"Amerika'nın Montebello şehrinde bir Ermeni anıtının kurulmasına geçildikten az sonra bu defa Sovyetler Birliği'nin bir şehrinde de bir Ermeni hatıra taşı (obelisk) dikilmesi, Türkiye'ye karşı dünya Ermeni hareketinin Amerika ve Sovyet Ermenileri arasında bir rekabet ve açık artırma konusu yapıldığını göstermektedir."* (TKEH 1968, s.41)

Aralık 1967

The National Geographic Magazine, **Lands of Bible Today** adıyla bir harita yayımladı ve bu haritada Anadolu'nun bazı bölgelerini "Ermenistan" ve "Kürdistan" olarak gösterdi. TC Washington Büyükelçiliği bu hataların düzeltilmesi için girişimde bulundu. Anılan kuruluş yetkilisi, bu haritanın "tarihi bir harita" olduğunu, bu ibareleri haritadan kaldıramayacaklarını söyledi. (TKEH, 1968, 8-9)

1968

Ermenilik kavramını ve Ermeni milleti varlığını işleyen **Arménologie** çalışmaları gittikçe hız kazandı. ABD'de, Lübnan'da bazı kolej ve üniversitelerde Ermeni kürsüleri kuruldu. Dünya kütüphanelerinde Ermenilerle ilgili 2.000'den fazla kitap bulunduğu, Sovyetler Birliği'nden bu kürsülere ve dünya Ermenilerine yılda 70.000'den fazla Ermenice kitap sevkedildiği saptandı. (TKEH, 1868, 647)

1968 İlkbaharı

Eçmiyazin Katolikosu Vazken I, Avrupa, ABD ve Latin Amerika ülkelerini kapsayan uzun bir geziye çıktı. Ermenilerin en önemli ruhani lideri durumundaki **Vazken I**'in bu gezisi, dini amaçlardan ziyade, dünya Ermenilerini biraraya getirmek ve belli hedeflere doğru yönlendirmek gibi siyasi amaçlara hizmet etmiştir.

Nisan 1971

Dördüncü Ermeni "soykırım" anıtı Fransa'nın Marsilya şehrinde, Ermeni kilisesinin bahçesinde dikildi. Fransa, yarışta geri kalmak istememiş gibi bu anıtın açılışını destekledi. O zamanki Paris Bü-

yükelçimiz **Hasan Esat Işık**, böyle bir düşmanlık anıtının dikilmesini protesto ederek, Fransa'yı terk etti ve bir daha da geri dönmedi. Büyükelçi **Işık**, Kasım 1967'de Ermenistan'da iki soykırım anıtı dikildiği günlerde Moskova'da Büyükelçi idi. (Bugün Fransa'da "Ermeni soykırımı" ile ilgili 34 adet anıt, haç, meydan ismi vs. bulunmaktadır [EA 9, 29])

1972

ABD'de **Armenian Assembly of America** (Amerika Ermeni Asamblesi=AAA) adlı lobi örgütü kuruldu. Ermeni toplumunun oldukça etkili isimleri tarafından, Amerikalı bütün Ermenileri temsil etmek iddiasıyla kurulan AAA, 2.5 milyon dolarlık bütçesi ve 7 bin çalışanı olan güçlü bir kuruluştur. ABD dış politikasına paralel bir politika izler, öncelikli amacı sözde soykırımın uluslararası platformlarda tanınmasını sağlamaktır. (Kantarcı EL)

27 Ocak 1973

Türk diplomatlarına karşı ilk Ermeni suikastı ABD'de düzenlendi. TC Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile yardımcısı Konsolos **Bahadır Demir**, California'nın Santa Barbara şehrinde pusuya düşürülüp katledildiler. Katil, **Mıgırdıç Yanıkyan** adlı Rusya kökenli, eski bir Ermeni komitacısı idi. 70'lik bir manyağın kişisel çılgınlığı sanılan bu cinayet de yeni cinayetlere emsal oldu. ABD'nin Pasifik kıyısında işlenen bu çifte cinayeti, iki yıl sonra Avrupa'nın göbeğinde üst üste iki suikast izleyecek ve ondan sonra Ermeni suikastlar dizisi, çorap söküğü gibi sürüp gidecekti. ABD burada da başı çekti, örnek oldu! (Şimşir, ŞD; EF, 124)

4 Nisan 1973

Paris. Türk Hava Yolları bürosu Ermeni teröristlerce bombalandı. Ölen olmadı, fakat ofise büyük maddi zarar verildi. (EF, 124)

26 Ekim 1973

New York. Türkiye Basın-Yayın ve Enformasyon ofisine bomba kondu. Bomba patlamadan bulunup imha edildi. Olayı **Yanıkyan Komandoları** adlı Ermeni örgütü üstlendi. Bu örgüt, Başkonsolos **Mehmet Baydar** ve Konsolos **Bahadır Demir**'in katili **Yanıkyan**'ın serbest bırakılmasını istediklerini açıkladı. (EF, 124)

7 Şubat 1975

Beyrut. Türkiye Basın-Yayın ve Enformasyon bürosuna bomba koyuldu. Bomba etkisiz hale getirilmeye çalışılırken patladı, bir Lübnan po-

lisi yaralandı. Bu bombalama girişimini de **Yanıkyan Grubu** adlı bir örgüt üstlendi. (EF, 124)

29 Şubat 1975

Beyrut. Türk Hava Yolları bürosu bombalandı. Ofise büyük maddi zarar verildi. Bombalamayı **Yanıkyan Grubu** üstlendi. (EF, 124)

22 Ekim 1975

Türk diplomatlarına karşı ikinci Ermeni suikastı Viyana'da düzenlendi. TC Viyana Büyükelçiliği silahlı Ermeni teröristler tarafından basıldı ve Büyükelçi Dâniş Tunalıgil, makam odasında, çalışma masası başında vuruldu. Suikastı ASALA adlı Ermeni örgütü üstlendi. Teröristler yakalanamadı. ASALA, Fransızca ve İngilizce, *"Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu"* kısaltmasıdır. (Şimşir, ŞD; EF, 124)

24 Ekim 1975

Türk diplomatlarına karşı üçüncü Ermeni suikastı Paris'te düzenlendi. TC Paris Büyükelçisi İsmail Erez ile şoförü Talip Yener, bir davetten dönerken, Büyükelçilik yakınında bir köprü başında pusu kurmuş Ermeni teröristlerce makam otomobili içinde kurşun yağmuruna tutulup öldürüldüler. Suikastı ASALA adlı Ermeni örgütü üstlendi. (EF, 124) Katiller yakalanamadı. Fransa, Ermeni "soykırım" anıtı dikilen ülkeler sıralamasında olduğu gibi, Ermeni suikastları düzenlenen ülkeler sıralamasında da üçüncü sırayı aldı. Fakat çok geçmeden birinci sıraya yükselecek ve Fransız başkenti Paris, Türk diplomatlarına karşı düzenlenen Ermeni suikastlarının merkezi durumuna gelecektir. (Şimşir, ŞD)

28 Ekim 1975

Beyrut. Türkiye Büyükelçiliğine el bombası atıldı. Saldırıyı ASALA adlı Ermeni örgütü üstlendi. (EF, 124)

16 Şubat 1976

Beyrut. TC Beyrut Büyükelçiliği Başkâtibi **Oktar Cirit** Beyrut'un Hamra caddesinde, susturucu takılmış bir tabancayla vurularak öldürüldü. Saldırıyı ASALA adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. Katil bulunamadı. (Şimşir, ŞD; EF, 124)

17 Mayıs 1976

Frankfurt, Essen, Köln. Bu şehirlerdeki Türkiye Cumhuriyeti Başkonsoloslukları eşzamanlı olarak bombalı saldırılara uğradı. (EF, 124)

28 Mayıs 1976

Zürih. Türkiye Çalışma Ataşeliğine, "Garanti Bankası" şubesine bombalı saldırılar oldu ve büyük maddi zararlar verildi. Türkiye Turizm Ofisine konan bir bomba zamanında ortaya çıkarılıp etkisiz hale getirildi. Bu bombalamaları **Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları** (JCAG) adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. (EF, 124)

2 Mayıs 1977

Beyrut. Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği Askeri Ataşesi **Nahit Karakay**'ın, İdari Ataşesi **İlhan Özbabacan**'ın arabaları bombalanarak tahrip edildi. İki diplomat yara almadan kurtuldu. Saldırıyı ASALA adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. (EF, 124)

14 Mayıs 1977

Paris. Türk Turizm Bürosuna bombalı saldırı oldu, büyük maddi zarar verildi. Saldırıyı **Yeni Ermeni Direniş Grubu** adlı örgüt üstlendi. (EF, 124)

6 Haziran 1977

Zürih. Hüseyin Bülbül adlı Türk vatandaşının iş yeri bombalandı. (EF, 124)

9 Haziran 1977

Roma. TC Vatikan Büyükelçisi **Taha Carım** evine giderken iki Ermeninin silahlı saldırısına uğradı ve kısa zaman sonra öldü. Saldırıyı **Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları** (JCAG) adlı terör örgütü üstlendi. (EF, 124)

4 Ekim 1977

Los Angeles. Üniversitede Osmanlı Tarihi okutan Amerikalı Profesör **Standford Shaw**'un evi bombalandı. Ermenilere soykırım yapılmadığını söyleyen Profesör **Shaw**'un ölümle tehdit edilmek istendiği yorumları yapıldı. Saldırıyı **Ermeni 28'ler Grubu** adlı bir terör örgütü üstlendi. (EF, 124)

2 Ocak 1978

Brüksel. Türk bankacılık hizmetleri veren bir binaya bombalı saldırı oldu. Saldırıyı **Yeni Ermeni Direnişi** adlı terör örgütü üstlendi. (EF, 124)

2 Haziran 1978

Madrid. TC Madrid Büyükelçisi **Zeki Kuneralp**'in makam arabasına silahlı saldırı düzenlendi. Arabada bulunan Büyükelçinin eşi **Neclâ Kuneralp** ile emekli Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu** ve İspanyol şoför **Anto-**

nio Torres öldürüldü. Ermeni teröristler, üç masum insanın ölümüyle sonuçlanan bu büyük "başarıyı" paylaşamadılar; saldırı, hem ASALA hem JCAG tarafından üstlenildi! (Şimşir, ŞD; EF, 125)

6 Aralık 1978

Cenevre. Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu önünde bir bomba patladı ve büyük maddi zarar verdi. Saldırıyı **Yeni Ermeni Direniş Grubu** üstlendi. (EF, 125)

17 Aralık 1978

Cenevre. Türk Hava Yolları bürosu bombalandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 125)

8 Temmuz 1979

Paris. Türk kuruluşlarına bir günde dört ayrı bombalı saldırı düzenlendi. Bombalı saldırının biri THY ofisine, ikincisi Türk Çalışma Ataşeliğine, üçüncüsü Turizm Bürosuna düzenlendi. Dördüncü bomba OECD nezdindeki Türkiye Daimi Delegasyonuna yerleştirildiyse de patlamadan etkisiz hale getirildi. Saldırıları **Adalet Komandoları** adlı Ermeni örgütü üstlendi. (EF, 125)

22 Ağustos 1979

Cenevre. Türkiye Başkonsolosu **Niyazi Adalı**'nın arabasına bomba atıldı, **Adalı** yara almadan kurtuldu, yoldan geçen iki İsviçreli yaralandı ve iki araba parçalandı. (EF, 125)

27 Ağustos 1979

Frankfurt. Türk Hava Yolları ofisi bombalanıp tahrip edildi. Bir yaya yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 125)

4 Ekim 1979

Kopenhag. Türk Hava Yolları ofisi yanında bir bomba patladı, iki Danimarkalı yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 125)

12 Ekim 1979

TC Lahey Büyükelçisinin yetişkin oğlu Yüksek Mühendis **Ahmet Benler** Lahey'de arabası içinde vurularak öldürüldü. Katiller kaçtı. Saldırıyı ASALA ve JCAG üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 125)

30 Ekim 1979

Milano. Türk Hava Yolları ofisi bombalandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 125)

8 Kasım 1979

Roma. Türkiye Büyükelçiliği Turizm Ataşeliği ofisi bombalandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 125)

18 Kasım 1979

Paris. THY, KLM ve Lufthansa büroları bombalandı. İki Fransız polisi yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 125)

25 Kasım 1979

Madrid. Transworld Airlines ve British Airways ofisleri bombalandı. Saldırıları ASALA üstlendi. Bu saldırıların Papa'nın Türkiye'yi ziyaretini önlemek amacıyla bir uyarı niteliğinde olduğu açıklandı. (EF, 125)

9 Aralık 1979

Roma. Pan Amerikan Hava Yolları, İngiliz Hava Yolları ve Filipinler Hava Yolları ofisleri bombalandı. Dokuz kişi yaralandı. Saldırıları **Yeni Ermeni Direniş Hareketi** üstlendi. (EF, 125)

17 Aralık 1979

Londra. THY ofisine bombalı saldırı düzenlendi. Büyük zarar verildi. Saldırıyı **Ermenistan Kurtuluş Cephesi** adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. (EF, 125)

22 Aralık 1979

▶ **Paris.** Paris'teki Turizm Müşavirimiz **Yılmaz Çolpan** cadde ortasında Ermeni teröristler tarafından makineli tüfekle taranarak öldürüldü. Saldırıyı üç Ermeni terör örgütü üstlendi: ASALA, **Adalet Komandoları** ve **Jenosite Karşı Ermeni Komandoları.** (Şimşir, ŞD; EF, 125)

▶ **Amsterdam.** THY ofisi önünde bir bomba patladı ve ofise ağır maddi zarar verdi. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 125)

23 Aralık 1979

▶ **Roma.** Dünya Kiliseler Konseyi önünde bir bomba patlatıldı. ASALA olayı üstlendi ve bunun Ermeni diasporasını rahat bırakması için İtalyan makamlarına bir uyarı olduğunu açıkladı. (EF, 125)

▶ **Roma.** Air France ve Trans World Airlines ofisleri önünde üç bomba patladı. Olayı ASALA üstlendi ve bunun, Ermeni sanıkları sorgulayan Fransız makamlarına bir uyarı olduğunu açıkladı. (EF, 125)

10 Ocak 1980

Tahran. *THY ofisi bombalandı ve ofise ağır hasar verildi. Saldırıyı* ASALA üstlendi. (EF, 125)

20 Ocak 1980

Madrid. TWA, British Airways, Swissair ve Sabana ofisleri önlerinde bir dizi bomba patlatıldı. Saldırıyı **Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları** üstlendi. (EF, 125)

2 Şubat 1980

Brüksel. THY ve Airoflot ofisleri önlerinde bir dakika arayla iki bomba patladı. Sorumluluğu **Yeni Ermeni Direniş Grubu** üstlendi. (EF, 125)

6 Şubat 1980

Bern. Türkiye Büyükelçisi **Doğan Türkmen** silahlı saldırıya uğradı, hafif yara alarak kurtuldu. Saldırıyı **Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları** üstlendi. Saldıgan **Max Klindjian** adlı Ermeni daha sonra Marsilya'da yakalandı ve yargılanmak üzere İsviçre makamlarına teslim edildi. (Şimşir, ŞD; EF, 125)

18 Şubat 1980

Roma. Lufthansa, El Al ve Swissair ofisleri bombalandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. Gerekçe olarak Almanya'nın Türkiye'yi desteklemesi, İsviçre'nin Ermenilere baskı yapması, İsrail'in siyonist olması gösterildi. (EF, 126)

10 Mart 1980

Roma. THY ofisi ve Piazza Della Republica meydanındaki Türk Turizm ofisi bombalandı. Patlamada 2 İtalyan öldü ve 14 kişi yaralandı. Saldırıyı **Ermeni Gizli Ordusu Yeni Direniş Grubu** üstlendi. (EF, 126)

17 Nisan 1980

Roma. Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi **Vecdi Türel** silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Şoförü **Tahsin Güvenç** de hafif yara aldı. Saldırıyı **Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları** üstlendi. (EF, 126)

19 Nisan 1980

Marsilya. Türkiye Başkonsolosluğunu hedef alan bir roket ortaya çıkarıldı ve ateşlenemeden etkisiz hale getirildi. Sorumluluğu ASALA ile kendisine **Kara Nisan** adını veren bir başka örgüt üstlendi. (EF, 126)

31 Temmuz 1980

Atina. Türkiye Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Galip Özmen** ile kızı **Neslihan Özmen** Ermeniler tarafından öldürüldüler. **Galip Özmen**'in eşi ile oğlu yaralandılar. Bu çifte cinayeti de ASALA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 126)

5 Ağustos 1980

Lyon. İki silahlı Ermeni teröristi Türkiye Bakonsolosluğunu basıp rastgele ateş açtı, iki kişiyi öldürdü, oradan geçen birçok kimseyi de yaraladı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 126)

11 Ağustos 1980

New York. Bir "Ermeni grubu", Birleşmiş Milletler'de Türkiye Daimi Delegasyonunun ve Türkiye Başkonsolosluğunun bulunduğu "Türkevi"ne bomba attı. (EF, 126)

26 Eylül 1980

Paris. Türkiye Büyükelçiliği Basın Ataşesi **Selçuk Bakkalbaşı**, evine girerken silahlı saldırıya uğradı ve ağır yara alarak felç oldu. Saldırıyı ASALA adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 126)

3 Ekim 1980

Milano. Türk Hava Yolları bürosu bombalandı. İki İtalyan yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 126)

5 Ekim 1980

Madrid. Alitalia ofisleri bombalandı. 12 kişi yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 126)

6 Ekim 1980

Los Angeles. Türkiye Başkonsolosu **Kemal Arıkan**'ın evine iki molotof kokteyli atıldı. Başkonsolos hafif yara alarak kurtuldu. (EF, 126)

10 Ekim 1980

Beyrut. Batı Beyrut'taki İsviçre ofisi bombalandı. Saldırıyı **3 Ekim Örgütü** üstlendi. Aynı gün İngiltere'deki İsviçre ofisleri de saldırıya uğradı. (EF, 126)

12 Ekim 1980

▶ **New York.** "Türkevi"nde bir bomba patladı. Dört insan yaralandı. Saldırıyı Ermeni Adalet Komandoları üstlendi. (EF, 126)

▶ **Los Angeles.** Hollywood'da, Amerikalı bir Türkün sahibi olduğu seyahat acentası bombalanarak tahrip edildi. Saldırıyı **Ermeni Adalet Komandoları** üstlendi. (EF, 126)

▶ **Londra.** Türk Turizm ve Enformasyon Bürosu bombalandı. Saldırıyı ASALA adlı Ermeni örgütü üstlendi. (EF, 126)

▶ **Londra.** Şehrin merkezindeki İsviçre alışveriş merkezi bombalandı. Saldırıyı **3 Ekim Örgütü** üstlendi. (EF, 126)

13 Ekim 1980

Paris. İsviçre Turizm Ofisi bombalandı. Saldırıyı **3 Ekim Örgütü** üstlendi. (EF, 126)

21 Ekim 1980

Interlaken, İsviçre. Paris'ten gelen İsviçre ekspres treninde saatli bir bomba bulundu; zamanında fark edilerek etkisiz hale getirildi ve büyük bir felaket önlendi. Bu saldırıyı da **3 Ekim Örgütü** üstlendi. (EF, 126)

4 Kasım 1980

Cenevre. İsviçre Adalet Sarayı bombalandı. Bina ağır zarar gördü. Saldırıyı **3 Ekim Örgütü** üstlendi. (EF, 126)

9 Kasım 1980

Strasbourg. Türkiye Başkonsolosluğu bombalandı, büyük hasara uğratıldı. Saldırıyı ASALA adlı Ermeni terör örgütü üstlendi.

10 Kasım 1980

Roma. İsviçre Hava Yolları Swissair ve İsviçre Turizm Ofisi bombalandı. Saldırıyı ASALA ve **3 Ekim Örgütü** adlı Ermeni terörist grupları üstlendi. (EF, 126)

19 Kasım 1980

Roma. Türkiye Büyükelçiliği Turizm Ataşeliği ve Türk Hava Yolları ofisleri bombalandı ve hasara uğratıldı. Saldırıları ASALA adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. (EF, 127)

25 Kasım 1980

Cenevre. Union of Swiss Banks ofisi bombalandı. Saldırıyı **3 Kasım Örgütü** üstlendi. (EF, 127)

5 Aralık 1980

Marsilya. İsviçre Konsolosluğuna bırakılan bir bomba etkisiz hale getirildi. Bombayı **3 Ekim Örgütü** üstlendi. (EF, 127)

15 Aralık 1980

Londra. Fransız Turizm Ofisine konulan iki bomba Scotland Yard tarafından etkisiz hale getirildi. Bombalar **3 Ekim Örgütü** adlı Ermeni terör grubu tarafından üstlenildi ve bunların, Ermeni terörizmiyle mücadele için İsviçre'ye yardım eden Fransa'ya bir uyarı olduğu açıklandı. (EF, 127)

17 Aralık 1980

Sydney Başkonsolosumuz **Şarık Arıyak** ile koruma görevlisi **Engin Sever**, Ermeni katiller tarafından öldürüldüler. Suikastı **Ermeni Adalet Komandoları** adlı terör örgütü üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 127)

25 Aralık 1980

Zürih. Kloten Havaalanı'na iki bomba yerleştirildi. Biri patlayarak havaalanının radar sistemini tahrip etti, diğeri patlamadan bulunup etkisiz hale kondu. Saldırıyı **3 Ekim Örgütü** üstlendi. (EF, 127)

30 Aralık 1980

Beyrut. Crédit-Suisse adlı İsviçre kuruluşunun ofisi bombalandı. Saldırıyı ASALA ve **3 Ekim Örgütü** üstlendi. (EF, 127)

14 Ocak 1981

Paris. Türkiye Büyükelçiliği Maliye Müşaviri **Ahmet Erbeyli**'nin arabasına bomba kondu. Araba parçalandı, **Erbeyli** yara almadan kurtuldu. Saldırıyı Ermeni terör örgütü ASALA'nın **Yanıkyan Komandoları** üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 127)

4 Mart 1981

Paris. Türkiye Büyükelçiliği Çalışma Ataşesi **Reşat Moralı** ile Din Görevlisi **Tecelli Arı**, Ermeni teröristlerce katledildiler. Saldırıyı Ermeni terör örgütü ASALA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 127)

12 Mart 1981

Tahran. Ermeni ASALA teröristler, iki koruma görevlisini öldürüp Türkiye Büyükelçiliğini işgal etmeye kalkıştılar. Saldırganlardan ikisi İran polisi tarafından yakalandı ve daha sonra idam edildi. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 127)

3 Nisan 1981

Kopenhag. Türkiye Büyükelçiliği Çalışma Ataşesi **Cavit Demir**, silahlı saldırıya uğradı ve ağır yaralandı. Bir dizi ameliyattan sonra hayata döndürülebildi. Saldırıyı ASALA ve **Ermeni Adalet Komandoları** (JCAG) adlı Ermeni terör örgütleri üstlendi. (EF, 127)

3 Haziran 1981

Los Angeles. Bir Türk folklor grubunun üstüne bomba atıldı. (EF, 127)

9 Haziran 1981

Cenevre. Türkiye Başkonsolosluğu sözleşmeli sekreteri **Mehmet Yergüz** Ermeni terörist **Madiros Jamgochian** tarafından katledildi. Saldırıyı ASALA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 127)

11 Haziran 1981

Paris. Ara Toranian'ın elebaşılığında bir grup Ermeni terörist Türk Hava Yolları bürosunu işgal etti. Fransız makamları önce pek umur-

samadı; ancak Türkiye Büyükelçiliğinin sert protestosu üzerine işgalci teröristleri binadan çıkardı. (EF, 127)

24 Eylül 1981

Paris. Silahlı Ermeniler Paris Başkonsolosluğumuzu bastılar, Başkonsolos Kaya İnal'ı yaraladılar, koruma görevlisi Cemal Özen'i öldürdüler ve 56 kişiyi rehin aldılar. Baskını yapan teröristlerin Lübnan'dan geldikleri ve ASALA üyesi oldukları anlaşıldı. (Şimşir, ŞD; EF, 128)

25 Ekim 1981

Roma. Türkiye Büyükelçiliği İkinci Kâtibi **Gökberk Ergenekon** arabasında silahlı saldırıya uğradı; elinden yaralanmış olmasına bakmayarak arabasından çıktı ve saldırgana silahla karşılık verdi. Terörist kaçmayı başardı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 128)

20 Kasım 1981

Los Angeles. Beverly Hills semtindeki Türkiye Başkonsolosluğu saldırıya uğradı, bina epeyce zarar gördü. Saldırıyı **Ermeni Adalet Komandoları** üstlendi. (EF, 128)

13 Ocak 1982

Toronto. Türkiye Konsolosluğuna bomba atıldı ve bina zarara uğradı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 128)

28 Ocak 1982

Los Angeles. Türkiye Başkonsolosu **Kemal Arıkan** arabasıyla işine giderken bir Ermeni terörist tarafından öldürüldü. 19 yaşındaki katil **Hamping Sassounian** yakalandı ve ömür boyu hapse mahkûm edildi. (Şimşir, ŞD; EF, 128)

22 Mart 1982

Boston. Türkiye Fahri Konsolosu **Orhan Gündüz**'ün hediyelik eşya mağazası bombalandı. Saldırıyı **Ermeni Adalet Komandoları** adlı Ermeni terör örgütü üstlendi. (EF, 129)

26 Mart 1982

Beyrut. Sık sık Türk filmleri gösteren bir sinema bombalandı, 2 kişi öldü, 16 kişi yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 129)

8 Nisan 1982

Ottawa. Türkiye Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi **Kâni Güngör,** Ermeni teröristlerin silahlı saldırısına uğradı ve ağır yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 129)

24 Nisan 1982

Dortmund, Batı Almanya. Türklere ait birçok iş yerine silahlı saldırı düzenlendi ve ağır zararlar verildi. Saldırıları **Yeni Ermeni Direniş Örgütü** üstlendi. (EF, 129)

4 Mayıs 1982

Boston. Türkiye Fahri Konsolosu **Orhan Gündüz** Ermeniler tarafından katledildi. Katiller bulunamadı. (Şimşir, ŞD; EF, 129)

18 Mayıs 1982

Tampa, Florida. Türkiye Fahri Konsolosu **Nash Karahan**'ın ofisi Ermenilerin silahlı saldırısına uğradı. Konsolos silahla kendisini savundu ve saldırganları kaçırdı. (EF, 129)

7 Haziran 1982

Lizbon. Türkiye Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Erkut Akbay** ve eşi **Nadide Akbay,** Ermeniler tarafından katledildi. Saldırıyı **Ermeni Adalet Komandoları** (JCAG) üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 129)

1 Temmuz 1982

Rotterdam. Türkiye Başkonsolosu **Kemalettin Demirer,** dört Ermeni terörist tarafından vuruldu. **Ermeni Kızıl Ordusu** saldırıyı üstlendi. (EF, 129)

7 Ağustos 1982

Ankara, Esenboğa. İki Ermeni terörist Ankara Esenboğa Havaalanı'na silahlı saldırı düzenleyip kalabalık yolcuların üzerine yaylım ateş açtılar. 9 kişiyi öldürüp, 82 kişiyi yaraladılar. Sağ yakalanan terörist **Levon Ekmekjian** yargılanıp idama mahkûm edildi. İdam edilmeden önce, genç arkadaşlarına bir bildiri yayımlayarak körü körüne işlenen bu cinayetlerden vazgeçmeleri çağrısında bulundu. (Şimşir, ŞD; EF, 131)

12 Ağustos 1982

Paris. Ermeni teröristler, Türk Turizm Bürosunu koruyan polise ateş açtılar. Polis, yara almadan kurtuldu. (EF, 131)

27 Ağustos 1982

Ottawa. Türkiye Büyükelçiliği Hava Ataşesi Hv. Kurmay Albay **Atilla Altıkat,** arabası içinde Ermeniler tarafından öldürüldü. Cinayeti **Ermeni Adalet Komandoları** üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 131)

9 Eylül 1982

Burgaz, Bulgaristan. Türkiye Başkonsolosluğu İdari Ataşesi **Bora Süelkan** Ermeni teröristler tarafından katledildi. Suikastı ASALA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 131)

26 Ekim 1982

Los Angeles. Türkiye'nin Philadelphia Fahri Konsolosluğunu havaya uçurmayı planlayan beş Ermeni tutuklandı. Hepsinin **Ermeni Adalet Komandoları** adlı terör örgütünden olduğu anlaşıldı. (EF, 131)

9 Ocak 1983

Paris. İki terörist Türk Hava Yolları bürosuna iki el bombası attı. Ölen ya da yaralanan olmadı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 131)

22 Ocak 1983

Paris. Fransız polisi, Orly Havaalanı'ndaki Türk Hava Yolları önünde güçlü bir bomba buldu ve bunu patlamadan etkisiz hale getirdi. (EF, 131)

2 Şubat 1983

Brüksel. Türk Hava Yolları bürosu bombalandı. Saldırıyı **Yeni Ermeni Direniş Örgütü** üstlendi. (EF, 131)

28 Şubat 1983

▶ **Lüksemburg.** Türk Diplomatik Misyonu önüne bomba yerleştirildi. Saldırıyı **Yeni Ermeni Direniş Örgütü**'nün düzenlediği açıklandı. (EF, 131)

▶ **Paris.** Marmara Seyahat Acentası bombalandı. Olayda Fransız sekreter **René Morin** hayatını kaybetti, dört Fransız da yaralandı. Birkaç dakika sonra ASALA saldırıyı üstlendi. (EF, 131)

9 Mart 1983

Belgrad. Türkiye Büyükelçisi Galip Balkar Ermeniler tarafından vuruldu. Şoförü Necati Kaya da yaralandı. Ağır yaralanan Büyükelçi **Balkar** 11 Mart 1983 Cuma günü vefat etti. Ermeni katil **Kirkor Levonian** ve suç ortağı **Raffi Elbekian** yakalandılar, Belgrad mahkemesince yargılanıp mahkûm edildiler. 20 yıl ağır hapis cezasına çarptırılan **Levonian**, iki yıl kadar hapiste kaldıktan sonra gizlice serbest bırakıldı ve Ermenistan'ın başkenti Erivan'a yerleşti. (Şimşir, ŞD; EF, 132)

24 Mayıs 1983

Brüksel. Türkiye Büyükelçiliği Kültür ve Enformasyon Ataşelikleri önünde bomba patladı. Seyahat ajansının İtalyan müdürü yaralandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 132)

16 Haziran 1983

İstanbul. Ermeni teröristler el bombaları ve otomatik silahlarla Kapalıçarşı'ya saldırdılar. 2 kişiyi öldürdüler, 21 kişiyi yaraladılar. (EF, 132)

14 Temmuz 1983

Brüksel. Türkiye Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Dursun Aksoy** Ermeni teröristler tarafından öldürüldü. Saldırıyı ASALA ve **Adalet Komandoları** adlı Ermeni terör örgütleri üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 132)

15 Temmuz 1983

Ermeni teröristler, Orly Havaalanı'nda THY bürosu önüne bomba yerleştirdiler. 8 kişiyi öldürdüler (4 Fransız, 2 Türk, 1 Amerikalı, 1 İsveçli) ve 60 insanı yaraladılar. 29 yaşında, Suriyeli bir Ermeni olan **Varadjian Garbidjian** adlı sanık, bombayı kendisinin yerleştirdiğini itiraf etti. Bombanın, havalandıktan sonra uçakta patlayacak şekilde planlandığını da söyledi. (EF, 132)

27 Temmuz 1983

Lizbon. Silahlı Ermeni teröristler Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliğini bastılar: Maslahatgüzar **Yurtsev Mıhçıoğlu**'nu yaraladılar, eşi **Cahide Mıhçıoğlu**'nu ve Portekizli bir polisi öldürdüler. ARA adlı Ermeni terör örgütü saldırıyı üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 132)

29 Ekim 1983

Beyrut. Üç Ermeni terörist Türkiye Büyükelçiliğine saldırdı. Saldırganlardan biri, 19 yaşında, **Sarkis Denielian** adlı Lübnanlı terörist yakalandı. Saldırıyı ASALA üstlendi. (EF, 132)

28 Mart 1984

Tahran. Ermeni teröristler Türk diplomatlarına karşı üst üste bir dizi saldırı düzenlediler. Başçavuş **İsmail Pamukçu**'yu ağır yaraladılar. İkinci Kâtip **Hasan Servet Öktem**'i de hafif yaraladılar. **Sultan Gregorian** adlı bir terörist de Türk Ticaret Ataşesi Yardımcısının arabasına bomba yerleştirmeye çalışırken, bombanın patlaması sonunda öldü. Saldırıları ASALA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 133)

29 Mart 1984

Los Angeles. Ermeni terör örgütü ASALA bir bildiri yayımlayarak, Olimpiyat oyunlarına katılacak Türk atletlerinden ikisini öldürecekleri tehdidinde bulundu. (EF, 133)

8 Nisan 1984

Beyrut. Ermeni terör örgütü ASALA, bir bildiri yayımlayarak Türkiye'ye yapılan bütün uçuşları "askeri hedef" saydığını açıkladı. (EF, 133)

26 Nisan 1984

Ankara. Ermeni terör örgütü ASALA, Türkiye Başbakanı **Turgut Özal**'a bir tehdit mektubu göndererek, planlanan Tahran ziyaretinden

vazgeçmesini istedi, yoksa Türkiye'ye karşı büyük bir saldırıya geçecekleri tehdidinde bulundu. (EF, 133)

28 Nisan 1984

Tahran. Ermeniler Türkiye Büyükelçiliği Sekreteri **Şadiye Yönder**'i yaraladılar ve eşi **Işık Yönder**'i öldürdüler. Saldırıyı ASALA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 133)

20 Haziran 1984

Viyana. Ermeniler Viyana Büyükelçiliğimiz Çalışma Müşaviri **Erdoğan Özen**'i öldürdüler ve beş kişiyi ağır yaraladılar. (Avusturyalı Profesör **Erich Feigl**, bu suikast üzerine, Ermeni terörizmiyle mücadele etmeye karar verdiğini söylüyor; *"Özen benim yakın dostumdu"* diyor. **Feigl**, daha sonra yayımladığı ***A Myth of Teror*** adlı kitabını da **Erdoğan Özen**'in anısına ithaf etmiştir. BNŞ) (Şimşir, ŞD; EF, 133)

14 Temmuz 1984

Brüksel. Türkiye Büyükelçiliği İdari Ataşesi **Dursun Aksoy**, arabası içinde kurşunlanarak öldürüldü. Saldırıyı ASALA ve **Ermeni Adalet Komandoları** üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 133)

1 Eylül 1984

Tahran. İran makamları Türkiye Büyükelçisi **İsmet Birsel**'e karşı bir suikast hazırlığı ortaya çıkardı. (EF, 133)

3 Eylül 1984

İstanbul. İki Ermeni terörist, ellerindeki bombanın biraz erken patlaması sonucu yaşamlarını yitirdiler. (EF, 133)

12 Eylül 1984

ABD Temsilciler Meclisine Ermeni "soykırımının" ABD tarafından kabul edilmesini öngören bir karar tasarısı sunuldu. Tasarı kabul edilmedi ama bunu yeni tasarılar izleyecek ve masum Türk diplomatlarının canına kıyan Ermeni gailesi bu defa siyasi platformlara kaydırılarak sürdürülecekti.

Eylül 1984

Tahran. İran'daki çeşitli Türk şirketleri arka arkaya Ermeni saldırılarına uğradı. İlk saldıya uğrayan da Sezai-Türkeş Şirketi oldu. (EF, 133)

19 Kasım 1984

Viyana. BM Sosyal Gelişme ve İnsani Sorunlar Merkezi Müdür Yardımcısı **Evner Ergun** Ermenilerce öldürüldü. Saldırıyı Ermeni terör örgütü ARA üstlendi. (Şimşir, ŞD; EF, 133)

20 Mart 1985

ABD'deki Ermeni Devrimci Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation=ARF) adlı Taşnak örgütünün yayın organı *Armenian Weekly* dergisi, Türk diplomatlarına karşı cinayetlerle güttükleri amaçlarının Türkiye'den toprak almak olduğunu açıkladı: ARF şunları yazdı: *"Ermeni ulusunun dağılmasından ve 1.5 milyon Ermeninin katledilmesinden sorumlu olanlar hak ettikleri şekilde cezalandırılana kadar durmayacağız. Taleplerimiz açıktır: Soykırımın tanınması ve Ermeni topraklarının gerçek sahiplerine, Ermeni halkına iade edilmesi."* ARF, gerek terör, gerek lobicilik eylemlerinin arkasında bulunan Ermeni örgütlerinden biridir: Türk diplomatlarına suikastlar düzenleyen **Soykırım Adalet Komandoları** (Justice Comandoes...) bir **Taşnak** örgütüdür. (ASALA ise **Hınçak**'ların uzantısı.)

24 Nisan 1985

Ermeniler, sözde Ermeni soykırımının 70. yıldönümü dolayısıyla, çeşitli ülkelerde Türkiye'ye yönelik karalama kampanyası yürüttüler. (EA 7, 133-139).

Mart-Aralık 1985

Mart 1985'te, **Amerikan Kongresine 192 sayılı Ermeni soykırım karar tasarısı sunuldu.** California Milletvekili **Tony Coelho** tarafından sunulan tasarı, *"24 Nisan 1986 tarihinin tüm soykırım kurbanlarına, özellikle 1915-1923 arasında Türk Osmanlı makamlarınca gerçekleştirilen soykırım kurbanı 1.5 milyon Ermeni asıllının anısına 'İnsanın İnsana Zulmünü Hatırlama Ulusal Günü' olarak belirlemeyi"* amaçlıyordu. Uzun uzun tartışılan tasarı, TC Washington Büyükelçiliğinin de girişimleri sonunda, 12 Aralık 1985 tarihinde 206'ya karşı 213 oyla reddedildi.

11 Mayıs 1985

ABD'deki **Taşnak**'ların (ARF) organı ***Armenian Weekly*** şunları yazdı: *"Bütün Ermeniler için artık bir görev olmuştur; Kongrede lobi yapan, sokaklarda gösteri düzenleyen ya da askeri operasyonlara* (yani suikastlara-BNŞ) *girişen özgürlük savaşçılarının defalarca ve defalarca şunu belirtmeleri gerekiyor: Hedefimiz, Türk işgali altındaki Ermenistan'ın kurtuluşu ve soykırımın Türkiye tarafından tanınmasıdır..."*

7-13 Temmuz 1985

Fransa'nın Sevr şehrinde **III. Dünya Ermenileri Kongresi** veya **Sevr Kongresi** toplandı. Kongrede, 10 Ağustos 1920 tarihli **Sevr Antlaşması**'nın geçerli, 24 Temmuz 1923 tarihli **Lozan Antlaşması**'nın

ise geçersiz olduğu ileri sürülmüş, Ermenilerin Türkiye'ye karşı savaşının devam edeceği belirtilmiş ve Türkiye ile ilgili şu kararlar alınmıştır: *"Türk işgali altındaki Ermeni topraklarını kurtarmak amacıyla bütün siyasi ve diplomatik yolları kullanmak... Ermenilerin vatanlarına geri dönüşlerini sağlamak için onları bu amaç etrafında örgütlemek... 1915 Ermeni olaylarını 'Ermeni soykırımı' olarak Türkiye'ye kabul ettirmek..."* (EA 7, 133)

28 Ocak 1987

132 sayılı **yeni bir Ermeni soykırım karar tasarısı** ABD Temsilciler Meclisine sunuldu. Tasarı, *"24 Nisan 1988 Tarihinin Ermeni Soykırım Kurbanlarını Anma Günü"* ilan edilmesini öngörüyordu; fanatik Ermeni lobicilerinden **Richard Lehman** tarafından hazırlanmış olan karar tasarısı, görüşüldü, tartışıldı, fakat kabul edilmedi. Ermeni lobisi üst üste yenilgiye uğradı ama bıkmadı.

17 Nisan 1987

Başbakan Turgut Özal, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunu yaptı. Bu başvuru, AB kurumlarında Ermeni sorununun gündeme getirilmesine, Türkiye karşıtı çeşitli kararlar alınmasına ve giderek AB üyeliği için sözde Ermeni soykırımını tanımayı da bir önkoşul olarak Türkiye'ye dayatılmasına yol açtı.

23-24 Nisan 1987

ABD Temsilciler Meclisinde ve Senatoda **"Ermenileri Anma Günü" konuşmaları** yapıldı.

17-18 Temmuz 1987

Avrupa Parlamentosu (AP), "Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü Üzerine Karar" başlıklı bir karar kabul etti. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunun ardından aldığı bu kararla AP, Türkiye'yi fevkalade rahatsız eden görüşler ileri sürdü. AP, sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB üyeliği için bir önkoşul olduğu mesajını verdi. (EA 4, 31; EA 8, 178-179) Bu kararın bazı önemli hükümleri şunlardır:

• *Türk Hükümeti bugüne kadar 1915 yılındaki soykırımı tanımayı reddederek Ermeni halkını, kendi tarihine sahip olma hakkından yoksun bırakmaya devam etmektedir.*

• *Tarihsel olarak kanıtlanmış olmasına rağmen, Ermeni soykırımı şu âna kadar ne bir siyasi mahkûmiyet konusu olmuştur ne de herhangi bir tazminat alınabilmiştir.*

• *Demokrasinin sağlam bir şekilde oturtulması, ancak bir ülkenin tarihinden gelen kendi etnik ve kültürel çeşitliliğinin kabulü ve geliştirilmesiyle mümkün olacaktır.*

• *Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ermenilerin 1915-1917 yılları arasında uğradıkları trajik olaylar, 9 Aralık 1948 tarihli BM Genel Kurulu'nca kabul edilen* ***"Soykırım suçunun önlenmesi ve bu suçun cezalandırılması üzerine karar"*** *çerçevesinde soykırım suçunu oluşturur; ancak Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin yaşadığı trajediden günümüz Türkiyesi sorumlu tutulamaz.*

• *Günümüz Türk Hükümetinin, Jön Türk Hükümetinin Ermeni halkına karşı düzenlediği soykırımı kabul etmeyi reddetmesi, Yunanistan ile arasındaki fikir ayrılıkları yüzünden uluslararası yasalara uymaktaki isteksizliği, Kıbrıs'ta Türk işgal kuvvetlerinin müdahalesi ve Kürt sorununun varlığını reddetmesi, gerçek parlamanter demokrasinin eksikliği, bireysel ve toplumsal özgürlükler, özelde ise dinsel özgürlük konusundaki başarısızlığı ile birlikte bütün bu sebepler, Türkiye'nin Topluluğa* (o zamanki Avrupa Topluluğu'na ve bugünkü Avrupa Birliği'ne) *girme olasılığının önündeki aşılmaz engellerdir.*

Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı almasında, 1965'ten beri **Taşnak** Partisi önderliğinde çeşitli ülkelerde örgütlenmiş olan **Ermeni Davasını Savunma Komitesi** (Comité de Défence de la Cause Arménienne= CDCA) etkili oldu. (EA 8, 193) (Bkz. 17 Aralık 2004)

25 Nisan 1996

Yunanistan Parlamentosu, aldığı bir kararla, 24 Nisan tarihini "Türkler tarafından Ermenilere yapılan soykırımı anma günü" olarak kabul etti. (EA 8, 186-187)

26 Mart 1998

Belçika Senatosu, "Türkiye'de yaşayan Ermenilerin 1915'teki soykırımı ile ilgili 1-736/3 Kararı" kabul etti. Senato, aldığı bu kararı ile Türkiye'den Ermeni sorunu konusunda bir dizi taleplerde de bulundu. Kararda, *"Ermenilerin düzenli ve sistemli biçimde öldürülmelerine dair tarihsel kanıtlar üzerine en ufak bir şüphe bile bulunmadığı"* iddia edildi. Avrupa Birliği ile ilişkiler de zikredilerek Türk Hükümetinin 1915 soykırımını tanıması istendi. (EA 8, 187-188)

24 Nisan 1998

Avrupa Konseyi (AK), "1915 Ermeni Soykırımını Anma" başlıklı bir bildiri yayımladı. 51 parlamenterin imzasını taşıyan bu bildirinin yalnız imza sahiplerini bağladığı da söylendi. (EA 8, 185)

29 Eylül 1989...

ABD Senatosu Genel Kuruluna yeni bir Ermeni karar tasarısı sunuldu. Kansas Senatörü **Robert Dole** tarafından sunulan ve 212 sayılı olan bu tasarı şöyle başlıyordu: *"Kongre halinde toplanan ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi, 24 Nisan 1990 tarihinin, '1915-1923 Ermeni Soykırımının 75. Yıldönümünü Anma Günü' olarak tanımlanmasını kararlaştırır..."* Uzun görüşmeler ve tartışmalardan sonra Senato, 22 Şubat 1990 günü 49'a karşı 49 oyla tasarıyı engelledi. (Kantarcı EL, 278)

23 Ağustos 1990

Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti, bir Bağımsızlık Bildirgesi (Declaration of Independence) yayımlayarak bağımsızlığını ilan etti. Epeyce uzun olan, Ermeni devletinin esaslarını ve milli emellerini içeren bu bildirgede, *"Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması"* ve "Batı Ermenistan"ın bağımsız Ermenistan Cumhuriyetinin emelleri olduğu belirtildi. (Madde XI). "Batı Ermenistan"dedikleri Türkiye'nin doğusu demekti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tarih sahnesine çıkan on beş bağımsız devlet arasında yalnız Ermenistan, daha bağımsızlığını ilan ederken saldırgan bir politika benimsedi. Ermenistan bir yandan komşusu Azerbaycan topraklarının bir bölümünü fiilen işgal etti, diğer yandan da komşusu Türkiye'yi hedef aldı.

21 Eylül 1991

Ermenistan bağımsızlığını kazandı. 21 Eylül 1991 günü Ermenistan'da yapılan referandumda halkın büyük çoğunluğu bağımsızlık lehine oy verdi ve ardından Ermenistan Parlamentosu, ülkenin Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını açıkladı. (EA 3, 8)

7 Ekim 1991

Atina Büyükelçiliğimiz Basın Ataşe Yardımcısı **Çetin Görgü** öldürüldü.

11 Aralık 1993

Bağdat Büyükelçiliğimiz İdari Ataşesi **Çağlar Yücel** öldürüldü ve Haberleşme Teknisyeni **Hüseyin Kerimoğlu** yaralandı.

1992-1999

Bu yılların her Nisan, Mayıs aylarında ABD Kongresinde sözde Ermeni soykırımı hakkında konuşmalar yapıldı.

1992-2001

Amerikan Kongresi, 1992'de eski Sovyet Cumhuriyetlerine Amerikan yardımını öngören **Freedom Support Act** (Özgürlüğü Destekleme Yasası) başlıklı yasayı çıkardı. Fakat Ermeni lobisi bu yasaya **Section 907** (Madde 907) diye bir madde ekleterek Azerbaycan'a yardım yapıl-

masını on yıl boyunca engelledi. 11 Eylül 2001 olayından sonra Ekim 2001'de, *"Eğer Başkan ABD'nin milli güvenlik çıkarları için uygun görürse Azerbaycan için yürütülen yardım kısıtlamasından vazgeçer"* hükmü ile bu kısıtlama ABD yönetimi tarafından geçici bir süre için kaldırıldı.

4 Temmuz 1994

Atina Büyükelçiliğimiz Müsteşarı **Ömer Halûk Sipahioğlu** öldürüldü.

15 Nisan 1995

Rus Duma'sı, 15 Nisan 1915'te sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar kabul etti. (EA 3, 18)

5 Temmuz 1995

Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Anayasa, 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesinde yer alan esasları ve Ermeni "milli emellerini" (national aspirations) olduğu gibi benimsedi. Böylece "soykırımın" Türkiye'ye kabul ettirilmesi ve "Batı Ermenistan" emelleri anayasa esası haline getirilmiş oldu. Ermeni anayasasının 13. maddesine göre ise, Türkiye'de bulunan Ağrı Dağı, Ermenistan arması üzerinde yer almaktadır. Bu sakat Ermeni anayasası, Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişki kurulmasını engellemektedir. (EA 3, 158)

Eylül 1995

İsviçreli Ermeniler İsviçre Parlamentosuna 5.000 imzalı bir dilekçe sunarak sözde Ermeni soykırımının resmen tanınmasını istediler. (EA 3, 15-16)

30 Ocak 1996

İsviçre'deki Türk dernekleri, Ermenilerin sözde soykırımla ilgili dilekçelerine karşılık olarak İsviçre Parlamentosuna 4.200 imzalı bir dilekçe sundular ve Ermenilere bir soykırım uygulanmamış olduğunu belirttiler. İsviçre Parlamentosu sonunda Ermeni talebini reddetti. (EA 3, 16)

25 Nisan 1996

Yunanistan Parlamentosu, aldığı bir kararla, 24 Nisan tarihini "Türkler tarafından Ermenilere yapılan soykırımı anma günü" olarak kabul etti. (EA 8, 186-187)

26 Mart 1998

Belçika Senatosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

19 Nisan 1998

Robert Koçaryan Ermenistan Cumhurbaşkanı seçildi ve seçilmesinden sonra sözde **soykırımı** Ermenistan'ın dış politika öncelikleri arasına aldı. (EA 1, 10)

28 Mayıs 1998

Fransız Ulusal Meclisi, *"Fransa 1915 Ermeni soykırımını resmen tanır"* hükmünü içeren bir yasa kabul etti. Türk-Fransız ilişkilerinde bir kriz yaratan yasa 2.5 yıl aradan sonra 7 Kasım 2000'de Fransız Senatosunda da kabul edildi ve 29 Ocak 2001'de onaylanarak yürürlüğe girdi. (EA 8, 191)

22-23 Eylül 1999

Erivan'da **İkinci Diaspora Konferansı** toplandı.

29 Mart 2000

İsveç Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

24 Nisan 2000

Sözde soykırımı Fransız Parlamentosuna kabul ettirebilmek için eylemlerini aralıksız sürdüren Ermeni lobisi, Fransız Senatosu önünde sürekli nöbet tutuyor ve pankart asıyordu. 24 Nisan 2000'de *"Chirac, bizden oy alamazsın"* pankartı taşıyarak, siyasetçiler üzerinde baskıyı artırdılar. 2001 Mart seçimleri öncesinde kampanya etkili oldu. (EA 1, 11)

11 Mayıs 2000

Lübnan Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.

16 Haziran 2000

İtalya'da Roma Şehir Meclisi, aldığı bir kararla İtalyan Hükümetinden Ermeni halkının "soykırımını" resmen yasayla tanımasını istedi. Bu kararı, İtalyan Parlamentosunun da bu yönde bir karar almasında kritik bir adım oldu. (EA 8, 190)

28 Haziran 2000

Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**, ABD Kongresinde lobi faaliyetleri yürüten Amerikalı parlamenterlerle bir toplantı yaptı ve onlara Türkiye'nin "Ermeni soykırımını" tanımasının yararlı olacağını anlattı.

14 Eylül 2000

▶ ABD'de, **Koçaryan**'ın önde gelen lobicilerle yaptığı toplantının ardından 134 Kongre üyesinin imzasıyla, **Kongreye 398 sayılı yeni bir Ermeni soykırım tasarısı sunuldu.**

▶ Amerikalı tarihçi Prof. **Justin Mc Carthy**, Amerikan Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komisyonu İnsan Hakları Alt Komitesinde yaptığı konuşmada, *"Savaş* (Birinci Dünya Savaşı) *sırasında Türkler*

ve diğer Müslümanların açlık ve hastalık nedeniyle yaklaşık üç milyon kayıp verdiğini" belirtti. (EA 7, 26)

19/20 Ekim 2000

ABD Kongresine sunulmuş olan Ermeni soykırım tasarısı Başkan **Clinton**'un isteği üzerine gece saat 01.40'ta geri çekildi.

8 Kasım 2000

▶ **Fransız Senatosu**, sözde **soykırım** konusunda bir yasa tasarını, sabaha doğru 40'a karşı 164 oyla kabul etti. (EA 1, 12)

▶ **TC Dışişleri Bakanlığı, Fransız Senatosunca kabul edilen soykırım yasası üzerine bir bildiri yayımladı.** Bu uzunca bildiride şöyle denildi: *"Fransız Senatosu 7 (8) Kasım 2000 tarihli oturumunda sözde Ermeni soykırımı konusunda tarihi gerçeklere tamamen ters düşen bir kanun teklifini kabul etmiştir. (...) Son derece talihsiz ve yanlış bir adım oluşturan bu kararı kınıyor ve reddediyoruz. Kanun teklifi daha sonra Fransız Meclisinde ele alınacaktır. Bu karar, tarihi gerçeklerin insafsızca çarpıtılması ve bütün bir ulusun dayanaksız iddialarla karalanması anlamına gelmektedir. Türk Ulusu, tarihin hiçbir döneminde soykırım gibi bir insanlık suçu işlememiştir. Bu bakımdan vicdanımız son derece rahattır. (...) Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerindeki bazı Ermeni unsurlar, dış güçlerin oyununa gelmiş ve kendi ülkelerine karşı düşmanla işbirliğine girişmek suretiyle ihanet etmişlerdir. Bunun üzerine doğudaki Ermenilerin savaş bölgesinden başka yerlere nakledilmeleri zorunluluğu doğmuştur. Bu sırada ağır savaş şartları yanında iklim koşulları, salgın hastalık, kötü beslenme gibi etkenler tüm yöre halkına zarar vermiştir. Ancak, Ermenilerin büyük kısmı yeni yerleşim bölgelerine salimen ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle, Ermenilere yönelik ne bir soykırım, ne de bir soykırım emri vardır. Bunun aksine yönelik iddialar maksatlıdır ve temelden yoksundur. Ancak ne var ki, Ermenistan Cumhurbaşkanı* ***Koçaryan****, Ermeni diasporalarını kışkırtarak, çeşitli ülkelerdeki yasama organlarında Türkiye aleyhinde kararlar çıkartılmasını sağlamaya yönelmiştir.* ***Koçaryan*** *yönetiminin, geniş maddi imkânlara sahip diaspora Ermenileri ile işbirliği halinde ülkemiz aleyhine yürüttüğü bu politika, Kafkasya'da özlenen barış ve istikrarın sağlanmasına hizmet etmediği gibi, Ermenistan'ın bölgedeki yalnızlığını güçlendirmekte, esasen büyük sıkıntılar içinde bulunan Ermenistan halkına zarar vermek-*

tedir. Öte yandan (...) Türk-Fransız dostluğu da böylece dar ve bencil siyasi hesaplara alet edilmiş olmaktadır. (...) Fransa'nın Senatosundan böyle bir kararın çıkmış olması Türk ulusunu haklı olarak derinden yaralamıştır, incitmiştir. (...) Fransız Senatosunun bu tutumunun Türk-Fransız ilişkilerine şimdiden zarar verdiği kuşkusuzdur. Bu aşamada Fransa'dan beklentimiz (...) Fransız Senatosunun bu hatasının Millet Meclisi tarafından yinelenmeyerek, ilişkilerimize verilmiş olan zararın derinleşmesine yol açmamasıdır." (EA 1, 187-188)

15 Kasım 2000

Avrupa Parlamentosu (AP) "Ermeni soykırımı" kararı aldı. Sol partilerin ağırlıklı oylarıyla alınan karara sözde Ermeni "soykırımı" ile ilgili iki madde ekledi. İlk maddede, ***"Avrupa Parlamentosu, soykırımı açıkça tanıması için Türk Hükümetine ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çağrıda bulunur"*** dendi. Eklenen diğer maddede de Türkiye, Ermenistan'la normal diplomatik ilişki kurmaya davet edildi. (EA 3, 26) Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunun kabulünden sonra AB tarafından hazırlanan ilk Türkiye İlerleme Raporu'nda da Ermeni "soykırımı" yer aldı. (EA 4, 31)

16 Kasım 2000

İtalyan Yasama Meclisi, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Kasım 2000 tarihli kararının ertesi günü, bu karara atıfta bulunarak aynı doğrultuda bir karar aldı. Türk Hükümetine, demokratikleşme ve özellikle azınlık hakları konusunda reformları yoğunlaştırması çağrısında bulundu. (EA 8, 190)

8 Ocak 2001

Ermeni **soykırımı yasa tasarısı** konusunda görüşmelerde bulunmak üzere **Bülent Akarcalı**'nın başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti Paris'e gitti. (EA 4, 147)

9 Ocak 2001

TBMM, Fransa Millet Meclisi'ndeki Ermeni "soykırımı" yasa tasarısı hakkında bir önerge kabul etti. Bu uzun belgeden birkaç cümle aşağıdadır: *"Fransa Ulusal Meclisinin gündeminde bulunan yasa tasarısı (...) tarihin tahrif edilmesine dayanmaktadır. Bu tasarının yasalaşması halinde tahrif edilen tarihin düzeltilmesi, (...) Fransa'da âdetâ bir suç haline gelecektir (...)Tarafsız olmayan ve güvenirliğini yitirmiş bir Fransa'nın (...) uluslararası sorunlarda (...) alacağı her inisiyatifin kuşkuyla karşılanması kaçınılmaz olacaktır. TBMM, ulusal parlamentoların (...) savcı ve yargıç görevi üstlenerek bir ulusun tarihini karalama-*

larının, görevleriyle bağdaşmadığı görüşündedir. (...) Tarih, ulusların aralarında nefret yaratmak için kullanılmamalıdır. (...) Bu bağlamda, Fransa Parlamentosunun, nefret duygularıyla beslenmiş kişilerin (...) Türk diplomatlarına karşı giriştikleri, anıları halen tazeliğini koruyan cinayet kampanyasını bir kez daha hatırlamasında sonsuz yarar görmekteyiz (...) Ermeni halkının çıkarları, Türkiye'yle çatışmaktan değil, iyi ilişkiler kurmaktan geçmektedir." (EA 1, 189-190)

10 Ocak 2001

Fransa Ulusal Meclisi Dış İlişkiler Komitesi sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısını onayladı. (EA 4, 147)

18 Ocak 2001

▶ Fransa Parlamentosu, ***"Fransa 1915 Ermeni soykırımını açıkça tanır"*** cümlesinden ibaret tek maddelik bir yasayı kabul etti. (EA 1, 10)

▶ **Fransa Ulusal Meclisinin kabul ettiği sözde soykırım yasası üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti şu açıklamayı yaptı:** *"Fransa Ulusal Meclisi tüm uyarılara rağmen bugün tarih ve insanlık önünde vahim bir hata içine düşerek sözde Ermeni soykırım yasa teklifini kabul etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye'yi hiçbir zaman işlemediği soykırım suçuyla ithama cüret eden ve tarihi gerçekleri hiçe sayan Fransa Parlamentosunun bu kararını şiddetle kınamakta ve bu yasayı bütün sonuçlarıyla reddetmektedir. Milletimizin infialle karşıladığı bu yasa Türkiye-Fransa ilişkilerine büyük ve kalıcı zarar verecek ve ilişkilerimizde ciddi bir krize yol açabilecektir. Bu gelişme bölgemizdeki barış ve istikrar ortam ve arayışlarına da olumsuz etki yapacaktır. Bunların sorumluluğu Fransa'ya ait olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Fransa Hükümetini bu yasayı etkisiz hale getirmek maksadıyla harekete geçmeye bir kez daha davet etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Fransa nezdindeki Büyükelçisi Sayın* ***Sönmez Köksal*** *danışmalar için Ankara'ya çağrılmıştır."* (EA 1, 190)

▶ **Fransa Ulusal Meclisinin kabul ettiği sözde soykırım yasası üzerine TC Dışişleri Bakanlığı bir basın açıklaması yaptı.** Açıklama şudur: *"Dışişleri Bakanı* ***İsmail Cem****, Fransa Büyükelçisi* ***Bernard Garcia****'yı bugün* (18 Ocak 2001) *Dışişleri Bakanlığına davet ederek, şu hususların Fransa Hükümetine iletilmesini istemiştir:*

1- Sözde Ermeni soykırımı tasarısının Fransız Ulusal Meclisinde görüşülme sürecinde, Fransız Hükümetinin kayda değer bir önleme gayreti

olmamasını, hatta, kimi Bakanın, açıkça bu düşmanlık tasarısını desteklemesini, Türkiye teessüfle karşılamaktadır.

2- Fransız Hükümetinin, bundan böyle sorumluluk içinde davranarak, oluşan bu bunalım karşısında elindeki bütün imkânları kullanmasını zorunlu görmekteyiz.

3- Ermeni terörizmi, Fransa'da altı Türk diplomatını geçmişte şehit etmiş ayrıca Paris Orly katliamında sekiz Türk ve Fransız vatandaşını öldürmüştür.

4- Fransız Ulusal Meclisi'nin aldığı son karar, Fransa'daki yabancı düşmanı, Türk düşmanı ve İslam düşmanı akımlara güç kazandıran ve Ermeni terörizmini yeniden harekete geçirebilecek sorumsuz bir davranıştır.

5- Fransa'da üçyüzbin dolayında Türk vatandaşı vardır. Fransız Ulusal Meclisinin kararından cesaret alabilecek düşmanlık ve terör hareketleri karşısında Türk vatandaşlarının ve Türk diplomatlarının can güvenliği, doğrudan doğruya, Fransız Hükümetinin sorumluluğundadır. Oluşan bu ortamda, Fransız Hükümetinden, diplomatlarımız dahil olmak üzere tüm vatandaşlarımızın güvenliği için her türlü önlemi almasını talep etmekteyiz." (EA 1, 191)

19 Ocak 2001

Fransa Parlamentosunun sözde soykırım yasasını onaylaması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından **protesto** edildi. (EA 4, 147)

27 Ocak 2001

İngiltere'de ilk defa sözde soykırımı anma günü düzenlendi. (EA 4, 148)

29 Ocak 2001

Paris yerel yönetimi sözde Ermeni soykırımını simgeleyen bir anıt dikilmesi kararı aldı. (EA 4, 148)

30 Ocak 2001

Fransız Parlamentosunun kabul ettiği **sözde Ermeni soykırım yasası Cumhurbaşkanı Chirac tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi** ve Türkiye ile Fransa arasında ciddi bir anlaşmazlığa yol açtı. (EA 1, 14-15)

21 Şubat 2001

Ermenistan Parlamentosuna, *"1915-1923 yıllarında Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeni soykırımı kurbanlarının hatıralarının korunmasının hukuki güvence altına alınmasını"* isteyen bir yasa tasarısı sunuldu. Buna göre, soykırımı tanımamak suçtur ve cezayı gerektirir. Yalnız

bu kadar değil, soykırımı tanımayan Türkiye ile normal ilişki sürdürmek için çalışanlar dahi cezalandırılabilecektir. (EA 5, 23)

25 Şubat 2001

Uşak'ta Ermenilerin Azerileri öldürmesini protesto eden bir gösteri düzenlendi. (EA 4, 148)

3 Mart 2001

Fransa'nın Sevr kentinde Ermeni soykırım anıtı açıldı. (EA 4, 148)

9 Mart 2001

Ermenistan İnsan Hakları Komisyonu Başkanı **Paruyir Hayrikian** 13 Ekim 1921 tarihli **Kars Antlaşması**'nda değişiklik yapılmasını ve **Kars, Ardahan** ve **Nahçıvan**'ın Ermenistan'a verilmesini isteyen bir açıklama yaptı. Açıklama, Türkiye'de tepkiyle karşılandı. (EA 4, 148) (Bkz. 14 Mart 2001)

10 Mart 2001

ABD'nin **New Mexico** eyaleti, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir karar aldı. (EA 4, 148)

13 Mart 2001

İsviçre Parlamentosu, İsviçre'nin sözde Ermeni soykırımını tanımasını öngören bir yasa tasarısını 73'e karşı 70 oyla reddetti. (EA 1, 38; EA 4, 149)

14 Mart 2001

TC Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı **Hüseyin Diriöz**, 1921 **Kars Antlaşması**'nın değiştirilmesini ve Kars, Ardahan ve Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesini isteyen Ermeni **Hayrikian**'a cevap verdi: *"Bu tür istekler olduğu sürece Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesinin mümkün olmadığını"* belirtti. (EA 1, 27)

20 Mart 2001

İzmir'de **"Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri"** konulu bir sempozyum düzenlendi. (EA 4, 148)

23-25 Mart 2001

Almanya'nın Münih kentinde, **"Tarihsel Miras: Ermeni-Türk Diyalog Denemesi"** adlı bir konferans düzenlendi. (EA 4, 148)

24 Mart 2001

ABD'nin **California** Eyalet Senatosu, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı. (EA 4, 149)

27 Mart 2001

ABD'nin **Maryland** Eyalet Senatosu, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı. (EA 4, 149)

27 Mart 2001

ABD'nin **Arkansas** Eyalet Senatosu, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı. (EA 4, 149)

14 Nisan 2001

Türk Parlamenterler Birliği, TBMM'de, **"Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri"** konulu bir sempozyum düzenledi. (EA 4, 150)**20 Nisan 2001**

ABD'nin **Michigan** Eyaleti Temsilciler Meclisi, 24 Nisanı sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul eden bir kararı onayladı. (EA 4, 150)

22 Nisan 2001

Ermeni terörist Varujian Garbisyan Fransa'da serbest bırakıldı. Garbisyan, 15 Temmuz 1983'te Paris Orly Havaalanı'nda THY bürosu önüne bomba yerleştirerek 8 insanı öldürmüş, 50 insanı da yaralamıştı. Katil, yakalanmış ve ömür boyu hapse mahkûm edilmişti. Ancak **Garbisyan,** 22 Nisan 2001'de Val de Marne mahkemesince serbest bırakıldı; vatandaşı olmadığı halde Ermenistan'a kabul edildi, 24 Nisanda "soykırımı" anma törenlerine katıldı ve Ermeni Hükümeti kendisine Erivan'da bir ev verdi ve bir iş buldu. (EA 3, 18)

24 Nisan 2001

Papa II Jean Paul, 1915'te Mardin'de öldürüldüğü iddia edilen Başpiskopos Ermeni **Maloyan**'ı, Ermenilerin sözde soykırımı anma gününde "şehit" (martyr) ilan etti. Papa'nın bu jesti, Ermeni Katolikos **II. Karekin**'in 2000 yılında Papa'yı ziyaretinden beri Vatikan ile Ermeni Kilisesi arasındaki yakınlaşmayı, Vatikan'ın sözde soykırımı tanımakta olduğunu gözler önüne serdi. **Maloyan,** 7 Ekim 2001 tarihinde "aziz" mertebesine yükseltildi. (EA 3, 13)

28 Mayıs 2001

Ermenistan ilk bağımsız Ermenistan devletinin 83. kuruluş yıldönümünü kutladı. (EA 4, 150)

12 Haziran 2001

Ankara'da Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) çatısı altında **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü** açıldı. (EA 4, 151)

9 Temmuz 2001

Türk-Ermeni Barış/Barışma Komisyonu (TEBK) Cenevre'de kuruldu. Komisyonda Türkiye'den **İlter Türkmen, Özdem Sanberk, Gün-**

düz Aktan, Şadi Ergüvenç, Üstün Ergüder, Namık Volkan; Ermenilerden **Alexander Azoumian, David Hovhannissian, Van Z. Krikorian, Andranik Migranian** vardı. (EA 3, 200)

23 Temmuz 2001

Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, 1915-1916 olaylarının bir "soykırım" olmadığını açıkladı. Büyükelçilik, Erivan'daki İngiliz Büyükelçisi **Timothy Jones**'un "soykırım" sözcüğünü kullanmış olduğu yolunda çıkan haberler üzerine, basına yazılı bir açıklama yaptı. Açıklamada, her iki tarafın can kayıpları bakımından 1915-1916'da yaşananların korkunç tarihi olaylar olduğu, fakat bu olayların "soykırım" sayılamayacağı belirtildi; çünkü 1948 BM konvansiyonuna göre "soykırımın" özel bir anlamı bulunduğu belirtildi ve aynen şu ifade kullanıldı: *"...But we do not believe the evidence demonstrates that the events (of 1915-16) should be classified as 'genocide', which has a specific meaning under the 1948 UN Conventin on Genocide."* (EA 2, 269)

31 Temmuz 2001

Ermenistan'da 10 siyasi parti **Türk-Ermeni Barışma Komisyonu** kurulmasını kınadılar. (EA 4, 151)

14 Eylül 2001

İsviçre Ermeni Birliği tarafından bazı Türk organizasyonlarına karşı açılan, sözde Ermeni soykırımını reddetmekle ırk ayrımcılığı ile ilgili yasaları çiğnedikleri gerekçesiyle açılan davada İsviçre mahkemesi beraat kararı verdi. (EA 4, 152)

15 Eylül 2001

Rusya Federasyonu Başkanı **Vladimir Putin**, Ermenistan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında, Erivan'daki **"soykırım"** anıtına da gitti ve ziyaretçi defterine şunları yazdı: *"Rusya, her zaman Ermeni halkının acı ve trajedilerine karşı duyarlı olmuştur. Soykırım kurbanlarının anısı önünde saygıyla eğilirim."* **Putin**, Erivan Üniversitesi'ni ziyareti sırasında da bir soruya verdiği cevapta 1915 olaylarını "soykırım" olarak tanımladı. (EA 3, 19)

16 Eylül 2001

▶ **Amerika Ermeni Milli Komitesi** (Armenian National Committee of America=ANCA), ABD Hükümetini, **Türk-Ermeni Barışma Komitesi**'ne destek vermesinden dolayı kınadı. (EA 4, 152)

▶ Almanya'daki Ermeniler ile bazı Almanlar, Alman Parlamentosuna ortak bir dilekçe sunarak, sözde soykırımın Federal Almanya tarafın-

dan resmen tanınmasını istemişlerdi. Dilekçeye 16 Eylül 2001 günü verilen cevapta, konunun parlamento işi olmadığı ve Türkiye'nin duyarlılığının da dikkate alınması gerektiği belirtildi. (EA 4, 152)

20-23 Eylül 2001

Ermenilerin Hıristiyanlığı kabulünün 1700. yılı kutlandı. (EA 4, 152)**21 Eylül 2001**

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının **10. yılı** törenle kutlandı. Cumhurbaşkanı **Koçaryan** törende yaptığı konuşmada, sözde Ermeni soykırımını dünyaya tanıtmak için on yılda alınan yola değinerek, *"Ermeni soykırımını tanıyanların bugünkü düzeye çıkması on yıl önce ulaşılamaz bir hedef olarak görünüyordu. On yıl sonra bugün ulaşılmaz gibi görünenleri başarmamız mümkün olabilecek midir?"* dedi. Bu sözleriyle **Koçaryan**'ın, üstü birazcık kapalı olarak, Türkiye'nin sözde soykırımı tanımasını, Ermenilere tazminat ödemesini ve Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesini kastettiği anlaşılmaktadır. (EA 3, 8-9)

23-25 Eylül 2001

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu ikinci toplantısını İstanbul'da yaptı. (EA 4, 152)

25-27 Eylül 2001

Papa II. Jean Paul Ermenistan'a resmi bir ziyaret yaptı. Konuk Papa ve din adamları sözde Ermeni soykırım anıtına götürüldüler. Burada saygı duruşunda bulunularak dini ayinlere katıldılar. Ve Papa, burada *"metz yegherin"* kelimelerini kullanarak sözde "soykırım"ı tanıdığını teyit etti. Ermenice olan bu kelimeler "büyük cinayet", yani "soykırım" anlamına geliyormuş. Ermeni Katolikosu yaptığı konuşmada "soykırım" konusunda öfkelerini belirten dini liderlere ve halklara şükranlarını dile getirdi. Gelecek yıllarda bunlara başkalarının da katılacağını ümit ettiğini söyledi. Papa, 26 Mart günü Katolikos **II. Karekin** ile bir resmi bildiri imzaladı. Bildiride *"20. yüzyılın ilk soykırımı olarak söz edilen bir buçuk milyon kişinin ortadan kaldırılması (...) günümüz kuşağının belleğinde hâlâ canlı olan bir trajedidir"* ibaresi yer aldı. (EA 3, 10-11)

Ermeniler, ülkeyi ziyaret eden yabancıları, *"Tsitsernakaberd"* de dedikleri sözde "soykırım" anıtına götürmeye büyük önem vermektedirler. Ve Ermenistan'a çok misafir çağrılmaktadır. Örneğin 2001 yılı içinde şu yabancılar Erivan'ı ziyaret etmiştir: NATO Genel Sekreteri **G. Robertson**, Romanya Dışişleri Bakanı, Lübnan Devlet Başkanı,

Kazakistan Devlet Başkanı **Nazarbayev**, İran İmar ve İskân Bakan Yardımcısı, Rusya Başbakan Yardımcısı **İ. Klebanov**, Türk ve Azeri gazeteciler, Rusya Savunma Bakanı **Sergey İvanov**, Rusya Devlet Başkanı **V. Putin**, Rusya Genelkurmay Başkanı, Gürcistan Devlet Başkanı **Shevernadze**, Romanya Devlet Başkanı **Ion Iliescu**, Fener Rum Patriği **Bartholomeos**, Agit Minsk Grubu üyeleri, Polonya Devlet Başkanı ve diğerleri. Ermeniler, bütün ziyaret programlarına sözde "soykırım" anıtını koymayı da ihmal etmiyorlar. Bunları görünce insanın aklına ister istemez bazı sorular takılıyor. Şöyle ki: Ermeniler "soykırım" anıtı dikmişler, Ermeniler tarafından şehit edilen Türk diplomatları için bizim de bir anıt dikmemiz gerekmez mi? Üstelik, onların "soykırım kurbanları" hayali, bizim şehitlerimiz ise gerçektir. Ermeniler, yalnız Erivan'a değil, dünyanın dört tarafına böyle "soykırım" anıtları diktirirken, bizim Ankara'da bile bir diplomat şehitler anıtımız olmaması bir eksiklik değil mi? Ermeniler tarafından katledilen diplomatlarımız için Ankara'da oluşturulan mütevazı şehitliğimizde bile bir defacık olsun "Ermeni" kelimesinin geçmemesi hiç garipsenmiyor mu? O şehitlikte örneğin Büyükelçi **Galip Balkar**'ın katilinin suçüstü yakalanmış fakat cezasız kalmış **Levonian** adlı bir Ermeni olduğu bilinmiyor mu? Belki büyüklük, efendilik bizde kalsın, "ağır ol da molla desinler" diye düşülmüştür. Ağır olduk da bizlere molla diyen oldu mu? Bizleri ağırbaşlı efendi gibi gören bir kişi çıktı mı? Mücadele böyle mi yürütülür? Böyle yürütülemiyorsa oturup ciddi ciddi düşünmemiz ve yöntemlerimizi değiştirmemiz gerekmez mi? Sor sorabildiğin kadar...

6-13 Ekim 2001

Erivan yerel yönetimi, bu şehrin kuruluşunun 2783. yılı dolayısıyla 6-13 Ekim tarihlerini bayram ilan etti. (EA 4, 153) Erivan Urartular tarafından kurulmuştur ve Urartuların Ermeni olmadıkları bilinir.

4-5 Kasım 2001

Fener Rum Patriği Bartholomeos, "Ökümenik Patrik" sıfatını kullanarak Ermenistan'ı ziyaret etti. (EA 4, 153)

8 Kasım 2001

Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Gazetecileri İşbirliği Protokolü imzalandı. (EA 4, 153)

15 Kasım 2001

Polonya Cumhurbaşkanı **Alexander Kvashnewski**, Ermenistan'a yaptığı resmi bir ziyaret sırasında Erivan'daki Ermeni "soykırım" anıtını

da ziyaret etti ve ziyaretçi defterine şunları yazdı: *"Ermeni soykırımının acısını gayet derin olarak hissediyoruz. Nerede olursa olsun insana ve millete karşı yapılmış bu tür trajedilerin, cinayetlerin ve barbarlığın tekrarlanmasına izin vermeyeceğinize eminim."* **Kvashnewski**, aynı gün Erivan Üniversitesi'ni ziyaretinde de, "soykırım" anıtına yaptığı ziyaretin, resmi ziyaretinin en önemli bölümü olduğunu söyledi ve *"Gerçeklerle yüzleşmek zamanıdır, Türk dostlarımı gerçeği söylemeye çağırıyorum"* diye konuştu. (EA 3, 19)

18-21 Kasım 2001

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu üçüncü toplantısını New York'ta yaptı. (EA 4, 153)

27-28 Kasım 2001

Ankara'da Uluslararası **"Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu"** düzenlendi. (EA 4, 153)

10 Aralık 2001

İsviçre'nin Cenevre kantonu Ermeni soykırımını tanıdı. (AS 5/2003, 17)

11 Aralık 2001

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'nun Ermeni üyeleri ortak bir açıklama yaparak komisyondan çekildiklerini açıkladılar. (EA 4, 154)

13 Aralık 2001

İsviçre Parlamentosu, Ermeni soykırımının tanınmasına ilişkin bir karar tasarısını 3 oy farkla reddetti. (AS 5/2003, 17)

8 Şubat 2002

İsrail'in Tiflis'te oturan Erivan Büyükelçisi Bayan **Rivka Cohen**, Erivan'da bir konferans verdi. Kendisine sözde Ermeni soykırımı hakkında bir soru yöneltildi. Büyükelçi **Cohen**, cevap olarak, *"Holokost, önceden planlandığı ve bütün bir milleti ortadan kaldırmayı amaçladığı için 'tek' bir olgudur. Şu anda başka hiçbir şey Holokost ile kıyaslanamaz"* dedi. (EA 5, 14)

28 Şubat 2002

▶ **Avrupa Parlamentosu (AP), "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri" başlıklı bir kararı kabul etti.** Kararda AP, 18 Temmuz 1987 tarihli kararına yollama yaparak, Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanımasını ve Ermenistan sınırını açmasını istedi. (EA 8, 183) Kararda, **Atatürk**'ün 10 Nisan 1921'de TBMM'de yaptığı bir konuşmayla Ermenilere karşı bir "soy-

kırım" uygulandığını kabul ettiği ileri sürülmüştür. Oysa **Atatürk**, 10 Nisan 1921'de TBMM'de herhangi bir konuşma yapmamıştır. Ermeni uydurmalarına böyle körü körüne inanan AP, kendisini de yalancı durumuna düşürmüştür.

▶ **TC Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeniler konusundaki yanlış tutumuna ilişkin açıklama yaptı.** Açıklamanın ilk paragrafı şöyledir: *"Avrupa Parlamentosu Genel Kurulunun bugün yapılan oturumunda, **'Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri'** başlıklı bir rapor oy çokluğuyla onaylanmıştır. Raporda Avrupa Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını kabul eden 1987 tarihli kararına atıfta bulunulması ve Türkiye'nin haksız yere Ermenistan'a abluka uygulamakla suçlanması kabul edilemez..."* (EA 4, 31)

15 Mart 2002

İstanbul'da, **"Talat Paşa'nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış Sempozyumu"** düzenlendi. Sempozyumda, bir Ermeni terörist tarafından şehit edilmiş olan **Talat Paşa** anıldı ve Ermeni sorunu görüşüldü. (EA 5, s. 7-8)

20 Mart 2002

Cenevre Milletvekili Jean-Claude Vaudroz, İsviçre Parlamentosuna Ermenilerle ilgili bir karar tasarısını sundu: *"İsviçre Milli Konseyi* (Parlamentosu) *1915 Ermeni soykırımını tanır. Hükümetten bu tanımayı kabul etmesini ve mutad diplomatik yollarla iletmesini ister."* İsviçre Hükümeti, 15 Mayıs 2002'de Parlamentoya gönderdiği bir tavsiye yazısında bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğini bildirdi ve kararın kabul edilmesi halinde bunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini ifade etti. 201 parlamenterden 115'inin imzasını taşıyan karar tasarısı oylanmadan kaldı. (EA 5, 18; AS 5/2003, 17)

20-21 Mart 2002

İsveç Parlamentosu, Dışişleri Komisyonunun dünyada insan haklarıyla ilgili raporunu ele aldı. Raporun Türkiye ile ilgili bölümünde Ermeni, Asuri/Süryani ve Keldanilere yapılan "katliamlar" görüşüldü. Raporda, *"1948 BM Soykırım Sözleşmesi yürürlükte olsaydı, Ermenilerin başına gelenler muhtemelen bir soykırım olarak görülecekti"* değerlendirmesi de yapıldı. Bazı milletvekilleri, Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" kabul etmesini istedi. Ermeni asıllı İsveç milletvekili **Murat Artin**, Türkler aleyhinde bir karar çıkartmak istedi. Ama bunlar kabul edilmedi. (EA, 8, 189)

20-21 Nisan 2002

Ankara'da, Türk bilim adamları ve yazarlarının davet edildiği bir **"Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi"** düzenlendi. (EA 5, 7)

30 Mayıs 2002

Yurtdışında görevli iken Ermeni teröristler tarafından şehit edilen Türk diplomatları Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'ndaki Dışişleri Şehitliği'nde anıldı. Törende Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları birer konuşma yaptılar; Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafından gönderilen telgraflar okundu. (EA 5, 9)

13 Haziran 2002

Kanada Senatosu sözde soykırım hakkında bir karar kabul etti. Öteden beri Ermeni yanlısı faaliyetleriyle tanınan Senatör **Shirleyu Maheu** ile Ermeni asıllı Senatör **C. Setlakwe**'nin teklif ettikleri bu kararda Senato, soykırımı tanıması ve 24 Nisanı "soykırım kurbanı 1.5 milyon Ermeniyi anma günü" olarak tayin etmesi için Kanada Hükümetine çağrıda bulundu. (EA 6, 15)

25 Haziran 2002

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunun 10. yıldönümü vesilesiyle İstanbul'da görüştüler. Ermenistan'ın amacı, hiçbir taviz vermeden Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılmasıdır. (EA 6, 7-8)

26 Haziran 2002

Ermenistan Dışişleri Bakanı **Oskanyan**, İstanbul'da TESEV'de Türk-Ermeni ilişkileri konusunda bir konferans verdi. **Oskanyan**, en fazla Türkiye-Ermenistan sınırının açılması üzerinde durdu ve sınırın açılmamış olmasını "ambargo" olarak nitelendirdi ve Azerbaycan'ın Türkiye'yi Ermenistan'a "ambargo" koymaya ikna ettiğini iddia etti. (EA 6, 10)

30 Ekim 2002

İngiltere **Galler Bölgesi (Wales)** Milli Meclisi, 31 oyla aldığı bir kararla sözde Ermeni soykırımını tanımıştır. "Meclis'in Görüş Bildirimi" başlığını taşıyan karar şöyledir: *"1915 yılında(ki) Türk Hükümeti döneminde yapılan Ermeni soykırımını tanıyoruz. Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı ekonomik yaptırımlara son vermesi için Türk Hükümetine ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini desteklememesi için İngiliz Hükümetine çağrıda bulunuyoruz."* (EA 7, 10)

22 Kasım 2002

Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, NATO zirve toplantısı için gittiği Prag'da, *"Ermenistan, önkoşulsuz olarak, Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulmasına ve ticaretin artırılması için sınırların açılmasına hazırdır"* dedi. Başka yerlerde de tekrarlanan Ermenistan'ın bu görüşü, Türkiye'nin milli çıkarlarına tamamen ters düşmektedir. Çünkü Ermenistan cumhuriyeti bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırını tanımamakta, 1921 **Kars Antlaşması**'nı geçersiz saymakta, "soykırım" iddiasından vazgeçmemekte, Karabağ'ı işgal altında tutmakta ve Türk diplomatlarını katletmiş olan Ermeni teröristlere kanat germektedir. Yani Ermenistan, Türkiye'nin doğu sınırlarını tanımadan, soykırım iddiasını desteklemekten vazgeçmeden ve Karabağ sorununu çözümlemeden, bu ülke ile diplomatik ilişki kurmak ve kara sınırlarını Ermenilere açmak Türkiye'nin çıkarına olmadığından, bu hususları dikkate almayan müzakerelerden olumlu bir sonuç alınması zordur. (EA, 7, 17)

3 Aralık 2002

Avrupa Ermeni Federasyonu, AB üyesi 15 ülkenin hükümetlerine Türkiye karşıtı bir çağrı gönderdi. Avrupa'daki 120 kadar Ermeni kuruluşunun imzasını taşıyan çağrıda, 12-13 Aralık 2003 tarihinde yapılacak AB doruk toplantısı öncesinde Türkiye'nin, bir üyelik müzakere tarihi alabilmek için baskılarını artırdığı ifade olundu ve "soykırımcı", "inkârcı" ve "saldırgan" bir devlet olduğu iddia edilen Türkiye'ye müzakere tarihi verilmemesi istendi. (EA 8, 31)

31 Ocak 2002-1 Şubat 2003

Paris'te Fransız Senatosu binasında **"Pro Armenia Uluslararası Konferansı: 21. Yüzyılda Ermenistan"** adını taşıyan bir konferans düzenlendi. *Pro Armania*, 20. yüzyıl başlarında Fransa'da yayımlanmış ve Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmalarını savunan bir gazete idi. Konferansa dünyanın her tarafından, Ermeni taraftarı görüşleriyle tanınan seçkin kişiler çağrıldı: Eski Arjantin Cumhurbaşkanı **Raul Afonsin**, eski Sovyet Başbakanı **Nikolay Rijkov**, eski Yunanistan Dışişleri Bakanı **Teodoros Pangalos**, Fransız Senatosu Başkanı **Christian Poncolet** gibi. Konferansın ana konularından biri "Ermeni Davası, Soykırım ve 21. Yüzyıl" idi. Ermenistan Dışişleri Bakanı **Oskanyan**, konferansta yaptığı konuşmada, "soykırımı" unutmayacaklarını ve **Sevr Antlaşması**'nın uygulanmamış olmasını da tarihi bir haksızlık olarak gördüklerini belirtmiştir.

19 Şubat 2003

Ermenistan'da Başkanlık seçimleri yapıldı. Bu ilk turda adaylardan hiçbiri seçilmek için gerekli oyu alamadı.**5 Mart 2003**

Ermenistan'da Başkanlık seçimlerinin ikinci turu yapıldı. 1998 yılından beri Ermenistan'ın başında bulunan **Robert Koçaryan** beş yıl için Cumhurbaşkanlığı görevine tekrar seçildi. (EA 7, 10)

24 Nisan 2003

Paris'teki Kanada Meydanı'nda, Ermeni müzisyen Komitas'ın heykeli dikildi. Heykel, Paris Belediye Başkanı Jean Tiberi tarafından açıldı. Bu yılın 24 Nisanı anma etkinliklerinin en önemlisi bu oldu. Asıl adı ile **Sogomon Sogomonyan Gomidas**, 1869'da Kütahya'da doğmuş, müzik okumuş, Anadolu halk türkülerini de derlemiş, beste yapmış, 1894'te dini bir makam olan "vardabet"liğe yükseltilince adını değiştirmiş ve 1935'te Paris'te hastanede ölmüştür. 24 Nisan 1915'te, o zamana kadar serbestçe faaliyet gösteren Ermeni komiteleri kapatılmış ve önde gelen Ermeniler tutuklanırken **Gomidas** da tutuklanıp Çankırı'da bir kampa gönderilmiş, fakat şair **Mehmet Emin Yurdakul**'un araya girmesiyle serbest bırakılmış idi. 88 yıl sonra Ermeni militanlar, **Komidas**'ın "soykırım" tanığı olduğunu ve o dehşet sırasında delirdiği yalanını uydurarak, bir "soykırım" sembolü olarak bu müzik adamının heykelini dikmişlerdir. Anıtın kaidesinde ***"Bestekâr ve müzikolog Komitas'ın ve 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan soykırımın 1.500.000 kurbanının anısına"*** ifadesi yer almaktadır. TC Dışişleri Bakanlığının, 24 Nisan 1924 günü yayımladığı basın açıklamasında, bu ***"kin anıtının açılması esef ve tepkiyle karşılandı"*** denmiştir. (EA 9, 27-28)

25 Mayıs 2003

Ermenistan'da parlamento seçimleri yapıldı. Seçim kampanyası sırasında bazı partiler sözde soykırımın Türkiye'ye tanıtılması temasını da işlediler. Cumhurbaşkanı **Koçaryan**'ın politikasını çekincesiz destekleyen Cumhuriyetçi Parti seçimden birinci parti olarak çıktı ve 131 üyeli parlamentoda 32 sandalye kazandı. Programında "soykırımın" uluslararasında tanıtılması dış politikasının başlıca öğelerinden biri olduğu kayıtlı bulunan **Taşnak** Partisi 11 sandalye kazandı... (EA 9, 7-13)

25 Mayıs 2003

Antalya'da gazetecilerin sorularını yanıtlayan Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül**, *"Ermenistan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaya hazırsa ve toprak isteklerinden vazgeçerse, Ankara Erivan ile dost olmaya hazırdır"* dedi. Bu eksik demeç, Ermenistan'da, sanki Türkiye,

Ermenistan'ın diğer haksız taleplerini ve iddialarını kabul edecekmiş gibi yanlış algılandı. (AS 4/2003, 11) Daha sonra bu yanlış algılama giderildi ve Türkiye'nin politikasında bir değişiklik olmadığı açıklandı. (Bkz. 2 Temmuz ve 8 Eylül)

Haziran 2003

Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve İstihbarat Dairesi Başkanı Büyükelçi **Ecvet Tezcan**, ABD'de Ermeni diasporasının önde gelen kuruluşlarıyla önkoşulsuz temaslarda bulundu. ABD'de en büyük Ermeni kuruluşu olan **Amerika Ermeni Milli Komitesi** (Armenian National Committee of America=ANCA) adlı **Taşnak** kuruluşu bu girişimden tedirgin oldu ve öteki Ermeni kuruluşlarına uyanık olmaları çağrısında bulunma gereğini duydu. **Tezcan**, ikinci büyük Ermeni kuruluşu **Amerika Ermeni Asamblesi** (AAA) ve diğer bazı kuruluşlarla da konuştu. (AA 4/2003, 18-20)

2 Temmuz 2003

Ermenistan Dışişleri Bakanı **Vardan Oskanyan**, Ermenistan Devlet Televizyonuna verdiği bir demeçte, eskiden Karabağ üzerinde duran Türkiye'nin artık ikili ilişkilere daha fazla önem verdiğini söyledi. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin adım adım geliştirilebileceğini, diplomatik ilişki kurulmadan da ortak sınırın açılabileceğini ve iki ülke arasında karayolu ve demiryolu ulaşımının başlayabileceğini söyledi. (AS 4/2003, 15) (Bkz. 8 Eylül)

8 Eylül 2003

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Ermenistan'la ilgili açıklama yaptı. Erdoğan, Azerbaycan Başbakanı **İlham Aliyev** ile birlikte yaptığı basın toplantısında, Türkiye'nin, toprakları Ermenistan tarafından işgal edilmiş olan Azerbaycan'ın yanında olduğunu ve Yukarı Karabağ ile ilgili girişimleri desteklediğini söyledi. (AS 5/2003, 10)

23 Eylül 2003

İsviçre'nin Vaux kantonu sözde Ermeni soykırımını tanıdı. 10 Aralık 2001'de Cenevre kantonu da sözde soykırımı tanımıştı ve 16 Aralık 2003'te de İsviçre Parlamentosu aynı doğrultuda bir karar alacaktı. İsviçre Dışişleri Bakanı **Micheline Calmy-Rey**'in 6 Ekim 2003'te Türkiye'ye yapması planlanan ziyareti, Vaux kantonunun bu kararı üzerine Türk Hükümetince iptal edildi. (AS 5/2005, 17)

25 Eylül 2003

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II Mutafyan'ı kabul etti. Bu kabul sırasında Başbakan, Ermenis-

tan tutumunu değiştirmedikçe Türkiye-Ermenistan sınırının açılmayacağını ve Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulamayacağını açıkladı. (AS 5/2003, 10)

3 Kasım 2003

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de yaptığı konuşmada Ermenistan'la ilişkiler üzerinde de durdu. Gül, *"Türkiye, Ermenistan'la ilişkilerini normalleştirmek ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde işbirliğini geliştirmek istiyor. Bu amaca ulaşılması, Ermenistan'ın uluslararası hukuka saygı göstermesine, tarihi yargılamayı tarihçilere bırakıp geçmişiyle barışmasına ve bütün komşularıyla sorunlarını halletmeyi gerçekten istemesine bağlıdır. Ermenistan böyle bir tutum benimserse Türkiye buna olumlu karşılık verecek ve bu gelişme Güney Kafkasya'nın istikrar ve refahına katkıda bulunacaktır"* diye konuştu. (AS 5/2003, 14) Uluslararası hukuka saygı, Ermenistan'ın mevcut sınırlara ve uluslararası antlaşmalara, özellikle 1921 **Kars Antlaşması**'na saygı göstermesi demektir. Ermenilerin tarihi yargılamaktan vazgeçmesi, soykırım iddialarını bırakması demektir. Ermenistan'ın bütün komşularıyla sorunlarını halletmesi ve öncelikle işgal ettiği Azerbaycan topraklarını (Yukarı Karabağ'ı) boşaltması demektir.

16 Aralık 2003

İsviçre Parlamentosu, aldığı bir kararla Ermeni soykırımı iddiasını tanıdı. Karar, 11 çekimser, 67 olumsuz oya karşı 107 oyla Parlamentodan geçti. Karar Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Dışişleri Bakanlığı aynı gün bir açıklama yaparak, İsviçre Parlamentosunun kararını şiddetle kınadı ve reddetti. (www.mf.gov.tr Press Release, No. 214, Dec. 16, 2003)

22 Aralık 2003

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İsviçre Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımı kararını sert biçimde kınadı. TBMM'ce yayımlanan bildiride, İsviçre Parlamentosunun tarihi gerçekleri çarpıtarak aldığı kararın, Ermeni ırkçı terörizmini ödüllendirdiği, hassas bir bölgede barış ve istikrara hizmet etmediği belirtildi. Türkiye Parlamentosu, İsviçre Parlamentosunun haksız ve zararlı kararını reddetti. (AS 5/2003, 19)

18 Mart 2004

Arjantin, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir yasa çıkardı.

26 Mart 2004

Uruguay, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir yasa çıkardı.

31 Mart 2004

Arjantin Kongresi sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı. (C, 26 Nisan 2005)

21 Nisan 2004

Kanada Parlamentosu Temsilciler Meclisi sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı. (C, 26 Nisan 2005)

24 Nisan 2004

ABD Başkanı **George W. Bush**, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde 1.5 milyon Ermeninin tehcir ve cinayet ile yok edildiğini"* ve bunun *"20. yüzyılın en korkunç trajedilerinden biri olduğunu"* söyledi. (YÇ, 21 Nisan 2005)

6 Ekim 2004

AB'nin **Türkiye ile İlgili İlerleme Raporu** açıklandı. Raporda, 1915 olaylarına atıfta bulunularak, Türkiye'nin bu konuda Ermenistan'la uzlaşmaya varması önerildi. (C, 8 Mart 2005; C, 25 Nisan 2005)

30 Kasım 2004

Slovakya Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı. (C, 26 Nisan 2005)

2 Aralık 2004

Türkiye, Slovakya Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımıyla ilgili kararına sert tepki gösterdi. Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada, ***"Türkiye bu kararı esefle kınar"*** denildi. Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül** de ***"Bu asla kabul edilemez"*** dedi. AB üyesi Slovakya'nın, AB 17 Aralık Zirvesi öncesinde böyle bir karar alması Ankara'da büyük rahatsızlık yarattı. Dışişleri Bakanlığı açıklamasında, ***"Başkalarına ait tarihin tartışmalı dönemlerine ilişkin yargıda bulunmak, ulusal parlamentoların görevleri arasında olamaz"*** denildi. (C, 3 Aralık 2004)

5 Aralık 2004

▶ **Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul'da Ermeni Müzesi açtı.** Yedikule Surp Pıgiç Hastanesindeki müzenin açılışında konuşan hastane Yönetim Kurulu Başkanı **Setrak Tokat**, *"Ermeniler bu ülke mozaiğinin önemli bir parçası. Böyle bir müzenin açılması AB yolunda bizi sevindiriyor. Türkiye, AB içindeki hak ettiği yeri er geç alacak"* dedi. Başbakan da bu müzenin tarihe ışık tutacağını söyledi ve *"Buradaki her eser, birlikte yaşanmış maziyi açık ve net belgeliyor. Bunları gören hiçbir göz, muhteşem bir sentezle beraber yaşadığımız tarihe şaşı baka-*

mayacak" diye konuştu. Başbakan **Erdoğan**, Türkiye Ermenileri Patriği **Mesrob II Mutafyan** ve beraberindekiler müzenin açılışını yaptılar. (C, 6 Aralık 2004)

▶ **Hollanda Parlamentosu sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar aldı.** (C, 26 Nisan 2005)

15 Aralık 2004

Avrupa Parlamentosu (AP) Genel Kurulu, Ermeni "soykırımını" Türkiye'nin kabul etmesini isteyen ve Türkiye'ye karşı yeni baskı alanları oluşturan Türkiye Raporu'nu ("Eurlings" raporunu) kabul etti. Türkiye'yi açıktan soykırımla suçlayan, Türkiye'den Ermenilere karşı 1915'te yapılan soykırımı kabul etmesini ve Ermenistan'la sınırını açmasını isteyen bu raporun, 17 Aralık 2004 AB Zirvesine iki gün kala kabul edilmesi dikkat çekti. (C, 9 Mart 2005) Gizli oylama ile kabul edilen raporda, Ermeni sorunuyla ilgili şu paragraflar bulunmaktadır:

• *Türkiye-Ermenistan sınırı şu âna kadar açılmamıştır, bu nedenle Ermenistan ile iyi komşuluk şansı kaybedilmektedir.*

• *Avrupa Birliği'nin 17/07/1987 tarihli kararında belirtilen Ermeni meselesi ile ilgili konularda gelişme sağlanmamıştır.* (Bu kararda, Türkiye'nin AB üyeliği için soykırımı tanıması bir önkoşul olarak öngörülüyor. Bkz. 17/18 Temmuz 1987)

• *Doğu Anadolu'da Kars yakınlarında bulunan ANİ'de Ermenilerin hacı oldukları yıkılmış Ermeni kilisesi yeniden açılmalıdır. Türk tarihçi Halil BERKTAY'ın soykırım ve ulusların yeniden ilişkilerinin tesis edilmesi ile ilgili dikkate değer çalışması, atılması gereken hayati adımlardır, fakat bu gelişme için Ermeni sınır kapısının öncelikle açılması gerekir.* (YÇ, 19 Aralık 2004) (Bkz. 3 Mart 2005)

16 Aralık 2004

Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II Mutafyan, Türkiye'nin AB üyeliğini her açıdan desteklediğini açıkladı ve 1915 olaylarının ise suiistimale yatkın olduğunu söyledi. Patrik şöyle konuştu: *"1915'teki felaket, suiistimale yatkın bir konudur. Bu nedenle de yabancılar, fırsat buldukça bu konuyu gündeme getireceklerdir. Bu konunun bir an evvel resmi ve gayri resmi diyalog süreçleri başlatılarak istismar konusu olmaktan çıkarılması gerekir. Başbakan* ***Recep Tayyip Erdoğan****, daha önce yaptığı bir açıklamada, 'bu konunun tarihçilerin işi olduğunu ve tarihçilere bırakılması gerektiğini' söyledi. Sayın Başbakanın ifadesi son derece gerçek. Aynı görüşte olmakla beraber, tarihle yüzleşmek, geleceğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi bakımından önemlidir.*

İnsanlar barışmadan kucaklaşmıyor. Bu nedenle diyalog süreci başlatılmalıdır." (C, 17 Aralık 2004)

17 Aralık 2004

► **Avrupa Birliği'nin Brüksel Zirvesi, AB'ye üyelik için Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesini öngören kararı kabul etti. Zirveden çıkan bu tarihi kararda, yarı kapalı olarak, "soykırım" da var, Ermenistan'la diplomatik ilişki kurmak, Ermenilere sınırı açmak da var, Türkiye'ye karşı yeni baskı alanları oluşturmak da var, daha başka şeyler de vardır.** Kararın Türkiye ile ilgili 20. ve 21. sıra numaralı paragraflarının Dışişleri Bakanlığınca yapılmış çevirisi şudur:

"20. AB Konseyi, iyi komşuluk ilişkilerine koşulsuz bağlılık ihtiyacını vurgulayarak, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde kaydedilen iyileşmeyi ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde yer alan anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi ilkesine uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesine yönelik olarak ilgili üye ülkelerle çalışmaya devam etmeye hazır olmasını memnuniyetle karşıladı. AB Konseyi, önceki sonuçlara, özellikle bu konudaki Helsinki Sonuçlarına uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sorunlara ilişkin durumu gözden geçirdi ve bu amaca yönelik istikşafî görüşmeleri memnuniyetle karşıladı. Konsey, bununla irtibatlı olarak, katılım süreci üzerinde yansımaları olan çözülmemiş anlaşmazlıkların gerektiği takdirde çözüm bulunması amacıyla Uluslararası Adalet Divanı'na getirilmesi gerektiğine dair görüşünü teyid etti. AB Konseyi, uygun gördüğü şekilde gözden geçirmek üzere, kaydedilen gelişmelerden haberdar edilecektir." (Bu paragraf biraz kapalı kutu gibidir, açınca içinden pek çok şey çıkacaktır. Komşularla ilişkiler adı altında Yunanistan ve Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlığın uluslararası yargıya havale edilerek Atina lehine çözülmesi, Ermenistan'ın toprak talebine kadar uzanan isteklerine boyun eğilmesi vardır.)

"21. AB Konseyi, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen kararını not eder." (C, 22 Aralık 2004) ("Soykırım"la ilgili olan bu paragrafın açılmış hali için bkz. 15 Aralık 2004 ve 17/18 Temmuz 1987)

► **Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, AB zirvesi sonrasında düzenlediği basın toplantısında, üyelik müzakerelerinde Ermeni soykırımı iddiasının Türkiye'nin önüne bir önkoşul olarak çıkarılacağı mesajını verdi. Chirac,** Türkiye'nin Ermenilerle ilgili "hafıza

çalışması" yapmaması halinde, Fransızların tam üyelik için yapılacak bir referandumda "hayır" diyebileceğini ileri sürdü. **Chirac**, *"Avrupa tarihinin inşaasının, başkalarına saygı, tarihle diyalog ve geçmişte yapılan hataların tanınmasını gerektirdiğini"* ifade etti. *"Avrupa ruhunda, bir hafıza çalışması, çok doğal ve geri dönülmez bir gereklilik"* diye konuştu. (M, 18 Aralık 2005; YÇ, 18 Aralık 2005)

▶ Ermeniler Brüksel'de gösteri yaptı ve *"Ekim 2005'e kadar Türkiye ile Ermeni soykırımının tanınması koşulu olmaksızın üyelik müzakerelerinin başlatılması kabul edilemez"* dediler. (YÇ, 18 Aralık 2005)

▶ Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof.Dr. **Yusuf Halaçoğlu**, Ermeni "soykırımı" suçlamasına ilişkin hiçbir belgenin bulunmadığını belirterek, *"Ama ben 519 bin kişinin isim isim, köy köy Ermeniler tarafından nasıl katledildiğini ortaya koyabilirim"* dedi. (YÇ, 18 Aralık 2005)

24 Aralık 2004

Hollanda Parlamentosu, Hollanda Hükümetinden Ermeni "soykırımını" tanımasını isteyen, bağlayıcı olmayan bir karar aldı. Fransa Dışişleri Bakanı Michel Barnier de Türkiye ile yapılacak üyelik müzakerelerinde sözde Ermeni soykırımı ile "imtiyazlı ortaklık" konularının ele alınacağını söyledi. Hollanda Parlamentosunun 2004 yılı son oturumunda bazı milletvekilleri, hükümetten sözde Ermeni soykırımını tanımasını ve Türkiye'yle yapılacak ikili görüşmelerde soykırımın gündeme getirilmesi için bağlayıcı karar alınmasını istedi. Hollanda Dışişleri Bakanı **Bernard Bot**, bağlayıcı bir karar almanın gereksiz olduğunu belirterek Türk yetkililerle yapılan görüşmelerde Ermeni sorununun gündeme getirildiğini söyledi. Parlamentoda Hükümetin sözde soykırımı tanıması için bağlayıcı olmayan bir "tavsiye" kararı alındı. Fransa Dışişleri Bakanı **Barnier** ise Türkiye ile üyelik müzakereleri sırasında sözde soykırımı, Güney Kıbrıs Rum kesiminin tanınması ve imtiyazlı ortaklık konularının ele alınacağını belirtti. **Barnier**, Fransa'nın müzakereler konusunda "samimi" olduğunu vurgulayarak *"Çünkü Fransa, Türkiye'nin reddedilerek başka modellere doğru itilmek yerine Birliğin sınırlarının ve değerlerinin içersinde entegre olma şansının olmasını tercih ediyor"* dedi. (C, 25 Aralık 2004) (Fransa, Türkiye'nin başka taraflara kaymasını önlemek için bize "imtiyazlı ortaklık" düşünüyor. Bazı Avrupalılar da *"Türkiye'yi Avrupa yapılarına demirlemek"* ifadesini kullanıyor. Bu ifade de yoruma açık, tıpkı başlayacak müzakerelerin "ucu açık" olduğu gibi. Ne demeli, Noel tatiline çıkmadan önce Fransa ve Hollanda, eteklerindeki taşları ya da önyargılarını döküp Noel tatiline çıktılar. BNŞ)

1 Ocak 2005

Yeni yıla girerken sözde Ermeni soykırımı yine baş ağrıtıyor. *Radikal* gazetesinin 2004 yıl sonu değerlendirmesinde şöyle denildi: *"'Ermeni soykırımının' tanınması konusu gündemdeki yerini korudu. Kanada Parlamentosunun 'Ermeni soykırımı'nı tanıması Ankara'da büyük tepkiyle karşılandı. Ermeni diasporası, Slovakya Parlamentosundan da bu yönde bir önerge çıkarttı. Ama Türkiye için asıl sıkıntı yaratan öneri Fransa'dan geldi. 2002'de 'soykırımı' parlamento kararıyla tanıyan Fransa'da Dışişleri Bakanı* ***Michel Barnier*** *Türkiye ile AB arasındaki müzakerelerde 'Ermeni soykırımı' konusunu da gündeme getireceklerini ilan etti. Bu konu Avrupa Parlamentosu'nun 16-17 Aralık AB zirvesi öncesinde kabul ettiği raporunda da pürüz olarak yer aldı."* (R, 1 Ocak 2005)

24 Şubat 2005

Strasbourg'da, Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu (KPK) kapanış oturumunda Fransız sağcı parlamenter Jacques Toubon, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kabul etmesini ve Ermeni soykırımını tanımasını istedi. Türkiye'nin AB'deki Daimi Temsilcisi Büyükelçi **Oğuz Demiralp** de söz alarak **Toubon**'un **Sevr Antlaşması**'na ilişkin sözlerini eleştirdi. CHP Milletvekili **Şükrü Elekdağ** da **Toubon**'un iddialarının asılsız olduğunu söyledi. KPK üyesi Rum parlamenter **Marios Matsakis** ise konuşmasında *"Türkiye'nin Ermenilere, Rumlara ve Kürtlere soykırım uyguladığını"* iddia etti. (C, 25 Şubat 2005)

28 Şubat 2005

Ankara'da görevli 36 yabancı Büyükelçi, eşleriyle birlikte, grup halinde Kars şehrini ziyaret ettiler. Büyükelçiler, bugün "Kümbet Camii" olarak kullanılan eski "12 Havariler Kilisesi"nden başlayarak, Kars'ı ve civarını dolaştılar; Arpaçay kıyısında kurulu Ani Antik Kentinde büyülendiler; Çıldır Gölü kıyısında atlı kızaklara bindiler, Selim ilçesinde Vali **Nevzat Turan**'la birlikte cirit oyunlarını seyrettiler. Kars Belediye Başkanı **Naif Alibeyoğlu,** *"Kars'ı Doğu'nun Davos'u yapma yolunda önemli bir adım attık"* diyerek Büyükelçilerin ziyaretinden duyduğu hoşnutluğu dile getirdi. (C, 5 Mart 2005) (Bkz. 15 Aralık 2004)

1 Mart 2005

▶ **CHP lideri Deniz Baykal, Ermeni meselesini Türkiye'nin gündeminden çıkarmak için bir girişim başlatacaklarını açıkladı.** *"Ermeni meselesinin tartışılmayan hiçbir boyutunun kalmamasını iste-*

diklerini" belirten **Baykal**, yaptığı açıklamada şunları söyledi: *"1915 olaylarının doksanıncı yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Türkiye'nin Osmanlı döneminde Türklerin Ermenileri soykırıma uğrattıklarını kabul etmesi yönünde kampanyayı hızlandırdılar. Türkiye artık bu sorunla meşgul olmaktan yoruldu ve sıkıldı. Oysa biz, Türkiye'nin sürekli savunmada kalmasını gerektirecek hiçbir şey olmadığını düşünüyoruz.."* (R, 1 Mart 2005)

▶ **CHP lideri Deniz Baykal, sözde Ermeni soykırımı iddialarının "kaba propaganda" yöntemleriyle birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine işaret ederek, simdi de Türkiye'nin AB üyeliği için "önkoşul" olarak dayatılmak istendiğini bildirdi.** Partisinin grup toplantısında konuşan **Baykal**, son olarak Alman Hıristiyan Demokrat Partisi lideri **Angela Markel**'in Türkiye'nin AB üyeliği için *"Ermeni soykırımını tanıma"* koşulunu seslendirmeye başladığını hatırlatarak, *"Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakeresi öncesinde Ermeni soykırımının tanınmasının önkoşul olarak konulmaya çalışıldığını görüyoruz"* dedi ve bunun hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini belirtti. (C, 2 Mart 2005)

5 Mart 2005

Washington Post gazetesi, 1915-1918 yılları arasında Türkiye'de 1.5 milyon Ermeninin öldürüldüğünü öne sürdü. (C, 7 Mart 2005)

8 Mart 2005

AKP ile CHP, Ermeni iddialarına karşı ortak tavır almayı benimsediler. Ana muhalefet partisi CHP lideri **Deniz Baykal**, dış politika kurmaylarıyla beraber AKP lideri Başbakan **Tayyip Erdoğan**'ı TBMM'de ziyaret ederek, iktidar ve muhalefetin katkılarıyla, Ermeni iddialarına karşı yeni strateji geliştirilmesi için güçbirliği önerdi. Başbakan öneriyi olumlu karşıladı. Görüşmenin ardından **Erdoğan** ve **Baykal** ortak açıklama yaptı. **Erdoğan**, çarpıtılmış bir geçmiş üzerine barışçıl bir geleceğin inşa edilemeyeceğini belirterek, ***"AB sürecinde Ermeni meselesi de bu şekilde siyasallaştırılmak suretiyle, devamlı önümüze getirilmek isteniyor"*** dedi. **Baykal** da 1975'ten itibaren Türkiye aleyhine başlatılan Ermeni kampanyasının tırmandığına işaret etti. Kampanyaların altında *"hiçbir bilimsel, hukuki, tarihi tespit bulunmadığını"* kaydeden **Baykal**, ***"Kampanyaların altında siyasi suçlamalar, çok taraflı yönlendirme ve lobi çalışmaları yatıyor. Kampanyaların dayandığı iddiaların, bilimsel çalışmaların ışığında kanıtlanmasına ihtiyaç var"*** dedi. (C, 9 Mart 2005)

9 Mart 2005

CHP Milletvekili Şükrü Elekdağ, CHP'nin Ermeni soykırımı savlarını çökertmek için başlattığı kampanyayı anlattı. Elekdağ "Mavi Kitap" konusunda da şunları söyledi: *"Düzenlemesi ve basılması* ***Arnold Toynbee****'ye ait olan* ***'Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere Muamelesi, 1915-1996'*** *adlı kitaba 'Mavi Kitap' da deniyor. (...) Bu kitabın yazılışının esas amacı Ermenilere yapılan zulmü, mezalimi, vahşeti ortaya koymak. Bu kitapla birlikte aynı dönemde* ***'Alman Vahşeti'*** *adıyla bir Mavi Kitap daha yayımlandı. 'Alman Vahşeti' adlı kitaptaki bilgilerin, 1925 yılında Almanlar yaptıkları araştırmalar sonucunda yalan olduğunu ortaya koydular. İngiltere bunun propaganda amaçlı olduğunu kabul etti. Ama bizim Mavi Kitap kaldı. (...) Bu kitapla ilgili şifre defteri de var.* ***Justin McCarthy*** *bunu bulmuş. Şimdi elimizde 'görgü tanıkları' dedikleri insanların isimleri de var. Bunların 70 tanesinin Ermeni iddialarını benimsemiş Amerikan misyonerleri olduğu ortaya çıkıyor. 50 tanesi Ermeni militanlar. Bunların içinde* ***Taşnak*** *liderleri de var ki Osmanlının can düşmanı. Geri kalanlarının da nereden geldiği bilinmiyor, uydurma olduğu ortada. Bu ortaya çıktı. (...) Biz parlamento olarak bir mektup göndereceğiz İngiliz Parlamentosuna. İstediğimiz şu olacak: Bakın, Almanları itham eden bir belgeyi 1925'te ortadan kaldırdınız. Bizim sizden istediğimiz, Ermeni isyanına Osmanlının verdiği karşılığı izah eden bu kitabın bir kaynak olmadığını, bir propaganda malzemesi olduğunu ilan ediniz, diyeceğiz. Biz bunu yaptığımız takdirde, Ermeni iddialarının dayandığı üçüncü ayağı da ortadan kaldırmış olacağız."* (C, 9 Mart 2005)

11 Mart 2005

ABD'nin Erivan Büyükelçisi John Evans, ***"Ermeni Soykırımı, 20. yüzyılın ilk soykırımıdır. ABD'de hiçbir yetkili bunu bugüne kadar inkâr etmemiştir"*** **demiştir.** ABD'de Amerika Ermenileri Asamblesi'nin başı çektiği 11 Ermeni kuruluşu, Büyükelçi **Evans**'ın bu açıklamasına da dayanarak, Başkan **Bush**'a bir mektup göndermiş ve soykırımın ABD tarafından tanınmasını istemiştir. (C, 11 Mart 2005)

18 Mart 2005

Şehitler Günü dolayısıyla, Ermeni teröristler tarafından öldürülen 39 Türk diplomatı ve aile bireyleri, Ankara'da, Dışişleri Şehitliği'indeki mezarları başında anıldı. Törende konuşan Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül,** Ermeni sorunu konusunda, birtakım iddialarla ortaya çıkanlara yıllardır çağrıda bulunduklarını, son olarak da bir

komisyon kurulmasını önerdiklerini söyledi. **Gül**, *"Türk olsun olmasın geçmişin trajedisini yaşamış olanların da teröre verdiğimiz şehitlerimizin de ruhları ancak böyle huzur bulacaktır, bundan siyasi propaganda malzemesi çıkarmak suretiyle değil"* diye konuştu... *"Tüm şehitlerimizin acısını yüreğimizin en derinliklerinde hissediyoruz"* dedi. (C, 19 Mart 2005)

23 Mart 2005

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, sözde Ermeni soykırımı iddiasında bulunan ülkeleri "ispata zorlayacaklarını" söyledi. Brüksel'de, AB ara doruğu kapsamında aday ülkeleri bilgilendirme toplantısına katılan Bakan **Gül**, orada "soykırım" iddialarına yönelik soruları yanıtlayarak, *"Soykırım iddia eden ülke varsa, gelir ispat eder"* dedi. İddia sahiplerinin ispata zorlanacağını söyleyen **Gül**, bunun nasıl yapılacağı yönündeki bir soruya, *"Bunu yakında görürsünüz"* yanıtını verdi. (C, 24 Mart 2005)

24 Mart 2005

ABD'li tarihçi Prof. Justin Mc Carthy, TBMM'de, "Ermeni Sorununun Gerçeği" konulu bir konferans verdi ve *"İddialar aptalca yalandır"* dedi. Mc Carthy, Ermeni soykırımı savlarının *"siyasi malzeme olarak kullanıldığını"* belirterek, *"Bunu malzeme olarak kullananlar siyasi olarak güçlüler, ancak gerçekler Türkiye'den yana"* diye konuştu. AB ülkelerinin Türkiye'nin Birliğe üyeliği için "Ermeni soykırımını tanıma" koşulunu seslendirmeye başladığına dikkat çeken ABD'li tarihçi, *"Giriş ücreti olarak işlenmemiş bir suçun itiraf edilmesini isteyen bir örgüte üye olunabilir mi? Türklerin, babalarının katil olduğu yalanı koşulunu getiren bir birliğe üye olunabilir mi?"* diye sordu. 1915'teki olayların temelinde, Ermenilerin Rusların kışkırmasıyla Osmanlıya isyan etmesinin yattığına işaret eden **Justin Mc Carthy** konuşmasını şöyle sürdürdü: *"Halkın yüzde 80'inin hayatta kaldığı soykırım olmaz. Nüfusla ilgili bilgiler yayımlanmadan önce de bunun soykırım olmadığı belliydi. Çünkü İstanbul, İzmir ve Edirne'deki Ermeniler tehcir edilmediler ve hayatta kaldılar. Oysa soykırımın yapıldığı Almanya'da Berlin'deki Yahudiler de öldü. Türkler, Ermenilerin yaşadığı bölgeye 1071 yılında geldi ve 1915 yılına kadar burada birlikte yaşadılar. Şimdi biz, 'Türkler katliam yapmak için 900 yıl düşündüler' mi diyeceğiz?.. O sırada Türkler Ermenileri öldürmüştür ama Ermeniler de Müslümanları, Türkleri öldürmüştür. Ortada bir savaş vardı, soykırım değil."* **Mc Carthy**, Ermeni propaganda yayınlarına da değinerek şunları söyledi:

"Propaganda malzemesi olarak yazılan kitaplardaki belgeler tamamen sahte ve düzmece. Mavi Kitap'ta belge diye sunulanlar ***Taşnak*** *gazetelerinden yapılan alıntılardır. Bunlar büyük yalanlar değil, aptalca yalanlardır."* (C, 25 Mart 2005) (Bkz. 2-3 Mayıs 2005)

25 Mart 2005

Emekli Büyükelçiler Grubu, Ermeni soykırımı iddialarına karşı bir bildiri yayımladı. Ankara ve İstanbul'daki Emekli Büyükelçiler adına yapılan açıklamada, *"Parlamento, senato, belediye meclisi, dernek veya şahısların, kendilerini yargı organı yerine koyarak soykırım hükmü veremeyeceği"* belirtildi. Yalnız Türkiye'nin değil, İngiltere'nin de 1915 olaylarının soykırım sayılamayacağının açıklandığı bildiride, Türkiye'nin bundan sonra tepki vermek yerine, inisiyatif ele alması gerektiği dile getirildi. Ankara Grubu tarafından hazırlanmış ve İstanbul Grubunca da benimsenmiş olan bildiri, Emekli Büyükelçilerden **Ömer Engin Lütem, Kaya Toperi, Pulat Tacar** ve **Yüksel Söylemez** tarafından düzenlenen basın toplantısında kamuoyuna açıklandı. *"Türk Hükümetinin, bir yargı kararına dayanmadan, bugün hayatta bile bulunmayan bazı şahısları soykırım suçlusu ilan etmesi beklenmemelidir"* dendi. **Lütem**, inisiyatif almak için Türkiye'nin elinde yeterli malzeme bulunduğunu belirtti. Ancak, Türk diplomatlarının Ermeni teröristlerce öldürüldüğü dönemde başlayan Ermeni sorununa ilginin daha sonra azaldığına dikkati çekti, *"'Cinayet var ilgi var, cinayet yok ilgi yok' anlayışı yanlıştır. Bugün Ermeni sorunu konusunda hiç de iyi bir konumda değiliz. Bu sorun, belki Türkiye'nin AB'ye girişini engelleyecek sebeplerden biridir"* dedi. **Toperi**, Ermeni sorunu ile başetmede Türk parlamenterlere, sivil toplum örgütlerine ve akademisyenlere büyük rol düştüğünü vurguladı. (H, 26 Mart 2005; DN, 26-27 Mart 2005)

27 Mart 2005

TESEV'in ve HASA adlı Ermeni araştırma merkezinin Türkiye'de ve Ermenistan'da eşzamanlı olarak yaptıkları bir araştırma, Ermenilerin Türklere karşı aşırı derecede önyargılı ve katı olduğunu göstermiştir. (H, 28 Mart 2005) Bu durum, Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasını zorlaştırıcı bir faktördür.

28 Mart 2005

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, sözde Ermeni soykırımı iddialarının tarafsız değerlendirilmesi için 100 milyondan fazla Osmanlı belgesini araştırmalara açtığını açıkladı. Genel Müdürlük, bir tanıtım toplantısı düzenleyerek Ermeni tarihçilere arşivle-

rimizde araştırma yapma çağrısında bulundu. Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç.Dr. **Yusuf Sarınay**, Ermenilerin soykırım iddialarının tarihi ve bilimsel temellerden ziyade, anı türü yanlı eser ve değerlendirmelere dayandığını belirterek, *"Buna karşın arşivlerimizde Ermeni soykırımı iddialarının asılsızlığını ortaya koyacak onbinlerce belge bulunmaktadır. Ermeni tarihçilere de şu çağrıyı yapıyorum, gelsinler arşivlerimizde araştırmalarını yapsınlar. Aynı açıklığı Ermenilerden de bekliyoruz. Ermeni konusunda önyargıya karşı sesimizi yükseltmek istedik"* dedi. (C. 29 Mart 2005)

29 Mart 2005

▶ **Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Özden Örnek, *"Türkiye, işgalci Ermenistan ile olan sınırını açmayacak"* dedi. Örnek**, Bakû'da, Azerbaycan Savunma Bakanı **Sefer Abiyev** ile yaptığı görüşmede, *"Yapılan baskılara rağmen biz bugüne kadar sınırımızı Ermenistan'a açmadık. Ermenilerin tek isteği bu olsa da sınırlarımızı açmayacağız. Türkiye ve Azerbaycan'ın borcu, birbirine destek vermektir"* diye konuştu. (C, 30 Mart 2005)

▶ **Bazı Ermenilerin, Ermenistan'ın elinde bulunan Sovyet füzelerini ve diğer silahları El-Kaide örgütüne satmaya çalıştığı açıklandı.** Bu konuda *Washington Post* gazetesinde çıkmış olan yazı bugün Türk basınına da yansıdı. (C, 29 Mart 2005)

3 Nisan 2005

Amerikalı David Phillips, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının Türkiye'nin yararına olacağını ileri sürdü. ABD düşünce kuruluşlarından **Council on Foreign Relations** üyesi ve 2001 yılında **Türk-Ermeni Uzlaşma Komitesi**'nin (TARC) kuruluşunda öncülük yapmış olan **Phillips**, *Cumhuriyet* gazetesine verdiği demeçte şunları söyledi: *"Ermenistan, Türkiye'de aşırı milliyetçi siyasetler tarafından rehin alınmış durumda. (...) Kimi Ermeni çevreler* (de) *Türkiye'ye saldırarak bir endüstri oluşturmuşlardır. (...) Soykırım tanındığı zaman **Taşnak**'ların da bu sektörleri yok olacaktır. (...) Birkaç hafta önce Ermenistan Dışişleri Bakanı **Vartan Oskanyan** bir demeç vererek 1921'de imzalanan **Kars Antlaşması**'nı tanıdıklarını açık bir dille ifade etti. Öte yandan Türkiye ve Ermenistan AGİT'in üyeleri. Bu örgütün üyesi olabilmek için öbür üye ülkelerin toprak bütünlüğünü kesinlikle tanımış olmanız lazımdır. Dolayısıyla da Türkiye Ermenistan'dan gelebilecek herhangi bir toprak iddiası ihtimalinden kesinlikle çekinmemelidir..."* **Phillips**, Ermeni soykırımı iddiasıyla ilgili bir soru üzerine de şöyle konuşmuş-

tur: *"Ermeniler bu soykırımı tanıma işinden vazgeçmeyeceklerdir. Zaman zaman bu hep gündeme getirilecektir. Ama (...) sınırın açılması durumunda Türkiye'yle doğrudan konuşmak durumunda kalacaklardır. (...) Uluslararası toplumda şöyle bir kanı var: Soykırım konvansiyonu, 20. yüzyılın başlarında meydana gelen o olayların soykırım tanımına girdiğini kabul ettiğine göre bu olaylar soykırımdır. (...) Ama bu soykırım teşhisinin uygulanabilir olduğu anlamına da gelmez..."* (C, 3 Nisan 2005) Kısacası, Amerikalı **Phillips**, *"şimdi sınırı açın, ilerde de soykırımı tanırsınız"* demek istiyor ve bunun Türkiye'nin yararına olacağını iddia ediyor.

5 Nisan 2005

▶ **Aktamar Kilisesi'nin onarılacağı açıklandı.** Van Valisi **Niyazi Tanılır**, Aktamar Kilisesi'nin onarımı için Kültür ve Turizm Bakanlığı bütçesinden 2 trilyon 400 milyar liranın ayrıldığını söyledi. Aktamar Kilisesi'nde uzun yıllar restorasyon çalışması yapılmadığını, bu nedenle tarihi yapının tahrip olmaya başladığını belirten Vali **Tanılır**, havaların ısınmasının ardından kilisenin restorasyonuna başlanacağını sözlerine ekledi. Aktamar Adası ve adayla aynı adı taşıyan kilise, Van'ın tarihi yerlerinden biridir ve yaz mevsiminde çok sayıda yerli ve yabancı turistlerce ziyaret edilmektedir. (C, 5 Nisan 2005)

▶ **TBMM AB Uyum Komisyonu bazı Ermeni yazarları dinledi.** TBMM AB Uyum Komisyonu, Türkiye Ermeni topluluğu yazarlarından **Hrant Dink, Etyen Mahçupyan, Levon Dabağyan**'ı davet ederek dinledi. Emekli Büyükelçiler **Gündüz Aktan, Pulat Tacer** ve **Ömer Lütem** de Komisyona bilgi verdiler. **Hrant Dink**, Türkiye'de yaşanan acıları anlatan bir milletvekiline *"Duygularınızı anlıyorum. Anıtlar dikiyorsunuz, törenler yapıyorsunuz. Ben bir şey yapamıyorum"* karşılığını verdi. AKP'li **İnci Özdemir** ise, *"Daha nasıl anacaksınız, dünyanın her tarafına anıt diktiniz"* dedi. **Mahçupyan**'ın ABD'li tarihçi **Mc Carthy**'nin *"makbul bir tarihçi olmadığına"* ilişkin sözlerine ise CHP'liler tepki gösterdi. (C, 7 Nisan 2005)

7 Nisan 2005

Cumhurbaşkanı Sezer, sözde soykırım savlarının rencide edici olduğunu belirtti. Harp Akademileri Konferansında konuşan Cumhurbaşkanı şunları söyledi: *"Sözde soykırım savları, Türk ulusunu üzmekte ve rencide etmektedir. Toplumumuzda kimi kanaat önderlerinin, tarihsel doğruluğunu hiçbir biçimde sorgulamadan, en aşırı iddia sahiplerinin yanında çekincesiz yer almayı seçmiş olmaları, üzüntü verici-*

dir. ***İsmet İnönü****'nün Lozan'da kendisini itham eden İngiliz Başdelegesi* ***Lord Curzon****'a hitaben söylediği* ***'Türk milletinin elleri bilhassa temizdir'*** *cümlesinin arkasındayız. Tarihsel olayları yorumlarken bilimsel nesnellikten uzaklaşmak, aydın dürüstlüğü ve tutarlılığıyla bağdaşmaz. Bu konuda yapılması gereken, tarihi, önyargılardan arınmış olarak, belgelere dayanarak araştırmak, soruşturmak. Bugün anayasa güvencesi altında modern cumhuriyetin eşit hak ve sorumluluk sahibi bireyleri olarak içten bir dost ve gerçek birer kardeş gibi, iç içe ve birlikte yaşadığımız ve kültür zenginliğimizin değerli ve vazgeçilmez bir parçası kabul ettiğimiz Ermeni kökenli yurttaşlarımıza yürekten iyi dileklerimi gönderiyorum."* AB'ye de net mesaj veren Cumhurbaşkanı **Sezer** sözlerini şöyle sürdürdü: *"Türkiye, doğru olduğuna inandığı her adımı atacaktır ve bu istencini geçen zaman içinde kanıtlamıştır. Bize dayatılmaya çalışılacak, ancak haklı dayanaklardan yoksun isteklerin kabul görmesinin olanaklı olmadığı, Avrupalı dostlarımızca şimdiden bilinmelidir..."* (C, 8 Nisan 2005)

11 Nisan 2005

▶ **Başbakan Erdoğan Ermeni iddialarına cevap verdi ve** ***"Tehciri, bir soykırım olarak kabul edemeyiz"*** **dedi.** Ziyaret etmekte olduğu Norveç'te basına önemli açıklamalarda bulunan **Recep Tayyip Erdoğan**, Ermeni iddiaları konusunda da şunları söyledi: *"Ermenistan ile hava kapısını açtık. 'Charter' ve 'kargo' seferleri başlatıldı. Batılı dostlarımız marjinal grupların kendilerine aktardığı yorumlarla, değerlendirmelerle Türkiye hakkında karar veriyorlar. Burada ciddi haksızlıklar var. (...) Tarihçiler, hukukçular, siyasetçiler biraraya gelsin, çalışma yapsın. Eğer böyle iddialar varsa, biz tarihimizle hesaplaşırız. Ermeniler de tarihleriyle hesaplaşsın. Bir kere tehciri, yani göçü bir soykırım olarak kabul edemeyiz. Dünyanın hiçbir ülkesi bunu kabul etmemiştir.* (Tehcirleri soykırım olarak kabul etmemiştir.) *Eğer kabul edilecek olursa, dünyanın en gelişmiş ülkeleri de soykırım yapmış olur"* dedi. **Erdoğan**, *"Öldürme olayları varsa, gelin ispatlayın. Dayanakları ne? İngilizlerin savaş yıllarında,* ***'Mavi Kitap'*** *denilen, edinilen bilgilere göre parlamentonun yazdırmış olduğu bu kitapta bazı kaynaklar gösteriliyor, ancak bu kaynaklarla ilgili verilen kotların samimi ve düzgün olmadığı ABD'de yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır"* diye konuştu. Parlamentoya bir mektup hazırlanmakta olduğunu belirten Başbakan **Erdoğan** şöyle devam etti: *"Aynı Mavi Kitabın benzerini İngilizler Almanlarla ilgili olarak da yaptı. Daha sonra Almanlardan özür di-*

lendi. Şimdi biz buna benzer mektubumuzu hazırlıyoruz. Bitince Meclis Başkanlığımıza vereceğiz. 550 milletvekilinin imzaladığı mektubu İngiltere'nin Lordlar ve Avam Kamaralarına, ayrıca diğer 11 ülkenin parlamentolarına göndereceğiz." (T, 12 Nisan 2005; C, 13 Nisan 2005)

▶ **AB Uyum Komisyonu Başkanı Yaşar Yakış, Ermeni iddialarıyla ilgili olarak Federal Alman Parlamentosuna sunulan yasa tasarısını eleştirdi.** AB Uyum Komisyonu ve Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu üyeleriyle birlikte Berlin'de bulunan ve Yeşiller Parlamento Grubu Dış Politika Sözcüsü **Fritz Kuhn**'la yaptığı görüşmelerden sonra basına açıklama yapan **Yakış**, *"Hıristiyan Birlik Partileri CDU-CSU'nun hazırladığı Ermeni tasarısı içinde yanlış bilgi içermeyen tek cümle yok"* dedi. **Yakış** şunları kaydetti: *"CDU-CSU'nun Ermeni talepleri ve iddiaları konusunda sunduğu yasa tasarısında çok büyük hatalar bulunduğunu, hataların bu şekilde yer alması halinde Türk-Alman ilişkilerinin bundan zarar görebileceği endişemizi dile getirdik. Böyle bir tasarının CDU'ya faydası olmadığını, Türk-Alman ilişkilerine faydası olmadığını, Türk-Ermeni ilişkilerine faydası olmadığını, aksine zararlı etkileri olacağını söyledik."* (T, 12 Nisan 2005)

13 Nisan 2005

▶ **Ermeni soykırımı iddialarına karşı harekete geçen TBMM, bu konuda yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlenmesi kararı aldı.** TBMM, **"Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri-Ermeni Soykırımı İddialarında Gerçeklerin Ortaya Çıkarılması"** konusunda yaptığı genel görüşmede çok önemli bir belgeyi oybirliğiyle kabul etti ve sözde soykırımı yasa tasarılarını parlamentolarında kabul eden ülkeleri bir bildiriyle kınadı. Parlamentodaki bütün milletvekillerin desteğiyle gönderilmek üzere imzaya açılan bir mektupla da İngiliz Parlamentosundan, Ermeni soykırımı savlarına dayanak olarak gösterilen "Mavi Kitap"ın vaktiyle propaganda amacıyla hazırlanmış olduğunun ve gerçekleri yansıtmadığının dünya kamuoyuna açıklanması istendi. Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan** da Ermenistan Cumhurbaşkanı **Koçaryan**'a bir mektup göndererek, ortak bir komite kurulmasını önerdi. (A, C, H, T, V, YÇ, 14 Nisan 2005)

▶ **Genelkurmay Başkanlığı'nın, Ermeni iddialarına ilişkin arşiv belgelerini yayımladığı açıklandı.** Konuya ilişkin bilgi veren ATASE Başkanı Hava Korgeneral **Erdoğan Karakuş**, Genelkurmay Arşivinde bulunan bine yakın belgenin orijinali, Osmanlıcası, Türkçesi ve İngilizcesini kapsamak üzere dört cilt halinde kitaplaştırıldığını, ilk iki cil-

din satışa sunulduğunu bildirdi. Belgeler Birinci Dünya Savaşı yıllarını (1914-1918) kapsamaktadır. **Karakuş**, Genelkurmay Başkanlığı arşivlerinin araştırmacılara açık olduğunu da belirtti. (C, 14 Nisan 2005)

▶ **Avrupa Parlamentosu (AP) çatısı altında "Ermeni soykırımı" anısına saygı duruşunda bulunuldu.** AB-Ermenistan Parlamentolararası İşbirliği Komisyonu toplantısı sırasında gerçekleştirilen bir dakikalık saygı duruşu, komisyonun Ermeni kanadının başkanı **Armen Rustemian**'ın talebi üzerine gerçekleşti. AP yetkilileri, parlamenterlerin bu girişiminin "normal" olduğunu söyledi. Buna gerekçe olarak AP'nin 1987'de aldığı ve "Ermeni soykırımı"nı tanıyan kararı gösterdiler. Ancak saygı duruşunda AP üyelerinin yanı sıra AB Komisyonu'nun Dışilişkiler Genel Müdürlüğü Güney Kafkasya ve Orta Asya'dan sorumlu yetkilisi **Kurt Jull** ve Dönem Başkanlığını yürüten Lüksemburg'dan Başkâtip düzeyinde bir diplomatın da yer alması Ankara'nın tepkisini çekti. Öte yandan AB-Ermenistan Parlamentolararası İşbirliği Komisyonu bir de karar tasarısı hazırladı. Tasarıda Türkiye-Ermenistan sınırının açılması isteniyor. Ermeni kanadı tasarıya Türkiye'nin "Ermeni soykırımı"nı tanımasını talep eden bir ifadenin metinde yer almasını istedi. (R, 14 Nisan 2005)

▶ **Washington Ermeni Ortodoks Kilisesi'nin temsilcisi Vertanes Kalayjian adlı papaz Atatürk'e dil uzattı.** Washington'da, ABD Kongresi çatısı altında düzenlenen bir toplantıda konuşan **Kalayjian, Atatürk**'e hakaret ederek, *"Kemal de bir kasaptı"* dedi. Bunun üzerine, toplantıda dinleyici olarak bulunan TC Washington Büyükelçiliğinden **Fatih Yıldız**, söz alarak **Kalayjian**'ın sözlerini protesto etti. **Yıldız**, *"ABD Kongresinde, ülkenin kurucusu **George Washington**'a hakaret edilmesi kabul edilemeyeceği gibi Türkiye'nin kurucusu **Atatürk**'e de hakaretin kabul edilmesi mümkün değildir"* diye konuştu. (T, 14 Nisan 2005)

14 Nisan 2005

Avrupa Parlamentosu (AP) ile Ermenistan, Türkiye'ye ortak çağrı yaptılar. AP ile Ermenistan arasında 13-14 Nisan 2005 tarihlerinde Strasburg'da düzenlenen Parlamentolararası İşbirliği Komisyonu toplantısının ardından Ankara'ya yönelik çeşitli çağrıları içeren bir ortak bildiri kabul edildi. Bildiride, Türkiye'den ***"Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması ve sınırı açması"*** istendi. Erivan'la diplomatik ilişki kurulmasının ve sınırın açılmasının 3 Ekim 2005'te başlayacak Türkiye-AB müzakereleri öncesi **"koşul"** haline getirilmesine çalışan Ermeni

parlamenterlerin talebi ise AP tarafından reddedildi. Ortak bildiride, AP'nin "Ermeni soykırımını" tanıyan 1987'deki kararı ile Aralık 2004'te kabul edilen karar çerçevesinde, Ankara'dan Ermenistan ile ***"iyi komşuluk ilişkileri içinde olması"*** istendi. (C, R, 16 Nisan 2005)

15 Nisan 2005

▶ **Türkiye Ermenileri Patrikliği, ABD'deki bir toplantıda Atatürk için "kasap" diyen papaz Kalayjian'ı kınadı.** Türkiye Ermeni Patrikliği adına yazılı açıklama yapan Basın Sözcüsü **Luiz Bakar**, şunları kaydetti: *"14 Nisan 2005 tarihli ulusal basın ve yayın organlarında, Helsinki Komisyonu'nun ABD Temsilciler Meclisi'nde düzenlediği bir toplantıda, Washington Ermeni Ortodoks Kilisesi temsilcisi papaz **Kalayjian**'ın, **Mustafa Kemal Atatürk**'ü kastederek, 'Kemal de bir kasaptır' dediğini hayretle öğrenmiş bulunuyoruz. Bu sözleri sarfeden din görevlisi, Türkiye Ermeni cemaatinin bir üyesi değildir, Türkiye Ermenileri Patrikliği veya Kilisesi ile herhangi bir bağı yoktur. Ancak her kim olursa olsun, tarih kavrayışını sorgulamak gerekiyor. **Atatürk**'ün askeri siyasi dehası, her türlü ithamı anlamsız ve geçersiz kılmaktadır. Papaz **Kalayjian**'ın davranışını kınıyoruz."* (R, 16 Nisan 2005)

▶ **Soykırım iddialarına son noktayı koyan Türkiye'nin Ermenistan'a ilettiği "Ortak Komisyon" önerisi Erivan yönetimince soğuk karşılanırken, Batı'da tartışma yarattı.** Başbakan **Erdoğan**'ın Ermenistan Cumhurbaşkanı **Koçaryan**'a yazdığı mektup, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki bulunmaması nedeniyle, Gürcistan'daki Türkiye Büyükelçiliğince Ermenistan Büyükelçiliğine iletildi. Batılı diplomatik kaynaklar, ortak komisyonda ***"diaspora tarihçilerinin"*** yanı sıra, ***"bağımsız üçüncü tarafların"*** da yer almasını, ***"bu uzmanların ulaşacağı sonucun iki tarafça kabul edilmesini"*** öneriyorlar. Ankara ise bu önerilere sıcak bakmıyor. (C, 16 Nisan 2005)

▶ **Avrupa Ermeni Federasyonu (EAFJD), Türkiye'ye karşı acayip istekler ileri sürdü.** Soykırım iddialarına ilişkin tartışmaların en üst düzeye ulaşması, Ermeni diasporasını da harekete getirdi. Strasburg'da Türkiye Ermenileri konulu panele yönelttiği sert eleştirilerle dikkati çeken Brüksel Merkezli EAFJD, Ankara'dan "ilginç" ve gülünç isteklerde bulundu. AB'den Türkiye'nin "soykırımı" tanımasının, 3 Ekimdeki müzakereler için önkoşul haline getirilmesini isteyen EAFJD'nin diğer talepleri şöyle:

*"- İstanbul'da bulunan **Talat Paşa**'nın mozolesinin yıkılması;*
*- 'Soykırımın' sorumlulukları arasında yer aldığını iddia ettikleri **Enver Paşa** gibi kişilerin isimlerini taşıyan cadde ve yerlerin isimlerinin değiştirilmesi;*
- Ermenilerin Türklere yönelik olarak yaptığı 'soykırımın' konu edildiği müzelerin kapatılması,
- 'Soykırım'dan bahsedilmesini ve bu konuya ilişkin dernekler oluşturulmasını yasaklayan yasaların kaldırılması." (R, 16 Nisan 2005)

16 Nisan 2005

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa Birliği'nin (AB) Türkiye'yi parçalamak istediğini açıkladı. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) İstanbul'da gerçekleştirilen 14. olağan toplantısında konuşan **Erdoğan**, AB'nin Türkiye'ye dayatmalarına değinerek şunları söyledi: *"AB'de birçok dayatmalar olduğu doğrudur. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor. Ama sizin orada dik durmanız halinde kimsenin kalkıp da ülkemizin üzerinde böyle bir tasarruf yapması mümkün değildir..."* (C, 17 Nisan 2005)

17 Nisan 2005

▶ **Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, AB'nin Türkiye'yi parçalamaya zorlayacak bir tavır içinde olduğunu aylar önce söylediğini belirterek, *"Türkiye Yugoslavya olur"* dedi. Demirel**, *CNN Türk*'te "Ankara Kulisi" programında, Başbakan **Erdoğan**'ın, *"AB, Türkiye'ye bazı dayatmalarda bulunuyor. Hatta bizi parçalamaya yönelik gayretler içersinde önümüze tezler geldiği de oluyor"* biçimindeki sözlerini değerlendirerek şunları söyledi: *"AB eğer böyle bir tavır takınırsa o zaman Türkiye durup düşünecektir, kendisinin parçalanmasını kabul etmeyecektir. Türkiye'yi bölecek, Türkiye'yi Yugoslavya'ya çevirecek, istikrarsız bir AB üyeliğinin Türkiye'ye faydası yoktur"* dedi. **Demirel**, *"Bir yandan Kürt azınlık, bir yandan Ermeni iddiaları süratle gündeme geldi. Türkiye'nin hem AB hedefini devam ettirmesi hem de Sevr sendromundan kurtulması için nasıl bir politika izlemesi gerekir?"* sorusu üzerine şunları söyledi: *"Türkiye, yediği yalpalarla çalkalanmayacak, paniklemeyecek, şaşkına dönmeyecek ve soğukkanlılığını muhafaza edecektir. Böyle bir devleti, insanların garezle itip kakması mümkün değildir. Biz burada yönetimde zaaf göstermedikçe, kararlarımızı demokratik bir şekilde uyguladıkça, seçimleri zamanında yap-*

tıkça, kalkınmamızı devam ettirmeye çalıştıkça herkes bize aferin der. Bunları yapmazsak hasta adama döneriz." (C, 18 Nisan 2005) (**Cüneyt Arcayürek**, bu açıklamalara şu eklemeyi yaptı: *"Çankaya Emeklisi 9'uncu Cumhurbaşkanı* ***Süleyman Demirel,*** *Türkiye'yi parçalama amacında olanların Sevr'i hortlatmak istediklerini 1990'lı yıllarda cumhurbaşkanı görevindeyken söyledi; ne yazık ki bu açıklama o tarihte tepkiyle karşılandı. Bu nedenle bir yandan Kürt azınlığı kavramının, bir yandan da Ermeni savlarının bugün gündeme gelişini şaşırtıcı bir gelişme olarak görmüyor."* (C, 19 Nisan 2005)

▶ CHP Genel Başkanı **Deniz Baykal** da Başbakanın AB'ye yönelik eleştirilerinin kendi partisi tarafından aylar önce gündeme getirildiğini vurguladı. CHP'li **Cevdet Selvi** ise AB'nin tutumu karşısında Türkiye'nin yeni stratejiler oluşturması gerektiğini savundu: *"Gelişmeleri, Türkiye'den fazla, yurtdışından izleyen bir başbakan bunları söylüyorsa konu başta TBMM olmak üzere ülkenin en yetkili organlarında ele alınmalı ve yeni stratejiler oluşturulmalıdır: Başbakan parçalama, dayatma konusunda ne biliyorsa bunu TBMM ve kamuoyuna anlatmak zorundadır. Bu durum karşısında da ciddi politikalar üretmek mecburiyeti vardır."* (C, 18 Nisan 2005)

▶ **TC Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1910-1922 yılları arasında Anadolu'da 523 bin 955 Türkün Ermeni çeteleri tarafından katledilmiş olduğunu belgeleyip açıkladı.** Arşivler Genel Müdürü Doç.Dr. **Yusuf Sarınay**, *"Tarihimizle yüzleşince kendi kayıp ve acılarımızla karşılaşıyoruz"* dedi ve şunları kaydetti: *"Ermeniler bir devlet kurmak için Fransız, İngiliz ve Rusların vaadettiği topraklarda bir çoğunluk oluşturamamış. Bu, büyük devletler tarafından da dile getirilmiş. İşte bu nedenle, çoğunluk oluşturabilmek için, belirli bölgelerde sistematik katliamlar yapmışlar. Katliamların özellikle Doğu Anadolu ve Çukurova'da yoğunlaşmasının nedeni, etnik temizliğe girişmiş olmalarıdır. Ermenilerin katliamlarından canlarını kurtarabilenler de bu bölgelerden göç etmişler. Katliamların amacı, büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmektir."* Her katliamın belgesi bulunduğunu söyleyen **Sarınay**, bunların yerel yöneticilerin İstanbul Hükümetine gönderdiği yazı ve raporlarla yabancı gözlemcilerin hazırladığı tutanaklardan oluştuğunu bildirdi. **Sarınay**, arşiv belgeleriyle Ermeni çetelerin katliamlarını tarih, yer ve isim olarak tek tek açıkladı. (A, C, 18 Nisan 2005)

▶ *Le Monde* gazetesinin hafta sonu dergisi *Le Monde 2*, **"20. Yüzyılın İlk Kitle İmhası: Ermeni Soykırımı"** başlığıyla 11 sayfalık bir dosya yayımladı. Dosyada tarihçi **Clair Mouradian, Jean Pierre, Peroncel-Hugoz** ve **Nicolas Monceau**'nun yazılarının yanı sıra bazı belgeler de yer aldı. Yazıda, Ermeni tehcirinde katliamların Türk subayları komutasındaki Kürtlerden oluşan Hamidiye Alaylarına yaptırıldığı, kurtulan Ermenileri de Kürt aşiretlerinin öldürdüğü ileri sürüldü. (C, 18 Nisan 2005)

▶ *The New York Times* gazetesi de ABD'nin 1915 olaylarını görmezden geldiğini yazdı. Gazetenin Ermeni asıllı yazarı **Nicholas D. Kristof**'un kaleme aldığı yazıda, 1915 yılında Türkiye'de Ermenilerin katledildiğini, fakat **Woodrow Wilson** yönetiminin bu katliamı görmezden geldiğini ileri sürdü. (C, 18 Nisan 2005)

▶ *"Cumhuriyet* gazetesi, **"Dost mu, Düşman mı?"** başlıklı imzasız başyazısında, AB'nin Türkiye'yi parçalamaya yönelik tutumunu yorumladı: *"Bizi parçalamaya yönelik gayretler'e karşı kendimizi savunarak mı ortaklığa gireceğiz? Garip bir çelişki karşısındayız. Öteki ortaklar böyle bir tünelden geçerek mi üye oldular?.. Türkiye çok önemli günlerden geçiyor; öyle görülüyor ki dost bildiğimiz kesimlerce kuşatılmak tehlikesine de ülkemiz açıktır. Bu durumda ünlü düşünürün bilinen özdeyişini nasıl anımsamazsınız:* ***'Tanrım ben düşmanlarımla başa çıkmasını bilirim; sen beni dostlarımdan koru!'"*** (C, 18 Nisan 2005)

▶ **Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II Mutafyan, Türk-Ermeni cemaatinin vakıf malları için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuracağını açıkladı.** *Akşam* gazetesine bir demeç veren **Mutafyan**, sözde soykırım iddiasının Türk Ermenilerini de zor durumda bıraktığını belirterek *"iki ateş, iki sevgili arasında kaldık"* dedi. Patrik, Başbakan **Erdoğan**'ın Ermenistan Cumhurbaşkanı **Koçaryan**'a gönderdiği mektup hakkında ise Ermenistan'ın bu teklifi reddetmemesi gerektiği görüşünü dile getirdi. (A, 18 Nisan 2005)

▶ 78 Türk sivil toplum örgütü, Ermenilerin sözde soykırım iddiaları üzerine karşı harekete geçmeye ve tüm dünya liderlerine birer mektup göndermeye karar verdi. Ankara Türk Ticaret Odası'nda, Türk Dünyası Dayanışma Grubu (TÜRDAY) çatısı altında toplanan örgütler, hazırlanan metni önce Ankara'daki yabancı elçiliklere, daha sonra da başta Başkan **Bush** olmak üzere bütün yabancı devlet başkanlarına gönderecek. (T, 19 Nisan 2005)

► Yıldız Teknik Üniversitesi'nde **"Ermeni Soykırımı İddiaları ve Gerçekler"** konulu bir panel düzenlendi. Panel'de TTK Başkanı Prof.Dr. **Yusuf Halaçoğlu**, Marmara Üniversitesi'nden Prof.Dr. **Nurşen Mazıcı** ve Prof.Dr. **Ferit Hakan Baykal** konuştular. (C, 19 Nisan 2005)

19 Nisan 2005

► **Ermeni lobisi, sözde soykırımı kabul etmesi için ABD Başkanı George W. Bush üzerinde baskılarını artırdı.** ABD'de 22 senatör ve 175 milletvekili, Başkan **Bush**'tan, 24 Nisanda Ermenilerin soykırım iddiasını tanıması talebinde bulundu. Talepte bulunanlar arasında, Kasım ayındaki başkanlık seçiminde **Bush**'un karşısında kaybeden Demokrat Parti Massachussetts Senatörü **Joh Kerry**, eski başkan **Bill Clinton**'un eşi olan Demokrat Parti New York Senatörü **Hillary Clinton** gibi isimler de var. **Amerika Ermeni Asamblesi** (AAA) Yönetim Kurulu Başkanı **Anthony Barsamian**, *"Bush, bugüne dek yaptığı açıklamalarda soykırımın temel tanımını hep kullandı. Başkan'ın bu yıl bir adım daha ileri gideceğini ve ABD'nin, Ermeni soykırımını tanıması yükümlülüğünü yerine getirmeye yaklaşabildiği kadar yaklaşacağını düşünüyorum"* dedi. (YÇ, 21 Nisan 2005)

► AAA Başkanı **Barsamian, Orhan Pamuk, Halil Berktay** gibi kimseleri kastederek, *"Türkiye'de yazarlar, gazeteciler ve akademisyenlerin 'soykırım' sözcüğünü kullanmaları bizi sevindirdi"* dedi. **Orhan Pamuk**, *"Türkler bir milyon Ermeni'yi öldürdü"* demiş, **Berktay** da benzer açıklamalar yapmıştı. Anlaşılan bu açıklamalar Ermeni diasporasını umutlandırmıştır. (YÇ, 21 Nisan 2005)

► Atina'da, sözde Ermeni soykırımının 90. yıl etkinlikleri başladı. Bu bağlamda Yunanistan'daki Ermenilerin dini lideri Patrik **I. Aram,** bir bildiri yayımlayarak Türkiye'den bazı taleplerde bulundu.

20 Nisan 2005

► **Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, Ermeni iddiasının dayanaksız ve Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı tutumunun kaygı verici olduğunu belirtti.** Harp Akademileri'ndeki yıllık değerlendirme konuşmasında, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek arzusu taşıdığını söyledi. Ancak bunun için Ermenistan'ın uluslararası temel hukuk kurallarına uyması, komşuluk ilişkilerinin gereklerini yerine getirmesi gerektiğine dikkati çeken **Özkök** şöyle devam etti: ***"Ermenistan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamakta, uluslararası arenada asılsız Ermeni soykırımı iddialarının tanınması için girişimde bulunmakta, BM Güvenlik Konseyi kararla-***

rını hiçe sayarak Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgal altında bulundurmaktadır. Asılsız soykırım iddialarının siyasi ve hukuki boyutu Lozan Antlaşması ile kapanmıştır. Antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti'ne herrhangi bir yükümlülük intikal etmemiştir. 1915'te cereyan eden olaylarda Osmanlı Devleti'nin vatandaşı durumunda bulunan çok sayıda Türk ve Ermeni yaşamını yitirmiştir. Asılsız soykırım iddiasında bulunanların hiçbir dayanağı yoktur." (C, T, 21 Nisan 2005)

▶ Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**, Türkiye'nin tutumunun "saldırgan" olduğunu iddia etti. Erivan'da düzenlenen **"Büyük suç, büyük meydan okuma: İnsan hakları ve soykırım"** adlı uluslararası konferansın açılışında konuşan **Koçaryan**, Türkiye'nin hem geçmişini kabul etmediğini, hem de Ermenistan'ı ablukaya almaya devam ettiğini, Türkiye'nin bu tavrını anlamanın zor olduğunu söyledi. **Koçaryan**, Ermeni soykırımı iddiasıyla ilgili Türkiye'nin tepkisinin "saldırgan" olduğunu ileri sürdü. (C, YÇ, 21 Nisan 2005)

▶ **Polonya da sözde Ermeni "soykırımını" tanıdı; Türkiye, bu kararı tepkiyle karşıladı ve reddetti.** Polonya Meclisi bugün yaptığı oturumda 1915'te Anadolu'da meydana gelen olayları Ermenilere yönelik "soykırım" olarak tanımlayan kararı kabul etti. Dışişleri Bakanlığı kararla ilgili yaptığı açıklamada, *"Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz"* dedi. Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yaptı: *"Türkiye, ulusal parlamentoların tarihin tartışmalı dönemleri hakkında hüküm verilecek yerler olmadığını ve parlamentoların halklar arasında kin ve nefret duygularını besleyen girişimlerden kaçınmaları gerektiğini savunmuştur. Tarihi olaylar hakkında en sağlıklı kararın tarihçiler tarafından verilebileceğine olan inançla Türkiye, Ermenistan'a, Türk ve Ermeni tarihçilerden bir grup oluşturarak, 1915 yılındaki gelişme ve olayları, sadece Türk ve Ermeni arşivlerinde değil, ilgili diğer bütün ülkelerin arşivlerinde araştırarak, vardıkları sonuçları uluslararası kamuoyuna açıklamalarını önermiştir. Polonya Meclisinin tarihi önerilerimizi kabul etmesi için Ermenistan Hükümetine tavsiyede bulunmak yerine, 1915 olayları hakkında tahrif edilmiş bilgilere dayalı bir karar alması Türk halkını derinden üzmüştür. Polonya Meclisinin bu davranışı, Türk ve Polonya halkları arasında sekiz yüzyıla yakın bir süredir gelişen dostluk duygularıyla da bağdaşmamaktadır."* (C, 21 Nisan 2005)

21 Nisan 2005

▶ **Başbakan Recep Tayyip Erdoğan,** ***"Ermeni olayını çok fazla büyüttüğümüz gibime geliyor"*** **dedi.** Başbakan, Afganistan'a yaptığı ziyaretten dönüşünde Esenboğa Havalimanı'nda düzenlediği basın toplantısında *"sözde Ermeni soykırımı iddialarını aşırı gündemde tutmanın yersiz olduğunu"* belirtti. **Erdoğan,** *"Olayı biraz da olduğundan çok fazla büyüttüğümüz gibime geliyor. Bizim kararlılığımız, dik duruşumuz çok önemlidir"* diye konuştu. (C, 22 Nisan 2005)

▶ ABD ve Kanada'daki Türk sivil toplum örgütleri, Ermenilerin soykırım iddialarının 90. yıldönümü dolayısıyla ABD'de başlattıkları kampanyaya karşı ABD Kongre üyelerine, tarihi gerçeklerin dile getirildiği mektuplar gönderdiler. Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonu (TADF), Türk-Kanada Dernekleri ve Turkish Forum'un öncülüğünde yürütülen kampanyaya 120'den fazla Türk sivil toplum örgütü katıldı. Mektuplarda, soykırım savlarının tarihi gaddarca çarpıttığı, Amerikan toplumunun 1915'te olanları sadece Ermeni kaynaklarından okuduğu, Müslüman halkın yaşadığı çok daha büyük acılardan ise habersiz olduğu kaydedildi. Gerçek belgelerin Ermenilere yönelik soykırım olmadığını, ancak 517 bin 955 Türk ve Müslümanın Ermenilerce katledildiğinin ortaya koyduğunun belirtildiği mektuplarda, *"Ermeniler geçmişle yüzleşmekten korkmazsa Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan bir komisyon konuyu araştırabilir"* denildi ve ***"Ermeniler gerçekle yüzleşmeye hazır mı?"*** sorusu yöneltildi. (C, 22 Nisan 2005)

▶ İstanbul'da **"Duvardaki Kan"** filmi gösterime girdi. Ermeni soykırımı iddialarına cevap niteliğindeki tek Türk filmi **"Duvardaki Kan"**, İstanbul Ticaret Odasında gösterime girdi. 20 yıl önce televizyonda dizi şeklinde hazırlanan yapımın montajlanarak sinema filmi haline getirildiği açıklandı. (A, 22 Nisan 2005)

▶ **ABD'deki Ermeni lobisi, Amerikan Kongresinde "soykırımı" anma toplantısı düzenledi.** 20'den fazla Kongre üyesi ve ülkenin dört bir yanından gelen Ermeni temsilcilerin katıldığı ve Ermenilerin gövde gösterisi niteliği taşıyan törende son Başkanlık seçiminin Demokrat Parti adayı **John Kerry** de hazır bulundu. **Kerry,** ***"Başkan George Bush, Türkiye'den tutumunu değiştirmesini istemeli. 1.5 milyon insan öldürüldü. Bu büyük bir soykırım. Tarihten ders almalıyız"*** dedi. Cumhuriyetçi milletvekili **George Radanovich,** bu yasama döneminde mutlaka bir soykırım tasarısının Kongreden geçeceğini iddia etti. Ko-

nuşmacı Kongre üyeleri, sık sık Türkiye için düşmanca ifadeler kullandılar. Törende Kıbrıs Rum kesiminin ABD Büyükelçisi **Euripides Evriviades** de yer aldı. (C, 22 Nisan 2005)

► Atina'da Türk bayrağı yakıldı. "Sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü" gerekçesiyle bir grup Ermeni gösterici, Türkiye'nin Atina Büyükelçiliğine yürüdü. Polis geniş güvenlik önlemleri aldığı için Büyükelçilik binasına ulaşamayan göstericiler, Büyükelçilik yakınındaki bir sokakta toplanarak Türkiye aleyhine sloganlar attılar ve Türk bayrağını yaktılar. (C, 22 Nisan 2005)

22 Nisan 2005

► Fransa Cumhurbaşkanı **Jacques Chirac** ve Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**, Paris'te, Ermeni anıtına çelenk koydular. Anıtın kaidesinde *"Bestekâr ve müzikolog Komitas'ın ve 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan soykırımın 1.500.000 kurbanının anısına"* ibaresi yer almaktadır. Anıt, 2003 yılında Paris Belediyesi tarafından Ermeni asıllı bestekâr **Komitas**'ın anısına ithaf edilmişti. (C, 23 Nisan 2005)

► Emekli Büyükelçi Tarihçi Dr. **Bilâl N. Şimşir**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde Ermeni iddiaları üzerine bir konferans verdi.

24 Nisan 2005

► Sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü dolayısıyla dünyanın birçok ülkesinde Türkiye'ye karşı düşmanca etkinlikler düzenleniyor.

► **Almanya'da ilk Ermeni "soykırım" anıtı Bremen'de açıldı.** Anıtın açılışında konuşan Bremen Eyalet Başkanı **Henning Scherf**, *"Soykırım tüm dünyada yavaş yavaş tanınıyor. Türklerin tepkileri yersiz. Ermeni cemaatine verdiğim sözü yerine getirdim. Avrupa hoşgörülü bir kıta. Yaşanan problemler karşılıklı konuşarak çözülebilir. Türk dostlarıma da konuyu geniş platformlara taşıyarak, tartışma açmaya yardımda bulunacağıma söz verdim"* diye konuştu. Açılış törenine Bremen Emniyet Müdürü **Eckhard Morthorst**, eyalet yetkilileri ve Almanya'nın her tarafından gelen Ermeniler katıldı. Anıt yakınına yaklaştırılmayan 200 kadar Türk ise, ellerinde Türk bayrakları ve sloganlar eşliğinde olayı protesto ettiler. (YÇ, 25 Nisan 2005)

► **California Valisi Arnold Schwarzeneger, 24 Nisan 2005 tarihini, California eyaletinde "sözde Ermeni soykırımını anma günü" ilan etti.** Vali, Türkler aleyhinde düşmanca bir konuşma yaparak şunları söyledi: *"90 yıl önce Osmanlı Türk Hükümeti Ermeni kültürüne, zalim*

sürgün, hapsetme ve Ermeni soyundan gelen kadın, erkek ve çocukları katletme yoluyla bir terör savaşı başlattı. 1923'e gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı, ancak etnik temizlikteki canavar girişimi 1.5 milyondan fazla Ermeninin katledilmesine ve 500 bin hayatta kalanın da atayurdundan sürülmesine yol açtı." Bir yıl önce Başbakan **Erdoğan** tarafından randevusu iptal edilen eski aktör yeni vali **Schwarzeneger** için, *"Ermeni yalanlarına kanarken Türkiye'den de intikam aldı"* yorumları yapıldı. (C, T, YÇ, 25 Nisan 2005)

▶ **Brüksel'deki Türkiye Büyükelçiliği önünde gösteri düzenleyen Ermeniler, Türk bayrağını yaktı.** Sözde soykırımın yıldönümü dolayısıyla düzenlenen ve yoğun güvenlik önlemleri altında gerçekleşen gösteriye 500 kadar kişi katıldı. Türkiye ve Türkiye'nin AB'ye katılımı aleyhinde sloganlar atan ve sözde soykırımın tanınmasını isteyen göstericiler, Türk bayrağını yakarak çeşitli kışkırtıcı hareketlerde bulundu. Ermeniler, Yunanistan, İngiltere, Hollanda, İsrail, İran, Gürcistan ve Rusya'da da Türkiye aleyhinde gösteriler düzenledi. (C,T, 25 Nisan 2005)

▶ **Doğu Anadolu Bölgesinden 24 dernek ve vakıf, "Ermeni soykırımı" iddialarıyla ilgili olarak 25 yabancı ülkenin Ankara'daki Büyükelçiliklerine birer mektup gönderdi.** Erzurum İktisadi ve Sosyal Araştırma ve Yardımlaşma Vakfı (ESAV) Yönetim Kurulu üyesi **Vahit Nafiz Aksu**, mektupları postalarken yaptığı açıklamada, diasporanın çağın en büyük yalan ve iftirasını tekrar gündeme getirdiğini belirtti. **Aksu**, *"Medeni dünya bilmelidir ki, böyle bir sonuca alet olacak devletleri, hukuk ve adaletin egemen olacağı gelecek yüzyıllarda insanlık âlemi asla affetmeyecektir"* dedi. (YÇ, 25 Nisan 2005)

▶ **Amerikan-Türk Dernekleri Asamblesi'nin (ATAA) çağrısıyla Beyaz Saray önünde biraraya gelen binden fazla Türk, Ermeni iftiralarına karşı gösteri yaptı.** Türk, KKTC ve Azeri bayraklarıyla gösteriye katılan Türkler, bugüne kadar Ermeni yalanını tanımayan ABD'ye teşekkür eden pankartlar taşıdı. Türklerin arasına sızarak bildiri dağıtan bir grup Ermeni de polis tarafından meydana çıkarıldı. (T, 25 Nisan 2005)

▶ **Amerikan-Türk Dernekleri Asamblesi (ATAA), sözde Ermeni soykırımı konusunda bir tasarıyı kabul eden Polonya Parlamentosunu protesto etmek için 3-8 Haziran tarihlerinde bu ülkeye yapmayı planladıkları ziyareti iptal etti.** ATAA Başkanı **Vural Cengiz**, yayımladığı açıklamada, AB konusunda Türkiye'ye verdikleri desteğe

teşekkür amacıyla Polonya'ya bir heyet olarak ziyaret düzenlemeyi planladıklarını, fakat Polonya Partlamentosunun sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir tasarıyı kabul etmesinin ardından ziyareti iptal ettiklerini ifade etti. (T, 24 Nisan 2005)

26 Nisan 2005

Başbakan Erdoğan, "soykırım" iddialarına cevap vererek, *"Herkes tarihle yüzleşsin"* dedi. İstanbul'da, The Economist Group'un 14. Yuvarlak Masa Toplantısı'na katılan Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**, Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı şirket temsilcilerine seslendi ve özetle şunları söyledi: *"Sözde Ermeni soykırımı meselesi gündemde. Bizi üzen konulardan biri bu. Çok açık ve net söylüyorum, biz tüm devlet arşivlerimizi açıyoruz. Ermeniler de devlet arşivlerini açsın. Üçüncü ülkeler varsa, onlar da devlet arşivlerini açsın. Siyasiler ve tarihçiler bir araya gelerek çalışma yapsın. Eğer bizim tarihle hesaplaşmamız gerekiyorsa, biz tarihimizle hesaplaşırız. Ama tarihle hesaplaşması gerekenler de hesaplaşsın. Türkiye'yi ve geçmişimizi, ecdadımızı zan altında tutmaya kimsenin hakkı yok. Buna 'Evet' diyemeyiz. Dünyanın değişik yerlerinde atılan adımları doğru bulmuyoruz. Çünkü maalesef bu ülkelerin parlamentolarında, bu olupbittilerle alınan kararlar, dünyada kini tahrik ediyor."* (R, 27 Nisan 2005)

27 Nisan 2005

▶ **Başbakan Erdoğan, Koçaryan'a "hodri meydan" dedi.** Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**'ın *"önkoşulsuz diplomatik ilişki"* talebine yanıt veren **Recep Tayyip Erdoğan**, *"Önce tarihten gelen sorunları halledelim"* dedi ve **Koçaryan**'a *"hodri meydan"* diye seslendi. (C, 28 Nisan 2005)

▶ **Kars'ta, Ermeni sorunuyla ilgili konferans ve panel düzenlendi.** "Birinci Dünya Harbinde Ermeni Komitecilerin Katliamına Uğramış Mağdurlar Derneği" tarafından düzenlenen ve "Müdafaa-i Hukuk Derneği"nin Kars şubesi tarafından da desteklenen konferans Kars Kültür Müdürlüğü Konferans Salonunda yapıldı. Dernek Başkanı **Yıldırım Öztürkkan**'ın açış konuşmasının ardından E. Org. **Necati Özgen**, "Ermeni sorununun tarihçesi" ve Emekli Büyükelçi Dr. **Bilâl N. Şimşir** de "Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve özellikle Doğu Kapısı ve Kars" üzerinde birer konferans verdiler. Öğleden sonra düzenlenen panele katılan Prof.Dr. **Kemal Çiçek**, "Ermenilerin Politikası ve Avrupa"; Doç. Dr. **Muammer Demirel**, "24 Nisan kararı ve Ermeni tehciri", Doç. Dr. **Cihat Höktepe**, "Ermeni iddialarının gayesi" ve Öğr.Gör. **Nurhan**

Aydın, "Kars ve çevresinde Ermeni mezalimi" konularında bildiri sundular.

2 Mayıs 2005

▶ **ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Laura Kennedy, Ermenistan, Kafkaslar ve Kıbrıs konularını ele almak üzere Ankara'ya geldi. Kennedy'nin, Ermenistan sınırının açılmasını isteyeceği haber verildi.** ABD'li diplomatik kaynaklar, soykırım savlarının temelde tarihçilerin işi olduğunu ancak konunun siyasi boyutunun da görmezden gelinemeyeceğini savunurken, *"Ermenistan'a Türkiye'nin mevcut sınırlarını kabul etmesi gerektiğini anlatıyoruz. Bugünkü ortamda Ermenistan sınırının kapalı kalması ise hiçbir tarafa yarar sağlamıyor. Kennedy, ABD'nin bu konuda açılım beklentisini iletecek"* dediler. Ermenistan'ı Rusya'nın etki alanından çıkarmayı hedefleyen ABD, Türkiye'nin Erivan'a yönelik açılıma gitmesi için ısrarlı girişimlerde bulunuyor. Ermenistan'a Türkiye'nin mevcut sınırlarını tanıması çağrısında bulunan Washington, Türkiye'den de Ermenistan sınırını açmasını istiyor. Ancak Ankara, Azerbaycan ile yakın ilişkilerini gözeterek, Ermenistan, Dağlık Karabağ konusunda adım atmadan, sınırın açılmasının söz konusu olmadığı mesajını veriyor. (C, 2 Mayıs 2005)

▶ Genelkurmay Başkanlığınca yayımlanan **belgelerin, 1915'te Osmanlı topraklarında 987 bin Ermeninin yaşadığını, bunların 413 bininin göç ettirildiğini** gösterdiği açıklandı. (C, 2 Mayıs 2005)

▶ **İsviçre, Zürich'te Mayıs 2004'te katıldığı bir toplantıda Ermeni soykırımı olmadığını söylediği için hakkında soruşturma başlattığı Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof.Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun nüfus bilgileri ve konuşma metnini Türkiye'den resmen istedi.** Dışişleri Bakanlığı, soruşturmayı kabul etmelerinin mümkün olmadığını, bilimsel bir platformda yapılan açıklamaların dava konusu yapılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu İsviçre'ye iletti. **Halaçoğlu**'nun nüfus bilgilerini vermeyeceklerini aktaran Dışişleri, İsviçre'ye tepki gösterdi. **Halaçoğlu** da, *"Belgelere göre konuştum. Tamamen bilimsel bir konuşmaydı, hamasi değildi"* dedi. **Halaçoğlu**, hakkındaki soruşturmanın Zürich Kantonu'nun **"Ermeni soykırımının inkârını yasaklayan kararına"** dayandığına işaret ederek, *"Bir defa ben konuşmamda 'soykırım' kelimesini bile kullanmadım. 1.5 milyon Ermeninin öldürüldüğü iddiasına karşı, böyle bir nüfusun istatistiklerde ve nüfus kütüklerinde bile olmadığını belgeleriyle ortaya koydum. Bu kadar in-*

sanın öldürülmesinin mümkün olmadığını söyledim. (...) Bilim adamlarının, arşivlerle söylediklerinden dolayı mahkûm edilmesi, ancak ortaçağda olabilirdi..." dedi. CHP Grup Başkanvekili **Haluk Koç** da *"Bize uygarlık dersi vermeye kalkan, kendilerini uygar zanneden ülkeye bakın. Hâlâ bazı Avrupa ülkeleri ortaçağ karanlığının izlerini taşıyor. Hoşlarına gitmeyeni yasaklama yoluna gidiyorlar"* açıklamasını yaptı. İsviçre'nin Ankara Büyükelçiliği de yazılı bir açıklama yaparak, soruşturmanın doğrudan federal savcılığın talebiyle değil, üçüncü bir tarafın Wintherhur'daki yerel adli makamlarına yaptığı şikâyet üzerine açıldığını belirtti. Yumuşak bir üslup kullanılan açıklamada, *"Sözde Ermeni soykırımı konusunda İsviçre Hükümeti Türk Hükümetiyle aynı fikri paylaşmaktadır. İddialar, tarihçiler tarafından araştırılmalıdır"* denildi. (C, 3 Mayıs 2005)

Aslında İsviçre'de Ermenilerle Türkler arasında kavga eskiye uzanıyor Şöyle ki: 1995 yılında Ermeniler, *"Soykırımı tanıyın"* diye İsviçre Federal Parlamentosunu baskıya alıyorlar. Türk dernekleri karşı çıkıyor. Parlamento karar alamıyor. 2001'de Ermeniler ***"Soykırımı inkâr ediyorlar"*** diye Türk derneklerini savcılığa şikâyet ediyorlar. Bern mahkemesi soruşturma açıyor. 2002'de mahkeme, ***"Ermeni iddiaları Yahudi soykırımı gibi kanıtlanmadı"*** diye karar alıyor. Ermeniler Bern İstinaf Mahkemesine itiraz ediyorlar. 16 Nisan 2002'de Bern İstinaf Mahkemesi, ***"Temyiz hakkınız yok"*** diye karar alıyor. Ermeniler bu defa Federal Mahkeme'de (Yargıtay) itiraz ediyorlar. 7 Kasım 2002'de, Federal Mahkeme Ermenilere darbe indiriyor. Bern İstinaf Mahkemesi kararını onaylıyor. Fakat 16 Aralık 2003'te İsviçre Federal Ulusal Meclisi, Bern Mahkemesi ve Yargıtay kararlarını hiçe sayıyor ve *"Ermeni soykırımı"* kararı Meclisten geçiyor: 67 ret, 11 çekimser ve 107 kabul.

2-3 Mayıs 2005

Türk devlet büyüklerinin, Ermeni sorunu konusunda Türk bilim adamlarının görüşlerini de dinlemeleri, yalnız yabancıların söylediklerileyle yetinmemeleri gerektiği belirtildi. Tarihçi Prof.Dr. **Seçil Karal Akgün**, ABD'li tarihçi Prof.Dr. **Justin Mc Carthy**'nin 24 Mart 2005 günü TBMM'de eski Senato Salonunda **"Ermeni Sorununun Gerçeği"** konusunda verdiği konferansın bakanlar, milletvekilleri, gazeteciler tarafından ilgiyle izlendiğini, fakat Türk bilim adamları, tarihçilerinin çeşitli yerlerde verdikleri konferanslara ise hiç ilgi göstermediklerini hatırlattıktan sonra, *"Devlet büyüklerimiz ancak yabancıla-*

rın anlattıklarını dinleyip onlardan öğüt alıp onları mı onaylayacak?" dedi ve şu uyarıda bulundu: *"Yetkililerimiz (...) Türk bilim adamlarını, araştırmacılarını ve eğitimcilerini onlara duyulması gereken özgüvenle yüreklendirmezse, korkarım yakın bir gelecekte Cumhuriyetimizin temeli olan **Atatürk** ilkelerini koruyamamanın ezikliğine, onun önderliğinde özenle çizilmiş **Misakı Milli** sınırlarımızı koruyamamanın üzüntüsü de eklenecek."* (C, 2-3 Mayıs 2005)

3 Mayıs 2005

▶ **Ermenilerin soykırım iddiasını reddeden Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu hakkında İsviçre'de soruşturma açılmasının yankıları devam ediyor:**

– Meclis Dışişleri Komisyonu eski Başkanı **Kâmuran İnan**, bu soruşturmayı *"Haçlı zihniyetin dirilmesi"* olarak niteledi. Belçika'nın, "Ermeni soykırımını" kabul eden ve *"soykırım olmadı"* denilmesini suç sayan bir yasa çıkarmak üzere, bir tasarıyı Meclisten geçirdiğini ve halen Senatoda olduğunu anımsatan **İnan**, Türkiye aleyhine bütün bu gelişmelerin *"hayra alamet olmadığını"* söyledi. **İnan**, 24 Nisanı Batı Hıristiyan dünyasının, Türkiye'ye karşı bir haçlı zihniyetine dönüştürme eğilimini taşıdığını vurgulayarak, ***"Bu mesele, sadece Ermenilerin iddiası olma çerçevesini aştı"*** tespitinde bulundu. Batının 90 yıl öncesinin iddiasını dayatırken, 15 yıl önce 1.5 milyon Azerinin, Ermenistan tarafından sürülerek yurdundan edilmesine, bu ülkenin Yukarı Karabağ'ı işgal etmesine, *"hiç ses çıkarmadığına"* dikkati çeken **İnan**, bunu *"bizden olanlar-olmayanlar anlayışının tipik bir yansıması"* olarak niteledi. **İnan** şunları söyledi: *"Müslüman dünyasının tek laik ülkesi olan Türkiye'nin boy hedefi haline getirilmesi çok ilginç. Din faktörü Batıda belirleyici oluyor. Türkiye, AB konusunda da ciddi bir durum değerlendirmesi yapmalı. Ermeni diasporasına karşı Türk diasporası örgütlenmeli."* (H, 4 Mayıs 2005)

– Eski Dışişleri Bakanı **İlter Türkmen**, ***"Halaçoğlu AİHM'ye gitmelidir"*** dedi. Kadir Has Üniversitesi'nde düzenlenen **"Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış"** konulu panelde konuşan **Türkmen**, İsviçreli savcının TTK Başkanı **Yusuf Halaçoğlu** hakkında soruşturma açması üzerine, *"Vakit geçirmeden ya devlet ya da fert olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmanın yararı olacaktır"* dedi. (H, 4 Mayıs 2005)

– İsviçre'nin Ankara Büyükelçisi **Walter Gyger** *Hürriyet* gazetesine demeç verdi. Şöyle konuştu: *"İsviçre'de yargı bağımsızdır. Hükümet müdahele edemez. (...) Biz Hükümet olarak Türkiye'nin ortak komisyon kurulması önerisini destekliyoruz. Halaçoğlu İsviçre'ye gidebilir. Hakkında tutuklama kararı yok. Şu anda yok. Ama bu dava ilişkilerimize gölge düşürmemeli"* dedi. (H. 4/V/2005)

▶ **ABD, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'a "orta yol" çağrısında bulundu.** Ankara'ya gelen ABD Dışişleri Bakanlığının Avrasya'dan sorumlu Müsteşar Yardımcısı **Laura Kennedy**, Ermeni soykırımı iddiaları konusunda **Erdoğan**'ın tarihçilerden oluşan bir komisyon, **Koçaryan**'ın ise hükümetlerarası görüşmeler istemesinin birbirleriyle çelişmediğini belirterek, *"Bunlar birbirinin antitezi değil, uzlaştırılabilir öneriler. Taraflar orta yol bulabilir. Her iki öneri neden aynı anda yaşama geçirilmesin"* dedi. Ankara'daki temaslarının ardından gazetecilere değerlendirmelerde bulunan **Kennedy** şunları kaydetti: *"Başbakan **Erdoğan**'ın önerilerini olumlu bulduk ve destekliyoruz. Son gelişmeler umut verici. Önerilerde bir uzlaşma sağlanacağını ümit ediyoruz. Ermenistan'da hiç kimsenin Türkiye'den toprak talebi söz konusu değil. Bunu Ermenistan'da da sordum. Zaten Dışişleri Bakanı **Oskanyan** da **Kars Antlaşması**'nı kabul ettiklerini açıkladı. Dağlık Karabağ konusunda önemli çabalar var."* (C, 4 Mayıs 2005)

▶ **İki günlük bir ziyaret için Ankara'ya gelen Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, Başbakanlık konutunda akşam yemeğinde bir araya geldiği Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a Kıbrıs ve Ermenistan konularında mesajlar verdi.** Baş başa gerçekleşen yemekte **Schröder**, Türkiye'nin Ermenistan ile ikili ilişkilerini geliştirmesinden yana olduklarını söyledi. **Schröder**, iki ülke arasında ortak komisyon kurularak soykırım iddialarının araştırılması için Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**'a yapılan öneriyi memnuniyetle karşıladıklarını vurgulayarak şöyle devam etti: *"Türkiye ile Ermenistan arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda atılacak her adıma destek vereceğiz. Karşılıklı arşivlerin açılması ve tarihçilerin devreye sokulması önerisini destekliyoruz. Tarihçilerin ortak çalışma yapması önemli bir adım olacaktır."* (C, 4 Mayıs 2005)

4 Mayıs 2005

▶ **Ankara'da Almanya Başbakanı ile Ermeni iddiaları konuşuldu. Recep Tayyip Erdoğan, Schröder'den Alman Parlamentosu Bundestag'da tartışılan asılsız Ermeni soykırımına ilişkin kararın engellenmesi için destek alamadı. Schröder,** Avrupa Parlamentolarında Ermeni sorununu bilmeyen siyasetçilerin soykırım yönünde kararlar almasını eleştiren **Erdoğan**'a, *"Almancada bir söz vardır: Açık denizlerde ve parlamentolarda işiniz tanrıya kalmıştır"* karşılığını verdi. Ortak basın toplantısında Başbakan **Erdoğan**'ın Ermenistan ile ortak tarihçiler komisyonu önerisine destek açıklayan **Almanya Başbakanı, kapalı kapılar kapılar arkasında ise Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açması beklentisini iletti. Erdoğan** ile **Schröder**'in Başbakanlıkta yaptıkları görüşmede Ermenistan ve Kıbrıs konuları öne çıktı ve ağırlıklı olarak Türkiye'nin AB süreci, gayri Müslim azınlıkların durumu ve ekonomik ilişkiler ele alındı. Fener Rum Patrikanesini de ziyaret eden **Schröder**, Fener Patriği için "ökümenik" sıfatını kullandı: *"Ökümenik Patrik hazretleri ile biraraya gelmek benim için önemliydi"* dedi. (C, 5 Mayıs 2005)

▶ **Arjantin Senatosu, Türkiye'yi 1915-1923 yılları arasında Ermenilere soykırım yapmakla itham eden bir karar aldı. Dışişleri Bakanlığı tepki gösterdi, *"Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz"* açıklaması yaptı.** Bakanlıktan yapılan açıklamada, şöyle denildi: *"Arjantin makamlarına, bu yönde bir girişimin yanlışlığı önceden anlatılmış ve yaratacağı sakıncalar, en üst düzeylerde, defalarca izah edilmiştir. Bu girişimlerimize rağmen Arjantin Senatosunun, siyasi çıkar amacı güden faaliyetlerin peşine takılarak, tarihi bilgiden yoksun maddi hatalarla dolu söz konusu açıklamayı kabul etmesinin sorumlu bir davranış olmadığı ortadadır. Bu tür açıklamalara tevessül edenlerin kötü niyetli çabaların aleti olmaktan başka bir amaca hizmet etmedikleri aşikârdır."* (C, 6 Mayıs 2005)

▶ **Ermenilere soykırım yapılmadığını söylemiş olan Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu hakkında İsviçre'de soruşturma açılmasının yankıları devam ediyor:** *Hürriyet*'in başyazarı **Oktay Ekşi,** "Hukuksuz Avrupa" başlıklı yazısında, *"Aynı soruşturmayı bir Türk savcı, bir İsviçreli hakkında açsaydı ne olurdu?"* diye soruyor ve cevabını şöyle veriyor: *"Hiç uzun uzun düşünmeye sebep yok. 'Türkiye'de zaten ifade özgürlüğü olmadığı' hemen öne sürülür, onun ardından sıra sıra protesto mesajları alırdık. Konu her halde hemen Avrupa Konseyi*

Parlamenterler Meclisi'ne getirilir, Türkiye'yi kınayan bir karar oradan çıkardı. Ardından Türkiye'yi kınamak için aportta bekleyen ne kadar sivil toplum örgütü varsa, sadece İsviçre'de değil, Avrupa'nın öteki ülkelerinde, özellikle Avrupa Birliği üyesi olanlarda ayağa kalkardı. Ve onu Avrupa Birliği Komisyonu ile Avrupa Parlamentosu üyelerinin ***'Siz bu kafayla Avrupa Birliği'ne üye olmaya kalkarsanız hava alırsınız'*** *anlamındaki demeçleri izlerdi. Sonra da AB'nin Türkiye'deki temsilcisinden, ülkemize gelen pabuçsuz turistlere kadar herkes 'AB'ye üye olmak istiyorsanız o kulübün kurallarını öğrenip uygulayın. Yoksa boşa vakit kaybetmeyin' türü laflarla akıl verirlerdi. Ve –özellikle çevresinde bir Türk görünce sıkılan Türklerimiz başta olmak üzere– biz de 'Adamlar doğru söylüyor' diye ahkâm keser dururduk. Buyurun şimdi* ***kendi bilimsel kanaatini söylediği için*** *işte bir Türk tarihçi hakkında –dünyanın en uygar ülkesi olmakla övünen– İsviçre'de soruşturma açıldı. Sebep: İsviçre'nin Federal Parlamentosuna göre 'Osmanlılar döneminde Ermenilere soykırım uygulanmış'mış.* ***'İsviçre Ceza Yasası'nın 261'inci maddesinin B bendi 'soykırımı veya insanlığa karşı işlenmiş bir katliamı reddetme, hafif gösterme veya haklı bulma'yı 1 ilâ 3 yıl arası hapis, 5000 İsviçre Frangı para cezası*** *gerektiren bir suç sayıyormuş. İyi de ortada* ***yargı kararıyla kesinleşmiş bir suç*** *olmadıkça İsviçre savcısı neresini yırtarsa yırtsın mahkemeden ceza çıkartamaması lazım..."* (H, 4 Mayıs 2005)

4-6 Mayıs 2005

Atatürk Araştırma Merkezi ile Azerbaycan Atatürk Merkezi, birlikte, Ankara'da, "Ermeni İddiaları ve Azerbaycan Gerçeği" konulu Uluslararası Sempozyum düzenlediler. Başkent Öğretmen Evi'nde yapılan sempozyuma bildiri sunan bilim adamları ve bildiri konuları şunlardır:

4 Mayıs 2004 Çarşamba

AÇILIŞ OTURUMU: Başkan Prof.Dr. **Mehmet Saray**, "Ermenilerin Türk idaresindeki hayatı"; **Hidayet Orucov**, "Azerbaycan-Ermeni münasebetleri"; Prof.Dr. **İsrafil Memmedov**, "Türkler hakkında Ermeni kaynakları"; Prof.Dr. **Enver Konukçu**, "Ermeni katliamları ile ilgili Doğu Anadolu'da yapılan kazılar".

5 Mayıs 2005 Perşembe

I. OTURUM (Başkan Prof.Dr. **Nizami Caferov**): Prof.Dr. **Cemil Hesenli**, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Ermenilerin Azerbaycan'da

yaptığı katliam"; Prof.Dr. **Selâhi Sonyel**, "Türk-Ermeni ilişkileriyle ilgili İngiliz Kaynakları-Tarih nasıl sahteleniyor"; Em. Büyükelçi **Gündüz Aktan**, "Ermeni soykırımı iddialarına hukuki bakış"; Prof.Dr. **Yusuf Halaçoğlu**, "Tehcir zarueti ve neticeleri"; Prof.Dr. **Rövşen Mustafayev**: "Azerbaycan'da Ermeni soykırımı".

II. OTURUM (Başkan Emekli Büyükelçi **Ömer Lütem**): Prof.Dr. **Stanford Shaw**, "Türk-Ermeni ilişkilerindeki problemler"; Em. Büyükelçi Dr. **Bilâl N. Şimşir**, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ve Ermeni sorunu"; Prof.Dr. **Yaşar Akbıyık**, "Güneydoğu Anadolu'da Fransız-Ermeni işbirliği"; Doç.Dr. **Ali Aslan**, "Ermeni kilisesinin Ermeni olaylarını yönlendirmesi"; Prof.Dr. **Süleyman Aliyarlı**, "Kaçgınarın dramı".

6 Mayıs 2005 Cuma

I. OTURUM (Başkan Em. Büyükelçi Dr. **Bilâl N. Şimşir**): Prof.Dr. **Ahmet Özgiray**, "İtilaf Devletlerinin Türkler hakkında yürürlükteki karşı propaganda"; Prof.Dr. **Nizami Caferov**, "Ermeni etno-kültürel kompleksi üzerine"; Prof.Dr. **Aygün Attar**; "Karabağ sorunu"; Prof.Dr. **Vagif Caferoğlu Memmedov**, "Nahcivan'da Ermenilerin yaptığı soykırım".

II. OTURUM (Başkan Prof.Dr. **Mehmet Saray**): Prof.Dr. **Salim Çöhce**, "Korganov'un Hatıralarana Göre Ermenilerin Erzincan'dan Erivan'a çekilişleri"; Prof.Dr. **Eldar İsmayilov**, "Ermenilerin Azerbaycan'ı işgali"; Em. Büyükelçi **Ömer Lütem**, "Azerbaycan'ın işgali sona ermeden Türk-Ermeni sınırı açılamaz"; Doç.Dr. **Mustafa Budak**, "Osmanlı belgelerinde Doğu Anadolu'da Ermeni katliamları"; Prof.Dr. **Mehmet Saray**, "Değerlendirme."

6 Mayıs 2005

Avrupa Birliği, Türkiye ile Ermenistan'ın arasını bulmaya çalışıyor. Ermenistan'ın başkenti Erivan'da bulunan AB'nin Güney Kafkaslardaki özel temsilcisi **Heikki Talvitie**, düzenlediği basın toplantısında, *"Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki yakınlaşma Ermeni meselesinin çözümüne de katkıda bulunacaktır. Ancak varılan noktada yalnız Türkiye'den uygun adım atması beklenmemelidir. Ermenistan'ın da sürece katkıda bulunması gerekiyor"* diye konuştu. Başbakan **Erdoğan**'ın **Koçaryan**'a gönderdiği mektuba da değinen **Talvitie**, *"Türk-Ermeni ihtilafında belki ilk defa böylesine somut adım atılmıştır. Komisyon kurulması fikrini desteklediğimiz gibi AB olarak elimizden gelen yardımı da taraflara sağlamaya hazırız. Başlatılan süreçte tarafların varacağı*

uzlaşma neyse AB olarak sonuçlarını kabul etmeye hazırız" dedi. (H, 7 Mayıs 2005)

12 Mayıs 2005

▶ Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**, sözde Ermeni soykırımı iddialarını ulusal meclislerinden geçiren ülkelere karşı ***"Türkiye de benzer kararlar alabilir"*** dedi. Macaristan'ı ziyaret eden **Erdoğan**, *"soykırım iddiaları ile Türkiye'ye yönelik **'çirkin bir tuzak'** kurulmak istendiğini"* söyledi. **Erdoğan**, sözde soykırım kararını parlamentolarından geçiren 15 ülke içinde geçmişte soykırım yapmış ülkeler bulunduğunu anımsatarak *"Ben de kalkar Meclisime farklı ülkelerde olan soykırımı getirebilirim, öyle bir çoğunluğa sahibim"* dedi. **Erdoğan** şunları kaydetti: *"Türkiye'ye karşı kurulmak istenen tuzak çok çirkindir. Böyle bir tuzağa Türkiye girmeyecektir."* (C, 3 Mayıs 2005)

▶ ABD'li tarihçi **Stanford Shaw**, *"İsviçre medeniyetsiz"* dedi. **Shaw**, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof.Dr. **Yusuf Halaçoğlu** hakkında Zürih'te bir toplantıda Ermeni soykırımı savlarını reddettiği gerekçesiyle soruşturma başlatan İsviçre'yi **"medeniyetsiz"** olarak nitelendirdi. Geçmişte Osmanlı tarihi dersi verdiği için aralarında Rum ve Ermenilerin de bulunduğu bazı grupların California Üniversitesi'ndeki sınıfına baskın yaptığını, dersi alan yükseklisans öğrencilerine, hatta onların ailelerine saldırdığını, hatta oturduğu evi havaya uçurmaya kalkıştığını anlatan **Shaw**, İsviçre'nin **Halaçoğlu**'na karşı tutumunu aynı türden bir saldırıya benzetti. *"Bu gruplar nasıl kendi istedikleri dersi vermediğim için bana saldırıyorsa, İsviçre de kendi görüşlerini yansıtmadığı için **Halaçoğlu**'na saldırıyor"* dedi. İngiliz donanmasının savaş sırasında açlık ve hastalıkla boğuşan Osmanlılara yiyecek ulaştırılmasına engel olduğunu anlatan **Shaw**, ***"soykırımdan söz edilecekse, bu suçu asıl işleyenin, imparatorluğu işgal etmeye çalışan İngilizler, Ruslar ve Fransızlar olduğunu"*** söyledi. (C, 3 Mayıs 2005)

13 Mayıs 2005

Ermenistan Başbakanı **Andranik Markaryan**, Türkiye-Ermenistan sınırının bu yıl (2005) sonuna kadar açılabileceğini söyledi. **Markaryan**, başkent Erivan'da düzenlediği basın toplantısında, sınırların açılması ve iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını sağlamak için her şeyin yapılması gerektiğini belirtti. *"Şu andaki durumun Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi için uygun olduğunu"* söyleyen Başbakan **Markaryan**, *"Sınırların açılması ve diplomatik ilişki kurulmasını sağlamak için yıl sonuna kadar her şey yapılmalı"* diye konuştu.

Kars Belediye Başkanı **Naif Alibeyoğlu** da *Cumhuriyet* gazetesi yazarı **Zeynep Oral**'a demeç vererek, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını savundu ve *"Açın şu kapıyı..."* diye konuştu. (C, 14 Mayıs 2005)

16 Mayıs 2005

Başbakan Erdoğan, Varşova'da konuşan Koçaryan'ın "tribünlere oynadığını" söyledi. Polonya'nın başkenti Varşova'da yapılan Avrupa Konseyi doruk toplantısında Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**, *"Bu yıl Ermeni soykırımının 90. yılının anıldığını"* söyledi ve *"Bizi destekleyen ülkelere teşekkür ediyoruz"* dedi. *"Osmanlı Türkiye'sinde yapılan Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasını hedeflediklerini"* söyleyen **Koçaryan**, *"Birinci Dünya Savaşı'nda mağdur olanların başında Ermenilerin geldiğini"* iddia etti. Varşova'da bulunan Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**, ***"Aslı astarı olmayan asılsız iddialarla Ermeni soykırımı ifadesini kullanmak, sadece bu yetkililerin, bana göre, kendilerini tatmindir ve tribünlere oynamaktır"*** dedi. **Erdoğan** şöyle devam etti: *"Geleceği, barış ve sevgi üzerine inşa edebiliyorsanız, o zaman başarılı olabilirsiniz. Siyasetçilerin görevi budur. Biz, bunu yapmanın gayreti içersindeyiz. Yoksa ilgili ilgisiz ülkelerde, oralarda kulisler yapmak suretiyle, lobiler oluşturarak, farklı güçlerini bu alanda kullanmak suretiyle, onların parlamentolarından, kalkıp da bir Ermeni soykırımı kararı çıkarmak... Şunu bilesiniz ki bunlar hiçbir zaman bizi bağlamayacaktır. Bu tür iddiaları Türkiye'nin de kabul etmesi mümkün değil. Bunları bir an önce gündemden düşürmek, inanıyorum ki Ermenistan için de çok isabetli olacaktır."* Belçika Senatosunda Ermeni soykırımı iddialarının reddedilmesini suç sayan bir önerinin kısa bir zaman sonra ele alınacağının ifade edilmesi üzerine **Erdoğan** şöyle konuştu: *"Eğer bu konularda daha fazla ileri gidilirse, tarihte bu soykırımları bizzat yapmış ülkelere karşı biz de Türkiye olarak Meclisimizden, bu tür soykırım kararlarını aldırmak suretiyle, böyle bir teşebbüsün içine de gireriz. Geçmişte bunları bizzat yapmış olan ülkeler var. Bu konuda ilk adımı atan Türkiye olur. Bunu özellikle vurgulamak istiyorum ve bu kararı bize karşı alanlara özellikle duyuruyorum. Şu anda bize karşı 15 ülke böyle bir karar aldı. İlk önce oradan başlarız işe... belgeleriyle açıklarız, ortaya koyarız..."* (C, 17 Mayıs 2005)

24 Mayıs 2005

► Çeşitli vakıf ve derneklerden oluşan **Sivil Toplum Kuruluşları Birliği** (STKB) Platformu, sözde Ermeni soykırımı iddialarının tamamen

asılsız olduğunu belirterek Türk halkının yapmadığı bir şeyi kabul etmeyeceğini vurguladı. Platform adına Taksim'deki Hill Otel'de Ermeni soykırımı iddiaları konusunda bir basın toplantısı düzenlendi. Toplantının açılışı konuşmasını yapan STKB Platformu Başkanı, eski İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. **Bülent Berkarda**, dünyada Ermeni soykırımı yaygarası koparıldığını ve Türkiye'nin de bunu kabul etmesinin istendiğini anımsatarak şunları söyledi: *"Gerçek soykırım 150 yıl boyunca Türklere uygulanmıştır. Biz Türkler bu konuda kendi tezimizi yeteri kadar savunamamışız. Fakat artık aktif bir politika gütmeliyiz. Türk halkı yapmadığı bir şeyi asla kabul etmeyecek."* (C, 25 Mayıs 2005)

▶ **Boğaziçi Üniversitesi'nde (BÜ) düzenlenmesi öngörülen "alternatif" Ermeni konferansı, tepkilerle karşılandı ve Rektörlükçe iptal edildi.** CHP İstanbul Milletvekili **Şükrü Elekdağ**, TBMM Genel Kurulunda gündem dışı söz alarak Boğaziçi Üniversitesi'nde 25 Mayıs 2005'te başlayacağı açıklanan **"İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri"** başlıklı konferansa tepki gösterdi. **Elekdağ**, konferansın amacının gerçeklere aykırı olarak Türkiye'yi, **"soykırımla suçlamak"** olduğunu vurguladı. Konunun asıl "hazin" olan yönünün Boğaziçi Üniversitesi'nin olaya "alet edilmesi" olduğunu belirten **Elekdağ**, *"Boğaziçi Üniversitesi'nde bu ülkenin çıkarlarına sahip çıkacak, bu hıyanete karşı koyacak kimse yok mu?"* diye konuştu. Adalet Bakanı **Cemil Çiçek** de *"Bu, Türk milletini arkadan hançerlemektir"* diyerek BÜ'de düzenlenecek konferansa karşı çıktı. Bunun üzerine Rektörlük bir açıklama yaparak konferansı iptal etti. Açıklamada, *"Toplantıyı gerçekleştirmenin doğurabileceği sonuçlar karşısında toplantının ertelenmesinin daha uygun olacağına karar verdiğimizi kamuoyuna bildiririz"* dendi. (C, M, 25 Mayıs 2005)

25 Mayıs 2005

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ilk defa "soykırım" dedi. Avrupa anayasası öncesinde Ermeni oylarının peşine düşen **Chirac**, Fransa Ermeni Örgütleri Koordinasyonu Başkanı **Ara Torayan**'a gönderdiği mektupta, bugüne kadar **"trajedi"** diye bahsettiği 1915 olaylarından **"soykırım"** diye söz etti. **Chirac**, *"Fransa, 1915 Ermeni soykırımını tanımıştır"* dedi. Fransa Cumhurbaşkanı, *"Türkiye'nin bu konuda bir hafıza çalışması yapacağına inandığını"*, ayrıca Avrupa anayasasının kabulü halinde, *"Türkiye'nin üyelik sürecinin daha da güçleşeceğini"* söyledi. (Cumhuriyet, 26 Mayıs 2005)

25-26 Mayıs 2005

Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılmak istenen Ermeni konferansının ertelenmesi tepkiler ve yankılar yarattı. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi **Olli Rehn**'in sözcüsü **Christina Nagy**, *"Keşke bu konferans barış içinde gerçekleşebilseydi. Akademik çevreler tarafından bu konunun tartışılması gerekir"* dedi. (C, M, 26 Mayıs 2005) *Milliyet* yazarı **Taha Akyol**, *"Konferansın iptal edilmesi çok büyük bir hata olmuştur"* diye yazdı ve şunları ekledi: *"Daha büyük hata, 'yığınakta' yapıldı: Konferans akademik bir faaliyet gibi değil, Türkiye'nin temel tezlerine karşı bir 'meydan okuma' gibi düzenlendi! Üniversitede yapılan böyle bir konferansta tek yanlı görüşler işlenir de Türkiye'nin savunageldiği tezleri savunacak tarihçilere, hukukçulara, diplomatlara konuşma imkânı verilmezse bunu 'akademya' ve 'üniversite' kavramlarıyla bağdaştırmak mümkün değildir. İşte 'yığınaktaki' büyük hata budur!"* **Derya Sazak**, *"Ankara'nın tezleri belli, konferans yapılsa ne değişecekti?"* diye sordu. **Melih Âşık** şunları yazdı: *"...Boğaziçi Üniversitesi izin vermedi diyelim. Gerçekten bilimsel sorumluluk taşıyor ve yaptığınız işin doğruluğuna inanıyorsanız, neden toplantıyı bir başka mekâna, örneğin diğer girişimci üniversiteler olan Bilgi veya Sabancı'ya aktarmadınız? Kamuya ve karşı görüşe kapalı bu konferansın amacı neydi? Bizce şu: 'Soykırım konusunda kararsız akademisyen ve gazetecileri, soykırım çerçevesinde birleştirmek.' Kimin yararına? Doğal olarak Ermeni diasporasının ve konuyu Türkiye'yi sıkıştırmak için kullanan dış güçlerin... Türkiye'de soykırım savunmak serbesttir. Örneğin* ***Halil Berktay****'ın görüşleri geçenlerde Milliyet'te tam sayfa yayımlandı. Devlet televizyonu TRT bile karşı görüşleri ekrana çıkarıyor. Eğer Boğaziçi'ne karşı görüşü temsil eden 1-2 tarihçi çağrılsa mesele kalmayacaktı. Ama bu kadarına bile yanaşmayınca* ***Şükrü Elekdağ****'ın deyimiyle,* ***'Bilimsellik kisvesi altında diaspora propagandası'*** *yapar duruma düştüler. Devlet üniversitesi de bu kadarına izin vermedi. 'Efendim demokrasi büyük yara aldı' mavallarına gelince... İsviçre veya Fransa, 'soykırım olmadı' diyeni tutuklayınca demokrasi yara almıyor da, devlet üniversitesi, devlete saldıranlara salon vermeyince yara alıyor öyle mi? Hadi canım..."* (M, 26 Mayıs 2005)

27 Mayıs 2005

Boğaziçi Üniversitesi'nde Ermeni konferansının ertelenmesinin yankıları devam etti. *Hürriyet* gazetesi başyazarı **Oktay Ekşi** şunları yazdı: *"Bilimsellik adına ortaya çıkıyorlar, 'resmi söyleme karşı görüşün*

de işitilmesi' amacıyla konferans düzenlediklerini söylüyorlar... Ama bırakın konuşmacıları... davetiye gönderdikleri izleyicileri seçerken bile kendilerinden saymadıkları isimlerin salonda bulunmasına tahammül edemiyorlar. Sonra demokratlıktan, çağdaşlıktan söz ediyorlar. Bu tavırları bilsinler ki, çağdaş değerlerle ilişkileri ***Humeyni*** *kafasının demokrasiyle ilgisinden fazla değildir... Ermeni soykırımı iddiası 'yalandır' demeyi suç sayan (...) Avrupa faşistlerinden farkları yok da diyebilirsiniz... Amaçları Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasının propagandasını yapmakmış..."* Aynı gazetede **Emin Çölaşan** da şunları yazdı: *"...Türkiye'de her zaman mevcut bir* ***'entel'*** *takımı var. Bu 'Türklerin' iddiası farklı... Enteller fırsat buldukça* ***Ermenistan*** *ziyareti yapıyor. Orada Ermenistan hükümeti tarafından güzelce ağırlanıyor. Bazıları yurtdışında yaşıyor, bazıları ise Sabancı, Bilgi, Boğaziçi gibi üniversitelerimizde öğrenci yetiştiriyor! Bazılarının belli çevrelerden maaşa bağlandıkları iddia ediliyor... İşte bu* ***'entel takımı'*** *İstanbul'da, Devletin Boğaziçi Üniversitesi'nde Ermeni soykırımı konferansı düzenlediler.* ***'Soykırım olmuştur, Ermenileri kestik'*** *tezini işleyecekler ve bunu bütün dünyaya duyuracaklardı. Ancak korkuyorlardı. Aile meclisine sadece kendileri gibi düşünenleri çağırdılar. Konferans kamuya açık değildi. Çoğu mektuplarını internet aracılığıyla sadece kendileri gibi düşünenlere göndermişlerdir. Kamuoyunda büyük tepki oluştu ve konferans iptal edildi. Böylece birilerinin bizi içimizden vurmasının, Türkiye düşmanlarına, Ermenistan'a ve Ermeni diasporasına müthiş bir koz vermesinin önü kesildi. Günümüzde ülkeler ille de silahla değil, bu gibi cingözce yöntemlerle içinden ve arkasından vuruluyor."* (H, 27 Mayıs 2005)

28 Mayıs 2005

Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**'ın, Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**'a yeni bir mektup göndermeyeceği haber veriliyor. *Cumhuriyet* gazetesinin Hükümete yakın kaynaklara dayanarak verdiği habere göre, Ankara, Ermenistan konusunda açılım politikasında yeni adımlar için, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ilerleme bekliyor. (C, 28 Mayıs 2005)

31 Mayıs 2005

Belçika Senatosu Adalet Komisyonunda Ermeni soykırımını inkâr etmeyi cezalandırmayı öngören yasa tasarısı geri tepti. Tasarıya destek veren Yeşiller ve Valon Liberal Parti (MR) azınlıkta kaldı. Sosyalist Parti ve Hıristiyan Demokratlar tasarıyı reddettiler. Tasarı Ermeni lobi-

sinin yoğun girişimleri sonucu 21 Nisanda Belçika Parlamentosunda kabul edilerek Senatoya yollanmıştı. (H, 2 Haziran 2005)

1 Haziran 2005

Ankara Ticaret Odası (ATO) tarafından hazırlatılan ve Türk-Ermeni ilişkilerini anlatan **"Sarı Gelin"** adlı belgesel ile Türkiye'nin tanıtım görüntülerinin bulunduğu CD, *Time* dergisi aracılığıyla Avrupa'da 494 bin aboneye ulaştırıldı. ATO Başkanı **Sinan Aygün**, düzenlediği basın toplantısında, *"Amacımız Ermenilere cevap vermek değil. Maksadımız tarihin saptırılmasını, sanal bellek oluşturulmasını engellemek"* dedi ve şöyle devam etti: *"Bunu niye yaptık? Çünkü, gerçeklerin bir sivil toplum örgütü tarafından anlatılmasının daha iyi olacağını düşündük, bunu bir kutsal görev saydık. O yüzden bu taşın altına elimizi soktuk. Avrupa bu belgeseli izlememişti, bu yolla şu anda 494 bin Avrupa aydınının evinde hem Türkiye'nin turizm CD'si hem de bir Ermeni sorunu CD'si bulunuyor."* **Aygün** ayrıca dergiye Türkiye'yi tanıtan 4 tam sayfa ilan vererek *Time*'ın 600 bin okuyucusuna ulaştırmayı sağladı. (C, M, 2 Haziran 2005)

5 Haziran 2005

Yozgat Valisi **Gökhan Sözer**, şehit kaymakam **Kemal Bey**'in, görev yaptığı Boğazlıyan ilçesine anıtının dikileceğini bildirdi. Vali **Sözer**, yaptığı yazılı açıklamada, **Kemal Bey**'in anıtının yapımı için 150 milyon lira karşılığında bir heykeltıraş ile anlaşmaya varıldığını belirtti. Vali **Sözer**, Boğazlıyan Kaymakamı **Kemal Bey**'in idamı hakkında şunları kaydetti: *"Bu idam, işgal kuvvetleri ve Ermeniler tarafından yapılan baskıyla alınmış bir sonuçtur. Bu olay yüreğimizi kanatan bir yaradır.* ***Mustafa Kemal****, Cumhuriyeti kurar kurmaz, çıkardığı ilk yasa ile Kaymakam* ***Kemal Bey****'i 'Milli Şehit' ilan etmiştir."* Ermeni eşkıyaların yerli halkı katlettiğini belirten Vali **Sözer**, *"Her yıl 10 Nisan tarihinde* ***Kemal Bey*** *Boğazlıyan'da anılmaktadır. Kemal Bey'i rahmetle anıyoruz. O bir milli kahramandır. Boğazlıyan kaymakamlığı önünde dikilecek anıtı ile hatırası ebedi kılınacaktır"* dedi. (C, 6 Haziran 2005)

6 Haziran 2005

▶ Belçika Senatosu Adalet Komisyonu, sözde Ermeni soykırımı iddialarını yasalaştırmaya yönelik tasarıların tamamını reddetti. Federal Mecliste onaylanarak Senatonun onayına sunulan yasa tasarılarında Ermeni soykırımı iddiaları gündeme taşınıyor ve bu iddiaları reddedenlerin 8 gün ile 1 yıl hapis, 26 ila 5 bin Avro para cezasına çarptırıl-

ması hedefleniyordu. Senato bu tasarıların reddedilmesine ve Federal Meclise iade edilmesine karar verdi. (H, M, 7 Haziran 2005)

► Ankara Üniversitesi (AÜ) Rektörü Prof. **Nusret Aras**, 30 Haziranda (2005) **"Ermeni Olaylarında Tarihsel ve Politik Durum"** başlıklı bir konferans düzenleyeceklerini açıkladı. **Aras**, *"Bunun bizim için bir görev olduğunu düşünüyoruz. Her iki görüşteki kesimden insanları davet edeceğiz"* dedi.

11 Haziran 2005

► Prof. **Soysal:** ***"Sözde Ermeni soykırımı Lozan'da kapandı."*** İstanbul Barosu tarafından düzenlenen **"Ermeni Savları ve Soykırım Suçunun Hukuksal Niteliği"** konulu panelde, Ermeni soykırımı iddialarının siyasi nedenlerle ortaya atıldığı belirtildi. İstanbul Barosu Başkanı **Kâzım Kolcuoğlu**, panelin açılış konuşmasında, Ermeni diasporasının tarihi gerçekleri saptırdığını belirterek *"Gümrü, Kars ve Lozan Antlaşmalarıyla bu olay tarihe bırakılmıştır"* dedi. CHP İstanbul Milletvekili **Şükrü Elekdağ** da İngiliz ve Fransız belgelerinde de Ermenilere yönelik örtülü bir yok etme planı görülmediğini kaydetti. Eski Dışişleri Bakanı **Mümtaz Soysal** da 1915'teki olaylara bakıldığında BM Soykırım Sözleşmesi'nde var olan olaylara benzer yanların bulunduğunu, Ermenilerin öldüğünü, ancak Türklerin öldürmeye yönelik kasıtları bulunmadığını anlattı. **Soysal**, *"Ama bizim, 'Hayır Türkler yapmadı, Kürtler yaptı' dememizi istiyorlar. Biz böyle bir şey demeyeceğiz"* diye konuştu. **Soysal**, sözde Ermeni soykırımı konusunun Lozan'da kapandığını kaydetti. (C, 12 Haziran 2005)

► Bir grup Türk vatandaşı, AİHM'ne dava açarak, 1921 yılında Berlin'de vurulan **Talat Paşa**'nın katili **Soghomon Tehlerian**'ın Alman mahkemelerinde beraatının haksızlığının kabul edilmesini isteyeceği bildirildi. (H, 12 Haziran 2005)

► AKP Milletvekili **Turhan Çömez**, Erivan'da, Ermeni milletvekili ve yetkililerine, soykırım iddialarını hem tarihi hem de hukuki platformda tartışmaya hazır olduğunu belirterek, tarihi gerçekleri anlattı. Ermenistan Meclis Başkanı **Artur Bogdaronyan**'ın onuruna verdiği yemekte Ermeni soykırımı iddialarını tartışan **Çömez**, iddiaların asılsız olduğunu belirtti. (G, 12 Haziran 2005)

► Ermenistan Dışişleri Bakanı **Vartan Oskanyan**, Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**'ın soykırım savlarının ortak bir komisyon kurularak araştırılması önerisini reddetmediklerini, *"evet, ama"* yanıtını verdiklerini savundu. **Oskanyan**, Washington'da düzenlediği basın konfe-

ransında, *"Böyle bir komisyon ne kadar süreyle görev yapacak, 15 yıl mı? O kadar sürede sınır kapalı mı kalacak? En basit bir diplomatik ilişki benzeri bir durum olmadan, böyle bir işe nasıl girişilebilir?"* diye konuştu. Türkiye ile ilişkilerde önceliği sınırın açılmasına verdiklerini belirten Ermenistan Dışişleri Bakanı, *"Biz Türkiye ile savaş halinde değiliz. Bu durumda sınırın kapalı olması uluslararası yasalara aykırı"* iddiasını ortaya attı. (C, 12 Haziran 2005)

14 Haziran 2005

Ermeni lobisi, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesine sözde Ermeni soykırımını tanımasına yönelik bir tasarı sundu. (C, 14 Haziran 2005)

15 Haziran 2005

▶ Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**, Lübnan'a resmi bir ziyaret yaptı. Lübnan'daki Ermeniler, Beyrut'un Burj Hammud bölgesine toplanarak **Erdoğan**'ın ziyaretini protesto ettiler. Gösteride konuşma yapan **Taşnak** Partisi yöneticileri Başbakanın ziyaretini eleştirdiler. Bölgede yaşayan işyeri sahibi Ermeniler de protesto amacıyla kepenk kapattılar. Aynı bölgede bulunan binalara Ermenistan ve **Taşnak** Partisi bayrakları asıldığı dikkati çekti. Gösteride **Erdoğan**'a yönelik pankartlar taşıyan göstericiler, televizyon kameraları önünde Türk bayrağını yaktılar. (C, 16 Haziran 2005)

▶ ***Soykırımlar Tarihi*** adlı bir kitap yazan sosyal antropolog **Sefa Yürükel**, Ermenilerin Avrupa ülkelerinden çok ABD'ye güvendiğine dikkati çekerek, *"**Lozan Antlaşması**'nı imzalamayan ABD'nin, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımadığını"* ileri sürdü. O nedenle Ermenilerin tazminat davalarını Los Angeles'te açtıklarını söyledi. Ermeni soykırımı olmadığını belirten **Yürükel**, Batının Türkiye ve İran'ı kuşatma altına aldığını, bunun hayra alamet olmadığını söyledi. (C, 15 Haziran 2005)

16 Haziran 2005

▶ **Federal Alman Parlamentosu, Ermeni iddialarını içeren tasarıyı kabul etti. "Ermenilerin 1915 yılında zorla göç ettirilmesi ve toplu katliamının hatırlanması ve anılması – Almanya, Türklerle Ermenilerin barışmasına katkı sağlamalı"** başlığını taşıyan tasarı Alman Parlamentosunda oybirliğiyle kabul edilirken, *"Federal Meclisin Ermeni kurbanları önünde saygıyla eğildiği ve olaylarda Almanya Devleti'nin sorumluluğunun bulunmasından dolayı da derin üzüntü duyuldu-*

ğu" ifadesine yer verildi. Federal Meclis, Alman Hükümetine çağrıda bulunarak, *"TBMM'nin, Türk Hükümetinin ve toplumunun tarihiyle yüzleşmesine katkı sağlaması,* (BÜ'de) *ertelenen Ermeni konferansının düzenlenmesini talep etmesi ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine katkı sağlamasını"* istedi. Alman Federal Meclisinin kararı Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Dışişleri Bakanlığından yapılan yazılı açıklamada, ***"Bu kararı esefle karşılıyor ve şiddetle kınıyoruz"*** denildi, kararın **"sorumsuzluk ve dar görüşlülüğün kanıtı"** olduğu belirtildi. Açıklamada şu görüşlere yer verildi: ***"Türkiye Cumhuriyeti, belgelere dayanması halinde tarihinin herhangi bir döneminin muhasebesini yapmak için yabancı ülke parlamentolarının kararlarına ihtiyaç duymayacak kadar da devlet geleneğine sahip bir ülkedir.*** (...) ***Federal Almanya Parlamentosunda kabul edilen karar hiçbir dayanağı olmayan iddialara yer vererek, hazırlayıcıların tarih bilgilerinden ne kadar uzak olduklarını göstermekle kalmamakta, Alman Hükümetine, 'Ermenilerin sürülüp yok edilmesinin' eyalet eğitim politikalarına dahil edilmesini tavsiye ederek Alman gençliğinde Türk düşmanlığı yaratılması sonucunu verebilecek sorumsuz, son derece tehlikeli ve kışkırtıcı öneriler de içermektedir..."*** Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**, Alman Meclisinin kararını *"çok yanlış ve çirkin"* bulduğunu belirtti. *"Alman Parlamentosunun bu konuyu basit lobilere kurban etmesini, siyaseten çok çirkin buluyorum"* dedi. **Erdoğan**, *"Biz beklerdik ki oradan böyle bir şey çıkmasın. En azından Sayın Başbakan* ***Schröder*** *burada tavrını koymalı, tesir edebildiği milletvekilleri ve parlamenterler bir şerh koyabilmeliydiler. Bunun adını katliam koymuş, soykırım koymamış, bunlar tutarlı şeyler değil. Siyasette ben, siyasetin omurgalı olanını seviyorum, kemikli olanını seviyorum."* (C, T, YÇ,... 17 Haziran 2005)

▶ Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı **Abdullah Gül**, hükümetin, Ermeni iddialarıyla mücadeleyi en önemli önceliklerden biri olarak gördüğünü bildirerek, soykırım iddialarını siyasi gündemlerine taşıyan ülkeleri uyardı. **Gül**, Belçika'da yayımlanan *Anadolu* dergisine verdiği demecinde, *"Ermeni iddialarıyla mücadeleyi; iyi hazırlanmış, tutarlı ve aktif bir stratejiye oturtarak kapsamlı şekilde sürdüreceğiz"* dedi. Dışişleri Bakanı şöyle konuştu: *"Parlamentolarında Türkiye'yi ve Türk halkını soykırım yapmakla itham eden ülkeleri ciddi şekilde uyarıyo-*

ruz. Bu kararları hangi tarihi belge ve gerçeklere dayanarak aldıklarını sorguluyoruz" dedi. (T, YÇ, 17 Haziran 2005)

19 Haziran 2005

Almanya'da yaşayan Türkler, Federal Alman Meclisinde kabul edilen Ermeni tasarısı ile Ermeni iddiaları konusunda Almanya'da oluşan tek yanlı kamuoyuna karşı **Berlin'de protesto yürüyüşü** düzenlediler. Yaklaşık 10 bin kişinin katıldığı yürüyüş, okunan bir bildiriyle sona erdi. Bildiride, hem Federal Alman Meclisinde hem de Alman medyasında Ermeni iddialarına karşı Türk ve uluslararası tarihçilerin tezlerine yer verilmediği belirtildi. (C, 20 Haziran 2005)

20 Haziran 2005

TBMM Başkanı **Bülent Arınç**, Alman Federal Parlamento Başkanı **Wolfgang Thierse**'ye bir mektup göndererek, asılsız Ermeni iddiaları konusunda Alman Meclisinin almış olduğu kararı kınadı.

21 Haziran 2005

AB Komisyonu Genişleme Komiseri Olli Rehn, Türkiye'nin Ermenistan sınırını açması gerektiğini açıkladı. AB Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi toplantısında parlamenterleri genişleme dosyası konusunda bilgilendiren **Rehn**, *"Ermeni meselesinin ciddi bir konu olduğunu"* belirterek, Türk yetkililerin tarihi gerçekleri ele alma konusunda zorlandıklarını ileri sürdü. Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılması planlanan, ancak daha sonra ertelenen **"Ermeni Konferansı"**na da değinen **Rehn**, konferansı eleştiren Adalet Bakanı **Cemil Çiçek**'in hükümeti temsil etmediğini söyledi. Ermenistan sınırının açılmasının **"Türkiye'nin çıkarına"** olacağını ileri süren Genişleme Komiseri **Rehn**, Türkiye'nin 17 Aralıkta atıf yapılan 6 yasal düzenleme ve **"ek protokolü"** imzalaması durumunda müzakerelerin başlamaması için neden kalmayacağını bildirdi. **Rehn**, müzakerelerin doğası gereği ucu açık bir süreç olduğunu da sözlerine ekledi. İngiliz *Financial Times,* AB krizi derinleşmesinin Türkiye ve Ukrayna için **"kötü haber"** olduğunu yazdı. Alman *Die Welt* gazetesi de *"Türkiye'nin, üyeliğiyle başa çıkamayacak ve batacak bir kulübe girmesinin Ankara'ya ne faydası var"* değerlendirmesini yaptı. AB Komisyonunun eski başkanı **Romano Prodi** ise Türkiye'nin AB üyeliğinin yeniden düşünülmesi gerektiğini söyledi. Bu haberleri ***"Brüksel'den yeni talimat"*** manşetiyle veren *Cumhuriyet* gazetesi, ***"Ermeni sorunu da koşul olmaya doğru gidiyor"*** değerlendirmesini yaptı. (C, 22 Haziran 2005)

23 Haziran 2005

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) Genel Kurulu "Ermenistan'daki Anayasal Reform Süreci" başlıklı raporu görüştü. Görüşmede söz alan AKP Eskişehir Milletvekili Murat Mercan, *"Ermenistan'ın Türkiye ile sınırını tanıması gerektiğini"* söyledi. Genel Kuruldaki tartışmalarda söz alan **Mercan**, Ermenistan anayasasının giriş bölümünde yer alan ve **"Batı Ermenistan"** ifadesiyle Türkiye'den toprak talep eden bölümü gündeme getirdi. **Mercan**, *"Ermenistan'ın uluslararası hukuk ve iyi komşuluk isterken aynı zamanda Türkiye sınırını tanımadığına"* dikkati çekti. **Mercan**, *"Ermenistan anayasasının giriş bölümünün, Erivan yönetiminin, mevcut uluslararası antlaşmalara uygun olarak komşularıyla uluslararası sınırını tanıması gerektiği çağrısında bulunan değişiklik önergesinin yapılacak oylamada kabul edilmesini"* istedi. Fakat değişiklik önergesi, genel kurulda 21 "evet" oyuna karşılık 38 "hayır" oyuyla reddedildi. (C, 24 Haziran 2005)

30 Haziran 2005

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sırasında Ermenistan'a bazı mesajlar verdi. Erdoğan, Azerbaycan Meclisinde yaptığı konuşmada Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerektiğini dile getirdi: *"Yukarı Karabağ ihtilafının barışçı yöntemlerle, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü korunarak bir an evvel çözüme kavuşturulması bölgenin istikrarına çok önemli katkı sağlayacaktır. Avrupa Konseyi Ermenistan'ı işgalci ilan etmişti. Onlara düşen bir an önce oradan çekilmektir. Çeşitli lobi faaliyetleri ile gerek Karabağ sorununu gerekse Türkiye ile ilgili sözde Ermeni soykırımı iddialarını haklı gösterme çabaları yürütmekteler. Biz arşivlerimizi açtık. Bu konuda ideal bir cevap şu âna kadar vermemişlerdir. Çünkü haksız olduklarını biliyorlar. Yukarı Karabağ sorununda Türkiye için esas olan, Azeri halkının ne istediğidir. Azeri halkının yararına olacak bir çözüm, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türkiye tarafından desteklenecektir. BM kararlarına rağmen Azerbaycan topraklarını işgal altında tutmaya devam eden Ermenistan'ın komşularıyla ilişkilerini uluslararası hukuk ve iyi komşuluk ilkeleri çerçevesinde geliştirme niyetini ortaya koyması zorunluluktur."* Azerbaycan Cumhurbaşkanı **İlham Aliev**'le birlikte basın toplantısı düzenleyen **Erdoğan**, Azeri bir gazetecinin, AB'nin Türkiye'ye Ermenistan sınırını açması şartı getirdiğini ifade etmesi üzerine, *"Kopenhag kriterleri içinde böyle bir şey söz*

konusu değil. Türkiye'ye böyle bir şey dayatılamaz. Böyle bir şey kabul edilemez. Böyle bir şeyi kabul etmemiz mümkün değil. Bu bir defa Türkiye'nin kendi kararıdır. Kendi kararını da Türkiye bu konuda nasıl vereceğini gayet iyi bilir. Biz şu âna kadar çerçeve belgede, 17 Aralıkta ne varsa hepsini yerine getirdik. Türkiye 3 Ekimde müzakereye başlayacaktır" diye konuştu. (C, T, 1 Temmuz 2005)

1 Temmuz 2005

CHP İstanbul Milletvekili, emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ, sözde Ermeni soykırımının Almanya Parlamentosu tarafından araştırılmadan ve Türkiye'nin taleplerine dikkat edilmeden kabul edildiğini söyledi. *"Karar taslağını hazırlayanlar, işlerine gelmeyen hususları Alman Parlamentosunun dikkatinden bilinçli olarak kaçırmışlar"* diyen **Elekdağ** şöyle konuştu: *"Kararı Türk-Alman dostluğuna indirilmiş büyük bir darbe olarak görüyorum. Alman Parlamentosunun bu kararı Türk milletinin ve onun Almanya'da temsilcisi olan 2.5 milyon Türkün milli duygularını rencide etmiştir. Yakın tarihte işlenen en büyük soykırımın sorumluluğunu taşıyan Almanya'nın kendi vicdanını temizlemek için dost bir milletin tarihini haksız ve asılsız iddialarla kirletmeye kalkışması hazindir."* (C, 1 Temmuz 2005)

3 Temmuz 2005

ABD Kongresine Türkiye'yi hedef alan bir Ermeni tasarısı daha sunuldu. Kongredeki Ermeni lobisinin hazırladığı tasarıda, Washington yönetiminin Türkiye-Ermenistan sınırının açılması için Türkiye'ye baskı yapması öngörülüyor. Ermeni lobisinin ileri gelenlerinden olan Demokrat Parti Milletvekili **Adam Schiff**'in hazırladığı tasarıda, sınırın kapalı kalmasının, uluslararası standartları ihlal ettiği ve Ermenistan'a ulaşan malların nakliye masraflarını % 30-35 artırdığı ileri sürüldü. Tasarının mimarı **Schiff**, *"Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargonun kaldırılması için baskı yapma zamanı geldi"* dedi. Ermeni lobisinin başka bir lideri Demokrat Milletvekili **Frank Pallone** de açıklamasında, *"Başkan **George Bush** ve Dışişleri Bakanı **Condolezza Rice**, muhalefetini ve kaygılarını dile getirmeden Türkiye'nin Ermenistan'a ambargo uygulamasına artık izin veremez"* ifadesini kullandı. (C, 4 Temmuz 2005)

13 Temmuz 2005

Türklerle Ermenilerin gizlice buluştukları haber veriliyor. *Milliyet* gazetesinin verdiği habere göre, Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi **Ahmet Üzümcü** ile Türkiye'nin Tif-

lis Büyükelçisi **Ertan Tezgör**'ün Avrupa'da bir Ermeni heyetiyle gizlice buluştuğu ve Ankara'nın önerilerini ilettiği belirtildi. Dışişleri Bakanlığı da bu tür temasların uzun süredir yapıldığını kaydetti. *CNN Türk*'ün haberine göre, Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**'ın 15 Nisanda Ermenistan Devlet Başkanı **Robert Koçaryan**'a gönderdiği mektupla başlayan "mektup diplomasisi" yerini, iki ülke Dışişleri yetkilileri arasında doğrudan görüşmelerin yapıldığı gizli diplomasiye bıraktı. (M, 13 Temmuz 2005)

KAYNAKLAR

DBA (T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Ankara)
DBA-S. Amerika K. 1/2
DBA-S. Amerika K. 1/5
DBA-Müt. 18/30
DBA-Müt. 18/70
DBA-Müt. 30/70
DBA-Müt. 70/1

HNA (Osmanlı Hariciye Nezareti Arşivi, İstanbul)
HNA-S. III K. 279. D. 2
HNA-S. III K. 280
HNA-S. III K. 290-D. 18
HNA-S. III K. 315-D. 78

HNA-VBA (HNA'da muhafaza edilen T.C. Vaşington Büyükelçiliği Arşivleri, İstanbul)
HNA-VBA-
HNA-VBA-1892
HNA-VBA-1894-II
HNA-VBA-1895-1

FO (Foreign Office Archive / İngitere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Pulic Record Office, London)

FO 371 (Foreign Office Archives, General Correspondance/İngiltere Dışişleri Arşivleri. Genel Yazışmalar dizisi.)

FO 424 (Foreign Office Archives, Confidential Print /Gizli Yayınlar/, Printed for the Use of Foreign Office, Public Record Office, London)

FO 424/70: Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey, Part XXV, May 1878, London, June 1878

FO 424/77: Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey, Part XXXII, December 1878, London, January 1879

FO 424/84: Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey, Part XXV, May 1878, **London**, June 1878

FO 424/87: Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey, Part XXXVIII, June 1879, London, July 1878

FO 424/106: Further Correspondence Respecting the Administrative Reforms in the Asiatic Provinces of Turkey, Part II, January-June 1880, London: 1880

FO 424/266:

FO 424/267:

Turkey No... (Blue Books / Türkiye ile ilgili İngiliz 'Mavi Kitapları')

(Turkey, 1860):Reports Received from Her Majesty's Consuls Relating to the Condition of Christians in Turkey, 1860, London, 1861

Turkey No. 16 (1877): Reports by Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents in Turkey Respecting the Condition of the Christian Subjects of the Porte, 1868-75, London, 1877

Turkey No. 17 (877): Instructions Adressed to Her Majesty's Embassy at Constantinople Respecting Financial and Administrative Reforms and the Protection of Christians in Turkey, 1856-75, London, 1877, Part I and II.

Turkey No. 54 (1878): Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey, London: 1878

Turkey No. 10 (1879): Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, London, 1879

Turkey No. 4 (1880): Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, London, 1880

NA-USA (National Archives-USA / ABD Millî Arşivleri, Washington.)

NA-USA-M. 99, Roll 96

NA-USA-T.815-7

Erdal AÇIKSES, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003

American Public Opinion Condems the Failure toRatify the American-Turkish Treaty, New York, 1927

Neclâ BASGÜN, **Türk-Ermeni İlişkileri– Abdülhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar,** Ankara, 1970

Dickran BOYAJİAN, **Armenia, the Case for a Fogotten Genocide,** New-Jersay, 1972

Süleyman BÜYÜKKARCI, **Türkiye'de Amerikan Okulları,** Yelken Yayınları, Konya, 2004

Ramazan ÇALIK, Kemal ÇİÇEK, Yusuf HALAÇOĞLU, Hikmet ÖZDEMİR, Öner TURAN, **Ermeniler: Sürgün ve Göç,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004

M. Ali ÇANKAYA, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,** Takım, Ankara, 1968-1969

Tevfik ÇAVDAR, **Talat Paşa– Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü,** Ankara, 1984

İsmail Hami DANİŞMEND, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV,** İstanbul, 1961

Altan DELİORMAN, **Türklere Karşı Ermeni Komitecileri,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973

John A. DeNOVO, **American Interests and Politics in the Middle East, 1900-1939,** The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1963

Hasan DİLAN, **Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları, 1914-1918 / Les Evènements Arméniens dans les Documents Diplomatiques Français, 1914-1918, Volume I-Cilt I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005

Kâmil ERDEHA, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler,** İstanbul, 1975

Vahdettin ENGİN, "Terörürün Tahta Uzandığı Gün", **Tarih ve Medeniyet,** Sayı 5, İstanbul, Temmuz 1994, s. 10-16

Nihat ERİM, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara Üniversitesi HukukFakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953

Feridun Cemal ERKİN, **Dışişlerinde 34 Yıl,** Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980

Mine EROL, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975

Mine EROL, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973

Erich FEIGL, **A Myth of Terror. Armenian Extremism: Its Causes and Its Historical Context,** Edition Zeitgeschichte, Salzburg, 1986

Joseph L. GRABILL, **Protestant Diplomacy and the Near East Missionary Influence on American Policy, 1810-1927,** University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971

Joseph C. GREW, **Turbulent Era A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945,** New York 1952, Hammond, Hammond & Co. Ltd. London, 1953

Joseph C. GREW, **Yeni Türkiye** (Türkçesi: Dr. Kadri Mustafa Orağlı), Multilingual, İstanbul, 1999

Kâmuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

Yusuf HALAÇOĞLU, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918,** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2001

J.C. HUREWITZ, **Diplomacy in the Near and Middle East, I-II,** New York, 1958

İbnülemin Mahmut Kemal İNAL, **Son Sadrazamlar,** 3. Basılış, İstanbul, 1964

KANDEMİR, **Atatürk'e İzmir Suikastından ayrı 11 Suikast,** Ekincigil Yayınları, İstanbul, 1955

Şenol KANTARCI, **Birleşik Amerika Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi,** Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004

Recep KARACAKAYA, **Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi,** TC Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2001

Ali Naci KARACAN, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,** Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993

Firuz KESİM, "Cemal Paşa Nasıl Katledildi?", **Yakın Tarihimiz, Cilt 2,** İstanbul (tarihsiz)

Firuz KESİM, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Geçerek Atatürk'ü Öldürmek İstemişlerdi," **Yakın Tarihimiz, Cilt 2,** İstanbul (tarihsiz)

Uygur KOCABAŞOĞLU, **Anadolu'daki Amerika- Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları,** İmge Kitabevi, Ankara, 2000

Mürsel KÖSE, **"Elviye-i Selâse" Kars Ardahan Batum 1877-1920. İşgalden Kurtuluşa. "Kırk Yıllık Kara Günler",** Ankara, 2003

Sinan KUNERALP, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali,** ISIS, İstanbul, 1999

Justin McCARTHY, **Muslims and Minorities. The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire,** New York Univercity Press, New York, 1983

Robert MIRAK, **Torn Between Two Lands: Armenians in AMERİCA 1890 TO World War I,** Cambridge, Massachussets: 1983

James NAZER, **The First Genocide of the 20th Century,** New York, 1968

Rıza NUR, **Hayat ve Hatıratım, III,** Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1968

Şinasi OREL-Süreyya YUCA, **Ermenilerce Talât Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983
Hikmet ÖZDEMİR, **Salgın Hastalıklarından Ölümler, 1914-1918,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005
K. S. PAPAZIAN, **Patriotism Perverted,** Boston, 1934
Ahmet RÜSTEM BEY (Türkçesi: Cengiz AYDIN), **Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi,** Bilge Kültür ve Sanat, İstanbul, 2001
Howard M. SACHAR, **The Emergence of the Middle East, 1914-1924,** Alen Lane the Penguın Press, London, 1970
İbrahim SEFA BEY (Ed.), **To The Leaders of the Country of the Free. A Brief from the Turks in America,** Contributed by the Turksih Welfare Association, Inc. New York, 1924
İhsan Süreyya SIRMA, **Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri,** Beyan Yayınları, İstanbul, 1984
Selâhi Ramsdan SONYEL, **The Ottoman Armenians,** K. Rustem & Brother, London, 1987
Selâhi Ramsdan SONYEL, **Minorities and The Destruction of the Ottoman Empire,** Publications of the Turkish Historical Society, Ankara, 1993
Mehmet SÜREYYA, **Sicill-i Osmani / Osmanlı Ünlüleri,** Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1996
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Aperçu Historique sur la Question Arménienne,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, Cilt I: Afganistan-Çin,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Bizim Diplomatlar,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996
Bilâl N. ŞİMŞİR, **British Documents on Ottoman Armenians /İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri/, Volume I / Cilt I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Documents Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniens / Osmanlı Diplomatik Belgelerinde Ermeni Sorunu/ Cilt I (1886-1893), Cilt II (1894-1895), Cilt III (1895-1896), Cilt IV (1896-1990),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1885-1999
Bilâl N. ŞİMŞİR, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, Erzurum 8-12 Ekim 1984,** Ankara, 1985, s. 79-124
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı I-II,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990-1994
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Malta Sürgünleri,** İstanbul, 1976; 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985,
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Osmanlı Ermenileri** (Türkçesi: Şinasi Orel), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986
Bilâl N. ŞİMŞİR, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994),** 2 kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000
Bilâl N. ŞİMŞİR, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)", **Belleten,** Cilt XLI, Sayı 162, Ankara, Nisan 1977, s. 277-356
TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni; İngiliz İlişkileri I (1845-1890) ve II (1891-1893),** Ankara, 2004
TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, I (1879-1918) ve II (1918-1919),** Ankara, 2002

TC Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye'ye Karşı Ermeni Hareketleri– Belgeler 1968,** Ankara, Temmuz 1970

TC Genelkurmay Başkanlığı, **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918,** Cilt I-II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005

Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Eléments de la Population dans l'Empire Ottoman au 1er Mars 1330 (14 Mars 1914), Imp. Osmanié, Constantinople, 1919

Roger R. TRASK, **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1919-1939,** The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971

The Treaty With Turkey. Statements, Resolutions and Report in Favour of Ratification of the Treaty of Lausanne, New York, 1926

Türkiye ile Amerika Hükümatı Mittehidesi Beyninde Münasebatın Tanzimi Zımnında Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Beyefendi ile Amerika Siyasisi Amiral L. Bristol Arasında Teati Olunan Notalar, Hariciye Vekâleti, Ankara, 1927

Osman ULAGAY, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı,** İstanbul, 1974

Esat URAS, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** Belge Yayınları, İstanbul, 1976

Ali Eşref UZUNDERE, **İnsanlık Suçu: Iğdır ve Çevresinde Ermeniler'in Türk Kırımı,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002

Robert F. ZEIDNER, **The Tricolor Over the Taurus, 1918-1922,** Turkish Historical Society, Ankara, 2005.

DİZİN

A

A.W. Williams: 121, 286.
Abdülhamid II: 65, 85.
Abdullah Paşa: 306, 307.
Abdülmecid: 14, 67, 275.
Abdurrahman Bey: 363.
Abiyev, Sefer: 421.
Adalı, Niyazi: 379.
Adıvar, Halide Edip: 124.
Afonsin, Raul: 408.
Agopyan: 195.
Aharunian: 305.
Ahmet Muhtar Bey: 140, 143, 148, 149, 167-176, 268, 344, 347, 348, 350-352, 372, 460.
Ahmet Rüstem Bey: 5, 33, 123, 127-137, 140-142, 268, 290, 292, 460.
Akarcalı, Bülent: 397.
Akbay, Erkut: 202, 232, 266, 386.
Akbay, Nadide: 202, 232, 266, 386.
Akbıyık, Yaşar: 442.
Akgün, Seçil Karal: 437.
Akkurt, Yahya: 212.
Aksoy, Dursun: 202, 233, 266, 388, 389.
Aksu, Vahit Nafiz: 434.
Aktan, Gündüz: 401, 422, 442.
Akyol, Taha: 446.
Akyüz, Muhittin: 196.
Aleksansdros (Papa): 367.
Alibeyoğlu, Naif: 416, 444.
Ali Ferruh Bey: 97.
Aliyarlı, Süleyman: 442.
Aliyev, İlham: 410.
Alley, Rayford W.: 154.
Altıkat, Attila: 202, 266.
Apostol (Papa): 366.
Aram I. (Patrik): 190, 292, 430.
Aras, Nusret: 449.
Aras, Tevfik Rüştü: 158, 165, 166, 461.
Arcayürek, Cüneyt: 246, 428.
Arı, Tecelli: 93, 202, 211, 214, 218, 232, 266, 384.
Arıkan, Kemal: 176, 202, 211, 217, 266, 382, 385.
Arınç, Bülent: 452.
Arıyak, Şarık: 202, 211, 217, 218, 266, 383.
Artin, Murat: 406.
Aslan, Ali: 442.
Aslanyan, Stefan: 277.
Atanas: 195.
Atatürk (Gazi Mustafa Kemal): 7-9, 27, 28, 77, 91, 94, 156, 157, 164, 167, 169, 175, 178, 179, 181, 185, 188, 189, 191, 194-198, 215, 219-221, 227, 237, 253, 269, 328, 342, 346, 351, 355, 371, 405, 406, 425, 426, 438, 441, 459, 460.
Attar, Aygün: 442.
Avi, Hafız Abdullah: 341.
Aydın, Cengiz: 141, 292, 460.
Aydın, Nurhan: 435.
Aygün, Sinan: 448.
Azmi Bey: 190, 292, 310, 317, 365, 367.

B

Babek: 54.
Bach (General): 309.
Bahaeddin Şakir Bey: 190, 365.
Bahri Paşa: 79, 284.
Bakar, Luiz: 426.
Bakkalbaşı, Selçuk: 203, 214, 232, 267, 382.
Balcıoğlu, Beşir: 201, 216, 217, 231, 265, 378.
Balkar, Galip: 202, 207, 211, 217, 233, 266, 387, 404.
Baltazzi: 114.
Barnier: 240, 415, 416.
Barsamian, Anthony: 430.
Bartholomeos: 404.
Barton, James L.: 30, 154.

Baydar, Mehmet: 140, 176, 201, 210, 217, 218, 230, 265, 376.
Baydur, Hüseyin Ragıp: 199, 200.
Baykal, Deniz: 10, 241, 246, 416, 417, 428.
Baykal, Ferit Hakan: 430.
Bedrosyan, Onnik: 196, 197.
Behzadyan: 352, 353.
Bekir Sami Bey: 338, 343, 345, 346, 351, 353, 355.
Bekov, Nazar: 348.
Benett: 174.
Benler, Ahmet: 201, 231, 232, 266, 379.
Bergolz, Leo: 79, 285.
Berkarda, Bülent: 445.
Berktay, Halil: 430, 446.
Bilinsky, Alfred de: 141.
Birsel, İsmet: 389.
Blaha, Charles: 39.
Blanchard, Newton: 125, 284.
Bliss, Edwin M.: 120, 135, 286.
Bogdaronyan, Artur: 449.
Boghos Nubar: 76, 77, 89, 293, 307, 308, 312, 313, 331, 332, 355.
Bogigian: 103, 104, 105, 107, 110, 283.
Boris: 84.
Bot, Bernard: 240, 415.
Bouyssès, Nathalie: 263.
Boyacıyan, Hamparsum: 281.
Brémond: 311.
Briand (Başbakan): 338, 362, 364.
Bristol, Mark L.: 144, 145.
Bryan: 132.
Budak, Mustafa: 442.
Bulver, H.: 14.
Bush, George W.: 412, 430.
Bülbül, Hüseyin: 378.

C

Caferov, Nizami: 441, 442.
Calmy-Rey, Micheline: 410.
Calthorpe: 322.
Camciyon, Kirkor: 196.
Cannon Jr., James: 149.
Canyan, Ahan: 344, 348.
Carım, Taha: 201, 216, 231, 265, 378.
Cavit Bey: 190, 365.
Cebesoy, Ali Fuat: 356.
Celâl Bey: 162, 163.
Cem, İsmail: 212, 398.
Cemal Azmi Bey: 190, 292, 310, 365.
Cemal Paşa: 25, 86, 91, 94, 169, 190, 215, 269, 289, 367, 459.
Cengiz, Vural: 434.
Cevat Bey: 197.
Chetham: 293.
Child, Richard Washburn: 145.
Chilton, R.S.: 78.
Chirac, Jacques: 239, 414, 433, 445.
Chitjian: 105, 106.
Cihangiroğlu, İbrahim: 311.
Cirit, Oktar: 201, 265, 377.
Clayton, Emilius: 64.
Clemanceau: 319.
Clerk, George R.: 164.
Clevland (Başkan): 115, 284, 285.
Clinton (Başkan): 396, 430.
Coelho, Tony: 35, 390.
Cohen, Rivka: 405.
Colidge, Calvin: 162, 174, 372.
Constenson, Ludovic de: 72.
Cooper (Yüzbaşı): 20, 22, 60, 278.
Cox, Albert James M.: 149.
Cuinet, Vital: 73.
Cummings, Homer S.: 149.
Curzon (Lord): 9, 187, 188, 243, 323, 328, 331, 332, 335, 340, 341, 364, 365, 369, 370, 423.

Ç

Çankaya, M. Ali: 168, 458.
Çekvik: 367.
Çeras, Nurias: 59.
Çerkez Ethem: 192, 193.
Çerkez Ferhad: 197.
Çiçek, Cemil: 445, 452.
Çiçek, Kemal: 435.
Çiçerin: 336.

Çolpan, Yılmaz: 93, 201, 211, 213, 217, 218, 232, 266, 380.
Çöhce, Salim: 442.
Çölaşan, Emin: 447.
Çömez, Turhan: 449.

D
d'Aristarchi, G.: 97.
Dabağyan, Levon: 422.
Damat Ferit Paşa: 313, 319, 341.
Danişmend, İsmail Hami: 7.
de Bilinski, Alfred: 141.
de Gaulle, Chàrles: 223.
Demir, Bahadır: 140, 176, 201, 210, 217, 218, 230, 265, 376.
Demir, Cavit: 232, 384.
Demiral, Oğuz: 416.
Demirel, Muammer: 416.
Demirel, Süleyman: 245, 246, 427, 428.
Demirer, Kemalettin: 232, 386.
Denielian,Sarkis: 388.
De Robeck: 338.
Derounian: 109.
Dimitri (Papa): 367.
Dink, Hrant: 422.
Dirıöz, Hüseyin: 400.
Dolamot (General): 332.
Dole, Robert: 36, 393.
Dufieux: 334, 360, 361.
Dunmore, George W.: 274.
Dursunoğlu, Cevat: 307.

E
Edward Mead Earle: 160.
Eftim Efendi (Papa): 366.
Ekmekjian, Levon: 386.
Ekşi, Oktay: 440, 446.
Elekdağ, Şükrü: 238, 242, 416, 418, 445, 446, 449, 454.
Eliava, Şalva: 358.
Elkus, Abraham I.: 149.
Elliot, H: 53.
Enver Paşa: 27, 298, 427.
Erbeyli, Ahmet: 203, 214, 232, 267, 384.
Erdeha, Kâmil: 70, 458.
Erdoğan, Recep Tayyip: 10, 39, 42, 243-245, 249, 250, 410, 412, 413, 423, 424, 427, 432, 435, 439, 440, 443, 444, 447, 449-451, 453.
Erez, İsmail: 93, 95, 201, 211, 213, 216, 217, 231, 265, 377.
Ergenekon, Gökberk: 385.
Ergüder, Üstün: 402.
Ergun, Evner: 203, 233, 266, 389.
Ergüvenç, Şadi: 402.
Erich Feigl: 459.
Erim, Nihat: 12, 48, 56, 68, 459.
Erkin, Feridun Cemal: 199, 200, 459.
Erman, Aydemir: 212.
Erol, Mine: 459.
Ertuğrul, Karabet oğlu: 196.
Evans, John: 418.
Evriviades, Euripides: 433.

F
Feigl, Erich: 7, 389.
Ferdinand, Francis: 127.
Fevzi Bey: 307.
Fidanoğlu, Serkis: 285.
Fisk, Pliny: 16, 123, 272.
Frank-Polk: 363.
Fuat Bey: 343.

G
Gabriel Kafian: 80.
Galiboğlu, Kemal: 363.
Ganetski, Yakov: 358.
Ganetzky: 359.
Garabedian, Nishan: 111, 281.
Garabedyan, Manung: 285.
Garbidjian, Varadjian: 233, 388.
Garbisyan, Varjian: 401.
Garganof (Vali): 330.
Gates, Faleb Frank: 157.
Geddes: 335.
George, Lloyd: 332, 334.

Gerard, James W.: 148, 169, 171, 172.
Gladstone, William: 287.
Godell, William: 17, 272.
Gomidas, Sogomon Sogomonyan (Ayrıca bkz. Komitas): 409.
Gontar, Jonathan: 264.
Gouraud (General): 360, 362.
Gökalp, Ziya: 316.
Görgü, Çetin: 203, 233, 267, 393.
Görgülü, İsmet: 8, 179.
Grabill, Joseph L.: 8, 16, 31, 32, 123, 459.
Graff, James W. de: 154.
Gray, Irving G.: 154.
Greene, Frederik Davis: 286.
Gregorian (Sultan): 388.
Gresham, W.G.: 113.
Grew, Joseph C.: 145, 146, 167, 372, 459.
Grosvenor, C.H.: 285.
Gurko (General): 296.
Gül, Abdullah: 10, 42, 409, 411, 412, 418, 419, 451.
Gülbenkiyan (Kardeşler): 105.
Gündüz, Orhan: 176, 202, 266, 385, 386.
Güngör, Kemalettin Kâni: 204, 267.
Günver, Semih: 212.
Gürün, Kâmuran: 8, 72, 83, 89, 459.
Güvenç, Tahsin: 232, 381.
Gyger, Walter: 439.

H

Haçador Ağa: 325, 326.
Hacı Sami: 197, 198.
Hadisiyan: 305.
Hafızoğlu, Mehmet: 363.
Halaçoğlu, Yusuf: 247, 249, 415, 430, 436, 438, 440, 442, 443.
Halil Paşa: 336.
Halit Bey: 343.
Hamdi Bey: 362.
Hamdi Paşa: 79, 284.
Hamit Bey: 2, 7, 24, 71, 74, 75, 261, 264, 287, 461.
Hamlin, Cyrus: 116, 117, 121, 286.
Hanazard, Ruben: 80.
Hanotaux, M. Gabriel: 364.
Haraciyan, Gevork: 80.
Harbord (General): 326, 327, 330, 355.
Hart, Albert Bushmell: 149.
Harutyun: 277.
Haşim Bey: 313.
Haşimoğlu, Yasin: 335.
Hatissian: 183, 338, 340, 349.
Haydar Bey: 327.
Hayrikian, Paruyir: 400.
Hekker: 356.
Henri Franklin-Bouillon,: 363.
Henry Layard: 58.
Hesenli, Cemil: 441.
Hilmi Bey: 310.
Hoca Raif Efendi: 307.
Hoff (Binbaşı): 290.
Höktepe, Cihat: 435.
Home, A.: 223.
Horen I: 372, 373.
Hovanesian: 72, 73.
Hovhannisssian, David: 402.
Hrımyan (Patrik): 59.
Hrisantos: 316.
Hrisostomos: 368.
Hughes: 319.
Humeyni: 447.
Hunter: 78, 149.
Hurewitz, J.C.: 12, 48, 147, 459.
Hüseyin Bey: 124.
Hüseyin Cahit Bey: 365.
Hüseyin Tevfik Paşa: 97.
Hüsrev Bey: 320.

I

Iliescu Ion: 404.
Işık, Hasan Esat: 230, 376.

İ

İbrahim Sefa Bey: 153, 460.
İgnatieff (General): 19, 55, 277.
İlhan, Nihat: 222.
İnal, Kaya: 93, 202, 214, 232, 266, 385.
İnan, Kâmuran: 249.

İnönü, İsmet: 9, 223, 226, 243, 423.
İsmail Hakkı Bey: 307, 458.
İsmayilov, Eldar: 442.
İstepan: 195.
İvanov, Sergey: 404.

J
James Bryce: 29, 30.
Jamgochian, Madiros: 384.
Jaquiard: 193.
Jasigi: 103, 104, 108, 114.
Jean (Piskopos): 62.
Jeanette W. Emrich: 154, 157.
Jewet: 78, 125.
Johnson (Başkan): 223, 225.
Jones, Timothy: 402.
Jull, Kurt: 425.

K
Kaçaznuni (Başbakan): 305.
Kafian, Gabriel: 80.
Kalayjian, Vertanes: 425, 426.
Kalfayan, Edvard: 228.
Kamsaragan: 54, 277.
Kaprielian, Sampad: 111.
Karabet, Artin: 194, 371.
Karacan, Ali Naci: 192, 193, 459.
Karahan, Nash: 386.
Karakay, Nahit: 378.
Karakuş, Erdoğan: 424.
Karamanlis: 222.
Kardaşyan (Cardashian), Vahan: 149, 166.
Karekin II: 38, 84, 401, 403.
Kaya, Necati: 202, 233, 266, 387.
Kayariyan, Kevork: 80.
Kayayan: 125, 280.
Kâzım Bey: 293.
Kâzım Karabekir: 8, 182, 183, 306, 307, 314, 316, 319-322, 326, 327, 329, 331, 337, 338, 341, 344, 346-349, 358.
Kellog: 160, 166.
Kemal, Mehmet: 191.
Kemal Bey: 308, 356, 448.
Kennedy, Laura: 247, 249, 436, 439.
Kerimoğlu, Hüseyin: 203, 267, 393.
Kerry, John: 432.
Kesim, Firuz: 196, 198, 459.
Khatchadourian: 106, 107.
Khoren I,: 223, 224, 225.
Kılıç Ali: 330.
Kıllıgil, Nuri: 304.
King, William H.: 150.
Kırca, Coşkun: 204, 267.
Klebanov, İ.: 404.
Klindjian, Max: 381.
Koç, Haluk: 248, 437.
Kocabaşoğlu, Uygur: 123, 459.
Koçaryan, Robert: 37-39, 41, 244, 249, 250, 394, 395, 409, 431, 433, 435, 439, 444, 447.
Kochinyan, A.Y.: 229, 374.
Kolcuoğlu, Kâzım: 449.
Komitas (Ayrıca bkz. Gomidas, Sogomon Sogomonyan): 409.
Kongar, Emre: 11, 12.
Konukçu, Enver: 441.
Korkmazof, Celal: 356.
Krikorian, Van Z.: 402.
Krikor Zohrab: 72.
Kristof, Nicholas D.: 429.
Küçük, Fazıl: 222.
Küflü, Ahmet: 210, 213.
Kuhn, Fritz: 424.
Kuneralp, Neclâ: 201, 265, 378.
Kuneralp, Sinan: 97, 459.
Kürkçüyan, Serkis: 80, 287.
Kvashnewski, Alexander: 404, 405.

L
l'Ermite, Pierre: 261, 287.
Lagran: 340.
Lancing, Robert: 132.
Laporte: 362, 363.
Layard, Henry: 58.
Lazareff: 54.
Lehman, Richard: 391.
Lenin: 333, 336, 344, 353.

Lepsius: 138, 228.
Lérat, Marcel: 72.
Levonian, Kirkor: 387.
Little, Edward C.: 303.
Loğoğlu, O. Faruk: 209, 267.
Longworth: 78.
Luppé (Yüzbaşı): 313.
Lütem, Ömer Engin: 420.
Lynch, H.F.B.: 72.

M
MacLachlan, Alexander: 157.
Macmillan: 222.
Mahçupyan, Etyen: 422.
Maheu, Shirleyu: 407.
Mahmut Hayret Paşa: 308.
Mahmut Nedim Bey: 307.
Makarios: 222.
Makinyanitsiyan, Bogos: 358.
Maloyan: 401.
Malumyan: 288.
Manokyan, Manok: 195, 371.
Manuçaryan, Mıgırdıç: 80.
Mar: 84.
Mardikyan: 199, 200, 372.
Markaryan, Andranik: 443.
Markel, Angela: 241, 417.
Martinyan, Ruben: 80.
Matsakis, Marios: 416.
Mavroyeni, Alexandre: 97, 121.
Mavroyeni, Spiridon: 97.
Mazhar Müfit Bey: 320.
Mazıcı, Nurşen: 430.
Mc Carthy, Justin: 30, 242, 301, 395, 419, 437.
Mdivani: 352.
Mehmed Süreyya: 97.
Mehmet Ali Paşa: 29.
Memduh Şevket Bey: 358.
Memmedov, İsrafil: 441.
Memmedov, Vagif Caferoğlu: 442.
Menderes: 222.
Menemencioğlu, Numan: 193.
Mercan, Murat: 453.
Mesrob II Mutafyan: 410, 413, 429.
Mıgırdıçyan, Avedis: 80, 287.
Michel Barnier: 240, 415, 416.
Mıhçıoğlu, Atasay: 202, 233, 266.
Mıhçıoğlu, Cahide: 202, 233, 266, 388.
Mıhçıoğlu, Yurtsev: 202, 233, 266, 388.
Migranian, Andranik: 402.
Miller, David Hunter: 149.
Millerand: 332, 339.
Mirak, Robert: 99, 459.
Mirmanof: 330.
Misak, Dikran oğlu: 196.
Mnavyan, Askanaz: 358.
Monceau, Nicolas: 429.
Monroe James: 15.
Moralı, Reşat: 93, 202, 211, 213, 217, 232, 266, 384.
Morgan, Jacques: 73.
Morgenthau, Henry: 149.
Morthorst, Eckhard: 433.
Mot, John R.: 154.
Moucheng: 25, 288.
Mougin (Albay): 321.
Mouradian, Clair: 429.
Muhtar Bey: 140, 143, 148, 149, 167-176, 268, 344, 347, 348, 350-352, 358, 372, 460.
Musa Prens: 300, 374.
Muşeng: 86.
Mustafa Bey: 291.
Mustafa Tahsin Bey: 97.
Mustafayev, Rövşen: 442.
Münir Bey: 320.

N
Nagy, Christina: 446.
Namık (Ali Saip): 330, 402.
Nazarbayev: 404.
Nazarbekyan, Avedis: 80.
Nazer, James: 223, 228, 459.
Nâzım Paşa: 316.
Necati Bey: 349.
Nerses (Patrik): 19, 53, 55, 57, 58, 68, 278.
Nevruzoğlu, Mehmet: 39.

Nihat Paşa: 306.
Nikola (Grandük): 19, 55, 68, 277.
Nikolosoff: 54.
Nitti: 332.
Noradunghian Efendi: 369.
Norton, Thomas H.: 80, 287.
Noyan, Süha: 213.
Nur, Rıza: 94, 146, 169, 187, 215, 356, 370.
Nurian, Ohannes: 55, 277.

O
Oeconomos: 313.
Oraǧlı, Kadri Mustafa: 167, 459.
Oral, Zeynep: 444.
Orbay: 192.
Orbay, Hüseyin Rauf: 192.
Orel, Şinasi: 262, 460.
Orjonikitze, G.K.: 352.
Orucov, Hidayet: 441.
Osebyan (General): 330.
Oskanyan, Vardan: 410.
Osman Paşa: 55.

Ö
Örnek, Özden: 421.
Özal, Turgut: 35, 235, 388, 391.
Özbabacan, İlhan: 378.
Özdemir, Hikmet: 269, 458, 460.
Özdemir, İnci: 422.
Özen, Cemal: 93, 202, 214, 218, 232, 266, 385.
Özen, Erdoğan: 203, 233, 266, 389.
Özgiray, Ahmet: 442.
Özkök, Hilmi: 246, 252, 430.
Özmen, Galip: 201, 232, 266, 381.
Özmen, Neslihan: 201, 232, 266, 381.
Öztürkkan, Yıldırım: 435.

P
Palgrave: 50, 51.
Pallone, Frank: 454.
Pamuk, Orhan: 430.
Pamukçu, İsmail: 388.
Papazian, K.S.: 11, 460.
Parsons, Levi: 16, 123, 272.
Pastırmacıyan, Garo: 293.
Pastırmacıyan, Karekin: 72, 73, 84, 293.
Paul, II. Jean: 403.
Pavlos (Serrahip): 367.
Pellé (General): 192.
Perinçek, Doğu: 236, 357.
Phillips, David: 421.
Pierre, Jean: 429.
Pirinççioğlu, Feyzi: 311.
Plehanov: 81.
Plimton, George A.: 154.
Poincaré: 365.
Poncolet, Christian: 408.
Powell, A.: 73.
Price, Clair: 73.
Prodi, Romano: 452.
Putin, Vladimir: 402.

R
Radanovich, George: 432.
Radek: 336.
Raif Efendi: 307, 321.
Rauf Bey: 192, 320.
Ravenstein: 73.
Rawlinson (Albay): 321, 322.
Refet Bey: 329.
Refik Bey (Doktor): 320.
Rehn, Ollì: 446, 452.
Reşit Bey: 312, 339.
Reymond (Albay): 306.
Reynolds, G.C.: 79, 286.
Rice, Condelezza: 454.
Richard Lehman: 391.
Rijkov, Nikolay: 408.
Robertson, G.: 403.
Roosevelt, Franklin D.: 175.
Rumbold, Horace: 32.
Rusçukluyan, Kevork: 55, 277.
Russel, J.: 14, 48, 276.
Rustemian, Armen: 425.
Rüstem Paşa: 31.
Ryan: 187, 370.

S
Sâbis, Alî İhsan: 314.
Sabit, Fuat: 336.
Sabit Bey: 310.
Sadeddin Nihad Paşa: 140.
Sadık, Ahmet Ağazade: 327.
Safvet Paşa: 55.
Sahk, Papas: 367.
Said Halim Paşa: 91, 94, 128, 136, 169, 190, 191, 215, 269, 290, 364, 367.
Saint Marie (Albay): 330.
Saka, Hasan: 199, 200, 372.
Salisbury (Lord): 19, 56-58, 64, 278.
Sallinger: 126.
Sanberk, Özdem: 401.
Sanitze, Aleksand: 358.
Sarafian, Ara: 29.
Saray, Mehmet: 441, 442.
Sarıhan, Zeki: 8, 180.
Sarınay, Yusuf: 421, 428.
Satreit, Clarence K.: 354.
Sazak, Derya: 446.
Scherf Henning: 433.
Schiff, Adam: 454.
Schröder, Gerhard: 250, 439.
Schwarzeneger, Arnold: 433.
Selahattin Bey: 180, 323.
Selfridge (Albay): 126.
Selvi, Cevdet: 246, 428.
Server Bey: 83.
Setlakwe, C.: 407.
Sever, Engin: 202, 218, 266, 383.
Sezer, Ahmet Necdet: 9.
Shaw, Standford: 378.
Shevernadze: 404.
Shipler, Guy Emery: 154.
Shiragian, Arshavir: 190, 364.
Shnork: 224.
Sırma, İhsan Süreyya: 123, 460.
Sipahioğlu, Ömer Halûk: 203, 267, 394.
Sirup, Haçik: 292.
Sonyel, Selâhi: 442, 460.
Soysal, Mümtaz: 449.
Söylemez, Yüksel: 420.
Söylemezoğlu, Galip Kemali: 332.
Sözer, Gökhan: 448.
Stalin: 303, 353, 354.
Stebbins, E. Veil: 154.
Stokes (Albay): 344, 345, 348.
Straus, Oskar S.: 149.
Streit, Clarence K.: 27, 354.
Subaşı, Yakup Şevki: 178, 304, 306-311.
Suphi Paşa: 361.
Süelkan, Bora: 202, 233, 266, 386.
Süleyman Nazif Bey: 307.
Suryen: 292.
Süreyya Bey: 91.
Sütçü İmam: 328.

Ş
Şahtahtinski, Behbub: 358.
Şefik Bey: 307.
Şehikyan: 288.
Şeref Bey: 368.
Şimşir, Bilâl N. (BNŞ): 7, 8, 14, 31, 49, 90, 91, 98-100, 123, 140, 143, 175, 188, 189, 200, 209, 210, 230, 257-269, 433, 435, 442, 460.
Şiragian, Arşavir: 91.

T
Tabibian, Dikran: 78, 280.
Tacar, Pulat: 420.
Tahir, Halil: 285.
Talat Bey: 298.
Talat Paşa: 91, 94, 169, 189, 191, 200, 215, 269, 305, 355, 364, 367, 406, 427, 449, 458.
Talvitie, Heikki: 442.
Tanılır, Niyazi: 422.
Taylor: 52.
Tehlerian: 91, 189, 190, 200, 355, 449.
Tek, Ahmet Ferit: 369.
Tengirşenk, Yusuf Kemal: 353, 354, 356.
Teylerian: 189, 355.
Tezcan, Ecvet: 410.
Thierse, Wolfgang: 452.
Thomson, J.T.: 117.

Tiberi, Jean: 409.
Tiğrel, Zülfü: 311.
Tokat, Setrak: 412.
Toperi, Kaya: 420.
Toranian, Ara: 384.
Torkom: 367.
Torres, Antonio: 378.
Toubon, Jacques: 416.
Toynbee, Arnold: 24, 29, 30, 44, 242, 301, 418.
Trask, Roger R.: 146, 461.
Trotter (Binbaşı): 54, 60, 64, 278, 279.
Tumayan: 125, 280.
Tunalıgil, Dâniş: 201, 211, 216, 217, 231, 265, 377.
Turan, Nevzat: 416.
Türel, Vecdi: 203, 232, 267, 381.
Türkmen, Doğan: 203, 232, 267, 381.
Türkmen, İlter: 401, 438.

U
U-Thant: 223.
Ulagay, Osman: 149, 150, 461.
Uras, Esat: 81, 461.

V
Vahdettin, Mehmet: 304, 305, 458.
Vardanyan, Marian: 80.
Vartabet, Vahan: 73.
Vartan, Ohannes oğlu: 196.
Varto: 84.
Vaudroz, Jean-Claude: 406.
Vazken I: 223-225, 372, 373, 375.
Veli Bey: 358.
Venizelos: 128.
Volkan, Namık: 402.
Vorovski: 191, 192, 193.

W
Walker: 73.
Wemyss, Wester: 341.
West, Maria A.: 135.
Westenenk: 290.
Wilburn, Ray Lyman: 149.
Wilson (Albay): 32, 60, 61, 127, 128, 131, 132, 134, 136, 137, 182, 188, 228, 278, 290, 303, 305, 325, 330, 333-336, 342, 349, 429.
Wilson, Woodrow: 127, 429.
Woodsmall, Ruth F.: 157.
Wratzyan, Simon: 354.

Y
Yakup Şevki Paşa: 178, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311.
Yalman, Ahmet Emin: 199.
Yanıkyan, Mıgırdıç: 176, 210, 230, 376.
Yavel: 365, 366, 367.
Yener, Talip: 93, 201, 211, 213, 231, 265, 377.
Yerganian, Aram: 190, 292.
Yergüz, Mehmet Savaş: 202, 232, 266.
Yıldız, Fatih: 425.
Yönder, Işık: 203, 266, 389.
Yönder, Şadiye: 203, 266, 389.
Yücel, Çağlar: 203, 267, 393.
Yücel, Tahsin: 203, 267.
Yurdakul, Mehmet Emin: 409.
Yürükel, Sefa: 450.
Yusuf Ziya Bey: 335.

Z
Zasulich: 81.
Zaven Efendi: 312, 323, 324, 325, 327.
Zihni Hoca: 363.
Zülfi Bey: 307.

FOTOĞRAFLAR, TIPKIBASIMLAR

James Bryce and Arnold Toynbee

The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915–1916

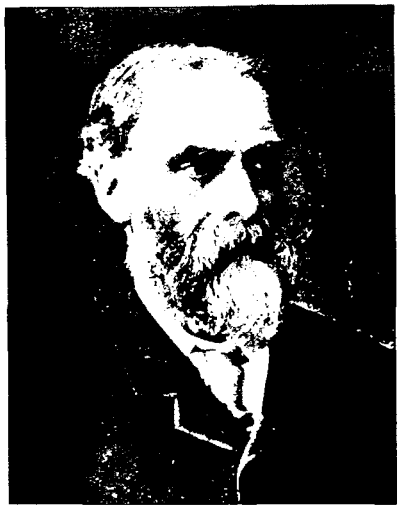
Documents Presented to
Viscount Grey of Falloden
by Viscount Bryce

Uncensored Edition

edited and with an introduction by Ara Sarafian

Gomidas Institute
Princeton, New Jersey

Ermeni soykırımı iddialarının dayanağı **Mavi Kitap**'ın kapağı. Kitap, bir savaş propagandası aracı olarak hazırlatılmıştı. 1916'da basıldı.
2000 yılında ikinci baskısı yapıldı.

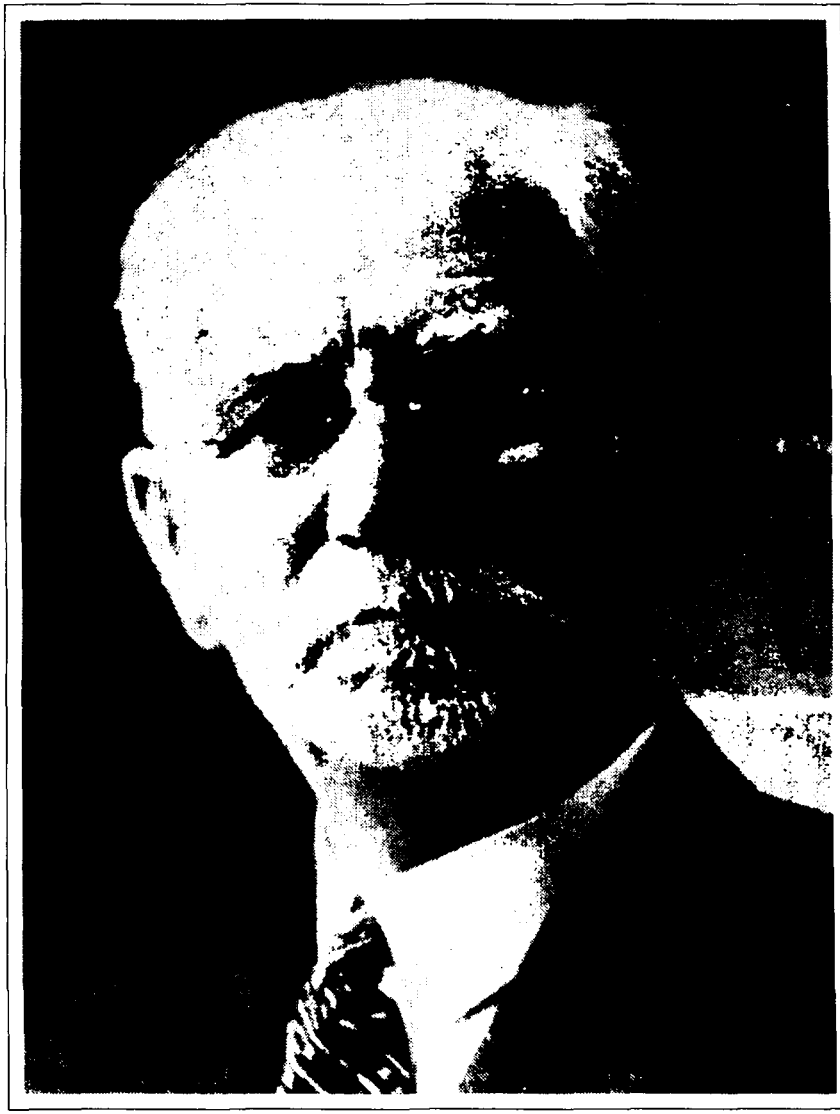

James Bryce

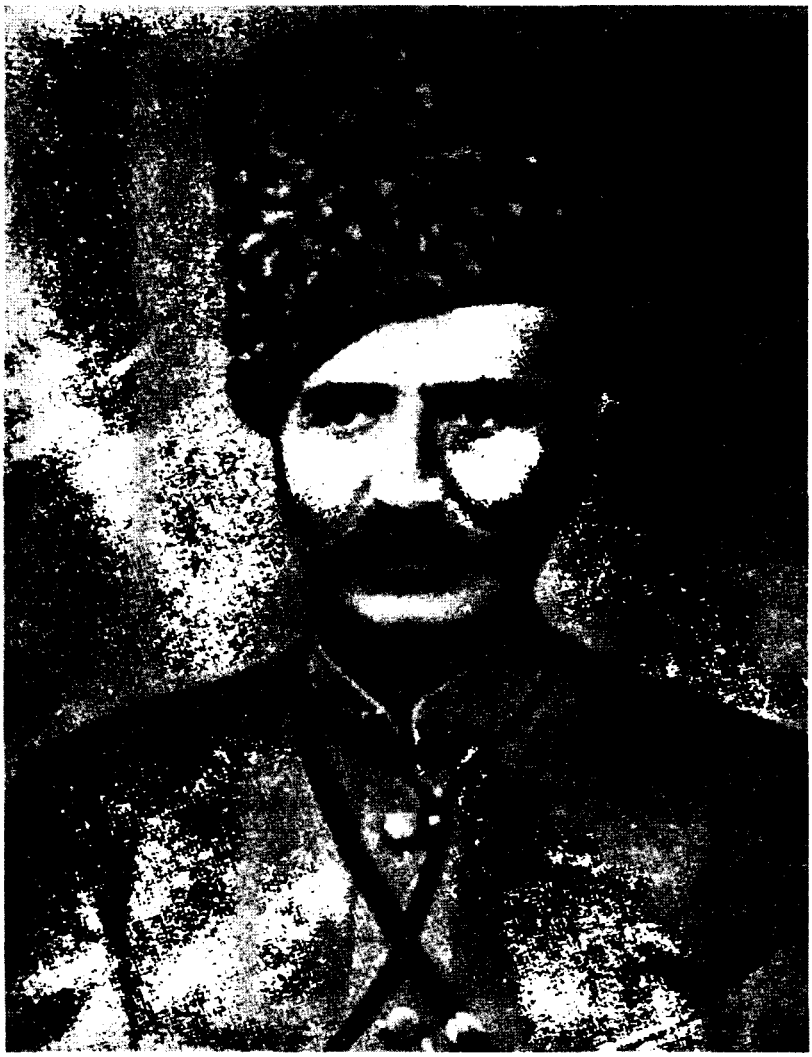

Arnold J. Toynbee

Mavi Kitap'ın İngiliz yazarları. 1915 yılında 26 yaşında bir gazeteci olan, daha sonra büyük bir tarihçi olarak üne kavuşan **Toynbee**, **Mavi Kitap**'ın propaganda amacıyla hazırlandığını yıllar sonra itiraf etmiş ve hatıralarında da bunu belirtmiştir. **Bryce**'ın ise böyle günah çıkarmaya ömrü yetmemiştir.
Mavi Kitap, Ermeniler katlediliyor diye Amerikan kamuoyunu ayağa kaldırmak ve ABD'yi Dünya Savaşı'na çekmek, diğer taraftan Osmanlı Devleti'ni yıpratmak amacıyla hazırlatılmış düzme bir kitaptı.

Mavi Kitap'ın arkasındaki kişi; Amerikan Misyoner Örgütü'nün (American Board of Commissioners for Foreign Missions) başı
James L. Barton (1855-1936)

Doğu Anadolu'da pek çok masum insan kanı dökmüş olan komitacı **Antranik** (1865-1927). Ermeniler bu kanlı komitacıyı "General" saymışlar ve "Ermeni Milli Kahramanı" ilan etmişlerdir.

Boghos Nubar Paşa (1851-1930)

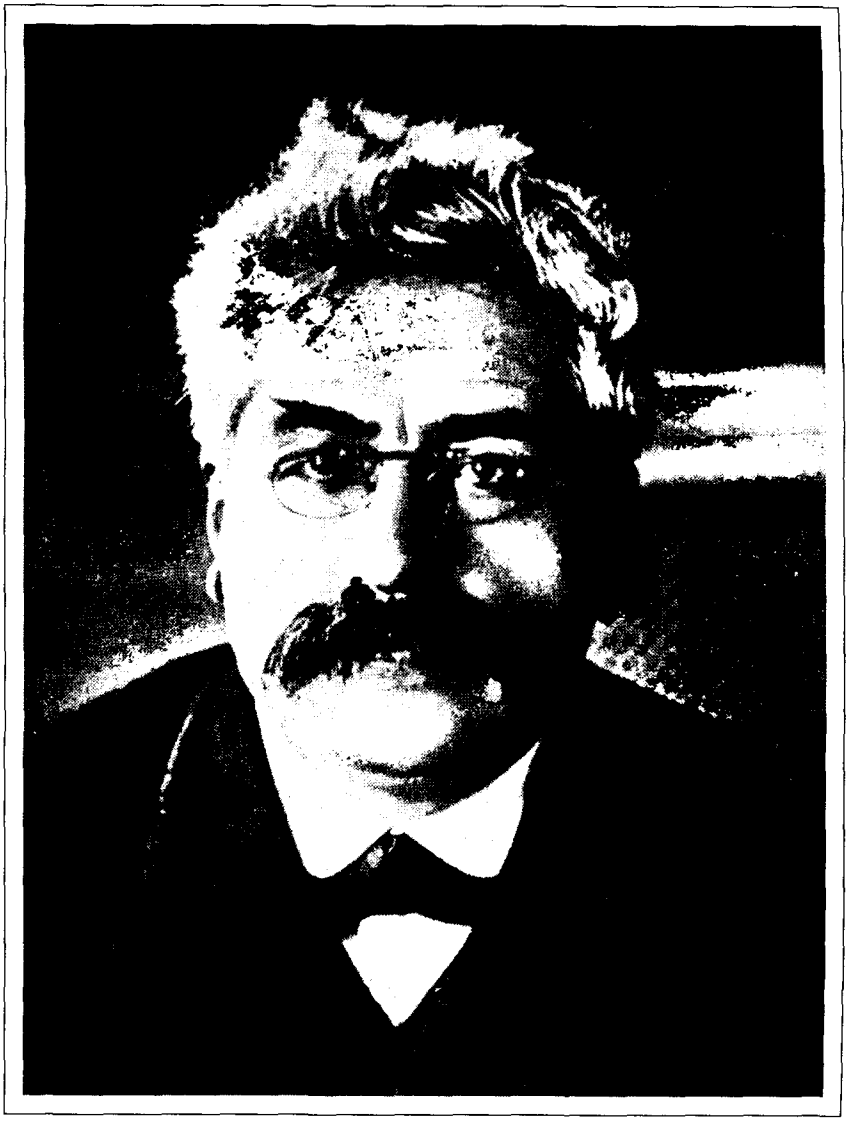

Avedis Aharonian (1866-1948)

"Büyük Ermenistan" emellerini **Paris Barış Konferansı**'na kabul ettirmeye çalışmış ve **Sevr Antlaşması**'nın hazırlanmasında da emekleri geçmiş olan Ermeni Delegeleri

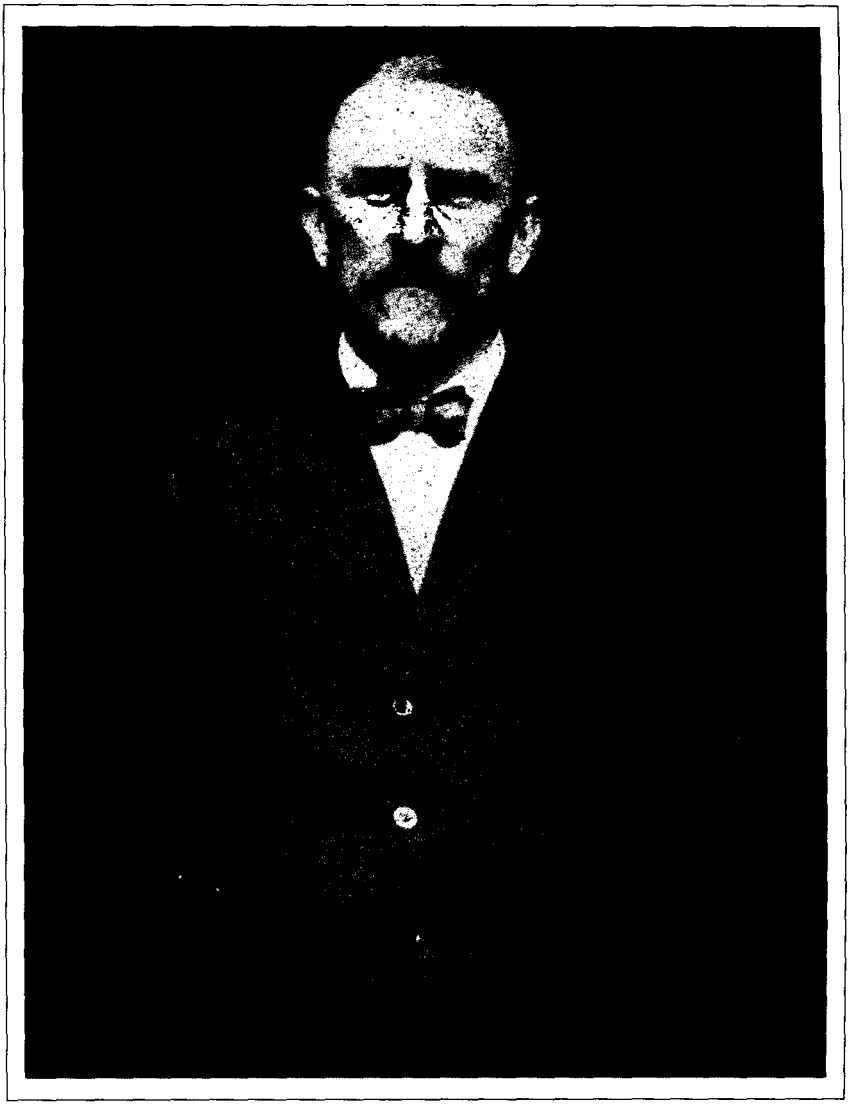
Damat Ferit Paşa heyeti, Fransız savaş gemisi "Demokrasi" ile **Sevr Antlaşması**'nı imzalamak üzere İstanbul'dan Paris'e hareket ediyor (6 Haziran 1920)

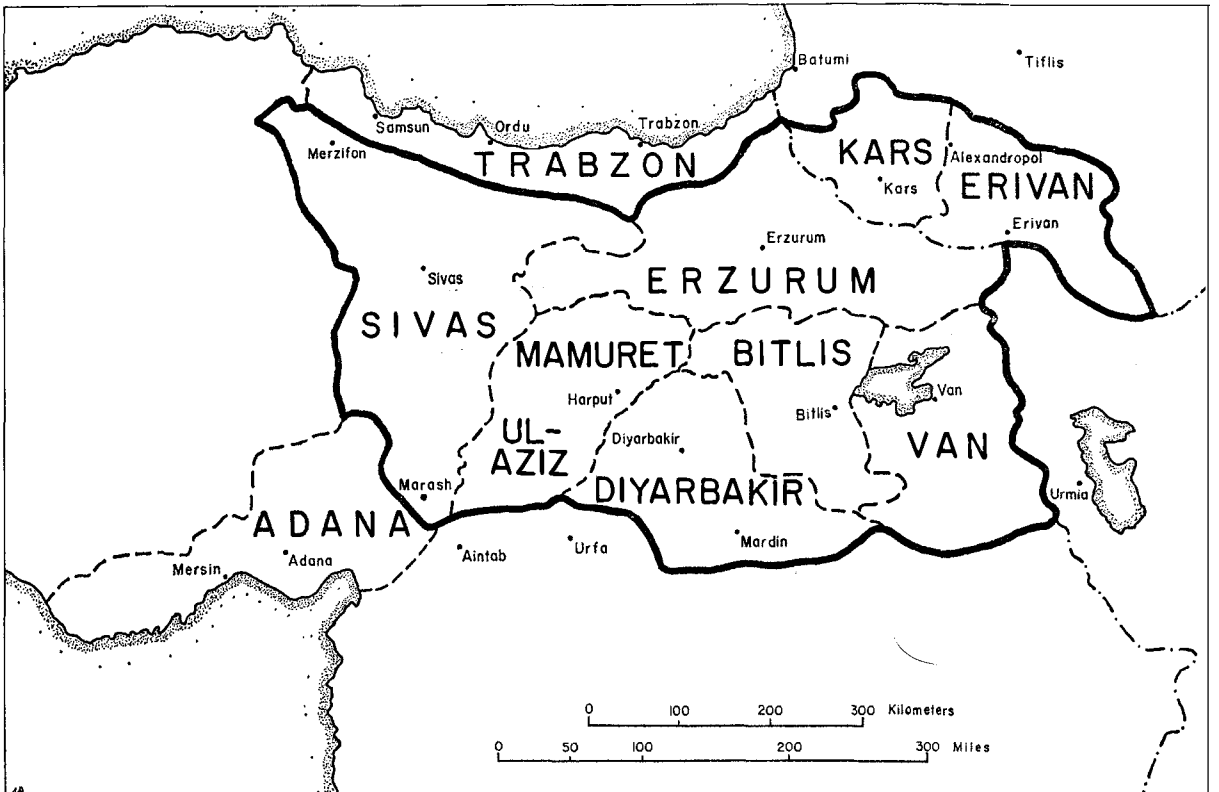
Sevr Antlaşması'nı Osmanlı Heyetine dikte eden Fransa Cumhurbaşkanı ve Paris Barış Konferansı Başkanı **Alexander Millerand** (1859-1943)

Sevr Antlaşması'nın mimarı, İngiltere Başbakanı **Lloyd George** (1863-1945)

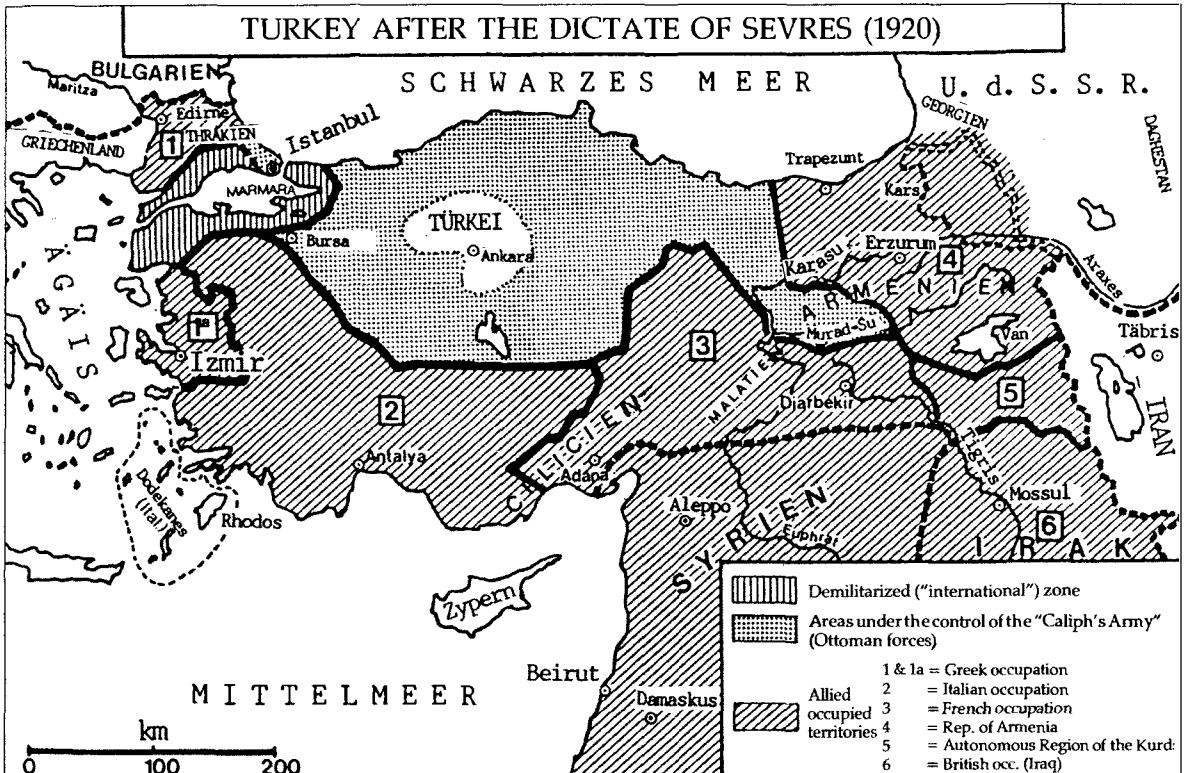
1915 Ermeni tehcirini çarpıtarak Washington'a rapor eden,
ABD'nin İstanbul Büyükelçisi **Henry Morgenthau** (1856-1946)

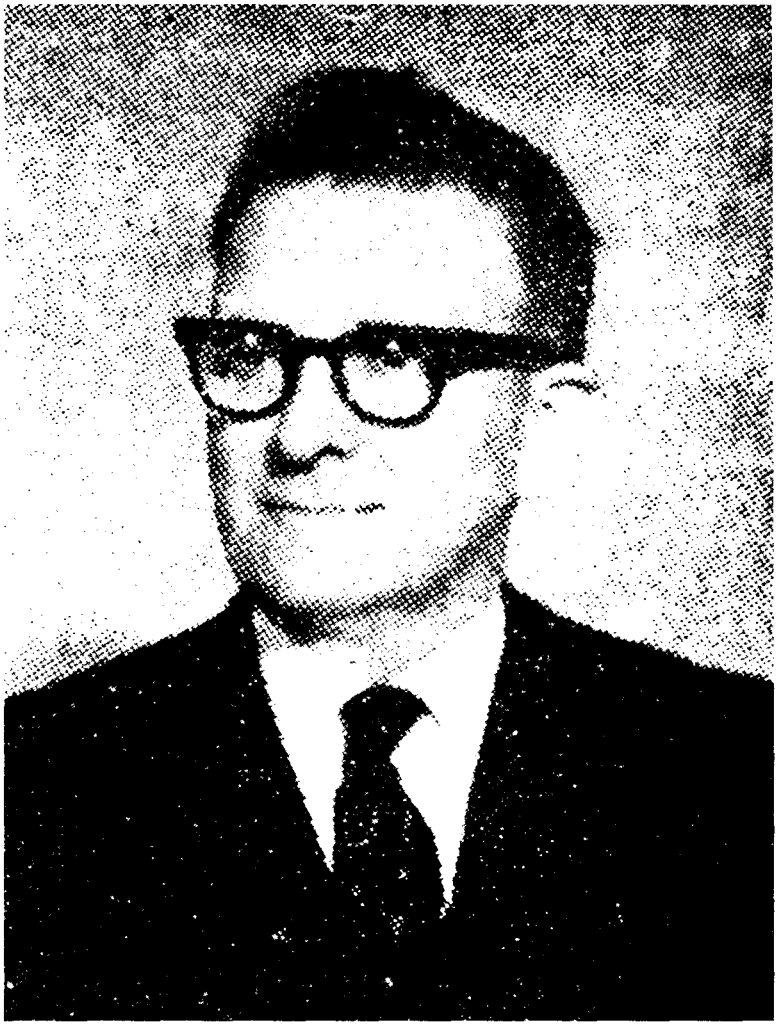
Ermeni militanların hayal ettikleri "Büyük Ermenistan" haritası

ABD'nin 28. Başkanı **Woodrow Wilson** (1856-1924), Trabzon-Adana hattının doğusunu Ermenilere vermeye kalkıştı.
Atatürk, *"Milyonlarca Türkü binlerce Ermeninin hâkimiyetine terk etmeye kalkışan projesi sadece gülünçtür"* demiştir.

10 Ağustos 1920 tarihli **Sevr Antlaşması**'na göre Anadolu

Arshavir Shiragian

SAİD HALİM PAŞA'NIN KATİLİ

Eski Sadrazam **Said Halim Paşa**'yı Roma'da 6 Aralık 1921'de öldürmüş olan bu Ermeni katil "Ermeni Milli Kahramanı" ilan edilmiştir.

Missak Torlakian

AZERBAYCAN BAŞBAKANI CİVANŞİR'İN KATİLİ

Eski Azerbaycan Başbakanı **Civanşir**'i 19 Temmuz 1921'de İstanbul'da öldüren bu katil Ermeniler tarafından "Milli Kahraman" ilan edilmiştir.

Aram Yergenian (1895-1930)

BAHAEDDİN ŞAKİR VE CEMAL AZMİ'NİN KATİLİ

İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Dr. **Bahaeddin Şakir** ile eski Trabzon Valisi **Cemal Azmi Bey**'i 17 Nisan 1922'de Berlin'de öldüren **Yergenian**, Ermeniler tarafından "Milli Kahraman" ilan edilmiştir.

Soghomon Tehlerian (1896-1960)

TALAT PAŞA'NIN KATİLİ
Eski Osmanlı Sadrazamı **Talat Paşa**'yı 15 Mart 1921'de Berlin'de öldüren bu katili Ermeniler "Milli Kahraman" ilan etmişlerdir.

Moskova'nın güdümündeki Ermeni Patriği **Vazken I.**
1915 tehcirinin yaklaşan 50. yılı dolayısıyla 1964'te Türkiye'ye savaş ilan etti!

Lübnan'da oturan ABD güdümündeki Ermeni Patriği **Khoren I** de 1964'te Türkiye'ye karşı "savaş" ilanına katıldı.

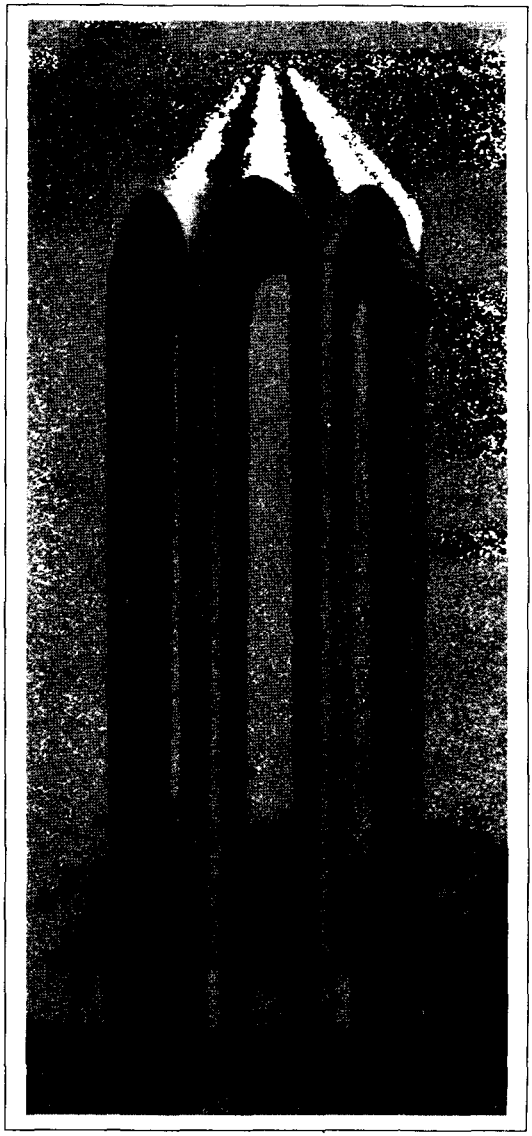
Varujian Garabedian

15 Temmuz 1983'te Paris Orly Havaalanı'na bombalı saldırıyı düzenleyen Ermeni ASALA çetesinin elebaşı. 8 kişiyi öldürdü, 60 kişiyi yaraladı. Öldürdükleri arasında Fransızlar da vardı. Yakalandı, mahkûm edildi, sonra serbest bırakıldı. 22 Nisan 2001'de Erivan'a gitti. Kahraman olarak karşılandı. Devlet törenlerine katıldı.

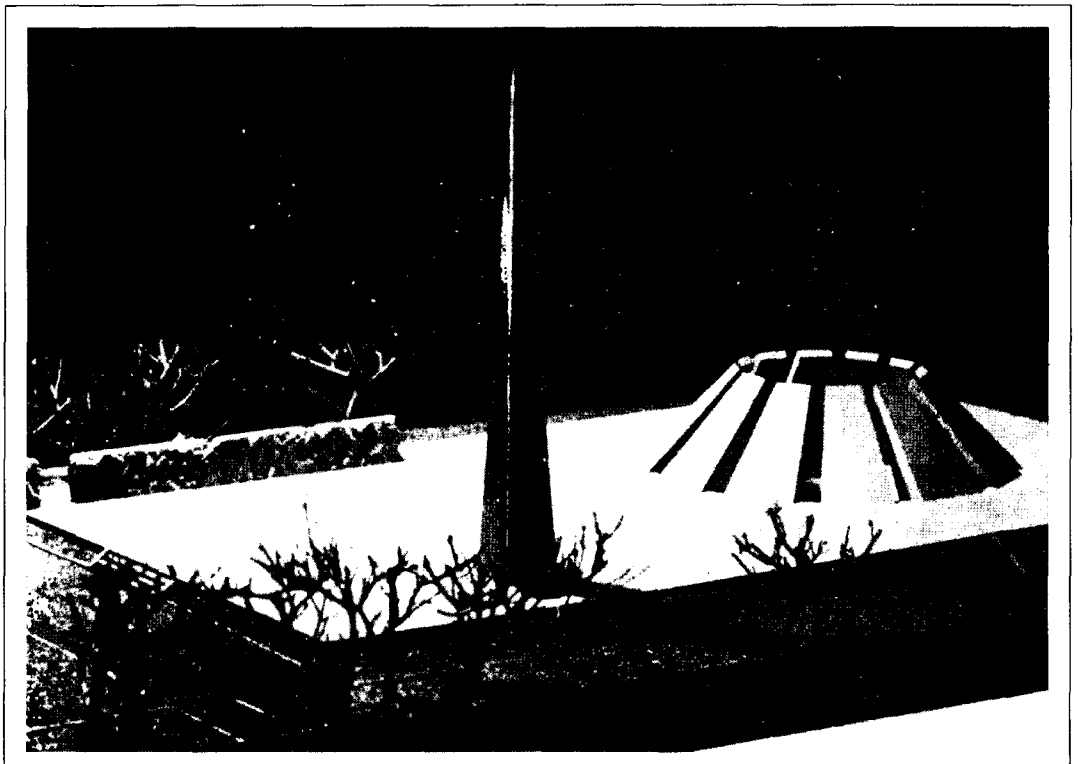

Levon Ekmekçiyan

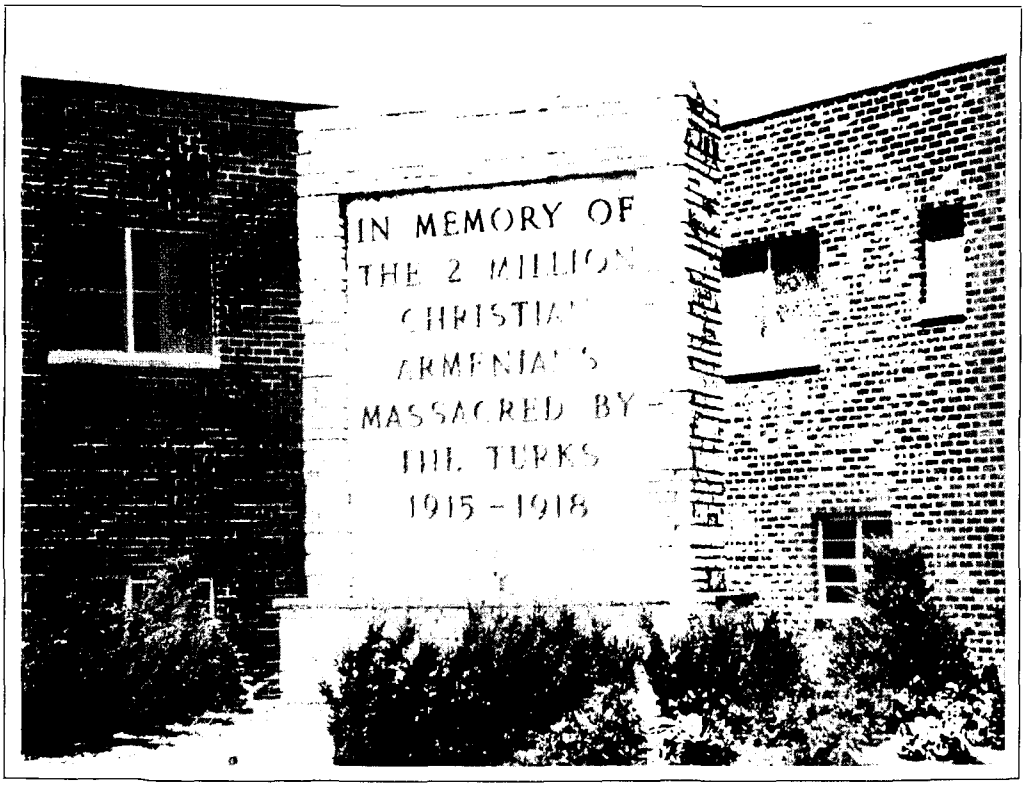
Bir terörist ortağı ile birlikte, 7 Ağustos 1982'de Ankara Esenboğa Havaalanı'na silahlı saldırı düzenledi. Uçak bekleyen yolcuların üzerine yaylım ateşi açtılar. 9 kişiyi öldürdüler, 82 kişiyi yaraladılar.

Ermenistan dışında ilk "soykırım anıtı", 1968'de California Montebello'da açıldı.

Ermenistan'ın başkenti Erivan'daki bu "soykırım anıtı" bir ziyaretgâhtır.
Ermenistan'ı ziyaret eden bütün yabancılar buraya götürülür.

New Jersey'deki bu Ermeni "soykırım anıtı"nda, Türklerin 1915-1918 yılları arasında 2 milyon Hıristiyan Ermeniyi öldürdüğü yazılı.

Almanya Hıristiyan Demokrat Birleşik Partisi (CDV) Genel Başkanı
Angela Markel (Cumhuriyet, 17 Aralık 2004; fotoğraf: AFP)

Baykal, sözde Ermeni soykırımı iddialarının birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine dikkat çekti:

AB'nin son dayatması

Deniz Baykal

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - CHP lideri **Deniz Baykal**, sözde Ermeni soykırımı iddialarının **"kaba propaganda"** yöntemleriyle birçok ülkenin parlamentosundan geçirildiğine işaret ederek, şimdi de Türkiye'nin AB üyeliği için **"örtüşül"** olarak dayatılmak istendiğini bildirdi.

CHP lideri Deniz Baykal, partisinin grup toplantısında AKP hükümetinin dış politika uygulamalarını eleştirirken, sözde Ermeni soykırımı konusunda Türkiye aleyhine işleyen sürece dikkat çekti. Türkiye'nin dış politikada **"zemin kaybettiğini"**, bunlardan birinin de Ermeni sorunu olduğunu belirten Baykal, hükümetin bu konuda sessiz kalmasını eleştirdi. Baykal, CHP olarak konuyu bu aydan itibaren hem TBMM, hem Türkiye gündemine taşıyacaklarını kaydetti. Türkiye'nin, uluslararası düzeyde, propaganda teknikleri kullanılarak, yapmadığı bir olayın suçlusu gibi göstermeyi amaçlayan bir kampanyanın kurbanı edilmek istendiğine dikkat çeken Baykal, yürütülen kampanyalar sonucunda çok sayıda ülke parlamentosunun tamamen siyasi amaçlarla sözde Ermeni soykırımını tanıdığını belirtti.

▶ Türkiye'nin bu savlara boyun eğemeyeceğini belirten Baykal, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması için UNESCO temsilcisi gözetiminde Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak ortak bir komisyon kurulmasını önerdi.

Son olarak Alman Hıristiyan Demokrat Partisi lideri **Angela Merkel**'in Türkiye'nin AB üyeliği için **"Ermeni soykırımını tanıma"** koşulunu seslendirmeye başladığını belirten Baykal, **"Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakeresi öncesinde Ermeni soykırımının tanınmasının önşart olarak konulmasına çabalışmaya başladığını görüyoruz"** dedi. Bunun hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini belirten Baykal, Türkiye'nin BM **"Soykırım Sözleşmesi"**nde tanımlanan **"soykırım"**a uyan bir eyleminin olduğunu kanıtlayan hiçbir belge ya da uygulama olmadığını söyledi.

Hiçbir ülkenin Türkiye'yi siyasi malzeme yapmasına izin verilmemesi gerektiğini belirten Baykal, bunu sağlamanın yolunun da UNESCO temsilcisinin gözetiminde Ermeni ve Türk tarihçilerden oluşacak ortak bir komisyonun bütün tarihi gerçekleri araştırması olduğunu söyledi. Baykal, hükümetin bu konuda gereken adımları bir an önce atmasını istedi. Baykal, bu konularda araştırmalarıyla tanınan ABD'li tarihçi **Justin McCarthy**'yi CHP olarak Türkiye'ye davet ettiklerini bildirdi. McCarthy'nin 19 Mart'tan itibaren çalışmalarına başlayacağını kaydeden Baykal, bu çalışmaların sonucunu Başbakan **Erdoğan**'a sunacağım bildirdi.

(Cumhuriyet, 2 Mart 2005)

AKP'DEN CHP'YE 'EVET'

Ermeni iddialarına ortak tavır

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - CHP lideri **Deniz Baykal**, Ermeni soykırımı savlarına karşı, iktidar ve muhalefetin katkılarıyla yeni strateji geliştirmesi için güçbirliği önerdiği Başbakan **Tayyip Erdoğan**'dan olumlu yanıt aldı. CHP'nin önerisi doğrultusunda tüm milletvekillerinin imzasıyla İngiliz Parlamentosu'na mektup yazılarak 1. Dünya Savaşı'nda görev yapan İngiliz propaganda birimi Wellington House tarafından çıkarılan ve soykırım savlarının dayanağı olarak gösterilen **"Mavi Kitap"**taki iddiaların bilim adamları tarafından araştırılmasına destek verilmesinin istenmesi kararlaştırıldı.

Baykal, dün dış politika kurmaylarıyla beraber Erdoğan'ı TBMM'de ziyaret etti. Baykal, ilk olarak iddiaların Türk ve Ermeni bilim adamlarından oluşacak bir komite tarafından araştırılması önerisini gündeme getirdi. Baykal, komisyonda ayrıca **"noter"** gibi görev yapacak UNESCO ya da BM'den bir temsilcinin de bulunmasını, komitenin Türk ve Ermeni arşivlerinin yanı sıra İngiliz, Alman, Avusturya, Amerikan arşivleri ile Boston'daki Zoryan Enstitüsü arşivlerinde de araştırma yapmasını önerdi.

Erdoğan "Tarihle yüzleşme cesaretimiz var" dedi.

Görüşmenin ardından Baykal ve Erdoğan ortak açıklama yaptı. Erdoğan, çarpıtılmış bir geçmiş üzerine barışçıl bir geleceğin inşa edilemeyeceğini belirterek **"AB sürecinde Ermeni meselesi de bu şekilde siyasallaştırılmak suretiyle, devamlı önümüze getirilmek isteniyor"** dedi. Türkiye'nin arşivlerini açtığını, Ermenilerin de aynı tavrı sergilemesi gerektiğini söyleyen Erdoğan, **"Biz gerekirse tarihin siyasetle hesaplaşmasına hazırız. Tarihimizle yüzleşmemiz gerekiyorsa onu da yaparız, ama onlar da aynı cesareti göstersinler, arşivlerini açsınlar"** diye konuştu. Baykal da 1975'ten itibaren Türkiye aleyhine başlatılan Ermeni kampanyasının tırmandığına işaret etti. Kampanyaların altında hiçbir **"bilimsel, hukuki, tarihi tespit bulunmadığını"** kaydeden Baykal, **"Kampanyanın altında siyasi suçlamalar, tek taraflı yönlendirme ve lobi çalışmaları yatıyor. Kampanyanın dayandığı iddiaların, bilimsel çalışmaların ışığında kanıtlanmasına ihtiyaç var"** dedi.

(Cumhuriyet, 9 Mart 2005)

Ankara'dan yeni strateji

■ *Baştarafı 1. Sayfada*

TBMM Genel Kurulu'nda dün Ermeni soykırımı iddialarına karşı ulusal politika oluşturulması istemiyle AKP ve CHP grupları tarafından verilen genel görüşme önergesinin öngörüşmesi yapıldı. Başbakan **Tayyip Erdoğan** ve CHP Genel Başkanı **Deniz Baykal**'ın hazır bulunduğu görüşmelerde Türkiye'nin soykırım iddialarına karşı yeni stratejiler geliştirip daha aktif politika izlemesi benimsendi.

Genel kurulda görüşmeler sürerken Erdoğan ve Baykal'ın **"ilk imzacıları"** olduğu İngiliz Parlamentosu'na gönderilmesi kararlaştırılan mektup da genel kurulda imzaya açıldı. **"Büyük Britanya Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası Sayın Üyelerine"** hitabıyla başlayan mektup 6 sayfadan oluşuyor. Mektupta, **"Mavi Kitap"** olarak bilinen **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916"** adlı kitabın 1. Dünya Savaşı'nda Wellinton House'daki İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından hazırlanan bir propaganda malzemesi olduğuna ve kitaptaki bilgilerin mesnetsiz olduğunun açıklanması istemine yer verildi. Kitabın propaganda amaçlı hazırlandığının yazarı **Arnold Toynbee** tarafından bile itiraf edildiği kaydedilen mektupta özetle şu görüşlere yer verildi:

"1. Dünya Savaşı'nın tüm taraflarının, Osmanlı Devleti-Ermeni çatışmasının muğlak yönlerinin gün ışığına çıkarılması için etik ve nesnel bir yaklaşım sergilemek suretiyle insanlık ruhunda açılan yaranın iyileştirilmesine yardım etme sorumluluğu taşıdığına inanmaktayız. Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Britanya ile geleneksel dostluk ilişkilerinden duyduğumuz memnuniyeti teyit ederek ve 1916'da Toynbee'nin çalışmasının bir yönlendirme kitabı olarak yayımlanması kararını parlamentolarının aldığını göz önünde tutarak, Mavi Kitap'ın tarihi belge olarak geçersiz olduğunu ilan etmek suretiyle, ortak tarihimizin bu önemli kısmına açıklık getirilmesini büyük Britanya Parlamentosu'nun takdirlerine sunuyoruz."

Kınama bildirisi okundu

Görüşmelerin tamamlanmasının ardından Meclis Genel Kurulu'nda, sözde Ermeni soykırımı yasa tasarılarını parlamentolarında kabul eden ülkelerin kınandığı bildiri okundu. İktidar ve ana muhalefet partisinin, Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmalarını önerdiği anımsatılarak, **"Eğer Ermenistan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak ve işbirliği zeminini geliştirmek istiyorsa, Türkiye'nin ortak tarih değerlendirmesi önerisini kabulde tereddüt etmemelidir"** denildi.

Bu konudaki öncelikli sorumluluğun Ermeni iddialarına ilişkin karar alan ülkelere düştüğü belirtilen bildiride özetle şu görüşlere yer verildi: **"TBMM, Osmanlı Ermenileri tarihinin tartışmalı sayfalarına ilişkin bir konuda yabancı parlamentolar tarafından siyasi amaçlarla karar alınmasını ve aydınlığa kavuşturulmamış bir tarihsel sorunun hangi yanının doğru olduğuna yasa yolu ile karar verilmesini adaletsiz bir uygulama olarak görmektedir. TBMM, uluslararası baskı kampanyasıyla, Türkiye'ye tarihini yanıltıcı değerlendirmeler üzerine bina etmesinin dayatılabileceğini düşünen çevrelerin yanılgı içinde olduklarını belirtir ve bunun mümkün olmayacağını ilan eder."**

(Cumhuriyet, 14 Nisan 2005)

İngiliz Parlamentosu'na gönderilecek mektubun "ilk imzacıları" Başbakan ile CHP lideri oldu. Erdoğan ve Baykal mektubu komisyon üyelerine ayrılmış sıralarda beraber imzalarken milletvekileri de alkışlarla destek verdiler. (Fotoğraf: AA)

Gül: Başbakan, ortak komite kurulması istemini Ermenistan'a iletti

Koçaryan'a mektup

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) - Dışişleri Bakanı **Abdullah Gül**, Başbakan **Tayyip Erdoğan**'ın, Ermeni soykırımı iddialarının Türk ve Ermeni tarihçilerinin yer alacağı ortak komite tarafından araştırılması önerisinin bir mektupla Ermenistan Cumhurbaşkanı **Robert Koçaryan**'a iletildiğini bildirdi. Ermeni soykırımı iddiaları konusunda Türkiye'ye karşı **"örgütlü kampanya yürütüldüğünü"** belirten Gül, Türkiye'ye yönelik asılsız suçlamalarda bulunanları tarihin affetmeyeceğini söyledi.

TBMM Genel Kurulu'nda Ermeni soykırımı iddialarına karşı ortak ulusal politika belirlenmesi istemini içeren AKP ve CHP'nin verdiği genel görüşme önergesinin öngörüşmelerinde Gül, hükümet adına söz aldı. Ermeni diasporasının her yıl yüklü miktarlarda paralar harcayarak propaganda faaliyetleri yürüttüğünü belirten Gül, **"Bu örgütlü kampanya ülkemiz aleyhine önyargı ve iftiralara dayanmaktadır"** dedi.

Oy uğruna hakaret...

Gül, Başbakan'ın, Koçaryan'a ortak komite kurulması çağrısını içeren mektup gönderdiğini söyledi. Parlamentolarında sözde soykırım tasarılarını kabul eden ülkelere Türkiye'nin çağrısına destek olma çağrısında bulunan Gül, **"Aksi durumda sizi basit iç politika ve oy çıkarı uğruna milletlere ve ülkelere hakaret eden parlamentolar ilan edeceğiz"** dedi.

CHP'li **Şükrü Elekdağ** ise **"Eğer Türkiye'nin hazırladığı metin üzerinde birliktelik sağlanmazsa, o zaman gelecek nesillere bırakılacak miras; önyargı, düşmanlık ve intikam duygularından başka bir şey olmayacaktır"** dedi. CHP'li **Onur Öymen** İngiliz işgalinden sonra İstanbul'da kurulan Nemrut Mustafa Divanı'nda Ermeni tehciri sonrasında yargılanıp idam edilen devlet adamlarına itibarlarının iade edilmesini istedi.

AKP'li **Mücahit Daloğlu** da Koçaryan'ın **"Soykırımı tanısınlar, tazminat talep etmeyeceğiz"** sözlerine tepki göstererek **"2 bin 500 yıllık yazılı Türk tarihinde böyle vicdansız ve izansız bir teklifle karşılaşılmamıştır"** dedi.

(Cumhuriyet, 14 Nisan 2005)

(Cumhuriyet, 26 Mart 2005)

Sağcı Toubon, AB adayı Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kabul etmesi gerektiğini öne sürdü

Fransız parlamenter ileri gitti

Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu toplantısında konuşan Toubon, AB üyeliği için Türkiye'nin sözde soykırımı tanıması gerektiğini savundu. Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı da kabul etmesini isteyen Toubon'a CHP'li Elekdağ ve Türkiye büyükelçisi Demiralp sert tepki gösterdi. Rum parlamenter Matsakis de "Türkiye'nin Ermenilere, Rumlara ve Kürtlere soykırım uyguladığını" ileri sürdü. ■ *8. Sayfada*

FRANSIZ PARLAMENTER

'Türkiye Sevr'i kabul etsin'

STRASBOURG (AA) - Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu (KPK) toplantısının kapanış oturumunda, Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri tartışıldı. Basına kapalı yapılan oturumda, özellikle Türkiye'nin Ermenistan, Yunanistan ve Kıbrıs ile ilişkileri gündeme geldi.

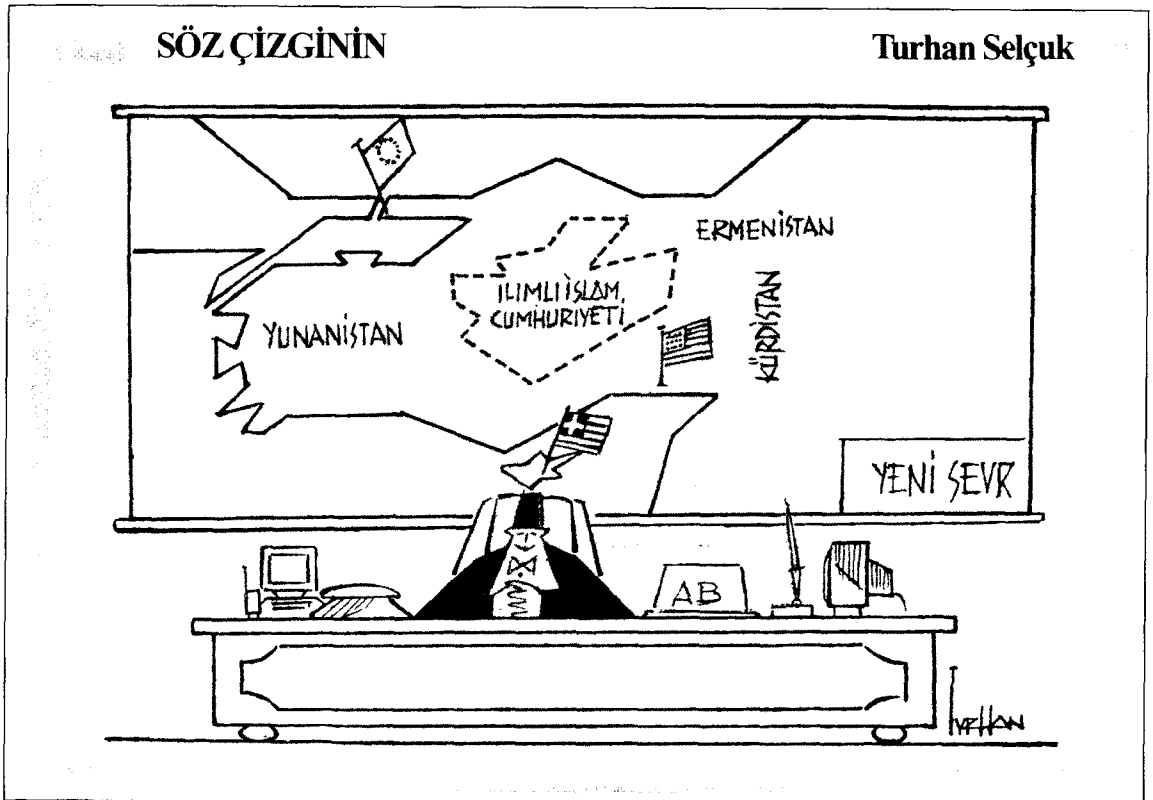
Fransız sağcı parlamenter **Jacques Toubon**'un sözde Ermeni soykırımını gündeme getirmesi ve Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kabul etmesini istemesi, Türk parlamenterlerin sert tepkisine yol açtı. Sözde Ermeni soykırımı hakkında Avrupa Parlamentosu'nun karar aldığını belirten Toubon, AB üyeliği için Türkiye'nin sözde soykırımı tanıması gerektiğini savundu.

Elekdağ'dan tepki

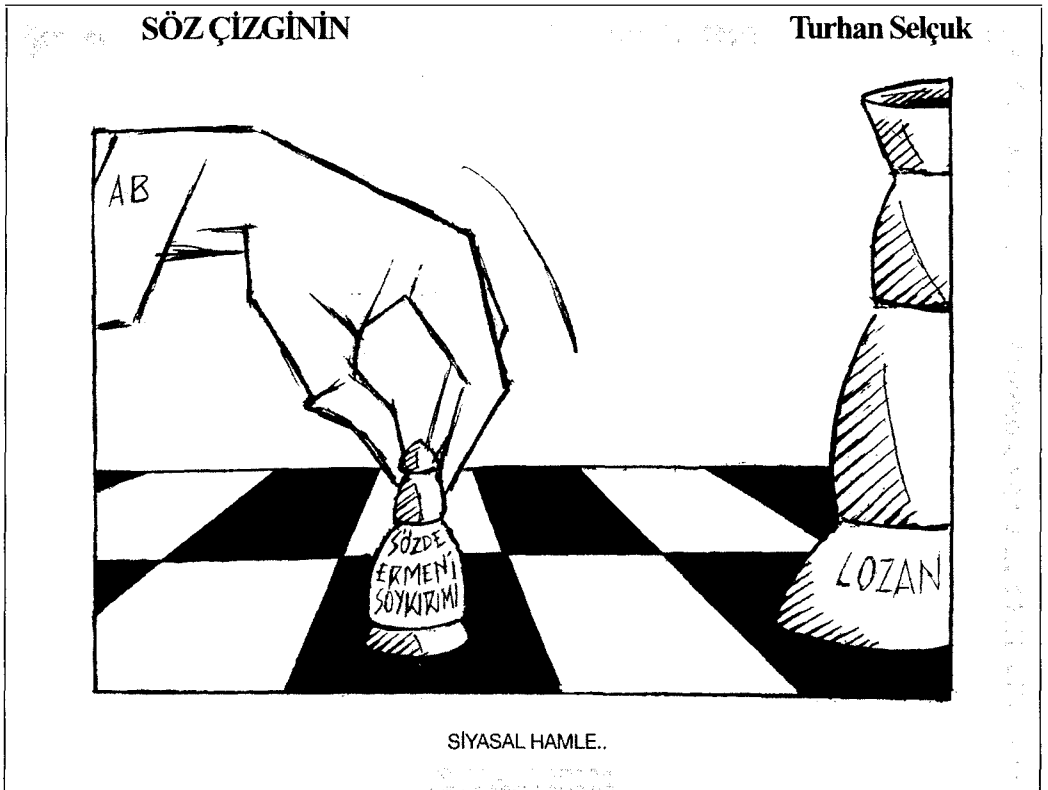
CHP milletvekili **Şükrü Elekdağ**, Toubon'un iddialarının asılsız olduğunu söyledi. Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve tarihte yaşananlarla ilgili açıklamalarda bulunan Elekdağ, soykırım iddialarının, tarihçiler tarafından araştırılmasını desteklediklerini ifade etti. Elekdağ, **"UNESCO'nun himayesinde Türkiye ile Ermenistan arasında uzmanlar seviyesinde kurulacak bir komitenin bu konuda araştırma yapmasını"** önerdi. Türkiye'nin AB'deki daimi temsilcisi Büyükelçi **Oğuz Demiralp** de söz alarak Toubon'un Sevr Antlaşması'na ilişkin sözlerini eleştirdi ve bunların kabul edilemez olduğunu bildirdi.

KPK üyesi Rum parlamenter **Marios Matsakis**, konuşmasında **"Türkiye'nin Ermenilere, Rumlara ve Kürtlere soykırım uyguladığını"** iddia etti.

(Cumhuriyet, 25 Şubat 2005)

(Cumhuriyet, 8 Ocak 2005)

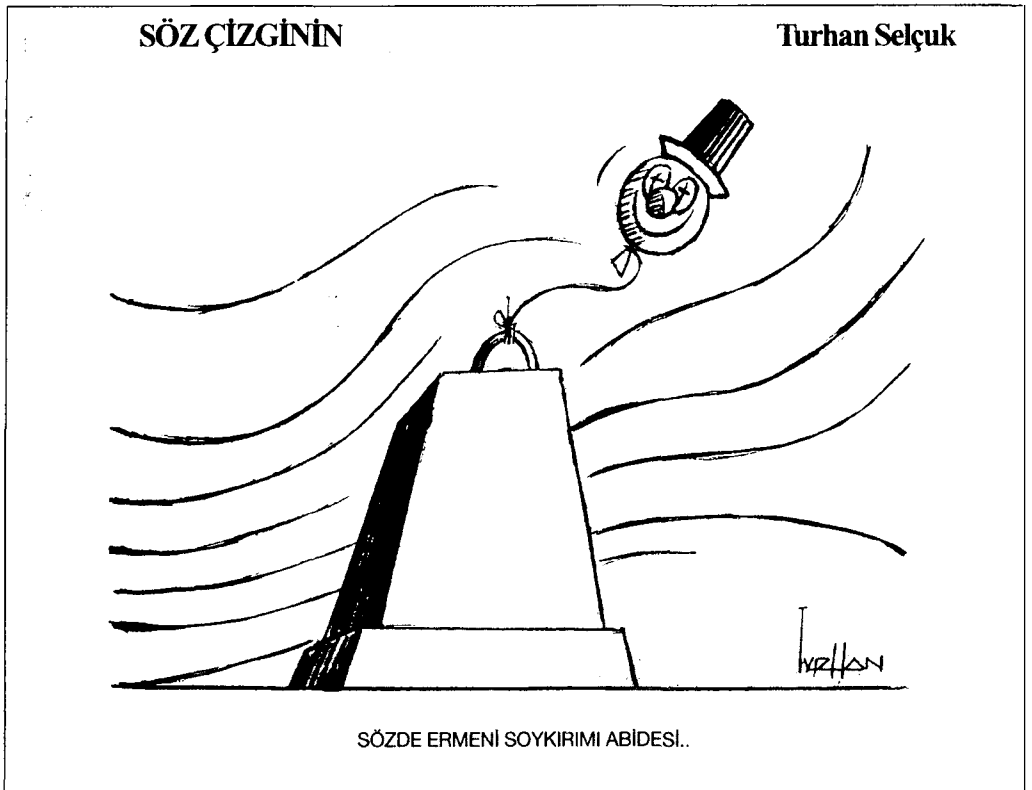

(Cumhuriyet, 16 Mart 2005)

İĞNELİ FIRÇA **ZAFER TEMOÇİN**

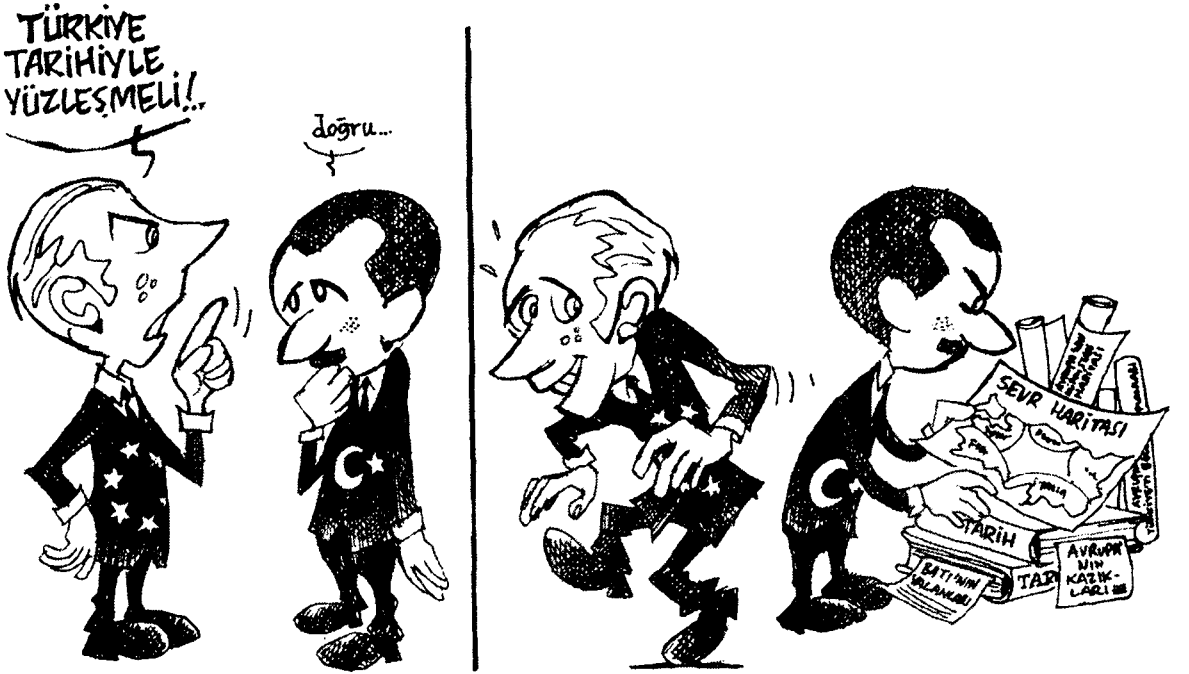

(Cumhuriyet, 1 Nisan 2005)

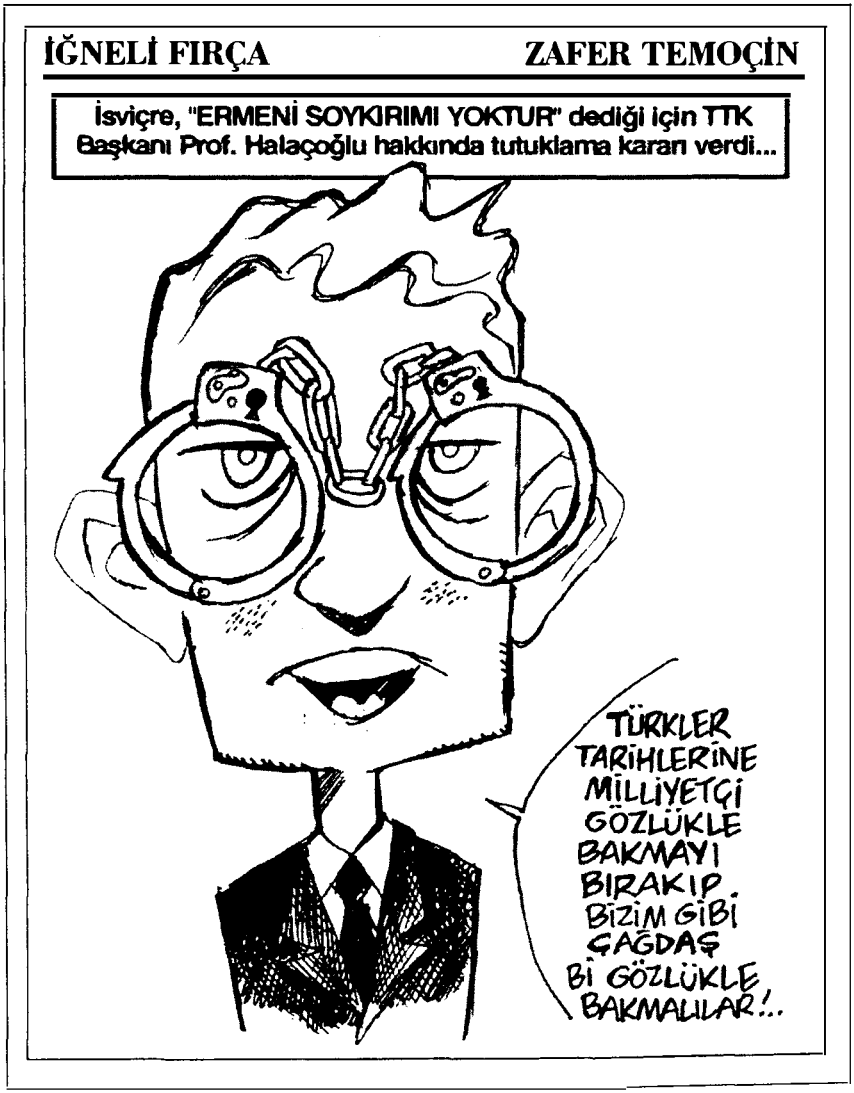

(Cumhuriyet, 24 Nisan 2005)

İĞNELİ FIRÇA **ZAFER TEMOÇİN**

(Cumhuriyet, 26 Nisan 2005)

(Cumhuriyet, 3 Mayıs 2005)

Chirac çelenk koydu

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, sözde Ermeni soykırımı anıtına giderek burada saygı duruşunda bulundu ve anıta çelenk bıraktı. Fransa'daki Ermeni derneklerinin temsilcileri ile Paris'teki Katolik ve Protestan kiliselerinin temsilcilerinin de törene katıldığı gözlendi. Cumhurbaşkanı Chirac, Koçaryan ile anıta çelenk koyduktan sonra, Ermeni derneklerinin temsilcileriyle kısa süre sohbet etti. Paris Belediyesi tarafından Ermeni asıllı kompozitör Komitas anısına ithaf edilen ve kaidesinde, "1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerçekleştirilen Yirminci Yüzyılın İlk Soykırımının Kurbanları 1 milyon 500 bin Ermeninin Anısına" ifadeleri yer alan anıt heykel, 2003 yılında açılmıştı. (Fotoğraf: AFP)

(Cumhuriyet, 23 Nisan 2005)

Amaç Türkiye'yi parçalamak

Avrupa Parlamentosu'nda gizli oylama ile yapılan ve "AB'nin, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine sözde gereksiz yere vakit geçirmeden başlamasını" öneren raporda yer alan görüşler maalesef kamuoyuna açıklanmadı. Türk kamuoyu bilgisi dışında raporda yer alan maddeler adeta Sevr'i yeniden hortlatıyor. Aklıselim hiç bir Türk vatandaşının kabul etmeyeceği Türkiye raporunda Atatürk'ün Türkiyesi AB'nin güdümüne sokuluyor. İşte 15 aralık 2004 Avrupa Birliği Parlamentosu'nda kabul edilen Türkiye raporunun önemli maddeleri :

■ **Komisyon katılım görüşmelerinde tarih vermesini önermez ve görüşmelerin açık uçlu bir proses olduğunu, hiçbir şekilde garanti edilmemesi gerektiğini dikte eder.**

■ Reform prosesinin geri dönüşü olabileceğinin ve temel özgürlüklerdeki gerçekleştirilmenin uzun süre sonrası tesbit edilmeye ihtiyaç gösterdiğinin altını çizer.

■ **Üyelik müzakerelerinin 2005 sonunda başlanarak bir senelik sürede genel gözden geçirme süresi olmalı bu dönem de siyasi reformlar pekiştirilmeli ve genişletilmelidir.**

■ Avrupa Birliği anlaşması ihlali durumunda, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü konularında ciddi ve süregen ihlaller olursa görüşmelerin kesilmesini tavsiye eder.

■ **Komisyon 2014 yılında katılım kararlaştırılmadan önce Avrupa Birliği finansman imkanlarını iyice araştırmalı buna göre üyeliğe kabul etmeyi düşünmelidir.**

■ 2001 ve 2004 yılında iki büyük paketle anayasal reformlar yapılmış olmasına rağmen Türkiye' de halen 1982 Anayasası yürürlüktedir.

■ **2003 ve 2004 yıllarında Türk Devleti kurumlarınca ve insan hakları organizasyonlarınca yüzlerce işkence rapor edilmişti ve AB ülkelerine 2000 den fazla sığınmacı kabul edilmiştir.**

■ İnanç özgürlüğü Türkiye' de genişletilmelidir. Bütün dinsel gruplara ve azınlıklara eşit muammele edilmesi garanti edilmelidir. Bunların içerisinde mabet açma hakkı, hukuksal statü tanınması, okullar açılması, ilk yönetimin özerk olması ve ruhvan sınıfının eğitiminin sağlanması dahil olmalıdır.

■ **Kürt halkı Türk cemiyetinin önemli bir kompanentini (bölümünü) teşkil ettiğinden kürtlerin hakları genişletilerek tanınmalıdır.**

■ AB Parlamentince Türk yetkililerine daha önce bildirilmiş olmasına rağmen rum, ortodoks Halki (Heybeliada) ruhvan okulu hala açılmamıştır.

■ **Güney doğu bölge halkının ekonomik sosyal ve kültürel ihtiyaçları henüz karşılanmamış, yerlerinden edilmiş kişilerin yerlerine dönmesi, ihtiyaçlarını karşılanması sağlanmalı köy korucuları tarafından engellenmemeleri ve zorluk çıkarılmamaları sağlanmalıdır.**

■ Türkiye Avrupa İnsan Hakları karalarını henüz yerine getirmemiştir. Louizodu vakasında mülkiyet haklarının kabul edilmesi ve mahkemenin Kıbrıs ve Türkiye' de verdiği kararlara uyulması gerekmektedir.

■ **Leyla ZANA ve arkadaşlarının adil olmayan şekilde hapis edilmeleri sonucu serbest bırakılmışlardır. Şu anda kürtleri siyasi yapıya entegre etmeye çalışmaktadırlar.**

■ Türkve Kürt politik güçleri, sivil toplum örgütleri, dini grupları ve Türk seçkinleri şiddetle AB ye girme görüşmelerinin başlamasını desteklemektedirler. Bunların umudu görüşmelerin başlamasıyla Türkiye' deki reform sürecinin hızlanacağı ve derinleşeceğidir.

■ **Türkiye - Ermenistan sınırı şu ana kadar açılmamıştır, bu nedenle Ermenistan ile iyi komşuluk şansı kaybedilmektedir.**

■ Avrupa Birliğinin 17/07/1987 tarihli kararında belirtilen ermeni meselesi ile ilgili konularda gelişme sağlamamıştır.

■ **Doğu Anadolu' da Kars yakınlarında bulunan ANİ de Ermenilerin hacı oldukları yıkılmış ermeni kilisesi yeniden açılmalıdır. Türk tarihçi Halil BERKTAY m soykırım ve ulusların yeniden ilişkilerinin tesis edilmesi ile ilgili dikkate değer çalışması atılması gereken hayati adımlardır, fakat bu gelişme için Ermeni sınır kapısının öncelikle açılması gerekir.**

■ Kıbrıs meselesi konusunda, AB ülkeleri Türkiye' nin Kıbrıs'ı tanımamasından ve 30.000 Türk askerinin Kuzey Kıbrıs' da bulunmasından rahatsızdır.

■ **Yeniden değiştirilen Türk Ceza Kanununun 305.maddesindeki "Milli menfaatleri tehdit" maddesi fikir özgürlüğü özellikle Kıbrıs ve Ermeni meselelerinde kullanıla bileceğinden 1950 İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler anlaşmasına aykırı olduğundan yürülükten kaldırılmalıdır.**

■ DEP milletvekilleri Leyla ZANA ve arkadaşlarının serbest bırakılması memnuniyetle karşılanmıştır, şiddet içermeyen düşünceleri nedeniyle Türkiye' de hapis edilenler adilce tekrar yargılanmalı ve salıverilmelidir.

■ **Türkçe dışında ana dillerde (Kürtçe, Circassion (Çerkezce), Ermenice , v.s.) özel dil kurslarının açılması konusun da Türk devletinin kanuni değişiklikler yapması mem-**

(Yeniçağ, 19 Aralık 2004)

15 Aralık'ta gizli oylama ile yapılan Türkiye Raporunda yok yok. Kamuoyuna açıklanmayan raporda yer alan maddeler, Türkiye'yi AB'nin güdümüne sokuyor.

muniyet vericidir, Türkiye Devleti bu alanda kısıtlamaları kaldırmalı ve azınlık dillerinde eğitim hakkıda tanımaya çağrılmaktadır.

■ Türkiye gayri müslim azınlıklarında hakların genişletmeli ve azınlık dillerinde eğitim hakları vermeye zorlanmalıdır.

■ Türkiye etnik ve dinsel azınlıkların kültürel mirasını korumaya davet edilmelidir. Bu meyanda UNESCO nun kültürel miras kabul ettiği ANİ, Hasankeyf, Zeugma veya Aghtanmar bölgelerini korumalıdır.

■ Tarihi ve çevresel değerleri risk altına sokacak Munzur valisine ve Ilısu ya yapılacak barajlar ve Bergama' da altın arama gibi AB çevre İnsan Hakları standartlarına uymayan projelerden vazgeçilmelidir.

■ Türk yetkililer işkenceye sıfır toleransla yaklaştıklarını, işkenceyi tamamen eredike edeceklerini açıklamalarına karşın Türk resmi kurumları ve insan hakları dernekleri işkence yapıldığını açıklamışlardır. İşkenceye sıfır tölerans pratiğe geçirilememiştir.

■ İçişleri Bakanını işknece ve kötü muamele ile suçlanan polislere kanuni ve disiplin soruşturmalarını acilen başlatılması çağrısı yapılmalıdır.

■ Vakıflarla ilgili kanunda **"Bu kanunun ilgilendirdiği sivil toplum örgütleri ve geniş spekturumlu dini gruplara damşılarak" reform yapılması çağrısında bulunur.**

■ Yüzde10 luk ülke barajı seçim sisteminde düşürülmelidir, böylece Büyük Millet Meclisinde geniş yelpazade politik güçler temsil edilmelidir. Özellikle kürt partiler.

■ DEHAP gibi demokratik partilerin fikir özgürlükleri sağlanmalıdır. DEHAP m yargılanmasından ve kapatılma tehlikesinden Avrupa Birliği üzüntü duymaktadır.

■ Yeni hazırlanacak olan Anayasa AB üyeliğinin içerdiği değişiklikleri kapsamalıdır ve moderna anayasa Türk devletinin modernizasyonunu sağlamalıdır.

■ Ülkenin Güneydoğusunda barışın tesisi için bütün partiler zorlanmalıdır, Tük hükümetine silahları bıraktığını açıklayan kürt kuvvetlerinin gönlünü alması için çağrı yapılmalıdır.

■ 1999 tarihinden buyana güneydoğudaki gelişmelere dikkat çekilerek evlerinden edilenlerin köylerine yerleştirilmesi, Birleşmiş Milettler, Avrupa birliği, Avtupa Konseyi gibi uluslar arası kurumlarla iş birliği yapılarak sağlanmalıdır, bunu önleyen köy koruyucu sistemi kaldırılmab bu konudaki engeller kaldırılmabdır.

■ 1951 Sığınmacılarla ilgili Geneva sözleşmesine konulan coğrafi çekince kaldırılmalıdır.

■ Türkiyenin Adat Ülke olduğu dönemde 1 nisan 2004'de kadar Avrupa Parlementosunun kararlarında belirtildiği üzere Ermenilere yapılan soykırım nedeniyle Türkiye Ermini toplumunun gönlünü alma işlemlerine başlatılması çağrısı yapılmaktadır.

■ Türk Hükümeti ve Ermenistan gönül alma işlemlerine başlamalı iki tarafta bağımsız eksperlerin yardımıyla geçmişte yaşanan trajik deneyimi tüm açıklığıyla ortaya koymalıdır ve Türkiye'den Ermeni sınır kapısını olabildiğince kısa sürede açması istenmelidir.

■ 1987'de Avrupa Birliğince kabul edilen karagöre 1915'de Ermnilere yapılan soykırımı Türkiye kabul etmelidir ve sınır kapısını en kısa sürede açmasını AB Türkiye'den ister.

■ Komşuları ile bölgenin istikrarını sağlamak için Türkiye su kaynaklarını komşularının ihtiyaçlarına göre ayarlamalıdır. Özelikle Mezopotamyada İrak ve Iramn, Atatürk barajı yapılmasından su miktarı azalmıştır, Türkiyede çıkan su kaynaklarının eşit dağılımı sağlamaya Türkiye çağrılmalıdır.

■ Türkiye Dini azınlıkların ve topluklara çıkartılan zorlukları kaldırmalıdır. İbadethane kanuni statü, okul ve iç yönetim konularında kısıtlamalar kaldırılmalı, kısa sürede Yunan, Ortadoks, HALKİ (Heybeli Ada) *Ruhban* Okulu açılmalı, *Hristiyan kilisesine* resmi ekümenlik tanınmalı hükümete çağrı yapılarak alevilerin tanınması ve korunması, Cem evlerinin ibadethane olarak tanınması ve bütün dini eğitimlerinin gönüllülere verilmesi ve sadece sunnileri kapsamaması aynı zamanda hristiyan azınlıklar ve gruplarda buna dahil edilmelidir (Greek of İsranbul, İmvros ve Tenedos).

■ Türkiye'nin AB'ye alınması için 20014'de Avrupa birliğinin finansal durumu göz önünde bulundurulmalıdır.

■ Komisyonun tavsiyesi görüşmelerin uzun süre alacağıdır. Tarım, yapısal politikalar, Türk işçilerinin serbest dolaşımı gibi Türkiye'nin isteklerinin yerine getirilmemesi Türkiye Ab müktesebatını uygulamasını mazeret teşkil etmemelidir.

■ Görüşmelerin başlaması uzun sürecek *olan bir sürecin başlangıcıdır.* Bu kesin *alma* sözü değildir. Garanti verilmediğini (otomatik girişim olamayacağını) konsey dikkatini çeker. Bu iki tarafın gayretine bağlıdır. Görüşmelerin başlaması otomatik girişim olacağı göstergesi değildir.

■ Türk yetkililer AB parlementerlerinin sık ziyaretlerine kısıtlama getirmeden yardımcı olmalıdırlar.

(devam)

Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarını gösteren harita. Dağlık Karabağ (YK), Agdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Gubatlı, Laçin ve Kelbecer illeri.

TBMM ÜYELERİ TARAFINDAN BÜYÜK BRİTANYA AVAM KAMARASI İLE LORDLAR KAMARASI'NA GÖNDERİLEN MEKTUP (13 Nisan 2005)

Büyük Britanya Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nın sayın üyeleri:

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Büyük Britanya Parlamentosu üyelerine en derin saygılarını sunar ve gerek Türk halkı gerekse dünyada çeşitli ülkelerde yaşayan Türkler için büyük önem taşıyan 1915 Osmanlı-Ermeni trajedisine ilişkin bir hususu dikkatlerine sunmak ister.

Aşağıda imzaları bulunan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tüm üyelerini oluşturan bizler, Büyük Britanya Parlamentosu ve Hükümeti tarafından, kamuoyuna, Büyük Britanya Parlamentosu Mavi Kitaplar külliyatı çerçevesinde yayımlanan Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Uygulanan Muamele 1915-1916 adlı kitabın, I. Dünya Savaşı'nda "Wellington House"daki İngiliz Savaş Propaganda Bürosu tarafından hazırlanan bir propaganda malzemesi olduğunun ve söz konusu kitapta yer alan Osmanlı Ermenilerinin isyanı ile buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu önlemlere ilişkin bilgilerin mesnetsiz ve güvenilir olmadığının açıklanmasını talep etmekteyiz.

Muhtemelen bildiğiniz gibi, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin savaş propaganda faaliyetleri, önce Savaş Propaganda Bürosu (1914), bilahare Enformasyon Dairesi (1916), daha sonra da Enformasyon Bakanlığı (1918) tarafından yürütülmüştür. Resmi yapısı ne olursa olsun İngiliz propaganda faaliyetleri savaş boyunca "Wellington House"[1] ismiyle tanımlanmıştır. "Wellington House", müttefik devletlerin ve Amerikan halkının savaşa desteğini ve özellikle Amerika'nın savaşa katılmasını sağlamak amacıyla, Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir kamuoyu dezenformasyon kampanyasını planlamış ve uygulamıştır. "Wellington House" bu amaçla biri "Alman Vahşeti" diğeri de "Türk Vahşeti" hakkında iki önemli rapor hazırlamıştır. (Türkler hakkında rapor Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere uygulanan

1) M.L. Sanders & Philip M. Taylor, British Propaganda during the First World War. 1914-1918, Londra, 1982

Muamele 1915-1916[2] başlığı ile kitap halinde yayımlanmış olup bundan böyle buna "Mavi Kitap" olarak atıfta bulunulacaktır.) Her iki rapor da Savaş Propaganda Bürosu'nda uzman olarak çalışan Arnold Toynbee[3] tarafından yazılmış ve ünlü bir şahsiyet olan İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Viscount Bryce imzasıyla yayımlanmıştır. 2 Aralık 1925'te Lordlar Kamarası'nda bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Sir Austin Chamberlain, Viscount Bryce'ın "Alman Vahşeti" adlı raporunun asılsız bir savaş propagandasından ibaret olduğunu açıklamıştır.[4] Ancak, aynı şekilde asılsız propaganda malzemesinden başka bir şey olmayan Mavi Kitap hakkında böyle bir açıklama yapılmamıştır. Oysa Mavi Kitap'ın "savaş propagandası" olduğunu Arnold Toynbee'nin kendisi bile itiraf etmiştir.[5]

Savaş Propaganda Bürosu'nun Mavi Kitap'la ilgili tüm kayıt ve belgeleri bir yangınla tahrip olmuş bulunmakla birlikte, İngiliz bürokrasisinin diğer bölümlerinde muhafaza edilen bu konuyla ilgili birçok önemli belge tahribattan kurtulmuş ve şans eseri bulunmuştur. Son zamanlarda, İngiltere arşivlerini inceleyen bağımsız araştırmacılar tarafından ortaya çıkartılan bu belgeler şu hususları kanıtlamaktadır:[6]

1.Savaş Propaganda Bürosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun tahrip edilmesini ısrarlı bir şekilde I. Dünya Savaşı'nın temel hedefi olarak göstermeye çalışmıştır. Bu projeye "Türkler Gitmeli" (Türklerin Avrupa ve Anadolu'dan Orta Asya'ya sürülmesi anlamında) adı verilmiştir. Bu amaçla yürütülen ve esas itibarıyla Amerikan halkını hedef alan propaganda kampanyası; İngiltere'nin Anadolu ile Mezopotamya'daki sömürgeci politikalarını mazur göstermeyi; önemli bir müttefik olan Rusların Yahudilere karşı uyguladıkları vahşeti ört-bas etmeyi ve özellikle Amerika'daki siyasi karar mercilerini, basını, akademisyenleri, çeşitli mezheplerden Hıristiyan kuruluşlarını ve fikir öncülerini, Türklerin Ermenilere "insanlık dışı muamele uygulamalarına ve katliam yaptıklarına" inandırmak ve Amerikan kamuoyunda yeterli tepki yaratmak suretiyle Amerika'nın savaşa katılmasını amaçlamıştır.

2. Başbakan Lloyd George, Enformasyon Servisi Direktörü Albay John Buchan'a "Türkler Gitmeli" programını[7] planlama ve uygulama emrini

2) Arnold Joseph Toynbee, ed., The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916: Documents
3) Sanders ve Taylor, sa. 40-41.
4) Hansard, 5th Session, Vol 188, 24.11.1925
5) Arnold J. Toynbee, The VVestern Question in Greece and Turkey., First Publication 1972, p.50.
6) F.O. 394/40/179902, "Documents relating to the treatment of Armenians and Assyrian Christians in the Otoman Empire: Key to names of places and persons witheld from publication, September 11,1916.
7) F.O. 395/139/42320, February 24,1917.

vermiş, Buchan da, bu amaçla hazırlanacak materyalin üretimi, yayınlanması ve dağıtımı işleriyle Stephen Gaselee'yi görevlendirmiştir. Söz konusu propaganda materyali şu görüş ve inançları yaratmak ve yaymak amacını güdecekti:[8] (1) Batı ile Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın Türklerin işgalinden önceki eski kültürel mirası arasında yakınlık bulunduğu. (2) Türklerin bölgede ilerlemeyi, ticareti ve sosyal gelişmeyi önledikleri. (3) Türklerin, Osmanlı Devleti'nin asıl unsurları olan halklarla ve özellikle Ermenilerle, eşitlik ve adalet ölçütleri çerçevesinde kaynaşma ve bunları yönetim kabiliyetine sahip bulunmadıkları. (4) Türk Devleti'nin ıslah edilmesinin imkansız olduğu ve Türk toplumunun, doğası nedeniyle, reform yapma ve uygarca kendi-kendini yönetme yeteneğinden mahrum bulunduğu. (5) Başbakan Lloyd George tarafından da saptandığı gibi bağnaz ve kabiliyetsiz bir millet olan Türklerin Avrupa ile Asya arasında stratejik köprü konumundaki Anadolu'yu kontrol etmelerinin veya Almanya'nın bir uydusu olmalarının son derece tehlikeli olduğu. (6)Osmanlı devlet sistemindeki her dini cemaatin kendini yönetmesi şeklindeki hoşgörüye dayandığı iddia edilen yaklaşımın (Buchan'ın ifadesine göre "bir dinler müzesi"), esasında Batının çoğunluğun yönetimi ve azınlıkların haklarına sahip çıkılması sistemiyle bağdaşmadığı.

3. Stephen Gaselee, Savaş Propaganda Bürosu uzmanı tarihçi Arnold Toynbee'den Türk-karşıtı kampanya için çalışabilecek yazarların isimlerini talep etmiştir. Toynbee'nin kendi ismi de dahil verdiği ayrıntılı liste, Mark Sykes[9] gibi Ortadoğu üzerinde çalışmış yazarların ve Ermeni davasını benimseyen Amerikalı misyoner liderlerin isimlerini içeriyordu. Kampanya bağlamında Savaş Propaganda Bürosu'nda çalışan 54 yazar tarafından Osmanlı Ermenilerinin durumu hakkında düzenlenen düzmece yazılar, sanki gerçek olaylara görgü tanığı olmuş olan kişilerin raporları gibi yayımlanıyordu. Amerika'ya gönderilen bu raporların dağıtımı, Başkan Woodrow Wilson'a

8) F.0.395/139/64927, "Anti-Turk Propaganda".

9) Mark Sykes'ın, The Times'ın 20 Eylül 1917 tarihli sayısında "Wellington House" tarafından yayımlattırılan makalesi, tipik bir propaganda örneği oluşturduğundan burada zikredilmesinde yarar görülmüştür. Makalede, Türkler, "acımasız bir ezici", "vicdansız bir zorba", "gerçek bir barbar", "yozlaşmış" ve "tüm dünyayı yakıp yakmış kişiler" olarak tanımlanmıştı. Tarihsel gerçeklerle hiçbir alakası olmayan bu makalede, sırf Türkleri aşağılamak için bugün Irak olan yerleri yıkan ve talan eden Moğollar Türk olarak tanımlanmıştır. Bu makale İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından broşür olarak bastırılmış ve Lloyd George'un bir takdim mektubuyla geniş bir dağıtıma tabi tutulmuştur. The Times, vatansever duygularla hareket ederek broşürlerin basımı için hükümetten sembolik bir meblağ talep etmiş ve 100.000 kopya için sadece 40 pound almıştır. (F.O.395/139/51086). Bu broşürlerin 32.000 kopyası Amerika'da dağıtıma tabi tutulmuştur. (F.O. 395/139/47048).

son derece yakın oldukları bilinen ve belli başlı Amerikan gazeteleriyle iyi ilişkileri olan Sir Gilbert Parker ve Geoffrey Butler tarafından yapılıyordu.

4. Savaş Propaganda Bürosu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durum hakkında Amerika'ya iletilen tüm bilgilerin yegane kaynağı konumundaydı. Gaselee-Toynbee ekibi, Mavi Kitap da dahil, 37 değişik yayından yedi milyondan fazla nüshanın dağıtımını sağladı.İngiltere, Almanya'nın transatlantik iletişim kablolarını tahrip etmiş olduğu için, Savaş Propaganda Bürosu bağımsız muhabirler tarafından Amerika'ya gönderilen bütün raporları sansür ve kontrol etme imkanına sahipti. Associated Press, 1915'te Avrupa'daki Amerikalı muhabirlerin gönderdikleri yazıların % 75'inin İngiliz makamları tarafından tahrip edildiğini açıklamıştır.

5. Büyükelçi Viscount Bryce'ın imzasını taşıyan Mavi Kitap, güya"Osmanlı askerleri veya vatandaşları tarafından Ermenilere karşı yapılan katliamlara ve diğer vahşete" ilişkin olarak 150 görgü tanığının anlattıklarına dayanmaktadır. Mavi Kitap, görünürde "kişileri Osmanlı misillemesinden korumak amacıyla", "görgü tanıklarının"gerçek isimlerini açıklamamakta ve bu kişilere kod adlarıyla atıfta bulunmaktadır. Kısa bir süre önce İngiliz arşivlerinde bulunan Mavi Kitap'taki kod adlarının kimlere ait olduklarını gösteren bir Savaş Propaganda Bürosu belgesi, bu 150 kişiden, 59'unu misyonerlerin,52'sini Ermeni aktivistlerin ve yedisini de isyancı Ermeni Taşnak liderlerin oluşturduğunu ortaya koymuştur. Geriye kalan 32 kod adına gelince, bunlar ya tamamen uydurma kişilere aittir, yahut da aynı kişinin başka bir kod adıyla tekrardan gösterilmesi sonucu Mavi Kitap'ta yer ayrılmıştır.[10] Arnold Toynbee'nin kendisi bile kimlikleri bilinmeyen kişilerin hazırladıkları raporlar üzerinde çalışmaktan hoşnut değildi. Bir keresinde, Viscount Bryce'a yazdığı bir mektupta"Bu belgelerin otuz dört tanesinin, yani yüzde yirmi üçünün gerçek yazarının kim olduğunu bilmiyorum" demişti.[11] Ancak bu belgelerin yazarları da kitapta bilinen yazarlarla birlikte aynı şekilde yer almışlardır.

Belirttiğimiz gibi bu hususlar, Bryce'ın Mavi Kitap'ının, yine Bryce'ın imzasını taşıyan ve İngiltere tarafından resmen asılsızlığı açıklanmış olan "Alman Vahşeti" raporunun tüm kusurlarıyla malul olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki: (1) Mavi Kitap, Savaş Propaganda Bürosu'nun

10) F.O. 394/40/179902, "Documents relating to the treatment of Armenian and Assyrian Christians in the-Ottoman Empire and NW Persia: Key to names of places and persons vvitheld from publication" 11 Eylül1916. Aşağıdaki dokümanlara bkz: 10, 13, 23, 77, 79, 85, 91, 102, 103, 104, 108, 110, 112, 114, 116, 117, 120, 123, 125, 126, 127, 129, 137.

11) Justin Mc Carthy'nin makalesi. "Wellington House and the Turks"

"Türkler Gitmeli" programının bir ürünüdür,bu bakımdan bir propaganda malzemesidir. (2) Savaş Propaganda Bürosu uzmanları, Mavi Kitap'ın hazırlanmasında, tanıklık yaptıkları olaylar hakkında kişisel bilgileri olmayan bir çok sahte "görgü tanığının" ifadesini kullanmışlardır. (3) Bunlar dışında Mavi Kitap'ta "görgü tanığı" olarak atıfta bulunan kişilerin büyük çoğunluğu da konuya taraf olan ve icra ettikleri dini ve siyasi görevler nedeniyle yansız bir tutum içinde olmaları mümkün olmayan kişilerdir. (4) Mavi Kitap'ın yazarları, kitapta ifadelerine yer verilen "görgü tanıklarının" söylediklerini, yabancı misyonların ve askeri görevlilerin ifadelerinden yararlanmak suretiyle doğrulama yoluna gitmemişlerdir. (5) Mavi Kitap'ta "görgü tanıklarının" ifadelerini nakzeden diğer kaynakların ifadelerine hiçbir şekilde yer verilmemiştir. (6) Mavi Kitap'ta, Ermeni İsyanlarına ve Doğu Anadolu'da on binlerce Müslüman'ın katledilmesine hiç değinilmemiştir. (7) Mavi Kitap'ta, "görgü tanıklarının" Osmanlı Devleti'nin politikalarına yönelik her türlü kınama ve eleştirilerine yer verilirken, bu politikalar nedeniyle, savaş alanı dışında bulunan yüz binlerce Ermeni'nin barış ve istikrar içinde yaşamaya devam etiklerinden hiçbir şekilde söz edilmemiştir. (8) Buchan'ın çalışması, kısmen de olsa, romanlarında ve diğer yazılarında da açıkça ortaya koyduğu üzere, ırkçılığının ve Yahudi düşmanlığının ürünü olarak görülmelidir.

Görüleceği üzere. Mavi Kitap, İngiltere'nin savaş sırasındaki fevkalade başarılı bir propaganda faaliyeti olup, Osmanlı Ermenilerinin isyanı ile buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu önlemler hakkında gerçekleri aksettirilen güvenilir bir tarihi kaynak değildir. Gerçekten de, Osmanlı ordularına karşı Ruslarla güçlerini birleştiren Ermeni çetelerinden, Osmanlı resmi görevlilerinin öldürülmelerinden, ikmal ve iletişim hatların kesilmesinden, Osmanlı kentlerinin ele geçirilmesi girişimlerinden, Türklerin Van'da topluca katledilmelerinden, bir milyondan fazla Müslüman'ın Rus ve Ermeniler tarafından topraklarından zorla sürülmelerinden kitapta hiç bahsedilmemektedir.[12] Daha sonraları Toynbee'nin, bu tek taraflı anlatımı nedeniyle tarihi gerçeklere ihanet ettiği hissiyatına kapıldığı bildirilmiştir.[13] Ancak, Mavi Kitap'ın tahripkar ve habis etkileri bugün hala devam etmekte ve Ermeni aktivistler tarafından uluslararası medyanın, siyaset adamlarının, fikir önderlerinin ve bilim adamlarının aldatılarak Türkiye'ye karşı kin ve nefret duygularının yayılmasında etken olmaktadır.

12) Justin Mc Carthy'nin makalesi. "Wellington House and the Turks"
13) William H. Mc Netli. Arnold Toynbee a life. (Oxford University Press) s.74

İngiltere hükümeti, her ne kadar Mavi Kitap'ın geçersizliğini resmen açıklamamış olsa da, bu kitaptaki belge ve iddiaların, mesnetsizliği, hükümsüzlüğü ve hukuken hiçbir değer taşımadığı, 1921 yılında Malta Mahkemesi tarafından alınan kararla dolaylı olarak ilan edilmiş bulunmaktadır. Anımsanacağı üzere, 1920 yılında İngiliz İşgal kuvvetleri tarafından 144 Osmanlı devlet adamı ve görevlisi Ermenilere karşı vahşet ve katliam yaptıkları iddiasıyla mahkeme edilmek üzere tutuklanmış ve Malta Adası'na gönderilmiştir.

Mahkeme tarafından görevlendirilen bir Osmanlı Ermenisi araştırmacı tarafından Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşivlerinde yapılan son derece titiz araştırmalara rağmen sanıkları suçlayacak hiçbir belge, kanıt ve güvenilir "görgü tanığı" bulunamayınca, İngiltere Kraliyet Başsavcısı 29 Temmuz 1921 tarihli kararıyla, kanıtların yetersizliği nedeniyle davanın görülemeyeceğine ve sanıkların serbest bırakılmalarına karar vermiştir.[14]

Bu noktada, şu önemli soruların cevaplandırılması gerekiyor: Malta sürgünlerini mahkum etmek için neden 1916'da yayımlanan Mavi Kitap'ın içerdiği kanıtlar kullanılmadı? Toynbee'nin Mavi Kitap'ı yazarken dayandığı kaynaklardan derhal yararlanmak imkanı varken bunlar mahkeme tarafından neden dikkate alınmadı?

Bu soruların cevabı kısa ve açıktır: Mavi Kitap'tan yararlanılmadı, çünkü içerdiği iddia ve belgeler mesnetsiz ve asılsız. Mavi Kitap yazılırken dayanılan kaynakların hepsi el altında olmasına rağmen bunlar kullanılmadı, çünkü bu kanıtlar, belgeler ve "görgü tanıkları" bir İngiliz mahkemesi tarafından dikkate alınacak bir değer taşımıyordu.[15]

İngiliz hükümetleri Mavi Kitap'ı kaale almamaya devam etmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Barones Ramsay of Cartvale, 14 nisan 1999 tarihinde İngiliz Hükümeti adına Büyük Britanya Lordlar Kamarasında yaptığı açıklamada "...ancak Osmanlı yönetiminin, denetimi altındaki Ermenileri ortadan kaldırmaya yönelik spesifik bir karar aldığını gösteren kuşku götürmez kanıtların yokluğunda, İngiliz Hükümetleri 1915 ve 1916 olaylarını 'soykırım' olarak tanımamışlardır" demiştir.

Büyük Britanya Hükümeti, Bryce'ın uydurma "Alman Vahşeti" raporu için yaptığı şekilde Mavi Kitap'ın asılsızlığını ve bir propaganda materyali olduğunu ilan etmemiş olduğu için, anılan kitap Osmanlı Ermenileri konusu üzerine doğru ve gerçek araştırma ve akademik çalışmalar yapılmasına

14) F.0.371/6502/E. 5845: L. Olipant (F.O.) to Mr. Woods (Procurator-General's Department) 5845/132/44, 31 Mayıs 1921.

15) F.O. 371/6504/E. 8745: Woods (Procurator-General's Department) to the Under Secretary of StateforF.O., 29 Temmuz, 1921.

zarar verdiği gibi, Başbakan Lloyd George'un talimatıyla Albay Buchan ve Savaş Propaganda Bürosu tarafından bundan yaklaşık yüz yıl önce oluşturulan "Türkler gitmeli" kampanyasının altı hedefi doğrultusunda Türklere karşı düşmanlığı teşvik etmektedir.

Osmanlı Ermenilerinin başlarına gelenin soykırımı suçu olduğu yolundaki iddiaya destek veren ve okul kitaplarından başlayıp hükümet açıklamalarına kadar çok çeşitli yayınlarda binlerce defa atıfta bulunan Mavi Kitap, maalesef bugün hala bilim adamları ve siyaset oluşturucular için temel bir kaynak olma niteliğini sürdürmektedir. Kitap, Osmanlının tutumunda, öldürme eylemini soykırıma dönüştüren kilit unsurun, yani öldürmek için özel bir niyet ve kastin mevcudiyetine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle Mavi Kitap Osmanlı Er-menisi sivilleri savaş alanı dışında bir bölgeye yerleştirmek suretiyle Ermeni asilerden ve Rus ordusundan ayırmayı öngören Osmanlı politikasını, ırkçı bir katliam için bahane olarak nitelemektedir.

Mavi Kitap, Türk halkına karşı anlayışsızlığın ve düşmanlığın güçlenerek sürmesine yol açmaktadır. "Türkler gitmeli" kampanyasının dayandığı altı hedefi oluşturan Albay Buchan gururlu bir ırkçıydı. Yazmış olduğu Greenmantle isimli romanda[16], "Gerçek şu ki biz (İngilizler) yabancı halklara nüfuz etme kabiliyeti olan insanları yaratan dünyadaki yegane ırkız" diyordu. Buchan, "Jön Türkler"e de "Yahudi ve Çingenelerden oluşan bir grup" diye atıfta bulunuyor. The Thirty-Nine Steps[17] adlı romanında Buchan, "Bütün hükümetlerin ve orduların arkasında çok tehlikeli bir halk tarafından yaratılan bir yer altı hareketi vardı... Yahudiler bu hareketin arkasındaydı... Yahudiler her yerdeydi... Engerek yılanı gibi,," şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Mavi Kitap'ın temelini oluşturan Buchan'ın altı hedefi, saygınlık ve haysiyetten yoksun oldukları iddiasıyla Türk milletinin, eşitlik ve egemenlik haklarından yararlanmayacağı ve Anadolu'da bin yıldır sürdürdükleri yaşamı devam ettirme hakkına da sahip olmadıkları yolundaki ırkçı görüşe meşruiyet kazandırmaktır. Bu nedenle, Mavi Kitap, Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG) ve Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) tarafından işlenen korkunç terör suçları için ahlaki gerekçe olarak kullanılmıştır.[18] Bu teröristler, 80'den fazla masum kişiyi öldürmüş, 700'den fazla kişiyi yaralamış ve 100'den fazla insanı rehin almış, bunun yanında Amerika, Avrupa, Ortadoğu ve Avustralya'da onlarca milyon dolarlık maddi zarara yol açmışlardır.

16) John Buchan, The Greenmantle, New York, Grosset and Dunlap, 1916
17) John Buchan, The Thirty Nine Steps, Edinburg, London, William Blackvvood & Sons, 1915
18) GuntherM. Michael, Pursuing The Just Cause of Their People, Greenvvood Press. İne, New York, 1986

Bugüne kadar asılsızlığı ilan edilmeyen Mavi Kitap üstün nitelikte bir propaganda ve aldatmaca aracı olarak, insanları zihnen ve ruhen etkilemeye devam etmektedir. Bugün dahi Wellington House Kitapları Amerikan okulları ve üniversite öğrencilerine tavsiye edilmektedir. Tarihçi Arthur Ponsonby, savaş zamanındaki propagandanın kalıcı ve nesilden nesile geçen habis etkilerini de ele aldığı Falsehood in Wartime[19] (Savaş Zamanında Kandırma) adlı kitabında şunları söylemektedir.

"Yalan ve asılsız sözlerle insanların zihnine kin ve nefret şırınga edilmesi, savaşta hayat kaybına neden olmaktan çok daha büyük kötülüktür. İnsanlık ruhunun kirletilmesi, insan vücudunun tahribine nazaran daha kötü ve sakıncalıdır."

Lord Ponsonby'nin bu veciz değerlendirmesi bugün de gelecekte de geçerliliğini yitirmeyecektir. Gerçekten de çocuklarımıza ve gelecek nesillere miras bırakabileceğimiz önyargı, nefret ve intikam duygusu yerine müsamaha, dostluk ve iyi niyetin hüküm sürdüğü bir dünyanın kurulabileceği uluslararası bir ortama bugün her zamankinden daha fazla ihtiyacımız vardır.

Bu bakımdan, I. Dünya Savaşı'nın tüm taraflarının, ortak tarihlerinin Osmanlı Devleti-Ermeni çatışmasının muğlak yönlerinin gün ışığına çıkarılması için etik ve nesnel bir yaklaşım sergilemek suretiyle insanlık ruhunda açılan yaranın iyileştirilmesine yardım etme sorumluluğunu taşıdıklarına inanıyoruz.

Bu inanç ve anlayışla ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyük Britanya ile geleneksel ittifak ve dostluk ilişkilerinden duyduğumuz derin memnuniyeti teyit ederek ve 1916 yılında Toynbee'nin çalışmasının bir "yönlendirme kitabı" olarak yayınlanması kararını Parlamentolarının aldığını göz önünde tutarak, Mavi Kitap'ın tarihi bir belge olarak geçersiz ve asılsız olduğunu ilan etmek suretiyle ortak tarihimizin bu önemli kısmına açıklık getirilmesini Büyük Britanya Parlamentosu'nun takdirlerine saygımızla sunuyoruz.

19) Arthur Ponsonby, Falsehood in Wartime, London, Kimble and Bradford, 1928.

DIŞİŞLERİ BAKANI VE BAŞBAKAN YARDIMCISI SAYIN ABDULLAH GÜL'ÜN 13 NİSAN 2005 TARİHİNDE TBMM'DE ERMENİ İDDİALARI KONUSUNDA YAPILAN GENEL GÖRÜŞMEDE YAPTIĞI KONUŞMA

Sayın Başkan, Değerli Milletvekilleri,

Yüce Meclis'in ulusça üzerinde büyük hassasiyet duyduğumuz bir mesele olan Ermeni iddiaları üzerinde genel görüşme yapmasını fevkalade yararlı görüyorum.

Bu yıl, sözde soykırımın 90. yılı olduğu gerekçesiyle Türkiye aleyhine yürütülen faaliyetler yoğunlaştırılmış bulunmaktadır.

Böyle bir dönemde yapılan bu genel görüşmenin, ülkemizin bu iddialara karşı yürütmekte olduğu mücadele bakımından önemli katkı sağlayacağına inanıyorum.

Değerli milletvekilleri;

Öncelikle bir hususun altını çizmek istiyorum:

Konuşmamda kullanacağım "Ermeni" tanımlamasıyla hiçbir şekilde Ermeni kökenli vatandaşlarımızı kastetmiyorum. Onlar devletimize yürekten bağlı, her türlü vatandaşlık yükümlüklerini yerine getiren, ülkelerinin daha iyi günlere taşınması için toplumsal katkılarını esirgemeyen vatandaşlarımızdır.

Bu vesileyle, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden Cumhuriyet'e, sekiz yüzyılı aşan ortak yaşantımıza sanat, bilim, ticaret gibi birçok alanda katkıda bulunan Ermenileri de saygıyla anıyorum.

Diğer yandan, Türkiye dışında yaşayan Ermeniler arasında, Türk halkı ile dostluğa özen gösteren ve bu yolda çaba harcayan, Türkiye ile kültürel ve insani bağlarını sürdürmeye gayret eden çok sayıda cesur ve dirayetli Ermeni dostlarımız bulunmaktadır. Buradan kendilerine olan takdir ve dostluk duygularımızı ifade etmek isterim.

Türkiye uzun süreden beri soykırım iddialarıyla ilgili olarak çok iyi organize olmuş, her fırsatı değerlendirmekten kaçınmayan bir kampanya ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu örgütlü kampanya halkımız ve ülkemiz

(Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

aleyhine yaklaşık bir asır öncesinde yaratılmaya başlanan önyargılara, iftira, yalan, abartma ve saptırmalara dayandırılmaktadır:

Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını sağlamak amacıyla savaş sırasında Ermenilerin kitle halinde öldürülmekte oldukları propagandasını işleyen, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın propaganda bürosunun yayınladığı meşhur "Mavi Kitap" malumunuzdur.

Yine zamanın İstanbul'daki ABD Büyükelçisi, yanında çalışan bazı aşırı Ermenilerden aldığı bilgilerden yola çıkarak, kendisine parlak bir siyasi gelecek hazırlamak amacıyla yalan dolu anılar yayınlamıştır. Böylece halkımız ve ülkemiz aleyhine önyargıların yeşermesine katkıda bulunmuştur.

Bu gibi kitaplar ve propaganda yayınları incelendiğinde görülen manzara, 1915 yılının bir günü ülkemiz topraklarında yaşayan Ermenilerin, durup dururken katliama tabi tutulduğudur. Konunun vahim tarafı, bu gibi propaganda malzemesinin, tutarsızlıkları, düzmece oldukları, hangi amaçlarla kaleme alındıkları açıkça ortada iken halen muteber addedilmeleridir. Bu yayınların sözde bilimsel eserlere kaynak veya dayanak alınmaları daha da vahim olmuştur.

Diğer yandan, bazı yabancı bilim adamları , objektif ve dürüst araştırmaları sonucunda söz konusu iddialardaki abartı ve yanlışları tespit etmiş bulunmaktadırlar. Buna göre yapılan dengeli değerlendirmeleri dünyaya açıklamışlardır.

1915 yılında meydana gelen olayları sağlıklı analiz edebilmek için 1915 yılından önce neler yaşandığını iyi incelemek gerektiğini düşünüyorum.

Türklerin Anadolu'ya ayak bastığı 11. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar 800 yüzyılı aşkın bir süreyle Türk-Ermeni ilişkileri barış ve karşılıklı güven esaslarına dayalı olarak gelişmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler "millet" adı altında örgütlenmişlerdir. Kendi dini liderlerinin yönetiminde devletin sağladığı huzur ve özgürlük içinde yaşamaya başlamışlardır. Osmanlı'nın "sadık millet" olarak gördüğü Ermeniler Osmanlı bürokrasisinde bakan, paşa, savcı, büyükelçi, vali, yargıç olarak üst düzey görevlere getirilmişlerdir. Hiçbir ayrıma tabi tutulmamışlardır.

Ancak, 1820'lerden sonra Çarlık Rusyası, zamanın İngiltere ve Fransa hükümetleri, aralarındaki nüfuz ve çıkar mücadelesinde Ermenileri Osmanlı'ya karşı kullanılacak önemli bir unsur olarak görmüşlerdir. Bu güçler, bu doğrultuda Doğu Anadolu'da Ermenilere hayali bir Ermenistan vaat etmişlerdir. Balkanlarda bağımsızlık yolunda yaşanan gelişmeler de aynı yöndeki çabaları artırmıştır. Bu devletlerin kışkırtmaları sonucunda 1880'den iti-

baren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlanmıştır. 1887de Cenevre'de Hınçak, 1890'da ise Tiflis'te Taşnak Komiteleri ortaya çıkmıştır. Her iki Komitenin ortak hedefi Osmanlı topraklarında Ermenilerin yaşadığı bölgeleri içeren bir Ermeni devleti kurulması olmuştur.

Daha sonra Osmanlı sınırları içerisinde de örgütlenen bu komitelerin kışkırtmaları sonucu Osmanlı'ya karşı Ermeni isyanları başlamıştır.

Bunlar, uyguladıkları suikast ve banka baskını yöntemleriyle şimdi dünyanın ve insanlığın başına bela olan terörizmin öncüleri olmuşlardır.

Bazı Ermeni gruplar, başta Erzurum, Kayseri, Yozgat, Çorum, Merzifon, Van ve Adana olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmışlardır. Ermeni Komiteleri tarafından başlatılan isyanların temel hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun isyanları bastırma girişimlerini her seferinde katliam olarak takdim etmek ve Batılı büyük güçleri Ermeniler lehine müdahaleye teşvik etmek olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girmesi aşırı eğilimli Ermenilerce büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, kurulan gönüllü Ermeni alayları, Rus ordularının Doğu Anadolu'ya girmesi ile birlikte savunmasız kalan Türk şehir, kasaba ve köylerine saldırarak çocuk ve kadınlar dahil sivillere karşı katliama girişmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmuşlardır. Osmanlı birliklerinin harekatını engellemişlerdir. İkmal yollarını kesmişlerdir. Yaralı konvoylarını pusuya düşürmüşlerdir. Köprü ve yolları imha etmişlerdir. Şehirlerde ayaklanarak Rus işgalini kolaylaştırmışlardır.

Osmanlı Hükümeti, bu durum karşısında, Ermeni Patriğini, mebuslarını ve diğer önde gelenlerini çağırarak Ermenilerin Müslümanları katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını bildirmiştir. Ancak, bu uyarıdan sonuç alınamayınca Hükümet 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komitelerini kapatmıştır. 235 kişiyi devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklamıştır. Ermeni çevrelerinin her yıl "sözde Ermeni soykırımı"nın yıl dönümü diye andıkları 24 nisan, işte bu komitecilerin tutuklandığı tarihtir.

Osmanlı Hükümeti, 27 Mayıs 1915 tarihinde, maruz kaldığı bu büyük iç ve dış tehdit nedeniyle benzer tehlikelerle karşılaşan tüm ülkelerin almakta tereddüt etmediği bir savunma önlemine başvurmuştur: Savaş bölgelerinde oturan Ermenileri güneydeki Osmanlı topraklarına sevketme (tehcir) kararı almıştır. Ermeni nüfus bu karardan zamanlıca haberdar edilmiştir. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra nakil işlemi başlamıştır. Ayrıca, İstanbul'da ve Anadolu'da sıcak savaş bölgesinden uzakta yaşayan Ermeniler tehcir kararının dışında tutulmuşlardır.

Osmanlı Hükümeti, söz konusu Ermenilerin savaş dışı bölgelere yeniden yerleştirilmesi sırasında Ermeni nüfusun zarar görmemesi için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması talimatını vermiştir. Bu amaçla yayınlanan ve Osmanlı arşivlerinde bulunan emirler mevcuttur. Bunlar durumun somut kanıtıdır. Bir yandan I. Dünya Savaşının devam etmesi, öte yandan iç ayaklanma ve isyan, savaştan kaynaklanan ortam, mahallindeki kin ve intikam duyguları söz konusu sevk sırasında kafilelerin birtakım saldırılara uğramasına sebep olmuştur. Hükümet bu durumu engellemeye çalışmıştır, nitekim, devlet otoritesinin kuvvetli olduğu bölgelerde Ermeni kafilelerine karşı çok az sayıda saldırı vuku bulmuştur. Ermeni kafilelerine kötü davranan ve Hükümetin talimatlarına uymayan yaklaşık 1390 kişi yargılanmıştır. Bir çoğu idam dahil cezalara çarptırılmıştır.

Burada şu soruyu sormak istiyorum: Ermenileri yok etmeyi amaçlayan bir devlet. Ermeni kafilelerine kötü davrandığı için kendi görevlilerini ve vatandaşlarını yargılayıp cezalandırır mı? Ayrıca, savaş günlerinin araç, yakıt, gıda ve diğer imkanlarının yetersizliği, ağır iklim şartlan ve tifüs gibi salgın hastalıklar da can kaybının artmasına yol açmıştır. Esasen söz konusu zaman dilimi, tüm Anadolu halkının aynı kaderi paylaştığı bir dönemdir.

Emperyalist güçlerin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince Ermenileri kışkırtma faaliyetleri devam etmiştir. Kasım 1918 tarihinde Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü ile Kilikya bölgesini işgal eden Fransız kuvvetleri, bölgede bir Ermenistan Devleti kurma vaadiyle Ermenilerle anlaşmıştır. Önce Ermeni gönüllü taburları, daha sonra da Fransız Yabancı Lejyonuna bağlı Ermeni Lejyonu kurulmuştur. Fransız komutasındaki bu Ermeni askerleri 1921 yılına kadar bölgede kanlı katliamlar yapmışlardır. Bu husus Fransız belgelerinde kayıtlıdır.

Değerli milletvekilleri,

Bütün bu tarihi gerçeklerin çarpıtılarak 1915'de yaşanan olayların dünya kamuoyuna soykırım olarak takdim edilmeye çalışılması hukuki dayanaktan da tamamen yoksundur. Soykırım terimi, 9 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nin ikinci maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre "soykırım":

"Ulusal etnik, dini veya ırksal bir grubun, sırf bu grup mensubu olmaları nedeniyle, kısmen veya tamamen yok edilme kastıyla öldürülmeleri, ciddi bedensel ve ruhsal zarara uğratılmaları, veya böyle bir grubun fiziki varlığının kısmen veya tamamen yok edeceği açıkça belli olan yaşama koşullarına tabi tutulmaları,

grup içinde doğumları önleyecek tedbirlerin zorla uygulanması, yahut bir grubun çocuklarının başka bir gruba zorla nakledilmesi" şeklinde tanımlanmıştır.

Sadece bu tanıma uyan eylemler soykırım suçu olarak adlandırılabilir. Bu tanımda üzerinde hassasiyetle durulması gereken, bir grubun bu grup mensubu olmaları nedeniyle kısmen veya tamamen yok edilme kastıdır. Böyle bir kastın mevcut olmadığı açıkça ortadadır. Bir insan grubunun sırf o gruba ait olduğu için yok edilmesi ancak asırlarca önyargıların oluşturulması suretiyle mümkün olabilir. Oysa Anadolu asırlarca çok değişik kimliklerin bir arada barış içinde yaşadıkları bir toprak parçasıdır. İnsanlarda birbirlerine karşı, başka yerlerde gördüğümüz önyargı yoktur. Soykırım iddiasında bulunan çevreler, 90 yıldır tüm çabalarına rağmen, Osmanlının Ermenileri yok etme niyetini ortaya koyan tek bir belge bulamamışlardır. Belge dediklerinin de sahteliği ortaya çıkarılmıştır.

Esasen Ermeni iddiaları hukuki olarak Birinci Dünya savaşından hemen sonra araştırılmıştır. Savaş sonrasında İstanbul'u işgal eden İngilizler, Ermeni Patrikhanesi'nin raporlarına dayanarak katliam ve değişik suçları işlemekten sorumlu tuttukları, aralarında bakan ve diğer üst düzey sivil ve askeri yöneticilerin de bulunduğu 144 Osmanlı yöneticisini yargılanmak üzere Malta'ya sürgüne göndermişlerdir. Ancak, Osmanlı arşivleri kontrolü altında olmasına karşın İngilizler, bütün çabalarına rağmen, söz konusu şahısları suçlayacak tek bir kanıt bulamamışlardır. Bunun üzerine Malta sürgünlerinin tümünü serbest bırakmışlardır. Bu şekilde Ermeni soykırımı iddialarının geçersizliği ta o dönemde saptanmıştır.

Değerli milletvekilleri,

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra yaklaşık yarım yüzyıl Ermeni iddiaları gündeme gelmemiştir. Bu iddiaların 1965 yılından itibaren ivme kazandığı ve bir kampanyaya dönüştüğü görülmektedir. Ardındaki saikler hakkında görüş ve spekülasyonlar çeşitlidir.

Bazı Ermeni gruplar, sözde soykırım iddialarını dünya kamuoyuna tanıtmak için araç olarak terörü seçmişlerdir. Halkımıza ve ülkemize karşı geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren yeni nesillerini önyargıyla, nefretle yetiştirenler 1973 yılında ASALA gibi bazı terörist örgütler vasıtasıyla Türk diplomatlarına ve Türk hedeflerine yönelik terör saldırılarını başlatmışlardır. Türk hedeflerine karşı 200'den fazla saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırılar 4 kıtada 21 ülkede vuku bulmuştur. Söz konusu terör saldırıları sonucu 1985 yılına kadar otuzu aşkın diplomatımız, kamu görevlimiz ve aile yakını şehit edilmiştir.

Bu vesileyle aziz şehitlerimizi bir kere daha rahmet ve saygıyla anıyorum.

Hatırlayacaksınız, bu cinayetleri haber yapan yabancı basın yayın organları haberleri verirken, bir Türk diplomatı öldürüldü diye kısacık yazmışlardır. Haberin altında ise, uzun uzun 1915 yılında meydana gelen olayları tek yanlı adeta ırkçı bir bakış açısıyla okurlarına veya dinleyenlere aktarmışlardır. Bu terör örgütlerinin bazı mensupları yakalanmış olmalarına rağmen, cezalandırılmamışlardır. Terör örgütlerinin faaliyetinden haberdar olanlar, bu örgütlerin faaliyetlerini ancak kendi vatandaşları zarar görünce engellemek yoluna gitmişlerdir.

Şimdi biz de sormak isteriz: Eğer bu teröristler zamanında yakalansa ve adalete teslim edilseydi, terörizm denilen bela bugün bu kadar büyük bir tehdit oluşturur muydu?

Ancak, terörle bir sonuca ulaşılamayacağını anlayan militan Ermeni çevreleri, bu defa Türkiye'ye karşı yürüttükleri kampanyada taktik değiştirerek sözde soykırımın çeşitli ülkelerin ulusal ve yerel parlamentoları tarafından tanınması yoluyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmışlardır. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu yöndeki faaliyetler önemli ölçüde artmıştır. Bugüne kadar Arjantin, Belçika, Fransa, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, Lübnan, Rusya Federasyonu, Slovakya, Uruguay,Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi parlamentoları ile Avrupa Parlamentosu'nda sözde soykırıma ilişkin haksız bildiri veya kararlar kabul edilmiştir. Ayrıca, ABD, Kanada, Arjantin, Avustralya, İsviçre'deki bazı yerel parlamentolarda bu konuda kararlar geçirilmiştir. Tarihi gerçekleri hiçe sayan, Türk milletine karşı büyük haksızlık ve saygısızlık teşkil eden bu kararları yine tarih mahkum edecektir.

Son olarak, Almanya'da ana muhalefeti oluşturan Hıristiyan Demokrat Partiler Birliği CDU/CSU Federal Parlamento Grubu tarafından 22 Şubat 2005 tarihinde Ermeni iddialarına ilişkin olarak Federal Parlamento'ya bir karar tasarısı sunulmuştur. Fransa'da bu amaçla son zamanlarda üç ayrı tasarı Parlamento'ya sunulmuştur. Ayrıca, diaspora ABD Kongresi'nden sözde soykırımın tanınmasını sağlayacak bir karar kabul edilmesini sağlamak amacıyla uzun süredir yoğun bir kampanya yürütmektedir. 24 Nisan öncesi ABD Kongresi'ne sözde soykırıma ilişkin bir karar tasarısının sunulması çabaları olduğuna dair duyumlar vardır. Bazı Ermeni çevrelerinin bu çabaları bugüne kadar ABD Yönetimlerinin kararlı tutumları sayesinde amacına ulaşamamıştır. *Benzer* girişimler başka ülkelerde devam etmektedir. Bütün bu girişimlere karşı her düzeyde aktif bir diplomatik mücadele sergilemekteyiz.

Bu kürsüden bu tür girişimlerin sahiplerine bir kez daha seslenmek istiyorum: Parlamentolar tarihi olaylar hakkında karar alabilecek, yargıya varabilecek kurumlar değildir. Tarihi ancak tarihçiler değerlendirebilir. Saikleri ne olursa olsun yabancı parlamentolara sunulan ve Ermeni soykırımı iddialarına destek veren tüm tasarılar, bizleri yaralamakta, müttefik olarak gördüğü ve bildiği bazı ülkelerin niyetlerine ilişin Türk kamuoyunda soru işaretlerinin oluşmasına neden olmakta ve Ermenistan ile ilişkilerimizin geleceğine hiç de olumlu bir katkı yapmamaktadır. Söz konusu parlamenter meslektaşlarımızı bu tür girişimlerden vazgeçmeye davet ediyorum. Yaptıklarının hiçbir faydası yoktur.

Aşırı Ermeni çevrelerinin diğer önemli bir amacı da sözde soykırımın ülkemiz tarafından tanınmasının AB üyeliğimiz için bir ön koşul haline getirilmesini sağlamaktır. Bildiğiniz üzere, 17 Aralık Zirvesi öncesi Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan, AB üyesi ülkelerin Devlet/Hükümet başkanlarına gönderdiği bir mektupla Türkiye ile müzakerelerin başlatılmamasını istemiştir. AB Devlet ve Hükümet başkanlarının bu mektubu dikkate almamış olmalarını, hatta bazılarının mektuba tepki göstermiş olmalarını memnuniyetle karşıladık.

Peki nasıl oluyor da 1915 yılında yaşanan olaylar tarihi gerçeklerin tam aksine bazı ülke parlamentoları tarafından soykırım olarak nitelendirilebiliyor? Bunun en önemli sebebi çok iyi organize olmuş ve elinde büyük maddi imkanlar bulunan diasporanın yıllardır yürüttüğü kapsamlı faaliyetlerdir. Diasporanın faaliyetleri Ermenistan Devleti tarafından bazen gizli bazen de açıkça desteklenmektedir. Ermenistan Büyükelçilerinin sözde soykırımın çeşitli ülke parlamentoları tarafından tanınmasını sağlamak amacıyla faaliyetler yürüttüğü görülmektedir. Diaspora, her yıl sözde soykırım konusunda çok sayıda kitabın basılmasını, Ermeni görüşlerine yakın yazarlar tarafından kaleme alman makalelerin önemli gazete ve dergilerde yayınlanmasını sağlamaktadır. Sözde soykırım konusunda çok sayıda konferans, toplantı ve sempozyum düzenlenmektedir. Bunlara Ermeni görüşlerine yakın araştırmacı ve akademisyenlerin katılımı sağlanarak konu sürekli gündemde tutulmaya çalışılmaktadır. Diaspora, benzer şekilde, sözde soykırımı işleyen daha çok belgesel nitelikteki filmlerin çekilmesini sağlamaktadır. Bunların çok sayıda sinema ve televizyon kanalında yayınlanmasını teşvik etmektedir. Son olarak, Ermeni asıllı Kanadalı Atom Egoyan tarafından çekilen "Ararat" filmi çok sayıda ülkede gösterilmiştir. Filmin gişe hasılatının yaklaşık 3 milyon dolar, maliyetinin ise 15.5 milyon dolar olduğu öğrenilmiştir. Diaspora propaganda amacıyla sadece bir film için bu kadar büyük paralar harcayabilmektedir.

Bu rakam sanırım karşı karşıya bulunduğumuz çevrelerin propaganda gücü hakkında hepimize bir fikir vermektedir. Her yıl yayınlanan kitaplar, makaleler ve filmler yoluyla özellikle Batılı ülkelerin kamuoyları etkilenmekte ve parlamentoların sözde soykırımı tanıması için ciddi bir baskı unsuru yaratılmaktadır.

Değerli milletvekilleri,

Bu noktada, bir özeleştiri yapmayı zorunlu görüyorum. Türkiye maalesef Ermeni iddiaları konusunda uzun yıllar genellikle savunmada kalan bir politika izlemiştir. Gerçeklerin dünya kamuoyuna anlatılması için gerekli arşiv çalışmaları zamanında yapılmamıştır. Veya gerekli alt yapı ve tasnif çalışmaları tamamlanamadığı için istenilen düzeyde hizmet verilmemiştir. Bu durum dışarıda Türkiye sanki bir şeyleri gizliyor inancının oluşmasına yol açmıştır, ihtiyaç duyulan maddi kaynak sağlanmamıştır. Büyük ölçüde devletin sağladığı küçük bir bütçeyle bu mücadele yürütülmeye çalışılmıştır. Biz okullarımızda ve üniversitelerimizde gençlerimize konuya ilişkin tarihi gerçekleri öğretmezken. Ermeni diasporası çeşitli ülkelerde ders kitaplarında sözde soykırımına ilişkin bilgilerin yer almasını ve böylece genç nesillerin beyinlerinde ülkemize karşı önyargıların oluşmasını sağlamakta büyük mesafe kaydetmiştir.

Bütün bunlarla, bugüne kadar hiçbir şey yapılmamıştır demek istemiyorum. Bu, asılsız iddialara karşı büyük bir özveriyle mücadele vermiş değerli insanlarımıza ve kurumlarımıza haksızlık yapmak olur. Ama bugün, ihtiyaç duyulan, bu mücadeleyi iyi hazırlanmış, tutarlı ve aktif yeni bir stratejiye oturtmaktır.

Değerli milletvekilleri,

Bütün bu nedenlerle, bugün yapmakta olduğumuz bu genel görüşmeyi çok önemli görüyorum. TBMM dahil bütün ilgili kurum ve kuruluşlarımız konuya gereken duyarlılığı göstermeye başlamışlardır. Ermeni iddiaları sadece Hükümet tarafından yürütülecek bir mücadeleyle başarılı olunacak bir konu değildir. Ancak, toplumumuzun bütün kesimlerinin ve bireylerinin ortak çabalarıyla bu alanda başarılı olabiliriz. Sayın Başbakanımız ile Sayın Ana Muhalefet Partisi Başkanı arasında 8 Mart 2005 tarihinde yapılan ortak açıklama Ermeni iddiaları ile mücadele azmimizi göstermek bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye bütün dünyaya iktidarıyla muhalefetiyle ortak bir mücadeleye başlayacağını göstermiştir. Sayın Başbakan ve Sayın Ana Muhalefet Partisi Lideri, Türk ve Ermeni tarihçileri ve diğer uzmanlardan bir grup oluşturarak ülkemizin arşivleri dahil tüm ilgili arşivlerde 1915 dönemini araştırmaları ve gerçekleri aydınlığa kavuşturmaları yolunda tarihi

bir çağrı yapmıştır. Bu konuda Türkiye'nin ciddiyet ve samimiyetini göstermek bakımından daha da ileri bir teşebbüste bulunulduğunu açıklamak isterim. Bu konudaki teklifimizi, Sayın Başbakan, resmen bir mektup aracılığı ile Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'a da göndermektedir. Sayın Başbakan mektubunda, Ortak Komisyon kurulması önerimizi iletirken bu önerimiz kabul gördüğü takdirde, böyle bir Komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerini Ermenistan ile görüşmeye hazır olduğumuzu, bu yönde bir girişimin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını da bildirmiştir. Buradan, özellikle parlamentoları sözde soykırımı tanıdığına dair kararlar alan ülkelere Ermenistan'ı bu çağrıya olumlu cevap vermesi için teşvik etmelerini beklediğimizi vurgulamak istiyorum. Bunun söz konusu ülkeler bakımından yerine getirmeleri gereken bir sorumluluk olduğunu düşünüyorum.

Değerli milletvekilleri,

Bu noktada Ermenistan'la ilişkilerimize kısaca değinmek istiyorum. Özellikle Batılı ülkeler Ermenistan'la diplomatik ilişki kurarak sınırı açmamız için bize telkinde bulunmaktadırlar. Bildiğiniz üzere, Türkiye 16 Aralık 1991 tarihinde, diğer bütün eski Sovyet Cumhuriyetleri ile birlikte, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Bağımsızlığın ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insani yardımda bulunmuştur. Türkiye Ermenistan'a önemli bir jest daha yapmıştır: Karadeniz Ekonomik İşbirliği sürecini başlatırken, Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde istisnai olarak Ermenistan'ı da bu kuruluşa davet etmiştir. Ermenistan bu şekilde halen merkezi İstanbul'daki Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütünde temsil edilmektedir. Bununla birlikte, az önce yukarıda bahsettiğim gibi, Ermenistan'ın ve Ermeni diasporasının ısrarla sürdürdüğü gerçekleri çarpıtan politikaları nedeniyle Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması mümkün olamamıştır. Bunlar, normal komşuluk ilişkileri tesis edilmesini arzulayan bir devlet için normal davranışlar mıdır? Hangi devletten sınırlarını resmen tanıdığını ortaya koymayan bir devletle ilişkilerini normalleştirmesi beklenebilir. Ayrıca, Ermenistan BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymayarak, kardeş Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımamaya ve Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal altında tutmaya devam etmektedir. Yüzbinlerce Azeri mülteci hala kamplarda sefalet içinde yaşamaktadır.

Türkiye bu ihtilafın sona ermesi için aktif faaliyette bulunmaktadır. Azeri ve Ermeni meslektaşlarımla bu çerçevede son iki yılda çok kere görüşmeler yaptık. Bu çabalarımız sürecektir.

Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesini istemektedir, ancak bu ülkenin uluslararası hukukun temel ilkelerine ve BM Güvenlik Konseyi Kararları'na aykırı tutumu ile iyi komşuluk ilişkilerine uygun davranmaması Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmasına imkan vermemektedir.

Bütün bunlara rağmen, Türkiye ile Ermenistan arasında charter uçak seferlerine izin verilmiştir. Binlerce Ermenistan vatandaşı Türkiye'ye gelmekte ve çalışabilmektedirler. Sivil toplum düzeyinde temaslar mevcuttur.

Ermenistan'ın, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılmasını sağlayacak çağrımıza olumlu yanıt vermesi şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi sürecine de müspet katkı sağlayacaktır. Buradan bir kere daha Ermenistan'a bu çağrımızı yineliyorum.

Değerli milletvekilleri,

Karşımıza çeşitli nedenlerle Ermeni iddiaları getirenlerin ileri sürdükleri bir husus, Türkiye'yi tarihi ile barıştırmak iddialarıdır. Türkiye tarihi ile barışıktır. Türkiye'nin tarihi ile ilgili bir sorunu yoktur. Kimsenin bundan bir şüphesi olmasın. Doğrudur, belki tarihimizin bazı sayfalarını özellikle silik bırakmışızdır. Mesela Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılında Balkanlarda yaşayan soydaşlarımızın yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan kitleler halinde göçe zorlanmaları, Balkanlarda yaşadıkları katliam ve diğer trajediler, Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına sürülenlerin. Birinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden yüzbinlerce Türk ve diğer Müslümanların oranı dünyaya yeterince haykırılmamıştır. İstiklal Harbimiz sırasında işgal altındaki şehirlerimizde halkımızın maruz kaldığı katliam ve zulmün ayrıntıları üzerinde fazla durulmamıştır. Çok kültürlü, çok etnikli, çok dinli Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, İmparatorluğunun çöküşünü ve parçalanmasını hızlandırmak amacıyla zamanın güçlü ülkeleri tarafından gönderilen misyonerlerin Müslüman olmayan halkı nasıl böldükleri, halklar kendi içlerinde bölündükten sonra her bölünen kesimin her ülkenin değişik siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek için nasıl alet olarak kullanıldıkları da bizim tarihimizde üzerinde yeterince durulmayan hususlardır. Bu, bir zaafın sonucu değildir. Bu, asil bir amaç için, Cumhuriyetimizin kurulmasıyla Lozan Barış Antlaşmasıyla gerek bizim kendi tarihimizde gerek Türkiye ile ilgili uluslararası ilişkiler tarihinde yeni bir sayfa açıldığını kabul ederek, yeni nesillerin de geçmişin acılarıyla değil aydınlık, barış dolu dostluğun hüküm süreceği bir istikbalin umuduyla yetişmeleri için yapılmıştır. Yoksa bu acılara ait tüm bilgiler belleklerde ve belgelerde yer almaktadır. Tekrar ediyorum, biz tarihimizin her sayfasıyla barışığız.

Bir hususun üzerinde dikkatle durulması gerektiğini düşünmekteyiz. Burada konuştuğumuz konuların merkezinde, hangi nedenle olursa olsun, insanlar, çektikleri acılar, can kayıpları bulunmaktadır. Biz o dönemde bu topraklarda yaşayan Müslüman veya gayrı-Müslim,Türk veya diğer unsurlardan insanlarca yaşanan ve hepimize üzüntü vermiş olan karşılıklı acıların, vakur bir şekilde anılmasını saygıyla karşılarız. Ancak acıların dolaylı, ilgisi dahi olmayan kişi ve gruplarca siyasi amaçlarla sömürülmesini asla kabul edemeyiz. Bu acıları yalan ve iftiralara alet ederek intikam duygularının yeşertilmesini, insanımız ve ülkemiz aleyhine önyargı ve nefret duygularının yaratılmasını da asla kabul etmeyiz.

Değerli milletvekilleri,

Türkiye Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan, tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması için her türlü gayreti gösteren bir politika izleyecektir. Türkiye her zaman tarihi ile yüzleşmeye hazırdır ve tarihimizde utanılacak hiçbir dönem olmamıştır. Bu mücadelede sonuna kadar gitmeye kararlıyız. 1915 olaylarına nasıl, hangi şartlar altında gelinmiştir, 1915'te ne olmuştur, tehcir uygulamasının sonuçlan nasıl tecelli etmiştir? Tüm bu hususlar uzman tarihçiler tarafından daha derinlemesine incelenecektir. Çalışmalarımız, kurumlarımız arasında en geniş ve etkin bir işbirliği ve eşgüdüm içinde yürütülecektir. Bunun altyapısı oluşturulmaktadır. Halkımız gerçekler hakkında bilgilendirilecek ve bilinçlendirilecektir. İçte yürütülecek çalışmalara paralel olarak dışarıda da gerçeklerin tanıtılması, haksızlıklarla mücadele edilmesi için aktif bir çaba içinde olacağız. Bu süreçte Türkiye kadar, belki de çok daha fazla, başka ülkeler tarihleriyle yüzleşmek zorunda kalacaklar ve o dönemdeki bazı politikalarını bugünkü nesillere anlatmakta zorlanacaklardır. Bu süreç topyekün bir mücadeleyi gerektirecektir. Bu mücadeleyi, Yüce Meclis olarak, Hükümet olarak, bürokrat, akademisyen, bilim adamı, basın-yayın kuruluşları, işadamları olarak milletçe yapacağız. Türk milleti birlik ve bütünlük içinde bu mücadeleden de başarıyla çıkacaktır. Bu konuda inancım tamdır.

Yüce Meclisi en derin saygılarımla selamlıyorum.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA
(13 Nisan 2005)

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), gerek Türkiye'nin gerek Ermenistan'ın çıkarlarının, asırlar boyunca aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olan Türk ve Ermeni uluslarını barıştırmak, onları savaş yıllarından kaynaklanan derin önyargılara tutsak olmaktan kurtarmak ve hoşgörü, dostluk ve işbirliğine dayalı bir ortak geleceği paylaşmalarına imkan verecek bir ortamı yaratmak olduğuna inanmaktadır.

İktidar ve Ana Muhalefet Partileri, bu amaca yönelik olarak, tarihi gerçeklerin bilimsel araştırmayla gün ışığına çıkarılmasını ve tarihin iki ulus için de yük olmaktan çıkarılmasını amaçlayan bir öneri yapmışlardır. Bu öneri Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmalarını, ulusal arşivlerini kısıtlamaya tabi tutmadan araştırmaya açmalarını, ilgili diğer ülkelerdeki arşivlerde de sürdürülecek bu araştırmaların sonuçlarının dünya kamuoyuna açıklanmasını ve bahis konusu komisyonun kuruluş ve çalışma yöntemlerinin iki ülke arasında saptanmasını öngörmektedir.

TBMM, bu tarihsel nitelikteki öneriyi tümüyle benimsemekte ve desteklemektedir.

Bu girişimin uygulanabilmesi için Ermenistan Hükümetinin işbirliği şarttır. Bu bağlamda, Türkiye ile Ermenistan'ın tarihe ortak bir perspektiften bakmaları sağlanamadığı takdirde, iki tarafın da çocuklarına ve gelecek nesillere bırakacağı miras, önyargı, düşmanlık ve intikam duygularından başka bir şey olmayacaktır.

Akıl ve mantık, Türkiye ile Ermenistan'ın ortak bir girişimle tabuları yıkmaktan korkmamalarını ve ortaklaşa yaşadıkları beşeri facianın tüm yönlerini açığa çıkararak tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmalarını emretmektedir. Geçmişin, bugünümüzü ve geleceğimizi karartmasını önlemenin yolu budur.

(Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu önerisinin değerlendirilmesinde, esasta bunun bir barış girişimi olduğunun dikkate alınması gereğinin altını çizer. Eğer Ermenistan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak ve işbirliği zemini geliştirmek istiyorsa Türkiye'nin ortak tarih değerlendirilmesi önerisini kabulde tereddüt etmemelidir.

TBMM'nin önemle belirtmek istediği bir husus da, iyi niyetli ve dünya barış ve istikrarına katkıda bulunmak isteyen her ülkenin ve her devlet adamının da, iç politika düşüncelerini bir tarafa bırakarak, Türkiye'nin uzlaşıya ve sağduyuya dayalı bu önerisine olumlu bakması gerektiğidir. Bu bakımdan, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini içtenlikle isteyen ve Kafkaslar bölgesinde barış ve istikrarın yerleşmesini arzu eden devletlerin de bu girişime destek vermeleri ve özellikle bu girişimi zayıflatacak faaliyetlerden uzak durmaları beklenmektedir.

Bu konuda öncelikli sorumluluk Parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan ülkelere düşmektedir. Şayet bu ülkeler, iddia ettikleri gibi Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine, önem veriyorlarsa, iyi niyetlerini göstermeli ve iki ülke arasında bir ortak tarih komisyonu kurulmasına yönelik önerimizi desteklemelidirler.

TBMM, Osmanlı Ermenileri tarihinin dünya tarihçileri arasında tartışmalı bazı sayfalarına ilişkin bir konuda yabancı parlamentolar tarafından siyasi amaçlarla karar alınmasını ve aydınlığa kavuşturulmamış bir tarihsel sorunun hangi yanının doğru olduğuna yasa yolu ile karar verilmesini, yakışıksız, anlamsız, keyfi ve adaletsiz bir uygulama olarak görmekte ve kınamaktadır.

TBMM, yoğun bir uluslararası baskı kampanyası yoluyla Türkiye'ye tarihini bazı propaganda belgelerine dayanan tek yanlı ve yanıltıcı değerlendirmeler üzerine bina etmesinin dayatılabileceğini düşünen ve hesaplarını buna göre yapan çevrelerin büyük bir yanılgı içinde olduklarını belirtir ve bunun hiçbir koşulda mümkün olmayacağını ilan eder.

Dear Mr. President,

The Turkish and Armenian peoples not only share a common history and geography in a sensitive region of the world, but also lived together over a long period of time. However, it is not a secret that we have diverging interpretations of events that took place during a particular period of our common history. These differences that have in the past left behind traces of painful memories for our nations continue to hamper the development of friendly relations between our two countries today.

I believe that, as leaders of our countries, our primary duty is to leave to our future generations a peaceful and friendly environment in which tolerance and mutual respect shall prevail.

These views are also shared by the leader of our main opposition party, Mr. Deniz Baykal, the Chairman of the Republican People's Party (CHP), in this connection, we are extending an invitation to your country to establish a joint group consisting of historians and other experts from our tvvo countries to study the developments and events of 1915 not only in the archives of Turkey and Armenia but also in the archives of ali relevant third countries and to share their findings with the international public. I believe that such an initiative would shed light on a disputed period of history and also constitute a step tovvards contributing to the normalization of relations between our countries.

I hope that our proposal which aims to create a friendly and more peaceful climate to be passed on to future generations will meet with your consent. If we receive a favorable response from your side to our proposal of forming such a group, we will be ready to discuss the details of this proposal with your country.

Please accept, Your Excellency, the assurances of my highest consideration.

His Excellency Robert Koçaryan
President of Armenia
Yerevan

Türkiye Başbakanı **Recep Tayyip Erdoğan**'dan Ermenistan Devlet Başkanı **Robert Koçaryan**'a mektup (13 Nisan 2005)

"Sayın Cumhurbaşkanı"

"Türk ve Ermeni halkları, dünyanın hassas bir bölgesinde ortak bir tarih ve komşu coğrafyayı paylaşmakla kalmamış, uzun yıllar bir arada yaşamışlardır. Ancak, ortak tarihimizin bir dönemine ilişkin yorum ve değerlendirme farklılıklarımızın mevcudiyeti bir sır değildir.

Geçmiş yıllarda halklarımıza acı veren hatıralar bırakan bu farklılıklar bugün de ülkelerimiz arasında dostane ilişkiler geliştirilmesini kolaylaştırmayan bir rol oynamaktadır.

Ülkelerimizin yöneticileri olarak başta gelen görevimizin, gelecek nesillerimize hoşgörünün ve karşılıklı saygının egemen olduğu barış ve huzur dolu bir dostluk ortamı bırakmak olduğunu düşünüyorum.

Bu görüşleri, ülkemizin ana muhalefet partisi lideri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal da paylaşmaktadır. Bu çerçevede, ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde yer alan tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları yolunda ülkenize bir davet yapıyoruz.

Bu yönde bir girişimin hem tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutacağını, hem de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edecek bir adım oluşturacağını düşünüyorum.

Gelecek nesillere dostça ve daha barışçı bir ortam devretmeyi amaçlayan bu önerimizin kabul göreceğini umuyorum. Tarihçi ve diğer uzmanlarınızdan bir grup oluşturarak arşivlerde ortak çalışma yapmaları yolundaki önerimize olumlu yaklaştığınız takdirde, bu önerimizin ayrıntılarını ülkenizle görüşmeye hazırız.

Saygılarımla.'

(Türkçesi; Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

April 25, 2005
H.E. Recep Tayyip Erdoğan
Prime Minister
Republic of Turkey
Ankara

Dear Prime Minister.

I'm in receipt of your letter. Indeed, as two neighbors, we both must work to find ways to live together in harmony. That is why, from the first day, we have extended our hand to you to establish relations, open the border. and thus start a dialogue between the two countries and two peoples.

There are neighboring countries, particularly on the European continent, who have had a difficult past, about which they differ. However, that has not stopped them from having open borders, normal relations, diplomatic ties, representatives in each other's capitals, even as they continue to discuss that which divides them.

Your suggestion to address the past cannot be effective if it deflects from addressing the present and the future. In order to engage in a useful dialog, we need to create the appropriate and conducive political environment. It is the responsibility of governments to develop bilateral relations and we do not have the right to delegate that responsibility to historians. That is why we have proposed and propose again that, without preconditions, we establish normal relations between our two countries.

In that context, an intergovernmental commission can meet to discuss any and all outstanding issues between our two nations, with the aim of resolving them and coming to an understanding.

Sincerely,

Robert Kocharian

Ermenistan Devlet Başkanı **Robert Koçaryan**'dan Türkiye Başbakanı **Recep Tayyip Erdoğan**'a mektup (25 Nisan 2005)

Sayın Başbakan,

Mektubunuzu almış bulunuyorum. Gerçekten de, İki komşu olarak, birlikte uyum içinde yaşamanın yollarını bulmak amacıyla çalışmak zorundayız. Bu nedenle, aramızda ilişkilerin kurulması, sınırın açılması ve böylece iki ülke ve iki halk arasında bir diyalog başlatılmasını teminen ilk günden itibaren size elimizi uzattık.

Özellikle Avrupa kıtasında, güçlüklerle dolu geçmişleri hakkında farklı görüşleri bulunan komşu ülkeler bulunmaktadır. Ancak, bu ülkeler, aralarındaki anlaşmazlıkian tartışmaya devam ederlerken bile bu durum onların açık sınırlara, normal ilişkilere, diplomatik bağlara sahip olmalarını ve birbirlerinin başkentlerinde temsilciler bulun durmalarını engeli em emiştir.

Geçmişi ele almaya yönelik öneriniz bugüne ve geleceğe hitap etmeyi de kapsamıyorsa etkili olamaz. Yararlı bir diyaloga girebilmek için uygun ve elverişli bir siyasi ortamın yaratılmasına ihtiyacımız vardır. İkili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğu hükümetlere aittir, bu sorumluluğu tarihçilere bırakma hakkımız yoktur. Bu nedenledir ki ülkelerimiz arasında ön koşulsuz diplomatik ilişkilerin tesisini evvelden de önerdik ve yeniden öneriyoruz..

Bu bağlamda, milletlerimiz arasında askıda kalan tüm sorunları çözmek ve bir anlayış birliğine ulaşmak amacıyla bu sorunları görüşecek hükümetlerarası bir komisyon toplanabilir.

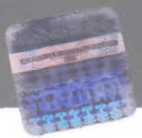
Saygılarımla.

(Türkçesi; Ermeni Araştırmaları, Kış 2004-İlkbahar 2005, Cilt 4-5, Sayı 16-17)

Eskiler, "Ermeni gailesi" diyorlardı. "Gaile", dert, sıkıntı, keder, üzüntü, insanı uğraştıran, bezdiren sıkıntılı iş demektir. Bir bakıma "baş ağrısı", hatta "baş belası". Ermeni gailesi, basit bir sorun değil, karmaşık, *sui generis* bir sorundur, başka sorunlara pek benzemiyor. Bu gailenin geçmişinde, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne ihaneti var; düşmana hizmeti var; Mehmetçiği arkadan hançerlemesi var; masum Müslüman köylüleri kılıçtan geçirmesi var, alçaklık, kalleşlik var, yalanın, hilenin daniskası var, her türlü adilik, kötülük ve de emperyalizmin bütün çirkin oyunları var.

Ermeni çetelerinin "faşist milliyetçiliği", "sapık yurtseverliği", kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanan bir Ermeni suikast damarı, masum Türk kanı döken katilleri "Ermeni Ulusal Kahramanı" ilan etme geleneği, Ermeni çocuklarını bu sözümona "kahramanlara" özendirip yeni suikastçılar yetiştirme ve suikast geleneğini kuşaktan kuşağa aktarma kültürü, kimi Ermeni papazlarının kanlı suikastçıları kutsayıp yüceltme alışkanlığı, Ermenistan Hükümetinin, kanlı teröristlere kanat germesi, hatta onlara devlet protokolünde yer vermesi vs. vs. var. Masum Türk diplomatlarını vurmuş, Türk kuruluşlarına bombalar savurmuş ve pek çok masum can almış o kanlı teröristler yargılanmamış, cezasız kalmıştır. Ermeni galiesinin içinde bunların hepsi var. Ermenistan'ın, Türkiye sınırlarını reddetmesi, Türk topraklarına göz dikmesi, Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, yüz binlerce Azeriyi yerinden yurdundan etmesi var, var, var da var. Yani Türkiye'nin karşısında dengesiz, patolojik, iflah olmaz, yüzsüz insanlar var... İnsanı uğraştırır, kahreder...

Ermeni meselesi, Tanzimatçıları uğraştırdı, Islahatçıları, Meşrutiyetçileri uğraştırdı; Kuvayı Milliyecileri de çok uğraştırdı. Ve bugün Cumhuriyet çocuklarını uğraştırıyor. Gelişmeleri izlerken, diğer işlerimizi bir kenara koyup, Ermeni meselesi üzerine bir kitap daha yazmak, bu sorunun kısa bir kronolojisini çıkarmak gereğini duyduk.

b Bilgi

ISBN 975-22-0137-7
2005.06.Y.0105.2738

9 789752 201378

KDV Dahil 19 YTL
19.000.000 TL